MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. IV [XIX] nr. 2

Chișinău
2010

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiţă (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniţă (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleţ (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Vasile Mărculeț
Unele considerații asupra relațiilor politice dintre Moldova și Veneția în secolul al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea (Quelques considerations sur les relations politiques entre la Moldavie et la Venise en 15e siècle et le début du 16e siècle) 9

Dinu Poştarencu
Nobilii basarabeni Dicescu (The Bessarabian aristocrats Dicescu) 25

Maria Danilov
Difuzarea presei imperiale în Basarabia şi instituţiile de cenzură (Diffusion of imperial press in Bessarabia and censorship institutions) 37

Elena Ploşniţă
Câteva consideraţii cu privire la valorificarea memorială a casei familiei Lazo de la Piatra, Orhei (Some facts regarding memorial valorification of family house Lazo from Piatra, Orhei) 51

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Vlad Ghimpu
Atestări româneşti din Rusia de Nord-Vest în secolele XI-XVI (cercetări preliminare) (Romanian mentions in North-Western Russia in the 11th-16th centuries (preliminary research) 61

Silvia Barcaru
Unele aspecte istoriografice privind activitatea comercială a genovezilor la Est de Carpaţi şi la Gurile Dunării (sfârşitul sec. al XIII-lea - prima jumătate a sec. al XIV-lea) (Some historiographic aspects regarding the commercial activity of Genoese east of Carpathians and Danube mouth (end of 13th - first half of 14th centuries) 71

Ion Eremia
Unele consideraţii privind hotarele Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – Pocuţia şi Colomeea (Some considerations related to the borders of the Principality of Moldavia in the second half of 14th century – Pocutsia and Colomeea) 79

Ion Eremia
„Un sorok de samuri ” – o husă de samuri care includea patruzeci de samuri? („One of forty sobols” – bag of sobols that included 40 sables?) 93

Mihai Onilă
Populaţia satului Morozeni, ţinutul Orhei (sfârşitul sec. XV - începutul sec. XIX) (The population of Morozeni village, Orhei county (end of 15th - beginning of 19th century) 105

Lilia Zabolotnaia
Câteva precizări despre dinastia Branković (Some notes about Branković dynasty) 115

Adelaida Chiroşca
Monede medievale descoperite în cetatea Soroca (Medieval coins discovered at Soroca fortress) 123

Igor Cereteu
Circulaţia cărţii româneşti vechi de Râmnic în Basarabia (The circulation of the old Romanian books of Râmnic in Bessarabia) 127

Ştefan Lupan
Despre biblioteca contelui Alexandru Sturdza (cercetare istorico-bibliografică) (About the library of count Alexandru Sturdza) 137

Valentin Tomuleţ, Cristina Gherasim
Unele consideraţii privind factorii care au generat schimbări în mentalitatea boierimii din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă (1812-1817) (Some considerations on factors that generated mentality shifts of the landlords in Bessarabia under tsarist domination (1812-1817)..... 143

Andrei Emilciuc
Rolul exportului de cereale în comerţul extern al Basarabiei (1812-1830) (The role of grain exports in external commerce of Bessarabia (1812-1830)..... 153

Valentin Tomuleţ
Instituirea administraţiei speciale a oraşului Ismail şi rolul ei în evoluţia burgheziei comerciale (1830-1853) (The establishment of special administration of city Ismail and its role in the evolution of commercial bourgeoisie (1830-1853) 163

Valentin Tomuleţ, Alexandru Bordian
Direcţii prioritare în politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia în prima treime a sec. al XIX-lea (Priority directions in trade and customs policy of tsarism in Bessarabia in the first third of the 19th century)..... 177

Alina Felea
Câteva date despre urmaşii lui Manuc Bey (sec. XIX - înc. sec. XX) (Some data about the descendants of Manuc Bey (19th century - beginning of 20th century) 187

Tatiana Chicaroş
Activitatea Şcolii Reale din Chişinău în perioada anilor 1873-1918 (School of exact science activity in Chişinău in period of 1873-1918)..... 203

Ana Grițco
O farmacie din Chişinăul de odinioară (sf. sec. XIX - înc. sec. XX) (A drugstore of old times Chişinău (end of 19th - beginning of 20th centuries) 213

Vera Serjant
Reclama fabricilor, uzinelor şi depozitelor în presa basarabeană (sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX) (Advertising factories, plants and warehouses in Bessarabian press (end of 19th - beginning of 20th centuries) 219

Andrei Emilciuc
Preocupările Zemstvei din Basarabia privind navigaţia comercială pe fluviul Nistru (1868-1914) (The preoccupations of Bessarabia's Zemstva regarding the commercial navigation on Dniester River (1869-1914)..... 231

Vera Serjant
Rolul Zemstvei basarabene în deschiderea Şcolii de viticultură şi vinificaţie din Saharna (The role of Bessarabian Zemstva in opening the school of viticulture and winemaking from Saharna) 237

Ana Grițco
Activitatea lui Constantin F. Cazimir în Zemstva basarabeană (Constantin F. Cazimir's activity within the Bessarabian zemstva)..... 245

Diana Caşu
Sovietizarea Basarabiei şi politica faţă de femei (1944-1945): crearea adunărilor de delegate (Sovietization of Bessarabia and policy toward women (1944-1945): the creation of Women's Assemblies).... 251

Elena Postică
Procese judiciare intentate participanţilor la mişcarea de rezistenţă antisovietică din Moldova postbelică (Lawsuits initiated against participants of resistance movement from postwar Moldova) 257

Vera Stăvilă
Teatrul Naţional „Vasile Alecsandri" din Bălţi: retrospectivă istorică (The National Theater „Vasile Alecsandri" from Bălţi: historical retrospective)..... 267

Ольга Щипакина
О некоторых крупнейших авиакатастроф в истории воздушного транспорта (Data about several biggest air crushes from the history of civil aviation) 273

Liliana Condraticova
Activitatea meşterilor-giuvaiergii din Moldova în anii ’70-’80 ai secolului XX (în baza Fabricii de bijuterii din Chişinău) (L’activité des orfévres du Moldova pendant les années ’70-’80 du 20-ém siécle (l’activité de la Fabrique de Bijoux du Chişinău) 277

Octavian Zelinski
Impactul tranziţiei din agricultură asupra modului de viaţă şi de percepţie a realităţilor sociale de către locuitorii din mediul rural (rezultatele unei cercetări realizate în raionul Anenii Noi) (L’impact de la transition dans l’agriculture sur la façon de vie et la perception des réalités sociales par la population rurale (les résultats d’une recherche effectuée dans le district Anenii Noi) 285

Gheorghe Postică, Iulia Postică
Consideraţii privind politicile muzeale în cadrul complexului Orheiul Vechi şi perspective de viitor (Considerations regarding the museum policies within the complex Orheiul Vechi and future perspectives)..... 291

Lucia Marinescu-Tonu
Instituţia muzeală în „capcana globalizării” (Museum institution in the „globalization trap”) 297

Iulia Postică
În regăsirea *Lumii Pierdute a Vechii Europe* (Rediscovering *The Lost World of Old Europe*)..... 303

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Mihai Maxim, Noi documente turceşti privind Ţările Române şi Înalta Poarta (1526-1602), Brăila, Editura Istros, 2008, 341 p. (*Ion Eremia*) 307

Sorin Şipoş, Silviu Dragomir – istoric. Ediţia a II-a adăugită. Prefaţă de Ioan-Aurel Pop. Editura Universităţii din Oradea, Oradea 2008; Editura Cartdidact, Chişinău, 2008, 547 p. (*Ion Eremia, Rodica Ţugulschi-Neaga*) 315

Ştefan Plugaru, Teodor Candu, Episcopia Huşilor şi Basarabia (1598-1949). Editura PIM, Iaşi 2009, 360 p. (*Maria Danilov*) 321

Elena Ploşniţă, Concepte muzeografice cu profil de istorie: retrospectivă şi perspectivă. Biblioteca „Tyragetia”, Chişinău 2008, 248 p. (*Gheorghe Postică*) 325

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 329

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia” 331

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal 332

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 333

UNELE CONSIDERAŢII ASUPRA RELAŢIILOR POLITICE DINTRE MOLDOVA ŞI VENEŢIA ÎN SECOLUL AL XV-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Vasile Mărculeţ

În cadrul politicii externe a Moldovei, din secolul al XV-lea şi din primii ani ai secolului al XVI-lea (până în 1504), legăturile cu Veneţia, au ocupat un loc distinct, chiar dacă nu unul de primă importanţă. Relaţiile politice ale Moldovei cu Veneţia, stabilite, cu certitudine în deceniul 4 al secolului al XV-lea, au cunoscut maxima lor amploare în ultimul sfert al aceluiaşi secol şi în primii ani ai secolului al XVI-lea, în cea de-a doua parte a domniei lui Ştefan cel Mare (1457-1504), în contextul creat de angajarea Moldovei şi a Serenissimei Republici în lupta antiotomană.

Debutul relaţiilor moldo-veneţiene.

Momentul de debut al relaţiilor politice moldo-veneţiene este dificil de stabilit cu exactitate pe baza puţinelor informaţii, şi acestea controversate, de care dispunem în prezent. Sursele interne şi externe ce fac referiri la aceste relaţii permit mai degrabă formularea unor ipoteze, foarte variate de altfel, decât a unor concluzii certe.

Unele izvoare otomane tardive, din secolele XVI-XVII, îndrumă spre concluzia că o colaborare conjuncturală moldo-veneţiană s-a realizat încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea, în contextul luptei antiotomane a popoarelor din Balcani. Mai mulţi cronicari turci – Idris Bitlisi, Sa'adeddin Mehmed, Mehmed bin Mehmed, Kodja Husein – enumeră în cadrul coaliţiei creştine, care a încercat în 1389, la Kosovopolje, sub conducerea cneazului Lazăr (1371-1389), să oprească ofensiva otomană, alături de sârbi, unguri, munteni, veneţieni şi pe moldoveni (*Bogdan*) (Cronici turceşti 1966, I, 155, 301, 401, 441). Fără îndoială, aceste afirmaţii reprezintă exagerări evidente, fără nici un temei real. Dacă participarea muntenilor sau a unor unităţi de mercenari veneţieni la bătălia de la Kosovopolje rămâne o problemă discutabilă, dar nu imposibilă, cea a moldovenilor este categoric exclusă. Am ţinut însă să reţinem ştirile cronicarilor otomani întrucât acestea rămân interesante, în primul rând, prin ineditul lor. Acest lucru nu exclude însă, în totalitate, posibilitatea stabilirii unor contacte politice moldo-veneţiene încă din epoca respectivă, asupra cărora, cel puţin deocamdată, nu avem informaţii.

Ştirii certe cu privire la tentativa stabilirii unor legături politice moldo-veneţiene datează abia din deceniul 4 al secolului al XV-lea. Documentele referitoare la această problemă, puse în circulaţie şi analizate în istoriografia românească, îndeosebi de N. Iorga (Iorga 1984a, 223-227), ne permit formularea concluziei că iniţiativa a aparţinut domnului Moldovei, Ştefan II (1433-1447, cu întreruperi) şi a avut la bază, foarte probabil, raţiunea limitării preponderenţei comerciale genoveze din comerţul de tranzit ce se derula prin Moldova, îndeosebi pe *drumul Nistrului*.

În condiţiile unei noi crize a sistemului colonial genovez din Marea Neagră, survenite la mijlocul deceniului 4 al secolului al XV-lea, un *„domino Maurocastri"*, nimeni altul decât Ştefan II, se adresa, prin intermediul pârcălabului său de la Cetatea Albă, autorităţilor Veneţiei cu propuneri de colaborare. Conform unui act veneţian din 17 aprilie 1435, domnul Moldovei promitea, autorităţilor Serenissimei, în schimbul colaborării politice, să asigure accesul larg negustorilor şi cetăţenilor republicii în centrul de la limanul Nistrului (Iorga 1984a, 226-227, doc. I). Pentru cercetarea situaţiei la faţa locului, Senatul veneţian hotăra, la aceeaşi dată, ca *„una ex tribus galeis viagii Romanie que hoc anno armabuntur vadat ad Maurocastrum"* (Iorga 1984a, 227, doc. I). O dispoziţie similară era dată la 27 aprilie 1435 bailului de la Constantinopol, Marino Zane: *„Insuper pro informatione materie suprascripte vobis declaramus quod nobilis vir ser Marinus Zane, precessor vester, nostro dominio denotavit quod, dum esset baiulus Constantinopolis, pater illius qui dominatur Maurocastro, qui caloierus est, fuit ad eum in secreto et sibi dixit et instetit ut vellet apud nostrum dominium intercedere ut alique ex galeis viagii nostri Romanie ad Maurocastrum accederet"* (Iorga 1984a, 227, doc. I).

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 9-24.

Informaţiile de care dispunem confirmă faptul că autorităţile veneţiene au găsit atractive condiţiile oferite de domnul Moldovei şi au acţionat în consecinţă. La 15 aprilie 1436, dată la care Cetatea Albă se afla exclusiv sub stăpânirea lui Ştefan II, – după înţelegerea cu fratele său Iliaş (1432-1442, cu întreruperi) din anul precedent, acesta stăpânea jumătatea meridională a Moldovei, – Senatul veneţian îl numea pe Francesco Duodo *„viceconsul in Maurocastro”* (Iorga 1984a, 227, doc. II), tocmai ca o intenţie clară de a constitui un stabiliment propriu aici şi de a stabili legături comerciale şi politice cu Moldova.

Legăturile stabilite între Veneţia şi Moldova cu acest prilej au fost însă de scurtă durată, ele întrerupându-se brusc la mijlocul anului 1439. Încetarea relaţiilor moldo-veneţiene în această etapă este consemnată de *Cronaca Magno*, care relatează că în vara anului 1439 un vas veneţian urma să se deplaseze la Cetatea Albă, în baza înţelegerii din 1436, când, *„la 2 iulie s-a revocat permisiunea de a merge la Moncastro (a di luglio fu revocado la gratia deputada andor a Moncastro)”* (Iorga 1984a, 224 şi n. 7). După această dată nici viceconsulul veneţian de la Cetatea Albă nu mai apare menţionat, ceea ce înseamnă, cu certitudine, că el a fost retras de Veneţia.

Eşuarea tentativei Moldovei de a se apropia de Veneţia a avut indiscutabil determinări politice şi raţiuni economice. Care au fost acestea? Mai multe ipoteze pot fi formulate în încercarea de a găsi o explicaţie cât mai apropiată de realitate la această problemă. Una dintre ele ar putea fi aceea că pe fondul crizei politice din Moldova, concretizată, în primul rând, în decăderea excesivă a autorităţii domneşti, genovezilor de la Cetatea Albă, care nu numai că deţineau aici poziţii solide din punct de vedere comercial, dar dispuneau şi de o largă autonomie politico-administrativă, le va fi revenit un rol decisiv în torpilarea firavelor legături politice moldo-veneţiene, recent stabilite. Fără îndoială, actul genovez a vizat eliminarea din relaţiile cu Moldova a principalilor lor concurenţi, veneţienii, acţiune încheiată în această epocă cu un succes deplin. O altă ipoteză, ar fi aceea că în urma noii înţelegeri survenite între Iliaş şi Ştefan II în cursul anului 1439, ultimul va fi anulat probabil unele acte de politică externă iniţiate anterior fără concursul fratelui său, ce aveau consecinţe şi în aria de jurisdicţie a acestuia, între care şi cele privind legăturile politico-comerciale cu Veneţia.

Absenţa oricăror informaţii ne determină să credem că după această dată, legăturile politice moldo-veneţiene s-au întrerupt pentru câteva decenii. Ele vor fi reluate abia în deceniul 8 al secolului al XV-lea, în cotextul angajării celor două ţări în lupta antiotomană.

Moldova şi Veneţia în lupta antiotomană

Reluarea relaţiilor politice moldo-genoveze în deceniul 8 al secolului al XV-lea se realiza în condiţii interne, complet schimbate în ceea ce priveşte Moldova, generate de domnia lui Ştefan cel Mare, şi internaţionale de o gravitate extremă, consecinţă a angajării statului românesc est-carpatic şi a Veneţiei în lupta antiotomană. Departe de a fi fost *„întâmplătoare”*, cum le caracteriza N. Iorga (Iorga 1984b, 230; Denize 1995, 79), ele au avut la bază importante determinări de ordin politic, strategic şi militar; determinările de natură economică au lipsit aproape cu desăvârşire în noua conjunctură.

În noua etapă, relaţiile politice moldo-veneţiene au fost, în primul rând, rezultatul cadrului internaţional în care s-au derulat şi al constrângerilor exercitate de acesta asupra celor două state angajate în lupta antiotomană: Veneţia din 1463, Moldova din 1470/1473. Asupra factorilor care le-au determinat şi a evoluţiei acestora ne vom opri în continuare.

Nevoia de aliaţi a Veneţiei, în conflictul cu turcii, venea în întâmpinarea acţiunilor şi a politicii lui Ştefan cel Mare de a-şi asigura un sprijin extern eficient în tentativa întreprinsă. În consecinţă, colaborarea moldo-veneţiană a reprezentat o constantă a politicii externe a celor două state în perioada luptelor cu turcii. Desigur, atenţia arătată de Veneţia, pe cale să devină o superputere a vremii, relaţiilor cu Moldova a fost subordonată în întregime intereselor sale politice (Mărculeţ 2002, 216; Mărculeţ 2004, 80).

Momentul de început al relaţiilor moldo-veneţiene, în această etapă, se plasează, aşa cum am arătat, cel mai probabil, la începutul deceniului 8 al secolului al XV-lea, în condiţiile stabilirii unor legături politice între Veneţia şi hanul turcoman al statului Akkoyunlu, Uzun-Hassan (1453-1478), principalul adversar al Imperiului Otoman în Asia Mică. În câteva rânduri, ambasadorii celor două părţi au tranzitat Moldova, prilej cu care, fără îndoială, ei au avut contacte şi cu autorităţile politice de la Suceava.

Un prim contact cu Veneţia este foarte posibil să se fi realizat prin intermediul solilor lui Uzun-

Hassan şi ai Georgiei, în drum spre cetatea lagunelor. În ianuarie 1471, un sol turcoman şi unul georgian, în drum spre Italia, treceau prin Cetatea Albă şi Moldova spre Cracovia, de unde, cu sprijin polonez, ajungeau la Roma şi Veneţia (Iorga 1985, 134-135). Nu este deci deloc exclus ca prin intermediul acestora să se fi adresat şi domnul Moldovei Serenissimei, căreia să-i fi făcut cunoscute intenţiile sale politice şi să-i fi propus colaborarea. Un astfel de demers este cu atât mai posibil cu cât încă din 1470, odată cu deschiderea conflictului cu Radu cel Frumos (1462-1475, cu întreruperi), interpusul turcilor, pentru scoaterea Ţării Româneşti din sfera de influenţă otomană, el se angajase, practic, în lupta antiotomană.

Anul 1472 a reprezentat o perioadă de acalmie în confruntarea dintre cei doi domni români, dar şi momentul în care Ştefan a intrat, cu certitudine, în legătură cu Veneţia, prin intermediul lui Isak beg, solul lui Uzun-Hassan la Veneţia şi Roma. Demersurile lui Ştefan nu se făceau însă pe un teren nepregătit, deoarece în Italia, la Milano, se ştia despre pregătirile sale încă din 1471 când, într-un proiect de cruciadă antiotomană, se spunea, între altele: *„Po ancora el Re de Ungaria sollicitare li Valachi, li quali voluntere se levano contra el Turco, quando vedano el Re d' Ungheria havere uno exercito"* (Denize 1995, 118). Această cunoaştere a intenţiilor sale sporea considerabil şansele de reuşită ale demersurilor domnului Moldovei. Totodată, prin acţiunile sale, Moldova nu numai că înceta să mai fie un obiect de dispută între puternicii săi vecini, ci, prin transformarea sa în subiect al relaţiilor internaţionale, *„devenea acum un factor activ al politicii europene"* (Papacostea 2003, 39).

În septembrie 1472, solul lui Uzun-Hassan, medicul Isak beg, de *„natione hispanus, fide antem Hebreus"*, împreună cu tălmaciul veneţian Cattarino Zeno, sosea la Veneţia, fiind purtătorul unei scrisori a hanului turcoman către Senatul republicii, din 30 mai acelaşi an (Iorga 1984b, 234). Sosirea în Europa a lui Isak beg, care a trecut probabil prin Caffa şi Cetatea Albă, prin iunie 1472, a marcat, pe lângă debutul legăturilor cu Uzun-Hassan, şi stabilirea relaţiilor politice dintre Ştefan cel Mare şi Veneţia. Este greu de crezut că domnul Moldovei nu s-a folosit de ocazie pentru a transmite un mesaj Senatului Veneţiei prin care să-şi arate disponibilitatea pentru o alianţă antiotomană. Cunoaştem de altfel faptul că, informat asupra intenţiilor lui Ştefan, Uzun-Hassan i-a adresat acestuia o scrisoare similară celor trimise principilor apuseni, datată de N. Iorga în 1474 (Iorga 1984b, 234, n. 33; Cf. Denize 1995, 100).

Foarte probabil, la întoarcere, spre sfârşitul anului 1472 sau la începutul anului 1473, Isak beg s-a oprit la Buda, Cracovia, Suceava şi Vaslui, la curtea lui Ştefan, pentru a-i aduce acestuia un răspuns de la Veneţia, fiind foarte posibil ca solul turcoman să fi rămas mai mult timp pe lângă domnul Moldovei (Denize 1995, 100-101). Tot la începutul anului 1473 un alt sol al Serenissimei, Paolo Ognibene, în drum spre Caffa şi spre hanul turcoman, a trecut la rândul său prin Moldova (Iorga 1984b, 242). În sfârşit, un anume Antonio Gislardo, din Vicenza, reprezentant al Veneţiei la tratativele cu Marele Cnezat al Moscovei şi cu Hanatul Tătar de pe Volga, încă din 1471, purtate cu scopul atragerii celor două puteri eurasiatice în frontul antiotoman, trecând în decembrie 1474 prin Moldova, în drum spre Rusia, este foarte probabil să fi avut, la rândul său, contacte diplomatice cu Ştefan. Dar planul conceput de Veneţia, ce ar fi inclus, în caz de reuşită, şi Ţările Române în această largă alianţă antiotomană, nu s-a realizat însă (Iorga 1984b, 242-243).

Prezenţa acestui mare număr de diplomaţi, trimişi cu diverse misiuni de Veneţia, sau la Veneţia de către aliaţii republicii, la curtea lui Ştefan, ar rămâne greu de explicat în absenţa unui cadru politic propice derulării misiunilor lor diplomatice. Or, credem noi, acest cadru politic favorizant era creat de înseşi relaţiile politice stabilite, sau în curs de stabilire, între Moldova şi Serenissima Republică.

Cu certitudine, informat de Isak beg, îndeosebi, atât asupra preparativelor de război ale lui Uzun-Hassan, cât şi asupra celor veneţiene, care pregăteau o acţiune militară concertată împotriva Imperiului Otoman, Ştefan s-a angajat decis în lupta antiotomană. Refuzul plăţii tributului şi a cedării către Imperiul Otoman a cetăţilor sale de la mare, precum şi intervenţia în Ţara Românească au constituit primele semne atât ale noului curs al politicii externe urmate de Ştefan, cât şi ale angajării Moldovei ca *„al treilea element major al coaliţiei antiotomane"* (Denize 1995, 101).

Pentru Veneţia, angajarea lui Ştefan în lupta antiotomană prezenta o importanţă deosebită, cu atât mai mult ea se producea în contextul în care după 1470 războiul cu turcii luase un curs defavorabul republicii. După depăşirea surprizei din

faza de debut a conflictului, sultanul Mehmed II a preluat iniţiativa trecând la ofensivă. În vara anului 1470 o flotă otomană formată din 108 galere şi 200 alte vase, care transporta peste 70.000 de oameni îşi face apariţia în faţa insulei Negroponte (Eubeea), cheia stăpânirilor veneţiene din Marea Egee. Acestei puternice armade otomane, Veneţia îi putea opune doar 35 de galere (Daru 1835, 432; Morris 1990, 57).

În pofida existenţei unor condiţii favorabile susţinerii unui asediu de lungă durată, greşelile şi indecizia căpitanului general al mării, Niccolò da Canale, care a rămas inactiv la Candia în Creta, au compromis grav apărarea facilitând cucerirea otomană. La 12 iulie 1470, la capătul unui asediu ce debutase la 25 iunie, insula era cucerită, o mare parte a populaţiei fiind masacrată sau dusă în robie (Daru 1853, 432-434; Morris 1990, 57-60; Diehl 2006, 147-148; Norwich 2003, 350-351; Lane 2008, 278).

În replică, în vara anului 1472 (în 1473 după alte opinii), Veneţia organizează o puternică expediţie navală împotriva posesiunilor otomane de pe litoralul Asiei Mici. Sub conducerea noului căpitan general al mării, Pietro Mocenigo, flota veneţiană atacă Antalya, Smyrna, Halicarnas, Chorikos, Sefleké şi alte puncte de pe coasta micro-asiatică. Rezultatele obţinute au fost însă modeste în raport cu costurile solicitate de organizarea expediţiei (Diehl 2006, 147-148; Norwich 2003, 350-351).

În aceste condiţii intrarea Moldovei în lupta antiotomană nu putea fi decât benefică Veneţiei, fapt perceput la întreaga sa importanţă de guvernanţii acesteia. Ca urmare, autorităţile republicii, intuind corect faptul că deschiderea noului front de la Dunărea de Jos va conduce la scăderea considerabilă a presiunii otomane pe celelalte fronturi, au făcut totul pentru a întreţine atitudinea antiotomană a domnului Moldovei. În pofida acestei susţineri, Veneţia nu i-a acordat lui Ştefan niciun ajutor financiar sau militar. În realitate, obligată să cheltuiască anual circa 1.200.000 de ducaţi pentru necesităţile războiului cu turcii, pierderea insulei Negroponte şi costisitoarea expediţie navală din 1472 au adus republica lagunelor în pragul colapsului economic (Denize 2003, 108-109; Războieni 1977, 41). Aflată deci în imposibilitate de a-i oferi domnului Moldovei sprijin financiar şi militar, Serenissima Republică a acţionat, în schimb, în plan diplomatic, pentru a-i obţine acestuia aliaţi dintre vecinii săi.

Intrarea lui Ştefan în lupta antiotomană i-a adus Veneţiei un ajutor nesperat într-un moment extrem de dificil pentru ea, tocmai când se vedea atacată de turci în posesiunile sale balcanice. Primul efect pozitiv al acţiunii domnului Moldovei l-a constituit ridicarea de către forţele otomane a asediului cetăţii Scutari (Skodra), posesiune veneţiană din Albania, atacată în vara anului 1474 (Iorga 1984b, 254, doc. VIII; Cf. Decei 1978a, 120). În august 1474, Süleymân paşa, beylerbey-ul Rumeliei, abandona asediul cetăţii, început în iunie, şi se îndrepta în fruntea trupelor sale spre Moldova.

Înainte de confruntarea cu turcii, la 29 noiembrie 1474, Ştefan îl primea din nou la Vaslui pe Paolo Ognibene, solul veneţian care revenea din misiunea sa de pe lângă Uzun-Hassan, pe la Caffa, aducând domnului Moldovei câte o scrisoare de la hanul turcoman şi de la consulul genovez din Crimeea. Hanul îl informa despre confruntarea sa pierdută cu sultanul Mehmed II (1451-1481) şi despre hotărârea sa nestrămutată de a continua lupta în alianţă cu puterile creştine, ştire transmisă apoi de Ştefan la Roma prin intermediul aceluiaşi sol (Hurmuzaki 1894, VIII, 5, doc. XII; Hurmuzaki 1891, II/2, 124-125, doc. CIII).

Profitând de prezenţa lui Paolo Ognibene în Moldova, Ştefan l-a rugat să-i caute un medic pentru boala sa de picior, evoluată în urma rănii primite în 1462 la asediul Chiliei. I-a înmânat probabil şi o scrisoare către Senatul veneţian, precum şi o alta adresată papei Sixtus IV, datată 29 noiembrie 1474, prin care se arăta gata să lupte cu turcii, din toate puterile sale, pentru creştinătate: *„Quamobrem Sanctitati Vestre certificamus quod nos semper omni cum potentia nostra quam nobis omnipotens Deus attribuit omni cum affectu paratissimi sumus, intendentes pro Christianitate totis nostris viribus debellare”*, solicitând, în schimb, suveranului pontif să intervină pe lângă *„alijs potentissimis regibus et principibus”* pentru a-i acorda *„adiutorio eorum principum, debellare valeamus”* (Iorga 1984b, 255, doc. XI; Bogdan 1913, II, 318-319, doc. CXLI; Războieni 1977, 124-125, doc. 3; Cf. Lăzărescu, Stoicescu 1972, 86).

Paolo Ognibene se afla la Buda, la sfârşitul lui ianuarie 1475, când în capitala Ungariei a sosit vestea despre marea victorie de la Vaslui din 10 ianuarie. La 17 februarie acesta ajungea cu informaţia, deformată, cu vădite exagerări, la Veneţia unde anunţa că Ştefan, *„cu ajutor de la unguri, boemi şi ruşi”*, a învins *„90.000 de turci, dintre care*

40.000 au pierit şi 4.000, între care un paşă şi un fiu al sultanului sunt prinşi" (Iorga 1897, 84).

Curând sosi în Apus şi cunoscuta scrisoare a lui Ştefan, redactată la 25 ianuarie 1475, care clarifica ştirile ajunse aici şi în care, cu mândria la care îi da dreptul marea sa biruinţă, domnul Moldovei relata că în faţa agresiunii otomane *„am luat sabia în mână şi cu ajutorul domnului Dumnezeul nostru atotputernic am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare, şi pe toţi i-am trecut prin ascuţişul sabiei noastre"* (Bogdan 1913, II, 319, doc. CXLI). Conştient de importanţa geopolitică a ţării sale, dar şi de responsabilitatea ce îi revenea, Ştefan cerea din nou ajutor din Apus, deoarece *„dacă această poartă [a creştinătăţii], care e ţara noastră, va fi pierdută [...] atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie"*, conchidea el (Bogdan 1913, II, 319, doc. CXLI).

Autorităţile veneţiene erau perfect conştiente de importanţa victoriei lui Ştefan pentru situaţia republicii şi de avantajele politice pe care aceasta le aducea. Însuşi Paolo Ognibene sublinia faptul că înfrângerea suferită de turci în Moldova îl va determina pe sultan să-şi angajeze toate forţele împotriva lui Ştefan, oferind astfel Veneţiei un moment de respiro (Denize 1995, 105). La rândul său, Domenico Malipiero consemna ştirea că la 6 aprilie 1475, solul Serenissimei la Poartă, Girolamo Zorzi, informa autorităţile republicii că a aflat că înfrângerea suferită de forţele lui Mehmed II în Moldova l-a făcut pe sultan mult mai deschis dialogului şi negocierilor de pace cu Veneţia (Iorga 1897, 84; Denize 1995, 105, 140, n. 136).

O întrebare care se naşte în acest punct al cercetării este legată de atitudinea Veneţiei faţă de Moldova. A fost Serenissima aliata fidelă şi sinceră a Moldovei în această etapă a relaţiilor dintre ele? La această problemă vom încerca să răspundem printr-o digresiune pe care o vom face în continuare. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este faptul că Veneţia, în ciuda promisiunilor făcute, nu l-a ajutat cu nimic pe Ştefan, în această fază a conflictului acestuia cu turcii, la fel cum procedase altădată şi cu Uzun-Hassan. Poziţia Serenissimei ar putea fi explicată prin doi factori: unul obiectiv, de natură economică; altul subiectiv, de ordin politic. În primul rând, adevărul este că, aşa cum am precizat, obligată să cheltuiască circa 1.200.000 ducaţi pe an pentru susţinerea propriilor operaţiuni militare, ameninţată cu ruina economică de îndelungatul război cu turcii, incapabilă să mai organizeze vreo expediţie navală de anvergură, dispunând de forţe militare terestre reduse, care abia puteau asigura apărarea posesiunilor republicii de pe coasta dalmată, Veneţia era în imposibilitate de a-l ajuta eficient pe domnul Moldovei. Din punct de vedere politic, acţiunea lui Ştefan era importantă atâta timp cât diversiunea întreţinută de el la Dunărea de Jos l-ar fi determinat pe sultan să accepte o pace onorabilă pentru republică, în condiţiile în care câştigarea victoriei devenise imposibilă (Denize 1995, 105-106).

Pentru a-şi atinge scopurile, Veneţia era dispusă să-şi trădeze toţi aliaţii, inclusiv pe Ştefan. În ciuda celor care, invocând intrarea lui în război, căutau să împiedice începerea tratativelor cu turcii, autorităţile veneţiene acceptau propunerea făcută, la 6 ianuarie 1475, de către sultan, prin solul său la Veneţia, pentru deschiderea acestora.

Pentru tratativele, derulate la Istanbul (Constantinopol), Senatul l-a delegat pe Girolamo Zorzi care reuşea să obţină un armistiţiu de câteva luni, suficient turcilor pentru a ocupa Caffa, Tana şi ultimele stabilimente italiene din nordul Mării Negre. În aceste condiţii, propunerile de pace făcute de sultan, găsite inacceptabile de către Veneţia, au dus la suspendarea trativelor cu Poarta, în august, şi, în final, la respingerea păcii propuse de turci, la 6 octombrie 1475. La scurt timp erau reluate operaţiunile militare dar acestea au fost de mică intensitate (Denize 1995, 105-106).

Care va fi poziţia Veneţiei în relaţiile internaţionale în urma acestui eşec politico-diplomatic? Cum va influenţa el raporturile politice dintre Serenissima Republică şi Moldova? Sunt doar câteva probleme majore asupra cărora ne vom opri şi cărora vom încerca să le găsim un răspuns în continuare.

Pe toată durata trativelor cu turcii, Veneţia a desfăşurat, în paralel, şi o activitate diplomatică intensă pentru a-şi determina aliaţii să continue acţiunile antiotomane, văzute ca un factor de presiune necesar republicii pentru obţinerea unei păci onorabile. Domnului Moldovei, biruitor în prima sa mare confruntare cu Imperiul Otoman, i s-a acordat o atenţie aparte.

Eşuarea tratativelor cu turcii avea să determine o schimbare completă, în sens pozitiv, a atitudinii Veneţiei faţă de Moldova. Pe măsură ce eşecul tratativelor de pace cu Imperiul Otoman era tot mai evident, Veneţia s-a transformat în susţină-

torul cel mai fidel al lui Ştefan, poziţie explicabilă, fără îndoială, prin faptul că domnul Moldovei se dovedise singura personalitate capabilă să se opună cu succes, politic şi, mai ales, militar, expansiunii otomane. La 6 martie 1475 Senatul veneţian transmitea Papei, prin ambasadorul său de la Roma, mesajul domnului Moldovei, adus de Paolo Ognibene. Cu acest prilej, i se trasa ca sarcină ambasadorului să recomande suveranului pontif să trimită un legat al său cu un mesaj de încurajare în Moldova, spre a-l determina pe Ştefan să continue lupta. Totodată, în răspunsul la scrisoarea lui Ştefan din 25 ianuarie 1475, formulat la aceeaşi dată, domnul Moldovei era elogiat pentru victoria obţinută şi i se recomanda să continue rezistenţa. Senatul hotăra, de asemenea, să-l trimită din nou în misiune diplomatică în Moldova pe Paolo Ognibene, însoţit de această dată şi de medicul solicitat de Ştefan, în persoana lui Baldasare di Perugino (Iorga 1984b, 257-259, doc. XVI, 245, n. 123; Hurmuzaki 1894, VIII, 6-7, doc. XIII).

La rândul său, dând curs cererilor Veneţiei, papa Sixtus IV îi răspundea lui Ştefan la 31 martie 1475, lăudându-l pentru sacrificiile făcute în sprijinul cauzei creştinătăţii şi încurajându-l să continue lupta. Pentru moment, suveranul pontif îl înştiinţa însă pe domnul Moldovei că nu-i poate acorda ajutoarele financiare solicitate pe motiv că tezaurul papal era gol ca urmare a subsidiilor acordate Rhodosului şi Ungariei. Totuşi, pentru a îndulci refuzul şi a-i da lui Ştefan noi speranţe, în finalul scrisorii menţiona: *„Avem totuşi în cuget [...], şi nu pregetăm [a da] cât ne priveşte, partea noastră, la care s-au adaos şi daniile celorlalţi principi creştini şi pe acestea ne silim a le strânge în toate zilele, cinstindu-ţi vrednicia şi slăvindu-te cu mari laude”* (Hurmuzaki 1891, II/2, 8. doc. IX).

În ciuda elogiilor aduse şi a angajamentelor de ajutor militar şi financiar asumate de puterile creştine, în momentul noii confruntări cu turcii, Moldova şi domnul său au rămas tot singuri. Veneţia, epuizată de pierderea insulei Negroponte şi de eforturile financiare făcute în campania din 1473, nu dispunea de nici un mijloc pentru a-l ajuta direct pe Ştefan. Strâmtorile fiind închise de turci, flota sa se afla în imposibilitate de a pătrunde în Marea Neagră spre a angaja aici lupte navale cu turcii sau de a pătrunde pe Dunăre spre a asigura flancul sudic al domnului Moldovei. În ceea ce priveşte forţele sale terestre, acestea, reduse numeric, abia puteau apăra poziţiile republicii de pe litoralul Adriaticii, astfel că orice tentativă de a face joncţiunea cu forţele lui Ştefan ar fi fost complet nerealistă, chiar dacă s-ar fi dorit realizarea sa, ea fiind de la început sortită eşecului. Singurul ajutor eficient, şi în acest caz este meritul Veneţiei de a nu fi precupeţit nici un efort spre a i-l oferi lui Ştefan, a fost acela de a căuta aliaţi pentru domnul Moldovei. În acest scop, diplomaţia republicii a determinat angajarea în frontul antiotoman, în anii 1475-1476, a regelui Ungariei, Mathias Corvin (1458-1490). Sprijinul acestuia a fost însă redus, limitându-se doar la unele operaţiuni militare de mică amploare, în Bosnia. Rezultatul concret a fost acela că Ştefan s-a aflat, practic, singur în faţa agresiunii otomane, ceea ce explică, după părerea noastră, şi faptul că la sfârşitul anului 1474 şi la începutul lui 1475, cetăţile de la mare, Chilia şi Cetatea Albă, au fost, se pare, pierdute pentru scurt timp în favoarea turcilor (Ureche 1997, 48; Cf. Iorga 1899, 140).

Ocuparea stabilimentelor italiene din nordul Mării Negre a fost urmată imediat de o nouă tentativă otomană de cucerire a Chiliei (vara 1475). Anticipată de Ştefan, acţiunea otomană a fost respinsă. O scrisoare, adresată la 31 iulie 1475 de despotul Leonardo III Tocco dogelui Veneţiei, Pietro Mocenigo, confirmă, fără dubii, acest nou eşec militar otoman în Moldova: *„Avixo la vostra III-ma Sig. hoci adi ultimo de luio hebi nova che havendo prexo larmata del Turcho Caffa, vene a Chelli et lochus barchae con quatro bombarde grosse et fran grota de zente et quelli de Carabogdan no li lasaro sbarchare et sbarchati che furono li assaltaro de notte e hanno li data una male ramenata et amaçaro gran frota de quelli et pigliaro anche da loro 4 bombarde, in mondo che li fecero imbarcharse per força; et havuta che hebero rotta, larmata se partì da lì et fece la via de Constantinopoli. Lo campo Turchescho è congregato et sta ale confini de la Vlachia et è uno grande esercito. Ducesse etsi che Carabogdano se trova con gran frota de zente et intendesse secho con li hungari”* (Pippidi 1994, 72, doc. III).

Căderea Caffei, Tanei şi a ultimelor stabilimente italiene din nordul Mării Negre, precum şi a castelului *Illice* (Lerici) de la vărsarea Niprului, stăpânit de Ştefan, sub stăpânire otomană, în vara anului 1475, a provocat o puternică impresie la Veneţia. Serenissima a replicat printr-o amplă campanie diplomatică menită să întărească alianţa antiotomană. În acest context, relaţiilor politice cu Ştefan, în scopul menţinerii Moldovei în frontul antiotoman, le-a fost acordată o atenţie aparte.

Atenția și importanța acordată de diplomația venețiană acestor raporturi rezidă, în primul rând, în numeroasele intervenții făcute între anii 1475-1478 de autoritățile republicii, direct pe lângă Ștefan, sau în diverse capitale europene, unde au pledat pentru obținerea de sprijin material și militar pentru domnul Moldovei. Astfel, încă la 1 septembrie 1475, în scrisoarea adresată ambasadorului republicii la Buda, Sebastiano Badoer, autoritățile venețiene îi cereau acestuia să se informeze asupra situației lui Ștefan și a raporturilor sale cu regele Cazimir IV al Poloniei. Totodată, Veneția a început să exercite presiuni la Roma, cerându-i papei să intervină în sprijinul lui Ștefan. În scrisoarea din 19 decembrie 1475, adresată suveranului pontif, se arăta că timp de 13 ani republica a cheltuit pentru susținerea luptelor cu turcii între 600.000 și 800.000 ducați anual, în consecință, i se cerea Papei să intervină pe lângă principii creștini pentru a sprijini Moldova și spre a împiedica, prin mijloacele sale, un asalt otoman asupra Italiei însăși. Consecventă, Serenissima continua politica de întărire a legăturilor cu Ștefan. În acest scop, în decembrie 1475, Bartolomeo di Brandis, secretar al ambasadorului venețian de la Buda, era trimis în misiune în Moldova. La scurt timp urmau să sosească la Suceava și Paolo Ognibene și medicul Baldasare di Perugino (Iorga 1984b, 245). Concomitent, erau continuate tratativele cu Moscova și cu tătarii de pe Volga care, conform planului conceput, în momentul când sultanul, angajat în luptele cu Mathias Corvin, s-ar fi aflat în dificultate, ar fi intrat în acțiune *„per oram Maris Euxini ad Danubium”* (Iorga 1984b, 246 și n. 130).

La presiunile Veneției, Papa i-a solicitat în repetate rânduri lui Mathias Corvin să intervină în sprijinul domnului Moldovei. La 3 noiembrie 1475, în răspunsul dat insistențelor papei Sixtus IV de a porni, cu toate forțele sale, în ajutorul lui Ștefan, Mathias Corvin îi prezintă suveranului pontif pregătirile sale militare între care și constituirea *„unei flote pe Dunăre”*. Speculând situația creată de eșecul turcilor în Moldova, regele Ungariei nu a scăpat prilejul de a-și aroga toate meritele victoriei obținute de Ștefan susținând că la vestea pregătirilor sale militare, Mehmed II *„s-a retras din Țara Românească și a renunțat la invadarea Moldovei”* (Iorga 1984b, 263, doc. XXI).

Ștefan, la rândul său, prin misiuni diplomatice în Apus, a căutat să sensibilizeze curțile europene, să le facă să renunțe la promisiuni deșarte, și să le determine să intervină mai eficient și, mai ales, mai consistent în sprijinul Moldovei, conștient de faptul că, după înfrângerea din 1475, Mehmed II își va angaja toate forțele împotriva sa. Ca urmare, la începutul anului 1476, o ambasadă moldovenească era la Roma, dar rezultatele obținute au fost complet nesatisfăcătoare. La înapoiere, solii săi s-au oprit un timp la Veneția arătându-și, față de autoritățile republicii, profunda nemulțumire pentru faptul că ajutoarele papale, în valoare de circa 30.000 ducați, au fost acordate regelui Ungariei și nu domnului Moldovei, angajat cu toate resursele și forțele sale în lupta antiotomană (Iorga 1984b, 260, doc. XX; Hurmuzaki 1894, VIII, 9, doc. XVII).

La 6 mai 1476, în răspunsul dat solilor Moldovei, Senatul venețian se angaja să continue intervențiile diplomatice pentru ca lui Ștefan să-i fie acordate toate subsidiile promise. Și ca un semn al sincerelor angajamente asumate, încă în aceeași zi, autoritățile republicii îi indicau ambasadorului venețian de pe lângă curia papală, Antonio Donato, să insiste ca lui Ștefan să-i fie trimise, de grabă, ajutoarele financiare promise, arătându-se că solii acestuia s-au întors nemulțumiți de la Roma și că în fața Senatului venețian au ținut să precizeze că domnul Moldovei s-a angajat din proprie inițiativă în lupta cu turcii și că *„Vayvodam Stephanum ultro et sponte sua bellum adversus Turcos suscepisse essque liberum domnum status et gentium suarum”* (Iorga 1984b, 261-262, 264, doc. XX, XXII; Hurmuzaki 1894, 9-10). În scrisoare se arăta, de asemenea, că domnul Moldovei amenință ca în cazul în care nu va fi susținut, refuzându-i-se în continuare subsidiile cerute, va fi obligat să ajungă la o înțelegere cu sultanul. Subliniind că *„nu este nimeni care să nu înțeleagă”* cât de mult pot influența interesele creștinătății, într-un sens sau altul, *„persoana, statul și puterile voievodului Ștefan”*, Senatul insista ca acesta să fie ajutat pentru a fi împiedicat să facă *„acest act nefast”* din care ar putea decurge *„periculum ingentissimum et detrimentum irreparabile quod rebus omnibus chistianis”* (Iorga 1984b, 261-262, 264, doc. XX, XXII). În consecință, se recomanda trimiterea imediată către domnul Moldovei a unei înștiințări cu privire la un apropiat ajutor pentru a-l menține în tabăra creștină. Senatul venețian, care intervenea în sprijinul lui Ștefan, nu uita să-i amintească Papei, desigur ca element de presiune, că Serenissima însăși plătea Sfântului Scaun, din decima și vigesima clerului său, 26.000 ducați anual pentru cruciadă (Iorga 1984b, 261-262, 264, doc. XX, XXII).

În scrisoarea către Sebastiano Badoer, ambasadorul veneţian de la Buda, expediată tot la 6 mai 1476, se specifica faptul că intervenţia Senatului în sprijinul lui Ştefan s-a făcut şi în intersesul Ungariei, lucru pe care ambasadorul republicii trebuia să i-l reamintească, fără menajamente, lui Mathais Corvin. În încheiere se sublinia clar că domnul Moldovei, atât de implicat în lupta antiotomană, *„trebuie să fie ajutat”*, şi *„sustinendus et in fide conservandus, non reliquendus aut desperandus sit”* (Iorga 1984b, 265, doc. XXIII).

La sfârşitul aceleiaşi luni, Senatul îl desemna ca ambasador al Veneţiei în Moldova pe Emmanuele Gerardo, care urma să plece spre curtea lui Ştefan împreună cu solii acestuia, reveniţi de la Roma. Misiunea noului sol veneţian, pe cât de importantă pe atât de complexă, a fost fixată în detaliu de însuşi dogele Andrea Vendramin. În primul rând, el trebuia să-i comunice domnului hotărârea fermă a Veneţiei de a-l sprijini în lupta antiotomană, precum şi faptul că autorităţile republicii s-au străduit să obţină ajutorarea sa financiară de către curia papală şi că vor persevera în această acţiune. În al doilea rând, ambasadorul trebuia să se informeze temeinic asupra situaţiei militare şi demografice a ţării, asupra puterii şi capacităţii domnului de a duce un război defensiv sau ofensiv la sud de Dunăre, asupra aliaţilor şi adversarilor lui Ştefan, îndeosebi asupra raporturilor acestuia cu Mathias Corvin. Gerardo avea misiunea expresă să uzeze de toate metodele şi mijloacele diplomatice de care dispunea pentru a-l determina pe Ştefan să respingă o eventuală pace propusă de turci. El trebuia, de asemenea, să sondeze opinia lui Ştefan cu privire la tratativele republicii cu ruşii şi cu tătarii pentru atragerea acestora în frontul antiotoman, precum şi asupra posibilităţilor de realizare a unei acţiuni comune împreună cu ei, întrucât aceştia îşi menţineau angajamentul asumat ca în momentul în care turcii erau angajaţi în lupta cu puterile creştine *„descendere per oram Maris Euxini rippasque adherere Danubii”* (Iorga 1984b, 266-268, doc. XXV; Hurmuzaki 1894, VIII, 11-14, doc. XVIII).

Importanţa pe care autorităţile veneţiene o acordau relaţiilor cu Ştefan reiese şi din dispoziţiile finale date de ele ambasadorului, care avea obligaţia să le informeze permanent cu privire la desfăşurarea evenimentelor politico-militare din Moldova şi la acţiunile politice întreprinse de Ştefan. În consecinţă, domnul Moldovei era supus unei veritabile *supravegheri*, scop pentru atingerea căruia ambasadorului i se spusese clar *„să nu te îndepărtzezi niciodată de voievod fără un mandat expres din partea noastră”* (Iorga 1984b, 268, doc. XXV; Hurmuzaki 1894, VIII, 14, doc. XVIII).

Săptămânile ce au premers marea confruntare moldo-otomană din iulie 1476 consemnează o febrilă acţiune diplomatică a Veneţiei, la curţile europene, îndeosebi la Buda, în scopul susţinerii lui Ştefan. În iunie 1476, anterior datei de 14, Senatul veneţian indica ambasadorului său din Ungaria să susţină prin toate mijloacele interesele domnului Moldovei la curtea de la Buda. I se cerea de asemenea să informeze autorităţile republicii cu privire la opinia regelui în problema sprijinirii lui Ştefan, precum şi la relaţiile sale cu domnul Moldovei care, în noua conjunctură, apăreau ca deosebit de importante (Iorga 1984b, 270, doc. XXVII). Instrucţiuni similare erau transmise la 14 iunie şi noului ambasador al republicii în Ungaria, Antonio Vetturi.

Corespondenţa autorităţilor veneţiene cu ambasadorul lor de la Buda confirmă faptul că relaţiile cu Ştefan ocupau încă primul plan. Din aceste instrucţiuni rezultă clar că ambasadorul veneţian de la Suceava, Emmanuele Gerardo, a primit ordin să-l informeze zilnic pe cel de la Buda asupra situaţiei din Moldova, ca pe această bază el să poată apăra şi promova intersele lui Ştefan în discuţiile cu regele Ungariei şi cu legatul papal de la curtea acestuia. În această problemă, sarcina sa era să facă totul pentru a determina curtea regală a Ungariei şi papalitatea să-i acorde sprijin lui Ştefan, a cărui rămânere în frontul antiotoman era considerată, de autorităţile veneţiene, de o importanţă decisivă. Totodată, el trebuia să informeze Senatul asupra situaţiei din Ungaria, Moldova, Polonia, Boemia, Moravia şi din alte locuri *„de numero scilicet gentium, de reliquis apparatibus, de voluntate, de dispositione, de spe, de metu, de omni practica et tractatu, de intelligentia cum unoquoque, et presertium cum Stephano Vayvoda [ne pax concludatur omnimode cum Turca]”* (Iorga 1984b, 271, doc. XXVIII).

În sfârşit, la 25 iunie 1476, Senatul veneţian, care dispunea de surse sigure de informaţii despre intrarea turcilor în Moldova şi despre greutăţile cu care se confrunta Ştefan, rămas din nou singur în faţa puterii otomane, cerea ambasadorului său de aici, acelaşi Emmanuele Gerardo, să ajungă în Crimeea la Mengli Ghiray (1466-1515, cu în-

treruperi) şi să informeze autorităţile republicii despre atitudinea hanului tătar, cu care Veneţia negocia o acţiune comună împotriva turcilor. Dar în condiţiile complexe ale momentului, i se cerea lui Gerardo să facă totul *„cum participatione, consensu, voluntate, favore et auxilio Vayvode, quem ad hoc negotium bene fore dispositum nobis sui affirmarunt oratores”*, dar dacă domnul Moldovei s-ar fi arătat ostil unui astfel de demers, ambasadorul veneţian *„nu trebuia să facă nimic împotriva voinţei sale”* (Iorga 1984b, 271, doc. XXIX). Totodată, la 18 iulie, într-o scrisoare a dogelui Andrea Vendramin adresată lui Giovanni Battista, ambasadorul republicii la tătari, i se indica acestuia să-l determine pe han să intervină în sprijinul lui Ştefan sau, dacă nu, să asedieze Caffa şi celelalte stabilimente italiene din nordul Mării Negre ocupate de turci (Denize 1995, 114-115).

Autorităţile veneţiene au cunoscut, se pare, îndeaproape desfăşurarea evenimentelor din Moldova din timpul invaziei otomane din vara-toamna anului 1476. Ambasadorul lor în Moldova, Emmanuele Gerardo, retras la Braşov în această perioadă, le-a informat periodic asupra desfăşurării şi eşecului final al campaniei lui Mehmed II împotriva lui Ştefan (Iorga 1984b, 272, doc. XXXI; Hurmuzaki 1894, VIII, 15, doc. XX).

O ştire deosebit de interesantă, cuprinsă într-o hotărâre a Senatului veneţian, confirmă faptul că republica a rămas fidelă alianţei cu Ştefan chiar şi în momentele de criză ale domniei acestuia, ce au urmat înfrângerii de la Valea Albă (26 iulie 1476). Conform unei hotărâri a Senatului, datată 1 august 1476, autorităţile locale şi căpitanul de Tarvisio trebuiau să suporte cheltuielile *„pro expensis factis familie et equis Illu. Vayvode Moldavie”* (Iorga 1984b, 272, doc. XXX). Emiterea unei astfel de decizii îşi găseşte justificarea numai dacă unii dintre membrii familiei domnitoare din Moldova s-ar fi pus sub protecţia republicii, ceea ce nu este deloc imposibil. După părerea noastră, ştirea conduce la concluzia că, în condiţiile marii invazii otomane din 1476, al cărei sfârşit era greu de anticipat, Ştefan a cerut, şi a obţinut din partea autorităţilor veneţiene, adăpost şi protecţie pentru o parte a membrilor familiei sale şi pentru bunurile lui. Informaţia reprezintă, totodată, o confirmare în plus a strânselor relaţii existente între Veneţia şi Moldova precum şi a încrederii depline dintre domn şi autorităţile republicii.

La sfârşitul lunii septembrie 1476 Ştefan era deplin stăpân pe situaţie şi prelua iniţiativa în confruntarea cu turcii. În colaborare cu forţele maghiaro-transilvănene, comandate de Ştefan Báthory, oştile sale au pătruns în Ţara Românească, unde l-au reinstalat domn pe Vlad Ţepeş. Deja la 8 octombrie, prin ambasadorul lor în Moldova, Emmanuele Gerardo, autorităţile veneţiene îl felicitau pe Ştefan pentru succesul dobândit. Totodată, Senatul veneţian îşi exprima speranţa că ajutoarele financiare pe care le va primi îi vor permite, nu numai să-şi consolideze situaţia, ci chiar, *„împreună cu voievodul celeilalte Valachii”*, să-i alunge pe turci *„ex omni provincia ejicere”* (Iorga 1984b, 273, doc. XXXI; Hurmuzaki 1894, VIII, 15, doc. XX). Conform informaţiilor transmise, la insistenţele Senatului veneţian, Papa, cu acordul regelui Ungariei, *„assensit ut conveniens portio pecuniarum detur ex illa contributione suprascripto Vayvode, sicque, cum fuerit tempus, collectis pecunijis, fiet sine ulla dubitatione”* (Iorga 1984b, 273, doc. XXXI; Hurmuzaki 1894, VIII, 15, doc. XX). Ambasadorul urma, de asemenea, să-şi informeze superiorii *„despre orice mişcare şi despre toată starea lucrurilor, despre forţele şi puterea, situaţiile favorabile şi potrivnice cu care e confruntat voievodul în însăşi ţara sa şi din orice parte sau latură, atât din Ungaria, cât şi din cealaltă Valachie, din Polonia şi Scitia* (Hanatul Tătar, n.n.), *cu care toate aceste neamuri se învecinează”* (Iorga 1984b, 273, doc. XXXI; Hurmuzaki 1894, VIII, 16. doc. XX). Cunoaşterea acestor probleme îi permitea Veneţiei conturarea unei politici externe corespunzătoare, care să-i satisfacă în cel mai înalt grad interesele. Este de altfel şi motivul pentru care Senatul cerea ambasadorului său în Moldova informaţii *„pe scurt despre orice alt lucru care e demn de cunoaşterea noastră”* (Iorga 1984b, 273, doc. XXXI; Hurmuzaki 1894, VIII, 16. doc. XX).

Contrar tuturor evidenţelor, Mathias Corvin nu a pregetat să-şi aroge şi de această dată toate meritele victoriei asupra turcilor, din 1476. Într-o scrisoare adresată papei Sixtus IV la sfârşitul anului 1476, făcând totală abstracţie de contribuţia decisivă a lui Ştefan la obţinerea victoriei asupra turcilor, regele Ungariei afirmă că o oaste a sa formată din 6.000 de oameni a pătruns în Ţara Românească alungându-l pe Laiotă Basarab (1473-1477, cu întreruperi), interpusul turcilor. După victorie *„regnum illum, ex quo ad Moldaviam securus Thurcis ingressus patebat, iam ad ma-*

nus meas devenit, et Dragula, capitaneus meus, vir imprimis Thurcis infestissimus et admodum bellicosus" (Iorga 1984b, 275, doc. XXXII).

Este foarte posibil ca atitudinea regelui Ungariei, deloc dezinteresată, să-l fi nemulţumit profund pe Ştefan şi să fi indus chiar o serioasă tensiune în relaţiile dintre ei. Numai aşa se explică faptul că la 7 ianuarie 1477 solul Poloniei la Veneţia, umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus, informa Senatul veneţian că Ştefan, care sprijinise o solie a regelui polon trimisă la sultan, *„confessa et permete esser suo homo et vassalo, jnferando che dicto Stephano sia per esser cum luj in ogni impresa, si contra el Turcho, come contra el re de Hungaria"* (Iorga 1984b, 275, doc. XXXIII).

Astfel de ştiri nu puteau lăsa indiferentă Veneţia. Prima jumătate a anului 1477 a marcat un alt moment de vârf al acţiunii diplomatice a Serenissimei în scopul sprijinirii concrete şi eficiente a lui Ştefan, pentru menţinerea domnului Moldovei în frontul antiotoman. Lipsită de posibilitatea de a-i acorda ea însăşi ajutor financiar domnului Moldovei, dată fiind epuizarea reală a resurselor sale, Veneţia a perseverat în tentativa de a-i găsi lui Ştefan aliaţi puternici, care să-l sprijine în mod real în lupta sa.

Îngrijorarea Veneţiei nu era, se pare, una complet lipsită de temei. Intuind jocul puterilor creştine şi simţindu-se trădat de acestea, Ştefan a căutat, se pare, obţinerea unei păci avantajoase cu Imperiul Otoman, încercând să fructifice la maximum poziţia favorabilă pe care i-o conferea victoria sa de la Vaslui. Ca urmare, în primăvara anului 1476 el a trimis, în acest scop, o solie la Istanbul. Condiţiile inacceptabile puse de sultan – plata haraciului pe trei ani, cedarea cetăţilor sale de la mare, Chilia şi Cetatea Albă, înapoierea robilor genovezi făcuţi la Caffa care se salvaseră în Moldova şi lăsarea lui Alexandru, moştenitorul tronului Moldovei, ca ostatic la Poartă – au făcut imposibilă încheierea păcii (Iorga 1897, 55; Cf. Iorga 1985, 155). Tratativele de pace moldo-otomane aveau să fie reluate după anihilarea invaziei otomane din vara anului 1476, când jocul duplicitar al aliaţilor săi, îndeosebi al lui Mathias Corvin, devenise evident.

La 7 ianuarie 1477, Senatul veneţian îi cerea lui Filippo Buonaccorsi să-i pună la dispoziţie informaţii cât mai exacte despre tătarii de pe Volga. Intenţia Serenissimei, în acord cu Ştefan, rămăsese aceea de a-i îndrepta împotriva Imperiului Otoman. O astfel de acţiune era acum cu atât mai dorită cu cât Emmanuele Gerardo, ambasadorul din Moldova, confirmase recent, în corespondenţa cu autorităţile republicii *„scribente Tartaros cinfinijs Vayvode Stephani adhesisse, quos idem Vayvoda amicos reputat, et de suo descensu et ad eum appropinquatione plurimum letari videtur sperareque et expectare ab eis magnum contra Turchum auxilium"* (Iorga 1984b, 276, doc. XXXIV). Din păcate însă, Polonia s-a arătat reticentă şi chiar ostilă acestui plan.

La aceeaşi dată, Senatul veneţian îi transmitea ambasadorului său de la Roma, Jacoppo di Medio ultimele ştiri cu privire la situaţia de la Dunărea Inferioară şi la alungarea lui Laiotă Basarab din Ţara Românească: *„confirmationem expulsionis Basachab ex Valachia Maiori"*, ştiri confirmate şi de Emmanuele Gerardo, din Moldova (Iorga 1984b, 277, doc. XXXV). Din nou autorităţile veneţiene solicitau Papei (pentru a câta oară?) o repartizare justă a contribuţiei financiare destinate luptei împotriva turcilor, astfel ca efortul antiotoman să primească un sprijin real, să medieze o împăcare între Ungaria, pe de-o parte, Boemia şi Polonia, pe de altă parte, precum şi o împăcare între regele Mathias Corvin şi împăratul Friedrich III de Habsburg. Dar mai ales i se cerea suveranului pontif să acţioneze astfel încât *„Stephano Vaivoda et altro Vayvoda, Ladislao Draculia, Valachiam Transalpinam nuper adepto, ut solum Serenissimus Hungariae, sed etiam Maiestas regis Polonie et ambo Vayvode ad bellum et exterminium jnimici robustissime conveniant et concurant"* (Iorga 1984b, 277, doc. XXXV).

La 10 ianuarie 1477, când încă nu luase cunoştinţă de revenirea lui Laiotă Basarab în Ţara Românească, Senatul îi scria iarăşi lui Emmanuele Gerardo, în Moldova, să-i felicite pe Ştefan, pe Vlad Ţepeş, pe Ştefan Báthory şi pe ceilalţi artizani ai succesului antiotoman, inclusiv pe regele Ungariei. În mod special i se cerea ambasadorului să-l informeze pe Ştefan *„cum Pontifice Maximo esse operatos et obtinuisse ut cruciata in illis partibus pro suo favore publicetur et iobileum concedatur"* (Iorga 1984b, 278, doc. XXXVI; Hurmuzaki 1894, VIII, 8-9, doc. XV). La aceeaşi dată, autorităţile veneţiene luau de asemenea mai multe hotărâri, între care: să i se răspundă solului Poloniei, să se scrie ambasadorului trimis la tătari să le ceară să nu provoace pagube Poloniei şi să i se solicite lui Emmanuele Gerardo să continue acţiunea cu privire la realizarea unei alianţe între Moldova şi tătarii de pe Volga (Iorga 1984b, 279, doc. XXXVII).

Urmează, tot la 10 ianuarie, instrucțiuni date de Senatul venețian ambasadorului său din Polonia prin care i se cerea acestuia să pledeze în favoarea proiectului tătar și să transmită la Veneția informații cu privire la situația din lumea mongolă. Autoritățile venețiene doreau realizarea acestui proiect politic, cu atât mai mult cu cât, Emmanuele Gerardo, din Moldova *„scribito etiam et declarato que gens illa que confinijs Vayvode Stefani"* (Iorga 1984b, 280, doc. XXXVIII). Planul avea însă să se prăbușească din cauza opoziției Poloniei, care le-a interzis forțelor tătare să-i tranziteze teritoriile. În sfârșit, după ce la aceeași dată Senatul venețian cerea solului său de la Buda să continue demersurile pe lângă Mathias Corvin pe care să-l stimuleze în continuarea luptei antiotomane *„și să-l felicite pentru succesele din Valachia"* (Iorga 1984b, 280-281, doc. XXXIX, XL), la 29 ianuarie, autoritățile republicii confirmau ambasadorului lor de la Roma, Jacoppo di Medio, știrile referitoare la succesele obținute de forțele antiotomane la Dunărea Inferioară și în Țara Românească, desigur cu scopul de a le folosi ca argumente în intervențiile sale la curia papală (Iorga 1984b, 282, doc. XLII).

Nemulțumit că promisiunile de ajutor, făcute de puterile apusene, nu s-au materializat în nici un fel, Ştefan i-a cerut, se pare în termeni ultimativi, ambasadorului venețian la Suceava, care se pregătea să revină în Italia, să intervină pe lângă autoritățile republicii să acționeze pentru rezolvarea acestei probleme, fixându-le ca dată limită Paștele anului 1477. Sosirea acestor veşti la Veneția a produs o puternică impresie autorităților republicii, ceea ce a avut ca rezultat declanşarea unei noi ofensive diplomatice în scopul sprijinirii domnului Moldovei. La 17 martie 1477, Senatul venețian informa Roma, prin ambasadorul său, Jacoppo di Medio, că sprijinirea financiară a lui Ştefan este o necesitate, întrucât o eventuală încetare a războiului cu turcii de către Moldova ar fi avut urmări dezastruoase pentru cauza creştinătății: *„Est enim Status illius porta comodissima ad ingressum et invasionem utriusque renj, Polonie scilicet et Hungarie, in partibus transilvanis claudenda et obstruenda, obstructaque validissime conservanda adversus rabiem jnimici, et per quam, e diverso, potest status hostilis a christianis faciliter invadi et opprimj"* (Iorga 1984b, 283, doc. XLIII; Hurmuzaki 1894, 19, doc. XXIII). I se cerea din nou ambasadorului să insiste pe lângă Papă să i se trimită grabnic domnului Moldovei *„summam ducatorum X^{m} ad minus, pro presenti, de pecunijs contributionis"* (Iorga 1984b, 283, doc. XLIII; Hurmuzaki 1894, VIII, 19, doc. XXIII). Suveranul pontif trebuia de asemenea să-i ceară iarăşi lui Mathias Corvin să-l sprijine pe Ştefan. Mai mult, Serenissima se angaja ca în cazul în care curia papală nu dispunea de 10.000 ducați să-i remită ea suma spre a-i fi trimisă domnului Moldovei (Iorga 1984b, 284; Hurmuzaki 1894, 20).

Demersuri similare, şi la fel de insistente, au fost făcute şi la curtea de la Buda. La 18 martie 1477, Senatul italian cerea ambasadorului său de aici, Antonio Vetturi, să trateze cu Mathias Corvin problema sprijinirii financiare a lui Ştefan. În opinia autorităților venețiene, regele trebuia să-i scrie domnului Moldovei şi să-i promită ajutor efectiv pentru a-l menține în lupta antiotomană. Ambasadorului îi revenea, de asemenea, şi sarcina să-i comunice lui Ştefan că Veneția îl va sprijini prin toate mijloacele disponibile şi, totodată, să le acorde întregul său concurs solilor moldoveni, aflați la Buda, în demersurile lor la curtea regală a Ungariei (Iorga 1984b, 285-286, doc. XLIV; Hurmuzaki 1894, VIII, 16-17, doc. XXI).

În același scop, la 10 aprilie 1477, Senatul comunica solului său de la Roma că a luat act de poziția Papei în problema sprijinirii lui Ştefan. I se transmiteau de asemenea ştirile îngrijorătoare sosite din Ungaria despre *„pregătirile maritime ale turcilor"* care ar intenționa *„să invadeze provinciile noastre* (ale Veneției, n.n.) *din Grecia, Albania, Dalmația, Istria, apoi Friul şi chiar Italia"* (Iorga 1984b, 286-287, doc. XLV; Hurmuzaki 1894, VIII, 21, doc. XXIV). Din nou, la 18 aprilie, Senatul venețian făcea cunoscute ambasadorului său de la Roma ultimele informații sosite din Ungaria. Totodată, îl informa că Veneția îşi menține neschimbată poziția în problema sprijinirii materiale şi financiare a lui Ştefan (Iorga 1984b, 288, doc. XLVI; Hurmuzaki 1894, VIII, 22, doc. XXV).

În condițiile politice internaționale complexe şi nefavorabile ce se conturau la începutul anului 1477, convins că o rezistență antiotomană îndelungată era imposibilă de unul singur, domnul Moldovei a făcut o nouă tentativă de a obține ajutoarele, atât de mult promise, din Apus. În primăvara anului 1477 o solie condusă de *„unchiul"* său, după soția Maria de Mangop, Ioan Țamblac, era trimisă la Veneția şi la Roma spre a face încă o dată cunoscute nevoile, speranțele dar şi temerile domnului Moldovei, aflat în prima linie a frontului antioto-

man. La 8 mai 1477 ambasada Moldovei era primită cu mult fast în cetatea lagunelor. În aceeaşi zi, în faţa dogelui, Senatului, şi a altor notabilităţi ale oraşului, *„Zuan Zamblacho, ambassador et barba del signor Stephano Vayvoda”*, făcea o largă expunere a situaţiei şi politicii domnului Moldovei (Iorga 1984b, 289, doc. XLVII; Hurmuzaki 1894, VIII, 23, doc. XXVII; Bogdan 1913, II, 342, doc. CLIV; Cf. Maliţa 1966, 88-91). Prin glasul solului său, Ştefan acuza faptul că a fost indus în eroare de principii creştini, care se angajaseră să-l sprijine în momentul în care ar fi fost atacat de turci. Rămas singur în faţa turcilor, tătarilor şi muntenilor şi-a văzut ţara distrusă, populaţia supusă la grele încercări, pentru a fi el însuşi şi mica sa oaste înfrânţi. Mai mult, *„partido veramente lo jnimico, remaxi abandonada da ogni socorso d’ algun christian, perche non solamente non me hano aiutato, ma forsi alcuni hano havuto piacer del danno fato a mi et al dominio mio da Infideli”* (Iorga 1984b, 289, doc. XLVII; Hurmuzaki 1894, VIII, 24, doc. XXVII; Bogdan 1913, II, 342, doc. CLIV). Pentru a-şi asigura un sprijin eficient i-a sugerat lui Mathias Corvin acordul pentru instalarea lui Vlad Ţepeş în *„l’ altra Valachia”* căruia i-a lăsat o gardă de 200 de oameni, dar *„immediate torno quel infedel Basaraba, et trovolo solo, et amazolo, et cum lui forono morti tuti li mei excepto diexe”*, iar în prezent *„re de Hungaria fara paxe cum la Valachia Mazor, che sara molto pezo”* (Iorga 1984b, 289, doc. XLVII; Hurmuzaki 1894, VIII, 24, doc. XXVII; Bogdan 1913, II, 342-343, doc. CLIV). Lupta sa i-a oprit timp de trei ani pe turci, ceea ce i-a ferit pe mulţi de loviturile acestora, iar în prezent singura sa nădejde a rămas Veneţia, care l-a sprijinit permanent. Totodată, domnul Moldovei informa autorităţile republicii că turcii se pregătesc să-l atace pentru a-i lua cetăţile de la mare, *„Chieli et Monchastro, le quali li sono molto moleste”*, care *„sono tuta la Valachia, el la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollana”*, dar îşi exprima speranţa că *„se queste castelli se conserverano, j Turchi porano perder e Caffa et Chiersonesso”* (Iorga 1984b, 289, doc. XLVII; Hurmuzaki 1894, VIII, 24, doc. XXVII; Bogdan 1913, II, 346, doc. CLIV). În final, domnul îşi exprima temerea, justificată, că *„se Dio permettera che io non sia ajutato, duo cosse sara: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astretto dalla necessita a sotomettermj a Jnfedeli”* (Iorga 1984b, 290, doc. XLVII; Hurmuzaki 1894, VIII, 25, doc. XXVII; Bogdan 1913, II, 347, doc. CLIV).

În rezoluţia dată în aceeaşi zi mesajului lui Ştefan, Senatul veneţian îl asigura de susţinerea necondiţionată a republicii şi se angaja să sprijine demersurile sale la curia papală. Răspunsul dat solului a fost susţinut de 135 senatori, respins de 4, iar 5 s-au abţinut (Iorga 1984b, 290, doc. XLVII; Hurmuzaki 1894, VIII, 25, doc. XXVII; Bogdan 1913, II, 347, doc. CLIV). Ca o confirmare a celor decise, la 19 mai, Senatul hotăra să-i dea solului Moldovei, care urma să plece la Roma, dar era lipsit de mijloace, 150 ducaţi la dus şi alţi 50 ducaţi la înapoiere (Iorga 1984b, 292, doc. XLIX).

O lună mai târziu, la 17 iunie, Signoria confirma ambasadorului său din Ungaria, Antonio Vetturi, că Veneţia l-a sprijinit şi continuă să-l sprijine pe Ştefan. Totuşi, cu ocazia primirii soliei acestuia, autorităţile republicii nu au iniţiat noi acţiuni şi nu s-au angajat la nimic, cum fals i s-a relatat regelui Ungariei (Iorga 1984b, 292, doc. L).

În a doua jumătate a anului 1477 Serenissima republică a iniţiat noi tratative de pace cu Imperiul Otoman. În condiţiile angajării tratativelor de pace cu sultanul, interesul Veneţiei pentru relaţiile politice cu Moldova înregistrează un recul vizibil. Ce a determinat noua atitudine a Veneţiei? Elucidarea acestei probleme ne obligă la o prezentare succintă a derulării conflictului veneto-otoman în această fază a sa.

Ofensiva otomană împotriva stăpânirilor veneţiene a cântărit decisiv în schimbarea orientării politice a republicii. În toamna anului 1477 turcii atacă Friul şi devastează regiunea cuprinsă între Isonzo şi Tagliamento. În anul următor, Serenissima pierde în Albania cetăţile Kroja, Alessio şi Drivasto. În aceste condiţii, deja în iunie 1478, trimisul republicii la Istanbul, Bartolomeo Lucari, era angajat în tratative cu reprezentanţii Imperiului Otoman (Iorga 1984b, 293, doc. LII). La 27 octombrie 1478, Senatul veneţian îi răspundea lui Mathias Corvin că hotărârea republicii de a încheia un armistiţiu pe şase luni cu turcii a fost dictată de necesitatea aprovizionării cetăţilor veneţiene. De asemenea, i se reamintea regelui Ungariei că Veneţia l-a sprijinit pe Ştefan cel Mare în interesul general al creştinătăţii, implicit al regatului maghiar, şi că a făcut acest lucru pentru a-l menţine în frontul creştin antiotoman (Iorga 1984b, 294, doc. LIII; Hurmuzaki 1894, VIII, 26, doc. XXVII). La 25 ianuarie 1479, Veneţia accepta însă pacea propusă de Mehmed II, proclamată public la 25 aprilie. Serenissima ceda Negroponte, Scutari,

Kroja, Alessio, Argos, Lemnos şi alte posesiuni, se angaja să retrocedeze toate cetăţile şi oraşele cucerite în timpul războiului şi să plătească despăgubiri de război în valoare de 100.000 ducaţi în timp de doi ani. Republica îşi păstra dreptul de a avea un bail la Poartă, dar trebuia să plătească cu 10.000 ducaţi anual dreptul negustorilor săi de a face comerţ în imperiu. Totodată, pentru a nu trezi suspiciunile sultanului, Veneția îşi retrăgea ambasadorul de la Buda (Daru 1835, 442; Diehl 2006, 148; Norwich 2003, 355-356; Lane 2008, 278-279; Denize 1995, 120).

În noul context politic internaţional, interesul Veneţiei pentru relaţiile cu Moldova dispare. Semnificativ în acest sens este faptul că după revenirea lui Emmanuele Gerardo în Italia (1477), nu a mai fost numit un alt ambasador veneţian în Moldova. În ceea ce-l priveşte pe Ştefan, lipsit de orice posibilitate de a primi ajutor de undeva, abandonat de aşa-zişii aliaţi, se vedea obligat să încerce să încheie, la rândul său, o pace cât mai onorabilă cu Imperiul Otoman.

Tratativele cu turcii, deschise foarte probabil în a doua jumătate a anului 1479, erau în plină desfăşurare în ianuarie 1480. Pacea moldo-otomană, asupra datării căreia specialiştii nu s-au pus întru totul de acord – aceştia optează pentru date cuprinse între 1479 şi 1481 (Cf. Decei 1978b, 118-139; Cf. Gorovei 1980, 641; Cf. Denize 2003, 79) –, era încheiată la o dată cuprinsă între martie 1480 - martie 1481 (Gorovei 1980, 641). O părere apropiată dar puţin nuanţată emite de curând şi istoricul Ion Toderaşcu în volumul IV al recentului tratat de *Istoria românilor* unde susţine că *„cel mai târziu în mai 1480, când Ştefan îi comunica regelui Cazimir că Mahomed al II-lea îi ceruse să-i deschidă calea spre Polonia, pacea era încheiată; cererea sultanului nu era decât aplicarea uneia din prevederile acordului moldo-otoman”*, stabilind astfel luna mai a anului 1480 ca fiind un *terminus ante quem* al încheierii păcii moldo-otomane (Toderaşcu 2001, 386). Încheiată pe baza *statu-quo*-ului teritorial, prevedea însă dublarea haraciului plătit de Moldova Imperiului Otoman ce *„era în fiecare an de trei mii de florini frânceşti, şi făcându-l de şase mii de florini, în fiecare an”* (Documente turceşti 1976, I, 6, doc. 5). Totodată, conform uzanţelor aflate în vigoare în asemenea situaţii, Ştefan se angaja solemn să fie *„prietenul prietenilor şi duşmanul duşmanilor”* sultanului (Documente turceşti 1976, I, 6, doc. 5).

Privite retrospectiv, păcile veneto-otomană din 1479 şi moldo-otomană din 1480-1481 confirmă faptul că la capătul unor îndelungate şi grele confruntări cu turcii – Veneţia între 1463-1479, Moldova între 1474-1480/1481 – atât Serenissima cât şi Moldova ieşeau înfrânte din conflictul cu Imperiul Otoman, deşi per ansamblu nu suferiseră pierderi mari, ireparabile.

Situaţia Moldovei avea să se agraveze însă ca urmare a angajării Moldovei în noua coaliţie antiotomană, iniţiată de papalitate şi Genova (1481-1484). Pentru Ştefan cel Mare, indus în eroare de tratatul maghiaro-otoman din 1483, în care credea că au fost incluse şi cetăţile sale de la mare (Denize 2003, 79), efectele dramatice ale denunţării păcii cu turcii din 1480-1481 nu se vor lăsa mult aşteptate. În iulie-august 1484, folosindu-se ce acest *casus belli*, oferit de domnul Moldovei, otomanii ocupau cetăţile-porturi, Chilia şi Cetatea Albă, fără ca Ştefan să poată interveni în ajutorul lor, desăvârşind procesul de transformare a Mării Negre într-un lac închis otoman.

Prin intermediul rapoartelor redactate în perioada ianuarie 1484 - februarie 1485, de trimişii lor de la Istanbul, bailul Pietro Bembo şi secretarul Senatului veneţian Giovanni Dario, dogele Giovanni Mocenigo şi autorităţile Serenissimei au fost ţinute detaliat la curent cu privire la pregătirea, desfăşurarea şi rezultatul campaniei otomane din vara anului 1484 împotriva Moldovei (Cristea 2004a, 187-274; Cristea 2004b, 73-118). Informate de trimişii lor încă din 5 şi 6 august de această lovitură grea dată lui Ştefan şi politicii sale pontice, autorităţile veneţiene nu au fost deloc surprinse de deznodământul campaniei otomane împotriva Moldovei.

Ceea ce intrigă este totala pasivitate cu care republica lagunelor a privit şi acceptat agresiunea otomană împotriva aliatului său de la Dunărea de Jos. Poziţia Veneţiei îşi află însă explicaţia în răspunsul dat la 16 septembrie de Senat secretarului Giovanni Dario, din care reiese clar faptul că interesele economice şi politice ale republicii în Imperiul Otoman erau mai importante decât, de-acum, consumata alianţă cu Ştefan. Din acest motiv, Serenissima nu a schiţat nici cel mai mic gest în apărarea acestuia (Iorga 1984b, 296, doc. LVI).

Două decenii mai târziu, pe fondul unei noi crize în relaţiile veneto-otomane, erau reluate şi raporturile politice dintre Serenissima Republică şi

Moldova. Cadrul propice al reluării relaţiilor politice dintre Veneţia şi Moldova l-a constituit reizbucnirea războiului veneto-otoman (1499-1503). Dacă pentru republica italiană obiectivele urmărite erau aceleaşi ca şi în epoca anterioară, pentru domnul Moldovei recuperarea cetăţilor sale de la mare, Chilia şi Cetatea Albă, era acum principalul scop al intrării în război.

Deşi nu avea nici un fel de promisiuni de ajutor din partea Veneţiei, Ungariei sau a altor puteri creştine, implicate în conflict, Ştefan nu a ezitat nici un moment să se angajeze din nou în lupta antiotomană. În anul 1500, domnul Moldovei rupea pacea cu turcii, încheiată în 1489, iar forţele sale, comandate de vornicul Boldur, atacau Chilia şi Cetatea Albă, care erau incendiate cu acest prilej fără a putea fi însă cucerite (Rosetti 1935, 45-58). Concomitent, Ştefan a concentrat importante forţe militare în regiunea Iaşului pentru a face faţă unei eventuale agresiuni otomane.

Pregătirile militare ale Moldovei din primăvara şi vara anului 1500 erau foarte bine cunoscute în Italia. În mai, ambasadorii veneţieni la Buda, Soranzo şi Giustiniani, informau în repetate rânduri Senatul republicii că Ştefan este pregătit de luptă (Denize 1995, 161-162). Informaţii similare oferea florentinul Octaviano Gucci care, la 27 iulie 1500, relata din Cracovia că domnul Moldovei stă gata să intervină în orice moment cu toate forţele sale oriunde situaţia ar fi impus acest lucru (Hurmuzaki 1894, VIII, 31, doc. XXXVI; Cf. Denize 1995, 161-162).

Angajat din nou în lupta antiotomană, Ştefan a căutat să reînnoade relaţiile cu Veneţia. La începutul anului 1501 o ambasadă a domnului Moldovei lua drumul Veneţiei şi al Romei. În februarie 1501, după ce trecuseră pe la Buda, cei doi soli ai lui Ştefan, care apar în cronica lui Marino Sanudo cu numele de Raynaldo şi Antonio, probabil italieni în slujba sa, sau poate chiar români, soseau la Veneţia. În faţa dogelui şi Senatului ei au cerut un medic pentru domn, şi-au exprimat dorinţa de a cumpăra stofe fine şi au arătat că domnul Moldovei este gata să reia luptele cu turcii dacă Veneţia ajunge la o alianţă cu Ungaria (Denize 1995, 162).

Observăm acum o poziţie mult mai rezervată a domnului Moldovei faţă de cea avută între 1472-1479 în relaţiile cu Serenissima Republică. De altfel, răspunsurile evazive primite la Veneţia şi la Roma, atât în privinţa reluării luptei cât şi în cea a unui posibil sprijin, l-au convins pe Ştefan de faptul că orice ajutor din partea lor este exclus. O astfel de atitudine arăta clar că atât Veneţia cât şi Roma doreau să obţină cât se poate de mult fără a face nimic în schimb, cu excepţia unor încurajări lipsite de orice suport material.

Cu toate acestea, la începutul anului 1502, fără a se descuraja şi pregătit pentru o posibilă confruntare cu turcii, Ştefan a trimis un nou sol la Veneţia, în persoana lui Demetrio Purcivi, veneţian aflat în serviciul său, pentru a cere un medic şi probabil pentru a se informa cât mai exact asupra intenţiilor şi a stadiului de pregătire militară ale republicii. Nici de această dată nu a obţinut nimic din punct de vedere politic, cu excepţia unor promisiuni minore. Autorităţile veneţiene s-au limitat la a-i promite că-i vor trimite un medic şi i-au acordat solului moldovean titlul de *„cavaler aurat”* (Hurmuzaki 1894, VIII, 35, doc. XLIII-XLIV).

La 1 august 1502 sosea în Moldova medicul Matteo Muriano, trimis aici în conformitate cu promisiunile făcute de autorităţile veneţiene. Acesta a avut, pe lângă atribuţiile sale propriu-zise, pe care oricum nu şi le-a exercitat din cauza bolii agravate, şi o importantă misiune politică de informare şi, probabil chiar de *spionaj*. Rapoartele expediate la Veneţia, la 7 decembrie 1502 şi la 5 ianuarie 1503, ce conţin importante informaţii despre potenţialul militar şi economic al ţării, despre relaţiile Moldovei cu vecinii, îndeosebi cu Imperiul Otoman, despre cadrul internaţional din regiune, sau despre capacitatea politică a succesorului lui Ştefan, viitorul Bogdan III (1504-1517), sunt revelatoare în acest sens (Călători străini 1968, I, 148-154; Hurmuzaki 1894, VIII, 36-37, doc. XLV; Cf. Vătămanu 1972, 38-39). Pentru Serenissima Republică, angajată în tratative cu Poarta, încheiate cu pacea din 14 decembrie 1502, informaţiile primite nu mai prezentau însă decât o importanţă secundară.

În noile condiţii, Ştefan s-a văzut obligat să negocieze, la rândul său, o nouă pace cu Imperiul Otoman, inclusă în sistemul general conferit de pacea ungaro-otomană, încheiată la 22 februarie 1503 şi ratificată de regele Wladislaw II (1490-1516) la 22 august. Pacea moldo-otomană din 1503 confirma *statu-quo*-ul existent în momentul declanşării ostilităţilor.

Încheierea păcii cu turcii nu a pus însă capăt legăturilor cu Veneţia, ale căror ultime momente din timpul domniei lui Ştefan se vor consuma la sfâr-

șitul anului 1503 și la începutul anului 1504. Redus însă considerabil față de epoca anterioară, rolul politic al raporturilor moldo-venețiene din această epocă a fost unul extrem de redus.

La 20 decembrie 1503 un trimis al ducelui Ioan Corvin, fiul natural al lui Mathias Corvin, și solul Moldovei, postelnicul Theodor, soseau la Veneția. Trimisul lui Ștefan purta cu sine și o scrisoare a domnului, din 11 octombrie, prin care acesta le cerea dogelui Leonardo Loredano și Senatului republicii să-i fie trimis un alt medic în locul lui Matteo Muriano, care murise la Suceava (Hurmuzaki 1894, VIII, 38-39, doc. XLVI-XLVII). Faptul că solia a avut și o anumită misiune politică, chiar dacă redusă ca însemnătate, rezidă în ampla prezentare a situației de la Dunăre și a implicării lui Ștefan în acțiunile antiotomane de aici, pe care postelnicul Theodor a făcut-o, la 21 decembrie, în fața autorităților venețiene (Hurmuzaki 1894, VIII, 38).

Din cei trei candidați la postul de medic al lui Ștefan – Giorgio di Piamonte, Alessandro Veronese și Hieronimo da Cesena – care s-au prezentat, alegerea celor doi soli, făcută la 28 decembrie 1503, s-a oprit asupra ultimului. Noul medic urma să aibă un salariu anual de 500 ducați (Hurmuzaki 1894, VIII, 38-39, doc. XLVIII). Din păcate nu știm însă dacă el va fi fost învestit de către autoritățile venețiene și cu o misiune politică asemănătoare celei avute de Matteo Muriano, dar foarte probabil că da. La 2 ianuarie 1504 solii Transilvaniei și Moldovei, împreună cu noul medic al lui Ștefan, părăseau Veneția (Hurmuzaki 1894, VIII, 39, doc. XLIX). Misiunea lui Hieronimo da Cesena la curtea lui Ștefan a fost însă de scurtă durată, domnul Moldovei încetând din viață la 2 iulie 1504.

***

În încheiere, subliniem faptul că relațiile politice moldo-venețiene, chiar dacă au înregistrat un recul considerabil, nu s-au întrerupt la moartea lui Ștefan cel Mare. Succesorii marelui domn au continuat linia politică trasată de acesta în relațiile cu Serenissima Republică continuând să cultive aceste legături, chiar dacă ele nu s-au mai ridicat la nivelul celor din timpul predecesorului lor.

Bibliografie

Bogdan 1913, II: I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II (București 1913).

Călători străini 1968, I: Călători străini despre Țările Române, vol. I, editat de M. Holban (București 1968).

Cristea 2004a: O. Cristea, Campania din 1484 în lumina unor noi izvoare venețiene. In: Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine (Sf. Mănăstire Putna 2004), 187-274.

Cristea 2004b: O. Cristea, Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene (București 2004).

Cronici turcești 1966, I: Cronici turcești privind Țările Române, Extrase. Vol. I: Sec. XV-mijlocul sec. XVII, întocmit de M. Guboglu, M.A. Mehmed (București 1966).

Daru 1853: P. Daru, Histoire de la république de Venise, vol. II (Paris 1853).

Decei 1978a: A. Decei, Istoria Imperiului Otoman până la 1656 (București 1978).

Decei 1978b: A. Decei, Tratatul de pace – Sulhnâme – încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479. In: A. Decei, Relații româno-orientale (București 1978), 118-139.

Denize 1995: E. Denize, Țările Române și Veneția. Relații politice (1441-1541). De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareș (București 1995).

Denize 2003: E. Denize, Românii între Leu și Semilună. Războaiele turco-venețiene și influența lor asupra Țărilor Române (secolele XV-XVI) (Târgoviște 2003).

Diehl 2006: Ch. Diehl, La Republica di Venezia (Roma 2006).

Documente turcești 1976, I: Documente turcești privind istoria României, vol. I. 1455-1774, îngrijit de M.A. Mehmed (București 1976).

Gorovei 1980: Șt. S. Gorovei, Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane. In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol" din Iași, XVII, 1980, 629-667.

Hurmuzaki 1891, II/2: Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. II, partea 2 (București 1891).

Hurmuzaki 1894, VIII: Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. III (București 1894).

Iorga 1897: N. Iorga, Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului, vol. III (București 1897).

Iorga 1899: N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe (Bucureşti 1899).

Iorga 1984a: N. Iorga, Noi descoperiri privitoare la istoria românilor. In: N. Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc (Bucureşti 1984), 223-228.

Iorga 1984b: N. Iorga, Veneţia în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltării lor. In: N. Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc (Bucureşti 1984), 230-296.

Iorga 1985: N. Iorga, Istoria lui Ştefan cel Mare (Bucureşti 1985).

Lane 2008: F.C. Lane, Storia di Venezia (Torino 2008).

Lăzărescu, Stoicescu 1972: G. Lăzărescu, N. Stoicescu, Ţările Române şi Italia până la 1600 (Bucureşti 1972).

Maliţa 1966: M. Maliţa, Dialogul diplomatic dintre Suceava şi Veneţia în timpul lui Ştefan cel Mare. In: V. Cândea, D.C. Giurescu, M. Maliţa, Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti (Bucureşti 1966), 88-91

Mărculeţ 2002: V. Mărculeţ, Relaţiile Imperiului Bizantin şi ale republicilor maritime italiene cu Ţările Române până în secolul al XV-lea (Sibiu 2002).

Mărculeţ 2004: V. Mărculeţ, Ţările Române, Genova şi Veneţia în secolele XIV-XV. Legături politice şi comerciale (Mediaş 2004).

Morris 1990: J. Morris, The Venitian Empire (London 1990).

Norwich 2003: J.J. Norwich, A History of Venice (London 2003).

Papacostea 2003: Ş. Papacostea, Ştefan cel Mare domn al Moldovei. 1457-1504 (Bucureşti 2003).

Pippidi 1994: A. Pippidi, Lettres inédites de Leonardo III Tocco. Revue des Etudes Sud-Est Européennes XXXII, 1-2, 1994, 67-72.

Războieni 1977: Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476 (Bucureşti 1977).

Rosetti 1935: R. Rosetti, O mică întregire la istoria lui Ştefan cel Mare. In: Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, s. III, t. XVI, 1935, 45-58.

Toderaşcu 2001: I. Toderaşcu, Lupta lui Ştefan cel Mare împotriva expansiunii otomane (1473-1489). In: (Ed. Şt. Ştefănescu, C. Mureşanu, T. Teoteoi) Istoria românilor, vol. IV: De la universalitatea creştină la Europa „patriilor" (Bucureşti 2001), 375-390.

Ureche 1997: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1997).

Vătămanu 1972: N. Vătămanu, Voievozi şi medici de curte (Bucureşti 1972).

Quelques considerations sur les relations politiques entre la Moldavie et la Venise en 15e siècle et le début du 16e siècle

Résumé

Dans le cadre de la politique extérieure de la Moldavie, de XVe siècle et les premiers ans du XVIe siècle (jusqu'à 1504), les relations avec la Venise occupe un lieu distincte, mais ne l'un de première importance. Les relations politiques de la Moldavie avec la Venise, institues avec certitude en décennie 4 du XVe siècle ont connu leurs maxime ampleur en le dernier quart de celui-ci siècle et les premières ans du XVIe siècle sous la deuxième partie de la règne d'Etienne le Grand.

Некоторые суждения о политических отношениях между Молдовой и Венецией в XV веке и в начале XVI века

Резюме

Во внешней политике Молдовы, XV века и первых годов XVI века (до 1504 г.), отношения с Венецией занимают важное место, хотя не первостепенное. Политические отношения Молдовы и Венеции, установленные в четвертом десятилетии XV века, достигли наивысшей точки в последней четверти XV века и в первых годах XVI века, во второй части правления Стефана Великого (1457-1504 гг.).

29.10.2009

Dr. Vasile Mărculeţ, Colegiul Tehnic „Mediensis", str. Sticlei, 9, 551130-Mediaş, jud. Sibiu, România, e-mail: vasmarculet@yahoo.com; web: www.vasilemarculet.vze.com

NOBILII BASARABENI DICESCU

Dinu Poştarencu

Descendent dintr-o veche familie boierească din Ţara Moldovei, neamul Dicescu din provincia românească dintre Prut şi Nistru a avut în sânul său câteva figuri proeminente, care s-au manifestat în viaţa publică şi culturală a Basarabiei.

Într-un memoriu, adresat la 19 mai 1858 Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, moşierul Victor Ioan Dicescu din satul Găleşti, judeţul Orhei, menţiona că, potrivit informaţiei genealogice, transmisă de părinţii săi, strămoşul său a fost boier moldovean, care, în urma războiului ruso-turc din 1711, s-a refugiat în Rusia împreună cu domnul Dimitrie Cantemir şi ceilalţi susţinători ai acestuia, de unde, ulterior, a revenit în Moldova. După terminarea războiului ruso-turc din 1735-1739, fiul acelui boier Dicescu, comisul Iancu Dicescu, a plecat în Rusia împreună cu cinci mii de locuitori ai Principatului Moldovei. După cum explică Victor Dicescu în continuare, „drept motiv a servit faptul că în septembrie 1739, toţi boierii moldoveni şi clerul au depus jurământ de supuşenie împărătesei Rusiei Ana Ioanovna, dar deoarece în tratatul încheiat cu Poarta Otomană nu au fost incluse nici un fel de condiţii cu privire la oastea moldovenească ce trecuse de partea Rusiei, străbunicul nostru, pierzându-şi averea în Moldova, împreună cu familia sa şi alţi moldoveni au rămas să locuiască în Polonia, pentru a fi mai aproape de Moldova. Mai târziu, fiind invitaţi de guvernul rus, aceştia, între care şi comisul Dicescu, au trecut în Rusia, unde astăzi este gubernia Herson, în fostul judeţ Olviopol, actualmente numit Bobrinetz[1], şi aici, nu departe de hotarul guberniilor Podolia şi Kiev, le-a fost repartizat pământ”[2].

Tot în acest memoriu V.I. Dicescu a mai notat că el a posedat un hrisov, emis în 1645 de cancelaria domnească a lui Vasile Lupu, prin care vel-logofătului Grigore Dicescu îi fusese dăruite câteva moşii în ţinuturile Putna şi Tutova, însă acest hrisov i-a fost furat în aprilie 1858, din casa sa, împreună cu 2 400 de ruble, de către răzeşii satului Găleşti[3].

În anii 1764-1777, bunelul lui Victor I. Dicescu, Arsene Dicescu, era maior în armata rusă[4]. Autorităţile ruse i-au repartizat pământ din moşia satului Vodeanoi, situat în judeţul Olviopol, gubernia Herson[5].

Carierei militare, din 1791, i s-a consacrat şi Alexei Dicescu (după toate probabilităţile, unul dintre fiii lui Arsene Dicescu), care, în 1796, a participat la campania militară rusă întreprinsă în Persia, iar în 1799, având vârsta de 25 de ani şi gradul de locotenent (porucik), s-a retras, pe motiv de boală, din serviciul militar[6].

Un alt fiu al lui Arsene Dicescu, pe nume Ioan (tatăl lui Victor I. Dicescu, semnatarul memoriului la care ne-am referit mai sus), la fel a îmbrăţişat cariera de militar. În 1795 devine cadet al Corpului de Cadeţi de la Marea Neagră, fiind ridicat, în anul următor, la treapta de aspirant de marină (gardemarin). În 1799 i se acordă gradul de miciman, iar la 24 februarie 1805, odată cu retragerea sa, pe motiv de boală, din rândurile flotei, a fost avansat la gradul de locotenent de flotă[7]. După aceasta a exercitat funcţia de ofiţer de stat-major pe lângă comandantul armatei neregulate de voluntari (miliţiei) din gubernia Herson, generalul-locotenent Nicoriţă[8].

Prin ordinul din 13 martie 1808 al Colegiului de Stat al Amiralităţii, Ioan Dicescu a fost avansat la gradul de căpitan-locotenent[9]. Tot în acest an, pe data de 26 iunie, este numit revizor în Principatul Moldovei, în cadrul administraţiei militare ruse de ocupaţie, având misiunea să satisfacă necesităţile armatei. Desemnat de către comandantul-şef al Armatei de la Dunăre, P.I. Bagration, Ioan

[1] Bobrineţ – localitate situată la nord de actualul oraş Nikolaev, de partea dreaptă a râului Ingul.
[2] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 65-66.
[3] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 66v.
[4] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 66, 80.
[5] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 52.
[6] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 80.
[7] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 81v.
[8] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 66.
[9] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 82.

Dicescu a deţinut, din aprilie 1810 până la 2 octombrie 1812, postul de poliţmaistru (şef al poliţiei) al oraşului Iaşi. După cum este consemnat în atestatul din 2 octombrie 1812, eliberat lui Ioan Dicescu şi semnat, la Chişinău, de senatorul rus V.I. Krasno-Milaševici, ex-preşedinte al Divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, poliţmaistrul oraşului Iaşi, Ioan Dicescu, a depus eforturi în vederea organizării poliţiei civile, „în pofida formei neînsemnate încă de guvernământ din Moldova, care nici pe departe nu corespunde în privinţa organizării poliţieneşti din Rusia". Fiind membru al Comitetului Poliţienesc, constituit din funcţionari moldoveni şi ruşi, citim în continuare în atestat, „el a participat la examinarea tuturor dosarelor civile şi penale, înaintate comitetului, de a cărui organizare şi activitate a fost responsabil Dicesculov[10], precum şi de egalizarea prestaţiei de încartiruire"[11].

După retragerea armatei şi administraţiei ruse din Principatele Române, în conformitate cu stipulaţiile Tratatului de pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, Ioan Dicescu vine la Chişinău împreună cu ceilalţi funcţionari ruşi.

Intrând, la 2 octombrie 1812, în exerciţiul funcţiunii de guvernator civil al provinciei răpite, Scarlat Sturza a instituit, chiar în ziua respectivă, Poliţia oraşului Chişinău. Postul de poliţmaistru al acestui organ poliţienesc de tip rusesc i l-a încredinţat, temporar, funcţionarului de clasa a VII-a[12] Ioan Dicescu[13], care l-a ocupat până pe data de 21 octombrie 1812[14].

Într-un act din luna august 1813 se menţionează că funcţionarul de clasa VII-a Dicescu, încă de la sfârşitul anului 1812, era plecat din Basarabia şi, conform informaţiilor, se afla la casa sa din judeţul Olviopol, gubernia Herson[15].

În scurt timp revine în Basarabia. La 29 mai 1814, el angajează o persoană în calitate de administrator al moşiei sale Şirăuţi din ţinutul Hotin[16].

Anexând la memoriul din 19 mai 1858 un act original din 1625, prin care domnul Moldovei Radu Mihnea i-a dăruit vel-vornicului Ţării de Sus Nicoriţă câteva moşii, Victor I. Dicescu a remarcat că printre acestea s-a numărat şi moşia Şirăuţi din ţinutul Hotin. „Deoarece bunica mea, explica el, împreună cu tatăl ei, Andrei, şi fratele acestuia, Timofei Nicoriţă, au fost singurii moştenitori ai vel-vornicului Nicoriţă, care, deţinând ulterior dregătoriile de hatman şi pârcălab de Suceava, a fost ucis de turci. În urma partajării averii familiale, acest hrisov al lui Radu voievod i-a revenit drept moştenire bunicii mele, iar de la ea l-a moştenit tatăl meu, care a stăpânit moşia Şirăuţi şi ai cărei moştenitori suntem noi. Bunica mea a fost fiica lui Andrei Nicoriţă, nepoata căpitanului Andrei Nicoriţă şi sora general-locotenentului Ioan Andrei Nicoriţă"[17]. Ca proprietar al moşiei Şirăuţii de Jos din ţinutul Hotin Ioan Dicescu figurează în lista proprietăţilor funciare alcătuită cu ocazia recensământului populaţiei din 1817 (Труды 1907, 35).

În luna ianuarie 1815, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, general-maiorul Ivan M. Harting, a anunţat Departamentul al II-lea al Guvernului Regional al Basarabiei că l-a numit pe Ioan Dicescu în funcţia de ispravnic al ţinutului Iaşi, în locul lui Ioniţă Iamandi[18]. La 31 mai 1815, ispravnicii ţinutului Iaşi, Dicescu şi colegul acestuia, îi relatau lui Harting, în privinţa unei probleme, din târgul Făleşti, unde se afla reşedinţa isprăvniciei acestui ţinut[19].

În cadrul şedinţei din 21 august 1816 a Adunării Generale a Departamentelor Guvernului Regional al Basarabiei a fost audiată noua componenţă a departamentelor, propusă de către rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, ca urmare a reorganizării Guvernului Regional al Basarabiei. În calitate de consilier al Instituţiei Penale[20] a Departamentului al II-lea (Judiciar) rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei l-a desemnat pe Ioan Dicescu[21].

Prin decretul din 29 aprilie 1818, emis la Chişinău şi adresat Senatului Guvernant al Rusiei, împăra-

[10] Astfel este ortografiat numele lui de familie într-o serie de acte ruseşti.
[11] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4269, f. 1085; F. 88, inv. 2, d. 330, f. 88. Despre executarea de către I. Dicescu (Dicesculov) a funcţiei de poliţmaistru al oraşului Iaşi se menţionează într-un act din februarie 1812 (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4267, f. 482).
[12] În ruseşte, nadvornyi sovetnik – rang civil, care, conform *Tabelei despre ranguri* din Rusia, corespundea gradului militar de locotenent-colonel.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2, f. 1; d. 10, f. 10.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 46.
[15] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 1, f. 369.
[16] ANRM, F. 22, inv. 1, d. 29, f. 5.
[17] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 66v.
[18] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 197.
[19] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 258.
[20] În ruseşte: Ugolovnoe Prisutstvie. Ulterior, în conformitate cu Regulamentul privind organizarea administrativă a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, s-a numit Judecătoria Penală a Basarabiei.
[21] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 104, f. 8.

tul Alexandru I i-a acordat lui Ioan Dicescu şi spătarului Panait Cazimir rangul civil de funcţionar de clasa a VI-a[22], pentru sârguinţa de care au dat dovadă, potrivit recomandării rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, în procesul de elaborare a regulamentului privind organizarea administrativă a provinciei[23].

La 18 iunie 1818, A.N. Bahmetev a informat Guvernul Regional al Basarabiei că acceptă eliberarea lui Ioan Dicescu din funcţia de consilier al Judecătoriei Penale a Basarabiei[24].

În luna iulie 1819, la licitaţia organizată de Judecătoria Civilă a Basarabiei, I. Dicescu a cumpărat a cincea parte din moşia Găleşti, ţinutul Orhei, care aparţinuse văduvei Gomonov, fosta soţie a locotenent-colonelului Gomonov[25] (Приход 1876, 585). Totodată, el a mai cumpărat de la această proprietară încă un teren, delimitat aparte, cu suprafaţa de 65 de stânjeni şi ceva, şi situat alături[26].

Ioan Dicescu a decedat în septembrie 1824, după şase săptămâni de la moartea soţiei sale Alexandra[27]. Din căsnicia lui cu Alexandra a lui Vasile Gaevski s-au născut următorii 11 copii: Alexandra, Apolon (13 februarie 1806, oraşul Simferopol), Victor (9 noiembrie 1807, satul Lipleajni, judeţul Olviopol, gubernia Herson; în acest timp tatăl său era locotenent de marină; naş: moşierul, locotenent Alexei Dicescu), Erast (8 noiembrie 1808, satul Lipleajni, judeţul Olviopol), Sofia (13 septembrie 1812, satul Kagarlik, judeţul Olviopol), Mihail (14 noiembrie 1814, satul Kagarlik, judeţul Olviopol), Vasile (4 ianuarie 1817; botezat la catedrala Sf. Apostoli Mihail şi Gavriil din Chişinău; naş: Matei Krupenski), Alexandru (5 decembrie 1818; botezat la aceeaşi catedrală din Chişinău; naş: boierul din Principatul Moldovei Panait Cazimir); Clara (16 martie 1820; botezată la catedrala din Chişinău; naşă: Elena, soţia procurorului provincial al Basarabiei, Ioan Başotă), Varvara (1 iulie 1821; botezată la biserica Sf. Haralambie din Chişinău; naş: colonelul Alexei P. Alexeev), Paraschiva (2 august 1824; botezată la catedrala din Chişinău, naşă: Alexandra, soţia maiorului în retragere Kalakuţki)[28].

În 1823, Ioan Dicescu i-a angajat pe fiii săi, Apolon, Victor şi Erast, precum şi pe verii primari ai acestora, Ioan şi Nicolae Dicescu, în serviciul militar al Rusiei[29]. La 1824, Alexandra, fiica cea mai mare a lui I. Dicescu, era căsătorită cu maiorul în retragere Kalakuţki. Ceilalţi şapte copii minori ai lui Ioan Dicescu, după decesul acestuia, au fost duşi din Basarabia să locuiască în oraşul Feodosia din gubernia Taurida, în casa unchiului lor, Pavel Vasile Gaevski[30]. În 1828, fraţii Mihail şi Alexandru Dicescu urmau să plece la Sankt Petersburg pentru a se consacra carierei militare[31].

La 18 martie 1825, Guvernul Regional al Basarabiei a dat dispoziţie să fie inventariate proprietăţile decedatului Ioan Dicescu, care cuprindeau o casă de piatră în oraşul Chişinău, a cincia parte din moşia Găleşti, judeţul Orhei, şi moşia Şirăuţi din ţinutul Hotin[32]. Iniţial, partea din moşia Găleşti a lui I. Dicescu a fost pusă sub administrarea Guvernului Regional al Basarabiei, apoi – sub tutelă[33]. Maiorul în retragere Şonin, proprietarul unei alte părţi din moşia Găleşti, ocupase un sector din pământul descendenţilor lui Ioan Dicescu, din care motiv, la 9 decembrie 1827, tutorele celor din urmă, maiorul Kalakuţki, a depus o reclamaţie la Isprăvnicia ţinutului Orhei. Drept consecinţa, în 1828, isprăvnicia a dispus ocolaşului Zolotariov să-l oblige pe Şonin să nu încalce proprietatea succesorilor lui I. Dicescu[34]. Kalakuţki continua sa fie tutore asupra moşiei Găleşti şi în luna mai 1834[35].

Prin decretele din 8 şi 26 noiembrie 1834, Cârmuirea Provincială a Basarabiei a poruncit ca proprietăţile mobiliare şi imobiliare aflate sub tutelă, capitalurile financiare şi actele, rămase după moartea lui Ioan Dicescu şi care aparţineau

[22] În ruseşte, kolejski y sovetnik. Corespundea gradului militar de colonel.
[23] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 48, f. 76; F. 17, inv. 1, d. 119, f. 666; F. 22, inv. 1, d. 761, f. 19.
[24] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 885.
[25] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 1008, f. 5.
[26] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 1008, f. 7. În 1852, Victor I. Dicescu a întreprins un demers pe lângă autorităţile Basarabiei în privinţa delimitării acestui teren (ANRM, F. 6, inv. 3, d. 268).
[27] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 6. Despre decesul lui Ioan Dicescu, survenit prin septembrie 1824, se arată şi într-o altă sursă de epocă (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 812, f. 3), pe când în izvorul la care ne-am referit mai sus (Приход 1876, 585) se menţionează că el a murit în 1823.
[28] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 4-5, 14-19; F. 205, inv. 1, d. 5266, f. 3; F. 205, inv. 1, d. 6488, f. 5.
[29] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 65.
[30] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 6.
[31] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 1.
[32] ANRM, F. 40, inv. 1, d. 731, f. 1, 64.
[33] Despre administrarea tutelară a se vedea: ANRM, F. 37, inv. 2, dosarele 1313, 1394 (335 de file) şi 1409.
[34] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 1008, f. 7.
[35] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 969, f. 67.

moştenitorilor acestuia, să fie predate lui Victor I. Dicescu[36].

În 1835, moşia Găleşti era împărţită în patru părţi, stăpânite de următorii proprietari: moştenitorii lui Ioan Dicescu, maiorul în retragere Şonin, văduva Safta Rodideal şi răzeşii[37].

În acest timp, moşia Găleşti a succesorilor lui Ioan Dicescu era administrată de Tutela Nobilimii din judeţul Orhei. Tutori ai moşiei Şirăuţi erau nobilii din judeţul Hotin Mihail Ghiţescu şi Tudorache Gheorghiu. Această moşie din nordul Basarabiei era dată în arendă, în urma unei licitaţii, nobilului Gheorghe Cervenvodali, pe un termen de opt ani, de la 23 aprilie 1833 până la 23 aprilie 1839. La fel era arendată şi casa din Chişinău, în ea aflându-se, la 1833, carcera principală[38].

În anul 1836, fiii lui Ioan Dicescu, locotenenţii în retragere Apolon şi Mihail locuiau în satul Vodeanoi din gubernia Herson, iar locotenentul Erast şi Vasile se aflau în oraşul Feodosia, ultimul fiind funcţionar la vama din acest oraş[39]. Alexandru, avansat şi el la gradul de locotenent, locuia, la 1870, în oraşul Jitomir, având doi fii: Eugen, născut în 1850, şi Dimitrie, născut în 1855[40].

La 9 septembrie 1836, urmaşii lui Ioan Dicescu, Pavel Gaevski şi alte rude ale acestora au semnat actul de partajare a averii imobiliare pe care o stăpâneau, ea fiind compusă din moşiile Şirăuţi, judeţul Hotin, a cincea parte din moşia Galeşti, judeţul Orhei, satul Vodeanoi din judeţul Bobrinetz, gubernia Herson, şi o casă de piatră în oraşul Chişinău. Lui Victor I. Dicescu i-a revenit a cincea parte din moşia Găleşti şi, totodată, urma să plătească tuturor moştenitorilor suma de 3 572 de ruble pentru moşia Şirăuţi. Casa din Chişinău rămânea în proprietatea comună a moştenitorilor[41].

Intrat în serviciul militar din 1823, Victor I. Dicescu a participat, în 1831, la campania împotriva rebelilor polonezi. De la 24 iulie 1833 până în 1835 s-a aflat la Odesa, făcând parte din statele cancelariei guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei. A fost eliberat din rândurile armatei la 9 septembrie 1838, cu gradul de rotmistru. Era trecut în registrul nobilimii din gubernia Herson[42], ceea ce înseamnă că Diceştii au fost recunoscuţi ca nobili nu în Basarabia, ci în gubernia Herson. Prin urmare, este incorectă afirmaţia lui Gheorghe Bezviconi că Ioan Dicescu, moşier la Şirăuţii de Jos, era nobil la 1818-1829 (Bezviconi 1943, 32). Ce-i drept, numele lui este prezent în lista nobililor basarabeni băştinaşi, alcătuită la 15 mai 1818 de Societatea Nobilimii din Basarabia (Труды 1907, 414), însă nu în virtutea acestei liste s-a acordat titlul de nobil, ci în puterea deciziei Comisiei pentru examinarea dovezilor prezentate de nobilii provinciei Basarabia în vederea acordării titlului de nobil, care a funcţionat în 1821, sub preşedinţia rezidentului plenipotenţiar interimar al Basarabiei, I.N. Inzov, iar mai târziu – în conformitate cu deciziile Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia. După cum constatăm, Ioan Dicescu nu figurează printre boierii, cărora, la 1821, le-a fost acordat titlul de nobil, iar la 1829 nu mai era în viaţă.

Prin adresa din 30 septembrie 1838, Departamentul Administraţiei Financiare de Stat al Rusiei a dat dispoziţie Administraţiei Financiare a Basarabiei ca rotmistrului Victor Dicescu, retras din serviciu din cauza rănilor şi domiciliat în Basarabia, să i se acorde pensie din contul Administraţiei Financiare Centrale[43].

La 28 mai 1844, Victor Dicescu l-a informat pe mareşalul provincial al nobilimii din Basarabia că Departamentul de Heraldică al Senatului Guvernant al Imperiului Rus a confirmat apartenenţa la tagma nobilimii a neamului Dicescu în baza faptului că Arsene Dicescu, bunicul lui V. Dicescu, când a trecut cu traiul din Moldova în Rusia, era ofiţer al armatei ruse[44].

Din statul personal al lui Victor Dicescu, întocmit la 6 decembrie 1847, aflam că el cunoştea limbile rusă, română, franceză şi poloneză, stăpânea o parte din moşia Găleşti şi era căsătorit cu Iulia Belbeko (1818-1875), fiica general-maiorului Alexei Aleksandroviči Belbeko. Soţia i-a adus pe lume doi băieţi: Alexei, născut la 16 februarie 1837, şi Pavel, născut la 20 ianuarie 1839 şi botezat la catedrala din Chişinău (naşi i-au fost: şeful vămii din oraşul Feodosia, Pavel Vasileviči Gaevski, care nu a fost prezent la botez, fiind reprezentat de altă persoană, şi Varvara, soţia general-ma-

[36] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 969, f. 19.
[37] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 91.
[38] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 969, f. 1, 15, 16, 70.
[39] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 969, f. 24.
[40] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 70.
[41] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 89.
[42] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 891, f. 4; F. 88, inv. 2, d. 406, f. 63-66; F. 88, inv. 2, d. 562, f. 69-72.
[43] ANRM, F. 134, inv. 1, d. 117, f. 757.
[44] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 59.

iorului A.A. Belbeko)[45]. Fiind ales în anii 1844 şi 1847, V. Dicescu a fost de două ori, pe un termen de trei ani, deputat al Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia[46] (Bezviconi 1943, 104).

Încă în 1806 se iscase un litigiu funciar dintre răzeşii moşiei Găleşti şi paharnicul Toma Stamati, proprietarul unei părţi din moşia respectivă. Acest litigiu continua şi la mijlocul secolului al XIX-lea, cu urmaşii paharnicului. Victor Dicescu apăra interesele răzeşilor, intervenind în favoarea lor pe lângă autorităţi în calitate de împuternicit. La 8 aprilie 1850, având rolul de împuternicit al răzeşilor, V. Dicescu depunea o cerere la Tribunalul Civil Regional al Basarabiei[47].

Prin actul din 10 iunie 1852, Victor I. Dicescu a cumpărat de la nobila Smaranda Ioan Brăescu şi serdarul Panait (Pavel) Gh. Manoli moşia Chirileni, situată în judeţul Iaşi[48].

În cererea din 2 aprilie 1856, înaintată Tribunalului Civil Regional al Basarabiei, posesorii unor parţi din moşia Găleşti, Victor I. Dicescu şi locotenentul (porucik) Vasile Teodor Lascari, au explicat că, încă din vremea de până la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, durează un litigiu dintre proprietarii moşiei Găleşti, paharnicul Stamati şi răzeşi, privind dreptul de stăpânire asupra unor părţi din această moşie. Pentru a pune capăt acestui litigiu, păgubitor atât pentru urmaşii paharnicului Stamati, copiii cuplului Şonin, cât şi pentru răzeşii moşiei Găleşti, Vasile Lascari, în baza procurii pe care i-a pus-o la dispoziţie soţia sa Olga, născută Şonin, i-a vândut lui Victor Dicescu partea sa din moşia Găleşti, cu pădure, teren agricol, livadă şi vie, exceptând moara de vânt, care rămânea în posesia soţiei sale, în hotarele ce le avea moşia la etapa iniţială de stăpânire a ei de către Stămăteşti. Victor Dicescu, la rândul său, se angaja să-i dea lui Vasile Lascari ipoteca asupra moşiei Chirileni din judeţul Iaşi. Concomitent, cumpărând de la Vasile Lascari şi soţia acestuia partea de pământ din moşia Găleşti, Victor Dicescu îşi asuma obligaţia să restabilească dreptul de proprietate al răzeşilor în conformitate cu acordul pe care el l-a încheiat cu răzeşii la 20 februarie 1856[49]. În urma acestei modificări funciare, Victor Dicescu a intervenit, la 2 mai 1857, pe lângă autoritatea basarabeană competentă în vederea stabilirii hotarelor părţii sale din moşia Găleşti[50].

Potrivit acordului său cu răzeşii, Victor Dicescu le-a dat acestora, în mod gratuit, încă o cincime din moşia Găleşti, astfel că, la 1876, Victor Dicescu dispunea de 3/5 din moşia respectivă (1 400 desetine), iar răzeşii – de 2/5 (838 desetine). Partea din moşie stăpânită de Victor Dicescu mai cuprindea 175 de desetine de pământ, aflate lângă râul Bâc, pe care le-a dobândit în urma procesului ce l-a avut cu mănăstirea Căpriana, „pe nedrept ocupate de aceasta în 1780” (Приход 1876, 585).

Prin actul de vânzare-cumpărare, înregistrat pe data de 10 octombrie 1860 la Tribunalul din judeţele Iaşi şi Soroca, V.I. Dicescu a vândut unui grup de ţărani din câteva localităţi ale judeţului Iaşi (din satele Albineţ, Balatina, Năvârneţ, Hânceşti, Pânzăreni, Duşmani, Cuzmeni, Glodeni, Coiuceni, Drujineni, Musteaţa şi târgul Floreşti) partea sa din moşia Cuzmeni, situată în acest judeţ, cu suprafaţa de aproximativ 300 de fălci. Această proprietate funciară, învecinată cu moşia satului Coiuceni şi cu cea a răzeşilor din Cuzmeni, Victor Dicescu o avea cumpărată de la căminăreasa Elena Anton Albineţ, născută Panaioti, supusă a Principatului Moldovei, în baza actului de vânzare-cumpărare din 21 februarie 1858[51].

Victor I. Dicescu a trecut în lumea umbrelor în anul 1891, la Găleşti (Bezviconi 1943, 104).

După ce a absolvit, în 1859, Liceul Richelieu din Odesa, Pavel Victor Dicescu s-a înscris la Facultatea de Drept a Universităţii din Moscova, unde a învăţat în perioada 1859-1861 (anii de studii doi şi trei), după care, fiind promovat în anul patru, a depus cerere să fie eliberat pentru a-şi continua studiile în străinătate. În octombrie 1861 a devenit student al Facultăţii de Filozofie a Universităţii din Berlin, de unde, în septembrie 1864,

[45] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 104-105; F. 211, inv. 3, d. 26, f. 29v (registrul de stare civilă din anul 1839 al catedralei din Chişinău).
[46] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 406, f. 69.
[47] ANRM, F. 6 inv. 9, d. 640, f. 1.
[48] ANRM, F. 6, inv. 3, d. 458, f. 2; F. 37, inv. 4, d. 300, f. 13; F. 37, inv. 5, d. 2193, f. 1. V.I. Dicescu a indicat într-o cerere, inclusă în cea de a doua sursă enumerată, că el a cumpărat această moşie la 5 mai 1852. Un alt dosar de arhivă referitor la moşia Chirileni este datat cu anul 1855 (ANRM, F. 37, inv. 4, d. 847).
[49] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 903, f. 1-2; F. 37, inv. 6, d. 71, f. 1. La 12 august 1852, copiii maiorului Mihail Şonin şi ai Anastasiei Şonin, născută Stamati, surorile Maria, Ecaterina, Olga Lascari, născută Şonin, şi fratele lor minor, Egor, cu acordul tutorelui acestuia din urmă, Egor Stamati, au semnat actul de partajare a proprietăţii funciare din moşia Găleşti, pe care au moştenit-o după moartea mamei lor (ANRM, F. 37, inv. 4, d. 903, f. 4).
[50] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1005.
[51] ANRM, F. 37, inv. 5, d. 530, f. 1, 7.

s-a transferat la aceeaşi facultate a Universităţii *Karol Ruprecht* din oraşul Heidelberg. La 23 februarie 1865, după încheierea studiilor la această universitate germană, lui P.V. Dicescu i-a fost înmânată diploma de doctor în filozofie şi magistru al artelor libere[52] (Colesnic 2000, 6).

Revenit în Basarabia, la 11 ianuarie 1868 a fost ales de către nobilime în funcţia de asesor al Epitropiei Nobilimii din Circumscripţia Chişinău-Orhei. Tot în acest an, la 20 septembrie, guvernatorul Basarabiei l-a desemnat conciliator în litigii funciare în sectorul al IV-lea din judeţul Orhei. Fiind ales de către Adunarea Zemstvei Judeţene Orhei în calitate de preşedinte al Comitetului Executiv (Uprava) al Zemstvei Judeţene Orhei, apoi, în decembrie 1869, în funcţia de judecător de pace onorific în cadrul Circumscripţiei de Conciliere Orhei şi, la 23 decembrie 1869, de către judecătorii de pace ai acestei circumscripţii, în calitate de preşedinte al Adunării Judecătorilor de Pace, la 14 ianuarie 1870, Pavel V. Dicescu a fost eliberat din funcţia de conciliator în litigii funciare[53] (KEB 1906, 545).

Prin decizia din 1 martie 1872 a Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, lui P.V. Dicescu i-a fost recunoscut titlul de nobil de viţă. La 5 iunie 1873, această decizie a fost confirmată de către Departamentul de Heraldică al Senatului Rusiei, în baza gradelor maritime acordate bunelului său Ioan Arsene Dicescu, inclusiv cel de căpitan-locotenent[54].

În 1872, Pavel V. Dicescu a avut onoarea să fie ales preşedinte al Comitetului Executiv (Uprava) al Zemstvei Regionale a Basarabiei (KEB 1906, 545).

Tot în 1872, apoi în anii 1875 şi 1878, Adunarea Zemstvei Judeţene Orhei l-a ales încă de trei ori ca judecător de pace onorific şi tot de atâtea ori i-a fost încredinţat mandatul de preşedinte al Adunării Judecătorilor de Pace din cadrul Circumscripţiei de Conciliere Orhei, de fiecare dată pe un termen regulamentar de trei ani. Aceste două posturi elective le-a ocupat până în ziua de 25 octombrie 1881[55].

Între timp, la 12 februarie 1881, Pavel V. Dicescu s-a cununat cu Eugenia, fiica nobilului Gheorghe Feodosiu, născută pe data de 15 iunie 1856, cu care a avut patru copii, toţi botezaţi la biserica Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil din Găleşti: Iulia (născută la 2 mai 1882), Victor (17 iunie 1883), Anastasia (27 februarie 1887) şi Natalia (23 aprilie 1890). Naşi ai Iuliei şi ai lui Victor au fost: bunelul lor, Victor I. Dicescu, şi văduva Olga, soţia decedatului Petru Gh. Leonard[56].

În continuare se consacră doar vieţii private. După mai bine de 10 ani ocupă iarăşi funcţii publice. La 21 ianuarie 1893, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia îl alege ca membru din partea nobilimii al Sucursalei din Odesa a Băncii Agricole de Stat a Nobilimii, aflându-se în această calitate, fiind ales şi a doua oară, la 24 ianuarie 1896, până în luna ianuarie 1899. A mai deţinut această funcţie şi în perioada 22 ianuarie 1902 – ianuarie 1905. Totodată, la 25 octombrie 1894, Adunarea Zemstvei Judeţene Orhei i-a acordat, pe o durată de trei ani, postul de judecător de pace onorific în cadrul judeţului Orhei. Această funcţie, dar în limitele judeţului Chişinău, i-a fost atribuită, la 6 octombrie 1902, de către Adunarea Zemstvei Judeţene Chişinău[57].

În 1895, Pavel V. Dicescu avea onoarea să fie preşedinte al Societăţii Vinificatorilor din Basarabia[58], iar în 1902 era preşedinte al Societăţii Horticultorilor şi Vinificatorilor din Basarabia.

La 15 ianuarie 1905, nobilii din judeţul Orhei l-au ales pe Pavel V. Dicescu candidat la postul de deputat din partea judeţului Orhei în cadrul Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia. A intrat în exerciţiul funcţiunii de deputat la 12 martie 1905, în legătură cu retragerea din această demnitate a lui C.A. Schmidt. Curând, la 1 iunie 1905, nobilii din judeţul Chişinău au consimţit să-l desemneze mareşal al nobilimii din acest judeţ[59].

În luna septembrie 1905, un grup de moşieri şi intelectuali basarabeni, în frunte cu Pavel V. Dicescu, au fondat la Chişinău *Societatea Culturală Moldovenească* (numită în actul de epocă *Societatea Moldovenească din Basarabia pentru Susţinerea Învăţământului şi Studierea Ţinutului Natal*), al cărei statut a fost aprobat la 23 no-

[52] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 106; F. 88, inv. 2, d. 497, f. 10-11; F. 88, inv. 2, d. 632.
[53] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 106; F. 88, inv. 2, d. 497, f. 11-12; F. 88, inv. 2, d. 632.
[54] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 45, f. 19.
[55] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 497, f. 12-13; F. 88, inv. 2, d. 632.
[56] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 45, f. 19; F. 88, inv. 2, d. 300, f. 174-177.
[57] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 497, f. 13-14; F. 88, inv. 2, d. 632.
[58] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 2140, f. 169.
[59] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 497, f. 13-14; F. 88, inv. 2, d. 632.

iembrie 1905 de către guvernatorul Basarabiei, A. Haruzin (Negru 2000, 76, 150-152). Referindu-se la societatea respectivă în raportul din 15 ianuarie 1907, expediat şefului Departamentului de Poliţie al Rusiei, A. Haruzin a ţinut să sublinieze că ea a fost întemeiată de Pavel V. Dicescu, persoană cu orientare politică de dreapta, „străin nu numai iredentismului, ci şi separatismului, dar care militează pentru specificul naţional al moldovenilor şi limba lor, mai cu seamă a limbii moldoveneşti, ca limbă de învăţare primară în şcolile populare" (Negru 2000, 157). Această societate, afirma în 1917 Paul Gore, a fost silită să-şi înceteze existenţa sub presiunea politicii reacţionare promovată mai târziu de guvernul ţarist (Бессарабская жизнь 1917, 3).

În 1906, Pavel Dicescu, ca preşedinte al Societăţii Culturale Moldoveneşti, a înaintat Ministerului Instrucţiunii Publice al Rusiei un memoriu referitor la deschiderea în Basarabia a şcolilor cu predarea în limba română. Prezentăm în continuare câteva fragmente din acest memoriu, traducerea din limba rusă aparţinând lui Ion Pelivan: „Procentul populaţiei moldoveneşti din Basarabia este de 75-80 la sută, dacă nu mai mare. [ ] La început, după alipirea la Rusia, în Basarabia nu era nici o şcoală. Astăzi, bineînţeles, şcoli avem. La data de 1 ianuarie 1905, luând în consideraţie târgurile şi satele, s-au socotit 758 de şcoli. Dar *între ele nici una moldovenească*. Cu toate acestea, poporul, ca şi înainte, nu vorbeşte ruseşte şi aceasta îi creează în şcoală, ca şi în justiţie, ca şi în alte instituţii oficiale, greutăţi de neînlăturat. [ ] Cine trăieşte în satele basarabene a putut să vadă moldoveni care citesc ruseşte destul de repede, dar care nimic nu înţeleg din ceea ce citesc. [ ] Această tristă situaţie a analfabetismului în Basarabia rezultă din aceea că şcoala primară trebuie să lupte cu piedici neînlăturabile, ca *predarea necunoscutului prin necunoscut*. Aceste triste rezultate nu sunt surprinzătoare: limba gândului poporului, precum şi a traiului său a rămas cea moldovenească, iar limba şcolii şi a bisericii este cea străină şi neînţeleasă. De aceea, credinţa şi ştiinţa sunt străine Basarabiei ţărăneşti. [ ] Politica de rusificare forţată a adus la ură şi dispreţ pentru tot ce, în mod nefiresc, se oferă în şcoală ca spirit rusesc şi ca cultură rusească [ ] Şcoala rusă a fost aceea care a cultivat ura şi indiferentismul, din care a crescut curentul de astăzi, lipsit de patriotism. Dacă Rusia până astăzi nu este iubită în provinciile mărginaşe, cauza este că ceea ce s-a prezentat acolo ca rusesc nu merită nici un fel de iubire şi, în realitate, nu a fost esenţa spiritului rusesc sau a concepţiei ruseşti de stat. [ ] Temelia culturii, prima condiţie a progresului este predarea în limba maternă, singura limbă înţeleasă. Ca orice organism, întradevăr vital, limba moldovenească, insesizabilă, nebiruită şi de nedezrădăcinat, s-a păstrat intactă în mijlocul populaţiei basarabene. Ea este motor puternic, un fond enorm de energie potenţială pentru viitoarea dezvoltare culturală a provinciei. Această limbă se poate utiliza şi trebuie utilizată, dar în mod precaut, cu mâinile libere şi iubitoare, pentru a dezvolta această putere în chip just şi pentru a-i da direcţia cuvenită. Astfel, alţii vor utiliza această forţă inepuizabilă a energiei naţionale. Astfel, alţii vor îndruma-o în albia tăinuită, îngustă, cotitoare şi subminătoare a revoluţiei. Şi atunci energia naţională va seca, cheltuindu-se în luptă iregulată şi aducând numai rău şi nenorocire. Şi noi deja vedem muguri răi ale acestei posibilităţi. Propaganda revoluţionară în Basarabia se sileşte a fi pe înţelesul norodului, vorbindu-i-se în limba lui firească şi cunoscută. Promisiunile irealizabile, în chip ispititor, i se cântă prin sunetele materne moldoveneşti. Anume în această limbă s-au tipărit diferite foi periodice şi episodice ale propagandei din stânga (traducerile manifestului de la Vâborg, gazete, etc.). De aceea, dialectele alogene din provinciile mărginaşe ale Rusiei, ca nişte unelte culturale de o putere incomensurabilă, trebuie să capete libertatea necesară" (Cuvânt moldovenesc 1931, 6).

Pavel Dicescu s-a manifestat şi în domeniul publicisticii. În numărul din 16/29 octombrie 1905 al ziarului chişinăuean *Bessarabeţ*/*Бессарабец* el a publicat articolul intitulat *Câteva cuvinte în legătură cu apropiatele alegeri în Duma de Stat*. Pe lângă alte probleme sociale pe care le-a abordat, Pavel Dicescu s-a referit şi la problema naţională din cadrul imperiului acvilei bicefale, menţionând următoarele în această privinţă. Observând în structura statului rus o diversitate mare sub aspect confesional, social, etnografic, „birocraţia noastră a apreciat această diversitate drept un element periculos pentru stat, de aceea a şi hotărât să-l suprime repede şi fără rămăşiţi, de dragul uniformităţii orânduirii de stat şi uniformităţii naţionalităţii – a celei ruseşti". Din lipsă „de forme culturale superioare de stat, birocraţia a găsit necesar să aducă Rusia la acelaşi numi-

tor cu ajutorul gramaticii ruseşti şi alte şabloane asemănătoare fără viaţă. Ca urmare, s-a produs o mare amărăciune, rămânând aceleaşi deosebiri etnografice şi de altă natură, dar umilite şi iritate, o slabă conexiune dintre părţile imperiului şi o indiferenţă generală faţă de soarta statului. Odată cu renunţarea la asemenea teorii şi redarea drepturilor pe care le avea natura, va dispare de la sine intensitatea problemei naţionale". Este necesar, menţiona el în continuare, „să se înceteze de a privi la naţionalităţi ca la obiecte pasibile de suprimat, iar naţionalităţile nu trebuie să degenereze în partide politice, întrucât lor atunci le fuge de sub picioare terenul natural şi legal şi ele trec în sfera aventurilor politice. Privarea unei naţionalităţi de a-şi dezvolta gândirea şi sentimentele în limba maternă, propunându-i în schimb gramatica rusească, este echivalentă cu încetarea completă a dezvoltării ei intelectuale şi spirituale" (Дическул 1905, 6).

La 25 martie 1906, Adunarea Zemstvei Guberniale a Basarabiei l-a ales pe Pavel Dicescu membru al Consiliului de Stat al Imperiului Rus[60] (Кишинёвские епархиальные ведомости 1906, 545). În legătură cu desemnarea lui ca membru al Consiliului de Stat, ziarul chişinăuean *Drug*, al cărui redactor-editor era monarhistul Pavel Cruşevan, a informat publicul larg că la 25 martie şi-a desfăşurat lucrările Adunarea Extraordinară a Zemstvei Guberniale a Basarabiei, convocată pentru alegerea unui membru al Consiliului de Stat din partea zemstvei basarabene, prezidată de Pavel Dicescu, mareşalul nobilimii din judeţul Chişinău. Dintre cei trei candidaţi propuşi pentru această demnitate – G.N. Krupenski, C.T. Cazimir şi P.V. Dicescu – cele mai multe voturi le-a întrunit Pavel Dicescu. Ziarul a comentat astfel această alegere: „Consiliul de Stat va câştiga în persoana lui P.V. Dicescu un românofil fervent, care, se prea poate, foarte energic va simpatiza cu toate autonomiile, începând cu autonomia Basarabiei, deşi, după părerea noastră, ar fi mai *loial* de-a dreptul să fie ridicată problema privind alipirea Basarabiei la România" (Друг, 80, 1906, 3).

Pavel Dicescu continua să fie membru al Consiliului de Stat şi la începutul lunii februarie 1907, când s-au desfăşurat alegerile în Duma a II-a de Stat a Rusiei. Concomitent, în Basarabia el era mareşal gubernial interimar al nobilimii şi mareşal al nobilimii din judeţul Chişinău (Кишинёвские епархиальные ведомости 1907, 336). Pe lângă aceste funcţii, Pavel Dicescu mai era şi preşedinte al Comisiei Ştiinţifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei, avându-l ca adjunct pe istoricul Ioan Halippa (Бессарабский 1905, 127), unul din cei patru directori ai Primei Asociaţii de Credit Reciproc din Chişinău) (Бессарабский 1905, 126), iar în perioada ianuarie-octombrie 1906, el a fost redactor-editor al ziarului *Bessarabeţ/Бессарабец*, pe care, din 1897 (anul apariţiei), l-a editat Pavel Cruşevan (Трубецкой 1980, 197)[61].

În acest timp, Pavel Dicescu stăpânea 1 524 de desetine din moşia Găleşti (KEB 1906, 545).

Pe data de 4 februarie 1908, trupa teatrală românească, întemeiată de Gheorghe Madan şi constituită din elemente basarabene, a oferit publicului chişinăuean prima sa reprezentaţie. Din trupă făceau parte şi surorile Iulia şi Anastasia Dicescu, fiicele lui Pavel Dicescu (Cuvântul moldovenesc 1928, 1). Ziarul bucureştean *Neamul românesc* din 15 februarie 1908 relata că la Chişinău a fost prezentat vodevilul lui Vasile Alecsandri *Cinel-Cinel*, în calitate de spectatori fiind inclusiv guvernatorul Basarabiei şi alte persoane oficiale. „După terminarea reprezentaţiei, d. P. Dicescu, membru al Consiliului Imperial, un bătrân simpatic şi blând, cu ochi vioi şi o barbă lungă, şi d-na Maria Teodosiu (strănepoata lui Mihai Strurdza vodă) au deschis balul cu o horă românească, împreună cu domnişoarele şi tinerii în costumuri naţionale" (Cuvântul moldovenesc 1928, 1-2).

Pavel V. Dicescu a trecut la cele veşnice în seara zilei de 12 martie 1909, aflându-se la Sankt Petersburg (Друг, 68, 1909, 2). Trupul lui neînsufleţit a fost adus la catedrala din Chişinău, unde, pe data de 16 martie, a fost oficiat un parastas, în prezenţa guvernatorului Basarabiei, I.V. Kankrin, mareşalului gubernial al nobilimii, A.N. Krupenski, mareşalului nobilimii din judeţul Orhei, M.E. Feodosiu, preşedintelui Tribunalului Chişinău, S.I. Luzghin, preşedintelui Comitetului Executiv al Zemstvei Guberniale a Basarabiei, D.I. Semi-

[60] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 497, f. 14-16; F. 88, inv. 2, d. 632. I. Colesnic a scris incorect că, la 25 martie 1906, Pavel Dicescu a fost ales membru al Dumei de Stat (Colesnic 2000, 6).

[61] Numărul 4 din 1906 al *Buletinului Eparhiei Chişinăului* (KEB 1906, nr. 4, 147) anunţa cititorii că are loc abonarea la ziarul *Bessarabeţ/Бессарабец*, al cărui redactor era P.V. Dicescu, iar editor – G.I. Chiriacov. În nr. 17 din 1906 al acestei publicaţii periodice ecleziastice se menţionează că Pavel Dicescu era redactor-editor al ziarului respectiv (KEB 1906, 545).

gradov, consilierilor Consiliului Municipal Chişinău, judecătorilor de pace şi a altor persoane oficiale (Друг, 72, 1909, 2). El este înmormântat în preajma bisericii din satul Găleşti.

În primele zile ale toamnei anului 1909, participanţilor la Expoziţia de Horticultură din Chişinău, încheiată la 8/21 septembrie (Друг, 219, 1909, 2), le-au fost decernate premiile. Printre cei premiaţi s-au numărat şi descendenţii lui Pavel V. Dicescu, cărora le-a fost conferită medalia mică de aur, la compartimentul *Vinificaţie*, şi medalia mare de argint, la compartimentul *Pomicultură* (Друг, 217, 1909, 3).

Un ziar chişinăuean înştiinţa cititorii că organizatorii expoziţiei vinicole din Odesa, desfăşurată în 1910, a acordat o serie de distincţii vinificatorilor basarabeni. Lui P.V. Dicescu (care nu mai era în viaţă) i-a fost decernată medalia mare de argint pentru calităţile bune ale vinului alb de masă obţinut din soiul de viţă-de-vie Silvaner (Бессарабская жизнь 1910, 3).

În cadrul altei expoziţii de pomicultură, organizată în 1911, gospodăria Diceştilor din Găleşti a prezentat prune *Marele duce* şi mere, între care s-a evidenţiat soiul Parmen auriu de iarnă. Printre perele de diferite soiuri şi dimensiuni era şi para simplă moldovenească, care aducea ţăranilor un venit bun. Dintre culturile legumicole au fost expuşi ardei graşi, roşii şi bostani enormi. Contrar uzanţei proaste de a expune ceea ce se importa de peste hotare, citim în continuare în sursa citată, ramura vinicolă era înfăţişată „printr-o movilă da sticle cu vin preparat din soiuri simple moldoveneşti, recolta anilor 1864, 1872 şi 1895, vinul păstrându-se aproape jumătate de secol, fără careva impurităţi, ceea ce vorbeşte despre podgoriile pierdute, care reprezentau mândria Basarabiei" (Друг, 206, 1911, 3).

Prin adresa din 11 iunie 1910, Departamentul de Heraldică al Senatului Rusiei aducea la cunoştinţă Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia că, pe data de 22 februarie 1910, a fost aprobat blazonul neamului Dicescu[62].

În ianuarie 1914, persoanele interesate aflau dintr-un anunţ publicitar că fabrica de cărămidă şi olane din satul Găleşti, care aparţinea succesorilor lui Pavel V. Dicescu, a fost modernizată conform ultimelor inovaţii în domeniul ceramicii, sub supravegherea unor ingineri germani. Fiind extinsă, fabrica producea diverse mărfuri de olărie: olane de formatul celor din Marsilia şi din zona Rinului, ţiglă trasă (ţiglă-solzi) şi glazurată, cărămidă obişnuită, pentru placat şi cu goluri, de toate dimensiunile, precum şi cărămidă profilată. La comandă se fabricau plăci de teracotă, tuburi de argilă arsă şi clinchere pentru şosele şi trotuare (Друг, 10, 1914, 1). În ziua de 10 iunie 1914, această fabrică – cea mai mare dintre fabricile de ţiglă din Basarabia – a fost sfinţită (Друг, 127, 1914, 3).

În anul de învăţământ 1902/1903, Victor, singurul fiu al lui Pavel V. Dicescu, îşi făcea studiile la Şcoala Reală din Chişinău[63], pe care a absolvit-o în iunie 1903. În august 1905 a fost admis la Facultatea de Ştiinţe Naturale a Universităţii din Odesa, dar la 29 mai 1906 a părăsit-o. Pe data de 1 august 1909, Prima Adunare Electorală de Zemstvă a Proprietarilor Funciari din judeţul Orhei l-a ales în calitate de consilier, pe un termen de trei ani. Peste puţină vreme, la 2 septembrie 1909, Adunarea Zemstvei Judeţene Orhei l-a desemnat membru al Comitetului Executiv al Zemstvei Judeţene Orhei şi, totodată, judecător de pace onorific în cadrul judeţului Orhei[64]. În cea de a doua funcţie a mai fost ales la 20 septembrie şi 25 septembrie 1911, iar Adunarea Extraordinară a Zemstvei Judeţene Orhei din 21 ianuarie 1912 l-a ales ca membru al Comitetului de Viticultură şi Vinificaţie din judeţul Orhei[65].

În 1912, Victor P. Dicescu poseda împreună cu surorile sale 1 501 desetine de pământ din moşia Găleşti. El era căsătorit cu Natalia, fiica lui Carl Harting, cu care, în 1912, avea patru copii: Eugenia (născută la 3 octombrie 1907), Pavel (1 septembrie 1908), Ioan (31 august 1909) şi Hartina, numită şi Henrieta (1 octombrie 1910). Soţia sa Natalia stăpânea împreună cu sora ei 2 912 desetine de pământ din moşiile Pogrebeni, Cuizăuca, Suleni şi Şercani din judeţul Orhei[66].

[62] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 330, f. 194.

[63] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 232, f. 65v.

[64] ANRM, F. 9, inv. 2, d. 515, f. 9-10. Curând, guvernatorul Basarabiei a confirmat persoanele alese în funcţii de către Adunarea Zemstvei Judeţene Orhei: pe V.I. Anghel – în postul de preşedinte al Comitetului Executiv al Zemstvei Judeţene Orhei, iar pe G.M. Sârbu, D.M. Sârbu, I.S. Cerchez şi V.P. Dicescu – în calitate de membri ai acestei instituţii (Друг, 221, 1909, 2).

[65] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 291.

[66] ANRM, F. 9, inv. 2, d. 515, f. 9-10.

Potrivit unei surse cu date pe anii 1923-1924, Victor P. Dicescu stăpânea 1 862 desetine din moşia Pogrebeni şi 136 desetine din moşia Găleşti (Anuarul 1923-1924, 187, 195).

Anastasia Dicescu a devenit cântăreaţă (soprană). A studiat la Conservatorul din Odesa şi Academia de Muzică din Roma.

În ziua de duminică, 13 iulie 1914, la teatrul din Costiujeni de lângă Chişinău a fost prezentat un concert, în cadrul căruia, după cum relata presa vremii, cel mai mare succes l-a avut Anastasia Dicescu. „O exaltare deosebită a sălii a produs-o romanţele româneşti interpretate de ea". Spectatorii au audiat cu interes şi declamaţia acompaniată de muzică a Iuliei Dicescu (Друг, 157, 1914, 3). În septembrie 1915, fiind în plină desfăşurare Primul Război Mondial, Iulia P. Dicescu exercita funcţia de şefă a Comunităţii de Cruce Roşie a mănăstirii Hârbovăţ (KEB 1915, 1169.).

În aprilie 1918, Anastasia Dicescu a concertat la Teatrul Naţional din Iaşi (Sfatul Țării 1918, 2). Ea a fost directoare a Operei basarabene (1919-1923), directoare şi profesoară la Conservatorul *Unirea* din Chişinău (1919-1936), solistă a Operei basarabene din Chişinău (1919) şi a Operei din Cluj (1923-1935), profesoară de canto la Academia Regală de Muzică şi Artă Dramatică din Bucureşti (1936-1942), membră a Societăţii Lirice Române (1916). A decedat în 1945, la Bucerdea-Gărănoasa din judeţul Alba (Buzilă 1996, 157).

Zamfir Arbore a relatat despre Leonid Dicescul, „descendent dintr-o familie moldovenească din Basarabia", care însă, se pare, nu are tangenţe cu urmaşii lui Ioan Arsene Dicescu. Acest Leonid Dicescul a luat parte la mişcarea revoluţionară din 1874-1877, a fost membru al cercului fraţilor Kolotkeviči din Kiev, apoi a lucrat împreună cu Spandoni la Odesa şi Chişinău. După arestarea cercului fraţilor Kolotkeviči, scăpat din mâinile poliţiei, a trăit ascuns în sudul Rusiei, apoi, la 1877, trecând graniţa de la Prut, s-a stabilit în România. A murit la Ploieşti, fiind înmormântat la cimitirul Viişoara de lângă Ploieşti" (Arbore 1923, 203-205).

Bibliografie

Anuarul 1923-1924: Anuarul „Socec" al României Mari, vol. II, Basarabia (Bucureşti 1923-1924).
Arbore 1923: Z. Arbore, Leonid Dicescul. In: Calendarul Basarabiei pe anul 1923 (Chişinău 1923).
Bezviconi 1943: Gh. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).
Buzilă 1996: S. Buzilă, Cântăreţi din Moldova. Lexicon enciclopedic (1460-1960) (Chişinău 1996).
Colesnic 2000: I. Colesnic, Basarabia necunoscută, vol. 3 (Chişinău 2000).
Cuvântul moldovenesc 1928: Cuvântul moldovenesc, 5 februarie 1928.
Cuvânt moldovenesc 1931: Cuvânt moldovenesc, 22 noiembrie 1931.
Negru 2000: Gh. Negru, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia (Chişinău 2000).
Sfatul Țării 1918: Sfatul Țării, 20 aprilie 1918.
Бессарабский 1905: Бессарабский адрес-календарь на 1906 год (Кишинев 1905).
Бессарабская жизнь 1910: Бессарабская жизнь, 209, 12 сентября 1910.
Бессарабская жизнь 1917: Бессарабская жизнь, 142, 9 июня 1917.
Дическул 1905: П. Дическул, Несколько слов по поводу предстоящих выборов в Государственную Думу. В: Бессарабец 16/29 octombrie 1905.
Друг, 80, 1906: Друг, 80, 27 марта/9 апреля 1906.
Друг, 68, 1909: Друг, 68, 13/26 марта 1909.
Друг, 72, 1909: Друг, 72, 17/30 марта 1909.
Друг, 217, 1909: Друг 217, 6/19 сентября 1909.
Друг, 219, 1909: Друг, 219, 10/23 сентября 1909.
Друг, 221, 1909: Друг, 221, 12/25 сентября 1909.
Друг, 206, 1911: Друг, 206, 7/20 сентября 1911.
Друг, 10, 1914: Друг, 10, 14 января 1914.
Друг, 127, 1914: Друг, 127, 1914.
Друг, 157, 1914: Друг, 157, 16 июля 1914.
KEB 1906: Кишинёвские епархиальные ведомости 17, 1906.
KEB 1907: Кишинёвские епархиальные ведомости 9, 1907.

КЕВ 1915: Кишинёвские епархиальные ведомости 42, 1915.

Приход 1876: Приход селения Галешть, Оргеевского уезда. В сб.: Кишинёвские епархиальные ведомости 16, 1876.

Трубецкой 1980: Б.А. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии. 1854-1916 гг. (Кишинев 1980).

Труды 1907: Труды Бессарабской Губернской Учённой Архивной Комиссии, т. III (Кишинёв 1907).

The Bessarabian aristocrats Dicescu

Abstract

In the article are presented a series of information regarding the Bessarabian aristocrats Dicescu, the first of whom being Ioan Dicescu. Pavel Dicescu was another notorious representative of this family, who had played an active role in public and cultural life of Bessarabia.

Бессарабские дворяне Дическу

Резюме

В статье представлены ряд сведений относительно бессарабских дворян Дическу, первым из которых был Иоанн Дическу. Выдающимся представителем этого рода был Павел Дическу, который активно проявил себя в публичной и культурной жизни Бессарабии.

10.02.2010

Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

DIFUZAREA PRESEI IMPERIALE ÎN BASARABIA ŞI INSTITUŢIILE DE CENZURĂ

Maria Danilov

Generalităţi

În lipsa unei prese locale – până spre sfârşitul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea – în Basarabia a fost difuzată pe căi oficiale, exclusiv, doar presa rusă imperială. Poate niciunde, în alt domeniu, nu poate fi urmărit – pe întindere de aproape un secol – acel fenomen, unic în felul său, de funcţionare/administrare a maşinii autocrate imperiale. Odata pusă în mişcare de centrul administrativ al funcţionarilor din Sankt Petersburg, aparatul imperial a funcţionat ideal, cu minime schimbări, pe tot cuprinsul imperiului, sub acelaşi model. Probele documentare aduse în discuţie în legătură cu difuzarea presei imperiale ruse în Basarabia secolului al XIX-lea confirmă din plin acest adevăr. Sursa principală a datelor culese asupra presei imperiale este fondul cancelariei guvernatorului militar/civil al Basarabiei. Iar un atare context de documentare nu este tocmai favorabil cercetării şi trebuie explicat de ce.

- *Primo*, pentru că ne oferă, fără îndoială, o perspectivă unilaterală asupra fenomenului difuzării presei ruseşti în provincie: doar o istorie din punctul de vedere imperial, mai exact al funcţionarului imperial, fie cel din capitală, din Sankt Petersburg, fie cel din Basarabia.
- Şi *secundo*: arhivele locale nu sunt complete. Or, fenomenul presei imperiale difuzate în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea poate fi urmărit doar parţial[1].

Nu vom cunoaşte niciodată cum s-a făcut acea difuzare a presei imperiale în cazul unui abonament particular; care erau preferinţele publicului basarabean – din prima jumătate a secolului al XIX – în domeniul presei scrise până la apariţia presei oficiale locale (1854, iulie 17). La fel, este foarte dificil să urmărim manifestările instituţiilor de cenzură asupra presei imperiale pe parcursul secolului al XIX. Şi totuşi, argumentele aduse în discuţie ne oferă o posibilitate unică să urmărim „cum s-a făcut", sau mai exact „cum s-a încercat să se facă" acea difuzare a presei oficiale în provincie; care era mecanismul de funcţionare a maşinii imperiale în această direcţie? Pentru că este important să ştim/cunoaştem cu ce fel de presă ne-au „alimentat" imperialii până la apariţia propriu-zisă a presei locale. Mărturiile documentare conturează o imagine, pe cât posibil, apropiată realităţilor obiective, a fenomenului cercetat. Vom cita integral după datele scunde, culese din arhivele locale, acestea, la rândul lor, fiind structurate tematic, pe subiecte aparte, respectându-se în interior o anumită ordine cronologică.

***

Oficialităţile imperiale susţin difuzarea. Presa din Sankt Petersburg

Începutul anilor '30 ai secolului al XIX-lea, este considerat, pe bună dreptate, în istoria jurnalisticii ruseşti, drept o etapă de debut a presei de specialitate (*История* 1966, 168). Acest gen de publicaţii se află în afara cenzurii. Ele sunt susţinute şi promovate de diverse ministere şi departamente ministeriale, ceea ce le-a asigurat o difuzare pe tot cuprinsul Imperiului Rus. Cele mai răspândite ziare erau, totuşi, periodicele oficiale ale guvernării – *Санктпетербургские Сенатские Ведомости/ Sanktpeterburskie Senatskie Vedomosti* (*Санктпетербургские 1856, nr. 1-105*) şi *Московские Ведомости/Moskovskie Vedomosti* (Московские 1821, nr. 1-30). Funcţionarii ţarişti, de toate nivelele, citeau foaia proguvernamentală a lui Nikolai Greci – *Северная Пчела*/ Severnaja Pcela (Levit 1979, 9).

Înainte însă de a intra în capcana mărturiilor documentare aduse în discuţie, este absolut necesar să schiţăm, fie şi arbitrar, mecanismul de difuzare a presei imperiale ruse care, după cum s-a anunţat mai sus, a funcţionat cu minime schimbări pe

[1] Vezi, spre exemplu, colecţia documentelor din cuprinsul dosarelor: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1724, 3153, 3686, 3689, 5626, 8009. Acolo unde s-a păstrat inventarul vechi al paginii de titlu cu indicarea conţinutului din dosar (nr. file, titlu, ordinea actelor arhivate etc.), se poate stabili uşor volumul informaţiei de altădată care, în mod miraculos, s-a redus aproape la jumătate.

tot parcursul secolului al XIX. Guvernatorul general al Novorosiei, de regulă, aducea la cunoştinţa şefului din Basarabia despre apariţia sau continuarea editării unei publicaţii, solicitând în acest scop sprijinul în difuzare. Guvernatorul local – la rândul său – emitea o circulară către şefii de poliţie din ţinuturile Basarabiei, prin care înştiinţa subalternii despre condiţiile de abonament şi programul ediţiei. Despre rezultatele obţinute în urma anunţului public către localnici, fie în formă scrisă prin ordonanţă către subalterni, fie citit public în şedinţe sau adunări de judeţ, şefii de poliţie, comunicau „Excelenţei Sale", guvernatorului, printr-un raport special.

Documentar

1826. Anunţ. *„Direcţia Principală a căilor de comunicaţii anunţă, a doua oară, precum că publicaţia sa, aşa-numita revistă ştiinţifică va apărea din 1 iulie, curent (1826), în fiecare lună câte o carte din 5 coli de tipar. Subiecte: proiecte, desene, tabele. Se va edita în două limbi: rossiană şi franceză.*

Teme de dezbatere: informaţii istorice asupra căilor de comunicaţii; informaţii despre starea drumurilor, a râurilor; despre succesele construcţiei de nave, canale şi poduri în Rusia; statistici sistematizate pe zone şi regiuni privitor la căile maritime; ştiinţă: studii diverse privitor la istoria construcţiei de nave, statutul acestora; o expunere sumară a ucazurilor şi hotărârilor Senatului; de asemenea vor fi publicate, în primul număr al fiecărui an, listele funcţionarilor"[2].

Programul revistei ministeriale se anunţa destul de vast, cu pretenţii de publicaţie ştiinţifică**.** Datele de arhivă, însă, nu au consemnat şi alte amănunte. Cert este că, publicaţiile oficiale de acest gen erau abia la început de cale. O experienţă jurnalistică în acest sens lipsea cu desăvârşire. Aducem în discuţie, însă, şi mărturii ce vin să confirme alte practici imperiale ce pot fi atribuite, la fel, domeniului ziaristicei.

1832 mai, 11. C*irculara* Academiei Imperiale din Sankt Petersburg: *„Milostive Domn, Akinfi Ivanovici, Academia Imperială tinde, prin publicaţiile ei, să propage cunoştinţe temeinice şi utile din diverse domenii ale ştiinţei. Consiliul editorial al instituţiei noastre a luat decizia de a se adresa către toţi conducătorii de gubernii cu rugămintea de a ne trimite diverse informaţii şi statistici: numărul de oraşe, biserici şi mănăstiri, şcoli, societăţi de binefacere, fabrici, uzine, bogăţii naturale etc.; ştiri etnografice sau alte ştiri curioase din gubernia Dstra. Toate aceste date sunt nespus de preţioase pentru oamenii de ştiinţă. La fel suntem interesaţi de colectarea unor piese unicate ce ar completa patrimoniul muzeului de pe lângă Academie"*[3].

La sfârşitul anilor '30 ai sec. XIX, îşi începe apariţia renumita revista a lui D. Bludov, ministru de interne ai Rusiei – *Журнал Министерства Внутренных дел/ Jurnal Ministerstva Vnutrennyh Del.* Ghidaţi de cele mai „generoase" intenţii, funcţionarii ministeriali anunţau drept obiectiv al publicaţiei *„de a da cititorilor, în măsura posibilităţilor, o idee clară despre starea economiei, industriei şi, în general, despre situaţia internă a statului*". S-a stabilit că, în 1836, printre cei abonaţi erau guvernatorul şi unele subdiviziuni ale poliţiei locale. Unele mărturii confirmă faptul că, în 1837, publicaţia era recepţionată pe adresa diferitor instituţii locale în număr de 24 exemplare (Levit 1979, 13).

1834 aprilie, 10. Adresa Ministrului de Finanţe din 10 aprilie 1834 către guvernator în legătură cu abonarea la *Земледельческая газета/Zemledelceskaia Gazeta*[4]. Se aducea la cunoştinţă despre noul Comitet Agricol, creat la Sankt Petersburg din ordinul monarhului, în scop îmbunătăţirii muncilor agricole. Pentru realizarea cu succes a sarcinilor, guvernul anunţa despre fondarea unei publicaţii de profil – *Zemledelceskaia Gazeta*[5]. În numele Comitetului Agricol, dar şi al „Înaltului Monarh" este invitat guvernatorul şi mareşalul nobilimii basarabene *„să-şi dea concursul la o cât mai largă difuzare a acestei gazete, îndeosebi printre moşieri de la care guvernul aşteaptă întotdeauna cea mai largă susţinere pentru interesul comun"*[6]. Editorii ziarului erau preocupaţi de popularizarea metodelor avansate în agricultură. Este printre primele periodice ruse care a început să imprime ilustrate şi desene tehnice ale maşinilor agricole, imagini de plante, animale şi păsări (История 1966, 162). Apreciată în ziaristica rusă – pentru inovaţiile sale – această publicaţie oficială, dacă e să judecăm după materialul documen-

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689, f. 1-2.

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1727, f. 1-2.
[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1968, f. 1-2.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1968, f. 3.
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1968, f. 1-2.

tar, a avut o apariţie constantă pe parcursul secolului al XIX-lea şi s-a bucurat, chiar, de o anumită răspândire şi în Basarabia (Земледельческая газета 1890, nr. 1-52).

1835 noiembrie, 12. În circulara guvernatorului general al Novorosiei către şeful Basarabiei se anunţa despre apariţia unei noi reviste – *Лесной журнал/Lesnoj Jurnal,* publicaţie lunară cu pagini tematice de ştiinţe silvice, de statistică silvică, de geografie şi ştiinţe naturale, vânătorie, pomicultură, agricultură şi, în final, „critică şi bibliografie". Din programul anunţat, constatăm că revista avea un statut solid de publicaţie ştiinţifică, respectiv şi publicul cititor urma să corespundă anumitor cerinţe profesionale în domeniu. O adresă repetată, din 14 decembrie 1836, identică cu cea citată mai sus, însă cu unele referinţe la zi, adaugă noi detalii în legătură cu difuzarea revistei. Contele Voronţov intervine pe lângă guvernatorul Pavel Feodorov, rugându-l *„de a face tot posibilul în vederea păstrării abonamentelor la revista „Lesnoj Jurnal",* organ al Societăţii pentru susţinerea silviculturii[7]. Din corespondenţa depozitată în cancelaria guvernatorului mai constatăm că, la cererea Societăţii „pentru încurajarea silviculturii", ministrul de finanţe a dispus *„să se comande din contul vistieriei numărul necesar de exemplare pentru funcţionarii silvici locali".* Se stipula, între altele, precum că *„şi camerele de stat pot beneficia de câte două exemplare ale revistei"*[8].

1834 februarie, 10. La aceasta dată, şeful Basarabiei era informat precum că, în baza Înaltului ucaz al Majestăţii Sale Împărăteşi, începând cu data de 1 ianuarie 1834, în or. Vilnius va apărea gazeta oficială *Литовский Вестник/Litovskij Vestnik/Kuryer Litewski,* în două limbi: polonă şi rusă. *„Gazeta este alcătuită din două părţi: oficială şi neoficială; cuprinde ştiri oficiale ale guvernului, materiale ce reflectă viaţa social-economică, anunţuri etc. Preţul anual este de 9 rub./argint. Alăturat vă expediem 20 de exemplare din publicaţia nou-apărută şi programul de editare, în speranţa că veţi contribui la difuzarea acesteia în gubernia Dstra"*[9]. Datele/rapoartele înregistrate în cancelaria guvernatorului, sosite de la Cetatea Albă, de la Tighina, Cahul sau Chişinău confirmă un aviz negativ – nu s-a aflat, în toată Basarabia, nici un doritor de a citi publicaţia oficială *Kuryer Litewski*[10].

1835 noiembrie, 12. Circulara Departamentului de medicină de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne, în care se anunţa despre continuarea apariţiei, în 1835, a gazetei populare de medicină *Друг Здравья/Drug Zdravja*. Editorul publicaţiei, doctorul în medicină şi chirurg, consilier de colegiu, Kondrati Grumm, propune un mijloc eficient de abonare, în opinia sa, mai ieftin şi mai util: *„În 15 mai, curent, Consiliul de Miniştri a luat o decizie importantă: să fie aprovizionate cu două exemplare de ziar toate subdiviziunile medicale ale ministerului. Scopul urmărit este unul nobil: de a răspândi cele mai noi informaţii din literatura de specialitate din ţările străine; practici noi, atât din arta medicală, cât şi din sistemul de pregătire a cadrelor în domeniu. Editorul întreţine o colaborare mai veche cu specialişti din Paris, care îi asigură executarea unei bune părţi din desenele publicate. Abonamentul anual este de 15 rub./argint şi 5 rub./argint pentru serviciul de poştă.*

Adresa redacţiei: *A.F. Smirdin, doctor în medicină şi chirurgie, asesor de colegiu. str. Ekaterinogorf nr. 9, Sankt Petersburg"*[11] (Друг Здравья 1838, nr. 1-6).

Dispoziţiile din centru alteori se dublau, ordonanţele fiind semnate de diverse departamente şi ministere. Spre exemplu, Dispoziţia Ministrului de Interne către guvernatorul Basarabiei – cu subiect identic, este înregistrată cu aceeaşi data de intrare (vezi documentul citat anterior) din 12 noiembrie 1834: şeful oblastei este rugat să propună publicaţia *Drug Zdravja,* Consiliului medical, iar acesta, la rândul său, să comunice medicilor privitor la importanţa practică a revistei. Şi mai mult, publicaţia putea fi de folos şi nespecialiştilor, de aceea, se propune să se întreprindă măsuri eficiente, urmând ca revista să fie răspândită în cercurile cele mai largi ale publicului cititor. Despre succesele obţinute în difuzarea publicaţiei *„neapărat să i se comunice pe cât de urgent posibil"*[12]. O adresa de răspuns, expediată pe adresa ministerului, din 15 iulie 1838, confirmă faptul că, doi negustori din Chişinău – Pantelei Sinadino şi Lazăr Petrov – deţineau abonamente la re-

[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2267, f. 1.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2267, f. 1.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2096, f. 1-2.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2096, f. 7, 13, 14.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2058, f. 1-3.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2058, f. 2.

vista *Drug Zdravja*. În toamna aceluiaşi an, pe 7 noiembrie 1838, funcţionarii ministerului rugau să se asigure difuzarea încă la 10 bilete de abonament pentru revistă[13].

1835 decembrie, 10. Funcţionarii din Sankt Petersburg înştiinţau despre continuarea editării ziarului *Lesnaja gazeta/Лесная Газета* (apare din 1833). Intenţia guvernului era de a „contribui la răspândirea cunoştinţelor folositoare asupra florei şi faunei din Rusia". La fel, se anunţa că se vor expedia câte două exemplare gratuit pentru fiecare gubernie[14].

1838 mai, 6. Proprietarul de tipografie şi al magazinului de carte franţuzească din Sankt Petersburg, Augustin Simion, propune servicii de abonament la colecţia revistei „Živopisnaja Rossia", expediind în anexă şi un *catalog* de literatura franceză ce putea fi procurat în aceeaşi reţea de servcii[15].

1838 noiembrie, 4 (nr. 15565). Îşi propune serviciile de abonament *Kommerceskaja Gazeta/ Коммерческая Газета* (apare pe lângă Departamentul comerţului extern din 1829); preţ anual de 25 rub./ asignaţii sau: 13 rub. – 6 luni; apare de 3 ori pe săptămână: o ediţie în limba rusă şi germană: *„Folosul unei asemenea publicaţii este tot mai evident. Scopul urmărit de guvern este de a contribui la o difuzare cât mai largă a informaţiilor cu privire la diverse manufacturi. Cei mai activi în difuzarea gazetei s-au dovedit funcţionarii din gubernii: cei din categoria nobilimii dar şi a negustorilor. Rugăm, de asemenea, cele 10 bilete/abonamente expediate să fie completate cu date privitor la nume, adresă şi limba de comunicare. În speranţa că veţi contribui la realizare scopului urmărit de guvern, rugăm să ne raportaţi despre succesele obţinute"*[16]. Dispoziţia guvernatorului a fost trimisă şefilor de poliţie din Orhei, pe 2 ianuarie; Chişinău – 2 ianuarie; Ismail – 8 ianuarie. La fel a fost expediată funcţionarilor din ţinutul Soroca – pe 3 ianuarie; Chişinău – pe 10 ianuarie; Bălţi – pe 5 ianuarie; Leova – pe 2 ianuarie; Hotin – 6 ianuarie; Akkerman – 6 ianuarie; Bender – 6 ianuarie[17]. Constatăm din rapoartele trimise de la Akkerman, Chişinău şi Hotin că „nu s-a aflat nici un doritor să primească ziarul *Kommerceskaja Gazeta*[18].

1841 decembrie, 6. Adresa editorului revistei *Маяк/Majak*, S. Buracek, către guvernatorul Basarabiei: *„Îndrăznesc a mă măguli cu gândul că, Înălţimea Voastră, nu va refuza să ia asupra sa munca de lămurire şi difuzare printre feţele ce vi se supun. Ştirea despre existenţa unei asemenea reviste o puteţi prelua din anunţul-anexă. Revista noastră, după doi ani de apariţie sub formă de culegere de materiale, s-a învrednicit de cea mai înată apreciere, aprobată fiind de către însuşi Înălţimea Sa Imperatorul. Scopul, direcţiile şi conţinutul revistei sunt arătate în anunţul publicitar.*

Cu plecăciune şi devotament, editorul şi redactorul revistei, Stepan Onisimovici Buracek. Locul de destinaţie este cunoscut: Sankt Petersburg, Casa Poştei. Decembrie 1841"[19].

În legătura cu difuzarea revistei *Majak,* mai decodificăm, din circulara guvernatorului, şi alte amănunte, de pildă: revista va avea o apariţie lunară (12 cărţi); costul anual se estima la 12 rub./ argint, iar pentru serviciul de posta se achita 1 rub. 50 cop. De altfel, guvernatorul sublinia: *„chiar dacă nu se vor găsi doritori printre subalternii mei, oricum să fie făcut anunţ public către toţi: de la Akkerman la Hotin"*[20]. Demn de atenţie este şi raportul şefului din Judecătoria Chişinău, din 22 septembrie 1842: *„ Făcând public anunţul în legătura cu apariţia revistei Majak, am stăruit până acum să adun toate rapoartele celor îndemnaţi să obţină un abonament. Iar ceea ce este de învăţătură, ar putea fi exprimat astfel:* ***nimeni în judeţul Chişinău nu s-a aflat doritor să cunoască lumea artelor frumoase ale poporului rus*** [*s.n.,* - M.D.]"[21]. Mărturiile aduse în discuţie exprimă întocmai acea stare de fapt a unei părţi a societăţii basarabene invadată de funcţionari imperiali de tot soiul, care lâncezeau într-un mediu provincial de la frontiera, fără a fi interesaţi de viaţa mondenă a centrului imperial.

1842. *Circulara* guvernatorului militar al Basarabiei către şefii de poliţie din Chişinău şi din alte localităţi ale provinciei în legătură cu avizul de abonare la *Lieraturnaja Gazeta,* editată de către F. Koni: *„Publicaţia va apărea şi în anul 1842, fără nici o schimbare. Preţul unui abonament*

[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2958, f. 1.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2267, f. 1-2.
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2957, f. 1-30.
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2958, f. 2.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2958, f. 2-3.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2958, f. 4-11.
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3687, f. 1.
[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3687, f. 2-3.
[21] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3687, f. 20.

anual este de 40 rub. Doritorii de a-şi facilita lecturi uşoare se pot abona la acest ziar, expediind o cerere pe adresa: bulevardul Nevski, Fiodor Alexeevici Koni, Sankt Petersburg"[22]. Pe parcursul lunilor decembrie 1841 - ianuarie 1842, circulara guvernatorului a fost expediată către mai mulţi şefi de poliţie locală: în localitatea Reni, pe 8 decembrie 1842, la Ismail – pe 12 ianuarie 1842; la Cahul – pe 15 ianuarie 1842; la Hotin – pe 21 decembrie 1841 şi, în sfârşit, către Judecatoria judeţului Iaşi – pe 19 decembrie 1841[23]. În documentele citate nu se deţin şi confirmări privitor la eventualii doritorii de a deţine un abonament pentru ziarul *Lieraturnaja Gazeta,* doar cei de la Hotin, raportau, precum că anunţul publicitar a fost adus la cunoştinţa publicului, însă „nimeni din cei avizaţi nu şi-au exprimat acordul[24].

1844 februarie, 22. Ministerul de Finanţe, Departamentul manufacturilor şi al comerţului interior aducea la cunoştinţa guvernatorului militar al Basarabiei că, începând cu anul 1844 se va edita ziarul *Мануфактурные и горнозаводские известия/Manufakturnye i Gornozavodskie Izvestia* şi revista *Журнал мануфактур и торговли/Žurnal Manufaktur i torgovli.* Demn de reţinut că, funcţionarul de la Ministerul Finanţelor amintea între altele: *„În Basarabia funcţionează 105 întreprinderi şi manufacturi. De aceea, vă expediem zece bilete de abonament pentru revistă şi tot atâtea pentru ziar. Preţul unei exemplar de revistă este de 7 rub./argint, iar al unui ziar – de 2 rub. 83 cop./argint, suma totală estimându-se la 98 rub. 50 cop./argint. Publicaţiile noastre cuprind informaţii preţioase privitor la mărfurile produse de întreprinderi şi preţurile de vânzare ale acestora. Ne exprimăm convingerea că veţi contribui la distribuirea biletelor pentru abonament, contribuind astfel la susţinerea guvernului ce nu poate fi pentru popor o povară"*[25].

Aceste publicaţii au avut un anumit ecou în Basarabia: în primul an de apariţie revista avea şase abonaţi, iar ziarul – opt beneficiari. Printre ei se numără contele Mihail Cantacuzino, negustorul Manuc-Bey şi nobilul Cristea Grigorovici (Levit 1979, 13). Toate aceste manifestări timide „de culturalizare" ale negustorimii autohtone prin intermediul unei culturi străine, sunt abia la început e cale. Breasla comercială locală treptat se pătrundea de necesitatea şi importanţa informaţiei, condiţie neapărată la înlesnirea comerţului.

În 1851 îşi propunea pentru difuzare volumele de studii *Societatea Imperială Economică Liberă* (Imperatorskoe Vol'noe Ekonomiceskoe Obşcestvo). Această societate îşi avea începutul publicistic încă din 1765. Studiile publicate în volumele Societăţii reflectau procesele economice de peste tot, din „necuprinsul patriei", inclusiv din provincia Basarabiei. Se făcea anunţ public, precum că în 1851, tirajul volumelor se va ridica la 8 000 exemplare, revista deţinând deja 6.000 de înscrieri de abonament[26].

Editorii publicaţiilor cu profil medical din Sankt Petersburg, la fel, îşi propun serviciile de abonament la revista *Военно-медицинский журнал/ Voenno-mediţinskij žurnal,* pe lunile ianuarie-februarie 1852, şi ziarul *Друг Здравья/Drug Zdravja* (Друг Здравья 1852, nr. 1-19,). Editorii îşi asumă obligaţia să expedieze în Basarabia mai multe exemplare pentru distribuire gratuită în *„bibliotecile de pe lângă spitalele din Chişinău, Cetatea Albă şi spitalul evreiesc, în special"*[27].Din 1859, se edita revista *Архитектурный Вестник/Architekturnyj Vestnik,* ce „urmărea scopul de a ajuta cu sfaturi practice şi informaţii utile la construcţia reţelei de drumuri, poduri, canale". Fiecare număr al revistei era însoţit de un atlas-anexă în care se imprimau desene, schiţe, proiecte. Începând cu anul 1861 această publicaţie a avut o anumită difuzare şi în Basarabia[28].

1911 decembrie, 13. *Adresa* redacţiei *Сельский Вестник/Sel'sckij Vestnik* către guvernatorul Ivan Victorovici Kankrin. Editorul publicaţiei aducea la cunoştinţă faptul că, deja expediase, spre difuzare în Basarabia, peste 600 de anunţuri publicitare. La fel, se insista să fie publicat anunţul privitor la serviciile de abonament în presa oficială – *Bessarabskie Gubernskie Vedomosti*, în câteva numere consecutiv şi, în paralel, într-o altă publicaţie neoficială, neapărat „în prima pagină şi cu caractere mari"[29].

1912 decembrie, 7, nr. 16348. *Dispoziţia* Direcţiei Principale pentru presă stipula: *"Editorii*

[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3685, f. 1.
[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3685, f. 2-7.
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3685, f. 2- 3
[25] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4469, f. 1, 21.
[26] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5626, f. 2, 12.
[27] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7124, f. 1.
[28] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7364, f. 2.
[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9346, f. 1-2.

de ziare sunt obligaţi să publice gratuit în primă pagină toate anunţurile publicitare referitor la abonamentul presei ruse. La fel, şefii de poliţie din oraşe şi judeţe sunt obligaţi să aducă la cunoştinţa publicului despre programul de editare şi abonament, prin difuzarea anunţurilor publicitare în locurile de afişaj public". În numele aceleiaşi direcţii, în cancelaria guvernatorului este înregistrată o altă dispoziţie, în care se anunţa cu fast: „În 1913, se vor sărbători 300 de ani ai Casei Romanovilor. În acest scop se va fi anunţa, în timpul apropiat, programul desfăşurat al manifestării. În acest scop, conducerea guberniei are sarcina să propună spre editare diverse reviste şi cataloage de colecţii valoroase din patrimoniul public al regiunii"[30].

La începutul sec. XX, presa imperială rusă, cea oficială, mai întâi, continua să beneficieze de o susţinere solidă din partea guvernării de la Petersburg. Sursele de arhivă nu întotdeauna au consemnat acest fapt istoric, însă unele mărturii mai pot fi recuperate din colecţiile fondurilor de biblioteci şi muzee ale Republicii Moldova. Aceste depozite de mărturii ale istoriei noastre deţin impunătoare colecţii din publicaţiile ruseşti care au circulat în Basarabia pe parcursul sec. XIX-XX: *Senatskie Vedomosti* (Сенатские Ведомости 1914, nr. 1-100*), Russkie Vedomosti* (Русские Ведомости 1874, nr. 1-89), *Zemlja i Volja* (Земля и Воля 1917, nr. 1-167), *Russkij Invalid* (Русский инвалид 1883, nr. 1-97)*, Birževye Vedomosti* (Биржевые Ведомости 1906, nr. 1-15)*, Kievljanin* (Кивлянин 1895, nr. 1-303)*, Rusi* (Русь 1903, nr. 1-249)*, Nedelja* (Неделя 1893, nr. 1-50)*, Utro Rossii* (Утро России 1917, nr. 1-13)*, Syn Otecestva* (Сын Отечества 1865, 1-155) etc.

Presa din Odesa

Publicaţiile odesite s-au bucurat permanent de o atenţie sporită din partea guvernatorului general al Novorosiei. Prezenţa unei impunătoare corespondenţe oficiale în arhivele locale este o elocvenţă în acest sens. Citäm din adresa guvernatorului general din 29 mai 1831, expediată la Chişinău: *„Milostive Domn, Akapfi Ivanovici,*

În săptămâna trecută a ieşit de sub tipar volumul „Odesskij Almanah". Editorul urmăreşte scopul de a face cunoscut publicului ştiri curioase despre ţinutul Novorossiei, antrenând subiecte ce ar provoca atenţia oamenilor de litere. În dorinţa de a contribui personal la succesul acestei importante publicaţii, care, de altfel, este prima încercare literară din ţinutul Novorosiei, rog, Înălţimea Voastră, să contribuiţi la răspândirea acesteia la Chişinău. Banii adunaţi pentru abonamente să fie expediaţi la cancelarie"[31].

Raportul şefului de poliţie din Chişinău către A. Sorokunski: *„Am onoarea să vă comunic că, în urma circularei primite în data de 6 iunie, curent, nr. 11297, anunţul privitor la apariţia revistei „Odesskij Al'manah" a fost difuzat către toţi funcţionarii publici (lista se anexează). După cum mi-a raportat colonelul Rodnin, cu excepţia asesorului de colegiu Dâbenko, alţi doritori nu s-au aflat"*[32].

1838 ianuarie, 20. *Înştiinţare* către conducerea oblastei Basarabiei*: „Cu permisiunea instanţelor superioare, la Odesa, începând cu anul 1833 se editează „Novorossijskij Kalendari". Publicaţia reflectă, în primul rând, problemele acestei regiuni, de aceea a devenit o carte folositoare pentru locuitorii ei. Calendarul se va edita şi pe anul curent, 1838. Aceasta publicaţie, din varii motive nu a putut ajunge în multe localităţi. Şi, pentru că acum s-a creat o situaţie favorabilă, Vă expediem 100 de exemplare cu 3 rub. 20 kop. Fiecare. Totodată, rog, banii adunaţi din difuzarea volumelor să fie expediaţi pe numele consilierului titular Jachnevici"*[33].

1839 octombrie, 24, nr. 1765. Adresă către Pavel Ivanovici: *„Preaînălţate şi Milostive Domn,*

Cu permisiunea şefilor locali, Districtul de învăţământ Odesa editează, pe anul 1840, în folosul elevilor săraci, „Новороссийский Календарь"/ Novorossijskij Kalendari şi Одесский Альманах/ Odesskij Al'manah. Suntem convinşi că, Î.V. nu va refuza să sprijine o asemenea iniţiativă de caritate, de aceea, rugăm, cu permisiunea Dstră, să expediem câteva exemplare din Calendarul şi Almanahul sus-numit pentru a fi distribuite doritorilor. Rămânem în aşteptarea răspunsului afirmativ din partea Î.V. Cu plecăciune şi devotament, Dimitrie Moslinovici"[34]. O alta adresa expediată pe numele guvernatorului, din 27 noiembrie 1839, atestă faptul că editorii din Odesa aveau

[30] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9346, f. 4.

[31] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1724, f. 1.
[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1724, f. 4-5.
[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2956, f. 1.
[34] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 2.

dificultăţi în îndeplinirea sarcinii asumate[J] . Mai întâi, pentru că le lipsea o publicitate adecvată, în sensul unei practici răspândite în epocă, – cea a anunţurilor publicitare (cuprindeau, de regulă, o informaţie detaliată a programului de editare). Apoi, aceste publicaţii odesite nu aveau doar o distribuire gratuită, fapt confirmat din informaţiile culese din adresa din 11 decembrie 1839: *„Milostive Domn, Pavel Ivanovici! Am stăruit să răspund imediat la adresa Domniei Voastre din 30 noiembrie, curent, nr. 9333, informându-vă, totodată, precum că preţul unui exemplar din „Novorossijskij Kalendari" este de 1 rub., iar „Odesskij Al'manah" – 3 rub./argint"*[35].

Printre hârtiile de cancelarie ale dosarului de corespondenţă cu editorii din Odesa s-a păstrat, totuşi, un anunţ publicitar privitor la editarea *Almanahului de Odesa,* expediat la Chişinău, probabil ceva mai târziu, la insistenţa guvernatorului. Programul de editare al periodicului odesit, pe anul 1840, este destul de vast şi ambiţios. Cuprindea o rubrică specială privitor la *„Cronica literară a oraşului Odesa"*[36]. Fapt, de altfel, destul de curios să constatăm că această viaţă literară odesită, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, era dominată, într-un fel sau altul, de subiecte istorice şi literare basarabene: *O călătorie prin Basarabia* (N.I. Nadejdin), *Stâncile de la Costeşti* (A. Veltman). Printre numele notorii îl redescoperim pe Alexandru Scarlat Sturdza, cu un subiect de referinţă despre contemporanii săi: *„Kapodistria în Grecia"*. Doar un singur nume de autor – P. Batiuşkov – înregistrează o *„Cronică din creaţiile poeţilor ruşi"*[37]. La rubrica „Poezie", alături de K.S. Aksakov şi contele A.A. Veazemski, este amintit şi publicistul basarabean Nicolae Gherbanovschi, cu două poezii[38].

Demn de reţinut, că şi materialul iconografic al „almanahului" este, la fel, dominat de subiecte basarabene. Dintre cele patru ilustrate prevăzute pentru ediţia din anul 1840, trei gravuri în aramă erau executate de către meşterii din Londra: locul memorial unde a decedat contele Potiomkin-Tavriceski (moşia s. Unţeşti, jud. Iaşi, Basarabia); o litografie a mănăstirii Hârjauca. Mai includea almanahul şi o *hartă* a regiunii Basarabia, litografiată la Chişinău. Editorii publicaţiei mai informau, precum că va apărea almanahul în acelaşi format, pe aceeaşi hârtie de calitate, însă caracterele vor fi mult mai frumoase, – cu iniţialele ornate în pagină. Foaia de titlu, se anunţa, precum că a fost litografiată de meşteri tipografi din Sankt Petersburg[39]. De asemenea, editorii almanahului stăruiau să sublinieze faptul că *„la fel ca şi în anul precedent, o parte din tirajul publicaţiei se va difuza gratuit printre elevii săraci ai districtului de învăţământ Odesa. Colegiul de redacţie găseşte de cuviinţă să exprime cuvinte de gratitudine acelor autori, care prin materialele lor oferite dezinteresat, au contribuit la acest gest de caritate. Volumul publicaţiei s-a mărit cu mult, de aceea nu toate materialele expediate pe adresa redacţiei au şi fost publicate. Cei ce doresc un abonament ilustrat al almanahului îşi pot înregistra comanda la tutorele districtului de învăţământ Odesa, str. Kazarmennaja, casa lui Arşenov, sau la directorul Liceului Richelieu. Pentru alte localităţi comenzile se primesc la directorii de gimnazii. Preţul unui abonament este de 3 rub. argint"*[40].

Despre editarea almanahului odesit a fost informat printr-o circulară specială, din 21 decembrie 1839, nr. 397, comandantul or. Ismail: *„Cu permisiunea şefilor locali, Districtul de învăţământ Odesa editează – în folosul elevilor săraci – publicaţiile „Новороссийский Календарь" şi „Одесский Альманах". Ordon să fie înştiinţaţi, privitor la abonamentul revistelor, toţi şefii civili de circumscripţie, dar şi cei de poliţie. În cazul în care vor fi doritori de abonamente, atunci banii să fie expediaţi pe adresa cancelariei guvernatorului militar al Basarabiei"*[41]. Cu data de 9 ianuarie 1840 este înregistrat în cancelaria guvernatorului un raport al „pristavului" din localitatea Tucikov, din care nu aflăm nici un doritor de a se abona la publicaţiile din Odesa. La aceeaşi dată, indicată mai sus, o adresă sosită de la Odesa, arăta că „au fost expediate 20 exemplare din calendarul pe anul 1840, ce va fi distribuit la preţul de 1 rub. pentru un exemplar". Banii adunaţi din vânzări urmau să fie expediaţi la Odesa[42].

S-a mai păstrat printre hârtiile din cancelaria guvernatorului militar al Basarabiei şi un alt gen de corespondenţă, neoficială, ce ne oferă o posi-

[35] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 2.
[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 4.
[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 5.
[38] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 5.
[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 5.
[40] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 5.
[41] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 5.
[42] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 6.

bilitate unică să urmărim o altă faţetă, mai puţin cunoscută. Vom reproduce în continuare textul acestor scrisori:

1840 ianuarie, 13. Adresă către Pavel Ivanovici*: „Am avut deosebita plăcere să primesc mesajul Dstră. Mă bucură faptul că „O călătorie prin Basarabia"/Progulka po Bessarabii/ s-a bucurat de atenţia şi binecuvântarea Dstră. Despre oraşul Chişinău, la general, dar şi despre ceea ce Excelenţa Dstră a făcut pentru Basarabia, prea puţin acolo s-a spus. Am onoarea să vă trimit şi „Almanahul", pe care, rog să-l primiţi ca un semn de recunoştinţă. Ilustratele publicate în număr sunt, fără îndoială, o mărturie că ucenicii Dstră sunt neîntrecuţi în litografie"*[43]. Semnătura este ilizibilă, însă este de presupus că aparţine editorului de la *Novorosijskij Kalendari.*

1840 ianuarie, 13. Adresa lui N. Nadejdin către Pavel Ivanovici *:„Sunt onorat de faptul că articolul meu despre Basarabia v-a adus o deosebită plăcere. Sunt măgulit la gândul că este scris veridic, iar aceasta a şi fost scopul principal urmărit de mine. Cât priveşte acea eroare vizavi de personalitatea Dstră, nu-mi rămâne decât să o corectez, adică general-maiorul să fie transferat în general-locotenent şi atunci, eu, mă voi mândri cu acea greşeală ca o prorocire!*

Regret mult că n-am avut o posibilitate, personal, să revin încă o dată la Odesa. Şi mai mult, anumite împrejurări m-au lipsit de posibilitatea de a vizita a doua oară, în toamna trecută, Basarabia. Atunci articolul meu ar fi fost mult mai pitoresc.

Cu deosebită preţuire şi plecăciune, N. Nadejdin"[44].

1840 ianuarie, 15. Adresă-felicitare de revelion, expediată din Odesa: „*Preamilostive Stăpâne, Pavel Ivanovici! Am deosebita onoare să exprim către guvernul Dstră, sincere felicitări cu ocazia Anului Nou, prezentându-vă, totodată, ediţia nou-apărută, pe lângă Liceul Richelieu, a calendarului. Cu aleasa preţuire şi devotament, am onoarea, Dimitrie Kirilov"*[45].

1840 ianuarie, 16. Adresa editorului *Novorosijskij Kalendari* către şeful oblastei*: „Fără îndoială că sunteţi la curent despre publicaţiile odesite pe anul 1840, ediţiile sunt interesante, în special prin partea literară, dar şi prin ilustratele şi gravura executate la Londra. Pentru că sunt tiraje în folosul elevilor mai săraci Rugăm să ne susţineţi, ca publicaţia să fie răspândită cât mai curând în instituţiile din subordonarea Dstră. Volumele vor fi aduse de curând, de către curatorul secţiei de învăţământ"*[46].

Rapoartele şefilor de poliţie din Soroca, pe 20 ianuarie, din Reni, pe 21 ianuarie, din Orhei, pe 24 ianuarie, din Chilia, pe 1 martie, din Tighina, pe 16 martie, din Hotin, pe 21 martie – atestă lipsa doritorilor de a obţine un abonament la publicaţiile odesite[47]. Şi totuşi, adresa din 10 februarie 1840, recepţionată de la Odesa, semnalează că, exemplare din *Odesskij Almanah* au fost distribuite în Basarabia, odată ce şefului oblastei i se aduceau mulţumiri: *„Cu plăcere Vă expediem încă 34 de exemplare. În ceea ce priveşte cele patru volume din „Novorosijskij Kalendari", în cazul în care nu se vor găsi doritori, atunci să fie depuse către inspectorul de la Liceul regional, pentru care vom trimite încă 9 exemplare"*[48].

Presa din Odesa era permanent în vizorul guvernatorului general al Novorosiei**,** Mihail Semionovici Voronţov. Între Chişinău şi Odesa a existat un schimb permanent de corespondenţe în legătură cu difuzarea presei odesite. De pildă, în luna noiembrie 1840, redacţia ziarului de Odesa solicita informaţii privitor la serviciile de comerţ din Basarabia şi programul de închidere a navigaţiei pe apele Dunării în intervalul noiembrie-martie 1840[49].

1841 decembrie, 23. Circulara contelui Voronţov către guvernatorul din Basarabia: „*În dorinţa de a contribui la răspândirea ziarului „Odesskij Vestnik" şi „Journal d'Odessa", în regiunea aflată sub a mea conducere, Vă aduc la cunoştinţă, precum că publicaţiile amintite au drept scop de a informa populaţia privitor la activitatea guvernului. De asemenea, se vor publica diverse statistici, date despre comerţ, precum şi alte informaţii preţioase privitor la regiunea Novorossiei. Gazeta se va edita în limbile rusă şi franceză. Alăturat Vă trimit şi textul anunţului privitor la editarea gazetei pe anul 1842. Rog, încă o dată, să contribuiţi la difuzarea acestei prestigioase*

[43] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 11.
[44] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 9.
[45] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 10.
[46] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 7.
[47] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 12.
[48] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 13-20
[49] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153, f. 16.

publicaţii nu numai printre funcţionarii de cancelarie, ci şi printre persoanele particulare "[50].

Începând cu data de 10 ianuarie 1842, au fost expediate circulare şi anunţuri către şefii de poliţie judeţeană**.** În circulara guvernatorului se stipula: *„să fie retransmise către guvernator numele persoanelor ce doresc un abonament anual, însoţite de următoarele precizări: nume, funcţie, titlu şi locul de trai. Preţul unui abonament anual pentru Odesskij Vestnik era de 9 rub./argint şi Journal d'Odessa, de 10 rub./argint"*[51]. Rapoartele şefilor locali sunt înregistrate în cancelaria guvernatorului între 20 ianuarie - 23 iunie 1842. Ultimii au raportat cei din judeţul Soroca[52]. Cu excepţia celor din târgul Popuşoi (din apropierea Cetăţii Albe), ce anunţau, precum că *„unii localnici primesc ziarele odesite expres de la Odesa", toţi ceilalţi şefi de poliţie au declarat că printre cei solicitaţi să-şi asigure abonamente la ziarele din Odesa, nu s-a găsit nici un doritor"*[53].

Publicaţia *Odeskij Vestnik* a fost mereu preocupată de subiecte basarabene. În 1868, mareşalul nobilimii basarabene Pavel Leonard exprima un protest vehement împotriva unor materiale apărute în două numere de revistă (nr. 116 şi 118), în care nobilii basarabeni erau învinuiţi în chip eronat, precum că prin poftele lor nemăsurate de lărgire a latifundiilor funciare au provocat o sărăcire extensivă a ţăranilor, fapt care i-a determinat pe aceştia din urmă să purceadă spre colonizări masive în Caucaz. Mai mult, Pavel Leonard, în data de 18 iulie 1868, insistă pe lângă secretarul Adunării Nobilimii, ca această să pregătească pentru publicare în presa oficială din Chişinău, precum şi în *Odesckij Vestnik*, a unui memoriu de protest în semn ca pe viitor să nu mai apară asemenea materiale care „învinuiesc o întreaga categorie socială de interese meschine faţă de ţărani"[54].

Presa particulară şi instituţiile de cenzură

Publicaţiile particulare din Imperiul Rus nu aveau o susţinere a structurilor oficiale, în schimb, acestea au beneficiat de o colaborare „neoficială" prin mijlocirea şefilor de gubernii. Mărturie în acest sens ne poate servi setul de corespondenţe (scrisori „amicale") pe anii 1839-1840, ale editorului revistei *Otecestvennye zapiski*, A.A. Kraevski, către şeful Basarabiei. La fel, în baza publicaţiei amintite vom urmări şi restricţiile cenzurii asupra presei particulare.

1839 decembrie, 7. Adresa editorului revistei *Otecestvennye Zapiski* către Pavel Ivanovici Fiodorov: *„Preaînălţate şi Milostive Domn,*
Regret mult faptul că, nu am o posibilitate de a vizita personal Basarabia, însă, Vă asigur, că sunt la curent cu succesele obţinute în luminarea acelei provincii, iar publicaţia mea tocmai contribuie la o mai bună înţelegere a sarcinilor ce stau în faţa tuturor oamenilor luminaţi din Rusia. Am primit de nenumărate ori corespondenţe în care sunt rugat să asigur o completare permanentă a fondurilor bibliotecilor publice. Redacţia a expediat gratuit fiecărei biblioteci din centrele de gubernie câte patru exemplare de revistă, însă această jertfă însemnată din partea noastră se ridică la 200 ruble anul pentru fiecare gubernie. Pe viitor, propunerea noastră ar fi următoarea: pentru fiecare exemplar gratuit să fie asigurată procurarea/abonarea a zece exemplare de revistă. Redacţia aminteşte, între altele, că revista noastră este cea mai bună publicaţie în care apar, în exclusivitate, autori cunoscuţi şi apreciaţi în mediile literare, ceea ce face ca revista noastră să fie căutată peste tot. Alăturat, Vă trimitem şi anunţul publicitar privitor la continuarea abonamentului pe anul 1840"[55]. Dispoziţia guvernatorului către şefii de poliţie în legătură cu difuzarea anunţului publicitar al revistei *Otecestvennye Zapiski,* a fost emisă în data de 9 ianuarie, 1840. Rapoartele funcţionarilor locali sunt înregistrate între 5 februarie – 5 mai 1840: din Hotin, Tighina, Bălţi, Ismail, Chişinău – „**nu s-au aflat nici un doritor"** (s.n. - *M.D.*). După cum se atestă din conţinutul altui mesaj de corespondenţă dintre editorul revistei şi şeful provinciei, putem constata indirect că au existat, totuşi, doritori printre localnici[56].

1841 noiembrie, 8. Adresa lui A. Kraevski: *„Milostive Stăpâne, Pavel Ivanovici,*
Anul trecut a fost unul de succes pentru publicaţia mea, Otecestvennye Zapiski, ce are ca subtitlu „revistă ştiinţifică-literară". Îmi exprim sentimentul meu de mulţumire către Î.V., pentru că aţi contribuit esenţial la acel succes. Vă aduc la cunoştinţă faptul, precum că redacţia a stăruit mult, după

[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3694, f. 1-23.
[51] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3665, f. 1.
[52] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3686, f. 2.
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3686, f. 20.
[54] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3686, f. 4-20.
[55] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8009, f. 1-2.
[56] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3157, f. 1-2.

cum a şi promis, ca publicaţia să apar fără întârzieri. Toate acele îmbunătăţiri ale revistei sunt un prilej pentru o colaborare de viitor. Pentru că, publicaţia mea nu are nimic în comun cu alte reviste ruseşti, cu atât mai mult nu are nimic în comun cu acele librării ce se întreţin doar din speculă. Revista noastră este destinată publicului rus. Cele mai valoroase lucrări ale literaţilor ruşi pot fi citite doar în paginile publicaţiei noastre. Biletele ce vi le trimit vor fi distribuite pentru abonament. De asemenea, redacţia îşi asumă angajamentul a Vă expedia gratuit, pe adresa Cancelariei, zece exemplare de revistă, ce vor fi distribuite după cum veţi găsi de cuviinţă. Consider că publicaţia condusă de mine militează pentru o cauză comună a tuturor ruşilor. Or, acest aspect ne-a determinat să căutăm o susţinere permanentă în persoana oamenilor culţi din Rusia. Cu deosebite onoruri şi devotament, Andrei Krasovski[57].

Anunţ. *„Revista „Otecestvennye Zapiski" e la al patrulea an de ediţie. Timp de trei ani am adus publicului rus 18 volume sau 34 de cărţi ce cuprind toate domeniile ştiinţei: artă, literatură, articole uşoare şi serioase, beletristică, ştiri curente şi multe lucrări bune ce vor intra neapărat în patrimoniul literar. În aceşti trei ani publicaţia nu s-a abătut de la programul anunţat iniţial. Dimpotrivă, a întrecut alte reviste. Deşi, acestea din urmă au stăruit în fel şi chip să ne ponegrească, trâmbiţând eronat, precum că revista noastră nu va mai apărea. Nici nu reuşeau să se împrăştie acele veşti proaste despre noi, pentru că ceasul bătea orele nouă dimineaţa în prima zi a fiecărui început de lună nouă şi revista noastră ieşea de sub tipar. În fiecare număr s-a publicat din literaturile franceză, germană, engleză. În paginile publicaţiei v-aţi întâlnit cu Lermontov, Maier, Nekrasov, Baratânski, Ogarev, contele Odoevski, Puşkin, Satin, Saharov ş.a. Toate volumele anterioare au fost însoţite şi de o cronică bibliografică, dar şi de noutăţi din lumea literară a Germaniei, a Franţei, a Angliei, a Italiei, a Spaniei etc.*

Vă aducem la cunoştinţă că, între timp, am reuşit să deschidem centre de abonament în Moscova şi Odesa (str. Derebasovskaja, casa Kramarev). Costul unui abonament anual este de 14 rub. 30 cop/ argint, iar pentru serviciile de poştă se achită 1, 50 rub./argint"[58].

1841 decembrie, 23. Circulara şefului de gubernie. *„Redactorul publicaţiei „Otecestvennye Zapiski", A. Kraevski m-a informat despre continuarea editării revistei pe anul 1842. Domnia sa roagă să anunţ publicul din Basarabia şi, totodată, să-l invit să se aboneze. Preţul anual este de 15 rub. 60 cop/ argint sau 55 rub/ asignaţii"*[59]. Nu este exclus faptul ca publicaţia lui Kraevski să fi avut şi abonaţi particulari din unele localităţi ale Basarabiei, fapt, însă, neconfirmat în sursele de arhivă. Cert este că, în registrul de cancelarie, printre cei care şi-au exprimat refuzul sunt indicaţi cei de la Tighina, Cahul, Tucikov, Reni şi Bălţi"[60]. Deşi, unele „ciorne" din cancelaria guvernatorului atestă faptul că, în ianuarie 1841, se găseau doi amatori de a primi revista: guvernatorul Pavel Feodorov şi nobilul de la Soroca, Constantin Andrianov (Levit 1979, 19).

Editorul revistei *Otecestvennye Zapiski,* A. Kraevski, era o personalitate destul de cunoscută şi influentă în cercurile literare ruseşti. Prin concursul acestuia, colecţia revistei pe anii 1840-1843 a fost totalmente renovată. Revista aparea în condiţii grafice excelente, ceea ce i-a asigurat colaborarea şi susţinerea din partea unor marcante personalităţi din epocă: I. Turgheniev, N. Nekrasov, F. Dostoievski, M. Saltâkov-Scedrin, A. Herzen ş.a.

Unele materiale publicate în revistă, pe anii amintiţi, au trezit, însă, suspiciunea organelor de cenzură. Ordonanţele „strict secrete" sosite pe adresa şefului Basarabiei, în 1852, sunt o elocvenţă în acest sens.

1852 iunie, 26. Ordonanţă imperială (nr. 98) Departamentul Poliţiei executive, secţia a II-a, Ministerul Afacerilor Interne. „Strict secret". *„Înălţimea Sa, a dispus: în cazul în care vor fi depistate în vânzări publice exemplare ale revistei „Otecestvennye zapiski" pe anii 1840, 1841, 1843, atunci acele exemplare imediat să fie toate c u m p ă r a t e prin mijlocirea unei persoane de încredere. Mai mult: în baza aceleaşi ordonanţe publicaţia amintită să fie sustrasă din toate bibliotecile private, unde acestea sunt. Îndeplinindu-mi datoria şi stăruind să fie informaţi despre voia Măriei Sale toţi conducătorii de gubernii ce urmează să îndeplinească întocmai, cu plecăciune rog, exemplarele cumpărate să fie expediate imediat către Ministerul de Interne, indicându-se neapărat şi*

[57] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3157, f. 3-7.
[58] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689, f. 4.
[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689, f. 5-13.
[60] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689, f. 2.

suma banilor cheltuiţi, pentru a fi rambursată. A semnat: în lipsa Ministrului de Interne, colegul acestuia Leks; vicedirector V. Safanovici"[61].

Ordonanţa imperială a fost redirecţionată, pe parcursul lunilor iunie-august 1852, către toţi şefii de poliţie şi conducători de judeţe. Circularele expediate aveau un conţinut identic şi repetau de fapt textul ordonanţei imperiale. La fel, toată corespondenţa , are acoperirea siglei „secret"[62].

1852 decembrie, 27. Circulara (nr. 2342) ministrului Învăţământului Public către guvernatorul militar al Basarabiei. „Strict secret"/notă manuscrisă: *„Cu privire la sustragerea din circulaţie a revistei „Otecestvennye Zapiski" pe anii 1840, 1841, 1843*". *„Conform înaltei ordonaţe emise de către Ministerul de Interne, în 10 iunie, curent, dar şi în legătură cu acordul încheiat cu generalul-adjutant Biblikov, rog să verificaţi catalogul Bibliotecii Publice din Chişinău. În cazul în care veţi depista exemplare ale revistei „Otecestvennye Zapiski" pe anii 1840, 1841, 1843", atunci imediat acele exemplare să fie confiscate, urmând mai apoi să fie expediate în Cancelaria mea. Vom proceda exact aşa, precum s-a întâmplat cu exemplarele provenite din vânzări publice".* Semnat, şef cancelarie V. Kuznețov[63].

1853 ianuarie, 2. Adresa (nr. 6) Şefului oblastei Basarabia către ministrul învăţământului public: *„În urma verificării catalogului Bibliotecii publice din Chişinău s-a stabilit cu certitudinea, precum că pe anii 1840, 1841, revista „Otecestvennye Zapiski" a lipsit din registrul general de abonament. În schimb au fost depistate 12 cărţi ale revistei pe anul 1843, care sunt puse la dispoziţia Înălţimii Voastre*"[64]. Este dificil să stabilim – în lipsa motivelor indicate de către autorităţi – care a fost motivul ce a provocat confiscarea şi sustragerea *revistei Otecestvennye Zapiski*, pe anii 1840, 1841 şi 1843 din circuitul public. Sursele citate sunt cifrate sub sigla „strict secret", iar această presupune o cercetare asiduă ale altor surse privitor la cenzura presei în imperiul ţarist.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, presa imperială s-a aflat sub cenzură preventivă, ceea ce presupunea o interpretare confuză asupra legislaţiei în vigoare. Orice funcţionar public, fie la nivel de ministru, fie şef de departament, era în drept să retragă orice publicaţie (până la 8 luni) fără preîntâmpinări şi fără a indica motivul interdicţiei. Cazul enunţat mai sus, referitor la retragerea din circuitul public al revistei *Otecestvennye Zapiski,* este, credem, un exemplu grăitor asupra fenomenului cenzurii presei din imperiu: o cenzură întârziată – abia peste 10 ani (ordonanţa imperială privitor las retragerea revistei *Otecestvennye Zapiski* pe anii 1840, 1841, 1843, a fost emisă în 1852).

Concluzii

Mărturiile aduse în discuţie ne permit să formulăm câteva considerente de ordin general:

– Presa imperială rusă a avut o difuzare restrânsă în Basarabia secolului al XIX-lea. În special, publicaţiile departamentale aveau un număr limitat de cititori în toate guberniile din imperiu, inclusiv în Basarabia. Deşi editorii suportau cheltuieli mari de tipar, acest gen de publicaţii nu-şi găseau o acoperire reală. Este un motiv, pentru care, mulţi dintre editorii ruşi au preferat să se orienteze spre publicaţiile literare sau ştiinţifico-literare. Acestea din urmă, aveau un conţinut destul de variat, destinat diverselor categorii de public.
– Sursele cercetate, în marea majoritate, ne mărturisesc fără echivoc că, atât funcţionari imperiali (de origine velicorusă), cât şi cei localnici erau aproape indiferenţi/ absenţi la tot ce se petrecea în viaţa social-culturală a Sankt Petersburgului, a Moscovei, sau din alte centre şi gubernii. Sintagma: *„nici un doritor nu s-a aflat"* (existând eventual, un „doritor" de a-şi comanda un abonament), este frecvent fixată în documentele cercetate. Aceste mărturii exprimă întocmai acea stare de fapt a unei părţi a societăţii basarabene, invadată de funcţionari imperiali de tot soiul, şi care lâncezeau într-un mediu provincial de la frontiera fără a fi interesaţi de viaţa mondenă a centrului imperial. Exista, însă, cealaltă parte a societăţii, acea masă majoritară a românilor basarabeni, necunoscători ai limbii ruse, care refuzau categoric să se „lumineze" din lectura presei imperiale.
– Fenomenul cenzurii şi impactul acesteia asupra presei imperiale răspândite în Basarabia, poate fi urmărit, în special, în baza ediţiilor particulare. Or, cercetarea fenomenului presei imperiale răspândite în provincie presupune o abordare din perspectiva unei sinteze critice a datelor culese din diverse surse şi colecţii.

[61] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689, f. 7-23.
[62] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 1.
[63] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 2. Circulara secretă către seful oraşului Ismail, 7 august 1852.
[64] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 3.

Surse

О подкупе у книгопродавцев экземпляров журнала *Отечественных Записок* за 1840, 1841 и 1843 г. (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822).

Объявление Главного Управления Путей Сообщения об издании *Ученого журнала* в Петербурге (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1093).

Отзыв Новороссийского и Бессарабского Генерал Губернатора об оказании содействия в распространение *Одесского Альманаха* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1724)

Отношение Министерства Финансов об издании *Коммерческой Газеты* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2958).

Переписка об издании *Земледельческаой газеты на 1834 г.* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1968).

Переписка с редакцией журнала *Архитектурный Вестник* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7364).

Переписка с редакцией *Одесского Вестника* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8009).

Переписка с редакций журнала *Одесского Альманаха* о проведении подписки (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3153).

Письмо редактора журнала *Отечественные Записки* Краевского (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2058).

Рапорты городских полицмейстеров о проведении подписки на издаваемый в Одессе *Новороссийский Календарь* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2956).

Рапорты городских полицмейстеров о проведении подписки на *Лесной Газеты* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2267).

Рапорты градской полиции об подписке на *Литературную Газету,* издаваемой Кони (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3685).

Рапорты уездных земских судов о подписке *Литовского Вестника* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2096).

Циркуляр Академии Наук и Бессарабского Губернатора о доставлении градской полиции и земским судам сведении об любопытных явлений и этнографических традициях (ANRM, F. 2, inv.1, d. 1727).

Циркуляр Бессарабского Губернатора и рапорты земских судов о проведении подписки на русские журналы (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2957).

Циркуляр Бессарабского Губернатора и рапорты земских судов о проведении подписки журнала *Сельский Вестник, Родная Страна* и *Журнала Земледельца* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9346).

Циркуляр Бессарабского Губернатора о продолжении издании журнала *Отечественные Записки* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689).

Циркуляр Губернатора Бессарабской области о подписке на *Одесский Вестник* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3686).

Циркуляр Медицинского Департамента Министерства Внутренних дел об издании народно-врачебной газеты *Друг Здравья* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2058).

Циркуляр Министерства Финансов об издании газеты *Мануфактурные и горнозаводские известия* и *Журнала Мануфактур и Торговли* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4469).

Bibliografie

Levit 1979: E. Levit, Primele încercări de editare a unui periodic în Basarabia şi răspândirea iniţială a presei ruse în ţinut. In: Pagini din istoria literaturii şi culturii moldoveneşti (Chişinău 1979).

Биржевые 1906: Биржевые Ведомости, nr. 1-15 (Санкт Петербург 1906).

Друг 1838: Друг Здравья, nr. 1-6 (Санкт Петербург 1838).

Земледельческая газета 1890: Земледельческая газета, nr. 1-52 (Санкт Петербург 1890).

Земля 1917: Земля и Воля, nr. 1- 167 (Москва 1917).

История 1966: История русской журналистики XVIII-XIX веков (Москва 1966).

Киевлянин 1895: Киевлянин, nr. 1-303 (Киев 1895).

Московские Ведомости 1821: Московские Ведомости, nr. 1-30 (Москва 1821).

Неделя 1893: Неделя, nr. 1-50 (Санкт Петербург 1893).

Русские 1874: Русские Ведомости nr. 1-89 (Санкт Петербург 1874).

Русский 1883: Русский инвалид, nr. 1-97 (Санкт Петербург 1883).

Русь 1903: Русь, nr. 1-249 (Санкт Петербург 1903).

Санктпетербургские 1856: Санктпетербургские Сенатские Ведомости, nr. 1-105 (Санкт Петербург 1856).

Сенатские 1914: Сенатские Ведомости, nr. 1-100 (Санкт Петербург 1914).

Сын 1865: Сын Отечества, nr. 1-155 (Санкт Петербург 1865).

Утро 1917: Утро России, nr. 1-13 (Москва 1917).

Diffusion of imperial press in Bessarabia and censorship institutions

Abstract

Looking at the local press until the end of the first half of the 19th century we attest the fact that the Russian imperial press was exclusively diffused in Bessarabia. The most spread newspapers were the tribunes – *Санкт Петербургские Ведомости* (Sankt Peterburgskije Vedomosti) and *Московские Ведомости* (Moskovskije Vedomosti). The tsarist clerks of all levels were reading Nicolae Greci's pro-governmental paper – *Северная Пчела* (Severnaja Pčela). After 1830 the local archives have conserved sufficient evidences attesting the diffusion of special publications, with a mainly economical or informative character sponsored by authorities. Different departments and ministers were among the editors of these publications. The later were commissioned with the help of local administration to diffuse it in province. Many *addresses* and *circulars* registered in the Fond of Governor's Office from Bessarabia stay as evidence to it. Also, Odessa's periodical publications were largely spread in province starting with the third decade of the 19th century. The literary periodicals were especially popular, as for example *Одесский Альманах* (Odesskij Al'manakh) whose pages contained information about Bessarabia.

The private press which never got the support of imperial authorities was also spread in the province. The information regarding its diffusion is attested by some private or governmental library catalogues only. Archival documents are concise and contradictory. The investigation of imperial press spread in province needs an approach from the perspective of a critical synthesis of data gathered from different sources and collections. The censorship and its impact on imperial press spread in Bessarabia can be traced especially by private editions. The main source of available data on the issue of imperial press diffused in province is the fond of military/civil Governor's Office of Bessarabia. Or, such a documentation context is not favorable to our research and needs to be explained why.

- First, because it offers a unilateral perspective on the issue of diffusion of Russian press in province: a history from imperial standpoint, precisely from of the imperial clerk either from the capital Sankt-Petersburg or from Bessarabia.
- Second, local archives are not complete! Or, the issue of diffusion of imperial press in Bessarabia in the 19th century, using the archival resources can be traced only partially.

We will never get to know how the diffusion of the imperial press took place when it came to particular subscription; which were the preferences of the Bessarabian public with written press in the first half of the 19th century before the emergence of the official Bessarabian press (1854, July 17). Also, it is difficult to follow the activity of censorship institutions on imperial press from the first half of the 19th century. However, the arguments brought in discussion offer a unique opportunity to see "how was done" or, more exactly, "how was attempted to be done" the diffusion of official press in province; what was the mechanism of the imperial machinery in this direction? The article is an attempt to illustrate, based on documents, the investigated issue as objectively possible.

Распространение имперальной прессы в Бессарабии и органы цензуры

Резюме

В отсутствии местной прессы – до середины 19-го века – в Бессарабии распространяли исключительно русские царские издания. Самыми распространенными периодическими изданиями были официальные газеты – *Санкт Петербургские Ведомости и Московские Ведомости.* Царские управленцы всех уровней читали про-правительственные листки Николая Гречи – *Северная Пчела*. После 1830 года, местные архивы сохранили достаточно свидетельств, подтверждающих распространение специализированных изданий, в основном экономического или информативного содержания, финансово поддерживаемых властью. Издателями этой печатной продукции были различные департаменты и министерства, поддерживаемые местной администрацией в плане распространения изданий в провинции – это подтверждается множественными записками и циркулярами, зарегистрированными в Архиве Канцелярии гражданского губернатора Бессарабии. В 30-х годах 19-го века получили широкое распространение одесские периодические издания. Особенным спросом пользовались литературные издания, на страницах которых появлялась информация из Бессарабии – например, *Одесский Альманах.*

Частные издания никогда не пользовались поддержкой власти, и распространение этого вида периодики можно проследить исключительно по каталогам частных или правительственных библиотек. Однако архивные источники по данному вопросу фрагментарны и противоречивы. Исследование имперальной прессы распространяемой в провинции требует критичного анализа всех источников. Частные издания дают нам возможность проследить влияние царской цензуры на официальные издания, распространяемые в провинции. Основным источником для исследования царской прессы, распространяемой в провинции, является Канцелярия гражданского и военного Губернатора Бессарабии; однако, это не самый благоприятный контекст для исследования, по нескольким причинам:

- В первую очередь, распространение прессы в провинции представлено однобоко, исключительно с точки зрения власти, точнее, местного или столичного царского управленца.
- Во-вторых, местные архивы содержат неполную информацию – поэтому не представляют возможности отследить в полном объеме вопрос распространения царской печатной продукции.

Мы не можем проследить, каким образом распространялась царская пресса в случае частных абонентов, каковы были предпочтения бессарабской публики до появления официальной бессарабской прессы (17 июля 1854 г.). Очень сложно проследить деятельность органов по цензуре в первой половине 19-го века, но тем не менее, этот вопрос необходимо исследовать для того, чтобы понять, какой прессой нас «снабжали» до появления местных периодических изданий. Документы, которые приводятся в данной работе помогают выявить объективные стороны исследуемого явления.

10.02.2010

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

CÂTEVA CONSIDERAŢII CU PRIVIRE LA VALORIFICAREA MEMORIALĂ A CASEI FAMILIEI LAZO DE LA PIATRA, ORHEI

Elena Ploşniţă

Istoricul muzeificării

Muzeificarea reprezintă una din direcţiile activităţii muzeale şi presupune transformarea obiectivelor istorico-culturale în obiective muzeale în scopul păstrării, protejării şi elucidării valorii ştiinţifice, istorico-culturale, artistice. În sens larg muzeificarea înseamnă, de fapt, trecerea în stare muzeală a oricărui obiect de patrimoniu mobil sau imobil. Termenul a apărut în muzeografia moldovenească în perioada postbelică, muzeificarea fiind în acea perioadă, promovată sub două forme: muzeificarea „pentru muzeu", când o clădire, monument de istorie, cultură sau arhitectură era utilizată ca sediu pentru un anumit muzeu şi „ca muzeu", când monumentul era transformat în muzeu. În anii regimului sovietic bisericile închise erau utilizate „pentru muzeu", în incinta lor fiind amenajate muzee săteşti sau muzee ale ţinutului natal. Iar unele case vechi, monumente de istorie şi cultură erau folosite „ca muzeu", ele fiind transformate în muzee memoriale. Afirmăm, că primele muzee înfiinţate în republică, în perioada regimului sovietic au fost cele memoriale, când casele în care s-au născut sau au locuit eroi ai războiului civil din Rusia, ai Războiului al Doilea Mondial au fost muzeificate, transformate în muzee memoriale. A face muzee de acest gen este deosebit de dificil, fiind necesar un mare efort de cercetare şi documentare (Opriş 2000, 231). Însă, în muzeografia moldovenească nu s-a ţinut cont nici de cercetare şi nici de documentare, tematica muzeografiei memorialistice fiind impusă prin politica culturală a statului sovietic, care a militat întotdeauna pentru una militară, istorico-revoluţionară. Unul dintre primele muzee memoriale apărute în peisajul cultural al Moldovei sovietice a fost Muzeul republican „G.I. Kotovski şi S.Gh. Lazo" (1948). Mai târziu vor fi create două filiale ale acestei instituţii – una la Hânceşti şi alta la Piatra. În cele ce urmează vom încerca să clarificăm problema valorificării muzeale a casei familiei Lazo de la Piatra, Orhei, să reflectăm asupra procesului de muzeificare, început în anii '60 ai secolului XX şi să răspundem la întrebarea ce este conacul familiei Lazo şi/sau ce ar trebui să fie. Pentru că suntem convinşi, că conacul familiei Lazo trebuie să funcţioneze ca instituţie muzeală, iar cei responsabili de politicile muzeale trebuie să conştientizeze, în sfârşit, că „fiecare muzeu e o problemă specială şi cel care-l organizează trebuie să ştie dinainte: ce vrea, ce poate şi ce trebuie să facă" (Antipa 1923, 12).

Pentru prima dată localitatea Piatra este atestată documentar la 20 decembrie 1437 cu numele „la Vadul Pietrei" (Bezviconi 1943, 37). Piatra este botezată în Lazo la 29 iulie 1949, iar în 1993, localitatea revine la numele de Piatra.

Diverse acte domneşti, testamente, acte de vânzare-cumpărare, depozitate în Arhiva Naţională a Republicii Moldova, dovedesc că moşia Piatra pe parcursul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea este proprietatea familiei Millo şi abia în 1858 devine proprietate a familiei Lazo. Pe această moşie în 1862 Ioan Lazo (bunicul lui S. Lazo) începe construcţia casei pentru familia sa, care se va încheia la 1865. În toamna anului 1894 Gheorghe şi Elena Lazo au vândut casa lui E. Focşeneanu, văduva negustorului A. Focşeneanu, ei stabilindu-se cu traiul la Odesa. În primăvara anului 1895 familia Lazo revine în Basarabia şi se stabileşte la moşia Ezereni. După 1894 nimeni din membrii familiei nu mai vizitează moşia Piatra, deşi erau oaspeţi frecvenţi în judeţul Orhei.

În anii 1918-1940 fosta casă a familiei Lazo a trecut prin mâinile mai multor proprietari. După naţionalizarea din 1945 până în 1970, în această casă a fost amplasată şcoala din localitate, fapt ce a permis păstrarea casei.

Clădirea conacului, stilistic, este tipică pentru mijlocul secolului al XIX-lea şi reprezintă un edificiu de mari proporţii cu mai multe camere, o anexă şi o terasă din faţă susţinută de opt stâlpi masivi circulari tencuiţi, cu un foişor-cerdac am-

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 51-60.

plasat pe axa faţadei, şi el susţinut de doi stâlpi de aceeaşi mărime. Iniţial acoperişul conacului ca şi a cerdacului era din şindrilă de lemn. După 1940 casa a suportat diverse reconstrucţii, fiindu-i distrusă individualitatea artistică. Din complexul de altădată cu mai multe construcţii s-au păstrat un beci, o fântână, două porţi de intrare, gardul de împrejmuire. În acelaşi timp menţionăm că soarta acestei case pare destul de fericită pe fundalul a zeci de case boiereşti lăsate în voia sorţii sau distruse. Casa este valoroasă mai întâi de toate pentru că în ea au locuit reprezentanţii unei familii de nobili, iar mai apoi pentru că ea însăşi este monument istoric şi de arhitectură. Iar ambianţa casei a reunit pe parcursul anilor numeroase personalităţi basarabene.

Pentru prima dată problema muzeificării casei familiei Lazo a fost pusă în anul 1967, la una din şedinţele Colegiului Ministerului Culturii al RSS Moldoveneşti. În anii 1970-1973 are loc restaurarea casei, conform proiectului elaborat de arhitecţii R. Kurţ şi F. Naumov (aprobat de Ministerul Culturii al RSSM la 28 decembrie 1970), de către Atelierul republican special de restaurare al Ministerului Culturii al RSSM. La 29 iunie 1973 a fost semnat actul Comisiei de stat privind darea în folosinţă a obiectului „Casa în care s-a născut şi a trăit S. Lazo" ce aparţinea Ministerului Culturii al RSSM. Preşedintele Comisiei de stat era B. E. Biriukov, care a şi semnat actul, iar din partea organizaţiei care urma să exploateze casa, actul a fost semnat de L. Gr. Angheluţov, directorul Muzeului republican „G.I. Kotovski şi S. Gh. Lazo". La 1973, restaurarea a fost realizată cu mari abateri de la proiect, fapt consemnat şi în actul Comisiei. Astfel, în act erau menţionate următoarele: „Costul restaurării conform devizului de cheltuieli este de 80,5 mii ruble, de fapt au fost utilizate doar 66,5 mii ruble. Suplimentar la proiect s-a instalat o sobă de teracotă şi un cămin şi s-a construit adăugător o cazangerie cu două cazane. Nu s-a realizat amenajarea şi înverzirea teritoriului, adică a curţii casei şi restaurarea beciului. Nu s-a adus apa în interiorul casei, nu s-a instalat sistemul de canalizare, de radioficare, de telefonizare, ventilarea a rămas cea naturală" (Акт 1973, 2).

La 11 iulie 1973, L. Culiuc, ministrul Culturii al RSSM a semnat ordinul nr. 350 prin care în legătură cu terminarea lucrărilor de restaurare a casei Lazo din localitatea Lazo, raionul Orhei, dispunea deschiderea Casei memoriale „S.Gh. Lazo – filiala Muzeului „G.I. Kotovski şi S.Gh. Lazo" în casa Lazo din satul Lazo raionul Orhei[1]. Expoziţia memorială deschisă la 7 martie 1974, era consacrată evocării personalităţii lui Serghei Lazo ca erou al războiului civil. Deşi expoziţia a fost deschisă şi muzeul funcţiona pentru publicul larg, cei care au lucrat asupra muzeificării casei, conştientizau faptul ca este necesar un efort enorm pentru colectarea pieselor memoriale, pentru ca această instituţie să poată fi numită muzeu memorial şi că este nevoie de o cercetare serioasă a vieţii şi activităţii lui S. Lazo. Majoritatea obiectelor personale ale lui S. Lazo nu mai erau în republică. Este cunoscut faptul că la 14 august 1940, Boris Lazo, fratele lui Serghei, a transmis majoritatea materialelor Comisariatului Popular al Afacerilor Interne al URSS. În cererea depusă, Boris Lazo a menţionat persoanele care pot oferi informaţii despre S. Lazo, printre care din rude erau nominalizaţi verişorul Petru Lazo, Nicolae Dmitriev, Efrosinia Panopomopulo, Nicolae Gumalic; dintre colegi îi regăsim pe Iurie Bulat, Mihail Kraveţki, Alexandru Cozmanupulo şi mulţi lucrători de la moşia familiei. Mai târziu materialele au fost transmise la Vladivostok.

În 1988 Ministerul Culturii al RSS Moldoveneşti, la iniţiativa Muzeului republican „G.I. Kotovski şi S.Gh. Lazo" din Chişinău a făcut mai multe demersuri către Ministerul Culturii al Federaţiei Ruse, solicitând retrocedarea materialelor lui S. Lazo. La 15 aprilie 1988, Ministerul Culturii al Federaţiei Ruse, trimite o scrisoare, semnată de V.S. Evstigneev, şeful Direcţiei Muzeelor al acestui minister, Ministerului Culturii al RSSM, menţionând următoarele: „Direcţia Muzeelor, împreună cu Direcţia Cultură a Comitetului de partid al ţinutului Primorie, a discutat problema retrocedării Fondului Lazo din Muzeul „V.K Arseniev" din Vladivostok şi vă informează că Fondul Lazo a fost depus la Comisariatul Popular al Afacerilor Interne al URSS de către fratele său Boris Lazo. În februarie 1941, la rugămintea Comitetului ţinutal Primorie al partidului comunist, care a exprimat dorinţa combatanţilor lui S. Lazo, a veteranilor de partid, a veteranilor de război şi a maselor largi din Răsăritul Depărtat, au fost transmise Muzeului Ţinutului Primorie „V.K. Arseniev" din Vladivostok. Pe pământul Răsăritului Depărtat, S. Lazo s-a format ca bolşevic, ca un conducător

[1] AMC 1973, d. 3, f. 2.

talentat al tuturor partizanilor din sudul Răsăritului Depărtat, a luptat împotriva albgardiştilor şi a intervenţioniştilor, anume acolo a murit eroic şi a devenit erou al întregului popor. La Vladivostok există un monument care îl înfăţişează pe S. Lazo. În Primorie sunt nenumărate instituţii şcolare, staţii de cale ferată, străzi care poarta numele lui S. Lazo. În timpul de faţă materialele lui S. Lazo au o semnificaţie enormă în educaţia comunistă a tinerilor, a maselor populare. Fondul Lazo permanent este utilizat în activitatea ştiinţifică, de cercetare şi în activitatea de propagandă. În 1951, Muzeul din Vladivostok a transmis Muzeului republican „G.I. Kotovski şi S. Gh. Lazo" mai mult de 50 de fotografii autentice despre viaţa lui S. Lazo şi a familiei lui în Moldova. În legătură cu cele menţionate nu considerăm utilă transmiterea Fondului Lazo din Vladivostok în RSS Moldovenească"[2].

Adăugăm că în patrimoniul Muzeului Ţinutului Primorie „V.K. Arseniev" din Vladivostok până astăzi se păstrează materialele transmise de Boris Lazo, în total 175 de unităţi, toate originale, autentice, care sunt structurate în Fondul Lazo cu numărul de inventar 2942. Prezintă interes informaţia lui Boris Lazo despre familia Lazo şi în mod special despre Serghei Lazo, cu menţiunea că moşia Piatra a fost vândută în 1894, că familia Lazo după aceasta trece cu traiul la Odesa, iar din primăvara lui 1895 se mută la Ezereni şi că Boris Lazo este născut la Ezereni. Printre materialele Fondului Lazo predomină corespondenţa lui Serghei Lazo din anii 1914-1915 cu Boris, Ştefan (Stepan) şi mama sa; sunt multe poezii scrise de S. Lazo, manuscrise, diverse cărţi care au aparţinut lui S. Lazo, caietele-conspect ale lui S. Lazo din diverse instituţii de învăţământ; memoriile lui Iurie Bulat, colegul de liceu al lui S. Lazo, despre Serghei, scrise la 30 iulie 1940; mai multe fotografii, inclusiv două fotografii ale lui Serghei, de la Ezereni din 1895 şi 1905; fotografia tatălui – Gheorghe Lazo, din 1891; fotografiile caselor familiei Lazo de la Piatra, Ezereni şi Chişinău.

Iar scrisorile şi jurnalul lui S. Lazo din anii 1907-1916 se păstrează în fondul 342 al Arhivei de Stat a Federaţiei Ruse din Moscova.

Casa memorială „S. Lazo" de la Piatra a fost deschisă pentru vizitatori la 7 martie 1974. Expoziţia era creată pe două componente – memorială şi documentară. Partea memorială era formată din trei săli – Salonul, Cabinetul de lucru al lui Gheorghe Lazo şi Camera copiilor. O sală era destinată prezentării documentare a vieţii şi activităţii eroului legendar al războiului civil Serghei Lazo, care la sfârşitul lunii mai 1920 este arestat de intervenţioniştii japonezi şi ars în focarul unei locomotive. Este adevărat că istoricii ruşi până astăzi nu au reuşit documentar să argumenteze acest fapt. Subliniem că în sălile memoriale erau etalate doar câteva piese memoriale din familia Lazo, majoritatea exponatelor o formau cele tipologice. Atunci s-a recurs la o reconstituire condiţionată care, de fapt, nu a permis o reflectare cu exactitate a atmosferei memoriale, ea doar transmitea atmosfera de viaţă a unei familii de nobili de la sfârşitul secolului al XIX-lea. După deschiderea primei expoziţii a Casei memoriale „S. Lazo", pe parcursul anilor expoziţia a suportat diverse modificări, completări, iar în anul 1987 a fost reamenajată Camera copiilor. Către această perioadă era cunoscut faptul că familia Lazo a vândut casa în 1894; că Seghei, Boris, Stepan şi-au petrecut copilăria nu la Piatra, dar la Ezereni şi Chişinău. Camera copiilor a fost realizată după principiul reconstituirii memoriale integrale, când atmosfera memorială din alt loc legată de numele celui muzeificat este transpusă într-un muzeu memorial în altă localitate. De fapt, expoziţia Casei memoriale „S. Lazo" era creată pe îmbinarea a două principii – reconstituirea condiţionată şi reconstituirea integrală. Expoziţia memorială era concepută nu numai ca un complex de obiecte şi documente despre viaţa şi activitatea lui S. Lazo, dar şi ca un monument de epocă, care permitea vizitatorului să-şi creeze o imagine despre epoca în care a trăit Serghei Lazo şi familia sa, despre viaţa unei anumite categorii sociale din perioada modernă a Basarabiei. Este clar, că amploarea şi dimensiunea acestei expoziţii nu erau din categoria celor grandioase, deoarece valoarea unei expoziţii memoriale depinde, în mare măsură, de vremea când se face muzeificarea monumentului: cu cât muzeificarea este începută mai devreme sau mai devreme este transmisă colecţia memorială, cu atât mai veridică şi mai completă este expoziţia (Калякина 2009, 30). Oricum am califica expoziţia dată, un lucru este cert: Casa memorială „S.Gh. Lazo" era un popas obligatoriu pentru turişti şi pentru iubitorii de istorie.

[2] AMC, 1988, d. 1, f. 1.

Genealogia familiei Lazo

Materialele de arhivă dovedesc că familia Lazo este de origine nobilă. Din cele mai vechi timpuri reprezentanţii acestui neam ocupau funcţii importante la curtea domnească – logofăt, stolnic, paharnic, spătar ş.a. P. Gore scria că Lazo este un nume vechi moldovenesc care apare în documente începând cu anul 1443. În fondul 88 al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova sunt depozitate mai multe dosare cu informaţii şi diverse documente care argumentează titlul de nobil al mai multor reprezentanţi ai familiei Lazo, inclusiv al spătarului Egor Lazo, al spătarului Ivan (Enache) Lazo şi al copiilor lui. În 1821, atât spătarul Egor Lazo, cât şi spătarul Ivan Lazo au fost înregistraţi în prima carte genealogică, iar în 1836, după colectarea mai multor acte care dovedeau gradul ereditar de nobil, Ivan Lazo a prezentat la Adunarea deputaţilor un demers prin care solicita să fie trecut din Cartea 1 în Cartea 6 genealogică[3]. Dintre documentele prezentate menţionăm următoarele:

– gramota Divanului din 31 august 1809 cu referire la un proces civil privind moşia Talmaciu, disputată între banul Iordache Balş şi stolnicul Costache Lazo. Din acest act reiese că Iordache Lazo este feciorul stolnicului Costache Lazo şi nepotul marelui vornic Ştefan Boul, care avea în Moldova moşii din timpuri străvechi;
– certificatul din 20 august 1814 cu numărul 854 al Consulului general din Moldova, dat lui Iordache Lazo, prin care este confirmat faptul că el este spătar şi provine din boieri moldoveni;
– actul semnat de generalul conte Rumeanţev din 17 martie 1772 cu numărul 639, care confirmă serviciul militar al lui Iordache Lazo în armata rusă şi că el a fost numit vornic la Câmpulung, Suceava;
– avizul Divanului Principatului Moldova din 4 decembrie 1831 cu nr. 4386, că Ivan (Enachi) Lazo într-adevăr este în grad de spătar.

Pe baza acestor acte, Adunarea deputaţilor din Basarabia, în anexă la dovezile prezentate şi având în vedere Hotărârea Comisiei din 1821 şi Hotărârea Adunării din 15 februarie 1835, care a introdus în Cartea Genealogică pe feciorii lui Ivan (Enachi) Lazo prin procesul-verbal din 16 martie 1836, a decis: „Recunoscând pe nobilul Ivan Lazo că este în grad de spătar, că provine de la tatăl paharnicului Iordache Lazo, bunicul Costache Lazo şi străbunelul marele vornic Şefan Boul, care era în acest grad încă în 1776, că au trecut de atunci 168 ani, îl trecem din Cartea Genealogică nr. 1 în Cartea genealogică nr. 6 pentru judeţul Orhei unde el este proprietarul unei averi imobiliare”[4].

Iordache Lazo a fost căsătorit cu Smaranda Hrisoverghi. În 1821, în timpul Eteriei, familia Hrisoverghi trece cu traiul în Basarabia. Smaranda primeşte ca zestre moşiile Echimăuţi şi Saharna în judeţul Orhei. Din această căsătorie s-au născut mai mulţi copii, printre care şi Enache (Ivan Lazo). În 1813, Enache (Ivan Lazo), cu rangul de spătar, a cerut supuşenie rusească, în 1815 apare ca ispravnic la Soroca, în 1821 este recunoscut ca nobil ereditar. Enache (Ivan) Lazo s-a căsătorit cu Victoria Donici. Din această căsătorie au rezultat mai mulţi copii, printre care şi Ioan Lazo, bunicul lui S. Lazo. Bunicul lui Serghei Lazo s-a născut la 12 septembrie 1824. În 1845 îşi făcea serviciul militar în Regimentul de vânători Kamceatsk. Mai târziu s-a căsătorit cu Matilda Faesy, fiica lui Fiodor Carpovici Faesy şi a Mariei Iordakevna (Egorovna) Eihfeldt. A decedat la 2 februarie 1869, este înmormântat la Piatra. Astfel M.E. Eihfeldt este străbunica lui Serghei Lazo pe linie paternă. Tatăl Mariei era consilierul de stat Iordachii Millo, pe care la 1817 îl găsim în ţinutul Orhei, fiind proprietarul unor moşii în satele Păhărniceni, Piatra, Morozeni, Dâşcova, Puţuntei. Au avut patru copii: Profira (Pulheria), Maria, Constantin, Vasile, I.I. Eihfeldt, soţul Mariei Millo era consilier de stat. Familia Millo avea o casă la Chişinău, la colţul străzilor Gostinaia şi Moscovskaia, o casă ospitalieră în care a fost şi A. Puşkin. După moartea lui I. Eihfeldt, care survine în 1828, Maria Millo se recăsătoreşte cu Fiodor Carpovici Faesy (1799-1883), încadrat în armata rusă în 1827, porucic al regimentului Jitomir. Maria i-a adus zestre moşiile Piatra şi Morozeni. Din această căsătorie s-a născut Matilda Faesy, bunica lui Serghei Lazo. Matilda Faesy, căsătorită cu I.I. Lazo, a avut un singur copil – Gheorghe, tatăl lui Serghei Lazo. Maria Iordakievna moare în 1858 şi este îngropată la Morozeni; mormântul s-a păstrat. Averea Mariei Faesy, rămasă după

[3] În prima carte erau înregistraţi cei care au primit titlul de nobil prin dar, în cartea a doua – nobilii militari, în cartea a treia – cei care au obţinut titlul de nobil datorită serviciului civil, în cartea a patra – erau înregistraţi nobilii străini, în cartea a cincea – cei care s-au remarcat obţinând diverse ranguri, iar în cartea a şasea - erau înregistraţi doar nobilii de viţă veche.

[4] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 299, f. 78-79.

decesul ei cuprindea două moşii – Piatra şi Morozeni, ele urmau a fi împărţite în patru părţi, pentru că al cincilea copil moştenitor a renunţat de la partea sa – este vorba de Egor F. Faesy – militar în regimentul Ismail al Curţii Imperiale. Conform acestui act, Matildei Lazo i-a revenit moşia Piatra, urmând ca ea să plătească pe parcursul a doi ani suma de 13 mii ruble argint; dacă Maria nu va putea să plătească această sumă din anumite motive, atunci fraţii ei, moştenitori Fiodor şi Vladimir Faesy urmau să se adreseze inginerului cadastral regional şi acela fără judecată avea dreptul de a împărţi moşia Piatra în două părţi şi în acest caz Matilda putea să rămână doar cu o parte a moşiei Piatra[5]. Moşia Morozeni era împărţită între Fiodor şi Vladimir Faesy şi capitalul de 15 mii ruble rămânea Elenei Faesy. Toată moştenirea lăsată după moartea Mariei Faesy a fost apreciată la suma de 600.000 ruble argint. Actul a fost semnat de Fiodor Carpov, fiul Faesy, soţia porucicului în rezervă Matilda Fiodorovna, fiică, după soţ Lazo, tutorele, soţia inginerului colonel – Elisaveta Ivanovna Novgorodţeva, domnişoara Elena Fiodorovna Faesy, tutorele Ivan Stepanovici Mikulin, nobilul Vladimir Fiodorovici Faesy, tutorele Bogdan Iakovlevici Eitner[6].

Matilda Lazo, bunica lui Serghei, se naşte la 1833, în 1853 se căsătoreşte cu Ioan Lazo (1824-1869). În 1858 trece cu traiul la Piatra, moare la 22 noiembrie 1893. Moartea Matildei Lazo este confirmată prin certificatul nr. 13771 din 12 noiembrie 1893 eliberat de Consistoriul Duhovnicesc. Nu a lăsat testament şi judecata de circumscripţie l-a desemnat ca unic moştenitor pe Gheorghe Lazo. La 7 decembrie 1893 s-a încheiat procesul de confirmare a lui Gheorghe Lazo în drepturile de moştenitor al averii Matildei Lazo din Piatra. Gh. Lazo a primit 334 de desetine, adică a doua jumătate a moşiei Piatra, moşie care a fost împărţită în două părţi prin actul nr. 152/207 al Judecătoriei Civile a Basarabiei din 13 mai 1858[7].

Gheorghe Lazo, tatăl lui Serghei, s-a născut la 13 martie (1 aprilie) 1865. În anii 1875-1881 a învăţat la liceul nr. 1 de băieţi din Chişinău, apoi a trecut la Colegiul „Pavel Galagan" din Kiev, a terminat clasa a doua ce corespundea clasei a şasea de liceu. În 1882 este exmatriculat din colegiu, la cerinţa mamei sale Matilda Lazo. Revine la Chişinău şi depune actele personale, inclusiv demersul Matildei Lazo, certificatul de confirmare a gradului de nobil al părinţilor săi la liceul nr.1 de băieţi din Chişinău. Fiind acceptat, revine în clasa a VII a liceului[8]. În dosarul personal a fost depistat şi atestatul de maturitate al lui Gh. Iv. Lazo. Aici adăugăm că prin actul din 6 februarie 1874 Gh. Lazo este recunoscut ca nobil, fiu al lui Ivan Lazo, care a fost introdus în prima carte genealogică a guberniei Basarabia, conform ukazului Senatului din 31 iulie şi 30 octombrie 1845 nr. 1459 şi 19707[9]. A terminat liceul în 1885 şi a depus actele la Universitatea de la Odesa, la Facultatea de Drept, peste o săptămână răzgândidu-se, şi-a transferat actele la Universitatea din Sankt Petersburg. În Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad se păstrează dosarul studentului Gheorghe Lazo, început la 31 iulie 1885. În acest dosar găsim şi o cerere a Matildei Lazo, mama lui Gheorghe Lazo, adresată rectorului Universităţii din Sankt Petersburg. Prin această cerere ea solicită scutirea de taxa pentru studiile fiului său, care tocmai atunci depusese cererea la Facultatea de Drept. Ea îşi motivează solicitarea prin faptul că 13 ani a slujit „nacialniţă" a gimnaziului, ceea ce în opinia ei îi permitea să spere că rectorul Universităţii îi va intra în situaţie şi va găsi posibilităţi să-i satisfacă demersul[10]. Demersul nu a fost satisfăcut, în dosar sunt mai multe facturi plătite de Gh. Lazo. La Sankt Petersburg, Gheorghe Lazo a închiriat şi a schimbat mai multe apartamente, inclusiv pe strada Vladimirskaia 36, ap. 41, pe prospectul Nevski, 60, ap. 23, pe Vladimirskaia 46, ap. 8. În Arhivă Rusă a mai fost depistat un dosar intitulat „Dosarul cancelariei epitropului Districtului de învăţământ Sankt Petersburg", început la 6 iulie 1887 şi încheiat la 12 decembrie 1887. În dosar este o informaţie amplă despre studenţii Universităţii din Sankt Petersburg, care au fost urmăriţi pe parcursul a mai multă vreme de inspectori din cadrul Universităţii şi al Ministerului Învăţământului, semnată de ministrul Învăţământului. Menţionându-se studenţii care au o atitudine neloială faţă de regimul politic din Rusia, ministrul Învăţământului propune ca unii să fie exmatriculaţi, alţii eliberaţi, iar alţii să fie preîntâmpinaţi şi să fie supuşi unei supravegheri stricte din partea inspecţiei universitare. Printre cei preîntâmpinaţi

[5] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1294, f. 3.
[6] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1294, f. 6.
[7] ANRM, F. 39, inv. 11, d. 260, f. 14.
[8] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 433, f. 136-141.
[9] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 433, f. 140-141.
[10] AISRL, F. 14, inv. 3, d. 24678, f. 9.

este şi studentul Gheorghe Lazo[11]. Studentul Facultăţii de Drept Gheorghe Lazo, fiind permanent bolnav, de multe ori se reţinea acasă, în Basarabia, actele din dosar confirmă acest lucru. La 2 august 1887 face un demers pe numele rectorului Universităţii, menţionând că din motive familiale nu poate să-şi continue studiile şi solicită ca actele depuse la Universitate să-i fie trimise în Basarabia[12]. Astfel Gheorghe Lazo, în 1887, abandonează Universitatea din Sankt Petersburg şi se stabileşte la Piatra, la moşia părinţilor săi. După aceasta nu va face nici o tentativă privind studiile la o anumită facultate.

Elena Stepanovna Cruşevan, mama lui Serghei Lazo, provine din vechea familie Cruşevan, este născută în satul Lungeni, judeţul Iaşi. A rămas de mică fără părinţi, a fost crescută şi educată de unchiul ei, Nicolae Leonard. Ea ştia bine franceza, cunoştea agricultura, a învăţat la Odesa la Institutul Fetelor de Nobili, dar nu l-a terminat. La Paris şi Varşovia a fost o singură dată, îndată după nunta cu Gheorghe Lazo, în 1891. A avut patru copii: primul – o fetiţă – Lena, moartă la vârsta de un an, au urmat Serghei, Boris, Ştefan (Stepan). A fost membru al mai multor societăţi de binefacere, al Orfelinatului Olga, al Societăţii surorilor de caritate, al Crucii Roşii, al Societăţii pentru sprijinul elevilor săraci, de pe lângă liceul nr. 1 din Chişinău; în 1931 – preşedintele Ligii femeilor din Basarabia. Revista „Din trecutul nostru" în 1932 scria despre Elena Lazo-Luzghin că este o „oratoare şi publicistă de talent, activează în zeci de societăţi obşteşti şi de binefacere, dar mai ales o preocupă soarta femeii". Ca publicist şi orator, prezintă lecţii despre agricultură, îşi publică materialele în reviste de specialitate. În 1896 Elena Lazo, împreună cu soţul său, plantează la Ezereni o livadă industrială, despre care va scrie un articol intitulat „Livada industrială a lui Gh. Iv. Lazo", în 1906 publicându-l în revista „Plodovodstvo", nr. 3, iar peste cinci ani a fost retipărit în cartea „Описание частновладельческих садов Бессарабской губернии", вып. 1, Chişinău, 1911. Iată un pasaj din această lucrare: „Livada este aproape de casă, pe marginea livezii, acolo unde stratul de cernoziom este mai subţire, am sădit vie, 3000 de tufe, sorturi de desert. Această sădire de livada ne-a interesat, noi am citit mult, am studiat problema livezii din cărţi şi am hotărât să mărim livada. Toată livada, împreună cu plantaţiile de protecţie, fără vie, ocupă o suprafaţă de 30 desetine. Copacii de sorturi de grăunţe i-am sădit toamna, iar cei cu sâmbure primăvara. Nu i-am udat niciodată. Apa în iazul nostru este puţin sărată, când terenul este udat se acoperă cu un strat alb. Toată livada este înconjurată de două rânduri de plopi negri şi de o rând viu de sălcioară". O altă publicaţie semnată de E. Lazo este „Lecţia despre albinărit, ţinută cu binecuvântarea preasfinţitului Anastasie, în Casa Eparhială de E. Lazo la 18 martie 1916". După moartea soţului, Elena Lazo s-a recăsătorit în 1917 cu Stepan (Ştefan) Lvovici Luzghin, preşedintele Tribunalului din Chişinău. A murit la 7 martie 1933, este îngropată la Cimitirul Central din strada Armenească.

Elena şi Gheorghe Lazo au crescut trei copii – Serghei, Boris şi Ştefan (Stepan). Serghei, al doilea copil al familiei Lazo, s-a născut la 23 februarie (7 martie) 1894 la Piatra, fiind botezat în biserica Sfântul Mihail din localitate, naşi de botez au fost nobilii Fiodor S. Kukuranov şi Maria Karl. Alexandri[13] . Boris Lazo s-a născut la 16 septembrie 1896[14], a decedat în 1961 la Bucureşti. Urmaşi ai familiei lui Boris locuiesc astăzi în Germania, Rusia, România. Serghei a murit la Vladivostok în 1920, iar Ştefan în 1917, la Chişinău.

Piatra, Ezerenii şi familia Lazo

În toamna anului 1894, Gheorghe Lazo, tatăl lui S. Lazo, vinde moşia Piatra văduvei negustorului Focşeneanu şi familia Lazo trece cu traiul la Odesa. Prima fotografie cunoscută a lui S. Lazo, la vârsta de un an, este făcută la atelierul „B. Gotlib" din Odesa. Un document de arhivă din 28 septembrie 1894, confirmă faptul că în a doua jumătate a lunii septembrie 1894, Gh. Lazo stă la Chişinău, în hotelul „Londra" din strada Gubernială şi rezolvă problemele legate de moşia de la Ezereni, după ce vânduse moşia Piatra. El eliberează procură nobilului Ferdinand Fortunatovici Gaevski cu dreptul de a administra moşia Ezereni, de a face operaţii financiare şi de a-l reprezenta în instanţele judiciare[15]. Faptul vânzării moşiei Piatra în 1894 este confirmat de mai multe materiale de arhivă: diverse liste ale proprietarilor de terenuri agricole din judeţul Orhei, liste cu cotele de impozit funciar pentru localităţile din judeţul Orhei, cu restanţele

[11] AISRL, F. 139, inv. 1, d. 1403, f. 4.
[12] AISRL, F. 14,inv.3, d. 24678, f. 28.
[13] MNAIM, P – FA-9985/15.
[14] ANRM, F. 1772, inv. 1, d. 457, f. 79.
[15] ANRM, F. 1437, inv. 77, d. 62, f. 95

de impozit privind terenurile agricole ale nobilimii din judeţul Orhei. Asfel în anii 1871-1872, în Lista proprietarilor de pământ din judeţul Orhei, la Piatra o găsim înregistrată pe Matilda Lazo cu 328 de desetine de pământ şi pe Elizaveta Novgorodţeva cu 324 de desetine[16]. Într-un alt dosar de arhivă depistăm Lista proprietarilor de teren agricol şi suma impozitului funciar care urmau să-l achite localităţile din judeţul Orhei în 1900 – la Piatra avem doi proprietari, sub numărul 189 este înregistrată Novgorodţeva, iar sub numărul 190 – Focşeneanu[17] , numele Lazo nu îl găsim.

Remarcăm în acest context şi documentul „Informaţii generale despre familia Lazo", întocmit de Boris Lazo, fratele lui Serghei, în 1940, în care este menţionată şi vinderea moşiei Piatra în anul 1894[18]. Despre faptul că familia Lazo a vândut casa de la Piatra în 1894, ne mărturisesc în amintirile lor Nicolae Gumalic, V. Bălţan, Leon Păduraru, S. Denbski. Doar Gheorghe Romaniuc, afirma în 1955 că moşia Piatra a fost vândută în anul 1905. În 1955, revista „Oktiabri" în numărul 2 publică amintirile celor care l-au cunoscut pe S. Lazo. Astfel, Gheorghe Romaniuc, originar din Piatra, îşi amintea următoarele: „Focşeneanu avea doi feciori – Iacob şi David. La începutul anului 1917 Focşeneanu a vândut moşia Piatra Ecaterinei Deleva. După venirea armatei române, E. Deleva a început pe bucăţi să vândă moşia şi construcţiile de pe moşie. În 1921 a vândut moara cu aburi şi a început pe bucăţi să vândă casa în care s-a născut S. Lazo. Dar să vândă casa nu a reuşit – nu a putut să se înţeleagă la preţ. Locuitorii au aflat despre intenţiile E. Deleva şi neavând în sat şcoală au adunat bani şi au cumpărat casa cu 150.000 lei. De atunci aici funcţionează şcoala satului" (Октябрь 1955, 2, 74). Având în vedere că Piatra era şi este o localitate mică, cu doar câteva zeci de case în perioada interbelică, este incredibil ca locuitorii acestui sat să fi putut să adune suma de 150.000 lei pentru a cumpăra casa Lazo. Este o sumă foarte mare şi noi punem la îndoială cele afirmate de Gh. Romaniuc.

Din memoriile Tatianei M. Lazo, soţia lui B. Lazo, părinţii lui Serghei Lazo şi copiii lor, după vinderea casei şi moşiei Piatra, nu au mai vizitat aceste locuri, deşi în judeţul Orhei erau permanent, dar veneau la rude, la Morozeni, Dâşcova, Cobâleni. Elena Stepanovna, mama lui S. Lazo, în fiecare an trimitea pe cineva din lucrători care îngrijea de mormintele celor apropiaţi de la Piatra şi Morozeni.

În primăvara anului 1895, familia Lazo părăseşte Odesa şi se stabileşte la Ezereni, judeţul Bălţi, la moşia (450 desetine) Elenei S. Lazo, mama lui Serghei. La Ezereni era o casă ţărănească, familia Lazo a reparat-o, a lărgit spaţiul, a sădit o livadă. Localitatea Ezerenii Vechi pentru prima dată este atestată la 25 martie 1523, iar Ezerenii Noi este înregistrat ca sat în documente la 8 mai 1898 (Nicu 1991, 342). Denumirea satului Ezereni se mai întâlneşte în documente şi ca Izoreni. Aici mai adăugăm că în perioada sovietică centrul raional Lazovsk până la 7 martie 1955 se numea Sângereii Vechi, iar satul Lazo din raionul Lazovsk până la 1955 se numea Chişcăreni. Toate construcţiile de la Ezereni erau din lut, inclusiv casa în care locuia familia Lazo, acoperite cu stuf, doar casa Lazo era acoperită cu şindrilă. Casa familiei Lazo de la Ezereni a fost distrusă în timpul evenimentelor din anii 1917-1918.

În toamna anului 1909 familia Lazo a trecut cu traiul la Chişinău, oraş în care Elena Lazo, încă în 1905 cumpărase o casă de la familia Gutor.

Conacul familiei Lazo şi problema expoziţiei

În anul 1990, odată cu începutul democratizării societăţii moldoveneşti, cu schimbarea paradigmei valorilor naţionale, Casa memorială „S.Gh. Lazo", prin ordinul nr. 220 din 1 august 1990 a Ministerului Culturii al RSS Moldoveneşti devine filială a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. În anul 1993, expoziţia muzeului a suportat modificări neesenţiale, dar, anume în acest an are loc schimbarea titulaturii muzeului, Casa memorială „S.Gh. Lazo" devine Conacul familiei Lazo. În anul 2008 expoziţia muzeului a fost închisă şi s-a început restaurarea conacului. De atunci muzeul se află într-o nouă şi amplă perioadă de refaceri şi reamenajări şi suscită un interes deosebit din partea muzeografilor. S-a început restaurarea, dar ea s-a făcut şi continuă să se facă cu multe inexactităţi şi chiar incompatibilităţi muzeologice. O asemenea restaurare dă o notă negativă proiectanţilor. Strategia arhitecturală pentru conacul Lazo ar fi trebuit să fie una simplă – să fie restaurat la condiţia acestuia din secolul al XIX-lea. Pentru aceasta ar fi fost utilă şi necesară o

[16] ANRM, F. 309, inv. 1, d. 118, f. 32.
[17] ANRM, F. 69, inv. 1, d. 54, f. 14-15.
[18] Приморский объединённый музей им. В.К. Арсеньева, Ф. 2942/1.

cercetare documentară serioasă, lucru ce nu s-a realizat. Odată cu această restaurare handicapată a fost pusă şi problema elaborării concepţiei unei noi expoziţii. Acest proces se arată de lungă durată, motivat obiectiv şi condiţionat de cheltuielile financiare mari. Un proiect de concepţie implică o largă dezbatere, care ar putea fi benefică pentru clarificarea numeroaselor aspecte legate de casa familiei Lazo, de tematica expoziţiei, în general. Se cer măsuri reformatoare în ceea ce priveşte crearea expoziţiei, pentru că muzeul trebuie să facă faţă unei sarcini extraordinare, aceea de a se redefini nu numai ca o instituţie muzeală aflată într-un nou mediu social şi economic, dar şi ca o instituţie cu o titulatură nouă într-un ambient fizic nou şi provocator. În acelaşi timp, este importantă realizarea expoziţiei acestui muzeu, cu rol esenţial în muzeografia memorialistă din Republica Moldova, atât pentru public, cât şi pentru evoluţia muzeologiei naţionale.

Expoziţia conacului nu poate fi concepută ca un simplu conspect al vieţii unor reprezentanţi ai familiei Lazo. Cu atât mai mult cu cât muzeul nu dispune de un patrimoniu memorial alcătuit din mărturii scrise, iconografice, din diverse relicve personale capabile să reconstituie toate aspectele vieţii de la conacul Lazo, precum şi atmosfera epocii, în care au trăit reprezentanţii familiei Lazo. Toate acestea impun căutarea unor alţi parametri de organizare. Este clar că expunerea nu poate fi concepută liniar; este necesară organizarea unei expoziţii care să corespundă tuturor exigenţelor muzeologiei contemporane. Rolul expoziţiei, însuşi a muzeului, nu poate fi redus doar la demonstrarea exponatelor; astăzi, trebuie să vorbim despre un muzeu memorial în care e puţin să prezinţi exponate originale memoriale sau tipologice ale unei anumite perioade. Mai este necesar ca acest muzeu să fie veridic şi convingător, iar spaţiul expoziţional să ofere publicului posibilitatea de a rezolva mai multe probleme, inclusiv de instruire, comunicare, agrement, educaţie şi altele. Proiectul viitoarei expoziţii trebuie elaborat la hotarul dintre real şi ireal, material şi imaterial, memorial şi scenografic. Un asemenea muzeu trebuie să devină un spaţiu nu numai instructiv, educativ, de culturalizare, dar şi un centru social multifuncţional.

Anterior am argumentat faptul că moşia Piatra devine proprietatea familiei Lazo în 1858, iar construirea casei începe în 1862 şi se încheie în 1865. De acum în 1894 casa este vândută. Deci, doar două generaţii ale familiei Lazo şi-au petrecut o bună parte a vieţii în această casă. Astăzi conacul este considerat monument de istorie şi cultură din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. O fotografie de epocă păstrată până astăzi ne permite să vedem imaginea de altă dată a casei, este una frumoasă care a unit în construcţie şi decorul faţadei elemente ale eclectismului şi modernului. Este originală faţada casei îndreptată spre parc, cu terasă, în parcul din jurul casei erau amenajate două pergole. Despre conac şi stăpânii lui contemporanii ne-au lăsat puţine amintiri. Din memoriile T.M. Lazo, cunoaştem că parte componentă a interiorului conacului familiei Lazo era o colecţie de artă care includea lucrări ale pictorilor ruşi, achiziţionate de Matilda şi Gheorghe Lazo de la expoziţiile de artă ale peredvijnicilor ruşi, organizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la Chişinău, unele dintre primele lucrări ale lui N. Gumalic şi multe portrete de familie.

Ambianţa conacului a reunit pe parcursul anilor ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea numeroase personalităţi. Putem afirma că conacul familiei Lazo atrăgea pe mulţi. La conac erau oaspeţi permanenţi jurişti, publicişti, mari proprietari de pământ, reprezentanţi ai puterii administrative. În sufrageria casei discuţiile şi noutăţile erau susţinute de publicistul Gh. Gore, de tinerii C. Stere, T. Ciorbă. Cele mai importante evenimente ale vieţii politice şi culturale ale Basarabiei s-au răsfrânt asupra reprezentanţilor acestei familii.

De conacul familiei Lazo îşi leagă numele mai mulţi membri ai familiei, inclusiv Ioan şi Gheorghe Lazo. Este casa în care au fost oaspeţi de-a lungul vremii rudele şi prietenii familiei. Printre ei nu putem să-i omitem pe P.A. Cruşevan (1860-1909), născut la Baroseni nu departe de Otaci, publicist, organizatorul, editorul, redactorul ziarelor „Bessarabeţ", „Znamea", „Drug". S. Lazo are câteva pagini în Jurnalul său dedicate morţii lui P. Cruşevan în 1909. Lui Ivan E. Cruşevan, tatăl Liusei Cruşevan, posesorul moşiei Plosca, unchiului Vanea, Serghei îi consacră mai multe pagini de jurnal. În 1902, I.E. Cruşevan cumpără moşia Pistrueni. Era verişorul Elenei Lazo, despre acesta vorbeşte în amintirile sale şi Nicolae Gumalic. I.E. Cruşevan era căsătorit cu sora lui N. Gumalic; Liusea (Olga), prietena apropiată a lui Serghei Lazo, s-a născut în 1896 într-o familie de ţărani la Ordăşei, judeţul Orhei, a fost adoptată de mo-

şierul I.E. Cruşevan din Pistrueni, copilăria şi-o petrece la Plosca[19]. În perioada interbelică publică poezii în „Pagini basarabene". Spre sfârşitul vieţii a scos două culegeri de poezii: „Crugul omului. Suita bucolică", 1970, şi „Roata anului. Altă suită bucolică", 1973. A murit în 1978, la Bucureşti. Trebuie să evocăm şi figura lui Nicolai Alexandri – verişorul Elenei Lazo, scriitor, editorul jurnalului şi ziarului *Cuvânt Moldovenesc*, deputat şi preşedinte de vârstă al Sfatului Ţării, promotor al idelor poporaniste ale marelui L. Tolstoi.

Considerăm că o coordonată importantă a expoziţiei ar trebui să fie personalităţile (publice, private) care au vizitat şi au cunoscut această casă. Nu putem şi nu este suficient să ne axăm în prezentarea muzeografică doar pe familia Elenei şi a lui Gheorghe Lazo. Este necesar ca imaginea încăperilor să fie completată cu portrete ale membrilor familiei şi ale diverselor personalităţi care au fost oaspeţi ai conacului pe parcursul vremii. În expoziţie vizitatorul trebuie să fie înconjurat de chipuri renumite în epocă pentru excelenţa cu care îşi practicau meseria, îşi promovau talentul şi îşi dădeau întâlnire la conacul familiei Lazo. În acest sens este nevoie şi de o reconstituire a colecţiei de ziare şi reviste, a colecţiei de carte juridică, care au aparţinut familiei Lazo.

Expoziţia muzeală ar trebui să propună publicului o incursiune incitantă într-un trecut pe cât de strălucitor, pe atât de zbuciumat la conacul familiei Lazo. Odată ce restaurarea nu s-a făcut la condiţia secolului al XIX-lea, urmează ca muzeografii să gândească o reconstituire interioară pe cât posibil veridică, spaţiul să fie amenajat cât mai aproape de forma iniţială, cu anumite piese de mobilier, cu lucruri mari şi mici, care ar comunica vizitatorului informaţii privind pasiunea familiei pentru literatură, artă şi muzică. Să nu uităm că cu calităţi intelectuale de creaţie, cu gust pentru artă şi literatură au fost înzestraţi toţi membrii familiei a celor două generaţii Lazo de la conacul Piatra.

În această instituţie muzeală, importantă pentru sistemul muzeal al republicii trebuie să reconstituim viaţa casei Lazo. A face muzeu memorial în conacul de altădată este o problemă dificilă. Avem doar câteva cărţi din biblioteca Lazo, numărate obiecte memoriale, sunt puţine urme de albume cu fotografii. Dar, luate în ansamblu, documentele de arhivă, publicaţiile din presa de epocă, obiectele personale ale membrilor familiei ne permit să ne imaginăm acea atmosferă deosebită care domina la conacul familiei şi să o propunem vizitatorului în formulă muzeografică. Şi de data aceasta va fi plauzibilă atât metoda reconstituirii integrale, cât şi a reconstituirii condiţionate. Altă variantă, din păcate, nu există. Doar astfel vom putea proteja şi păstra conacul familiei Lazo, mărturie de identitate culturală naţională.

Nu putem neglija semnificaţia curţii conacului. Este necesar de reconstituit sau de creat în spaţiul natural de landşaft noi obiecte care pot să facă viaţa muzeului mai bogată şi mai interesantă. Este ştiut faptul că în parcul vechi erau două pergole, una pentru copii şi alta pentru adulţi, că funcţiona un scrânciob, că exista şi o fântână. Mesajul expoziţional al curţii conacului trebuie să graviteze asupra unei teme cu totul aparte, fie legată de parcul care a existat în jurul casei, fie de utilizarea curţii în scop de agrement în toate anotimpurile anului şi atunci va apărea cel puţin un singur motiv pentru care merită să porneşti spre Conacul familiei Lazo.

Bibliografie

Antipa 1923: Gr. Antipa, Organizarea muzeelor în România (Bucureşti 1923).

Bezviconi 1943: Gh. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).

Nicu 1991: Vl. Nicu, Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi, vol. I (Chişinău 1991).

Opriş 2000: I. Opriş, Transmuseographia (Bucureşti 2000).

Акт 1973: Акт государственной приёмки в эксплуатацию дома где родился и жил Сергей Лазо (Кишинёв 1973).

Калякина 2009: Ал. Калякина, Мемориальность в музее: проблемы сохранения. Мир музея 5, 2009.

[1] ANRM, F. 211, inv. 5, d. 423.

Some facts regarding memorial valorification of family house Lazo from Piatra, Orhei

Abstract

The transformation of family house Lazo from Piatra, Orhei into a museum was first brought into discussion in 1967, at one of the meetings of the College of the Ministry of Culture of Moldavian SSR. The restoration of the house was conducted in 1970-1973 according to architects R. Kurtz's and F. Naumov's project. The Memorial house „S.Gh. Lazo" was inaugurated on 7th march 1974 along with an exhibition consecrated to the legendary hero of the civil war S.Gh. Lazo. The memorial house „S.Gh. Lazo" became a subsidiary of the National Museum of History of Moldova as of order no. 220 from 1st August 1990 by the Ministry of Culture of Moldavian SSR. In 1993 the museum exhibition underwent insignificant changes, but it is in this period when important changes occur in the museum title. The Memorial house „S.Gh. Lazo" becomes Manor of Lazo family. In 2008 the museum exhibition was closed and the restoration of the manor started. Along the restoration an exhibition new concept was to be elaborated - a difficult task in the absence of memorial pieces and memorial environment. The thematic is to be based in this case on the total restoration method or on conditional restoration. There is no alternative unfortunately. Only this way we will be able to protect and preserve the manor of Lazo family – a witness of national cultural identity.

О музеификации дома семьи Лазо в с. Пятра Орхейского района

Резюме

Впервые вопрос о музефикации дома семьи Лазо был поставлен в 1967 году на одном из заседаний Коллегии Министерства культуры МССР. В 1970-1973 годах дом был реставрирован по проекту архитекторов Р. Курца и Ф. Наумова 7 марта 1974 года Дом-музей С.Г. Лазо был открыт для посетителей. Экспозиция музея была посвящена легендарному герою гражданской войны С.Г. Лазо. В 1990 году Дом-музей С.Г. Лазо, согласно приказу №220 от 1 августа Министерства культуры МССР, становится филиалом Национального музея истории Молдовы. В 1993 году, экспозиция музея была реорганизована, а сам музей получил новое название – Усадьба семьи Лазо. В 2008 году музей был закрыт на реставрацию. В связи с этим возник и вопрос о разработке новой экспозиционной концепции. Это очень сложный вопрос, принимая во внимание, что не сохранилась мемориальная обстановка, отсутствуют мемориальные предметы, а реставрация осуществлялась, как в 1970-1973 гг. так и сейчас с большими неточностями. Дом семьи Лазо был построен в 1862 году, принадлежал молдавской дворянской семье и его надо сохранить как свидетельство культурной национальной идентичности. Учитывая вышеназванные сложности, мемориальная экспозиция музея может быть построена с использованием методов полной реконструкции и условной реконструкции.

09.04.2010

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

ATESTĂRI ROMÂNEŞTI DIN RUSIA DE NORD-VEST ÎN SECOLELE XI-XVI (cercetări preliminare)*

Vlad Ghimpu

Românii cu numele scrise în haina grafică rusească îi întâlnim în Novgorod, începând din secolul XI. Având o mai mare deschidere decât cele cneziale, în letopiseţele Novgorodului aristocratic apar menţionaţi mai mulţi boieri influenţi sau, uneori, şi orăşeni sau slugi. Cazul lui Dudică (Дудика) din anul 1055, holop al episcopului Luca, trebuia să fi produs o vâlvă mare, când s-a ridicat împotriva stăpânului său, care de frică fuge la Chiev, iar când se întoarce prelatul în Novgorod, primul avea să plătească în anul următor, cu nasul şi mâinile tăiate, urmând să fugă şi el la nemţi (НПЛ 1950, 183; ПСРЛ IV 2000, 118, 583), în Livonia. În anul 1194 este ucis boierul Zavid Negocevici (Негочевиц), iar în 1200 este ucis boierul Roman Pocta (Пъкта), ce s-ar fi numit Pohta, după numele altui personaj din acelaşi pasaj, ca fiu, Nezdila Pohţiniţ' (Нездила Пьхциниць), sau Pohcinici, după particularităţile rusei novgorodene. Alte personalităţi din secolul XIII: Michifor Tudorovici (Микифор Тудоровиц), voievodul (tysjaţkij), al doilea om după posadnik, Boris Negoţevici (Борис Неготцевич) s-a scris şi Negocevici, dată fiind fluctuaţia lui *c* şi *ţ*, credem că provenea, ca şi Zavid, dintre neguţători de origine români, Ivanko Tudorcovici (Иванко Тудоркович), Iakim Vluncovici (Яким Влунковиц), scris şi *B Лунковиц*, adică *Din Luncă*, de asemenea, Ghiureata Pineşcinici (Гюрята Пинещиничь), Mihailo Pineşcinici (Михаило Пинещиничь), probabil, ambii provenind de la numele românesc Pineş (<*pin*+suf-*eş*), Michifor Manuskinici (Микифор Манускинич) sau Manuşkinici (de la mănuşă?). În anul 1188 Semion Dâbacevici (Дыбачевиць), numele românesc era Dibaci, construieşte biserică de piatră Adormirea Maicii Domnului în mănăstirea Sf. Arcadie, iar în 1367 Sava Cuprov (Куприв, de la cupru?) este trimis sol în Ţara Nemţească. Într-o solie la marele cneaz al Moscovei Ivan Kalita va participa în anul 1339 printre alţii şi un alt boier Silvestr Voloşevici (ПСРЛ IV 2000, 267, 350) originea română a căruia rezultă clar de la numele său.

O mahala a oraşului Novgorod se numea Radocovici, ce provenea de la un Radoc (Радок) sau Răduc, mai probabil, transformat, inclusiv, numele unor prim demnitari în lista posadnicilor – Micula, Ivan Mutoriţa şi Mihail Moturicin (НПЛ 1950, 164), ca fii, diferiţi sau ai aceluiaşi, Mutur, nume pe care l-am mai întâlnit în *Povest' vremennych let* (ПВЛ 1950, 231). Letopiseţul novgorodean confirmă şi completează cea mai veche cronică rusă cu alte informaţii din secolele XIII-XIV. Un personaj, Saracea (Сарача), slugă al lui Rodion Nesterovici (ПСРЛ IV 2000, 1337), e sugestiv pentru poziţia lui socială precară.

Mulţi români, prin adoptarea numelor creştine comune, erau asimilaţi şi deja nu mai puteau fi recunoscuţi printre ruşi. Un caz interesant ni-l prezintă boierul novgorodean Constantin Vreaceslavici, mort în anul 1247, iar numele în călugărie l-a avut Anchidin (*Анкидин*) (ПСРЛ IV 2000), posibil de la *a închide*?, singur sau de alţii, nu putem şti. Letopiseţele Pskovului conţin unele date, deşi mai târzii, prin care recunoaştem onomastice româneşti. Aproape toate se referă la secolul XV. Micula Pavlovici, posadnik al Pskovului la 1410 şi mai târziu, Odanij Isidor, judecător (1463), provenind probabil de la Dan, Nasonov Nichita (1471), are cuvântul *nas* la bază, ce denumea atunci nu ştim exact, poate nasul mare, în loc de *năsoi* actual, sau asimilat astfel în cadrul limbii ruse, Borodin Grigorij Umâl (Umil) (ПСРЛ V 2000, 198).

Letopiseţele ruseşti s-au iniţiat, ca şi alte opere oficiale medievale, în calitate de scrieri politice, prezentând, mai întâi, viaţa dinastiei conducătoare sau, în Novgorod, s-au afirmat ca ideologie aristocratică. Să ne adresăm şi altei categorii de izvoare din nordul rusesc, unui formidabil fenomen al scrisului, ce a demonstrat o largă cunoaştere de carte printre cetăţenii simpli, pe scoarţă de mesteacăn. Ele pot fi comparate cu scrisorile din Roma antică pe tăbliţe de ceară, alteori în calitate de mici registre de împrumuturi, de cheltuieli sau chiar ca nişte caieţele de exerciţii în ale scrisului pentru copii. În aceste acte, mândria pe

* Acest articol constituie o continuare a cercetărilor autorului publicate anterior. A se vedea Ghimpu 2009, 79-92.

drept cuvânt a culturii ruse din epoca medievală, de asemenea, vom întâlni şi români. Pentru cercetătorii ruşi, în primul rând, să-l menţionăm pe descoperitorul acestor scoarţe A.V. Arţihovskij, a constituit o dificultate interpretarea numelor româneşti, – s-au făcut unele încercări prin atragerea unor cunoscători ai limbilor finlandeză şi baltice, vecini ai novgorodenilor, care, evident, tot nu le-au putut înţelege. Le prezentăm în continuare. O listă cu datornici : *У Мики 2 куници* (Lui Mic (sau Mica feminin) doi jderi) (sec. XIV-XV, nr. 2), altul, *Фетинья* (sec. XIV-XV, nr. 28), Fetinia, nume aduse de români, *40 беле в Пуе* (sec. XIII, nr. 52), localitate Puia, *а у Микулици сокол* (lui Miculiţă un vultur, sec. XIII-XIV, nr. 54). *Се приказъ о Микули Куцееви…* (sec. XIV, nr. 93), nume cunoscute, Micula şi Cuţe (Cuţi, Куци), ultimul întâlnit şi în *Povest' vremennych let* (ПВЛ 1950, 231). *От Богош ко Оуике. Водаи гривеноу истъ(ц)оу* (sec. XII, nr. 114), Bogoş din Buhuş (<*buhă*), în alt act: *…не ходи ко Шедьре* (Şedere, <*a şedea*) (sec. XII, nr. 118).

Приказо от Григорие ко Домоне… (sec. XIV, nr. 134), poruncă de la Grigorie către Doman. *У Окиша 2 кади ржи…* (sec.XV, nr. 161), împrumut sau datorie lui Ochiş (<*ochi*+suf.-*iş*), două măsuri de secară. На *Домитре возяти доложзиве* (începp. sec. XIII, nr. 202), datorie la un Domitre, apropiat de Dumitru. *Приказо от Григорие ко Домене…* (sec. XIV-XV, nr. 259), un alt personaj Grigorie către Domna, nume româneşti. *У Кондра… возми полосорока…* (sec. XIV, nr. 260), s-ar putea să fie Codrea sau Condrea actual, dacă nu era rusescul Kondrat. *От Фларя… портище зелени* (sec. XIV, nr. 262), numele Flor, răspândit la ruşi, aici Florea, redă împrumutul românesc precreştin. *От Фларя, от Коя 5…* (sec. XIV, nr. 263), alt nume Florea şi Coi, probabil. În continuare: *…слушате Домни и ты* (sec. XIV-XV, nr. 265), ascultă pe Domna şi tu. *Приказ от Ондреяна Михаіловичи к Пуцне* (sec. XV, nr. 303), un mesaj către Puţna, Puţin sau altceva. Un grup de persoane, cum se vede, deloc întâmplători numiţi împreună: *У Илее, у Тудора… У Страхона* (Zdrahon). *У Надея. У Хоцу у сына его… У Селяте… У Несула… У Станяте… У Иелее…* (sec. XIII, nr. 348), – Ilei, Tudor, Zdrahon, Nadei, Hoţu, Nesul, articulat, un alt Ielei (identic cu Ilie?), aproape toate numele sunt româneşti, Nesul-Neşul actual, mai puţin Seleat şi Staneat, care a dat ulterior Stan. *Сътьпан Таишенъ* (sec. XIV, nr. 366), numele de la tăiş (<*a tăia*). *От Олфоромея к Доманцю и ко…* (sec. XIII-XIV, nr. 391), de la Varfolomei către Domaneţ, al doilea este diminutivat în cadrul limbii ruse, Doman astăzi Duman (se mai numesc vitele după ziua naşterii de duminică, într-o perioadă se numeau şi oamenii, aşa cum la slavi se numeau Nedelea), *…у Домитра 2 гривнь намо, …у Колокы…* (sec. XIII-XIV, nr. 410), repetat Domitr şi un Coloc sau probabil Colac. *А серебромъ хо(ди)лъ Григореи Фларевъ…* (începp. sec. XIV, nr. 417), este Grigorei Florea. *От Домитрако ко Феларю и ко…* (sec. XII-XIII, nr. 443), probabil avem un Dumitrache către Florea. *Аже не боуде кунъ оу Рашка…* (mijl. sec. XIV, nr. 478), este un Raşco, *оу Доуде в Гостьмеричах…* (sec. XIV, nr. 492), Duda-Dudă, nume răspândit în această perioadă, *село Кокова* (sec. XIV-XV, nr. 494), satul de la Cocă, posibil, în altă inscripţie este *Домьника* (sec. XII, nr. 503), nume adus de români. *У Домана въ Микулин… коробьи соли* (mijl. sec. XV, nr. 568), *… от него Рошко* (sf. sec. XII, nr. 602), mai avem un Doman din Miculin şi un altul Roşca.

Destul de interesante, două inscripţii din oraşul Rusa Veche (Старая Руса): *У Микуле 5-къ куне* (sec. XII, nr. 5), *… оу Стреина 2 кнь* (sec. XI, nr. 13), Micula şi Strein, alte nume româneşti. Din oraşul Pskov, una dintre scoarţele de mesteacăn, datată în primul sfert al secolului XIV, prezintă interesprin aspectul său românesc, cu prima parte a ei: *А оу Даних с Доубоничи двои сапоги. Оу Кюрила оу Соухмина сына. Из мази* (Щ)… (**Лабутина**, **Костючук** 1981, 71-76). Noi ne alăturăm acelor cercetători care au văzut în prima propoziţie numele Dan, el se confirmă şi din alte surse, cu atât mai mult, deoarece până acum nu s-a luat în consideraţie varianta ca să fi aparţinut unor români. Astfel, din letopiseţe şi din scoarţele de mesteacăn s-au atestat nume româneşti pe durata existenţei republicii novgorodene consecvent începând din secolul XI şi în următoarele veacuri până în al XV-lea.

La sfârşitul secolului XV şi în prima jumătate a secolului XVI în teritoriile novgorodene, integrate în statul rus centralizat, au avut loc mai multe recensăminte agrare, necesare pentru a fixa impozitele ce trebuiau plătite deja marelui cneaz al Moscovei. Consemnate în aşa numite *Писцовые книги*, vom analiza indicele de nume şi indicele geografic (НПК 1915), interesante pentru noi printr-o bogată colecţie de onomastică românească, iar ceea cei mai important, că, deşi târzii, ele confirmă şi lărgesc datele anterioare din celelalte izvoare documentare.

Indice de nume

Агафонов Гаврил Фалкин (Falchin, <falcă), 5, 111. Амосовъ Мелех Осташов (Ostaşov <ostaş), 5, 278. Амосов Микула (Micula, <micul+a) Васков, 5, 308. Афоносков Осташ (Ostaş) Дмитроков, 5, 81. Балаш (Balaş, Bălaş, <bală+suf.-aş) Семен, 2, 323. Балашка (Balaşca, <*bală*+suf.-*aş*) Иван, 1, 128. Баташов (Bataşov, <*bătaş, bătaci, <bate+suf.-aş, unealtă) Иван, 4, 276. Батов (Batov, <bate, rusescul бат=*дубина, колотушка*, ieşit din uz poate proveni, ca şi în celelalte limbi slave, din românescul *bate*) Иван, 1, 316. Батута (Batuta), <bătută, dans popular, în trecut putea însemna şi altceva (<bate), 4, 280. Бачин, are ca structură substantivul rădăcină *бач*+suf. posesiv -*ин*, (Bacin, <*baci*+suf.-in, fiul unui *baci*) Своитин Щавов, пом., 4, 565\5, 652. Бачин (Bacin) Семен Иванов, пом., 6, 564. Бачин (Bacin) Третьяк Щавеев, пом., 4, 565. Бачин (Bacin) Щавей Тимофеев, пом., 4, 565. Белавин Осташ (Ostaş) Родионов, 5, 349. Боаровский (Boarovskij, bouar, <bou+suf.-ar, îngrijitor de boi) Андрей Юрьев, пом., 5, 24.

Бобан (Boban, <băban) Степан, 1, 674. Бобач (Bobaci, <băbacă, băbaci, posibil şi boboci) Иван, 2, 445. Бобе (Bobe, <boabe) Дмитрий, 1, 114. Бобей (Bobei, <boabe+i, Babei, nume de familie) Дементий, 5, 336. Болан (Bolan, ?<bălan) Ермак, 1, 674. Болта (Bolta, <boltă) Иван, 1, 409. Борисов Микула (Micula), пом., 3, 25. Бот (Bot, <bot) Иван, 1, 112. Ботов (Botov, <bot) Василий, 1, 152. Cuvântul *бот* (=небольшое судно) este şi în limba rusă, argumentul nostru poate constitui existenţa poreclei şi numelui de familie la români – Botea (cf. următorul). Ботятин (Boteatin, <Botea, *bot*+suf.-*ea*, gură mare) Олух, 4, 312. Бошин (Boşin <boaşă) Аникий, 1, 627. Бошкин (<boaşă) Ермак, 1, 627. Бошкин (<boaşă) Иван, 1, 627. Бубинов Микула (Micula), 4, 429. Буборков Григорий Микулин (Miculin), пом., 1, 280. Буборков Перша Микулин (Miculin), пом., 1, 611. Бузов (Buzov, <buză) Федор, 4, 389, poate fi rusescul бузá, posibil a existat şi o influenţă românească a acestui cuvânt, cf. *бузан* (Vasmer, I), 'cocostârc', aluzie la ciocul (buza) mare, cu suf. -*an* îl apropie de cuvinte româneşti. Бука (Buca, <bucă) Пров, 1, 649, ca şi în limba rusă, are două sensuri, inclusiv în limbajul copiilor, când se află sus, pe pat, ca să nu cadă să păleasca *buca*, este poligeneză sau au apărut în rezultatul unor influenţe urmează încă a fi precizat. Spre deosebire de Vasmer, cu exemple mai târzii, *Словарь русского языка XI-XVII вв*. dă numai o variantă: букъ (arbore). Букин (Buchin, <bucă sau букъ) Андрей, 3, 891. Булыня (Bulânea <bulă), 6, 258. Булычов (<bulă) Плакса Климов, 6, 436. Буня, Vasmer îl etimologiza din бунеть, propunem şi varianta românească, care a existat în Rusia, totuşi, opus sensului rusesc (Bunea, <bun+suf.-ea, om bun), 6, 95. Бурец (Bureţ, ciuperci <burete, bureţi), 3. 723, 6, 95, 98. Бурец (<burete) Иван, 5, 264. Бурман Микула (Micula), 6, 829.

Бурулин, este exemplul rotacizant al lui *bunul* (Burulin, <Burul, Bunul), Иван Аврамов, пом., 5, 6. Бурулин (Burulin) Федор, пом., 5, 32, 290. Бурцов (Burţov <bureţi sau burt(ă), posesiv) Антон, 2, 75. Бурцов (Burţov) Василий, 6, 1062. Бурцов (Burţov) Иван, 4, 384. Бурцов (Burţov) Китко Никитин, 6, 1050. Бурцов (Burţov) Осип, 6, 1039. Бурцов Осташъ (Burţov Ostaş), 4, 384. Бутак (Butac, <butac), 6, 142. Бутаков (Butakov) Иван, 4, 103. Бухнов (Buhnov <buhă, pop. şi buhnă (bufnă) Малах, 4. 421. Вакин (Vachin, <vacă) Василий, 4, 314. Валошинский (Valoşinskij, Voloşinskij, <voloh) Михаил Степанов, пом., 1, 413.

Cuvântul *Vataman* (actualmente nume de familie) este etimologizat la noi din rusescul *атаман*, care e mai târziu, – atunci românescul a fost preluat din rusa veche sau, nu excludem, şi o direcţie inversă (explicaţia lui în rusă este problematică (Vasmer,I). Ватаман (Vataman, <vătăma+suf.-an) Антон, 3,844. Ватаманов (Vatamanov) Никита, 3,689. Виран (Viran <viran, etimologie turcică) Селиван, 5, 313. Волох (<Voloh), 3, 723. Волохов (Volohov, <voloh) Андрей, 2, 589. Волохов (Volohov) Захарий Иванов, пом., 5, 473, 477. Волохов (Volohov) Матвей, пом., 4, 372, 389. Гаврина Фетинья (<Fetinia, nume romanic adus de români), пом., 1, 282. Гайно (Gaino, <găină), 6, 170. Галаш (Galaş, <golaş, gol+suf.-aş, cuvânt românesc, inexistent în rusă), 6, 95. Галашов (Galaşov, <golaş) Андрей, 1,646. Галашов (Galaşov, <golaş) Василий, 2, 708. Галашов (Galaşov, <golaş) Иван, 2, 708. Галашов (Galaşov, <golaş) Марк, 4, 96. Галашов (Galaşov, <golaş) Нестор, 4, 424. Глебова Домна (Domna), 6, 775. Глядков Микулка (Miculca), 1, 783. Глядуха Осташко (Ostaşco), 1, 816. Голаш (Golaş, <gol+suf.-aş), швец, 4, 162. Голубев Осташко (Ostaşco), 4, 136. Голянищев (Goleanişcev <gol+suf -an) Семен, 1, 474. Голяш (Goleaş, <golaş), 6, 525. Голяш (Goleaş, <golaş) Евдоким, 5, 358. Голяш (Goleaş, <golaş) Иван,

4, 24. Горлов Луня (Lunea, <?luni+suf-ea), există şi în limba rusă *лунь*, poate fi paralel şi o influenţă de la români după ziua de naştere a săptămânii, 4, 308. Гостилов Микулка (Miculca), 5, 112. Гостилов Мина Микулков (Miculcov), 5, 112. Дадулин (Dadulin, <Dadul) Андрей Кодратов, 5, 333. Деревков Окулко (Oculco, <ocul), 5, 269. Дертичников Федор Микулин (Miculin), 2, 484. Дешага (Deşaga, <deşagă pop. sau ?de+şagă), 6, 381. Дмитриев Осташ (Ostaş) Гридин, зем., 5, 29. Домна (Domna, nume adus de români în Rusia), проскурница, 2, 203. Дрокин (Drochin, Drachin, <drac) Василий, 4, 259. Дрокулин (Droculin, <dracul) Емельян, 1, 246. Дронев Микула (Micula), 3, 540. Дубровский Сопун (Sopun, <săpun) Юрьев, пом., 5, 318.

Дуда (Duda, <dudă, există şi în rusă дудъ=plantă şi дуда=дудка; atestat mai sus, în Novgorod, ca diminutiv românesc Dudică (<dudă+suf-*ică*), putea semnifica şi fructul dudului, aşa cum se atesta în evul mediu şi astăzi), 6, 363, 372. Дуда (Duda) Анцифорик, 1, 454. Дуда (Duda) Василий, 4, 285. Дуда (Duda) Исак Максимов, 5, 127. Дуда (Duda) Максим, 5, 127. Дуда (Duda) Михаил, 4, 490. Дуда (Duda) Онуфрий, 5, 349. Дуда (Duda) Ефрем Максимов, 5, 127. Дуда (Duda) Семен, 1, 220. Дуда (Duda) Якуш, 1, 516. Дудан (Dudan, <dudă+suf.-*an*) Петр, 5, 354. Дулов Насон (Nason) Семенов, зем., 5, 7. Дырда (Dârda, <dârdâi sau dârdală) Гридя, 5, 233. Евреев Петр Баташ (Bataş, *bătaş, bătaci, <*bate*+suf.-*aş*,-*aci*, unealtă) Кудашев, 5, 932. Евсюков Микула (Micula), 4,308. Ермачков Осташко (Ostaşco), 1, 808. Есин Тимофей Микулкин (Miculkin), 5, 378. Есин Федор Микулкин (Miculkin), 5, 378. Есипов Онтоман (Ontoman, <ortoman, românescul rotacizant are explicaţie, în rusă nu există, posibil a fost adus de români în Rusia în a doua formă), пом., 5, 35. Ескин Нестор Окулков (Oculcov), 5, 309. Есюков Микула (Micula), пом., 4, 184. Жиган Антуфьев (Jigan, <jig+suf.-*an*), 6, 772.

Жог (Jog, <joc), 4,257. Жохов (Johov, <joc) Андриян, пом., 5, 17, 23. Жохов (Johov) Захар, пом., 2, 623. Жохов (Johov) Иван Павлов, пом., 5, 17. Жохов (Johov) Максим, пом., 3, 742. Жохов (Johov) Павел, 2, 652\5, 17. Sensul românesc Fasmer îl aduce exemplu din limba franceză, ceea ce arată că nu cunoştea româna, de unde provine şi ca formă (Фасмер, II).

Загрязький Иван Микулин (Miculin), пом., 6, 618. Загрязький Микула (Micula) Юрьев, пом., 6, 225. Замыцкая Домна (Domna), пом., 5, 551. Захонский Микула (Micula) Матвеев, зем., 4, 76. Иванов Алферий Осташов (Ostaşov), 5, 334. Ивашков Осташ (Ostaş) Васильев, 5, 123. Игамелев Осташко (Ostaşco), 3, 922. Кин (Chin, <chin) Клим, 4, 231. Кинин (Chinin, <chin) Евстрат, 1, 618. Климов Насон (Nason, <nas) Артемьев, 5, 156. Кока (Coca, <cocă feminin, în rusă exista кокъ – colorant şi o iarbă?), 6, 546.

Колесницын Осташ (Ostaş) Степанов, пом., 3, 127. Коляк (Coleac, <?colac), 6, 214. Конищов Авдей Осташков (Ostaşcov), 6, 1074. Корецкий, князь Волох (Voloh) Семенович, 1, 218. Корница (Corniţa, <corn+suf.-iţă, poate fi şi poligeneză), 6, 497. Корова Осташко (Ostaşco), 1, 786. Корулин (Corulin, <?corul, carul) Степан, 4, 23. Косика (Cosica, cosiţă, diminutivată româneşte), 6, 555. Косица, cu sufix slav., 6, 326. Котов Осташко (Ostaşco), 1, 482. Коур (Cour-Cur!), скоморох, 6, 855. Кошелев Окулко (Oculco), 1, 219. Кошкин Осташ (Ostaş) Перхуров, пом., 4, 55, 62. Кропач (Cropaci, <Crăpaci, <crăpa+suf.-aci, poreclă, mâncăcios, sau кропати=шить плохо), 4, 356. Кропосов (Cropos, <Crăpos, <crăpa+suf.-os sau <crap, peşte) Федор, 5, 609. Куликов Суря (Surea <sur+suf-ea) Никитин, 6, 655. Кур (Cur!, *Сл. русс. яз* îl egalează cu grecescul Kyr, în română are sensul opus, ceea ce nu-l excudea ca poreclă), пос., 6, 205. Кур (Cur) Иван, 1, 789. Кур (Cur) Михаил, 2, 31. Куров Окиш (Curov Ochiş, <cur, <ochi+suf.-iş), 1, 64. Куров Окул (Curov Ocul) Онцифоров, 5, 106. Кухта (cuhta, <cuctă, cucută), 6, 529. Лапа Мика (Mica, <Mica, mică), 5, 661. Лахов Осташко (Ostaşco), 1,658. Лача (Lacea, <lac) Дмитрий, пос., 6, 207. Лихачева Фетиния (Fetinia), пом., 6, 641. Лихачев Микула (Micula), пом., 6, 1030. Лодыга Осташко (Ostaşco), 1, 662. Лугожский Осташ (Ostaş) Гридин, зем., 5, 27. Лукьянов Микула (Micula) Карпов, 5, 344.

Лупандин (Lupandin, să fie din лупати sau <lup+suf.-an(d), pui de lup); în orice caz, лупеж=грабеж, кража – îl apropie de firea lupului) Арист Степанов, пом., 6, 491. Лупандин (Lupandin) Другой Одашев, пом., 6, 492. Лупандин (Lupandin) Иванъ Степанов, пом., 6, 492. Лупандин (Lupandin) Кудай Захарьин, пом., 494. Лупандин (Lupandin) Кудаш Суворов, пом., 6, 490. Лупандин (Lupandin) Недаш Захарьин, пом., 6, 492-494. Лупандин (Lupandin) Первый Одашев, пом., 6, 492-494. Лупандин (Lupandin) Третьячко Захарьин,

пом., 6, 492-494. Лупандин (Lupandin) Утеш Степанов, пом., 6, 492. Лупандин (Lupandin) Федор Суворов, пом., 6, 490, 491.

Лутов (Lutov, <?lut, existent şi în limba rusă лутовяный, posibil poligeneză) Григорий, 6, 952. În cazul următor: Лутышово, д., 6, 19, 874, poate semnifica şi cuvântul românesc lutiş, pământ lutos. Мазилов (Mazilov <mazil) Степан Сытник, 2, 66. Мамонов Осташко (Ostaşco), 1, 216. Мандин (Mandin, <Manda (Tanda şi..., actualmente nume proverbial) Мартын, 3, 551. Мануйлов Микула (Micula) Павлов, 2, 190. Манушин (Manuşin, <mănuşă) Тимофей, 1,657. Мартынов Окул (Ocul) Андреев, 5, 297. Маскалин Суря (Surea <sur+suf-ea), 4, 338.

Матанов (Matanov, <mătanie, pop. mătană) Артемий, кр., 1, 4. Матанов (Matanov) Ефрем, 1, 21. Матюкин Микула (Micula) Саввин, 5,231. Матюкин Овсей Микулин (Miculin), 5, 126. Маурин (Maurin, <Maur) Дмитрий Луховитин, пом., 6, 57. Машанов (Maşanov, <?moşan, moş+suf-an) Василий, 1, 815. Машанов (Maşanov) (Машонов) Дорофей, зем., 6, 850. Медведев Чипр (Cipr, hipocoristic din <Ciprian), 2, 822. Миккуев (Miccuiev, Micui, <mic) Исаак, 3, 504. Миккуев (Miccuiev) Никифор, 3, 504. Микляй (Micleai, Miclea, <micu(l)+suf.-ea sau format din Micloş(i), după I.Iordan, dezinenţa cu *-i*, nu e românească), 6, 397. Микуев (Micuiev, <mic) Василий, 3, 947. Микуй (Miccui, <mic) Федор, 4, 229. Микула (Micula), поп, 1, 399\2, 736\3, 795. Микула (Micula), староста, пос., 5, 197. Микула (Micula), церковный сторож, 2, 422. Микулин Онтоман (Miculin Ontoman), зем., 5, 15. Минин Микула (Micula) Аникиев, пом., 3, 681. Михалев Микула (Micula), пом., 3, 828. Dacă nu e din Малах, Молаш poate fi (Molaş, <moale+suf.-aş), 6, 553. Молашов (Molaşov, <moale+suf.-aş) Савва, 6, 919.

Мосеев Волох (Voloh), 4, 265. Мосеев Микула (Micula) Подосенов, 3, 828. Мышкин Окул (Ocul <oculus), 1, 840. Мякинина Фетинья (Fetinia), 4, 327. Мякишов Микулка (Miculca), 2, 144. Насоников (Nasonikov <nas) Парфен, 1, 234. Насоников (Nasonikov) Фома, 1, 252. Насонков (Nasonkov) Нефед, 1, 625. Насонков Федор, 1, 615. Насонов (Nasonov) Андриян Емельянов, 5, 74. Насонов (Nasonov) Михаил Федоров, 5, 222. Неша (Neşa, <neş, pentru Neşu se consideră împrumut din l. bulgară *Neşo* (I.Iordan), în cazul dat este articulat la feminin, 6, 386. Нешин (Neşin, <neş, nearticulat) Иван, 5, 656. Никифоров Осташ (Ostaş) Иванов, 5, 168. Ногаткин Микула (Micula), пом., 4, 195. Носков Антон Микулин (Miculin), пом., 4, 79. Носков Онтомон Микулин (Ontoman Miculin), зем., 5, 19. Объед Лупанда (Lupanda, <lupana (DEX), la feminin, să confirme originea românească?) Васильев, пом., 2, 826. Огрызков Чуприк (Ciupric, hipocoristic din <Ciprian), 1, 65. Огур Микулин (Miculin), 6, 873. Окатов Обалаш (Obalaş, <o+bală+suf.-aş), 5, 191. Окишев (Ochişev <ochi+suf-iş) Андрей, 1, 314. Окулец (Oculeţ), 6, 287. Окулинин (Oculinin) Гаврило, пом., 6, 1074. Окулов Лукіан (Oculov Luchian, ultimul sufixat româneşte, existent şi astăzi), пом., 3, 380. Олтуфьев Микула (Micula) Гридкин, 5, 100.

Онтоманов (Ontomanov) Иуда, 1, 878. Онтоманов (Ontomanov) Сысой, 1, 213. Орел Микулка (Miculca), 1, 451. Остахнов Влас Насонков (Nasonkov), 5, 309. Осташ (Ostaş), церковный дьяк, 2, 203. Осташков (Ostaşkov) Акинфий, своеземец, 3, 48-50. Осташков (Ostaşkov) Алексей, 1,618. Осташков (Ostaşkov) Ермак, 1,601. Осташков (Ostaşkov) Еска, своеземец, 3, 48-50. Осташов (Ostaşov) Афанасий Микулкин (Miculkin), 5, 385. Осташов (Ostaşov) Василий Ивашков, 5,417. Осташов (Ostaşov) Василий Максимов, 5, 147. Осташов (Ostaşov) Влас Емельянов, 5, 143. Осташов (Ostaşov) Гридя Федков, 5, 157. Осташов (Ostaşov) Ермак Волков, 5, 348. Осташов (Ostaşov) Иван, пом., 5, 435. Осташов (Ostaşov) Лев Федков, 5, 413. Осташов (Ostaşov) Фефилко, зем., 5, 40. Ошивкин Осташ (Ostaş), 3, 547. Ощера Осташ (Ostaş), 1, 101.

Пантелеев Микула (Micula), пом., 3, 725. Парютин Микула (Micula), 5, 932. Патов (Patov, <pat) Иона, 1, 294. Патов (Patov) Устин, 1, 294. Пахомов Осташ (Ostaş) Матвеев, 5, 366. Пелешьской (Peleş'skoj, <piele+suf.-eş) Ананий Павлов, пом., 4, 126. Пелешьской (Peleş'skoj) Павел, пом., 4, 126. Першин Осташ (Ostaş) Сенкин, 5, 289. Петров Григорий Осташов (Ostaşov), 5, 396. Пешок Осташко (Ostaşko) Вишнов, 3, 933. Полников Кузьма Микулин (Miculin), 4, 549. Полников Семен Микулин (Miculin), 4, 549. Полушкин Микулка (Miculca), 1, 646. Приходец Микула (Micula), 1, 740. Приходец Осташ (Ostaş), 1, 683. Проводов Насон (Nason), 2, 554. Проскурницын Окулко (Oculco), 1, 640. Пуло (Pulo, cuvânt obscen, întâl-

nit în Rusia şi la tătaro-mongoli, subînţeles uneori în sensul nostru, credem, cu valoare peiorativă), 6, 197. Пуминов Окул (Ocul) Иванов, пос., 5, 210. Пусник (Pusnic <пустник) Афанасий, 3. 620. Пусник (Pusnic) Павел, 3, 628. Пустошкина Фетинья (Fetinia), пом., 5, 447. Пуха (Puha, este din пухъ sau la feminin <puhă), 6, 365. Пухачев (Puhacev <?puhă) Иван, 1, 43. Пыря (Pârea, <pârâi sau pâră+suf-ea, în rusă пыро=хлебное растение), 6, 479. Рашков (Raşcov <raşcă) Михаил, 1, 190. Рожнов Игнатий Микулин (Miculin), пом., 7, 542. Рожнов Микула (Micula) Игнатьев, пом., 3, 544.

Рупос (Rupos, <*rupe*+suf.-*os*) Яков, 4, 228. Рупсо (Rupso, ?metateză *rupos*), 6, 263. Рупцо (Rupţo, <rupt, rupţi) Василий, 5, 376. Рышко (Râşco, ciupercă, <râjko), 1, 471. Рышко (Râşco) Андрей Иванов, 5, 608. Рышков (Râşcov) Василий, 5, 501. Рышков (Râşcov) Гаврило, 5, 501. Рышков (Râşcov) Епимах, 2, 860. Рышков (Râşcov) Федор, 2, 860. Рязанцова Домна (Domna), пом., 6, 799. Ряшков (Reaşcov <raşcă) Анисий, 3, 524. Ряшков (<raşcă) Смешко, 3, 524.

Сак (Sac, <sac), 6, 170, existenţa lui şi cu articol hotărât, denotă incontestabil prezenţa şi influenţa lui românească în limba rusă. Сакулин (Saculin, <sacul) Трофим, 2, 564. Сакулин (Saculin) Федор, 2, 566. Самарин Микула (Samarin <samar, origine sud slavă, Micula) Иванов, пом., 4, 436. Сапун (Sapun, <săpun), 6, 149. Сарпин Осташ (Ostaş), 5, 85. Сарачин (Saracin, <?sărac, săraci, dacă nu este сарацин) Степан Иванов, 4, 191. Сарнин Осташ (Ostaş), 5, 85. Свиязев Иван Пуляй (Puleai!, poreclă obscenă, dezinenţa cu *-i* e din rusă) Васильев, пом., 2, 752. Себеж (Sebej, <sebum, *seb* (seu)+suf-*eş*), 5, 497. Северня Окул (Ocul), пос., 5, 206. Селиванов Осташ (Ostaş), зем., 5, 566. Семеновской Микул (Micul, aşa e scris), поп, 3, 960. Семенов Осташ (Ostaş), зем., 5, 8. Семичев Сулеш (Suleş, <sulă+suf.-eş) Алексеев, пом., 6, 879. Сенкин Осташ (Ostaş), зем., 5, 5. Сидоров Осташ (Ostaş) Артемов, 5, 338. Симанской Микула (Micula) Огарков, пом., 6, 477.

Скин (Schin, <spin, pop.schin) Емельян, 2, 11. Скокин (Scochin, <scoc) Игнатий, 3, 912. Скокулин (Scoculin, <scocul) Иван, пом., 4, 454. Скоморох Микулка (Miculca), 1, 758. Скоморох Осташ (Ostaş), 3, 556. Скорушкин (Scoruşkin, <scoruş) Василий, пос., 5, 212. Сназин-Микулин (Miculin) Федор Григорьев, пом., 4, 268. Спонов Осташко (dacă nu e Soponov Ostaşco), 1, 518. Степанов Андрей Фалков (Falcov, <falcă), 5, 395. Степнов Осташ Окулов (Ostaş Oculov), 5, 270. Сукляда (Шукля) Осташ (Ostaş), 6, 761.

Сулец (Suleţ, <sulă+suf.-eţ, după părerea mea contextul românesc *sulă*: instrument şi peşte; şi ca etimologie, este mai argumentat decât la Vasmer,III) Макар Иванов, 6, 933. *Слов. русс. яз.* redă sensul дать сулу=выслушать, inclusiv verbul сулить, сулю; următorul exemplu însă înclină mai clar pentru un cuvânt românesc. Сулой (Suloi, <sulă+suf. augmentativ -oi) Иван, 1, 445. Сулуев (Suluev, <*sul*+suf.-*ui* sau *suloi*) Ананий, 2, 97. Сулуев (Suluev) Гридка Мартынов, 2, 96. Теркова Фетин'я (Fetinia), пом., 3, 909. Терпигорев Осташ (Ostaş) Давыдов, пом., 4, 152. Титов Горяин Дудоров (Dudorov, <Tudor), пом., 6, 895. Титов Парфений Дудоров (Dudorov), пом., 6, 906. Торбейко Микула (Micula), 6, 857. Тотаринов Григорий-Буня (Bunea, <bun+ea сау бунеть) Яковлев, пом., 4, 567. Трофимов Матвей Микулин (Miculin), 5, 94. Турицын Микула (Turiţân Micula, <turiţă) Никитин, пос., 5, 206. Турло (Turlo, <turlă) Семен, 5, 173. Турнаев (Turnaev, <turna) Матвей, 6, 865. Турнай (Turnai, <turna), 6, 851. Тыртов (Târtov <târtă, mai multe sensuri, inclusiv a se târti, a elibera gaze, regional) Андрей Васильев, пом., 4, 275. Тыртов (Târtov) Василий, пом., 5, 59. Тыртов (Târtov) Гам, пом., 5, 507. Тыртов (Târtov) Герасим Никитин, пом., 4, 477. Тыртова (Târtova) Ефросинья, пом, 5, 507. Тютел Шило (corespondent lui Sulă) Михаил, 5, 401.

Фалев (Falev <fală, fale) Дмитрий Иванов, 2, 440. Фалев (<fală, fale) Нестер, 2, 519. Фалков (Falcov, <falcă) Иван, 1, 617. Фалков (Falcov) Лев, 1, 78. Фар (Far <far), 6, 531. Фарин (Farin) Федор, 1, 97. Фашутин (Faşutin, <faşă, фашина la Fasmer, IV, ar putea confirma originea românească) Антон, 1, 163. Федков Микула (Micula) Григорьев, 5, 132. Федков Насон (Nason), пом., 3, 542. Федков Федор Микулин (Miculin), 5, 416. Федков Фома Микулин (Miculin), 5, 408. Феря (Ferea, <fier+ea), 6, 167. Фетинья (Fetinia), проскурница, 4, 386. Филиппов Микула (Micula) Селиванов, 5, 369. Фомин Еремей Окулов (Oculov), 5, 189. Фомин Савва Окулов (Oculov), 5, 189. Футя (Futea, obscen, e clar o poreclă), 6, 498.

Харламов Рошка (Roşca, <roş+ca), пом., 5, 408. Хлуденев Микула (Micula) Чеботаев, пом., 5, 238. Хлуденев Юрий Ботаев (Botaev, <?botai, botei – 'cârd'), пом., 4, 321. Хорош Никифор Осташов (Ostaşov), 3, 454. Цепола (Ţepola <*ţepul, ţeapă?), 5, 213. Цин (Ţin <ţine?)

Ананий, 3, 954. Цин (Ţin) Павел, 3, 954. Цин (Ţin) Фома, 3, 954. Чехт Насоник (Nasonik), 1, 246. Чириков Микула (Micula), пом., 2, 558. Чубар (Ciubar <ciubăr), 5, 500. Чукля (Ciuclea, <Cioclea), 6, 407. Чулин (Ciulin, <ciulin sai din ciul,-ă) Емельян, 3, 909. Чулин (Ciulin) Иван, 3, 909. Чупреянов (Ciupreianov, <Ciprian) Конон, 6, 1054. Чупро (Ciupro, din Ciprian), 6, 555. Чупров (Ciuprov) Никита, 6, 1003. Чур (Ciur, <ciur, în rusa veche nu se atestă (Sreznevskij), în cazul nostru este susţinut şi de faptul că e substantiv) Иван, 5, 142. Шадрин Микула (Micula), 1, 457. Шепелев Микула (Micula) Васильев, пом., 3, 861. Шугин Осташ (Ostaş) Семенов, пом., 4, 58. Щоколдин Микула (Micula), 6, 53. Щукля (Şciuclea, <Ciuclea Cioclea), 6, 405. Юренев Бурец (Bureţi, <burete, bureţi) Семенов, пом., 6, 386. Ярец Микулка (Miculca), 1, 198.

Indice geografic

Арбуж (Arbuji <harbuji în română), д., 6, 465. Аринино (Arinino <arin), д., 5, 240, 245. Ариново (<arin), д., 4, 362. Бабаха (<babacă), д., 4, 61. Бабачево (<babacă, babaci) 5, 645. Базулино (<bozul?), д., 518\4, 281. Балачево (<bale+suf.-aci), д. 2, 542. Балево (<bale), д., 2, 446. Балино (<bale), д., 2, 193. Батаковская (<batac), пож., 6, 375. Бачево (<baci), д., 2, 453. Безулино (Bezulino, <bezul, bez - învechit), пуст., 6, 602. Бобачево (<babacă, băbaci), д., 2,95. Бозулино (<bozul), д., 6, 347. Борканово (<borcan, cu etimologie din bulgarul *burkan*, mai apropiat de română, în rusa veche боркан=морковь, însă aici nu are etimologie, poate românescul borcan e veriga de legătură cu un termen latin mai timpuriu, Fasmer, I), д., 1, 498. Борулина (Borulina, Burul), д., 5, 230. Борулицы (Boruliţî, Borul, <Burul), оз., 6, 748. Букино (<bucă), д., 1, 620\2, 147; 5, 99. Букино (Buchino), пуст., 4,95; поч. 6, 75. Букино (Buchino) Рамение, д., 6, 991. Букрово (Bucrovo, bucurovo <bucur?), д., 4. Булово (<bulă, haină rea, zdreanţă, I.Iordan), д., 6, 446. Булышово (<bulă), д., 2, 765. Бурезко (<bureza sau burezi pop., bureţi), д., 4, 143. Бурулино (<burul, bunul), д., 1, 113. Бурцово (Burţovo, <burt(ă), burţi), д., 1, 205. Бурцово-Рубчиха (<burt(ă), burţi), д., 6, 47. Бутакова Нива (<butac), поч., 6, 264. Бутино (<bute), пуст., У1, 493. Бытко (<bâtcă), д., 3, 320.

Вакорино (<vacă sau văcar), д., 6, 425. Валашево (<valah - valaşin, voloh - voloşin), д., 5, 520. Валья (Val'ja, <vale), д., 3, 892, 940. Вердеева (<verde), д., 6, 974. Вержица (Verjiţa <vergea, diminutivat), д., 5, 393, 408. Вешка (Veşca <veşcă), р., 4, 350. Вешки (<veşcă), д., 3, 274. Волохово (<voloh), д., 1, 554. Волошево (<voloh), д., 5, 213. В Радолех (Radol, <Radul), пуст., 6, 959. В Радолех (Radol <Radul), пож., 6, 960. Выскино (<vâsc), д., 1, 293. Гаиново (<găină), д., 6, 137, 1007, 1044. Гайно (<găină), д., 1, 749. Глобицы (Globiţî <gloabă), сельцо, 3, 576. Голяшев (<gol+suf-aş), д., 5, 614. Голяшово (<gol+suf-aş), д., 4, 393. Гурылево (Gurâlevo <gură+рыло), д., 6, 215. Гурылево (Gurâlevo), сельцо, 3, 937. Дангово (Dangovo <danga, etimologie turcică), д., 3, 675. Доманино (<Doman, Duman), сельцо, 2, 144. Доманов (<Doman, Duman), поч., 6, 164. Домниково (<Domnica), д., 6, 819. Домници (<Domna, Domniţa), д., 3, 387. Дораган (<Dorogan, nume de familie), д., 4, 283. Дороган (<Dorogan), д., 1, 119; 2, 324. Дороган (<Dorogan), р., 5, 353. Дороганица (<Dorogan), д., 2, 610. Дрокино (<drac), д., 3, 110. Дубровская Нива, Манушиха (Manuşiha, <mănuşica) то-жь, д., 6, 392. Дудорово (<Tudor), д., 2, 171; 3, 352. Дудоровский погост (<Tudor), 3, 95, 677.

Жавро (<javră), оз., 1, 728. Жапино (<jap! interj.), д., 3, 888. Жегоска (Jegosca <jeg+suf.-os) , д., 5, 687. Жигиница (<jig), д., 4, 416. Жигино (<jig), д., 1, 660. Жог (<joc), поч., 4, 291. Жог (<joc), пуст., 5, 261. Загаиново (<Za+găină), д., 6, 366. Загайново (<Za+găină), д.,6, 425. Замошье (<Za+<moş) куевско (pe râul Cuia, <cui), д., 5, 466. Зыбалово (<zăbală), д., 6, 40. Ильеша (<Ilieş), сельцо, 111, 808, 810. Ицово (<iţă), д., У1, 51. Карачуни (<Crăciun, influenţă românească mai timpurie), д., 5, 678. Карачунский (Карачунитцкий) (<Crăciun), погостъ, 4, 151, 245, 578\5, 66-68, 582-613. Карачуны (<Crăciun), д., 4, 200. Кересте (Chereste <cherestea, etimologie turcică) Глухая, д., 3, 46. Керестно (<cherestea), д.., 4, 132. Кересть (<cherestea), р., 3, 480. Кересть (<cherestea) Заречье., д., 3, 31. Килуха (<chiluga, chilug), д., У1, 844. Кинино (<chin), д., 1, 156. Китицы (<chiti (sau ţinti), сельцо, 3, 806. Кобякино (Cobeachino <coabă), пуст., 6, 869. Кобяниково (<coabă), д., 5,153. Козона (Cozona <cazon,-ă), д., 4. 470. Козоново (<cazon,-ă), д.., 1, 289. Коколъ (<cocul, ?cucul), д., 5, 445. Кокуево (Cocuevo, <cucui), д., 6, 391. Комашево (<cămaşă), д., 1, 238. Корново (Cornovo, <?corn), д., 4, 405. Кроколец (<cracaleţ, dicţionarele noastre atestă *crăcăneţ*, noi în jurul Chişinăului îl ştim sub forma de *cracaleţ*, de ex., în glumă se spune deseori: *un cracaleţ de copil!*), д., 5, 255. Крячуново (<Crăciun), д., 6, 49. Кукоево (Cucoevo <cucui), остров, 5, 500. Кукуево (Cucu-

evo <cucui), д., 6, 10. Кукуево (Cucuevo), пуст., 6,909. Купрово (Cuprovo, <?cupru), д., 3, 459. Кушкина (<cuşcă), д., 3, 314. Кушкино (<cuşcă), д., 3, 329. Кушкино (<cuşcă), оз., 3, 314, 333. Кушково (<cuşcă), д., 1, 102. Куяне (<cui, locuitori pe râul Cuia), д., 1, 787.

Лино (<lin, spre deosebire de peştele *lin*, prezent în ambele limbi, aici este vorba, probabil, de starea apei, a iazului), оз., 1, 728. Лунка (<luncă), оз., 2, 90. Лункино (<luncă), поч., 4, 371. Люля (Liulea <lulea), д., 6, 1020. Мазилцово (<mazil, poate e un exemplu de apariţie mai timpurie, cu referire la Dal', este şi la Fasmer,II: мазил=однодворец; fără explicaţie), д., 4, 489. Манушинская (<mănuşă), пож., 6, 764. Манушиха (<mănuşica), Дубровская Нива тож, д., 6, 392. Матаново (<mătană), д.,1, 5. Матея (<Matei), д., 3, 924. Мерцыно (<merţă), д., 6, 880. Миклякoво (<Miclea, micu(l)+suf.-ea), д., 1, 138. Микулина Горка (<Micul, Micula), д., 6, 846. Микулино (<Micul, Micula), д., 1, 42. Микулинское (<Micul, Micula), д., 6, 211. Микулин (<Micul, Micula), поч., 6, 352. Микшино (Micşino <micşunea? sau mic diminutivat...), слободка, 6, 37. Микшино (Micşino) Селище., сельцо, 6, 162. Мичево (<mic,mici), д., 6, 555. Михалево-Микулино (Mihalevo-Miculino, <Mihale, Mihalcea în evul mediu, Micul) тож, 6, 292. Мичкино (<mic, mici), сельцо, 4, 146. Мичково (<mic, mici), д., 4, 275. Мичково (<mic, mici), поч., 6, 75. Морморка (Mormorca, <mormor, mormăie ursul, sau imită sunetul cursului de apă?, sau <mormăi), р., 4, 218. Мормылево (<?Mormăilă contaminat, sau <mormăi), д., 2, 737. Мортахово (<mort+suf.-ac), поч., 4, 312. Мосорина (<mosor), д., 5, 227. Мосорок (<mosor), д., 5, 551. Мошатино (Moşatino, <moş+suf.-at, asemenea cu buzat, pătat, moţat), поч., 4, 498. Мошина (<moş), д., 2, 520. Мошниха (Moşniha, <moş, *moşnică?, diminutiv feminin sau de la мошникъ=глухарь; ar putea fi anterior de moşneag, <moşneac, <moşnic; preluare în rusă, cu aluzie la pasăre şi om cu aspectul oarecum caraghios, surd?), д., 6, 263. Мустея (<must+dez.-eia), д., 5, 434. Мустино (<must), селище, 6, 794. Мушино (Muşino <muşă), вол., 6, 37, 86...

Над Керестью (<chererstea), 3, пож.., 453. Над Тудромъ (<Tudor), д., 2, 842. На Жогу (<joc), д., 5,141. На Керести (<cherestea), д.., 3, 64. На речке Луке Едерке (Ederke <iederă), д.. 1, 163. На Улуке (Uluche <uluc, д., 2, 854. Ненино (Nenino <nene), заим., 6, 682. Нешково (Neşcovo <neş), д., 6, 642. Насоново (<Nason), д., 2, 55. Насоновская (<Nason), д., 6, 448. Негино (<neghină sau негъ), д., 4, 220. Нивка Мандино (Mandino <Manda), поч., 6, 230. Никулино (Nicula, contaminarea lui Micul din popularul Ňicul), д., 6, 104. Никулкино (<Nicula, Ňicul-Micul), д., 6, 527. Негиносине (<neghină+suf-os), д., 1, 270. Нор (Nor <nor), д..,2, 685. Ожигино (o+jig), д., 2, 133. Ожигулево (<o+jigul), д., 6, 53. Окиня-Турбино (<turba), д., 6, 102. Окишово (<ochi+suf-iş), д., 6, 158. Окишово (<ochi+suf-iş), селище, 1, 368. Окулино (<ocul), д.,4, 576. Окулова (<ocul), д., 1, 852. Окулово (<ocul), д., 1, 167. Окуловское (<ocul), д., 6, 847. Онтоманово (<ontoman, ortoman), д., 2, 336.

Осташкино (<ostaş), селище, 6, 1038. Осташково (<ostaş), вол., 6, 124-126. Осташково (<ostaş), д., 4, 462. Осташово (<ostaş), д., 1, 504; 2,253; 3, 425; 4, 425; 5, 242; 6, 137... Осташово (<ostaş), поч., 6, 169. Паева (<pai, paie), д., 4, 310. Паево (<pai, paie), д., 5, 573. Палма (<palmă), поч., 2, 836. Папушово (<păpuşă), д., 1, 521. Паруево (<paru(l)), sau părui), д., 2, 287. Патово (<pat), д., 1, 294. Патриева Гора (<patrie?), д., 5, 377. Паунино (<păun), д., 5, 247. Пелеш (<piele+suf.-eş), д., 3, 331, 778\5, 492, 501, 507. Пелеш на Манюше (<piele+suf.-eş, <mănuşă), д., 5, 139. Пелеш Афанасово то-ж (<piele+suf.-eş), д., 6, 329. Пелеша (<piele+suf.-eşa, la feminin), д., 4, 7. Пелешкино (<piele+suf.-eş), д., 6, 401. Пелешь (<piele+suf.-eş), д., 4, 124. Пенницы (<?pană, pene, peniţe), пуст.,1,67. Пенье (<pene), д., 5, 614. Пенье (<pene), поч., 6, 326. Пенягина (<peneag, mai puţin probabil din пеняжекъ=монетка sau пеняжник=меняла, *Сл.русс.яз.*), нивка, 6, 423. Пенягино (<peneag), д., 2, 720. Пенякин (<peneac, peneag), поч., 6, 427. Перделов (<?perdea, perdele), поч., 6, 372. Пердлево (<?perdele), д., 6, 447. Пердлево Брюхово то-ж (<?perdele), д., 6, 494. Пердлев (<?perdele), поч., 6, 285.

Петрико (<Petrică, diminutiv al lui Petre, Petrea, Petru), поч., 4, 554. Петриково (<Petrică), д., 2, 452; 5, 249, 658; 6, 154. Corespondent, Петрино, д., 3, Карг. пог., 449; Ник. Суйд. п., 707, 712. Пинино (Pinino, <pin sau пина=молюск...?), д., 5, 159. Пиняга (<?peneag,-ă), д., 3, 124. Пичино (Picino <pici, etimologie turcică), д., 2, 392. Плиноха (<plin, plinuca, plinuţa, despre femeie sau despre apă?), д., 4, 257. Пулос!, obscen, д., 1, 696. Пуцылево (Puţâlevo <puţă?), д., 1. 792. Пуяга (<pui, puigan), д., 351. Пуяга (<pui, puigan), р., 6, 54, 161... Пынки (<pâine), поч., 6, 97.

Пырца (<pârţ), пуст., 4, 95. Пырьищо (Pâr'işcio <pâră), пуст., 4, 481. Радолец (<Raduleţ, Radul), поч., 6, 446. Радолицы (<Raduleţ, Radul), д., 5, 548. Радолицы Нижние (<Raduleţ, Răduleţ), д., 5, 550. Радол (<Radul), д., 2., Сыт. пог., 483, въ вол. Мореве, 724. Радоль (<Radul), д., 3, 150. Радоля (<Radul), р., 6, 952, 960. Радулово (<Radul), д., 4, 508. Радуля (<Radul), д., 4, 557. Раша (<raşcă?), д., 5, 228. Рашково (<raşcă), д., 2, 759. Родюкино (Rodiuchino <Răducu), д., 6, 405. Родюково (<Răducu), д., 5, 151. Рома (<Roma), д., 1, 180. Рошково (<roş, roşcă), д., 6, 853. Рошнево (Roşnevo <roşu), д., 1, 90... Ружала (<Ruja, Rujana, *Rujala?), д., 4, 500.

Рыдино (din рыдать sau <râde, cu sens invers), д., 3, 113. Рыдно (<râde?), д., 3, 68. Рындино (menţionăm aici <рында=оруженосец, dar şi <rând), сельцо, 2, 429. Рысово (<râs, râde, sau рысь-râs), д., 6, 993. Рытица (Râtiţa <rât), д., 5, 259. Рытицы (<rât), д., 5, 617. Рышкино (<râşcă), д., 6, 981. Савулино (<Savul, Sava), д., 1, 69. Сакова (<sac), д., 6, 982. Саково (<sac), д., 6, 401. -\- поч., 6, 65. Сачев (<sac, saci), поч., 4, 240. Сачки (<sac, saci, dacă exista сачек?), д., 1, 615. Себеж (<sebum (seb, seu), seb+suf-eş), д., 5, 505... Себеж (<sebum (seb, seu), seb+suf-eş), р., 4, 387. Селище Микшино (Micşino), сельцо, 6, 162. Сербалово (Serbalovo <Sorbală?), д., 5, 360. Скробовичи (<scrob), сельцо, 3, 751. Скробово (<scrob), д., 1, 115. Скробцово (<scrob), 2. 507. Скутово (Scutovo <scut sau rusescul скутъ), д., 2. 385. Слина (Slina <slin), д., 6, 12. Слинково (<slin), д., 6, 280. Слинково (<slin) Фомино, тож, д., 6, 274. Слинишно (<slin), д., 5, 489. Собица (<sobă, diminutivat, etimologie complexă), р., 4, 336. Софоника (Sofonica, diminutivat româneşte), пуст., 6, 62,66. Страхон (<Zdrahon), д., 5, 455. Страхон (<Zdrahon), поч., 5, 456, 471, 472. Стрешно (<streşină), оз., 1, 127. Сулино (<sulă), д., 6, 342. Сулино Третье тож (<sulă ori sul), д., 6, 331. Суловское (<sulă), оз., 6, 396. Сулоево (<sulă, suloi), д., 5, 371. Сулоево (<sulă, suloi), сельцо, 1, 429. Секово (<sec), оз., 6, 1037. Тобино (<tobă), д., 6, 1069. Тобошево (<tobă+suf.-oş), д., 6, 95. Тобошево (<tobă+suf.-oş), оз., 6, 83.85. Тобошово Большое (<tobă+suf.-oş), д., 6, 93. Тресна.., urmează...Тросна (<trosni, de asemenea, adj. тростный=относящийся к сухим ветвям, к хворосту, eram aproape!), д., 1, 722. Тросна (<trosni), р., 6, 160, 352. Тросно (<trosni), д., 1, 697. Тросно (<trosni), оз., 5, 525. Тросно Большое (<trosni), д., 5, 504. Тросно Заполье (<trosni), д., 506. Тросно Меньшое (<trosni), д., 5,504.

Турбино (<turba), д., 2, 298\6, 1063. Турбино (<turba), оз., 2, 299. Турбино Окиня (<turba), д., 6, 102. Турбин (<turba), поч., 6, 954. Турдова (Turda, nume topic în România), д., 4, 390.391. Турдово (Turdovo, cf. răspândirea lui timpurie la Drăganu 1933), д., 5, 613. У Микулиных Бурцово (<Micula, Burt(ă), Burţi), д., 3, 90. Фалешкино (Faleşkino <fale), д., 2, 16. 216. Фалешково (<fale), д., 2, 216. Фалешов (<fale), поч., 4, 345. Фалин (<fală), поч., 6, 65. Фалкова (<falcă), д., 4, Рожд. пог., 281, Свинорецк. пог., 510. Фалково (<falcă), д., 1, 10, 46; 2, Полищ. пог., 257, въ гор. Демоне 519; 5, 372; 6, вол. Белая Никол. пог., 7, Никол. Забор. пог., 476. Фалнево (<fală sau falne), д., 2, 881. Фатово (<fată), селище, 1, 536. Фашутино (<faşă), д., 1, 162. Фетюшинская (<fată, fete), пож., 4, 507. Фларева (<floare), д., 4, 317. Фларевичи (<floare), д., 5, 575. Фларево (<floare), д., 4, 74; 5, 185, 544; 6, 1057. Флорово (<flori, floare), д., 1, Михайл. пог., 194, Тухол. пог., 710. Фокино (Fochino <foc), д., 1, 433, 580. Фустово (<fustă), д., 4, 383. Футино!, д., 6, 338. Футино!, озеро, 6, 338, 340, obscen, sau următorul. Футынь (<футъ=род монеты), оз., 6, 42, 44. Футыня, д., 6, 45. Хотулско (<Hotul de la Hot sau hatul?), д., 6, 848. – Нижнее, д., 6, 849. Хохулино (<Hohul?, din ho-ho!, onomatopeic), пуст., 2, 459. Чернево (<чьрнь, dar şi cerne), д., 6, 276. Un argument românesc în ex. următor, Чернутеево (<cernut, cerne), д.,1,387. Чернеево (<?cerne), д., 6, 485. Чупро (<Cipro?), д., 2, 610. Харниха (<harnica, femeie harnică), д., 6, 105. Хорево (<horă), д., 1, 398; 2, 285. Хорино (<horă), д., 2, 244, 282.

Цыров (<ţâr, -ă), поч., 6, 169. Шелева Гора (<şale, pop. şele), д., 2, 305. Шелелево (<şale, pop. şele), д., 2, 305. Шелелечь (şele+лечь, <şale, pop. şele), д., 5, 628. Шелелега (şele+лег, <şale, pop. şele), д., 4, 417. Шелино (<şale, pop. şele), д., 2, 747. !Щерепицы... Щеркино (<cerc), поч., 2, 656. Яска (<iască-iasca, mai probabil, fiindcă e la feminin, sau яскъ=корзина?), д., 4, 286, 288, 315. Ярнова (Iarnova <iarna) Гора, сельцо, 1, 380. Ярновик (<iarna), д., 4, 8, 5, 297.

În concluzie, din analiza unei game variate de izvoare documentare constatăm o răspândire foarte timpurie a românilor în teritoriul cnezatului de Novgorod, începând din secolul XI până în circa secolul al XVI-lea. Destul de numeroasă în secolul XVI prezenţa românilor poate fi catalogată printr-o numeroasă colonie, ceea ce denotă o imigrare masivă a lor din timpurile cele mai vechi, ei afirmându-se aici şi cu elemente de toponimie şi hi-

dronimie. În ultima fază românii, ca şi în perioada de început mai puţin documentată, se aflau într-o interacţiune destul de remarcată cu populaţia rusă, reflectându-se prin contaminarea termenilor de origine română cu terminaţii ruseşti, cu nume mixte româno-ruse, sau cu influenţe româneşti asupra limbii ruse, rămase în afara atenţiei cercetătorilor pe toată durata istoriografiei moderne.

Studiul în cauză are o mare valoare ştiinţifică pentru istoria românilor, care până în secolul XIV resimte o penurie de izvoare documentare, aproape totală, în special cu referire la nume de persoane, iar în parte şi la toponime şi hidronime. De asemenea, cercetarea noastră aduce o completare substanţială istoricului teritoriului de nord-vest al Rusiei medievale.

Bibliografie

Drăganu 1933: N. Drăganu, Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei (Bucureşti 1933).

Ghimpu 2009: V. Ghimpu, Unele consideraţii privind românii şi onomastica românească în Rusia de vest. Destin Românesc (serie nouă), revistă de istorie şi cultură 3 (61), an IV (XV), 2009, 79-92.

Iordan 1983: I. Iordan, Dicţionar al numelor de familie româneşti (Bucureşti 1983).

Лабутина, **Костючук** 1981: И.К. **Лабутина**, **Л.Я**. **Костючук**, **Псковские берестяные грамоты №3 и 4.** СА 1, 1981, 66-88.

НПЛ 1950: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов (Москва-Ленинград 1950).

НПК 1915: Новгородские писцовые книги. Указатель к первым шести томах (I-VI) (Петроград 1915).

ПВЛ 1950: Повесть временных лет, часть 1, текст и перевод (Москва-Ленинград 1950).

ПСРЛ V 2000: Полное Собрание Русских Летописей, т. 5, вып. 2, Псковские летописи (Москва 2000).

ПСРЛ IV 2000: Полное Собрание Русских Летописей, т. 4, ч. 1, Новгородская четвертая летопись (Москва 2000).

Romanian mentions in North-Western Russia in the 11th-16th centuries (preliminary research)

Abstract

Analyzing a variety of documentary sources we attest an early propagation of Romanians within the territory of Novgorod principality starting with the 11th century until around 16th century. The existence of a big Romanian colony in the 16th century is indicative of a massive immigration from the earliest times. Their presence is illustrated by toponyms and hydronyms as well. The intense relations between the Romanians and the Russians in the less documented last period, is reflected by mixed Romanian-Russian terms, mixed names or other Romanian influences on the Russian language. This is a less researched topic in modern historiography.

The study has a significant scientific value for the history of Romanians which until the 16th century shows penury of documentary sources, especially referring to proper names, toponyms and hydronyms. The research is an addition to the history of medieval north-western Russia also.

Румынские названия в Северо-Западной России в XI-XVI веках

Резюме

Анализируя различные документальные источники, автор установил довольно широкое распространение румын в Новгородском княжестве начиная с XI и по XVI веков. Их большое количество в XV-XVI века, позволяет считать их присутствие довольно многочисленным и пришедшим сюда путем миграции и колонизации, что можно судить включительно по данным топонимии и гидронимики. Румыны-волохи находились в активной взаимосвязи с русским населением исповедуя общую православную религию, а также нося смешанные имена.

Настоящее исследование имеет большое научное значение для истории румын, у которых имеются довольно большие пробелы по документальным источникам и почти полностью отсутствуют сведения о личных именах, отчасти по топонимии и гидронимики, вплоть до XIV века. Также, оно существенно дополняет средневековую историю Северо-Западной Руси.

11.02.2010

Dr. Vlad Ghimpu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

UNELE ASPECTE ISTORIOGRAFICE PRIVIND ACTIVITATEA COMERCIALĂ A GENOVEZILOR LA EST DE CARPAŢI ŞI LA GURILE DUNĂRII (sfârşitul sec. al XIII-lea - prima jumătate a sec. al XIV-lea)

Silvia Barcaru

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, progresul economic din spaţiul est-carpatic, de rând cu evoluţia politică a societăţii locale, a dus la constituirea şi consolidarea statului românesc Ţara Moldovei. Traversarea teritoriilor acestuia de căile comerciale ce legau Europa Centrală şi Marea Baltică de Dunărea de Jos şi Marea Neagră, au creat condiţii prielnice pentru activizarea relaţiilor social-economice ale populaţiei din spaţiul est-carpatic.

Comerţul mediteraneean, în virtutea unor factori politici şi militari, care s-au succedat vertiginos (cuceririle mongole în Extremul Orient şi în Europa de Est, controlul căilor comerciale de pe Marele Drum al Mătăsii şi luptele cruciaţilor în Orientul Apropiat), s-a extins treptat cuprinzând Marea Neagră cu regiunile limitrofe, angrenând tot mai mult în relaţiile internaţionale, economice şi politice, şi regiunile de la est şi sud de Carpaţi, locuite de români.

În acest articol vom aborda unele aspecte istoriografice ce ţin în special de activitatea comptuarelor şi emporiilor genoveze. S-a constatat că apariţia şi evoluţia coloniilor genoveze de la Dunărea de Jos a fost determinată de nivelul de dezvoltare economică al comunităţilor româneşti din spaţiul est-carpatic. Aprecierea relativ târzie a rolului de netăgăduit al factorului economic pentru dezvoltarea societăţii medievale timpurii româneşti se poate explica prin lipsa de atenţie cuvenită şi dezvoltarea mult prea lentă a cercetărilor de istorie economică atât pe plan general european, cât şi în istoriografia românească. Totuşi, este necesar să menţionăm că în istoriografia românească nu au lipsit preocupările de istorie economică. Anumite cercetări şi studii în acest sens au apărut deja în scrierile istoricilor paşoptişti şi ale generaţiei următoare (N. Bălcescu, M. Kogălniceanu ş.a.).

Cele mai importante lucrări, bazate pe studii ale unor documente de arhivă din Europa Occidentală, au apărut la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului următor. Putem menţiona, în primul rând, lucrările marilor reprezentanţi ai istoriografiei româneşti A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Ion Nistor, Nicolae Bănescu, Gheorghe I. Brătianu ş.a.

În dezvoltarea acestui domeniu al cercetării istorice, un loc însemnat, pe măsura îmbogăţirii bazei documentare prin noi descoperiri în arhivele şi bibliotecile din Europa de Vest, a ocupat problema schimbului intern şi internaţional de produse care a cunoscut un avânt deosebit în perioada primelor secole ale mileniului al II-lea. Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, cercetătorii români au descoperit în arhivele italiene şi au publicat importante documente privind comerţul internaţional. Este vorba în special de *registrele notariale de la Pera şi Caffa* datate cu sfârşitul secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIV-lea. Aceste registre conţin informaţii inedite despre activitatea comptuarelor genoveze de la Constantinopol, din Crimeea şi de la Dunărea de Jos (Câmpina 1973, 98-135).

Unul dintre primii cercetători care au inclus în circuitul ştiinţific materiale privind activitatea genovezilor la Chilia şi Cetatea Albă a fost Nicolae Iorga. Lucrarea sa *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, publicată în 1899, este considerată şi astăzi un important punct de pornire în istoriografia europeană şi românească privind cercetarea relaţiilor comerciale şi economice ale oraşelor medievale din Europa Centrală şi de Sud-Est. N. Iorga a subliniat faptul că deja în a doua jumătate a secolului al XIII-lea Chilia şi Cetatea Albă intraseră în orbita intereselor negustorilor genovezi din republicile italiene (Panaitescu 1994, 263).

Ion Nistor, bazându-se pe culegerile de documente apărute în Vest, publică în limba germană câteva studii importante dedicate comerţului şi relaţiilor economice din perioada respectivă. Autorul analizează activitatea genovezilor la Chilia şi Cetatea Albă, care cumpără şi vând cereale din regiunile de la est de Carpaţi.

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 71-77.

Un alt mare istoric, A.D. Xenopol, analizează tratatul florentinului Balduin Pegolotti *Pratica dela mercatura* în care acesta apreciază, pe la 1335, calitatea înaltă a grânelor de la Cetatea Albă şi Chilia, dar şi rivalitatea dintre genovezi şi veneţieni pentru cerealele româneşti (Panaitescu 1994, 263).

Remarcabilă este şi teza de doctorat a lui Gheorghe I. Brătianu elaborată la Sorbona şi editată în 1929 cu titlul *Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*. Autorul studiază expansiunea maritimă a genovezilor în Levant; întemeierea stabilimentelor republicii ligure la Constantinopol; descrie etapele rivalităţii economice în Mediterană şi Marea Neagră, inclusiv la Nistru şi Dunărea de Jos, a celor două republici maritime italiene. Actele editate de Gh.I. Brătianu sunt documente private în care au fost înregistrate tranzacţiile zilnice, operaţiile de schimb, investiţiile comerciale, vânzările de mărfuri, de sclavi, închirierile de nave ş.a. (Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1988, 126-137).

Printre alte multiple probleme Gh.I. Brătianu a examinat aceste documente şi materiale publicate în studiile sale prin prisma relaţiilor negustorilor italieni cu comunităţile de la Dunărea de Jos, evidenţiind în special comerţul genovezilor la Vicina şi la Cetatea Albă. Totodată, autorul a analizat multilateral şi cu competenţă aspectul juridic, dreptul privat şi dreptul comercial din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Documentele reprezintă, în forme multiple şi variate, viaţa economică şi socială a contoarelor genoveze începând cu sfârşitul secolului al XIII-lea, şi relaţiile acestora cu regiunile de la est de Carpaţi. De asemenea, ele demonstrează şi spiritul de iniţiativă al genovezilor în procesul tranzacţiilor comerciale (Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1988, 121-139).

În spaţiul de la gurile Dunării şi Nistrul de Jos transportul produselor şi al mărfurilor, care circula pe diferite ramificaţii ale Marelui Drum al Mătăsii ce legau Orientul şi Occidentul, se realiza prin intermediul oraşelor portuare dunărene Vicina, Chilia, Licostomo şi Cetatea Albă (Iosipescu, 1982, 265-282; Полевой 1988, 7-22; Manolescu 1990, 548-551; Spinei 1993, 171-234; Коновалова 1994, 108-125; Gorodenco 2003, 336-346; Papacostea 2006, 21-49). În continuare căile terestre traversau în diagonală spaţiul est-carpatic pentru a ajunge la Lwow, iar de aici spre Europa Centrală şi spre oraşele hanseatice de la Marea Baltică.

Aflate, în funcţie de vicisitudinile politice de la Dunărea de Jos, aceste oraşe erau sub dominaţia politică, mai mult sau mai puţin efectivă, a bizantinilor sau a tătarilor, şi economică, a genovezilor. Activitatea comercială dominatoare sau bazele întemeierii domeniului colonial comercial al genovezilor în acest spaţiu s-a datorat tratatului încheiat între Michail Paleologul şi genovezi, la Nymphaion, încă în martie 1261, în urma alianţei cu Imperiul de la Niceea, prin care, în domeniul comercial, genovezilor le era atribuit dreptul de a face comerţ în întregul Imperiu Bizantin, inclusiv în Marea Neagră (Iorga 1899, 42-45). Totodată, tratatul prevedea ca autorităţile bizantine „să nu îngăduie să facă negoţ în Marea cea Mare (Marea Neagră) nici unui latin, cu excepţia genovezilor şi pisanilor... şi nici să facă vreo pagubă genovezilor la intrarea în Marea cea Mare sau la ieşire, cu sau fără mărfuri; ei pot să meargă liber şi, întorcându-se să revină, scutiţi de orice taxă comercială..." (Manolescu 1976, 162).

Astfel, în aceste condiţii genovezii au pătruns la sfârşitul secolului al XIII-lea, tot mai insistent în Pont, întemeindu-şi colonii comerciale pe litoralul nordic, în Crimeea, cu centrul la Caffa, precum şi în zona care mai mult ne interesează pe noi – pe litoralul vestic la Cetatea Albă şi la Dunărea de Jos – la Vicina, apoi la Chilia şi la Licostomo. (Papacostea 2006, 21-49).

Datorită mijloacelor comerciale şi a flotei, negustorii italieni au exercitat, începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, o incontestabilă supremaţie navală şi comercială la est de Carpaţi. De altfel amploarea negoţului cu grâne de exemplu, realizat şi controlat în totalitate de genovezi în oraşele portuare de la Dunărea de Jos se oglindeşte în cartularul notarului Antonio di Ponzo din Chilia din anii 1360-1361. În aceşti ani, „pe canelele din Chilia unde corăbiile sunt încărcate cu grâu", la Licostomo sau încă la Vicina, au fost colectate, comercializate sau transportate pe 28 de nave circa 904 tone de cereale, porturile de destinaţie fiind: Pera (genoveză) şi Constantinopol, Mesembria, Sozopol şi Gatopol pe litoralul bulgar actual, Famagusta din insula Cipru, Genova (Manolescu 1990, 549-551).

În general Chilia avea o importanţă strategică deosebită, fiind pe drept considerată cetatea domi-

nantă a gurilor Dunării. La sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, Chilia este amintită în documente ca important centru al tranzacţiilor comerciale ale negustorilor genovezi. Puterea comercială deosebită de care dispune aşezarea în perioada respectivă, îi permitea să emită monedă proprie, cunoscută sub numele de *asperi Conii argenti et spendibibes de Chilia* – asperi de argint de Chilia – buni şi cu putere de circulaţie (Iorga 1899, 38-59).

De asemenea, actele notarului Antonio di Ponzo, instrumentate la Chilia între 27 noiembrie 1360 şi 12 mai 1361, demonstrează şi importanţa comerţului comptuarului de la Chilia care exporta la Pera, la Constantinopol, la Genova şi în alte regiuni grâu, miere, ceară, piei, blănuri, sare, vin ş.a. În baza acestor documente s-a calculat că operaţiile comerciale încheiate la Chilia între 8 martie şi 12 mai 1361 se ridicau la 7 770 hiperperi, ceea ce ar face 30.000 hiperperi pe an, după calculele cercetătorului francez M. Balard. S-ar putea întâmpla ca în realitate această cifră de afaceri a coloniei Chilia să fi fost mult mai mare. Despre aceasta ne face să credem menţiunea lui Antonio di Ponzo care menţionează în documentele sale încă un notar, pe Barnabo di Carpino (Balbi 1977, 63-88; Iliescu 1974, 284-291).

Mai târziu Chilia devine unul din puternicile centre economice şi administrative situate la intersecţia unor mari drumuri comerciale.

La sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, Vicina, o altă colonie genoveză, a constituit un punct de sprijin esenţial care a asigurat desfăşurarea activităţii comerciale a genovezilor la Gurile Dunării.

Cartularul notarului perot Gabriele di Predono atestă schimburile comerciale şi operaţiile băneşti efectuate între Pera, Caffa şi Vicina între 27 iunie şi 7 octombrie 1281. Prin contractele de comanditǎ şi de schimb erau încredinţaţi unor negustori sau intermediari, spre a fi duşi la Vicina, bani pentru cumpărare de produse sau pentru operaţii financiare, precum şi mărfuri – postăvuri, ţesături, bumbac, in sau mătase ş.a., pentru a fi vândute sau schimbate cu alte produse locale sau de tranzit (Câmpina 1973, 99-135).

Valoarea banilor şi a mărfurilor cu destinaţia Vicina se ridică la 3 421 hiperperi, reprezentând circa 20 % din valoarea totală de 17 096 hiperperi a contractelor de comandită şi schimb, redactate la Pera în 1281 şi păstrate, cu destinaţia Vicina, Caffa şi alte porturi din Crimeea, Imperiul Bizantin şi Genova (Bănescu 1931, 32-38).

De asemenea importul mărfurilor la Vicina necesita şi un export al produselor economiei agrare locale, impus de echilibrarea balanţei schimbului, de înapoierea cu încărcătură a navelor şi de necesităţile de produse alimentare ale pieţelor din Pera, constantinopolitană şi mediteraneeană. Însă, menţiunile directe ale acestui transport sunt foarte rare. Astfel, la data de 6 octombrie 1281 Francesco di Multedo recunoştea că a primit la Vicina de la Bergognino Bravo cinci cântare şi o turtă de ceară, în total 238,726 kg, încărcate pe nava „Squarzafica", *„pro portandis Januam*" (Manolescu 1976, 172).

Cercetările istorice au permis pe parcursul secolului XX să identifice suficiente materiale documentare privind evoluţia comunităţilor umane din spaţiul est-carpatic, inclusiv din regiunile din sud-estul Moldovei. Aici un rol important în evoluţia problematicii de care suntem preocupaţi l-a avut şi Cetatea Albă. Oraşul este unul dintre cele mai importante şi cele mai vechi din regiune. Prin poziţia pe care o ocupă la vărsarea Nistrului în Marea Neagră, Cetatea Albă s-a bucurat de o cercetare atentă dar şi de o notorietate excepţională. Menţionarea sa frecventă în izvoarele scrise şi cartografice, începând mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea evocă importanţa sa în calitate de debuşeu al comerţului internaţional la Marea Neagră. În secolele XIII-XIV în izvoarele cartografice italiene Cetatea Albă apare sub denumirile *Maurocastro*, *Malvocastro*, *Maocastro*, iar în cele bizantine se preferă numele *Asprocastron* (Pascu et al. 2001, 516-517).

Oraş portuar şi centru comercial genovez, Cetatea Albă, dispunea de importante construcţii necesare navigaţiei şi negoţului. Comerţul maritim al Cetăţii Albe era efectuat de nave locale şi străine. Genovezii asigurau la Maurocastrum (Cetatea Albă) schimbul între produsele orientale şi cele de provenienţă din interiorul continentului european. Ei au alcătuit aici o comunitate autonomă, aveau chiar o vamă proprie a negustorilor lor. În faimosul manual de comerţ al florentinului Francesco Balducci Pegolotti, redactat către 1321-1329, este menţionat „grâul de Cetatea Albă" (*Grano da Maocastro*), fără doar şi poate marfa

care i-a atras cel mai mult pe neguţătorii genovezi în acest punct (Andreescu 2000, 57-77).

Existenţa unor colonii genoveze de la sfârşitul secolului al XIII-lea - începutul celui următor, la gurile Dunării şi la Nistrul de Jos, unele dintre care bat monede, cunoscute în circuitul ştiinţific cu numele de genovezo-tătare, ne este demonstrată şi de cercetările numismatice care aduc o informaţie bogată privind activitatea negustorilor genovezi în regiunea investigată de noi.

Datorită descoperirilor arheologice efectuate la nordul gurilor Dunării au fost găsite piese care alcătuiesc câteva grupuri de monede distincte, atât după frecvenţa descoperirilor cât şi din punctul de vedere al derulării unor evenimente politice din regiune, care erau folosite de către negustori italieni genovezi.

Unul dintre aceste *grupuri,* care este destul de numeros, îl alcătuiesc monedele bătute de Nogai la Isaccea, în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea (perioada 1285/1286-1299/1300) sau emise în monetăria lui Nogai şi Jöga, tot la Isaccea în intervalul de timp 1298/1300/1301. Cele mai multe monede au fost descoperite în componenţa unor *tezaure* la Cetatea Albă (Федоров-Давыдов 1960, 132; Булатович 1986, 117-120), Oţeleni/Vaslui (Iliescu 1964, 363-407), Prăjeşti/Bacău (Iliescu 1977, 165), Ineşti/Teleneşti (Boldureanu 2008, 357), dar şi *izolat,* cum ar fi cele de la Coroteni/Vrancea (Oberländer-Târnoveanu 1985, 586), Hlincea/Iaşi (Iliescu 1960, 269), Părteştii de Sus/Suceava (Iliescu 1960, 268-269), Costeşti/Ialoveni (Nicolae 2006, 8; Boldureanu 2008, 357), Brăila (Cândea 1995, 137-138), într-o localitate necunoscută din jud. Vrancea (Oberländer-Târnoveanu 1985, 586) şi în zona Bârladului. Toate aceste monede ajung să circule de la Dunărea de Jos până la Azac/Azov (Tana) (Фомичев 1981, 219-241) şi pe insula Berezani (Болотенко 1960, 38-46).

Examinând monedele de la Costeşti, Eugen Nicolae crede că ele sunt bătute într-o monetărie din Crimeea (Nicolae 2006, 8)[1] şi doar cele de tip Costeşti-Gârla, de la mijlocul secolului al XIV-lea, pot fi considerate emisiuni originale, aparţinând unei autorităţi locale (Nicolae 2005, 92).

Este important să menţionăm că pe monedele de la Costeşti, ca şi pe cele de la Isaccea, este ornamentată imaginea vulturului bicefal. Eugen Nicolae, autorul cercetării colecţiei numismatice a oraşului Hoardei de Aur de pe Botna, consideră că este posibilă producerea locală a imitaţiilor de tip vultur bicefal, ca şi a celor de tip cu rozetă (Nicolae 2005, 93).

Un alt *grup* este format de monedele din primele decenii ale secolului al XIV-lea şi de la mijlocul acestuia, care au fost descoperite în componenţa unor tezaure sau izolat, la Săseni (Нудельман 1976, 96-97; Nicolae 2007, 183-210) şi Lozova (Străşeni) (Нудельман 1975, 97), Orheiul Vechi (Nicolae 2005, 10), Costeşti/Ialoveni (Полевой 1969, 146-161; Nicolae 2005, 89-104), Cetatea Albă (Федоров-Давыдов 1960, 132; Булатович 1986, 117-120), Bosia/Iaşi, Oancea/Galaţi, Sărata Galbenă/Hânceşti, Căzăneşti/Teleneşti etc. Unele dintre ele, de la Cetatea Albă, Costeşti, Orheiul Vechi şi Lozova, prezintă emisiuni ale unor autorităţi locale (Nicolae 2006, 7-8).

Importante pentru înţelegerea intensităţii schimburilor comerciale şi a volumului de mărfuri aflate în circuit sunt barele şi lingourile de argint care purtau denumirea de *saum* (*sommo*). Unele dintre acestea au fost descoperite la Prăjeşti/Bacău (Iliescu, Ţarălungă 1992, 247-254) în cadrul unui tezaur, altele au fost găsite în 1985 la Buruieşti/Neamţ; de asemenea câteva lingouri au fost descoperite în 2004 la Orheiul Vechi (Boldureanu 2007, 32-33); toate erau atribuite perioadei de la sfârşitul secolului al XIII-lea - prima jumătate a secolului al XIV-lea.

În legătură cu tranzacţiile comerciale care aveau loc în regiunea investigată de noi se află şi monedele provenind din regiuni mai îndepărtate. Dintre acestea menţionăm monede armeneşti din bronz şi argint bătute la Sis, în Cilicia, de regii Armeniei Mici Hetum I (1226-1270) şi Hetum II (1289-1294, 1295-1296, 1299-1305) dar şi moneda emisă de hanul Abu-Said (1316-1335) din dinastia Hulaguizilor din Persia, toate descoperite la Cetatea Albă (Spinei 1993, 198).

Aşadar, constatăm circulaţia unor monede genovezo-tătăreşti în spaţiul de la nord de gurile Dunării care au o arie largă geografică şi cronologică de răspândire (începând cu sfârşitul secolului al XIII-lea), monede care pătrund în regiune din monetării situate la Dunăre sau în Crimeea, regiuni aflate sub protecţia hanilor mongoli. În opinia lui

[1] Comunicare în cadrul Simpozionului de Numismatică, organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" (1956-2006), Chişinău, 30 noiembrie - 2 decembrie 2006.

Victor Spinei, încă din vremea lui Berke s-a impus în cadrul tranzacţiilor comerciale moneda bătută de hani (Spinei 1993, 198), după care acestea au fost acceptate şi de negustorii italieni, inclusiv de cei genovezi de la gurile Dunării. Totodată, manifestările de independenţă ale noionului Nogai de la sfârşitul secolului al XIII-lea au dus la apariţia unei monetării la Vicina (Oberländer-Târnoveanu 1997, 116) şi la Isaccea (Oberländer-Târnoveanu 1981, 97), aflată sub auspiciile acestuia.

Lucrările istoricilor români şi occidentali, care au contribuit minuţios la lărgirea bazei documentarea privind activitatea genovezilor la Dunărea de Jos, au permis reconstituirea şi analiza materialelor incluse în circuitul ştiinţific din ultimele decenii. Conform opiniilor exprimate de cercetători s-a ajuns la concluzia că pentru o anumită perioadă de timp spaţiul est-carpatic şi cel de la nord de gurile Dunării a fost legat indubitabil de evoluţia marilor imperii din răsărit – Imperiul Bizantin şi Hoarda de Aur. În calitate de intermediari în comerţul maritim şi terestru, ce lega Occidentul şi Orientul, erau anume coloniile genoveze de la gurile Dunării şi de la Nistrul de Jos, printre care am menţionat – Chilia, Vicina, Cetatea Albă ş.a., care prin prezenţa lor au impulsionat evoluţia social-economică a regiunii est-carpatice, dinamizând şi procesele politice ale comunităţilor locale româneşti de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului următor.

Participarea directă sau indirectă a genovezilor a fost un factor decisiv atât în ceea ce priveşte deschiderea celor două drumuri continentale care legau Marea Neagră cu centrele urbane cele mai însemnate ale Europei Centrale, cât şi sub raportul asigurării funcţionării şi exploatării lor intensive.

Bibliografie

Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1988: M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Gh. I. Brătianu, istoric al expansiunii genoveze la Marea Neagră. In: Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu, coord. V. Spinei (Iaşi 1988), 121-139.

Andreescu 2000: Şt. Andreescu, Note despre Cetatea Albă. In: Studii şi materiale de Istorie Medie, vol. XVIII, 2000, 57-77.

Balbi 1977: G.P. Balbi, Gli studi genovesi sulle colonie del Mar Nero. In: Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII--XIV. Colocviul româno-italian (Bucureşti 1977), 63-88.

Boldureanu 2007: A. Boldureanu, Din nou despre tezaurul de lingouri descoperit la Orheiul Vechi. In: Sesiunea ştiinţifică a MNAIM (ediţia a XVII-a), 18-19 octombrie. Rezumatele comunicărilor (Chişinău 2007), 32-33.

Boldureanu 2008: A. Boldureanu, Cronica descoperirilor monetare (II). Tyragetia s.n. 1, II (XVII), 2008.

Brătianu 1988: Gh. I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană, ed. îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, vol. II (Bucureşti 1988), 123-125.

Câmpina 1973: B. Câmpina, Despre rolul genovezilor la gurile Dunării. In: Scrieri istorice, vol. I (Bucureşti 1973), 98-135.

Cândea 1995: I. Cândea, Brăila. Origini şi evoluţie până la jumătatea secolului al XVI-lea (Brăila 1995).

Ciocâltan 1998: V. Ciocîltan, Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII–XIV, contribuţia cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic (Bucureşti 1998).

Gorodenco 2003: A. Gorodenco, Pulsul drumurilor comerciale şi circulaţia monetară din teritoriile nord-est pontice la finele secolului XIII - secolul XIV (studiu preliminar). In: Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul nord-pontic (Chişinău 2003), 336-346.

Iliescu 1960: O. Iliescu, Monede tătăreşti din secolele XIII-XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române. SCN 3, 1960, 255-262.

Iliescu 1962-1963: O. Iliescu, Monede din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oţeleni (raionul Huşi, reg. Iaşi). ArhMold 2-3, 1962-1963, 367-407.

Iliescu 1971: O. Iliescu, Emisiuni monetare ale oraşelor medievale de la Dunărea de Jos. Peuce 2, 1971, 261-266.

Iliescu 1974: O. Iliescu, Chilia în secolul al XIV-lea. In: Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu (Cluj 1974), 284-291.

Iliescu 1977: O. Iliescu, La monnaie genoise dans les pays roumains aux XIII-XV siècles. In: Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Colocviul româno-italian (Bucureşti 1977), 155-171.

Iliescu, Ţarălungă 1992: O. Iliescu, P. Ţarălungă, Un tezaur de la sfârşitul secolului al XIII-lea descoperit la Prăjeşti, (jud. Bacău). Carpica 23, 1992, 247-254.

Iorga 1897: Documente genoveze şi veneţiene publicate de Nicolae Iorga. In: Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor (Bucureşti 1897).

Iorga 1899: N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe (Bucureşti 1899).

Iosipesu 1982: S. Iosipescu, Drumuri comerciale în Europa Centrală şi Sud-Estică şi însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI). In: Anuarul Institului de Istorie şi Arxeologie ,,A.D. Xenopol", XIX (Iaşi 1982), 265-282.

Manolescu 1976: R. Manolescu (coordonator), Oraşul medieval. Culegere de texte (Bucureşti 1976).

Manolescu 1990: R. Manolescu, Mişcarea comunală în Europa Apuseană în secolele X-XIII. Revista istorică s.n. 2, tom. 1, 1990.

Nicolae 2005: E. Nicolae, Monede de tip Costeşti-Gârla. In: Simpozion de numismatică dedicat centenarului societăţii numismatice române (1903-2003), Chişinău, 26-28 noiembrie 2003 (Bucureşti 2005).

Nicolae 2006: E. Nicolae, Consideraţii privind începuturile aşezării medievale urbane de la Costeşti, raionul Ialoveni, în lumina descoperirilor monetare. In: Simpozion de numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie ,,Vasile Pârvan" (1952-2006). Programul şi rezumatele comunicărilor, Chişinău 30 noiembrie - 2 decembrie (Bucureşti 2006).

Nicolae 2007: E. Nicolae, Monedele tătăreşti din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova. In: Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei (1504-2004), Chişinău, 29 septembrie - 2 octombrie 2004 (Bucureşti 2007), 183-210.

Oberländer-Târnoveanu 1981: E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, Contribuţii la studiul emisiunilor monetare şi al formaţiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV. SCIVA 1, 32, 1981, 90-93.

Oberländer-Târnoveanu 1985: E. Oberländer-Târnoveanu, Documente numismatice privind relaţiile spaţiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV. In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie ,,A. D. Xenopol", XXII (Iaşi 1985), 585-590.

Oberländer-Târnoveanu 1997: E. Oberländer-Târnoveanu, Începuturile prezenţei tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice. In: Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă (Bucureşti 1997), 93-128.

Panaitescu 1994: P.P. Panaitescu, Interpretări româneşti. Studii de Istorie Economică şi Socială (Bucureşti 1994).

Papacostea 2006: Ş. Papacostea, Genovezii în Marea Neagră (1261-1453). Metamorfozele unei hegemonii. In: Marea Neagră. Puteri maritime – Puteri terestre (sec. XIII-XVIII) (Bucureşti 2006), 21-49.

Pascu et al. 2001: Şt. Pascu, C. Cihodaru, M.D. Matei, P.I. Panait, Situaţia etno-demografică şi habitatul din spaţiul carpato-dunăreano-pontic: satele, târgurile, oraşele, cetăţile. In: Istoria românilor, vol. III (Bucureşti 2001), 516-534.

Spinei 1993: V. Spinei, Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII - XIV). In: Analele Brăilei. Serie nouă, an 1, nr. 1 (Brăila 1993), 171-234.

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Ştefănescu 2001: Şt. Ştefănescu, Consolidarea poziţiei politice a Ţărilor Române până la mijlocul secolului al XV-lea. In: Istoria Românilor, IV. De la universalitatea creştină către Europa ,,Patriilor" (Bucureşti 2001).

Булатович 1986: С.А. Булатович, Джучидские монеты из Белгород-Днестровского. В: А.А. Кравченко, Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV в.) (Киев 1986).

Карпов 1990: С.П. Карпов, Итальянские морские республики и южное Причерноморье в XIII – XV вв.: проблемы торговли (Москва 1990), 44-45.

Коновалова 1994: И.Г. Коновалова, Вывоз зерна из портов Северо-Западного Причерномория в XIV в. и его значение для экономическоко развития региона. В сб.: Evul mediu timpuriu în Moldova (Probleme de istoriografie şi istorie urbană) (Chişinău 1994), 108-125.

Нудельман 1975: А.А. Нудельман, К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV - начале XVI вв. В сб.: Карпато-Дунайские земли в средние века (Кишинев 1975), 94-116.

Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 8 (Кишинев 1976).

Полевой 1969: Л.Л. Полевой, Монеты из раскопок и сборов на поселении Костешты-Гырля (1946-1959 гг.). В сб.: Далекое прошлое Молдавии (Кишинев 1969), 146-161.

Полевой 1988: Л.Л. Полевой, Международная черноморская торговля и социально-экономическое развитие Днестровско-Карпатских земель во второй половине XIII - XIV вв. (по материалам истории товарно-денежного обращения). В сб.: Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма (Кишинев 1988), 7-22.

Федоров-Давыдов 1960: Г.А. Федоров-Давыдов, Клады джучидских монет, основные периоды развития денжного обращения в Золотой Орде. Нумизматика и эпиграфика 1, 1960.

Фомичов 1981: Н.М. Фомичов, Джучидские монеты из Азова. СА 1, 1981, 219-241.

Some historiographic aspects regarding the commercial activity of Genoese east of Carpathians and Danube mouth (end of 13th- first half of 14th centuries)

Abstract

The activity of Romanian and occidental historians, who had greatly contributed to the enlargement of the documentary base regarding the activity of Genoese east of Carpathians, enabled the reconstruction and analysis of materials which have been included into the scientific circuit in the last decades. The researchers have reached the conclusion that for a certain period of time the east-Carpathian space and the territory north of Danube mouth was indisputably connected with the evolution of big oriental empires - the Byzantine Empire and the Golden Hoard. The Genoese colonies from the mouth of Danube and Lower Dniester worked as intermediaries of maritime and terrestrial commerce, connecting the Occident with the Orient, among which were – Chilia, Vicina, Licostomo Cetatea Albă etc, which by their vicinity accelerated the social-economical evolution of east-Carpathian region, stimulating the political processes of local Romanian communities at the end of 13th - first half of 14th centuries.

Некоторые историографические аспекты о коммерческой деятельности генуэзцев в восточных Карпатах и в зоне устья Дуная (конец XIII - первая половина XIV вв.)

Резюме

Исследования румынских и западных историков содействовали детальному определению документальной базы касающееся деятельности генуэзцев в зоне Восточных Карпат и устье Дуная, что позволило восполнить и проанализировать материалы, введенные в научный оборот в последние два десятилетия. На основании этих исследований был сделан вывод о том, что в определенный период Восточные Карпаты и территория к северу от устья Дуная находились под влиянием восточных империй - Византийской и Золотой Орды. В тоже время, в качестве посредника в морской и сухопутной торговле связывающие Запад и Восток, действовали генуэзские колонии, расположенные в устье Дуная и в Нижнем Поднестровье. Среди таких колоний, можно отметить Килию, Висцину, Ликостомо, Четатя Албэ (Белая Крепость) и др., которые своей деятельностью стимулировали социально-экономическое развитие Восточно-Карпатского региона. Также, благодаря этой деятельности, в конце XIII - первой половины XIV вв., политические процессы в местном румынском сообществе были значительно изменены.

15.04.2010

Silvia Barcaru, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.barcaru@gmail.com

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND HOTARELE ŢĂRII MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA – POCUŢIA ŞI COLOMEEA

Ion Eremia

Problema constituirii teritoriale a Ţării Moldovei s-a aflat permanent în atenţia istoricilor, dar, până în prezent, mai multe aspecte ale acesteia nu şi-au găsit o explicaţie acceptabilă. Printre acestea se numără şi aspectul privitor la intrarea, e drept, pentru o scurtă perioadă de timp, a regiunii Pocuţia şi a oraşului Colomeea (*Коломыя*) în componenţa Ţării Moldvei, ultimul fiind menţionat pentru prima dată în cunoscuta sursă istorică rusească *Cronica lui Ipatie* la anul 1240. Totuşi, este de remarcat faptul că localitatea dată nu a fost inclusă de cercetătorii ruşi şi sovietici printre oraşele mari ale Rusiei Haliciene (Тихомиров 1956, 41, 328-337).

Atenţia noastră se va axa însă asupra examinării unei alte surse istorice şi anume *Lista tuturor oraşelor ruseşti, îndepărtate şi apropiate* (*А се имена всем градом рускым далным и ближним*) pe care o aflăm în mai multe cronici ruseşti, cea mai timpurie redacţie a acesteia, conform aprecierilor specialiştilor, fiind cea inclusă în *Cronica de la Novgorod*, aşa-numita *Новгородская первая летопись младшего извода*, alcătuită prin anii ‘30 a secolului al XV-lea (Тихомиров 1952, 221).

Istoricul sovietic M.N. Tihomirov a întreprins o examinare minuţioasă a *Listei* care se află înserată pe filele mai multor cronici ruseşti şi, în consecinţă, în studiul publicat în anul 1952 propunea atenţiei specialiştilor o *Listă* îmbunătăţită, mai exactă, a acestei importante surse istorice, care începe cu enumerarea oraşelor, apreciate drept „bulgare şi volohe”: *„На Дунаи, Видычев град, о седми стенах каменных, Мдин. И об ону страну Дунаа. Тернов, ту лежить святаа Пятница. А по Дунаю, Дрествин. Дичин, Килиа. А на усть Дунаа, Новое село. Аколякра. На море, Карна. Каварна. А на сеи стороне Дунаа. На усть Днестра над морем, Белъгород. Черн, Ясьскыи торг на Пруте реце. Романов торг на Молдове. Немечь в горах. Корочюнов камен. Сочява. Серет. Баня. Чечюнь. Коломыя. Городок на Черемоше. На Днестре Хотень. А се болгарскыи и волоскии гради*” (Тихомиров 1952, 223).

Aşadar, *Lista* începe cu oraşele de la Dunăre, din nordul Bulgariei şi încheie compartimentul respectiv cu precizarea că „acestea sunt oraşe bulgare şi volohe” (româneşti - I.E.), prin **volohe**, în cazul de faţă, **subînţelegându-se** (s.n. - I.E.) oraşele din Ţara Moldovei. Evident, la data redactării *Listei*, subiect care va fi analizat mai jos, nu se poate vorbi de o stăpânire bulgară la nordul Dunării, de aceea, este limpede că oraşele indicate la nord, adică în stânga acestui râu, erau, după precizarea cronicii, volohe, deci ele se aflau în componenţa Ţării Moldovei.

Faimoasa *Listă* a oraşelor ruseşti a atras atenţia a numeroşi istorici, mai ales din fosta URSS şi Rusia, şi doar tangenţial, sursa dată a constituit obiectul atenţiei istoriografiei româneşti, unica contribuţie mai esenţială fiind de fapt studiul lui Alexandru Andronic, publicat în anul 1965 (Andronic 1965).

Problemele principale care au stat în atenţia specialiştilor au fost:

A) Credibilitatea aceste surse ca sursă istorică sigură.

M.N. Tihomirov îl aprecia drept un minunat izvor istorico-geografic, care conţine un număr de 358 de oraşe, istoricul numit reuşind să cartografieze 304 dintre acestea şi exprima speranţa că cercetările ulterioare vor micşora substanţial numărul oraşelor necunoscute (Тихомиров 1952, 215, 219-220). La această opinie a lui M.N. Tihomirov a aderat şi Alexandru Andronic (Andronic 1965, 208).

Ştefan S. Gorovei consideră că sursa dată reflectă realitatea bazată pe cunoaşterea dinăuntru a rosturilor şi calităţilor aşezărilor respective în viaţa economică, administrativă etc. a principatului moldav (Gorovei 1986-1987, 269).

B) De ce sunt incluse ca ruseşti mai multe oraşe care, în realitate, nu au fost nici anterior, nici la momentul alcătuirii *Listei*, ruseşti.

M.N. Tihomirov considera că împărţirea *Listei* în oraşe volohe, bulgare, volâniene, kievene, litua-

niene etc., reflectă absolut corect situaţia politică din Europa de Est, care includea oraşele „ruseşti", adică oraşele populate cu ruşi, ucraineni, bieloruşi, moldoveni, bulgari, iar în unele cazuri, cu o populaţie amestecată din bieloruşi şi lituanieni. Acelaşi autor mai credea că oraşele moldoveneşti (volohe) au intrat în *Listă* în virtutea comunităţii limbii scrise în Moldova şi Valahia în epoca medievală (Тихомиров 1952, 218). Este însă de reţinut faptul că în *Listă* nu este amintit nici un oraş din Ţara Românească (Valahia), aşa că acest argument nu pare să reflecte situaţia reală. În opinia aceluiaşi autor, *Lista* dată confirmă faptul că deja la începutul secolului al XV-lea exista ideea despre unitatea „Ţării Ruseşti", conştientizarea legăturilor ruşilor cu slavii balcanici şi cu moldovenii care utilizau limba slavonă în scris şi chiar „unitatea ruşilor, ucrainenilor, bieloruşilor, moldovenilor, bulgarilor" (Тихомиров 1952, 218). Evident, această „unitate" a popoarelor menţionate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu are nimic în comun cu realitatea istorică.

Într-un studiu ulterior, publicat în anul 1969, M.N. Tihomirov scria că alcătuitorul *Listei* desigur ştia că oraşul Târnov şi oraşele moldoveneşti nu ţineau de oraşele ruseşti, dar a făcut acest lucru din considerentul că în bazinul Dunării de Jos şi în Moldova elementul rusesc era încă puternic, iar puterea nominală a marelui cneaz lituanian se întindea la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor până aproape de Dunăre (Тихомиров 1969, 135). Desigur şi aceste raţionamente ale autorului sunt departe de a reflecta situaţia reală.

Referindu-se la problema dată istoricul din Rusia Igor Danilevski consideră că apelativul „ruseşti" utilizat în *Listă* faţă de oraşele bulgare, valahe (=moldoveneşti), poloneze, lituaniene, corespund apartenenţei confesionale şi nu etnice. Acelaşi autor mai precizează că termenul „ruseşti" nu putea avea semnificaţie etnică sau politică. Opinia dată este argumentată de autor cu informaţia unei cronici ruseşti care descriind evenimentul cuceririi Constantinopolului de către turci spune că turcii nu au distrus „credinţa rusească", „*русь*" merg la biserici, botezul este „rusesc", adică, este vorba despre ortodoxie în general şi nu despre ruşi ca atare (Данилевский 1997).

C) Stabilirea datei, adică timpul, perioada când a fost alcătuită *Lista* cu pricina.

M.N. Tihomirov, unul dintre specialiştii consacraţi care a examinat *Lista* dată, considera că ea a apărut la sfârşitul secolului al XIV-lea, mai sigur, între anii 1387-1392 (Тихомиров 1952, 218; Тихомиров 1979, 88).

B.A. Rybakov data *Lista* oraşelor ruseşti cu anul 1396 (Рыбаков 1953, 31).

E.P. Naumov pornea de la din considerentul că biserica moldovenească era dependentă de cea din Halici şi Kiev şi îşi punea obiectivul de a explica „când şi de ce a fost posibil apariţia unei dependenţe sau a unirii bisericeşti dintre Moldova şi Bulgaria la cumpăna secolelor al XIV-lea şi al XV-lea" (Наумов 1974, 154). Faptul că *Lista* menţionează doar două oraşe din Bulgaria de Nord, Târnovo şi Vidin, indică, în opinia lui E.P. Naumov, faptul că enumerarea oraşelor bulgare în *Listă* s-a făcut atunci când clerul bizantin abia începuse să-şi instaleze puterea sa acolo, cronologic, după anul 1393 şi, ceea ce este mai important, că anume în acest timp s-a stabilit şi dependenţa temporară bisericească a Bulgariei faţă de Moldova, deoarece grecul Ieremia, numit de către Patriarhia din Constantinopol mitropolit în Moldova, dar nerecunoscut şi alungat de aici, a primit de la aceeaşi Patriarhie dioceza Târnovo. Posibil, opinează în continuare autorul, Ieremia, care nominal era mitropolit al Moldovei, după primirea Târnovei a fost numit şi exarh al Vidinului şi Cavarnei, adică a tuturor acelor oraşe din Bulgaria şi Dobrogea care sunt menţionate în *Lista* oraşelor ruseşti. Anume în acest timp, 1394-1396, considera numitul autor, în închipuirile unor ierarhi ai bisericii ortodoxe s-a format schema acestei supuneri religioase a Bulgariei faţă de Moldova, Halici şi Kiev, schemă reflectată în *Lista* oraşelor ruseşti. Autorul este absolut convins că anume în anii 1394-1396 a fost alcătuită *Lista* cu pricina, la iniţiativa mitropolitului de Kiev Kiprian, iar în cronica rusă a fost inclusă în anul 1409 (Наумов 1974, 155-156).

I.E. Tamm, în comentariile incluse la studiul lui M.N. Tihomirov publicat în anul 1979, acceptă datarea propusă de E.P. Naumov, 1394-1396, pe care, fără a explica motivele, o consideră mai exactă (Тихомиров 1979, 357).

L.L. Polevoj considera că **Lista** oraşelor ruseşti a fost alcătuită prin anii '90 ai secolului al XIV-lea (Полевой 1979, 61).

Problema datării *Listei* oraşelor ruseşti a fost reluată de cunoscutul istoric moscovit V.I. Janin într-

un studiu publicat iniţial în 1995 (Янин 1995) şi republicat în anul 1998 (Янин 1998). Examinând încă o dată „materialul rusesc" din această *Listă*, autorul consideră că opinia statornicită în literatura istorică referitor la aceea că sursa dată nu poate fi datată anterior anului 1387, contravine realităţilor istorice şi politice de atunci. Analiza materialului oferit de *Listă* i-a permis autorului să dateze acest valoros izvor istoric cu anii 1375-1381. Alcătuită nu mai târziu de anul 1381, conchide autorul, ulterior *Lista* a mai fost supusă unor corectări şi în a doua jumătate a anilor '30 sau în anii '40 a secolului al XV-lea a obţinut forma cunoscută în prezent (Янин 1998, 67-68).

Punctul de vedere al lui V.L. Janin referitor la datarea *Listei* este împărtăşit şi de Igor Danilevski (Данилевский 1997).

Istoricul ucrainean Felix Šabul'do, într-un studiu publicat în anul 2001 nu face nici o referinţă la concluziile la care a ajuns V.L. Janin, fie că opiniile acestuia i-au rămas necunoscute, fie din alte considerente, de aceea nu putem cunoaşte atitudinea domniei sale faţă de datarea propusă de istoricul de la Moscova, şi consideră că *Lista* oraşelor ruseşti în redacţia ei finală a fost alcătuită în toamna anului 1396 (Шабульдо 2001).

În privinţa datării *Listei* în cauză s-au pronunţat şi unii istorici români. Alexandru Andronic credea că „fragmentul cuprinzând oraşele moldoveneşti s-a alcătuit în timpul domniei lui Petru Muşat (1375-1391) cu oarecare certitudine după 1388", când, în opinia sa, Colomeea ar fi intrat în componenţa Moldovei, interval apreciat de autor între anii 1388-1391 (Andronic 1965, 210).

Constantin Cihodaru propunea o datare puţin modificată şi opina că *Lista* a fost alcătuită prin anii 1389-1392 (Cihodaru 1971, 37).

Ştefan S. Gorovei consideră că *Lista* cu pricina a fost alcătuită „circa 1390" (Gorovei 1986-1987, 269).

Alexandru Artimon şi Ioan Mitrea cred, ca şi Alexandru Andronic, că *Lista* oraşelor ruseşti a fost alcătuită între anii 1388-1391 (Artimon, Mitrea 1996, 44-45).

D) Autorul *Listei*.

M.N. Tihomirov considera că autorul *Listei* a fost, fără îndoială, rus, fără a face alte precizări (Тихомиров 1952, 218). Alţi autori nu s-au pronunţat atât de categoric în privinţa autorului, majoritatea susţinând ideea că *Lista* s-a scris „la iniţiativa" mitropolitului Kiprian.

E) Locul scrierii *Listei*.

M.N. Tihomirov presupunea că *Lista* dată a fost scrisă la Novgorod, în cercurile negustoreşti, strâns legate de deplasările în interes comercial în diferite oraşe (Тихомиров 1952, 218-219).

B.A. Rybakov presupunea o origine bisericească a *Listei,* alcătuită în baza unor liste regionale în cancelaria mitropolitului Kiprian din Kiev, în regiunea Kievului sau în Volânia (Рыбаков 1953, 31-32).

A.V. Podosinov se opreşte detaliat la problema locului unde a fost alcătuită *Lista* oraşelor ruseşti. Examinând principiul alcătuirii acestei *Liste* autorul ajunge la concluzia că este vorba de principiul centric. Având în vedere şi faptul că toponimul „*Залесский*" a apărut, în conceptul autorului, iniţial la Smolensk, el formulează ipoteza că *Lista* cu pricina a fost alcătuită la Smolensk, sau, cel puţin, a existat o legătură apropiată a autorului *Listei* cu Smolenskul (Подосинов 1978, 41-48).

Constantin C. Giurescu accepta opinia enunţată de mai mulţi istorici sovietici că *Lista* a fost scrisă la Kiev (Giurescu 1997, 72).

F) Scopul alcătuirii acestei *Liste*.

A.V. Podosinov acceptă ideea enunţată de alţi istorici că *Lista* oraşelor ruseşti a fost alcătuită „la iniţiativa mitropolitului rus Kiprian", care pretindea extinderea sferei de influenţă a mitropoliei de Kiev, devenită *de-facto* în acest timp, de Moscova (Подосинов 1978, 40).

G) Sursele scrierii.

M.N. Tihomirov credea că *Lista* a fost alcătuită în baza aşa-numitelor „*dorojniki*" sau liste regionale ale localităţilor (Тихомиров 1952, 219).

Constantin C. Giurescu împărtăşea opinia istoriografiei sovietice că *Lista* oreşelor ruseşti a fost alcătuită în temeiul unor liste regionale, aşa ar explica autorul situaţia că ea nu include nici un oraş din Ţara Românească (Giurescu 1997, 72).

Referindu-se la sursele *Listei*, Ştefan S. Gorovei opina că ea a fost „redactată pe baza informaţiilor plecate din Moldova sau culese la faţa locului de către negustori" (Gorovei 1986-1987, 269).

Acestea fiind spuse, remarcăm faptul că, *Lista* oraşelor ruseşti indică destul de limpede că la momentul alcătuirii ei, oraşul Colomeea şi, deci, întreaga Pocuţie, era parte componentă a Ţării Moldovei, situaţie care, deschis, nu a fost contestată de nici un istoric. Spre exemplu, într-un studiu publicat încă în anul 1964, B.A. Timoščuk era încrezut că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fără a indica de când, dar, credea numitul istoric, cu siguranţă până în anul 1395, Colomeea a intrat în componenţa Ţării Moldovei, de aceea, denumirea oraşului a fost inclusă în *Lista* oraşelor ruseşti (Тимощук 1964, 215).

În anul 1979 studiul lui M.N. Tihomirov din 1952, la care ne-am referit şi mai sus, a fost republicat (Тихомиров 1979, 83-137). La paginile 133-137 este reeditat şi textul *Listei*, dar, editorul de la 1979 face o precizare esenţială şi ne informează că pe o variantă de lucru a studiului citat al lui M.N. Tihomirov, indicându-se la oraşul Colomeea (*Коломыя, волошский*), într-o notă marginală scrisă cu creionul, istoricul rus se întreba: Când a devenit moldoveană? („*Когда стала волошской?*”) (Тихомиров 1979, 135), întrebare lăsată fără răspuns de către autor.

În studiul publicat în anul 1965 Alexandru Andronic exprima convingerea că Colomeea s-a aflat în componenţa Moldovei începând cu anul 1388 şi până la 1394 (Andronic 1965, 210, 214).

Includerea Colomeii în *Listă* ca oraş românesc, considera Constantin C. Giurescu în studiul publicat în 1967 şi republicat în 1997, „poate fi interpretată în sensul că ea fusese luată în stăpânire de către Petru al Muşatei, **la finele domniei sale** (s.n. - I.E), în urma neachitării sumei de 3 000 de ruble pe care o împrumutase, cu gaj lui Vladislav Jagiello ... în 1388, sau că acest oraş, cu cetatea lui, figura printre cetăţile pe care Teodor Koriatovici le lăsase în 1354 „vlahilor” (Giurescu 1997, 72).

Să examinăm mai întâi cea de a doua variantă propusă de Constantin C. Giurescu. Autorul, în baza unei surse istorice ruseşti, cunoscute sub numele de *Cronica lui Bychowic*, afirma eronat că bătălia de la Sinie Vody, ar fi avut loc în anul 1351, când au fost înfrânţi cei trei fraţi tătari, consideraţi „*отчичами и дедичами Подольской земли*” (Хроника 1966, 56) şi Podolia a nimerit în mâinile lituanienilor şi anume ale lui Teodor Koriatovici, care la 1354 se retrage şi cedează stăpânirea sa regelui Ungariei Ludovic cel Mare, iar „cetăţile” au fost lăsate pe seama „volohilor”, adică a românilor din Moldova (Giurescu 1997, 67, 244; Ipoteză admisă şi de Ion Gumenâi. Vezi Gumenâi 2002, 68). Prin aceste cetăţi, considera Constantin C. Giurescu, „se înţelege îndeobşte Hotinul, Ţeţina şi Hmielovul”, considerând incontestabil faptul că moldovenii au stăpânit Hotinul încă înainte de întemeierea statului independent al lui Bogdan I (Giurescu 1997, 244).

Dar, opinia lui Constantin C. Giurescu nu poate fi acceptată din următoarele considerente. În primul rând, marea bătălie de la Sinie Vody, condusă de marele cneaz lituanian Olgierd (1296-1377) şi în urma căreia forţa militară a celor trei principi tătari a fost zdrobită, a avut loc nu în 1351, ci mult mai târziu, în toamna anului 1362.

În al doilea rând, *Cronica lui Bychowic* consemnează destul de clar oraşele din Podolia, din stânga râului Nistru şi anume, Smotrici, Bakota, Kameneţ şi altele care nu sunt indicate nominal, şi deci, nicidecum nu poate fi vorba de oraşele Hotin, Ţeţina şi Hmielov, eventual Colomeea, toate situate în dreapta râului Nistru.

În al treilea rând, Teodor Koriatovici, despre care *Cronica lui Bychowic* afirmă că ar fi fugit „*из Подольской земли к венграм, а в городах посадил волохов*” (Хроника 1966, 57), a fost cneaz al Podoliei abia prin anii 1380/1386-1393. Istoricul ucrainean Leonti Voitovici admite că el s-ar fi putut afla un anumit timp, prin anii 1360-1370, în Transcarpatia, care pe atunci era în componenţa statului maghiar, şi să fi primit unele moşii din domeniul regal. Tot în acest timp posibil că el s-ar fi căsătorit cu sora soţiei regelui Sigismund (Войтович 2000).

Aşadar, evenimentele descrise de *Cronica* dată sunt mult mai târzii, iar oraşele amintite nu sunt altele decât cele din Podolia, pe care sursa dată le şi aminteşte (Braţlav, Sokoliţi, Cameneţ, Smotrici, Cerlenâi grad) lăsate românilor de acolo, care, fără îndoială, constituiau un element etnic considerabil.

Totuşi, pasajul de mai sus, referitor la faptul că Teodor Koriatovici ar fi fugit „*из Подольской земли к венграм, а в городах посадил волохов*”, poate fi interpretat şi în alt sens. Atenţionăm în mod deosebit la data foarte incertă a începerii „domniei” lui Teodor Koriatovici în Podolia, oferită de Leonti Voitovici, plasată între anii 1380 şi 1386,

domnie care a continuat până la 1393, când el într-adevăr, din cauza că trupele moldo-podoliene au suferit înfrângere, a părăsit Podolia şi a plecat cu familia în Ungaria, sperând ca cu ajutorul lui Sigismund să continue lupta, iar în Podolia l-a lăsat pe voievodul Nestis, căruia i-au venit în ajutor detaşamente de moldoveni şi unguri. Ulterior, Teodor Koriatovici nu s-a mai împăcat cu Jagiello şi, în schimbul unor teritorii primite de la regele Ungariei, a transmis acestuia drepturile sale asupra Podoliei (Войтович 2000).

De fapt, anul 1386 poate fi eliminat din discuţie, el fiind rodul interpretării eronate de către istoricul ucrainean Leonti Voitovici a afirmaţiilor lui Pavel Parasca din studiul publicat în anul 1981 (Параска 1981, 105-106) că, chipurile, pe la 1386, Konstantin Koriatovici ar fi stăpânit la Cetatea Albă, iar după aceea, conform istoricului ucrainean el s-ar fi întors în Podolia, unde ar mai fi fost cneaz. În acelaşi timp este de reţinut, că examinarea obiectivă a surselor istorice de către Leonti Voitovici l-a condus la concluzia mai plauzibilă că numitul Konstantin Koriatovici decedase cu mult timp înainte de 1386, în răstimpul 1366-1374, aproximativ pe la 1370.

Oricum, această perioadă este una prea puţin cunoscută în istoria Podoliei. În acest context, un interes deosebit prezintă informaţia fixată în mai multe cronici ruseşti, plasată în segmentul cronologic 1385-1386: „*Того же лета прибеже сын князя великого Дмитрив Иванович, князь Василий в Подольскую землю в Великыя Волохы к Петру воеводы*” (Citǎm aici din cronica numită Semionovskaia, Полное 1913, 136). Informaţiile oferite de sursele narative ruseşti permit, în opinia noastră, formularea ipotezei cu privire la controlul politic al domnului Moldovei Petru Muşat asupra teritoriilor Podoliei. Numai în acest caz Vasile, fiul marelui cneaz Dmitri Ivanovici, ar fi sosit în „ţara Podoliei”, în „Volohia Mare”, la domnul Moldovei Petru Muşat şi nicidecum în sensul că teritoriile de la apus de Nistru şi chiar de Prut sunt prezentate de cronicile ruseşti drept parte componentă a Podoliei (Параска 1981, 104-105). În acest context este de reţinut opinia ulterioară exprimată de Pavel Parasca, care sesiza prezenţa politică a voievodatului Moldovei şi în Podolia Mică, teritorii pe care le-ar fi cedat ulterior polonilor, în urma presiunilor făcute, probabil, cu ocazia negocierilor din toamna anului 1387 (Parasca 2002, 36-37).

În continuare, să examinăm prima variantă propusă de Constantin C. Giurescu.

În urma depunerii omagiului şi jurământului de fidelitate (1387) de către domnul Moldovei Petru Muşat şi boierii ţării, Moldova devine o ţară vasală Coroanei polone, vasală în sensul european al cuvântului, de la care regele Wladislaw Jagiello a pretins ajutor armat, sfat şi bani în schimbul oferirii protecţiei, dar, conform aprecierilor mai multor specialişti, această situaţie nu a afectat statutul Ţării Moldovei de stat independent.

Cele două acte care au urmat pe 3 şi 10 februarie 1388, referitoare la împrumutul bănesc solicitat de rege şi acordat de Petru Muşat, confirmă afirmaţia de mai sus. Atenţionăm în primul rând asupra titulaturii regelui Wladislaw, în care el nu apare şi ca stăpânitor al Moldovei, ci doar ca rege al Poloniei, „stăpânitor al Litvaniei, Rusiei şi domnitor al multor altor ţări” (Costăchescu 1932, 604-605). Ultima parte a frazei din documentul citat nicidecum nu implică subînţelegerea Ţării Moldovei. Totuşi, expresia „**pan** (s.n. - I.E.) Petru voievod al Moldovei, ginerele şi prietenul nostru”, utilizată în scrisoarea regelui din 3 februarie 1388 pare să vorbească despre intenţia regelui Wladislaw Jagiello de a diminua întru câtva demnitatea domnească a lui Petru Muşat, titlul „**pan**” semnificând în Polonia, în conceptul timpului, doar un mare boier, un mare demnitar, care avea funcţia de voievod al Moldovei (să nu uităm că, din punct de vedere administrativ-teritorial, Polonia era împărţită în voievodate - I.E.) şi, mai era şi „ginerele” şi „prietenul” regelui. Referitor la „ginere”, Ştefan S. Gorovei crede că este vorba de căsătoria lui Petru Muşat cu o rudă a regelui Wladislaw Jagiello, o prinţesă din familia Gedimin (Gorovei 1997, 134-137), opinie acceptată şi de alţi istorici (Rezachevici 2001, 451-452).

În scrisoarea menţionată, din 3 februarie 1388, regele Wladislaw Jagiello solicita un împrumut de 4 000 de ruble pe care se obliga să-i restituie integral peste trei ani de zile, adică până la 3 februarie 1391. În cazul în care regele nu-şi va putea onora obligaţia în timpul indicat, „oraşul nostru Halici şi cu acest ţinut ce atârnă de el îl vom pune amanet”. Astfel, oraşul Halici şi ţinutul respectiv urmau să treacă sub control moldovenesc abia de la 3 februarie 1391 şi această situaţie să dureze până când regele va înapoia toată suma împrumutată (Costăchescu 1932, 453). Mai mulţi au-

tori, cu unele excepţii, spre exemplu, Constantin Racoviţă (Racoviţă 1940, 238), au citit prea repede textul documentului în cauză şi au afirmat că în schimbul împrumutului regele îi amanetează „pentru trei ani oraşul şi ţinutul Halici cu Pocuţia” (Rezachevici 2001, 606).

Scrisoarea regelui polon întrevedea şi posibilitatea unui atac împotriva oraşului Halici din partea vreunui duşman, în timpul când el se va afla sub autoritatea domnului Moldovei. Este o aluzie cât se poate de clară la Ungaria. În acest caz, conform actului regal, domnul în funcţie, Petru, fratele său Roman sau copiii lor „oricare dintre ei va fi viu”, trebuiau să apere oraşul „cu dreaptă credinţă şi cu toată puterea lor, fără viclenie”, urmând totodată ca regele polon să fie anunţat despre atac, pentru „ca să le dăm ajutor”. Dacă totuşi, subliniază scrisoarea regală, acest „oraş ar fi luat cu puterea” de către acest duşman, Wladislaw Jagiello se obliga să restituie suma împrumutată de la domnul Moldovei (Costăchescu 1932, 606).

Aşadar, teritoriile care şase luni anterior, în august 1387, erau încorporate la Polonia, regele Wladislaw Jagiello era gata să le transmită peste trei ani de la ziua împrumutului bănesc, amanet domnului Moldovei, în contul banilor pe care, eventual, el nu i-ar restitui în termenele stabilite. Prin aceasta, actul regal confirmă nesiguranţa Poloniei privind stăpânirea Rusiei Haliciene, iar „duşmanul” invocat care ar putea cuceri prin forţă regiunea dată, fără îndoială, este Ungaria. Astfel, prin documentul din 3 februarie 1388, Moldova, într-un mod foarte subtil, era chemată să se alieze orientării antiungare a Poloniei, să apere, după ce o va primi, regiunea menţionată cu toată puterea, „fără viclenie”. Apare foarte interesant şi faptul că Petru Muşat sau urmaşii lui urmau să se adreseze regelui după ajutor, acesta însă nu-şi lua obligaţia de a-l acorda şi de a menţine oraşul cu orice preţ pentru Ţara Moldovei, dimpotrivă, se admitea posibilitatea cuceririi lui de către duşmani, fapt care confirmă încă o dată atât nesiguranţa „drepturilor” Poloniei, cât şi stăpânirea reală poloneză asupra Haliciului, sau, eventual, asupra Moldovei. Dar, chiar şi în acest caz, Wladislaw Jagiello se obliga să restituie banii împrumutaţi de la domnul Moldovei.

Scrisoarea de răspuns a domnului Moldovei din 10 februarie 1388 este alcătuită pe un ton destul de reţinut. Expresia că domnul a dat deja acestui „pan al Varşoviei” doar trei mii de ruble de argint frâncesc „în acea greutate, cu care am început să dăm de la Luţk”, duce la gândul unei noi întrevederi între Petru Muşat şi, poate cu Wladislaw Jagello, poate cu reprezentanţii acestuia, după întâlnirea de la Liov din septembrie 1387, în localitatea menţionată, anume la Luţk, unde domnul iniţial a acceptat suma de 4000 de ruble solicitată de rege şi chiar a împrumutat o parte din ea regelui. Ulterior însă, revenind la Suceava s-a retractat şi cere de la rege o nouă scrisoare pentru 3 000 de ruble (Costăchescu 1932, 606). Scrisoarea lui Petru Muşat, prin expresiile sale seci, trădează prudenţa vizibilă a domnului faţă de suzeranul său, regele Wladislaw. Posibil, domnul Moldovei şi-a văzut, într-un fel, lezată onoarea sa şi a ţării sale la Luţk, posibil, să fi apreciat împrumutul ca o formă de presiune politică din partea regelui polon.

Venirea lui Roman I în scaunul Moldovei este semnificativă din mai multe puncte de vedere. Chiar în primul document păstrat de la el, din 30 martie 1392, domnul Moldovei se intitulează „marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn” (DRH 1975, A, I, 3), ceea ce exprimă neîndoielnic suveranitatea ţării, domnia căreia nu o datorează nimănui, doar lui Dumnezeu. Valentin Al. Georgescu consideră că formula „din mila lui Dumnezeu” şi „singur stăpânitor” însemna „afirmarea că în ţara lor ei înţeleg şi au putere să se comporte cu independenţa şi autoritatea supremă a unui împărat, faţă de puternicii vecini cu ambiţii de suveranitate, sau în interior, când cereau ascultare, judecau şi pedepseau” (Georgescu 1995, 158). Să ne amintim că în Rusia titlul de „*самодержецъ*”, deci, „singur stăpânitor”, l-a luat abia Ivan al III-lea în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În acelaşi act, Roman I făcea o precizare importantă, anume că el este stăpân „de la munte până la mare” (DRH 1975, A, I, 3), ceea ce, în opinia lui Constantin Rezachevici, care, totodată precizează că „*планины*” (plonini) nu înseamnă munte, ci *Codrii Plonini*, ar însemna că odată cu noua domnie „s-a vădit beneficiul lungii domnii” a lui Petru Muşat, care a extins hotarele ţării până la Marea Neagră (Rezachevici 2001, 457).

Pe de altă parte, în baza unor surse istorice muntene, Victor Spinei argumenta că „*планины*” înseamnă totuşi munte (Spinei 2001, 190). În acelaşi context, Şerban Papacostea crede că Moldova

şi-ar fi extins hotarele spre sud cu sprijinul Poloniei (Papacostea 2000, 51), numai după anul 1387. Tot Roman I este primul domn pe sigiliul căruia apare inscripţia în limba slavonă, limba oficială a Bisericii Ortodoxe din Moldova de atunci (Şimanschi 1980, 147), ceea ce, fără îndoială, a semnificat şi mai mult individualitatea statală a Moldovei faţă de cele două state catolice vecine, Polonia şi Ungaria.

Sursele documentare nu ne oferă nici o informaţie referitor la împrumutul făcut de fratele său, Petru Muşat, regelui Wladislaw şi nici despre Halici, dar în actul de închinare şi credinţă a domnului şi a boierilor din 5 ianuarie 1393 regele era „din mila lui Dumnezeu, Craiu al Poloniei, mare cneaz al Litvaniei şi domn al întregii Ţări a Rusiei", ceea ce atestă că Rusia Haliciană către începutul anului 1393 nu se afla încă sub autoritatea domnului Moldovei, adică regele nu-şi onorase nici obligaţia de a întoarce împrumutul luat de la domnul Moldovei, nici obligaţia de a amaneta Haliciul şi ţinutul ce ţine de el.

Regele Poloniei s-a străduit să confere procedurii de instituire a vasalităţii o formă şi un conţinut care să fie adecvate situaţiei. El a văzut în boierii Moldovei calea cea mai sigură de instaurare a suzeranităţii efective, cel puţin, la aceasta indică termenii utilizaţi în actele respective. De aici, considerăm că nu întâmplător patru mari boieri moldoveni, înainte de 6 ianuarie 1395, promit regelui Wladislaw Jagiello că Ştefan I va veni personal pentru a se supune regelui, atunci când va fi chemat (Costăchescu 1932, 610). Promisiunea boierilor „ca să nu se mai vorbească nici un cuvânt despre Colomeea şi despre Sneatyn şi despre Pocuţia" de către domnul Moldovei, atestă divergenţe teritoriale serioase, adică până la începutul anului 1395 regele Poloniei nu achitase suma de bani împrumutată, dar nici nu amanetase teritoriile promise prin actul din februarie 1388. Cât priveşte Ţeţina şi Hmielev, boierii propuneau ca problema dată să fie discutată la o viitoare întrevedere dintre Ştefan I şi Wladislaw Jagiello. Cu toate acestea, soluţia propusă de boieri apare inexplicabilă: „se va tocmi după voia Craiului" (Costăchescu 1932, 610).

Întrebarea, de ce regele Poloniei trebuie să rezolve problema dată, în ce temei lui îi aparţinea prioritatea, rămâne deocamdată fără răspuns. Putem doar bănui că originea acestui conflict teritorial, Ţeţina şi Hmielev, nu pare a se afla în împrumutul acordat de Petru Muşat lui Wladislaw Jagiello. Este vorba aici de două regiuni diferite din punct de vedere administrativ-teritorial, Pocuţia cu oraşele Colomeea şi Sneatin, şi Ţara Şepeniţului cu oraşele Hmeliev şi Ţeţina, adică exact de acele teritorii pe care anterior Ungaria, conform cercetărilor istoricilor polonezi, le-ar fi cedat Ţării Moldovei. Ilie Corfus, într-o recenzie la un studiu al istoricului polonez Zdzisław Spieralski, recenzie reactualizată şi completată de Şerban Papacostea cu noi informaţii (Papacostea 2001, 45-46), scria următoarele: „În ceea ce priveşte Pocuţia, autorul (Z. Spieralski) spune că pare să fie adevărat ceea ce s-a scris mai demult la noi că Moldova a obţinut această provincie dimpreună cu Ţara Şepeniţului din partea Ungariei în perioada când aceasta stăpânea Rusia Haliciului. În tot cazul, ulterior, domnii moldoveni şi-au motivat frecvent pretenţiile asupra Pocuţiei prin **aceea că regele Ungariei le-a cedat drepturile asupra ei** (deci, nu prin împrumutul de la 1388, cum de obicei se consideră - I.E). De aceea autorul (Z. Spieralski - I.E.) afirmă că nu este exclus ca Pocuţia şi Ţara Şepeniţului să fi fost cedate de unguri moldovenilor în timpul lui Ludovic cel Mare sau mai curând după moartea lui, în general în perioada dintre 1370 şi 1387" (Corfus 1968, 221).

Actul boierilor moldoveni amintit mai sus, redactat înainte de 6 ianuarie 1395, nu aminteşte nimic nici despre Halici, nici despre împrumutul acordat de Petru Muşat lui Wladislaw Jagiello.

Ţinând cont de poziţia boierilor exprimată în actul semnat de ei şi de faptul că Ştefan I a obţinut scaunul Moldovei cu sprijinul regelui polon, la 6 ianuarie 1395 domnul Moldovei şi boierii semnau un alt document, care, în opinia lui Veniamin Ciobanu, „consfinţea din punct de vedere juridic, consolidarea suzeranităţii restrictive a Poloniei asupra Moldovei" (Ciobanu 1990, 117), înţeleasă de numitul autor în sensul unei restrângeri drastice „a libertăţii de mişcare pe plan extern a domnului moldav, implicarea lui directă şi necondiţionată în politica externă poloneză" (Ciobanu 1990, 112). Pe de altă parte, Gheorghe Pungă aprecia actul din 6 ianuarie 1395 doar o scrisoare „de încredinţare sau de făgăduinţă" (Pungă 1999, 129).

Totuşi, este de reţinut că domnul Ştefan I a ţinut să precizeze că el a obţinut domnia Moldovei „din ajutorul lui Dumnezeu şi al măreţului Crai, Vla-

dislav". Este primul act în care se menţionează sprijinul polonez, dar totuşi, pe primul loc este plasat „ajutorul lui Dumnezeu", care, în acest context, trebuie înţeles ca şi fraza utilizată anterior de Roman I, ce se intitula domn al Moldovei „din mila lui Dumnezeu". În legătură cu formulările date este de remarcat observaţia judicioasă a lui Valentin Al. Georgescu, care vedea în ele „o doctrină românească a suzeranităţii şi a independenţei: există o închinare sau un omagiu al unui suveran independent, atunci când este vorba de un domn autocrat din mila lui Dumnezeu, şi o închinare de vasal, atunci când închinătorul poate sau trebuie să declare că stăpânirea lui vine de la suzeranul căruia i se face închinarea. O situaţie intermediară este aceea când se spune că domnia vine de la Dumnezeu şi de la pretinsul sau realul suzeran" (Georgescu 1980, 227).

Referindu-se la raporturile moldo-polone din anul 1400, Constantin Rezachevici punea în circuitul ştiinţific un fragment din *Cronica* anonimă a Moldovei, ulterior publicată integral (Cronica 2006), descoperită de acest savant la Cracovia şi în care se afirmă că „regele Wladislaw a zălogit în 1400 lui Alexandru, principe al Moldovei, Pocuţia, Sniatinul şi Colomeea pentru 1000 de ruble, cum o dovedeşte originalul acestei tranzacţii care se afla în arhiva Republicii" (Rezachevici 2001, 473; Cronica 2006, 133). Din această informaţie a *Cronicii* anonime, Constantin Rezachevici constată că „actul (la care face referinţă *Cronica* - I.E.) nu mai este astăzi cunoscut", dar, specifică autorul, „fără îndoială el a existat, dovedind că la începutul domniei lui Alexandru vistieria dispunea de această sumă relativ însemnată" (Rezachevici 2001, 473).

Evident, pentru eventualitatea unei asemenea tranzacţii trebuie să bănuim raporturi destul de amicale dintre Alexandru cel Bun şi regele Wladislaw Jagiello. Dar asemenea raporturi între rege şi domn în a doua jumătate a anului 1400, de când se ştie cu siguranţă că Alexandru era domn, nu au existat. Cu atât mai mult ele nu au putut exista în timpul când Alexandru lupta pentru ocuparea scaunului.

Opinia lui Constantin Racoviţă precum că la urcarea în scaun Alexandru cel Bun ar „fi acceptat starea de fapt moştenită şi se recunoaşte vasal regelui Poloniei", nu poate fi acceptată. Afirmând acestea, Constantin Racoviţă pornea de la ideea că în acel timp „omagiul ajunsese de mult să fie considerat ca înlănţuind şi pe urmaşii vasalului" (Racoviţă 1940, 258, 261). În pofida faptului că actele semnate de domnii Moldovei prevedeau, formal, răspândirea valabilităţii lor şi asupra urmaşilor, în realitate asemenea prevederi nu au avut pentru aceştea nici o consecinţă practică. Al doilea argument invocat de Constantin Racoviţă a fost că la 1401 Alexandru cel Bun, „în hrisovul dat pentru episcopia armeană din Suceava se considera vasal" (Racoviţă 1940, 261). Nici acest argument nu poate fi considerat valabil din cauză că în actul din 30 iulie 1401 nu este vorba de regele Poloniei, ci de marele cneaz al Lituaniei; episcopul armenesc Ohanes a venit cu scrisori de la patriarhul Antonie al Constantinopolului, beneficiind şi de „ajutorul domnului nostru, marele cneaz Vitovt" (DRH 1975, I, 21). Aşadar, dacă admitem anumite relaţii de vasalitate ale domnului Moldovei, atunci ele puteau fi numai în raport cu Vitovt şi nicidecum cu Wladislaw Jagiello, rege al Poloniei.

În acelaşi timp, starea tensionată dintre Moldova şi Polonia este subliniată în actul de credinţă din 9 decembrie 1400, act datat anterior de Mihai Costăchescu cu 25 martie 1400 (Costăchescu 1932, 619), datare rectificată ulterior de Constantin Cihodaru cu luna decembrie (Cihodaru 1990, 63), rectificare acceptată de Constantin Rezachevici (Rezachevici 2001, 456), remis regelui Poloniei Wladislaw Jagiello de către Ivaşcu, un fiu al lui Petru Muşat, refugiat în Polonia. Ivaşcu îşi exprima satisfacţia că regele şi marele cneaz al Lituaniei l-au luat „ca slujitor" (Costăchescu 1932, 619) şi promitea că îndată ce va ajunge domn în Moldova, îi va sluji cu credinţă pe ambii, împreună cu toată Ţara Moldovei (în originalul latin – **Terra Valachiae** - I.E.) şi în veci nu-şi va căuta alţi domnitori (=suzerani) (Costăchescu 1932, 619). Ivaşcu se mai obliga să lase Poloniei „această ţară a Şepinţului şi aceste oraşe, ce sunt în ea, după vechea graniţă" (Costăchescu 1932, 620). Deci, este vorba de Ţara Şepeniţului, şi nu de Pocuţia, cum credea Constantin Cihodaru (Cihodaru 1990, 62). Clauza este remarcabilă prin aceea că atestă existenţa şi la sfârşitul anului 1400 a problemei teritoriale pentru Ţara Şepeniţului, izvorul căreia duce, la acea probabilă cedare făcută Moldovei, la o dată neprecizată, de către unul dintre regii Ungariei (Corfus 1968, 221; Papacostea 2001, 45) şi la care ulterior au pretins polonezii. Şi tot prin

acelaşi act, Ivaşcu se obliga să renunţe la suma de bani împrumutată regelui de către tatăl său, Petru Muşat (Costăchescu 1932, 619-621).

Aşadar, actul dat atestă fără putinţă de tăgadă că, în luna decembrie 1400, problema împrumutului lui Petru Muşat de la 1388 nu fusese încă rezolvată, banii nu fuseseră încă înapoiaţi de către regele Poloniei, dar nici problema teritorială nu era epuizată. Faptul că Ivaşcu promite că va „lăsa" regelui Ţara Şepeniţului şi oraşele din ea „după vechea graniţă", ar putea fi interpretată în sensul că regiunea dată, la acel moment, era în componenţa Moldovei, dar şi în sensul că nu era parte componentă a Moldovei şi că ulterior el nu va mai înainta pretenţii faţă de această regiune.

În lumina celor două surse citate se evidenţiază un paradox inexplicabil: pe de o parte regele Poloniei încă nu restituise Moldovei suma de bani pentru care promisese că va zălogi mai multe teritorii şi încă mai pretindea la Ţara Şepeniţului; pe de altă parte, Alexandru cel Bun ar mai fi împrumutat regelui 1000 de ruble, pentru care Wladislaw Iagiello i-ar fi zălogit Pocuţia cu oraşele Sneatyn şi Colomeea.

În acest context considerăm că este vorba de o confuzie, mai bine zis de o eroare cronologică în *Cronica* anonimă utilizată de Constantin Rezachevici, or, suma de 1000 de ruble şi teritoriile amintite în *Cronica* anonimă – Pocuţia, Sneatynul şi Colomeea apar într-un document semnat de regele Poloniei Wladislaw Jagiello la 12 aprilie 1411. În actul respectiv regele recunoaşte că a mai rămas dator „o mie ruble de argint frâncesc" lui Alexandru cel Bun, bani care au fost împrumutaţi regelui nu de actualul domn, ci de „înaintaşii lui", precizare peste care nu putem pur şi simplu trece, şi făgăduieşte că va plăti datoria în următorii doi ani de zile. Dacă la scurgerea timpului de doi ani de zile, adică până la 12 aprilie 1413, datoria nu va fi achitată, atunci regele va ceda lui Alexandru cel Bun teritoriile Pocuţiei, Sneatynul şi Colomeea (Costăchescu 1932, 640-642). Ilie Minea era convins că regele şi-a onorat obligaţia şi că de la Paştile anului 1413 Ţara Pocuţiei era în stăpânirea domnului Moldovei (Minea 1926, 24), convingere care nu are însă nici un temei.

Dar textul *Cronicii* anonime poate fi interpretat şi în alt fel. Într-adevăr, putea să existe un original din anul 1400 în care să fie amintită suma de 1000 de ruble, numai că ea nu a fost împrumutată de Alexandru cel Bun regelui polon, ci acesta recunoaşte, cum o va face şi la 1411, că are datoria respectivă faţă de Moldova. Oricum, considerăm şi în continuare că ipoteza privind un nou împrumut oferit de Alexandru cel Bun regelui Poloniei în anul 1400 care, aparent, ar reieşi din *Cronica* anonimă, trebuie înlăturată, ea nu are nici un suport documentar.

Este important de atenţionat asupra faptului că despre un împrumut al domnului Moldovei către regele Poloniei ştia şi Grigore Ureche, care, scria: „Avându decii craiul leşescu a face oaste asupra lui Jicmontu craiul ungurescu, pus-au zălog la Alixandru vodă, Sniatinul şi Colomăia şi toată Pocutia şi au luat 1.000 de ruble de argint. Şi într-acelaşi an au murit Alixandru vodă, după ce au domnitu 32 de ani şi 8 luni. Şi banii au rămas la leşi" (Ureche 1988, 78). Aşadar, suma de 1.000 de ruble ar fi fost împrumutată de domnul Moldovei regelui Poloniei tocmai la 1431, lucru care, ştiind relaţiile tensionate dintre Moldova şi Polonia, apare neverosimilă.

Referindu-se la politica lui Ştefan cel Mare de la începutul secolului al XVI-lea, Constantin Rezachevici, pe bună dreptate, scrie că domnul Moldovei „s-a angajat între 1501-1503 în propriul său război cu Polonia pentru păstrarea stăpânirii Pocuţiei, care provenea din neplata în întregime a sumei împrumutate în 1388 de regele Wladislaw Jagiello de la Petru, fiul Margaretei" (Rezachevici 2004, 67). Aşadar, domnia sa acceptă ideea că la baza conflictului pentru **Pocuţia** s-a aflat împrumutul lui Petru Muşat şi nu al lui Alexandru cel Bun. Însă în notele explicative la *Cronica* Moldovei de la Cracovia **accentele** sunt schimbate, autorul consideră că deoarece „nici de această dată (1411 - I.E) regele nu şi-a achitat datoria (din 1400 - I.E.), de acum înainte domnii Moldovei vor pretinde mereu până la 1538 stăpânirea Pocuţiei din Podolia, nu a Haliciului din Rusia, ceea ce nu s-a observat până acum" (Cronica 2006, 178). În continuare numitul autor scrie că „la 1388 regele **zălogeşte** (s.n. - I.E.) ... oraşul nostru Halici, şi cu acest ţinut ce atârnă de el" (Cronica 2006, 178).

Dar la 1388 regele Wladislaw Jagiello nimic nu zălogeşte domnului Moldovei, situaţie observată de unii autori (Racoviţă 1940, 238). Actul regelui din 3 februarie 1388 ne spune destul de clar că domnul Moldovei „ne-a împrumutat patru mii de ruble ... şi are a ne aştepta de la acest lăsat de sec

până în trei ani, iar noi făgăduim ... să le întoarcem deplin aceste patru mii de ruble peste trei ani, la lăsatul secului. Iar dacă nu-i vom întoarce la zi ... atunci oraşul nostru Halici, şi acest ţinut ce atârnă de el îl vom pune amanet, pentru aceste patru mii" şi „ei îl vor ţinea atâta, până când nu le vom da deplin" (Costăchescu, 1932, 605-606). Deci, zălogul indicat, „oraşul nostru Halici, şi acest ţinut ce atârnă de el", nu se punea la 1388, ci urma să fie pus peste trei ani de zile, adică din februarie 1391. Altă interpretare a acestui text nu credem că este posibilă.

Dar, conform actului din 10 februarie 1388, Petru Muşat se declară gata să împrumute regelui doar trei mii de ruble (Costăchescu 1932, 604). În această situaţie, nu excludem posibilitatea că odată cu modificarea sumei împrumutate s-a modificat ulterior şi oferta regelui privind teritoriile ce vor fi puse drept zălog. Despre aceasta, credem, că atestă actul boierilor moldoveni redactat înainte de 6 ianuarie 1395 în care ei făgăduiesc „ca să nu se mai vorbească nici un cuvânt despre Colomeea şi despre Sniatyn şi despre Pocuţia", iar problema Ţeţinei şi Hmeliovului urma să fie discutată de domn şi rege la o întâlnire ulterioară (Costăchescu 1932, 609-611), situaţie cunoscută şi autorului anonim al *Cronicii* Moldovei (Cronica 2006, 133).

Aşadar, Haliciul şi ţinutul care atârnă de el, amintite în actul de la 1388, nu mai este amintit în actul redactat înainte de 6 ianuarie 1395, acum sunt amintite exact acele teritorii invocate în pretinsul act de împrumut din 1400. De aceea, faptul că în actul din 1388 se aminteşte Haliciul şi ţinutul care atârnă de el, iar în pretinsul act de la 1400 – Colomeea, Sniatynul şi Pocuţia, nu poate fi invocat în calitate de argument pentru demonstrarea a două împrumuturi deosebite, unul la 1388 şi altul la 1400, fiindcă teritoriile în cauză, Colomeea, Sniatynul şi Pocuţia sunt amintite încă în actul scris înainte de 6 ianuarie 1395. Cu atât mai mult cu cât în studiul publicat în 2001 Constantin Rezachevici afirma că în schimbul împrumutului „regele zălogeşte pentru trei ani oraşul şi ţinutul Halici cu Pocuţia" (Rezachevici 2001, 453). În ce priveşte fraza „pentru trei ani", explicaţiile necesare le-am dat mai sus. Referitor la „oraşul şi ţinutul Halici **cu Pocuţia**", credem, că în acest caz Constantin Rezachevici are perfectă dreptate, chiar dacă Pocuţia nu este amintită în actul regelui din 1388; ea, fiind situată între hotarul nord-vestc al Moldovei şi Halici, nicidecum nu putea să nu fie inclusă în zălogul preconizat. Dar, după cum s-a arătat mai sus, putea interveni şi o modificare a teritoriilor ce urmau a fi amanetate, în virtutea faptului că fusese modificată suma de bani ce urma să fie împrumutată regelui.

Evident, relaţiile cu regele Poloniei, chiar dacă existau problemele la care s-a atenţionat, trebuiau normalizate şi, în anul 1402, Alexandru cel Bun promitea la Suceava să slujească, să ajute şi să sfătuiască pe Wladislaw Jagiello (Costăchescu 1932, 621-622). Făgăduinţa dată a fost materializată, conform *Cronicii* de la Cracovia, prin depunerea personală a omagiului de credinţă de către domnul Moldovei, în prima jumătate a anului 1404, când Alexandru cel Bun ar fi depus omagiul de vasalitate faţă de regele Poloniei la Sniatyn (Cronica 2006, 133, 179). La 1 august 1404 domnul Moldovei soseşte la Cameniţa şi depune iarăşi omagiul de vasalitate regelui polon (Costăchescu 1932, 625-627), într-o situaţie tensionată, creată de încercarea lui Roman, fiul lui Petru Muşat „să redobândească ţara". În act sunt nominalizaţi şi 15 boieri „pani **valahi (români** - I.E.), pământeni **moldoveni**", care de asemenea, în numele celorlalţi boieri din Moldova, depun jurământul de credinţă. Printre boierii menţionaţi în document este şi „pan Hotco de la Ţeaţina", deci din Ţara Şepeniţului, ceea ce atestă că spinoasa problemă a Ţării Şepeniţului, care, după cum s-a menţionat şi mai sus, era o altă unitate teritorial-administrativă decât Pocuţia şi regiunea Haliciului, fusese rezolvată în favoarea Moldovei, ceea ce, fără îndoială, a constituit o premisă serioasă pentru concilierea lui Alexandru cel Bun cu regele Wladislaw Jagiello şi pentru afirmarea statului Ţara Moldovei. Problema dată a fost rezolvată, în sensul că regele Poloniei a renunţat la pretenţiile sale asupra acestui teritoriu, în favoarea Moldovei în perioada de timp cuprinsă între 4 august 1400 de când avem un act original de la Alexandru cel Bun şi numitul boier Hotco de la Ţeţina nu apare (DRH 1975, A, I, 16-17), şi 28 iunie 1401 când el este amintit, alături de Şandru de la Hotin (DRH 1975, A, I, 19-20).

Un interes deosebit pentru subiectul nostru prezintă actul semnat de regele Wladislaw Jagiello pe 13 decembrie 1433, act care reglementa problema hotarelor dintre cele două ţări. Dacă în alte două scrisori Ştefan este apreciat drept „preaputernicul" voievod al Ţării Moldovei, aici el devine „iubitul nostru (al regelui - I.E.) prieten" (Costă-

chescu 1932, 661). „Scumpul nostru prieten" şi urmaşii lui, conform regescului document, „vor stăpâni Ţara lor a Moldovei, toată, în toate graniţele ei" (Costăchescu 1932, 662). Aşadar, nici cea mai mică aluzie că regele ar fi „stăpân" al Moldovei, că ţara ar fi o „feudă" a sa. Regele mai promite că-l va apăra şi ocroti pe domn de „orice supărare şi de toate nedreptăţile" şi va apăra „ţara lui"(a lui Ştefan - I.E.) împotriva tuturor duşmanilor.

În acelaşi timp, regele garantează integritatea teritorială a Ţării Moldovei „în graniţele ei", graniţe care sunt mai jos precizate. Regele subliniază că „îi dăm şi i-am dat, în veac, aceste oraşe, Ţeţina şi Hmelovul, cu aceste ţinuturi şi sate, cari aparţin lor", îl „facem ca pe adevărat stăpân şi moşan al acestor cetăţi, Ţeţina şi Hmelovul" (Costăchescu 1932, 662). Aşadar, vechea problemă teritorială a Ţării Şepeniţului care, ca şi Pocuţia, ar fi fost cedată Moldovei, la o dată neprecizată, de către Ungaria, a fost rezolvată în favoarea Moldovei. Cât priveşte Pocuţia, a doua problemă teritorială existentă între cele două state, Ştefan al II-lea renunţa la pretenţiile asupra ei în favoarea Poloniei.

În legătură cu subiectul dat, merită toată atenţia informaţiile *Cronicii* Moldovei de la Cracovia referitor la campaniile lui Alexandru cel Bun „în Podolia şi în Rusia" şi în „stărostiile Colomeea şi Sniatyn" (Cronica 2006, 135, 137), adică în Pocuţia. Prezintă un mare interes şi datele privind pagubele provocate şi amănuntul că Ştefan, după ce devine domn (1433), trimite o solie la rege solicitând ca acela „să ierte ceea ce tatăl său făcuse înaintea morţii şi pagubele provocate în Podolia şi Pocuţia" (Cronica 2006, 135). Faptul că Alexandru cel Bun a atacat Pocuţia la 1431 atestă limpede situaţia că la acel moment ţinutul dat nu era în componenţa Moldovei, adică regele polon nu şi-a onorat obligaţia de a-l zălogi real, aşa cum se promisese. De asemenea, la 1433 Pocuţia nu era a Moldovei, ci a Poloniei, dacă ţinutul ar fi aparţinut Moldovei, „iertarea" de către rege a pagubelor provocate de fostul domn al ţării nu are nici un sens. Solia dată mai obiecta regelui că el nu trebuia să-l considere pe Ştefan duşmanul său şi să-l susţină pe Ilie, fiindcă noul domn, „după pilda înaintaşilor săi", „voia să depună omagiu ... să dea tribut ... şi trupe în ajutor"(Cronica 2006, 135). Hotinul, care la acea dată era în componenţa Poloniei, nici nu a fost pus în discuţie. De la satul Potoc până la Marea Neagră hotarul dintre cele două state era stabilit pe râul Nistru.

Actul semnat de regele Poloniei Wladislaw Jagiello, examinat mai sus, atestă cu lux de amănunte că regele a recunoscut şi recunoaşte Ţara Moldovei ca stat independent şi suveran, cu domnul ei, cu hotare bine stabilite („îi dăm şi i-am dat în veac, aceste oraşe, Ţeţina şi Hmelovul, cu aceste ţinuturi şi sate, care aparţin lor ... îl facem ca pe adevărat stăpân şi moşan al acestor cetăţi, Ţeţina şi Hmelovul ... iar între aceste oraşe şi între ţara noastră a Rusiei, va fi această graniţă veşnică: mai întâi între oraşul nostru Sneatyn şi între Şepinţ, Şepinţ aparţine Moldovei, pe aceste le desparte râul Colocin, iar de la râul Colocin drept peste câmpia Bolohovului, până la râul cel mare, Nistrul, mai sus de satul Potoc, Potoc aparţine Ţării Moldovei") şi că între cele două state se statornicise, în esenţă, o alianţă politico-militară, alianţă exprimată în termenii medievali ai timpului, termenii unei societăţi puternic ierarhizate.

La cele afirmate mai sus, considerăm necesare următoarele consideraţii finale:

În favoarea opiniei că **Lista** oraşelor ruseşti a fost alcătuită anume în perioada anilor 1375-1381 ar servi şi concluzia istoricului polon Zdzisław Spieralski prezentată, după cum s-a subliniat şi mai sus, în istoriografia românească într-o recenzie a lui Ilie Corfus: „În ceea ce priveşte Pocuţia, autorul spune că pare să fie adevărat ceea ce s-a scris mai demult la noi că Moldova a obţinut această provincie dimpreună cu Ţara Şepeniţului din partea Ungariei în perioada când aceasta stăpânea Rusia Haliciului. În tot cazul, ulterior, domnii moldoveni şi-au motivat frecvent pretenţiile asupra Pocuţiei prin aceea că regele Ungariei le-a cedat lor drepturile asupra ei. De aceea autorul afirmă că nu este exclus ca Pocuţia şi Ţara Şepeniţului să fi fost cedate de unguri moldovenilor în timpul lui Ludovic cel Mare sau mai curând după moartea lui, deci în general în perioada dintre 1370 şi 1387" (Corfus 1968, 221).

Aşadar, şi **Lista** oraşelor ruseşti, şi concluzia lui Zdzisław Spieralski în mod fericit se completează una pe alta şi atestă aceeaşi situaţie: la începutul penultimului deceniu al secolului al XIV-lea regiunea Pocuţia cu oraşul Colomeea şi Ţara Şepeniţului erau parte componentă a Ţării Moldovei.

Se cunoaşte şi faptul că, în anul 1377, între Lituania şi Ungaria a fost semnat un tratat de pace prin care Haliciul, Holmul şi Belzul, adică întreaga Rusie Roşie, treceau sub stăpânirea directă a Ungariei (Тихомиров 2006).

Segmentul cronologic indicat – 1377, trecerea Rusiei Roşii sub controlul politic al Ungariei, şi – 1382, decesul regelui ungar Ludovic I, pare timpul cel mai indicat pentru acordarea de către Ludovic I a unor teritorii lui Petru Muşat. Cedarea acestor regiuni de către Ungaria ar putea semnifica atât recunoaşterea puterii militare a Moldovei, care reuşise să înfrunte anterior o invazie lituaniană, cât şi tendinţa lui Ludovic I de a menţine Moldova, dacă nu sub suzeranitatea sa efectivă, cel puţin sub una pur nominală. În acelaşi timp, prin cedarea Pocuţiei şi Ţării Şepeniţului, Moldova a fost inclusă în spinoasa problemă a Rusiei Haliciene, disputată un timp îndelungat de cele două mari puteri ale timpului – Ungaria şi Polonia.

Moartea regelui Ludovic I în anul 1382 şi atacurile împotriva Lituaniei săvârşite de către cavalerii Ordinului Teuton a marcat o apropiere între Lituania şi Polonia, unde moştenitoarea tronului polonez, Jadviga, fiica lui Ludovic I, a fost încoronată la 15 octombrie 1384. Ceva mai târziu, prin tratatul de la Krewo, care a fost semnat la 14 august 1385, s-a stabilit că marele cneaz al Lituaniei Jagiello şi rudele sale vor adera la catolicism, el se va căsători cu Jadwiga, va uni propriile sale teritorii, lituaniene şi ruseşti, cu Polonia. După semnarea tratatului, evenimentele au evoluat cu o repeziciune uimitoare: la 12 februarie 1386 şleahta polonă l-a proclamat rege al Poloniei pe Jagiello, pe 15 februarie el a primit catolicismul, la 18 februarie s-a căsătorit cu Jadwiga, iar la 4 martie a fost încoronat rege cu numele de Wladislaw al II-lea (Тихомиров 2006a).

Prin tratatul de la Krewo s-a constituit o unie personală. Conform opiniei istoricului lituanian Eduardas Udavičius „tratatul de la Krewo nu a lichidat formaţiunea statală lituaniană: unirea nu a însemnat vasalitatea ei internă sau intrarea în componenţa Poloniei". În acelaşi timp „unirea a însemnat suzeranitatea Regatului Polon asupra Marelui Cnezat Lituanian sau vasalitatea externă a ultimului. Jagiello, care a unit în baza uniei personale ambele tronuri, a devenit, în calitate de mare cneaz al Lituaniei, vasal sie însuşi, în calitate de rege al Poloniei" (Удавичюс 2005, 165).

Materialele examinate mai sus, de asemenea atestă că începând, cel puţin, cu anul 1388 şi până în anii '30-'40 ai secolului al XV-lea, când **Lista** a fost definitivată, oraşul Pocuţia şi oraşul Colomeea nu a fost niciodată parte componentă a Ţării Moldovei, de aceea nu putem admite posibilitatea introducerii unei asemenea corecţii în *Lista oraşelor ruseşti* în această perioadă de timp.

Bibliografie

Andronic 1965: Al. Andronic, Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti. Romanoslavica XI, Istorie, 1965, 203-219.

Artimon, Mitrea 1996: Al. Artimon, I. Mitrea, Bacău – reşedinţă voievodală (Bacău 1996).

Cihodaru 1971: C. Cihodaru, Începuturile vieţii urbane în Iaşi. Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi, (SN), A, Istorie, XVIII (1971), fasc. 1.

Cihodaru 1990: C. Cihodaru. Alexandru cel Bun (Chişinău, 1990).

Ciobanu 1990: V. Ciobanu. Cauze politice şi implicaţii juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfîrşitul secolului XIV (1387-1396). AIIX XXVII, 1990, 103-119.

Corfus 1968: I. Corfus, Pagini de istorie românească în noi publicaţii poloneze. AIIAX V, 1968.

Costăchescu 1932: M. Costăchescu, Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare. Vol. II (Iaşi 1932).

Cronica 2006: Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII - începutul secolului XVII. Textul inedit al unui autor polon anonim. Studiu introductiv, ediţie, note şi bibliografie de Constantin Rezachevici (Bucureşti 2006).

DRH 1975, A, I: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, I, 1384-1448, Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi (Bucureşti 1975).

Georgescu 1980: V.Al. Georgescu, Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătătoare. In: Constituirea statelor feudale româneşti (Bucureşti 1980).

Georgescu 1995: V.Al. Georgescu, Organizarea judecătorească în Ţara Românească şi Moldova (jumătatea secolului al XIV-lea - sfârşitul secolului al XV-lea. SMIM XIII, 1995, 157-171.

Giurescu 1997: C.C. Giurescu, Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene. Din secolul al X-lea la mijlocul secolului al XVI-lea. Ed. II (Bucureşti 1997).

Gorovei 1986-1987: Şt.S. Gorovei, La începuturile oraşului Bacău. Carpica, XVIII-XIX, 1986-1987, 265-283.

Gorovei 1997: Şt.S. Gorovei, Întemeierea Moldovei. Probleme controversate (Iaşi 1997).

Gumenâi 2002: I. Gumenâi, Istoria ţinutului Hotin. De la origini până la 1806 (Chişinău 2002).

Minea 1926: I. Minea, Informaţiile româneşti ale Cronicii lui Jan Dlugosz (Iaşi 1926).

Papacostea 2000: Ş. Papacostea. Drumurile comerciale internaţionale şi geneza statelor româneşti în viziunea lui Nicolae Iorga şi în istoriografia zilelor noastre. SMIM XVIII, 2000, 45-56.

Papacostea 2001: Ş. Papacostea, Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale (Bucureşti 2001).

Parasca 2002: P. Parasca, La obârşia Mitropoliei Moldovei (Chişinău 2002).

Pungă 1999: Gh. Pungă, Studii de istorie medievală şi ştiinţe auxiliare (I) (Iaşi 1999).

Racoviţă 1940: C. Racoviţă, Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387-1432). Revista Istorică Română X, 1940, 237-332.

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova, a. 1324-1881, I, Secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Rezachevici 2004: C. Rezachevici, Ştefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) şi Elena Stefanovna Voloşanca – legături dinastice şi politice. SMIM XXII, 2004, 51-72.

Spinei 2001: V. Spinei, Cronicari italieni despre repercusiunile marii invazii mongole din 1241-1242 asupra românilor. SMIM XIX, 2001, 169-206.

Şimanschi 1980: L. Şimanschi. Cele mai vechi sigilii domneşti şi bisericeşti din Moldova (1387-1421). AIIAX XVII, 1980.

Ureche 1988: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1988).

Войтович 2000: Л. Войтович, Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2000. (http://izbornyk.org.ua/dynasty/dyn56.htm) (ultima accesare 15 ianuarie 2010).

Данилевский 1997: И. Данилевский, Загадки „Русьской земли». Знание-сила 11, 1997 (http://www.krotov-info/history/10/2/1997dani.html).

Наумов 1974: Е.П. Наумов, К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних». В сб.: Летописи и хроники. Сборник статей. 1973 г. (Москва 1974), 151-163.

Параска 1981: П.Ф. Параска, Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства (Кишинев 1981).

Подосинов 1978: А.В. Подосинов, О принципах построения и месте создания „Списка русских городов дальних и ближних". В сб.: Восточная Европа в древности и средневековье (Москва 1978), 40-48.

Полевой 1979: Л.Л. Полевой, Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв (Кишинев 1979).

Полное 1913: Полное Собрание Русских Летописей, Т. XVIII (Санкт Петербург 1913).

Рыбаков 1953: Б.А. Рыбаков, Древние руссы. Советская археология XVII, 1953.

Тимощук 1964: Б.А. Тимощук. Исчезнувшие города Буковины. Вопросы истории 5, 1964.

Тихомиров 2006: А.В. Тихомиров, Внешняя политика и дипломатия Великого Княжества Литовского в 1430-1569 гг. (http://www.library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=)

Тихомиров 2006а: А.В. Тихомиров, Международное положение Великого Княжества Литовского в 1377-1393 гг. Кревская Уния ВКЛ и Полъши (http://portalus.ru) (Publicat la 12 aprilie 2006) (ultima accesare 18 septembrie 2006).

Тихомиров 1952: М.Н. Тихомиров, «Список русских городов дальних и ближних». В сб.: Исторические записки, 40 (Москва 1952), 214-259.

Тихомиров 1969: М.Н. Тихомиров, Исторические связи России со славянскими странами и Византией (Москва 1969).

Тихомиров 1956: М.Н. Тихомиров, Древнерусские города (Москва 1956).

Тихомиров 1979: М.Н. Тихомиров, Русское летописание (Москва 1979).

Удавичюс 2005: Э. Удавичюс, История Литвы. Т. 1 (Москва 2005).

Хроника 1966: Хроника Быховца (Москва 1966).

Шабульдо 2001: Ф. Шабульдо, Витовт и Тимур: противники или стратегические партнеры. В сб.: LIETUVA IR JOS KAIMYNAI. Nuo normanų iki Napoleono (Vilnius: Vaga, 2001), 95-105. http://www.laborunion.lt/memo/modules/sections/index.php?op=viewarticle&artid=19 (ultima accesare 15 ianuarie 2010).

Янин 1995: В.Л. Янин, К вопросу о дате составления обзора „А се имена градом всем русским, далним и ближним». В сб.: Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1992-1993 гг. (Москва 1995).

Янин 1998: В.Л. Янин, Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII-XV веков (Москва 1998).

Some considerations related to the borders of the Principality of Moldavia in the second half of 14th century – Pocutsia and Colomeea

Abstract

The question of territorial formation of the Moldavian feudal state continues to attract the attention of historians. One aspect of this problem is the inclusion of Pocutsia and the city Colomeea in the Principality of Moldavia. Colomeea was mentioned as a "Wallach" city in the known source entitled "The names of all Russian cities in the near neighborhood and far beyond". Recent studies by Russian historians suggest that this source was compiled around 1375-1381. Corroborating this information with studies made by Polish historians, according to whom Pocutsia and some other territories were given to Moldavia by a Hungarian King, one can conclude that these territories became part of Moldavia around 1377-1387. Available sources so far do not allow determining more precisely the timeframe when these territories were included in the borders of Moldavia.

Некоторые соображения касающиеся границ Молдавии во второй половине 14-го века – Покутия и Коломея

Резюме

Проблема территориального становления Молдавского феодального государства продолжает привлекать внимание историков. Один из аспектов этой проблемы это вхождение территории Покутии и города Коломея в состав Молдавского государства. Коломея упомянут как «волошский» город в известном источнике *А се имена всем градом рускым далным и ближним*. Последние исследования российских историков свидетельствуют, что данный источник был составлен в 1375-1381 гг. Сопоставимый с исследованиями польских историков, согласно которым Покутия и некоторые другие территории были отданы Молдавии кем-то из венгерских королей, можно сделать вывод о том, что указанные земли вошли в состав Молдавского княжества примерно в период 1377-1387 гг., источники не позволяют определить более точно время нахождения их в состав Молдавии.

09.04.2010

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

„UN SÓROK DE SAMURI ” – O HUSĂ DE SAMURI CARE INCLUDEA PATRUZECI DE SAMURI?

Ion Eremia

Problema „*sórokurilor*” de samuri este destul de complicată şi, practic, neelucidată în literatura de specialitate, atât sub aspectul etimologiei termenului, cât şi sub aspectul semnificaţiei cât şi a numărului. Apărută pentru noi în legătură cu ediţia unui excelent volum de documente turceşti, publicat de cunoscutul turcolog român Mihai Maxim, am considerat necesar să căutăm unele explicaţii în acest sens.

B. Kazacenko, colaborator la muzeul Universităţii de Stat din Moscova, doctor în ştiinţe biologice, face o scurtă trecere în revistă a problemei şi scrie că un timp îndelungat în Rusia cifra de 40 (patruzeci, *четыре десятка*) era numită „*четыредцать*” sau „*четыредесят*”. Circa opt sute de ani în urmă, pentru desemnarea acestei cifre a început să se utilizeze denumirea de „*sórok*”, denumire care este explicată în mod diferit de specialişti. Conform unora, sursa termenului ce defineşte cifra 40 ar avea o origine grecească „*тессаконта*”, conform altora ar fi vorba de un impozit anual care se plătea tătarilor, „*сороковина*”, egală cu a patruzecea parte din avere. În sfârşit, se mai consideră că acest cuvânt provine de la aşa-numiţii „*меховые деньги*” şi denumirea de „*сорочка*”. De aceea în partea de nord a Rusiei locuitorii numărau „*сороками*”, iar confraţii lor, vânătorii siberieni, „*сорочками*”, adică **saci pentru blănuri** (s.n. - I.E.), în care se păstrau blănuri de animale **preponderent** (*преимущественно*, termenul-apreciere aparţine lui B. Kazacenko - I.E.) câte 40 de bucăţi de blănuri de veveriţă sau câte 40 de cozi de samur, necesare în secolul al XVI-lea pentru cusutul unei şube (*шуба*) boiereşti, care se numea „*сорочка*” (Казаченко 2007).

Aşadar, utilizarea de către autorul nominalizat a termenului **preponderent**, ar indica anumite rezerve ale acestuia privitor la numărul de 40 de blănuri, care ar fi fost în fiecare sac. În acelaşi timp, este important de reţinut că prin termenul de *sorok* era cunoscut şi *sacul* în care se puneau blănurile respective.

Într-adevăr, termenul rusesc **сорок** nu semnifică numai cifra 40, ci şi **husa** cusută din pânză de in, din stambă roşie sau din altă ţesătură, care se îmbrăca peste aşa-numita **кичка** (un tip de coafură feminină), era deci un obiect de acoperire a capului pentru femeile măritate, în zilele de sărbătoare (Словарь 1982, 52; Словарь 1984, 203).

Aşadar, important este faptul că prin termenul *sorok* în Rusia se subînţelegea nu numai cifra, numărul **40**, ci şi **sacul** sau **husa**, care erau utilizate în scopurile indicate mai sus.

Volumul de documente otomane publicat de Mihai Maxim în anul 2008 cuprinde informaţii foarte interesante la acest subiect. Primul document din volum, cu data de 22 mai 1526, se referă la peşcheşul primit de sultan de la domnul Moldovei Ştefăniţă vodă (1517-1527), peşcheş care includea 5 legături (*deste*) de samur, 5 măsuri de hermină şi 5 bucăţi de „dinţi de peşte” (Maxim 2008, 42-43).

Mihai Maxim explică: „colţii de morsă erau procuraţi de domnii români cu mari dificultăţi şi mare cheltuială din Rusia”, ca, de altfel, şi blănurile de samur. Autorul de asemenea ne lămureşte că termenul otoman *deste* corespunde slavului *sorok,* ceea ce înseamnă 40 şi, concluzionează el, „s-au predat ca *pişkeş*, un număr de 40 de blănuri de samur” (Maxim 2008, 43).

În legătură cu aceste afirmaţii ale autorului se impun însă câteva precizări. Dacă termenul otoman *deste* înseamnă *legătură* şi corespunde slavului *sorok*, şi dacă s-au predat 5 (cinci) *deste*, adică 5 legături, înseamnă că s-au predat 5 *sorokuri* (conform terminologiei ruseşti „*5 сороков*” sau „*пять сороков”*), adică 5 legături a câte 40 de blănuri, ceea ce constituie 200 de blănuri de samur. Aceasta în cazul în care fiecare *sorok, deste, legătură, husă* conţinea 40 de blănuri.

Un document similar, al 21-lea din volumul publicat de Mihai Maxim, se referă la peşcheşul trimis la Poartă de către Petru Rareş şi are data de 25 mai 1543 (Maxim 2008, 140). Acest act este ceva

mai relevant decât primul, fiindcă el face o precizare esenţială în privinţa blănurilor de samur predate la Poartă, este vorba de „5 legături (*deste*) a câte 20 buc.", ceea ce atestă un număr total de 100 de blănuri de samur, fiecare din cele 5 legături (*deste, sorok, husă*), avea câte 20 de blănuri.

Mihai Maxim explică, în continuare, că „în realitate o *deste* (legătură) cuprindea 40 de blănuri de samur (în slavă *sorok*)" (Maxim 2008, 142), explicaţie pe care o face autorul şi cu ocazia examinării documentului al 29-lea din 8 iunie 1544, când s-au predat 10 legături (*deste*) de blănuri de samur (Maxim 2008, 174), adică, dacă iarăşi în fiecare *deste* erau câte 20 de blănuri, avem un total de 200 de blănuri de samur.

Informaţia sursei otomane că *deste*-ul (legătura) sau *sorokul* (husa, sacul) cu blănuri de samuri avea 20 de bucăţi este extrem de importantă, de fapt **unică**, în sursele de care am cunoştinţă şi ea nu trebuie neglijată. Nu cred că în cazul de faţă este vorba de o eroare a acelor dregători otomani care au primit, au numărat şi au făcut înscrierea în condica respectivă a acestor blănuri de samur. Este poate cea mai precisă informaţie cunoscută până în prezent, care atestă destul de clar că un *sorok* de samuri, adică o *deste*, o *legătură*, un *sac* sau o *husă* nu înseamnă sau, cel puţin, nu înseamna întotdeauna *40* de blănuri de samur.

***

Sursele ruseşti de epocă oferă mai multe informaţii referitoare la problema dată. O veche cronică rusească, *Cronica lui Bychowic* ne informează despre impozitele pe care anual le dădeau novgorodenii şi pskovitenii marelui cneaz lituanian Vitovt (1392-1430): „*по десять тысяч золотых и* ***сорок*** *гиништов* (rasă de cai - I.E.), *которых теперь называют фризами, и* ***сорок*** *шуб, и* ***сорок сороков*** *соболей, и* ***сорок сороков*** *рысей, и* ***сорок сороков*** *куниц, и* ***сорок сороков*** *лисиц, и* ***сорок сороков*** *горностаев, и* ***сорок сороков*** *белок ... а псковичи давали половину того, что давали новгородцы, как золотых и коней, так и мехов всего того половину, что давали новгородцы*" (Хроника 1966).

În acest caz, termenul *sorok* ne apare în două sensuri: în primul rând el indică cifra 40, e vorba de 40 de cai şi 40 de şube, în al doilea rând este vorba de sac, de husă: *sorok sorokov* semnificând 40 de huse cu blănuri de samur. Aceasta nici pe departe nu înseamnă că în fiecare husă erau 40 de blănuri de samur.

În *Dicţionarul explicativ* al lui V. Dal termenul *sorok* este explicat în felul următor: „*СОРОК, четыредесять, четыре десятка. Встарь считали сороками: первое сорок, другое сорок и пр. По преданию, в Москве 40 сороков церквей (1600), но их только около тысячи, а разделены они по сорокам на староства или благочиния, хотя в сороке и менее сорока церквей. Соболь поныне продается сороками или сорочками, что и зовется соболь в сороках или в кошках; каждый сорочек (на полную шубу) вложен в чахол, в сорочку; выше этого парный соболь, в парах, а самый высокий одинец. Жениха и невесту опахивали сороком черных соболей (Вел. Кн. Василия Иоанна и Елену); в награду одаряли из царской казны сороком. полсороком соболей. Дороги твои сорок соболей, а на правду матку и цены нет*" (Даль).

Aşadar, nu întotdeauna *sorok* semnifica cifra 40, putea fi şi un număr mai mic, dar şi unul mai mare.

Max Fasmer în al său *Dicţionar etimologic al limbii ruse* aprecia termenul sorok în felul următor: *со́рок род. п. -а́, укр. со́рок, др.-русск. сорокъ "сорок" (РП, Ипатьевск. летоп.), "связка из 40 собольих шкур" (часто в грам. XIV-XV вв.; см. Срезн. III, 465 и сл.). Из русск. заимств. польск. sorok "связка из 40 собольих шкур" (XVI-XVII вв.; см. Брюкнер 507). Это русск. слово сменило более древнее четыре десѧте. Часто объясняется как заимств. из греч. (τε)σσαρακοντα "сорок", откуда нов.-греч. σαράντα, или же из греч. τεσσαρακοστή, ср.-греч. σαρακοστή "сорокадневный пост"; см. Mi. EW 316 и сл.; Брюкнер, там же; Ягич, AfslPh 31, 233; Вакернагель, Nachr. d. Gött. Ges. d. Wiss., 1904; Geschäftl. Mitt. 104; Мурко, WuS 2, 134 и сл. Эта этимология не учитывает др.-русск. знач. "связка собольих шкур". Объяснение из позднегреч. σαράκοντα "40" наталкивается на трудности в связи с ранним выпадением -ко- в греч. слове (уже в IX в.; см. Хацидакис, Einl. 150). Поэтому, вероятно, следует предположить связь с сорóчка в подражание др.-сканд. serkr "рубаха", а также "200 шкур" (Фальк-Торп 959); см. Рожнецкий-Педерсен, KZ 39, 369 и сл.; Фасмер, KZ 41, 155 и сл.; Гр.-*

сл. эт. 188; RS 5, 121; Грюненталь, AfslPh 42, 318; Кипарский 100; Штайнхаузер, “Slavistična Revija”, 3, 286. Что касается знач., то Грюненталь приводит слвц. teru “сорок” из венг. téró́ “мешок”. В др.-сканд. системе счета 1 serkr = 5 тимбров (timbr), 1 тимбр = сорок шкур. Согласно Э. Шре́деру, “история денежных единиц – это, как правило, история снижения их стоимости” (Фасмер).

Prin urmare, Fasmer apreciază *sorokul*, după alţi specialişti, „o legătură din 40 de blănuri de samur”, fără ca opinia să fie argumentată de date concrete ale surselor istorice ruseşti, care conţin doar expresia „сорок сороков” etc., nu şi indicaţia că în *sorok* ar intra 40 de blănuri.

A.G Preobrajenski în *Dicţionarul etimologic al limbii ruse* prezintă opinia conform căreia termenul *sorok* ar proveni din greaca medie şi faptul că acest punct de vedere este negat de Fasmer care consideră că «*сорок якобы одно и то же, что сорока, **рубаха**; соболи продавались сороками или сорочками; каждый сорочек (40 шкур на полную шубу) вкладывался в мешок, в сорочку. Относительно перехода значения ср. дат.* (compară termenul danez - I.E.) ***snes** в значение 20; ... Первое вернее*» (Преображенский 1910-1914, 259). Aşadar, numitul autor face o aluzie la un termen danez, ***snes***, care înseamnă **20**, fără o asociere directă cu termenul *sorok*, iar afirmaţia că prima este mai corectă ar însemna că el vede etimologia termenului în discuţie din greaca medie.

Protocolul Diplomatic ce ţine de legăturile Rusiei cu Hoarda Nogai atestă că hanilor din Hoardă şi soţiilor acestora li se făceau cadouri. La 1508 hanul Alceagâr-murza solicita lui Vasile, mare cneaz al Moscovei să i se trimită *„двема моим женам по собольей по черной шубе”* (Посольская книга 1984, 81). În acelaşi an, marele cneaz al Moscovei trimitea hanului *„шубу, хрепты белинны гола, да сукно ибское черлено, да зуб рыбей*”, iar soţiei acestuia *„шубу, хрепты бельи гола, да сукно ипское черлено*” (Посольская книга 1984, 85).

Este foarte important de reţinut faptul că în calitate de cadouri, în această sursă sunt indicate nu blănurile de samur, ci „**şuba**”, adică haina gata confecţionată.

Surse documentare ruseşti puse anterior în circuitul ştiinţific atestă bunele relaţii dintre domnii Moldovei şi ţarii ruşi. Din *Instrucţiunile* date de Ivan al IV-lea solului său V.G. Morozov, care pleca în Lituania pe 22 aprilie 1537 cu misiunea de a-l convinge pe regele Sigismund I să încheie pace cu Petru Rareş, aflăm că numitul sol trebuia să-l atenţioneze pe rege despre bunele relaţii cu domnii Moldovei pe care le-au avut Ivan al III-lea şi Vasile, care *„к воеводе волошскому **жалованье** свое и любовь к нему держали”*. Ivan al IV-lea de asemenea, *„к воеводе волошьскому к Петру любовь свою держим и его **жалуем**, а он нам служит*” (Исторические связи 1965, 310). Această **жалованье**, care era o remunerare pentru anumite servicii, consta, cum o demonstrează documentele de mai târziu, în rând cu alte bunuri, şi din blănuri de samur.

Desigur, apare întrebarea, care era temeiul acordării de către suveranii ruşi a unei asemenea **жалованье** domnilor din Ţara Moldovei? *Instrucţiunea* amintită mai sus recomanda solului V.G. Morozov că în cazul în care regele ar refuza să semneze armistiţiul de pace cu domnul Moldovei, invocând motivul că acesta îi este vasal, solul trebuia să declare: *„То государю нашему гораздо ведомо, что **воевода послушен государю нашему**, а королю не голдует; и государь наш и приказал нам королю говорити, чтоб его взял к себе в перемирье, что **он послушен государю нашему*** (s.n. - I.E.)*; а коли б воевода голдовал королю, и государю было нашему чего деля к королю то приказывати?*” (Исторические связи 1965, 311).

Este de reţinut şi faptul că anterior, anume în februarie 1537, în timpul negocierilor solilor regelui Sigismund I la Moscova, aceştia erau presaţi să contribiue la încheierea păcii cu Moldova. Solii refuzau categoric să accepte, declarând că ei nu au asemenea împuterniciri: „oare puteţi voi lua asupra voastră un singur cuvânt fără porunca domnului vostru despre ce să vorbiţi cu noi?”, şi s-au arătat surprinşi de afirmaţia reprezentanţilor ţarului că Petru Rareş „**slujeşte** (s.n. - I.E.) domnului nostru”, adică lui Ivan al IV-lea: „Şi spuneţi că voievodul (Petru Rareş - I.E) slujeşte domnului vostru (lui Ivan al IV-lea - I.E.), dar voievodul Moldovei este **vasalul** (*голдует*) (s.n. - I.E.) stăpânului nostru (al regelui polon - I.E.) şi al Statului Leşesc” (Исторические связи 1965, 111).

Aşadar, această **жалованье** urma să fie scordată domnilor Moldovei în virtutea faptului că se considera că aceştia slujesc, ascultă de ţarul rus.

În timpul celei de a doua domnii în Moldova, Petru Rareş, de asemenea, prin solii săi sosiţi la Moscova în noiembrie 1543, conform surselor narative ruseşti, solicita de la ţar „*поможение* ***окупитися*** *от турскаго салтана ... И великий бы государь* ***пожаловал****, помочь учинил, чем* ***окупитися****, да и впред бы его государь* ***жаловал*** (s.n. - I.E.) *и берег*" (Исторические связи 1965, 311-312). Drept consecinţă, în iarna anului 1544 Ivan al IV-lea trimitea împreună cu solii moldoveni şi un sol rus, Simion Danilov, care ducea **жалованье** (s.n. - I.E.) la domnul Moldovei.

O solie a domnului Moldovei trimisă la Moscova în anul 1545, în timpul când se întorcea înapoi, a fost reţinută de poloni, solii fiind învinuiţi că au urmărit scopul de a-l aţâţa pe Ivan al IV-lea împotriva regelui. Într-o scrisoare de la începutul anului 1546 adresată de către Petru Rareş regelui polon, domnul Moldovei respingea categoric învinuirile şi declara că solia a fost trimisă la Moscova „*за* ***соболями, куниим мехом и соколами*** *... которые мы должны давать турку с тем, чтобы я смог* ***откупиться*** (s.n. - I.E.) *от султана*" (Исторические связи 1965, 312). Solia aceasta nu s-a mai întors cu bine în Moldova. Ulterior, ea a fost atacată de oamenii cneazului Wişnewecki care au luat blănurile, un şoim a fost ucis, iar altul a fost luat de năvălitori, ultimele precizări atestând că de la Moscova se aduceau şi şoimi de vânătoare, în cazul de faţă doar doi şoimi.

În sfârşit, la 1555 venea la Moscova o solie şi de la Alexandru Lăpuşneanu solicitând ca ţarul „*для христианства помог чем* ***откупится*** *от турского*". Ţarul „***пожаловал*** (s.n. - I.E.) *послов и отпустил их прежним обычаем*" (Исторические связи 1965, 314). Observăm, domnul Moldovei a invocat un nou motiv, „*для христианства*", pentru ajutorarea sa, nu pentru că ar sluji ţarului.

Relaţiile comerciale ale Moldovei cu Rusia sufereau mult din cauza războiului dintre ultima şi Polonia. În această situaţie domnul Moldovei Alexandru Lăpuşneanu s-a adresat sultanului cu cererea ca acesta să poruncească hanului Crimeii să permită negustorilor din Moldova trecerea nestingherită spre Moscova prin posesiunile hanului. Drept rezultat este emis firmanul respectiv al sultanului Selim al II-lea din 26 aprilie 1560, act ce confirmă faptul aducerii blănurilor de sobol şi de hermină din Rusia (Furnică 1938, 8-9).

Aşadar, actele invocate mai sus atestă faptul că de la Moscova se aduceau blănuri de samur, de jder şi şoimi pentru a fi trimise de către domnii Moldovei sultanului cu scopul de a se **răscumpăra,** adică aceste dări, fie sub formă de haraci, fie sub formă de peşcheşuri, erau considerate de domnii Moldovei, cel puţin şi la 1555, drept un **preţ de răscumpărare a păcii** (s.n. - I.E.) de la sultan şi nu un semn al supuşeniei lor faţă de Poartă.

De o importanţă deosebită în elucidarea subiectului este *Protocolul Diplomatic* din anii 1588-1594, care reflectă legăturile Moscovei cu înalţii prelaţi ortodocşi şi cu bisericile şi mănăstirile ortodoxe din Orient. Actele incluse în acest *Protocol* atestă numeroase danii făcute de ţar, printre care obiecte de podoabă, bani, dar şi blănuri de samur şi de jder. Anume acestea din urmă prezintă obiectivul interesului nostru.

Se cunoaşte faptul că, la sfârşitul secolului al XVI-lea patriarhul de Constantinopol a întreprins un voiaj la Moscova în scopul de a obţine susţinere financiară necesară refacerii Patriarhiei. Sosind la Moscova în iulie 1588, patriarhul, printre multe alte bunuri materiale şi bani, a mai primit „*государево жалованье*" din blănuri „*сорок соболей в 60 рублев, другой сорок в 30 рублев*", iar unul din însoţitorii patriarhului, anume mitropolitul Erofei a primit „*40 соболей в 30 рублев*" (Посольская книга 1988, 30). Ceva mai târziu, februarie 1589, în legătură cu vizitarea mănăstirii Serghiev, patriarhul Ieremia a primit, printre alte bunuri, „*40 соболей в 30 рублев*", mitropolitul Erofei şi alţi câţiva înalţi prelaţi „*40 куниц*" (Посольская книга 1988, 41). În luna mai 1589 patriarhul Ieremia şi suita sa părăsea Moscova. La plecare, printre multe alte bunuri, patriarhul şi însoţitorii săi primeau blănuri de samur care variau ca preţ de la „*40 соболей – 50 рублев*" la „*40 соболей – 15 рублев*" şi, de asemenea, blănuri de jder „*по 40 куниц*", fără a se indica preţurile acestora din urmă. În afară de aceste bunuri, la Smolensk, patriarhul urma să mai primească 1 000 de ruble „*на церковное сооружение*" (Посольская книга 1988, 48-49).

Cum putem vedea, în două cazuri se indică cu litere *сорок* samuri, în celelalte cazuri cifra *40* blănuri, fie de samur fie de jder. Atenţionăm şi asupra expresiei „*другой сорок в 30 рублев*", ceea ce, dacă înţelegem cu termenul *сорок* (patruzeci), ar însemna „alt patruzeci de 30 de ruble", care nu are nici un sens. Considerăm că semnificaţia co-

rectă este „alt sórok (altă husă) de 30 de ruble”. În acest caz fraza dată capătă sens: patriarhul primea o husă de samuri în valoare de 60 de ruble, alta, în valoare de 30 de ruble. Cel mai probabil că diferenţa de preţ nu era în calitatea blănurilor de samur, ci în numărul lor. Faptul că în celelalte cazuri se scria doar cifra *40* nu schimbă situaţia, or cifra dată nu putea să semnifice numărul de 40, ci doar *husa* de samuri, fiecare dintre ele având preţuri diferite.

În vara anului 1591 la Moscova venea mitropolitul de Târnova Dionisie şi alţi înalţi prelaţi ortodocşi. La plecare, în decembrie acelaşi an, printre alte bunuri ei au primit blănuri de samur, care variau ca preţ de la „*сорок соболей – 50 рублев*” la „*сорок соболей – 16 рублев*”, şi, de asemenea, blănuri de jder „*три сороки куниц* – 30 рублев”, „*да по сороку куниц*”, „*да по 40 куниц*” (Посольская книга 1988, 89). Foarte preţioasă este indicaţia „*три сороки куниц*”, adică trei sorokuri = trei huse cu blănuri de jder, indicaţie care atestă că nu este vorba de cifra 40, ci de o altă unitate de măsură, husa. În calea sa spre hotarul Rusiei, Dionisie mai primea de la înalţii prelaţi ruşi diferite cadouri printre care „*сорок куниц*” şi mai multe unităţi de „*сорок соболей – 15 рублев*” (Посольская книга 1988, 101).

Atragem atenţia la samurii cărora li se indică preţul: un sorok de samuri de 50 de ruble, un sorok de samuri de 16 ruble, un sorok de samuri de 15 ruble, adică într-un caz sorokul de samuri costa 50 de ruble, în altul 15 ruble. Să fie vorba de 40 de blănuri care într-un caz costau 50 de ruble iar în altul doar 15 ruble? Şi în acest caz, considerăm că este vorba de husa de samuri, care conţinea un număr diferit de blănuri, de unde şi diferenţa mare în preţ, nu credem posibil ca înaltului prelat ortodox să i se fi dat blănuri de calitate proastă.

În martie 1592 ţarul Feodor Ivanovici îi comunica Patriarhului Ieremia că a trimis cu mitropolitul Dionisie „*на устроенье патриаршеского дому*” diferite bunuri, printre care „*сорок сороков соболей, тридцать сороков куниц, десятеры цки горностаины*” (Посольская книга 1988, 117, 139), deci blănuri de samur, de jder şi de hermină, primele două erau măsurate în huse, iar blănurile de hermină în „*цки*”. În limba rusă veche termenul „*цки*” însemna şi „*доска*” (scândură), dar şi „*пластина*” (placă), care era o blană fără cap şi fără coadă. Aşadar, numai pentru acestea se indica numărul exact de blănuri „*десятеры цки*”, pentru celelalte blănuri se indica numărul de huse.

Alţi înalţi prelaţi, mănăstiri şi biserici, inclusiv din Moldova, primeau, conform unui registru alcătuit după 22 februarie 1594, printre alte bunuri „*четыре сороки соболей*”, „*сорок соболей*” (Посольская книга 1988, 117, 122, 125, 139, 144-145, 152, 154-155, 163, 164, 167, 169-170). Conform sursei date, mitropolitul Nicanor din Iaşi primea „mila” ţarului „*сорок куниц*”, protopopul Ioachim, patru popi şi doi diaconi de la biserica Sfântul Nicolae Făcătorul de minuni din Iaşi primeau 10 galbeni (*золотых угорских*), iar egumenul 1 galben. O altă mănăstire din Iaşi, în persoana stareţului ctitor Leontie şi alţi cinci oameni, primeau „mila” ţarului 10 galbeni (Посольская книга 1988, 159).

Deosebit de impunătoare erau ajutoarele ţarului Feodor Ivanovici acordate împăratului Rudolf al II-lea, care se ridicase la luptă împotriva Imperiului Otoman. Conform informaţiilor călătorului şi învăţatului german Adam Olearius (cca 1599-1671), ţarul i-a trimis „*1003 сорока соболей, 519 сороков куниц, 120 черно-бурых лисиц, 337 000 лисиц, 3000 бобров, 1000 волчьих шкур, 74 лосиных шкуры*” (http://ufo-online.ru/file_673.html).

În legătură cu *sorokurile* de samur şi cu donarea acestora de către ţarii ruşi, mai apare încă o problemă care merită atenţie, anume problema de unde luau conducătorii Rusiei aceste blănuri pe care le trimiteau în calitate de remunerare sau ajutor domnilor români, lumii ortodoxe din Orient şi chiar suveranilor occidentali?

După cum atestă cercetările istoricilor din Rusia, aceste blănuri erau luate sub formă de iasak (ясак) – impozit în natură la care erau impuse popoarele autohtone neruse de pe Volga (sec. XV-XVIII) şi din Siberia (sec. XVII - înc. sec. XX) şi поминки (comând), pomene ţarului, apreciate drept o formă de asuprire colonială a acestor popoare, el ajungând în diferite regiuni ale Siberiei până la 12 samuri pe an de la o persoană (Включение; Бродников; Сгибнев 2005).

Date destul de interesante ne oferă *Registrul de venituri* pentru anul 1620-1621, în care sunt înscrise iasakul şi pomenele făcute ţarului în oraşul Eniseisk, dintre care am selectat următoarele date: „*с ясачными людьми с 7 человек государевых поминков* (pomene, comând*) 5 соболей да*

*ясашных **50 соболей** взято"; „с ясашными людьми 21 человека государевых поминков 18 соболей да ясачных 4 сорока 23 соболя взято"; „с ясашными людьми государевых поминков 3 соболя да ясашных **48 соболей**" „государевых поминков 3 соболя да ясашных 40 соболей да 4 бобра за 8 соболей донято"; „23 бобра за **46 соболей**"; „государевых поминков 31 соболь да ясашных семь сороков 4 соболя взято"; „государевых поминков 3 соболя да ясачных два сорока 10 соболей да бобр черный"; „государевых поминков 3 соболя да бобр черной да ясашных два сорока да 4 бобра за 8 соблей да 2 бобра за 2 соболя донято"; „государева ясаку **80 сооолей** да 19 недособолишков, **63 соболя с хвосты**, а 36 соболей и с недособоли* (blană de sobol care nu avea restabilit complet părul după năpârlire - I.E.) *без хвостов, с пупки **88 соболей** и с недособольми, а без пупков 11 соболей"; „**73 соболя** да 8 недособолишков с пупки и с хвосты" (Бродников 1994, 111-140).*

Însemnările făcute în acest registru sunt foarte interesante. În unele cazuri se indică la sorokurile de samuri, „4 сорока 23 соболя", „*семь сороков 4 соболя*", „*два сорока 10 соболей*", „*два сорока да 4 бобра за 8 соблей*", iar în şapte cazuri, după cum se observă din documenrul citat, cu toate că numărul de soboli depăşeşte cifra de 40 (50, 48, 46, 80, 63, 88, 73), care ar alcătui ipotetic un *sorok*, este indicat numărul total. Ce să semnifice această situaţie? Nu erau predate blănurile respective în *sorokuri*? Desigur, apare şi altă întrebare, de ce unele sunt indicate în sorokuri, iar altele nu? Ori poate la colectarea iasakului *sorokul* era determinat de autoritatea ţaristă locală la un număr mult mai mare, poate chiar de 100 (o sută) de blănuri de samur? Oricum, nu putem da o explicaţie plauzibilă acestei situaţii, atât doar, nu putem concluziona că *sorokul* includea exclusiv 40 de blănuri de samur.

De o importanţă deosebită pentru elucidarea subiectului dat este *Registrul vamal al oraşului Vologda* din anul 1634-1635 publicat în anul 1983. Registrul conţine informaţii succinte despre negustorii care treceau prin vama dată, dar mai ales despre mărfurile pe care aceştea le duceau. În afară de indicaţiile obişnuite, pe care le întâlnim şi în alte surse, referitoare la samuri „*6 сороков соболей*", „*11 сороков соболей*", „*14 сороков соболей*", „*15 сороков соболей*", „*5 сороков соболей*" etc., întâlnim şi alte indicaţii, care aruncă o lumină nouă asupra rezolvării problemei date.

Unul dintre negustorii care trecea vama de la Vologda avea, în afară de alte mărfuri şi „*56 сороков 13 соболей в лотке*" (*лоток* – lădiţă utilizată pentru mărfuri care se vând cu amănuntul). Aşadar, cea mai mare parte din blănurile de samuri era repartizată în huse, dar 13 blănuri se aflau într-o lădiţă specială. Asemenea indicaţii mai sunt în sursa dată, fără a se preciza însă că blănurile de samur, rămase în afara sorokurilor, se află în lădiţe speciale: „*14 сороков 6 соболей", „16 сороков и 35 соболей" .... „19 сороков и 20 соболей да лоскутье(*petic, bucată, fâşie*) соболье*", „*8 сороков 28 соболей", „5 сороков и 18 соболей"... „14 сороков 6 соболей", „9 сороков и 20 соболей" ... „10 сороков 7 соболей",*

Un alt negustor, deopotrivă cu alte mărfuri, avea „*3060 хвостов, 930 пупков собольих*". Cu regret, dar sursa dată nu precizează câte *sorokuri* alcătuiau aceste 3060 de cozi şi 930 de burice de samur. Totuşi, pare inexplicabil, de ce blănurile date nu erau repartizate în *sorokuri*, în huse.

Uneori *sorokurile* nu erau complete. La unii negustori se indică că au „*12 сороков соболей без соболя", „11 сороков без 3 соболей"*. Ce înseamnă aceasta? Că erau, în primul caz, 11 *sorokuri* depline, iar în unul nu ajungea un samur, în al doilea caz, erau 10 *sorokuri* depline şi unul fără trei samuri? Sau poate altă combinaţie? De ce atunci nu s-a indicat ca şi în cazul citat mai sus „*16 сороков и 35 соболей*"? Dacă *sorokul* avea 40 de blănuri, atunci aici lipsa a 5 blănuri l-a făcut pe cel care a înregistrat datele respective să considere că nu este vorba de un *sorok*? De ce însă lipsa de 1 (una blană) şi a 3 blănuri este considerată *sorok*? Sunt, după cum observăm, o serie de întrebări la care nu putem deocamdată găsi un răspuns acceptabil.

În unele cazuri, aceeaşi marfă, pentru acelaşi negustor, o parte este indicată în *sorokuri*, alta este indicată după numărul total de blănuri. Unul dintre negustori avea „**2 сороки недособолей**, *306 лисиц, 200 лапок лисьих, **100 хвостов куньих**, 2 п. струи бобровые, 4 розсомахи, **2 сороки куниц**, **10 недокуней**,* **80 хвостов недособольих"**. Aşadar, observăm că cozile de jder şi cozile de „*недособолей*" nu sunt indicate în *sorokuri*. Una şi aceeaşi marfă, uneori era in-

dicată în *sorokuri*, în alte cazuri, numărul total: *„120// пластин собольих”*, *„2 сороки пластин собольих*”, *„4 сорока пластин*”, *„пластина*” fiind blana da samur ori de alt animal, fără cap şi fără coadă. Exact aşa şi blana de samur de la buric, este indicată şi în *sorokuri* şi numărul total, în unele cazuri, *„72 сорока пупков*” *„10 сороков пупков собольих*”, în alte cazuri, *„2 000 пупков собольих”*. Tot aşa şi blănurile de hermină: într-un caz, *„40 горностаев*”, în altul *„50 горностаев*”, iar în altul *„12 сороков горностаев*”.

În unele cazuri indicaţiile la volumul mărfurilor era şi mai sofisticată. Spre exemplu, unul dintre negustori, printre alte mărfuri avea *„8 сороков и* ***полсемы пары соболей***, ***полвосьма сорока пупков*** *собольих, 3 волка, на 5 р[ублей] мелочи собольи*”, un altul *„шуба соболья пупчатая*, ***полтора сороки пупков*** *собольих, лоскутье соболье*”, iar al treilea, *„****полшеста сороки пупков*** *собольих*”.

Unele date par să indice că blănurile de samur se numărau şi fiecare în parte. Aşa, unul dintre negustori avea „6 сороков соболей и 15 сороков 34 пупка, 8 соболей ***одинцов***”, ultimul termen indicând la altă formă de numărare a lor faţă de *sorok* şi *para* (pereche). La o altă formă de numărare, pare să indice şi fraza următoare, „22 сороки 20 пупков, 10 хвостов собольих, бобришко, 3 пластины собольих, 3 испода пластовых, испод пупчатой, ***окол соболей***, лоскутье соболье, 15 хвостов собольих”, „***окол соболей***” semnificând accesoriul din blană în jurul părţii de jos a căciulii.

După cum s-a arătat şi mai sus, V. Dal observase această diferenţiere: *„Соболь поныне продается сороками или сорочками, что и зовется соболь в сороках или в кошках; каждый сорочек (на полную шубу) вложен в чахол, в сорочку; выше этого парный соболь, в парах, а самый высокий одинец*”.

Conform *Registrului* citat, în *sorokuri* erau repartizate şi mănuşile cu un deget, degetul mare, împletite sau confecţionate din piele sau blană: *„17 сороков рукавиц, 2 сорока варег”, „3 сорока варег, 10 сороков рукавиц”, „явил на санех 8 сороков рукавиц уресчатых”, „сорок варег”, „6 сороков 30 рукавиц*”. Dar le întâlnim şi în afara *sorokurilor*, cu indicaţia numărului total: *„1040 рукавиц*”, *„400 рукавиц*”.

Sursa dată aminteşte şi **„4 сорока выимков”** (Таможенная 1983), dar autorii *Dicţionarului limbii ruse din secolele XI-XVII*, cu toate că aduc şi alte exemple, *„десять выимок соболей*”, *„девятнадцать сороков дватцать три соболя с пупки и с выимки*”, nu dau o explicaţie clară a acestui termen (Словарь 1976, 206). Oricum, este evident că e vorba de o anumită parte a blănii de samur.

Nu se repartizau pe *sorokuri*, conform registrului dat, blănurile de castor, de vulpi, de veveriţă (una costa 30 ruble) etc. (Таможенная 1983).

Acte de mai târziu, din secolul al XVII-lea, fac şi alte precizări referitoare la aceste *sorokuri* de samur. La 26 noiembrie 1643 Vasile Lupu se adresa ţarului Mihail Feodorovici cu o scrisoare în care îl anunţa despre încheierea negocierilor de pace ruso-turce şi solicita să i se permită omului său, grecului Mihail Nicolaev, *„купити нам несколько сороков соболей в Турское царство*” (Исторические связи 1968, 126). Traducerea în limba română documentelor publicate în acest volum, al doilea, a fost făcută de folcloristul şi istoricul român din Chişinău, Gheorghe Bogaci (1915-1991), care a tradus în felul următor fraza dată: „să ne cumpere câteva *soroace* de samuri” (Исторические связи 1968, 124), adică prin termenul *сороков* el nu a înţeles cifra de 40.

Ceva mai târziu, Vasile Lupu solicita ţarului, la 20 noiembrie 1645, să permită boierului Iurie Ostafiev ca el *„нам купил сколко сороки соболи*” (Исторические связи 1968, 167)[1], tradus „să ne cumpere câteva *soroace* de samur” (Исторические связи 1968, 168). Pe 14 ianuarie 1647 ţarul Alexei Mihailovici îl anunţa pe Vasile Lupu că solul Zosima Iuriev, venit de la domnul moldovean, a primit pentru necesităţile domnului *„30 сороков соболей добрых по 100 по 50 рублев сорок*”, tradus de Gheorghe Bogaci „30 de soroace de samuri buni, a câte 150 de ruble sorokul” (Исторические связи 1968, 193-195). Alte preţuri: „2 soroace de samuri a câte 125 de ruble sorokul”, trimise de ţarul Rusiei boierului din Moldova Isai Ostafiev în septembrie 1644; „6 soroace de samuri a câte 50 de ruble sorokul” trimise de ţar domnului muntean Matei Basarab la 1645 (Исторические связи 1968, 368); la 1647 dom-

[1] Aceeaşi frază o avem fixată în mai multe acte: în actul din 18 februarie 1647, 200-202; în actul din 22 septembrie 1647, 210-211 etc.

nul muntean primea de la ţar *„5 сороков соболей ценою: один сорок в 100 рублев, 3 сорока по 80 рублев, сорок в 60 рублев* (Исторические связи 1968, 373); la 1652 domnul muntean primea de la ţar *„сорок соболей в 60 рублев*" (Исторические связи 1968, 383). În opinia noastră, datele prezentate atestă limpede că nu este vorba de cifra 40, şi nu ar indica la 40 de blănuri de samur, ci de o altă unitate de măsură, numită *sorok*.

În acelaşi timp este de menţionat şi faptul că documentele din volumul al treilea al seriei menţionate au fost traduse în limba română de Valeria Costăchel. Expresia *„сорок соболей во 150 рублев*" din scrisoarea ţarilor Ioan şi Petru Alexeevici datată 30 ianuarie 1683 este tradusă „patruzeci de [blănuri de] samur de 150 ruble" (Исторические связи 1970, 76-77), prin *sorok*, traducătoarea înţelegând cifra 40.

Alte acte, de asemenea indică la un anumit număr de *sorokuri*, fără a fi însă specificate preţurile. Spre exemplu scrisoarea ţarului Alexei Mihailovici din 28 aprilie 1647 adresată lui Matei Basarab indică *„5 сороков соболей добрых*", adică „5 soroace de samuri buni" (Исторические связи 1968, 207)[2].

Deosebit de interesante sunt materialele ce ţin de trimiterea unei solii ruseşti la Bogdan Hmelniţki pe 4 octombrie 1653, care urma să aducă şi blănuri de samur. Iată fragmentul respectiv din acest document:

„Киевскому митрополиту 2 сорока соболей по 100 рублев сорок, епископу черниговскому сорок соболей в 80 рублев, сорок соболей в 70 рублев, архимариту (архимандриту - I.E.) печерскому сорок соболей в 100 рублев, да на роздачю ***20 сороков ценою в 800 рублев****. Гетману Богдану Хмельнитцкому … сорок в 200 рублев, 2 сорока по 150 рублев, 3 сорока по 100 рублев, сорок в 90 рублев, 3 сорока по 80 рублев, 3 сорока по 70 рублев, сорок в 60 рублев, 2 сорока по 50 рублев … Сыну его Тимофею Хмельнитцкому: сорок в 120 рублев, сорок во 100 рублев, 2 сорока 80 рублев, сорок в 70 рублев, сорок в 50 рублев, … Писарю Ивану Выговскому тож, что и Тимофею Хмельницкому, да ему ж дать тайно: сорок в 80 рублев, сорок в 70 рублев, сорок в 50 рублев; полковником 20 человеком по сороку соболей по 70 рублев сорок; ясаулом войсковым 2 человеком по сороку соболей по 80 руб. сорок, по паре соболей по 10 руб. пара человеку"* (Трехсотлетие 1954).

Ce concluzii am putea noi trage din examinarea acestui fragment din documentul respectiv? În primul rând, observăm că *sorokurile* diferă după preţ. Ar însemna aceasta că în ele era un număr diferit de blănuri sau că numărul de blănuri era 40, dar calitatea lor era mai proastă de aceea ele erau mai ieftine? A doua ipoteză cred că nu poate fi admisă, or, apare inexplicabil faptul că hatmanului Bogdan Hmelniţki, cui i se duceau cele mai multe blănuri, printre care un ***sorok*** de samur în preţul la 200 de ruble să i se ducă şi două ***sorokuri*** de samur a câte 50 de ruble fiecare, adică de o calitate mult mai modestă. Se pare că problema constă în numărul blănurilor de samur din fiecare ***sorok.*** Foarte interesant apare şi faptul că esaulii, două persoane, în afară de câte un sorok de samuri a câte 80 de ruble fiecare, mai primesc câte o pereche de samuri a câte 10 ruble perechea. Dacă admitem că fiecare pereche de samuri din toate ***sorokurile*** indicate mai sus costau câte 10 ruble, atunci în primul ***sorok*** al lui Bogdan Hmielniţki erau 20 de blănuri de samur, iar în ***sorokurile*** date esaulilor erau câte 8 perechi de blănuri de samur. În cazul de faţă, cel mai mic ***sorok*** consta din patru perechi de blănuri de samur. Cele mai ieftine erau *sorokurile* destinate pentru *„да на роздачю* ***20 сороков ценою в 800 рублев****", în cazul în care aceste sorokuri erau egale ca preţ, este vorba de faptul că fiecare din ele costa 40 de ruble.*

Aşadar, din documentul citat, nu putem trage concluzia că *sorokul* apare ca număr de 40, ci mai degrabă ca **o unitate de măsură a unui tot întreg,** a unui anumit număr de blănuri necesar fie pentru confecţionarea unei haine, fie că urmau a fi utilizate ca accesorii pentru împodobirea hainelor, a obiectelor de acoperire a capului etc.

Blănurile aduse din Rusia care tranzitau teritoriul Ucrainei, erau supuse unor impozite vamale. Un act al lui Bogdan Hmelniţki din 28 aprilie 1654 fixează următoarele tarife: *„од сорока соболей золотих – шист; од сорока пупков собльих – золотих два, од сорока куниц – золотих два, од бунта* (legătură - I.E.) *лисиц – золотих два*" (Документи 1961, 343).

[2] Vezi şi scrisoarea din 1 martie 1651, care indică la *„2 сорока соболей добрых*", tradus „două soroace de samuri buni" (Исторические связи 1968, 228-229).

Actul este formidabil prin faptul că atestă calitatea diferită a blănurilor de samur, termenul „*пупки*” atestând că este vorba de partea de blană de samur de la buric, preţuită mai ieftin decât partea din spate.

O altă sursă istorică, *Protocolul diplomatic* privind legăturile Ţărilor Române cu Rusia în anii 1674-1675, oferă detalii suplimentare asupra subiectului dat. Sursa respectivă face referinţă la solii domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti sosiţi la Moscova în anii trecuţi şi la **жалованье** (remunerarea) pe care aceştia au primit-o la plecare. Aşa, la 1645, solul Pavel Micolaev şi însoţitorii săi, în total 9 persoane, sosiţi de la domnul muntean, au primit „*40 соболей в 50 рублев, другой* (*сорок 40* - I.E.) *в 30 рублев*; *людем их по паре соболей, по три рубли пара, человеку*”. Dacă admitem din aceea că *sorokul* este cifra de 40, atunci, în urma calculelor respective, reiese că fiecare blană de samur luată de sol costa, în primul caz 1,25 ruble, în al doilea caz – 0,75 ruble, iar însoţitorii primeau câte două blănuri, fiecare a câte 1,5 ruble, adică blănurile primite de însoţitori, cu toate că erau mai puţine la număr, erau mai scumpe şi deci mai calitative decât cele primite de sol, situaţie care apare paradoxală şi nu îşi are o explicaţie logică.

Câţiva ani mai târziu, solii lui Constantin Şerban primeau: „*архимарит* (архимандрит - I.E.) *Парфеней*” „*40 соболей в 50 рублев*”, diaconul Hrisant „*сорок куниц да денег 10 рублев*”, traducătorul „*2 пары соболей в 5 рублев”* şi sluga *„пара соболей в 4 рубли”*. Este, practic, aceeaşi situaţie ca şi cea relatată mai sus.

Asemenea **жалованье** primea Bogdan Hmelniţki, soţia şi copiii lui şi, de asemenea, polcovnicii cazacilor. Aşa, „*к полковником **парами** на 300 рублев, по 10 рублев пара*” (Посольская книга 2005, 38), adică se trimiteau 30 de perechi de samuri, fiecare pereche costa 10 ruble, adică o blană costa 5 ruble.

La 1674 iegumenul Teodor, sosit de la Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban, primea de la ţarul Alexei Mihailovici **жалованье** „*на отпуске собольми **парами** по прямой доброй цене без прибавочной на пятдесят рублев, а **сорок** соболей в пятдесят же рублев*» urma să-i primească de la Departamentul Siberiei (Посольская книга 2005, 38). Probabil este vorba de 5 perechi a câte 10 ruble perechea sau 10 perechi a câte 5 ruble perechea, oricum, samurii erau de o calitate bună, de unde şi preţul destul de mare. În acelaşi timp, iegumenul mai primea un *sorok* de samuri tot în sumă de 50 de ruble. Dacă pornim de la faptul că *sorokul* conţinea 40 de blănuri, reiese că acestea erau de o calitate mult mai modestă, fiecare blană costând 1,25 ruble.

Traducătorul a primit „*2 пары соболей в 5 рублев*” (adică 2,5 ruble fiecare blană - I.E), iar ceilalţi însoţitori „*по паре соболей, по 4 рубли пара*” (adică câte 2 ruble fiecare blană - I.E.) (Посольская книга 2005, 59).

Şi în acest caz situaţia nu are o explicaţie logică. Iegumenul primea un *sorok* de samuri de o calitate foarte modestă. În acelaşi timp, însoţitorii, traducătorul şi ceilalţi primeau mai puţini samuri, dar judecând după preţ, de o calitate mai bună. Situaţie, care, de asemenea este paradoxală.

În plus, la cele primite deja, Teodor mai primea la plecare **жалованье** „*пару соболей в восм рублев*” (Посольская книга 2005, 40).

La 1675 alţi soli, Radu Nicolaev şi Petru Petrov ai domnilor menţionaţi mai sus primeau la plecare din Moscova **жалованье** „*по сороку соболей, по пятидесят рублев сорок, да по паре соболей, по десяти рублев пара; людем их, одинатцати человеком, по паре соболей, по три рублев пара, человеку*”, din Departamentul Siberiei (Посольская книга 2005, 59).

Datele care se referă la **жалованье** primită de Dosoftei şi însoţitorii săi indică că şi „perechile” de samuri erau, după preţ şi, evident, după calitate, diferite. Dosoftei a primit „*сорок соболей в пятьдесят рублев*”, arhimandritul „*две пары по семи рублев пара*”, alte trei persoane „*по паре соболей по семи рублем пара*”, o altă persoană „*пара в пять рублев*”, alţi douăzeci de însoţitori de rang mai jos (*челядников*) „*по паре соболей по два рубли пара человеку*” (Посольские книги 1993, 16).

În septembrie 1689 la Moscova sosea arhimandritul Isaia cu încă cinci persoane. La sosire arhimandritul a primit **жалованье** „*40 соболей в 20 рублев*”, 15 ruble şi 12 arşini de camcă. La plecare arhimandritului i s-au dat „*вместо 50 рублевого сорока соболей, деньгами 50 рублев*”, iar pentru mănăstirea de unde a venit „*вместо 100 (рублевого* - I.E.) *сорока соболей деньгами 100 рублев*” (Посольские книги 1993, 117).

Este clar că *sorokurile* de samuri erau foarte diferite. Având în vedere preţurile indicate, într-unul din cazuri reiese că o pereche de samuri costa doar o rublă, adică fiecare blană a câte 0,5 ruble, şi este greu de admis că este vorba de 40 de blănuri, acestea fiind de o calitate foarte modestă.

În 1691 la plecarea lui Ioan Belevici din Moscova ţarul a poruncit ca să i se dea „*сорок соболей в 50 рублев, другой в 30 рублев или вместо обоих в ту же цену один сорк соболей*", adică, în loc de două *sorokuri*, să i se dea numai un *sórok* de samuri în sumă de 80 de ruble. Suplimentar la aceasta Ioan Belevici urma să mai primească „*две пары соболей же по 10 рублев пара*", iar oamenii săi, şase persoane „*по паре соболей по 3 рубли пара*". În afară de aceasta, domnului Moldovei i se trimitea **жалованье** „*четыре чернобурых лисиц по 15 рублев лисица*" (Посольские книги 1993, 103).

Toate acestea au fost primite de Ioan Belevici la Departamentul soliilor, cât priveşte samurii indicaţi, el a primit „*сорок соболей в 80 рублев*" (Посольские книги 1993, 107). Tot aşa primise **жалованье** Ioan Belevici şi în anul 1680 „*вместо дву сороков один сорок соболей в 80 рублев*" (Посольские книги 1993, 102).

În concluzie am putea afirma că sursele de origine rusească examinate, în opinia noastră, nu atestă faptul că termenul de *sórok* indică numărul, cifra de 40 de blănuri, acesta era şi un *sac*, o *husă*, o *legătură* în care se puneau blănurile respective (*дву сороков – două huse*, *сорок сороков – patruzeci de huse* etc.), şi ea reprezenta o unitate de măsură a unui tot întreg de blănuri, fără ca sursele invocate să precizeze vreodată câte anume blănuri erau în sacul sau husa respectivă. Diferenţa de preţuri la care s-a atenţionat ar indica atât numărul diferit de blănuri din husele respective, cât şi calitatea lor.

Sursa otomană, unică deocamdată, pusă în circuitul ştiinţific de Mihai Maxim, atestă destul de limpede că fiecare *deste*, *legătură*, *husă*, *sac*, conţinea câte 20 de blănuri de samur şi nu considerăm că avem motive să ne îndoim de veridicitatea acestei informaţii oferite de respectiva condică în care este fixată.

Bibliografie

Maxim 2008: M. Maxim, Noi documente turceşti privind Ţările Române şi Înalta Poartă (1526-1602) (Brăila 2008).

Furnică 1938: D.Z. Furnică, Documente privitoare la comerţul românesc. 1473-1868 (Bucureşti 1938).

Бродников 1994: *А. Бродников. Енисейский острог. Очерки из истории города и уезда (Енисейск 1994).*

Бродников: А.А. Бродников, Сбор ясака: зависимость процесса объясачивания от потестарно-политической ситуации в регионе. По материалам Восточной Сибири XVII в. (http://www.zaimka.ru/power/brodnikov3.shtml)

Включение: Включение алтайцев в состав Русского государства (http://altaj.ru/vkljuchenie_altajcev_v_sostav_russkogo_gosudarstva?page=0%2C10).

Даль: В. Даль, Толковый словарь живаго Великорусскаго языка (http://slovardalya.ru/description/sorok/38588).

Документи 1961: Документи Богдана Хмелницкого. 1648-1657 (Киев 1961).

Исторические связи 1965: Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Том I, 1408-1632 (Москва 1965).

Исторические связи 1968: Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Том II, 1633-1673 (Москва 1968).

Исторические связи 1970: Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Том III, 1673-1711 (Москва 1970).

Казаченко 2007: Б. Казаченко, Тридевятое царство, тридесятое государство, или как считали наши предки. Наука и жизнь 10, 2007.

Посольская 1984: Посольская книга по связям России с Ногайской Ордой. 1489-1508. Подготовка текста и вступительная статья М.П. Лукичева и Н.М. Рогожина (Москва 1984).

Посольская 1988: Посольская книга по связям России с Грецией (православными иерархами и монастырями). 1588-1594. Подготовка текста М.П. Лукичева и Н.М. Рогожина. Предисловие Н.М. Рогожина (Москва 1988).

Посольская 2005: Посольская книга по связям Молдовы и Валахии с Россией. 1674-1675. Составители: И.А. Еремия, Н.М. Рогожин, Д.В. Лисейцев (Кишинев 2005).

Посольские 1993: Посольские книги по связям Молдовы с Россией. 1684 г., 1690-1691. Составители: И.А. Еремия, Н.М. Рогожин (Кишинев 1993).

Преображенский 1910-1914: А.Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, т. II, П-С (Москва 1910-1914).

Сгибнев 2005: А.С. Сгибнев, Исторический очерк главнейших событий в Камчатке. 1650-1855. Вопросы истории Камчатки, Вып. 1, 2005. (http://npacific.ru/np/library/publikacii/historykam/istkam1-1.htm).

Словарь 1976: Словарь русского языка XI-XVII вв. Выпуск 3 (Москва 1976).

Словарь 1982: Словарь русского языка, том II, К – О, Издание второе, исправленное и дополненное (Москва 1982).

Словарь 1984: Словарь русского языка, том III, П – Р, Издание второе, исправленное и дополненное (Москва 1984).

Таможенная 1983: Таможенная книга города Вологды. Составитель и автор введения Е.Б. Французова (Москва 1983). (http://booksite.ru/fulltext/tam/ozh/nya/3.htm).

Трехсотлетие 1954: Трехсотлетие воссоединения Украины с Россией (Москва 1954) (http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ukraine/XVII/1620-1640/300let_voss/index.htm).

Фасмер: М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка (http://maxfas.ru/index.php?a=term&d=%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C&t=%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA).

Хроника 1966: Хроника Быховца (Москва 1966).

”One of forty sobols” – bag of sobols that included 40 sables?

Abstract

The study of Russian sources shows that nobody did ever decipher the words “forty sobols”, whether one, two or “forty times forty”. The assumptions of historians, linguists and other specialists that one can talk about forty sobols, which were in every forty is not confirmed by Russian sources. Some new documents published by the Romanian historian Mihai Maxim shed new light on this issue. One of them shows exactly that in every forty (cases) were 20 sobol skins.

„Один сорок соболей” - чехол соболей, который включал сорок соболей?

Резюме

Изучение российских источников показывает, что ни разу они не расшифруют фразу «сорок соболей», идет ли речь об одном, двумя или «сорока сороков». Предположения историков, лингвистов и других специалистов, что речь идет о сорока соболей, которые были в каждом сороке не подтверждаются российскими источниками. Некоторые новые документы опубликованные известным румынским историком Михаем Максимом проливают новый свет на данный вопрос. Один из них указывает точно, что в каждом сороке (чехле) были по 20 собольих шкур.

13.04.2010

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

POPULAŢIA SATULUI MOROZENI, ŢINUTUL ORHEI (SFÂRŞITUL SEC. XV - ÎNCEPUTUL SEC. XIX)

Mihai Onilă

Primul locuitor al satului, conform unei cărţi domneşti de întăritură de la 20 aprilie 1518, semnată de Ştefăniţă Voievod (1517-1527), este considerat Ioan Morozanu; mai mult ca atât, el este întemeietorul satului şi denumirea tot de la el se trage: *„Cu mila lui Dumnezeu, Io Ştefan voevod în pământul Moldovii, însămnatu dinu silinţa noastrii toate, pân verii prin audzire, au venitu înaintea nostră şi înaintea ai nostruloru boeru Moldovei, sluga noastră Ioan Morozanul şi s-au jăluitu nouă cu mare jalobă şi cu mare mărturie de acolo de la măriia sa şi rostirea gurii lui primitu amu sate de la moşu domniei mele, Ştefan vodă unu locu din pustie, între Ciuluci, Fântâna Radului, ednacu când au ostitu Tătarii pământu..."* (DIR AM 1953, 123)

Cercetătorul Aurel Sava îl numeşte Roman Morozanu, în ce bază nu se menţionează, dar documentar e dovedit faptul că Morozăneştii, apar în ţinutul Orhei în aceeaşi perioadă, sfârşitul sec. XV, cu drese de la Ştefan cel Mare (Sava 1944, 36). Se mai ştie că acest Morozanu a avut patru copii: *„Sava Morozan, popa Unciul, Dumoai, Buna*" (Sava 1944, 320). În regestul unei cărţi de întăritură de la 9 decembrie 1725, semnată de voievodul Mihai Racoviţă, pentru răzeşii satelor Isacova şi Morozeni, se menţionează că aceşti răzeşi sunt urmaşii lui Danciu şi Durac, *„cari moşii li să trag di pi moşîi lor, şi Danciu ci au fost pîrcălab şi di pi Durac cel Bătrîn "* (Sava 1944, 195). Astfel mai apar două neamuri care au stat la baza populaţiei satului – Danciu şi Durac. Conform cercetărilor efectuate, neamul Durac, apare în ţinutul Orhei la sfârşitul sec. XV, cu drese de la Ştefan cel Mare, înfiinţând împreună cu Morozăneştii satul Terşiţei din ţinut (Documente 2005, 207-208). Iar Danciu apare în această regiune în timpul domniei lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574) în calitate de pârcălab de Orhei, din marite 1572 (CDMB 1975, 71), până la 10 mai 1954 (DIR AM 1954, 30).

Neamurile Danciu şi Durac, care au dat pe parcursul secolelor XV-XVIII mai multe generaţii de pârcălabi şi serdari de Orhei (Eşanu 2001, 62), împreună cu Morozăneştii pun începutul spiţei de neam a răzeşilor, satelor Morozeni şi Isacova. Aceasta se face prin căsătoria pârcălabului Danciu, cu fiica lui Ioan (Roman) Morozanu – Buna, care au avut patru copii: „Irinei, Băluţa Urichioai, Marica Moaşa Durăceştilor, şi Păşcăniţa" (Sava 1944, 302). Unul din copii lor, Marica, se căsătoreşte cu Stahor Durac, pârcălabul de Orhei, atestat documentar pe la 1584 (DIR AM 1954, 238), şi 1589, 25 aprilie - 25 iulie (Ghibănescu 1929, 125), şi primesc zestre partea de răsărit a moşiei, viitorului sat Isacova. Aceştia au avut şapte copii: „Gligorce Durac, Costin Durac, Marula Bericoai, Dumitru Ţona, Dorda, Mihalcea Durac", cunoscuţi mai târziu ca stăpâni pe moşia Isacovei şi a unei părţi (o pătrime) din satul Morozeni (Sava 1944, 303).

Deja în sec. XVII, în sat, apar şi alte neamuri, ca rezultat al înrudirii cu cele menţionate mai sus. Astfel, la 1614-1618 apare un oarecare Vlasă pitărel de Morozeni, care nu-i permite diacului din satul Dişcova Isac să cumpere pământ de la neamurile lui Vlasă, din satul Morozeni. Aceştia sunt răzeşii „Coadă, feciorul Petrii şi Lupului, şi de la Toader şi sora lui Maica, feciorii Fătului, nepoţii Solomiei" (Sava 1944, 59). Apoi, într-un regest al unui document de vindere şi cumpărare de la 20 aprilie 1669, apare soţia lui Vlasă, Aniţa, cu feciorul Şuruna, şi sora Mardaria, care vând fostului serdar Apostol Durac părţile lor de moşie din sat, pe care le aveau de la moşii lor, Danciu şi Buna Dăncioaie: *„...Zapis dela Aniţa, fimeia lui Vlaşcă, ficiorul Şuruna şi soră-sa Mardariia, fetile Rucsandei, fata şi Măriea, fata, nepoatile Bunii Dăncioae cuprinzătoari că au vândut lui Apostol Durac biv sărdari, drept 45 lei, a lor driaptă ocină şi moşie, ci au avut dela moşul lor Danciul şi fimeia lui Buna din satul Morozănii din partea Danciului şi a Bunei din a patrule parte, trei părţi din cumpărătura ci au avut moşu lor Danciul şi cu moaşa lor Buna, ci să va alegi din partea de gios, ci au avut cumpărătură moşii lor dela Părhuţoa-*

ia şi cu vad de moară, ce este în Vatici, în coada heleşteului Pituşcanului, care vad s-au chemat a moşului lor a Păşcanului, aşijderea trii părţi. Şi priimind bani deplin i-au dat acest zapis de vecinică vânzare înaintea lui Isac ot Hulboaca şi dinainte lui Gaşpăr ot Puţântei şi a lui Grăjdian ot Isacova şi a lui Florinţă Buhchih din Vadul Furii şi a lui Grigorii sîn Condrea ot Lucaceuca şi Postolachi ot Morozănişi Isac ot tam şi Ţugul ot tam şi Constandin ot tam, care toţi aceştie să văd iscăliţi în zapis" (Sava 1944, 124), din care reiese că Aniţa, soţia lui Vlasă, cu sora sa Mardaria, sunt copiii Rucsandei, iar ea este fiica Păşcăniţei, care este fiica lui Danciu şi a Bunei. Tot aici, ca martori printre alţii, sunt menţionaţi şi sătenii din Morozeni: Postolachi, Isac, Ţugul şi Constandin.

Alte ramuri ale neamului Danciu – Buna, sunt atestate în cartea domnească de întăritură, de la 20 septembrie 1722 semnată de voievodul Mihai Racoviţă:

„Noi Mihai Racoviţă Voevod, «Божію милостію господарь земли молдавскои». Adică Domniia Mea am dat şi am întărit acistui om lui Tănasă, ficior lui Postolachi, nepot lui Ionaşcu, strănepot lui Danco (Danciu) din Orhei, pre a sa driaptă ocină şi moşii nişti heleştei ci ari pi apa Vatâcilui la ţînut Orhei şi locuri di fănaţă ci sânt pe acele heleştei şi moară gata, ci esti pi acel loc, tot locul cu toati heleşteili cât au ţânut şi părinţâi săi din ispisocul ci ni-au arătat dila răposatul Irimiia Voevod, cari scrii într-acel ispisoc, precum Danco au dat un cal Domnii pentru acel loc şi cu heleştei cari scriu mai sus. Şi după acel ispisoc încă ni mai arată Tănasă şi o mărturii dila pârcălabii di Orhei şi dila mulţă preuţi şi oamini buni scriind şi mărturisind într-ace mărturii precum că au avut multă pârâ şi gâlceavă Postolachii, tatăl lui Tănas cu Leahul din Bucişca, pentru acesti trii heleştei din Vatâci, cari scriu mai sus, fiindu-li lor împreună dila moşii lor, iară apoi, mai preurmă s-au învoit di bună voia lor şi s-au tocmit ca să ţâi Postolachii un heleşteu şi giumătati şi Leahul iarăş un heleşteu şi giumătati cu fraţii lui, precum au ţânut bătrânii lor şi la moara lui Postolachii să nu aibă triabă Leahul şi iarăş la moara Leahului să nu aibă triabă Postolachii, iară la un iazi ci esti al triilea mai gios, iarăş să ţâi împreună giumătati de iază să ţîi Postolachii şi giumătati să ţâi Leahul cu fraţii săi ..." (Sava 1944, 182). Din acest document reiese că Tănase este feciorul lui Postolachi, nepotul lui Ionaşcu şi strănepotul lui Danciu; că Postolachi şi Leahu au un moş comun, Danciu, şi de la moştenirea căruia, au loc divergenţe şi mai târziu. Astfel, conform anexei de la acest document, prezentat de cercetătorul A. Sava, în 1819, are loc un proces de judecată, în care Postolocheştii şi alţi răzeşi din Isacova îl dau în judecată pe căpitanul Ioniţă Pârle care, împreună cu soţia Anisia, intenţionează să vândă jumătatea de moară de pe apa r. Vatici, moştenită de la socrul său, căpitanul Grigore Ciogole (rudenie cu Măricuţa, succesoare a lui Leahu), că i-a scos din stăpânirea jumătăţii ce li se cuvenea după Postolache. Din cele menţionate în document şi în anexa lui se întrevăd două ramuri succesoare a lui Danciu: 1) Leahu – Măricuţa – căpitanul Gligore Ciogole – fiica sa, Anisia (soţia căpitanului Ioniţă Pîrle); 2) Ionaşcu – Postolache – Tănase.

Un alt neam, care apare în sat, în sec. XVII este Leca. Astfel, în regestul de la 16 iulie 1691, doi feciori ai lui Leca: Grigore şi Leca, dau lui Loghin din Isacova, pârcalab de Orhei, părţi de moşii din Isacova şi Morozeni, „...care cumpărătură a fost a tatălui lor Leca dila Mariia şi dila Nica, fetile Anii Păşcăniţii şi jumătati vad di moară din poiana Morozănilor, ci au cumpărat tatăl lor de la Botea, fata lui Durac, şi moşia tatălui lor din Morozăni" (Sava 1944, 154). Din cele expuse până acum se observă cum o parte din descălecătorii satului şi anume, neamurile Danciu şi Durac, încep a fi înghiţite de alte neamuri, figurând mai des în documente, că îşi vând moşiile lor. În ce priveşte Morozăneştii, care de la Roman (Ioan) Morozanu nu mai sunt menţionaţi documentar să aibă tangenţă cu satul, în sec. XVIII, ei apar nu numai masiv şi înstăriţi, dar şi cu funcţii militare. Aşa cum sunt Baş Bulucbaşul, Tudor Grigore Morozan, (conducător a câtorva bulucbaşe, steaguri), cu carte de la Alexandru Mavrocordat[1].

Alţi locuitori care trăiau în sat la sfârşitul sec. XVII - începutul sec. XVIII sunt menţionaţi într-un document de la 30 ianuarie 1719. Aceasta se întâmplă cu ocazia insistenţei răzeşilor din s. Bravicea: „Vârlan şi Sandul Ţărnă, Elie Harea şi Sandu Iurcu" scot de sub zălog partea de moşie a lui Enachi Grecul din Morozeni, de la Aftemie Mîrzac, din acelaşi sat. Acesta din urmă căzând de acord să scrie o scrisoare de mărturisire aprobată însuşi de pârcălabul de Orhei. În ea el menţionează că într-adevăr Enache Grecul a lăsat gaj o parte

[1] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 60, f. 126-129.

din moşie tatălui său Mîrzac, „şi lui Ştefan, care au fost frate tătâne-mo", pentru doi boi şi patru lei. Iar aceştia i-au plătit numai un bou şi doi lei. Atunci răzeşii din Bravicea, moşenii „lui Enachi, nevrând să înstrăineze pământul neamului plătise lui Aftenie un bou şi doi lei şi reîntorc pământul" (Sava 1944, 177). Această scrisoare el o înmânează lui Doroftei Grecul (probabil feciorul lui), iar mai târziu lui Enache, unul din acei răzeşi din Bravicea, având treabă pe la Morozeni, au primit o copie de la „Maftei Grecul" (Sava 1944, 178), probabil feciorul lui Doroftei.

Documentar, cam aceşti locuitori se atestă în sat de la înfiinţarea lui şi până la începutul sec. XVIII. Cu toate că satul nu figurează în recensământul de la 1772-74, pentru această perioadă, o parte din populaţia lui poate fi dedusă pe baza recensământului din 1835, considerat primul şi cel mai documentar care a avut loc pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. Conform acestuia, satul care aparţinea Mănăstirii Curchi, răzeşilor din sat şi boierului Millu, la acel moment avea 108 gospodării, cu 470 locuitori, dintre care 243 persoane de gen masculin – 203, de gen feminin. Din punct de vedere social, populaţia se împărţea în trei categorii: mazili – 20 gospodării cu 62 persoane; rupţaşi – 3 gospodării cu 9 persoane şi ţărani – 88 gospodării, cu 416 persoane. În privinţa ruptaşilor, este de menţionat, că datele din arhivă sunt incomplete; lipsesc câteva foi – deoarece lista lor începe cu nr. 12. Din aceasta rezultă că au existat cel puţin 14 gospodării[2]. Iar conform vârstei locuitorilor, prezenţi în recensământ, putem deduce, aproximativ, că în sec. XVIII în sat au existat 61 de gospodării.

Astfel, în urma cercetărilor documentare s-a constatat că satul Morozeni din ţinutul Orhei, care îşi are începutul la sfârşitul sec. XV, a fost înfiinţat de „boierul Moldovei" Ioan Morozanu şi pârcălabii de Orhei, Danciu şi Stahor Durac. Iar aceste neamuri, la rândul lor, înrudindu-se cu altele din satele megieşe, pun începutul evoluţiei populaţiei din sat.

Recensământul populaţiei satului Morozeni, jud. Orhei, din 1835

I. Mazili*

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
1	Baş Bulucbaş Tudor Grigore Morozan, văduv *(cu carte de la domnitorul Al. Mavrocordat, 1786, 15 august, confirmată prin documentul Sfatului Suprem al Basarabiei din 1817, 11 iulie, cu numărul 49)*	60
2	Apostol Tudor Morozan Soţia – Anastasia Copiii: Constantin Ioan Gheorghe	30 28 6 3 1
3	Ioan Tudor Morozan Soţia – Tatiana Copiii: Gheorghe Maria Ecaterina	25 20 1 7 5
4	Vasile Toader Morozan Soţia – Stepania Copiii: Ion	22 20 2
5	Ianachi Apostol Morozanu (feciorul decedatului Apostol Morozan) Soţia – Irina Copiii: Grigore	28 25 7
6	Alexandru Apostol Morozan (feciorul decedatului Apostol Morozan) Soţia – Varvara Copiii: Elena	20 18 2
7	Andrei Toader Braşovan Soţia – Parascovia Copiii: Ion Gheorghe Constantin Zinovia	35 33 21 16 12 9
8	Ştefan Toader Braşovan Soţia – Efrosenia Copiii: Gheorghe Tănase Todosia Maria Casandra Ecaterina	55 45 17 14 18 8 4 2

[2] ANRM F. 134, inv. 2, d. 60, f. 130-131.

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
9	Vasile Andrei Braşovan	24
	Soţia – Ecaterina	22
10	Grigore Andrei Braşovan	23
	Soţia – Agafia	18
11	Ştefan Vasile Dodon	33
	Soţia – Sofronia	28
	Copiii: Vasile	3
	Dodora	8
	Ioana	5
	Mama lui – Axenia	52
12	Gheorghe Vasile Bâronovan	43
	Soţia – Maria	36
	Copiii: Constantin	10
	Maria	7
	Elisaveta	3
	Ecaterina	2
13	Andrei Vasile Bâronovan	25
	Sotia – Todora	23
	Copiii: Ana	1
	Fratele lui – Dimitrie	27
14	Samson Ştefan Morozan	51
	Soţia – Maria	42
	Copiii: Vasile	19
	Aftenia	13
15	Isai Matei Grec	28
	Soţia – Irina	19
	Copiii: Vasile	1
	Mama lui – Alexandra	73
16	Nicolai Matei Grec	27
	Soţia – Sofia	26
	Copiii: Ion	5
	Natalia	1
17	Ion Constantin Erhan	62
	Soţia – Alexandra	45
	Copiii: Chiril	23
	Toader	12
	Ştefan	7
	Irina	18
	Parascovia	16

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 60, (II) f. 126-129; d. 90 (II), f. 215-216.

II. Ruptaşii**

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
18	Ion Carp Buzu *(cu carte de ruptaş de la domnitorul Suţu, dată în anul 1729 şi recunoscută de Sfatul Suprem al Basarabiei, în 1817, 28 aprilie, nr. 48)*	44
	Soţia – Taisea	40
	Nepotul – Vasile Buzu	14
19	Vasile Pavel Bârcă (fecior de preot, care a ieşit din acest sat)	29
	Soţia – Parascovia	26
	Copiii: Tudor	7
	Ion	3
	Gavril	1
20	Mihail Panait Sârbu *(cu carte de ruptaş de la Sfatul Suprem al Basarabiei, din 1817, 23 august, nr. 245)*	25

** ANRM, F. 134, d. 60 (II), f. 130-131.

III. Ţăranii***

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
21	Gheorghe Nicolai Laşcu	36
	Soţia – Maria	31
	Copiii: Ion	6
	Simion	1
22	Andrei Nicolai Laşcu	36
	Soţia – Ecaterina	28
	Copiii: Dimitrie	2
	Anghelina	6

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
23	Ion Nicolai Laşcu	30
	Soţia – Ioana	27
	Copiii: Iosif	5
	Grigore	2
24	Toma Alexei Buruian	40
	Soţia – Maria	42
	Copiii: Varvara	18
	Zinovia	10
	Copil adoptiv – Ilie Ştefan Stahi	10
25	Ion Andrei Coroi	34
	Soţia – Ana	33
	Copiii: Gavril	6
	Leonte	4
	Andrei	1
26	Iftinii Andrei Coroi	26
	Soţia – Solomia	22
	Copiii: Constantin	3
	Fratele lui – Leonte	24
27	Ion Todosie Sghibarţă	26
	Soţia – Parascovia	20
	Copiii: Maria	2
	Tudosia	1
	Moşul lui – Simion Nicolai Gânda	95
28	Gheorghe Grigore Sghibarţă	28
	Soţia – Solomeia	25
	Copiii: Constantin	3
	Acsenia	7
	Maria	5
29	Iachim Ion Olaru	58
	Soţia – Vasilisa	48
30	Mihail Toader Vieru	58
	Soţia – Irina	23
31	Nichita Petru Borş	56
	Soţia – Maria	35
	Copiii: Irofte	12
	Leonte	1
	Nastasia	20
	Sofia	9
32	Ilie Zaharia Dabija	55
	Soţia – Varvara	52
	Copiii: Grigore	30
	Gavril	18
	Vasilisa	26
	Tudora	24
	Nastasia	15
	Ruxanda	10

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
33	Pantelii Ion Chitic	50
	Soţia – Eudochia	48
	Copiii: Doroftei	19
	Elena	21
	Marfa	17
	Pelagheia	14
	Parascovia	9
34	Simion Ştefan Bulgaru	24
	Soţia – Maria	25
	Copiii: Vasile	5
	Ion	1
	Ioana	1
35	Gheorghe Ion Morozan	36
	Soţia – Lupa	29
	Copiii: Miron	6
	Elisaveta	4
36	Constantin Ion Staruş	25
	Soţia – Elena	16
	Fratele lui – Ştefan	18
37	Iftimii Ion Morozanu	26
	Soţia – Ioana	23
	Copiii: Vasile	1
38	Ion Vasile Bârdan	46
	Soţia – Elena	45
	Copiii: Ion	24
	Luca	14
	Vasilca	18
	Natalia	7
39	Andrei Andrei Şpac	39
	Soţia – Eustina	34
		15
	Copiii: Ioana	12
	Elena	
40	Alexei Toader Hudema	47
	Soţia – Axenia	45
	Copiii: Ioan	24
	Gheorghe	21
	Iacob	18
	Vasilca	17
	Eudochia	14
	Natalia	8
	Un neam – Pavel	18
41	Axente Arsenii Drăgan	62
	Soţia – Eftimia	51
	Copiii: Lazăr	19
	Un neam – Gheorghe	24
42	Vasile Axente Drăgan	31
	Soţia – Maria	16

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
43	Iacob Axente Robu	52
	Soţia – Agafia	46
	Copiii: Luca	14
44	Sava Nicolai Laşcov	39
	Soţia – Ecaterina	35
	Copiii: Zinove	10
	Vasile	8
	Ioana	4
45	Ion Ion Călin	48
	Soţia – Sofia	35
	Copii: Luca	13
	Maria	13
	Elisaveta	7
	Ana	4
	Ecaterina	1
46	Vasile Darie Cazac	32
	Soţia – Aftenia	31
	Copiii: Ecaterina	10
	Elena	7
	Parascovia	4
	Elisaveta	2
47	Filip Carp Olaru	53
	Soţia – Eudochia	39
	Copiii: Ion	18
	Chiril	9
	Nichita	7
	Eremia	2
	Elena	20
48	Vasile Grigore Sghibarţă	43
	Soţia – Efrosenia	34
	Copiii: Andrei	13
	Ion	10
	Ştefan	3
	Vasilca	13
49	Vasile Grigore Nedelcov	46
	Soţia – Sofia	44
	Copiii: Toader	11
	Ion	9
	Marfa	13
50	Anastasie Mihail Tomac	37
	Soţia – Palaghia	33
	Copiii: Ion	13
	Matei	10
	Gheorghe	7
	Petru	1
	Ecaterina	3
51	Alexandru Pavel Vataman	38
	Soţia – Anastasia	32
52	Ion Ion Calapod	53
	Soţia – Agafia	39
	Copiii: Simion	18
	Gheorghe	3
	Maria	14
	Lupa	12
	Vasilca	6
	Ana	1
53	Grigore Ion Staruş	23
	Soţia – Axenia	22
	Copiii: Ion	1
54	Luca Leonte Ghincul	28
	Soţia – Solomeia	24
	Copiii: Ana	1
55	Ştefan Ion Bâzdâga	30
	Soţia – Maria	28
	Copiii: Constantin	5
	Sava	2
	Ioana	1
56	Moisei Ion Botnaru	53
	Soţia – Palagheia	45
57	Vasile Ion Beschier	32
	Soţia – Irina	24
	Copiii: Petru	5
	Ion	3
	Gheorghe	2
58	Sofroni Nastase Olar	31
	Soţia – Axenia	23
59	Ion Chiril Varţan	46
	Soţia – Elena	41
	Copiii: Grigore	17
	Carp	9
	Ilie	6
	Gheorghe	3
	Maria	19
	Elisaveta	1
60	Ion Pavel Ciocoi	29
	Soţia – Maria	24
	Copiii: Elena	3
61	Ion Alexei Hudema	30
	Soţia – Elena	25
	Nepoata: Ecaterina	8
62	Nicolai Ion Ţurcanu	42
	Soţia – Ioana	40
	Copiii: Vasile	14
	Ion	5
	Maria	8

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
63	Iacob Vasile Stihi	48
	Soţia – Anastasia	44
	Copiii: Tofan	17
	Andrei	14
	Osip	13
	Maria	10
64	Ion Ion Simac	42
	Soţia – Ana	36
	Copiii: Andronic	14
	Ion	10
	Irina	15
	Ioana	8
	Ecaterina	5
65	Toma Iacob Stihii	19
	Soţia – Zamfira	16
66	Simion Roman Iaţco	39
	Soţia – Ioana	39
	Copiii: Gheorghe	23
	Gavriil	7
	Eudochia	17
	Anastasia	14
	Aftenia	8
	Antonia	5
	Elena	2
67	Dimitrie Chiril Râşcovan	44
	Soţia – Antonia	37
	Copiii: Parascovia	15
	Madona	7
68	Ion Chiril Râşcovan	36
	Soţia – Elena	33
	Copiii: Ecaterina	31
	Fratele lui – Petru	12
69	Toader Nazar Lozovan	33
	Soţia – Anastasia	27
	Copiii: Ion	1
	Maria	4
	Nepotul: Gheorghe Mihail Lozovan	19
70	Vasile Toader Hudema	34
	Soţia – Balaşa	31
	Copiii: Iacob	7
	Ion	1
	Elisaveta	6
	Mama lui – Maria	95
71	Toader Ion Simac	41
	Soţia – Tatiana	32
	Copiii: Todosia	14
	Aftenia	4

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
72	Nichita Arseni Drăgan	39
	Soţia – Ioana	30
	Copiii: Maria	7
	Vasilca	3
	Fratele lui – Serghei	41
73	Vasile Gavriil Bobână	32
	Soţia – Parascovia	31
	Copiii: Toma	1
	Maria	7
	Ioana	4
	Fratele lui – Gheorghe	30
74	Flor Iacob Stihi	25
	Soţia – Maria	24
	Copiii: Elena	1
75	Ilie Ion Simac	30
	Soţia – Maria	21
	Nepotul lui – Ion	14
	Nepoata ei – Maria	10
76	Arsenii Mihail Cibotaru	60
	Soţia – Maria	38
	Copiii: Spiridon	21
	Toader	20
	Constantin	6
77	Carp Ion Gori	70
	Soţia – Eudochia	60
	Copiii: Simion	25
78	Filip Mihail Tomac	32
	Soţia – Aftenia	28
	Tatăl lui – Mihail Tomac	95
79	Matei Ion Olaru	30
	Soţia – Maria	27
	Copiii: Parascovia	3
80	Anani Luca Beschier	54
	Soţia – Ana	48
	Copiii: Elena	17
81	Alexandru Grigore Staruş	50
	Soţia – Maria	47
	Copiii: Vasile	7
82	Postică Apostol Ciobanu	33
	Soţia – Nastasia	29
	Copiii: Dimitrie	12
83	Radu Mihail Olteanu	34
	Soţia – Maria	30
	Copiii: Ion	1

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
84	Vasile Tudosie Bobână	40
	Soţia – Vasilca	32
	Copiii: Elena	31
	Nepotul – Timofei	7
85	Nichita Vasile Răilean	50
	Soţia – Ana	45
	Copiii: Daniil	21
	Ion	9
	Petru	2
	Eudochia	18
	Elena	12
86	Toader Procop Cibotar	35
	Soţia – Irina	34
	Copiii: Sofrone	15
	Fratele lui – Ion	24
87	Ion Gheorghe Pâslaru	75
	Soţia – Maria	55
	Copiii: Constantin	13
	Nastasia	8
	Eugenia	5
	Aglaia	4
	Ioana	2
88	Toader Luca Răileanu	48
	Soţia – Matrona	35
	Copiii: Petru	13
	Iovu	6
	Irina	3
	Maria	1
	Nepotul - Carp Răilean	30
89	Anton Toader Svidinschi	25
	Soţia – Maria	22
	Copiii: Gheorghe	2
	Fratele lui – Vasile	30
90	Nichita Toader Zarischi	48
	Soţia – lipseşte	
	Copiii: Tudose	13
	Maria	13
	Elena	2
	Nepotii lui Nichita (feciorii decedatului Andrei Gândac)	
	Ion	14
	Simion	11
91	Spiridon Grigore Hîncu	33
	Soţia – lipseşte	
	Copiii: Ion	7
	Ecaterina	6
92	Ioan Toader Beschier	85
	Soţia – lipseşte	
	Copiii: Efrem	2

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
93	Toader Gheorghe Târzi	35
	Soţia – lipseşte	
	Fratele – Pavel	27
	Nepotul: Petru Ursu Tîrzii	25
94	Mardar Ştefan Ţurcanu	41
	Soţia – lipseşte	
	Copiii: Vasile	16
	Sava	7
	Ion	2
	Eugenia	5
95	Copiii lui Vasile Selevestru Staruş	
	Gheorghe	40
	Pavel	35
	Elena	44
	Fiica Elenei – Irina (din flori)	16
96	Copiii lui Roman Petru Borş	
	Ion	26
	Gheorghe	20
	Tatiana	47
	Parascovia	17
	Nastasia	8
97	Toader Gheorghe Sghibarţă	Decedat
	Soţia – Lupa	50
	Copiii: Ilie	24
	Maria	20
	Eudochia	15
98	Doroftei Teodosie Bobînă	Decedat
	Soţia – Irina	37
	Copiii: Constantin	14
	Marina	3
99	Grigore Gavriil Braşovan	Decedat
	Soţia – Parascovia	37
	Copiii: Iacob	14
	Elena	2
100	Zaharia Daniil Lozovan	Decedat
	Soţia – Elena	49
	Copiii: Pavel	24
	Ion	10
	Isai	14
101	Ion Petru Rachier	Decedat
	Soţia – Maria	36
	Copiii: Constantin	21
	Efrem	16
	Timofei	14
	Elena	8

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
102	Pavel Grigore Sghibarţă decedat	Decedat
	Soţia – Ioana	40
	Copiii: Gavriil	19
	Lazăr	15
	Ion	12
	Agafia	17
	Maria	1
103	Toader Alexandru Pâslar	Decedat
	Soţia – Elena	95
	Copiii: Vasile	40
	Călin	30
	Sofrone	25
	Moşul lor – Ion Pâslaru	95
	Nepoata - Ecaterina	14
104	Simion Ion Răilean	Decedat
	Soţia – Axenia	50
	Copiii: Tănasă	18
	Sofia	10
105	Vasile Nicolai Răilean	Decedat
	Soţia – lipseşte	
	Copiii: Ilie	28
	Ion	18

*** ANRM, F. 134, inv. 2, d. 90 (II), f. 216-300.

IV. Burlaci****

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
106	Nichifor Simion Mihailo	25
107	Doroftei Nichifor Durac	25
108	Dimitrie Anton Arnăut	45

**** ANRM, F. 134, inv. 2, d. 90 (II), f. 216-300.

Bibliografie

CDMB 1975: Catalogul documentelor moldoveneşti din colecţia Arhivelor Centrale (1403-1700). Supliment, vol. I (Bucureşti 1975).

DIR AM 1953: Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. I (Bucureşti 1953).

DIR AM 1954: Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. III (Bucureşti 1954).

Documente 2005: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786) (Chişinău 2005).

Eşanu, Eşanu 2001: A. Eşanu, V. Eşanu, Moldova Medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice (Chişinău 2001).

Ghibănescu 1992: Gh. Ghibănescu, Surete şi izvoade, vol. XXI (Bucureşti 1929).

Sava 1944: A. Sava, Documente privitoare la Tîrgul şi Ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

The population of Morozeni village, Orhei county (end of 15th - beginning of 19th century)

Abstract

In this paper the author presents sequences from the history of Morozeni town, Orhei county, since the establishment (end of 15th century) until the early 19th century. A particular attention is paid to the village founder: "Moldavian boyar" Ion (Roman) Morozanu; to the famous Pircalab of Orhei – Danciu, Ion Morozanu's bridegroom and Stahor Durac, Danciu's bridegroom. These families, which appear in this area by the end of the 15th century, holding reinforcement books from Ştefan cel Mare, make the first inhabitants of the village. Further, as a result of mixing with other families from other places, the number of inhabitants grew. Their first census was held in 1835. Based on its data, we attempt at elucidating, with approximation, the number of households from the village between the end of 17th century until the end of the 18th century.

Население села Морозень Орхейского цинута (конец XV - начало XIX вв.)

Резюме

В настоящем сообщении автор представляет выдержки из истории населения села Морозень Орхейского цинута, начиная с возникновения (конец XV в.) до начала XIX в. Особое внимание уделяется основателям села: «боярину Молдовы» Иоану (Роман) Морозану, от которого происходит и название села, знаменитым Орхейским пыркэлабам – Данчу, зятю Иоана Морозану и Стахор Дурак, зятю Данчула. Эти родственники, которые появляются в этом цинуте в конце XV в. с дарственными грамотами от Штефана чел Маре и образуют основу населения села. Потом, в результате породнения с жителями других поселений, население начинает расти. Первая его перепись была в 1835 г., с помощью которой удалось установить, приблизительно, количество дворов населения проживающих в селе, начиная с конца XVII до конца XVIII вв.

10.03.2010

Mihai Onilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CÂTEVA PRECIZĂRI DESPRE DINASTIA BRANKOVIĆ

Lilia Zabolotnaia

Dinastia Branković îşi are originea din neamurile Voinovici (Војиновић) şi Mladenovici (Младеновићей), de la marele principe din Hum Vojislav Vojinović (Војислав Војиновић) şi Vitoslava Mladenović (Витослава Младеновић) (Михаљчић 1975, 111-112). Celebră, dinastia Branković a intrat în istorie ca ultima dinastie domnitoare a Serbiei medievale (Ћоровић 1997, 77-95).

În studiul de faţă ne propunem să analizăm problema cine au fost ultimii moştenitori ai acestei dinastii pe linia lui Jovan Branković, şi anume, *cine a moştenit sângele dinastiei domnitoare*. La baza cercetării noastre au stat fragmente din letopiseţele sârbe, care sunt o sursă foarte importantă în reflectarea istoriei medievale a Serbiei. Utilizarea şi cercetarea izvoarelor a condus la o interpretare nouă a unor detalii privind constituirea istoriei dinastiei Branković. Studiind pas cu pas istoria dinastiei Branković, am descoperit un şir de momente interesante, neabordate de alţi autori.

Pentru aranjarea ideilor în ordine logică şi cronologică vom începe excursul istoric de la Stefan Branković (tatăl lui Jovan Branković), deoarece soarta lui este tangenţial legată de istoria Ţărilor Româneşti.

Stefan Branković, despotul Serbiei (1458-1459), s-a născut în 1420 (†1476) din a doua căsătorie a lui Đorđe Branković cu Irina Cantacuzino. După izgonirea din ţară, în aprilie 1459, a fugit la sora sa, Catarina, văduva contelui Ulrih din Celje, apoi în Albania. În 1460 (la 40 de ani!), Stefan se căsătoreşte cu Anghelina (? - †30 iulie 1520), fiica lui Arianniti Comnen, care conducea Elbasanul (Родословне 1991, 132).

„Stefan despot [...] fiind în Albania, de la Cernoievici a luat de soţie pe doamna Anghelina. Şi au născut ei doi fii, pe despot Iovan şi despot Ђоүрђа” («Стефань же деспоть [...] иже есть от арбанашка земля, от Црноевича господжоу поеть Ангелїю себе соупружницоу. И роди с снею два сины деспота Їоанна и Ђоүрђа деспота») (Руварчев 1927, 55).

În 1465, Stefan Branković, împreună cu sora Catarina, a cumpărat de la contele Leonardo oraşul Belgrad (!!!). Acolo a trăit aproape 10 ani şi practic s-a lăsat de activitatea politică. A mizat doar pe cei trei copii: Đorđe, Jovan şi Maria. Primul fiu, Đorđe (1461 - †18 ianuarie 1516), despot al Serbiei între 1486 şi 1496, în 1497 s-a călugărit cu numele de Maxim, *„şi n-a dorit despotul Đorđe, fratele despotului Jovan, să se căsătorească, şi s-a călugărit”* («и деспоть Ђоүрђе брать деспота Їѡанна не хоте причестити се бракоү, но постригь се бисть») (Руварчев 1927, 56). După moartea fratelui său, despotul Jovan, în 1502, Maxim, împreună cu mama sa, Anghelina, au plecat în Valahia (Бранковић 1994, 48).

Radu IV cel Mare (1495-1508), domn al Ţării Româneşti, i-a primit călduros şi în 1507 l-a numit pe Maxim mitropolit. În 1509, după moartea lui Radu IV cel Mare, Maxim şi Anghelina au părăsit Ţara Românească şi s-au întors în Serbia. Maxim a devenit mitropolit al Belgradului. Acest fapt se confirmă în cronica *Цетињски Повъсть изложена ѡ срьбскыхъ госпѡдьь, иже пожившее въ земли срьбстъи ѡтьчества своего, колико кто пожить и ѡт куду начелство просебе, и кто по кым бысть и каковымь концъмь*: *„Maxim călugărul [...] a fost mitropolit în toată Sremia* (regiune a Serbiei - n.a.)” («Мазимь Г [...] же бывь вь иночьстъмь образь и митрополить вьсои сремской земли») (Цетињски 1927, 100-101).

În 1512, cu ajutorul domnului valah Basarab IV Neagoe (1512-1521), care era căsătorit cu Meliţa Despina, nepoata lui Maxim de la fratele său, Jovan, au ridicat mănăstirea Kruşedol. În această mănăstire au fost îngropate moaştele lui Stefan şi ale lui Ioan Branković (tatăl şi fiul). În scurt timp după aceasta, la 18 ianuarie 1516, Maxim a decedat (înmormântat şi el în mănăstirea Kruşedol).

Ca şi tatăl şi fratele lui, el a fost înălţat la rangul de sfânt, «...и мощи его светы и нероүшими и велики источникиь целбамь» (Руварчев 1927, 56).

Maxim a fost ultimul reprezentant al neamului Branković pe linie masculină. Fratele lui decedat, Jovan Branković, avea numai fete şi continuarea spiţei Branković se determina iar pe linie feminină. A fost continuată dinastia sau acest lucru e doar un mit istoric? Vom răspunde la întrebare în cercetările noastre ulterioare.

Cel de-al doilea fiu al lui Stefan Branković şi al Anghelinei Comnen, Ioan, era singura speranţă în ceea ce priveşte continuarea seminţiei Branković. *„Şi după despotul Stefan Orbul [...] a domnit în Serbia fiul lui Ioan despot. Şi a luat de soţie pe doamna Elena – fiica voievodului Iakşici, sora cneaghinei Elena Glinska”* («и по Степань деспоть слъпї...бисть господарь Срблъем синь его Їωань деспоть. И поеть себе женоү соүпроүжницоү Еленоү господжоү – дащерь Стефана воеводе Якьшиħа, сестроү кнегини Глинскои») (Руварчев 1927, 56).

Jovan, născut în 1462, despot al Serbiei (1494 - †1502), a fost căsătorit cu Elena Iakşici (? - †1529), fiica lui Stefan Iakşici (? - †6.I.1506), voievod al lui Matei Corvin (1458 - †1490). La 10 decembrie 1502, la vârsta de 40 de ani, Iovan va muri în urma rănilor (Историја 1991, 460, 560*).* ***După el nu vor rămâne urmaşi pe linie masculină.*** Singurul lui frate, Maxim Branković, nu a avut copii, ***de aceea perspectivele moştenirii dinastice ale Brankovićilor pe linie masculină s-au întrerupt*** (Историја 1991, 460*).*

Situaţia nu era simplă, deoarece problema avea două aspecte: dinastic şi politic, de aceea rezolvarea ei necesita o abordare diferenţiată. Regele Ungariei, Vladislav II Iagielon (1490-1516) va lua hotărârea ***de a transmite titlul despotului sârbesc unui reprezentant al dinastiei regale din Croaţia – Berislavici***. Transmiţând titlul Berislavicilor, regele maghiar avea scopuri mari de viitor. Posesiunile distinsei familii croate se aflau la hotarul cu Imperiul Otoman. Berislavicii, fiind supuşii coroanei ungare, asigurau astfel pacea la hotare.

Pentru a legitima titlul de despot sârbesc, Vladislav II şi Ivaniş Berislavici decid, în ianuarie 1504, că acesta din urmă trebuie să se căsătorească cu văduva lui Iovan Branković. În mai 1504, a fost încheiată căsătoria Elenei Iakşici cu Ivaniš Berislavić. Titlul de despot sârbesc va trece la velicaşul croat Ivaniş Berislavici pentru zece ani (1504-1514). În documentele epocii el se intitula: *„Din mila lui Dumnezeu despot al Serbiei*” („Божьей милостью деспот Сербии”) (Историја 1991, 461*).*

Această căsătorie demonstrează încă o dată că în epoca medievală interesele politice se împleteau cu cele dinastice şi matrimoniale. Din nou o femeie devine „veriga principală” de păstrare şi continuare a dinastiei, de rezolvare a crizei dinastico-politice. Mai mult decât atât, anume această uniune matrimonială se află la baza unor inexactităţi în privinţa datelor în istoria dinastiei Branković. Merită atenţie faptul că în a doua căsătorie a Elenei Iakşici se evidenţiază linia dinastică a familiei Branković, fiind legată cu moştenitorii. Dacă dăm crezare izvoarelor, atunci toate cele cinci fiice ale Elenei Iakşici erau născute din prima căsătorie, cu Iovan Branković, lucru ce trezeşte o mulţime de întrebări.

În codicele *Руварчев. Оуказь ω срьбских цареχъ и кралеχъ и деспотеχъ и великихъ кнезеχъ* se scrie despre copiii Elenei Iakşici: *„Şi a rămas Elena despotiţa, soţia lui Ioan despot, sora cneaghinei Elena Glinska. Şi a căsătorit ea fiicele sale, pe prima, Maria, a dat-o după Petru, voievodul valah, două fiice le-a dat lituanienilor, pe una a căsătorit-o cu principele Ivan Vişnioveţki şi pe cealaltă cu cneazul Teodor Vladimirski. Şi după aceea despotiţa Elena s-a dus la domnul”* («И послеже въсеχъ оста Елена деспотица, соүпроүжница Їоанна деспота, с дащерими своми, еже есть сестра кнегини Глинскои. И она давъши дащере свое зо моүжи, прьвою Марїю даде за Пътра воиводу влашскога, а две дащери свое оү Литовскоүю землю, единоү за кнеза Ивана Вишневачьскога, а дроүгоүю за кнеза Феодора Владимирьскога. Послъдже пръдстави се кь господоү деспотица Елена») (Руварчев 1927, 56).

După cum arată letopiseţul, în primul rând, este dat doar numele a trei fiice, în al doilea rând, se accentuează că toate au fost căsătorite de către mama lor. În sfârşit, în al treilea rând, nu sunt amintite primele două fiice, Despina Miliţa şi Maria Branković, născute, evident, de la Jovan Branković. Pe lângă toate, trezeşte îndoieli faptul că după ce şi-a căsătorit fiicele, Elena ar fi murit. Ea va muri abia

în 1529. Maria, care e amintită prima în letopiseţ, a fost Elena-Ecaterina, căsătorită cu Petru Rareş tocmai în 1529. Ea nu putea să fie fiica mai mare, deoarece în 1529 avea aproximativ 30 de ani. Este puţin probabil să i se fi propus căsătorie unei fete mature pentru a continua spiţa.

În ***Своде свих летописа*** se pomeneşte că Elena a căsătorit doar două fiice: *„Doamna Elena, soţia despotului Ioan, a dat pe fiica sa Maria după fratele regele german, căruia aceasta i-a născut un fiu; pe a doua a dat-o după Petru, voievod al Moldovei”* («Лена, господжа Їωанна деспота даде дащереръ Мерію (?) за брата краля немачкаго и роди ωт нее в сына; в ю даде за Петра воеводγ мольдавскаго») (Свод 1927, 276).

Cu excepţia Despinei Miliţa, căsătorită în 1504-1506, adică după moartea tatălui, toate celelalte fiice vor fi date în căsătorie la vârste mai înaintate, la circa 30-37 ani. Aceste evenimente am încercat să le urmărim după datele cunoscute ale naşterii şi decesului, după anii încheierii căsătoriei şi ai naşterii copiilor lor.

Primul soţ al Elenei Iakşici, Jovan Branković s-a născut în 1462 şi va muri în 1502. Al doilea soţ, Ivaniš Berislavić, nu se ştie când s-a născut, dar se ştie că a murit în 1514. Nici anii de viaţă ai Elenei Iakşici nu se cunosc, nu se ştie când s-a născut, dar a trăit până la 1529, lucru despre care vorbesc documentele epocii. După moartea celui de al doilea soţ, în custodia Elenei Iakşici a ***rămas un fiu de zece ani, Stefan*** (Berislavić - n.a.)***, căruia regele maghiar i-a transmis titlul de despot al Serbiei*** (!). Elena întotdeauna e amintită alături de fiu, ultima dată în 1529, când ei erau prizonieri şi închişi la Buda (Историја 1991, 461, 467, 488*)*.

Dacă e să presupunem că prima căsătorie a Elenei Iakşici a fost făcută la atunci când Jovan Branković (n. 1462 - †1502) avea aproximativ 20-25 de ani, iar soţia lui – 20, atunci copiii din această căsătorie ar fi putut să se nască între anii 1490-1502. Conform izvoarelor, a avut cinci fiice: Despina Miliţa, Maria Branković, Elena, Maria Magdalena şi Hana. Acum, pentru claritate şi pentru o expunere logică, vom arăta anii căsătoriei şi anii decesului fetelor.

Fiicele Elenei Iakşici vor fi date în căsătorie în următoarea ordine:

1. Despina Miliţa (? - †1554) s-a căsătorit în 1504/1506 cu viitorul voievod al Valahiei, Basarab IV Neagoe (1512-1521). A născut şase copii, pe primul până în 1512, iar pe ultimul în 1517. Dacă ea a fost dată în căsătorie la 14 ani, atunci totul devine clar, ea naşte copiii după vârsta de 20 de ani. Fără îndoială, Miliţa Despina a fost fiica lui Jovan Branković. Fiul ei Teodosie va deveni voievod al Ţării Româneşti (1521-1522) pentru puţin timp ***şi după moartea lui nu vor rămâne urmaşi pe linie masculină*** (Родословне 1991, 129, 223-225). Două fiice vor deveni soţii de voievozi, Ruxandra – soţie a domnului român Radu de la Afumaţi (1521, 1522, 1522-1523, 1524, 1524-1529) (Rezachevici 2001, 11, 67, 145, 148, 151, 151-155, 156-157, 158-159, 165-174) şi Stanca – soţie a domnului Moldovei, Ştefăniţă (1517-1527).

2. Maria Branković (? - †1540) a fost căsătorită cu Ferdinand Francopan (? - †1527), fiul lui Bernardin (1453-1530) şi al Luizei, principesă de Aragon. Ea a fost singura dintre fiice care semna Maria Branković. Din această căsătorie s-au născut doi copii: Stefan III Francopan (? - †1577) şi Catarina Francopan (?), care în 1543 a fost dată în căsătorie lui Nicolae IV Zrinski-Šubić. Dacă e să ţinem cont că soţul Mariei Branković a murit în 1527, atunci copiii s-au născut până la 1527. Fiica, căsătorită în 1543, nu putea avea mai mult de 20 de ani, prin urmare, nici mama (la naşterea fiicei) nu putea avea mai mult de 30. Tatăl soţului Mariei Branković s-a născut la 1453, deci Ferdinad s-a născut aproximativ în anii ‘80-‘90 ai secolului al XV-lea, şi reiese că s-a căsătorit în primii zece ani ai secolului al XVI-lea, a murit în 1530, având între 40-50 de ani. Copiii lui au putut să se nască în perioada anilor 20 ai secolului al XVI-lea. Evident, fiica este născută în această perioadă. Despre acest fapt vorbeşte anul ei de căsătorie, 1543. Fiul Mariei Branković a murit în 1577 şi, prin urmare, nu a putut să se nască mai devreme de perioada indicată (anii 20 ai secolului al XVI-lea. De aici rezultă, că Maria Branković ar putea fi fiica lui Jovan Branković şi a Elenei Iakşici. Ea s-a născut, cu mare probabilitate, în anii ‘90 ai secolului al XV-lea, s-a căsătorit la circa 20 de ani, pe la mijlocul anilor ‘20 ai secolului XVI. Un alt argument convingător este faptul că ea sublinia în numele său originea acestei celebre spiţe (Родословне 1991, 129, 130, 223-225).

3. Elena sau Elena-Ecaterina Branković (? - †1550/1551) s-a căsătorit în 1529 cu domnul mol-

dovean Petru Rareş. Despre aceasta aflăm din diferite documente de epocă. Cronicarul Macarie (Cronica 1959b, 74)[1] în vestita sa lucrare[2] a lăsat o descriere de mare laudă la adresa Elenei-Ecaterina Branković (Doamna Elena era fiica despotului sârb Iovan Branković (Iorga 1998, 9)[3] şi a Elenei Iaxici, care, la rândul ei, era fiica lui Gheorghe Iaxici, despot şi el) (Gane 1991, 411), a doua soţie a lui Petru Rareş. Macarie scria că Elena era „soţie înţeleaptă" şi „prea iubită doamnă" (Cronica 1959b, 100, 103).

Dacă a fost fiica lui Jovan Branković, aşa cum se afirmă în literatura istorică română şi sârbă, atunci ea s-a născut în 1502/1503 şi a murit în 1546, conform istoriografiei sârbeşti (Родословне 1991, 129). Este o greşeală evidentă, deoarece data morţii Elenei-Ecaterinei este bine ştiută – 1552-1553.

În 1529 ea avea 26/27 ani. Soţul ei, „domnul Ţării Moldovei" («господарь земли Молдавской») (Gorovei 1982) Petru Rareş (1527-1538; 1541-1546), a fost fiul nelegitim al domnului Ştefan cel Mare (1457-1504). A venit la putere când avea 40-45 de ani (Zabolotnaia 2006, 407). E puţin probabil că la vârsta lui matură putea să-şi aleagă de soţie o femeie de aproape 30 de ani. Nu se ştie câţi copii s-au născut de fapt, dar trei fii şi o fiică s-au născut fără îndoială, de la Elena-Ecaterina: Iliaş, domn al Moldovei (1546-1551), Ştefan Rareş, domn al Moldovei (1551-1552), Constantin şi Ruxandra, soţia domnului Alexandru Lăpuşneanu (1552-1561, 1564-1568). Probabil toţi copiii s-au născut unul după altul, iar când fiii veneau la putere, Elena-Ecaterina practic era regent şi coguvernator. Letopiseţele o descriu pe Elena-Ecaterina ca pe o doamnă „deşteaptă". În 1540 ea semna documentele astfel: „Katarina Despoth" (Rezachevici 2001, 592).

Despre acest lucru vorbesc următoarele fapte. Primul fiu a intrat în istorie cu diminutivul de la numele Ilie, ceea ce vorbeşte despre vârsta sa. În 1551, când renunţă la domnie în favoarea fratelui său Ştefan, el subliniază că îl lasă cu mama (Rezachevici 2001, 592). După ce şi al doilea fiu a fost ucis de boieri, Elena-Ecaterina se angajează activ în lupta politică pentru menţinerea puterii în mâinile sale. Ea se grăbeşte să o căsătorească pe fiica sa, Ruxandra, cu puţin cunoscutul boier Joldea, cu singurul scop de a rămâne la putere şi a păstra tronul până când fiul său, Constantin, ar fi atins majoratul. În 1552, el avea numai 12 ani. Cele mai elementare calcule ne permit să demonstrăm că Elena-Ecaterina l-a născut pe Constantin la vârsta de aproape 40 de ani (!!!). Lupta politică internă se va finaliza în folosul lui Alexandru Lăpuşneanul, care, în primul rând, va desface căsătoria Ruxandrei cu Joldea şi o va lua de soţie (Cronica 1959a, 130, 140)[4]. Această hotărâre a lui este una dintre cele mai contradictorii, nu se ştie ce scop a urmărit. Este cunoscut, că Alexandru Lăpuşneanul era fiul nelegitim al lui Bogdan III (1504-1517), fiul lui Ştefan cel Mare şi nepot de frate al lui Petru Rareş. Altfel zis, Alexandru Lăpuşneanul şi Ruxandra erau veri drepţi. Conform canoanelor religioase, căsătoria între rudele apropiate era categoric interzisă. Alexandru Lăpuşneanul, în opinia noastră, a încheiat această căsătorie cu un singur scop: asigurarea pentru urmaşii săi a unei provenienţe domneşti. ***Pe linie paternă, Ruxandra era moştenitoarea dinastiei guvernatoare în Moldova a Bogdăneştilor-Muşatinilor, iar pe linie maternă – a despoţilor sârbi Lazarevici (Hrebeleanovici) şi Brankovici.*** Elena-Ecaterina a fost categoric împotriva acestei căsătorii şi atunci Alexandru Lăpuşneanul a dat ordin să fie asasinată împreună cu fiul ei mai mic, care era un potenţial pretendent la tron. Elena-Ecaterina a fost strangulată, iar Constantin (la 12 ani!) – otrăvit. În 1552, la înscăunarea solemnă a lui Alexandru Lăpuşneanul, Elena-Ecaterina nu este amintită (Rezachevici 2001, 614,623).

Plecând de la cele afirmate mai sus, putem spune cu o mare doză de probabilitate, că Elena-Ecateri-

[1] Macarie, episcop de Roman, a fost mai întâi egumen la Neamţu, apoi la 23 aprilie 1531 a fost ales episcop de Roman, păstrând această demnitate până la moarte, la 1 septembrie 1558, cu o întrerupere în domnia lui Ilie Rareş (1548-1551), care l-a caterisit. El este contemporan cu evenimentele povestite în cronică.

[2] „Cronica lui Macarie" este scrisă în limba medio-bulgară şi cuprinde istoria Moldovei de la moartea lui Ştefan cel Mare până la începutul lui Ştefan Rareş (1551).

[3] Tatăl Elenei Branković era fratele Mariei-Mara Branković (1426-1487), soţia sultanului Murad II.

[4] Cronicarul Azarie, descriind domnia lui Alexandru Lăpuşneanul, menţiona: „După trecerea celui de al doilea an al domniei lui şi-a luat în căsătorie pe doamna ***binecinstitoare*** Ruxandra, care era fiica lui Petru voievod cel Bătrân, din care s-au născut Bogdan şi Petru, care au fost bine crescuţi şi daţi să înveţe cărţile şi învăţăturile ortodoxiei". Cronica lui Azarie cuprinde istoria Moldovei între anii 1551 (domnia lui Ştefan, fiul lui Petru Rareş) şi 1574, urcarea în scaun a lui Petru Şchiopul. Ea formează continuarea cronicii lui Macarie în formă completă.

na a fost fiica lui Jovan Branković. Considerăm că Elena-Ecaterina a fost copilul din a doua căsătorie al Elenei Iakşici. În sprijinul acestei presupuneri vom prezenta istoriile celor două surori mai mici ale Elenei-Ecaterina: Maria Magdalena şi Hana.

În istoriografia sârbă se aminteşte că Maria Magdalena (? - †1571) a fost căsătorită prima dată în 1525/1535 (la 22-32 ani!!!) cu Mihail Vişnioveţki, iar Hana (? - †1578), în 1537 (la 35 de ani!!!) cu Feodor Sangvuşko, adică, la o vârsta ce nu se încadrează în limitele încheierii unei căsătorii. Este necesar de menţionat că Maria Magdalena şi Hana au fost căsătorite de câte două ori (Родословне 1991, 123).

Aici atragem atenţia asupra unor inexactităţi în privinţa datelor. Conform ultimelor cercetări, Maria Magdalena nu a fost căsătorită cu Mihail Vişnioveţki, ci cu fiul acestuia, Ivan Vişnioveţki (Czamańska 2007, 37). În al doilea rând, diferenţa de 10 ani implică o mare încurcătură. Dacă ea a fost născută pe când Jovan Branković era în viaţă, atunci vârsta ei, când a contractat prima căsătorie, varia între 25 şi 35 de ani. Dacă s-a născut după moartea lui Jovan Branković, atunci ea avea cu doi ani mai puţin. Din cele două căsătorii ea va naşte şase copii. Această opinie este profund greşită, fiind dezminţită în monografia renumitei profesoare poloneze Ilona Czamańska, editată recent *Wiśniowieccy. Monografia rodu* (Czamańska 2007, 37-39).

Conform cercetărilor acestei autoare, în 1529, când Elena-Ecaterina a fost adusă în calitate de soţie domnului moldovean, Petru Rareş, ea era însoţită de cele două surori ale ei: Maria Magdalena şi Hana. Anume atunci ele au făcut cunoştinţă cu viitorii soţi. Mai apoi, Maria Magdalena se va căsători în 1533 cu Ivan Vişnioveţki, iar Hana, în 1537 – cu Feodor Sangvuşko. După cum subliniază Ilona Czamańska, acest lucru mărturiseşte despre faptul că ele erau mai mici decât Elena-Ecaterina. Prin urmare, erau născute din căsătoria Elenei Iakşici cu Ivaniş Borislavici. Un alt argument, adus de Ilona Czamańska este că el le-a fost tutore şi de căsătorit le-a căsătorit nu mama lor, aşa cum se afirma anterior în istoriografie, ci o rudă pe linie maternă, Dimitrie Iakşici (Czamańska 2007, 37-39).

Maria Magdalena a născut din prima căsătorie o fiică, Alexandra, şi trei fii: Andrzej, Constantin şi Mihail (Zygmund). După moartea primului soţ, în 1542, ea se căsătoreşte a doua oară, în 1546, cu Alexander Czartoryski. Din această căsătorie s-au născut încă doi copii: fiul Mihail şi fiica Marina. Maria Magdalena este amintită ultima dată la 13 iulie 1571, atunci când va semna testamentul fiului mai mic, Michał Czartoryski (Czamańska 2007, 42 -45).

În monografia citată Ilona Czamańska aduce dovezi cum că Dimitrie Vişnioveţki, pretendent la tronul moldovenesc în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanul, a fost şi el fiul Mariei Magdalena. Unul dintre argumente este că pe la mijlocul anilor ‘50 ai secolului al XVI-lea el era deja la o vârstă matură şi ducea o luptă energică pentru cucerirea puterii în Moldova (Czamańska 2007, 42, 67-83).

Hana a născut din prima căsătorie cu Feodor Sangvuşko, între anii 1537-1548, şase copii. În 1553 se va căsători a doua oară, cu Nicolae Zbarski.

Generalizând cele spuse, deducem şi susţinem că nici Maria Magdalena, nici Hana n-au putut fi fiicele lui Iovan Branković. Afirmaţia cum că ele au fost fiicele lui Branković poartă un caracter pur declarativ. Istoricii, fără nici un motiv, „plasează” naşterea fiicelor Elenei la începutul secolului al XVI-lea. Decalajul de vârstă, 25 sau 35 de ani, trezeşte numai îndoieli. În afară de această, apare întrebarea: câţi copii a născut văduva Elena Iakşici, între anii 1502 (moartea lui Jovan Branković, primul soţ) şi 1504 (a doua căsătorie a ei cu Ivaniš Borislavić)? Pe lângă toate, Maria Magdalena şi Hana au fost femei cu mulţi copii. Reiese, că dacă ele erau născute de la Jovan Branković, atunci ele, la rândul lor, au născut copiii la vârsta între 40-50 de ani, fapt ce nu corespunde fiziologiei organismului feminin. Mai ales în acele vremuri, când o femeie de 40 de ani era considerată bătrână.

Încercăm să presupunem că Elena-Ecaterina, Maria Magdalena şi Hana s-au născut din a doua căsătorie a Elenei Iakşici cu Ivaniš Berislavić. Probabil că Elena Iakşici toată viaţa a purtat numele primului său soţ. Iovan Branković a fost ultimul din neamul Branković, care semna „Despot, din mila lui Dumnezeu” sau în latină: „Dei gratia Regni Rascie Despotus” (Родословне 1991, 123). Al doilea soţ, Ivaniş Berislavici, a moştenit titlul de despot al Serbiei, care a trecut şi la fiul său, Stefan Berislavici.

Numele Branković are o semnificaţie deosebită, deoarece este legat de ultima dinastie sârbă domnitoare aflată la putere. Acest nume concentra şi exprima demnitatea şi onoarea întregului popor sârb în lupta antiotomană. Reprezentanţii dinastiei Branković (1427-1502) au primit moştenirea la tron şi dreptul la domnie de la dinastia domnitoare Lazarevici (1372-1426), care, la rândul ei, a fost succesoarea dinastiei Nemanja. Rolul determinant în fundamentarea succesiunii dinastice cu drept la putere îl jucau numai femeile.

Miliţa, singura moştenitoare a „sângelui domnesc" al lui Nemanja pe linie feminină a devenit, în 1371, succesoare de drept şi fondatoare a unei noi dinastii sârbeşti, cea a Lazarevicilor. În 1427, Stefan Hrebeleanovici, fiul Miliţei şi al lui Lazar Hrebeleanovici, rămâne fără moştenitori şi transmite puterea lui Đorđe Branković, nepot de la sora sa, Mara Branković. Đorđe Branković devine fondatorul unei noi dinastii domnitoare, a Brankovicilor, moştenind puterea supremă pe linie maternă, urmaşă a dinastiilor Nemanja şi Lazarevici.

Dinastia Branković este reprezentată de conducători talentaţi şi comandanţi militari de excepţie: Đorđe Branković (1427-1456), Lazar Branković (1456-1458), Stefan Branković (1458-1459), Vuk Branković (1459-1485), Đorđe Branković, despot sârbesc (1486-1496), apoi mitropolitul Belgradului Maxim, Iovan Branković (1494-1502). ***Iovan Branković a fost ultimul din spiţa Branković.***

Din materialul documentar reiese că a purta numele de Branković însemna a fi reprezentant al dinastiei domnitoare. Pentru fiicele Elenei Iakşici era important să aibă statutul familiei şi dinastiei Branković, ultimii despoţi ai Serbiei. După 1459, Serbia, pe vremuri o ţară balcanică puternică, a încetat să mai existe ca stat independent pentru multe secole. Statul a dispărut de pe harta politică a Europei, dar numele eroilor naţionali continuau să existe. Celebra şi glorioasa dinastie a despoţilor Branković era singura speranţă în salvarea ideei „Marii Serbiei".

După cum am menţionat mai sus, toate fiicele Elenei Iakşici îşi subliniau originea, numindu-se **despoţiţe** şi **Branković**, cu toate că numai trei (Miliţa Despina, Mara şi Elena-Ecaterina) erau fiice ale a lui Jovan Branković. Două fiice au fost căsătorite cu domnii Moldovei şi Ţării Româneşti. Celelalte trei – cu reprezentanţi ai unor dinastii reputate. ***Căsătoria fiicelor cu reprezentanţi ai unor dinastii renumite şi domnitoare din Europa Centrală şi de Sud-Est, era singura şansă de a păstra şi continua tradiţiile despoţilor sârbi.*** Istoria medievală a statului şi dreptului a demonstrat nu o singură dată că femeia nu putea fi admisă la putere. Dar, analizând istoria din alt punct de vedere şi schimbând accentele de pe istoria politică pe cea a personalităţilor şi dinastiilor, ne-am convins, că anume „factorul feminin" în istorie a fost de multe ori „salvatorul şi păstrătorul" neamului care pretindea la putere.

Înrudirea dinastiei Branković cu familiile domneşti din Ţările Române

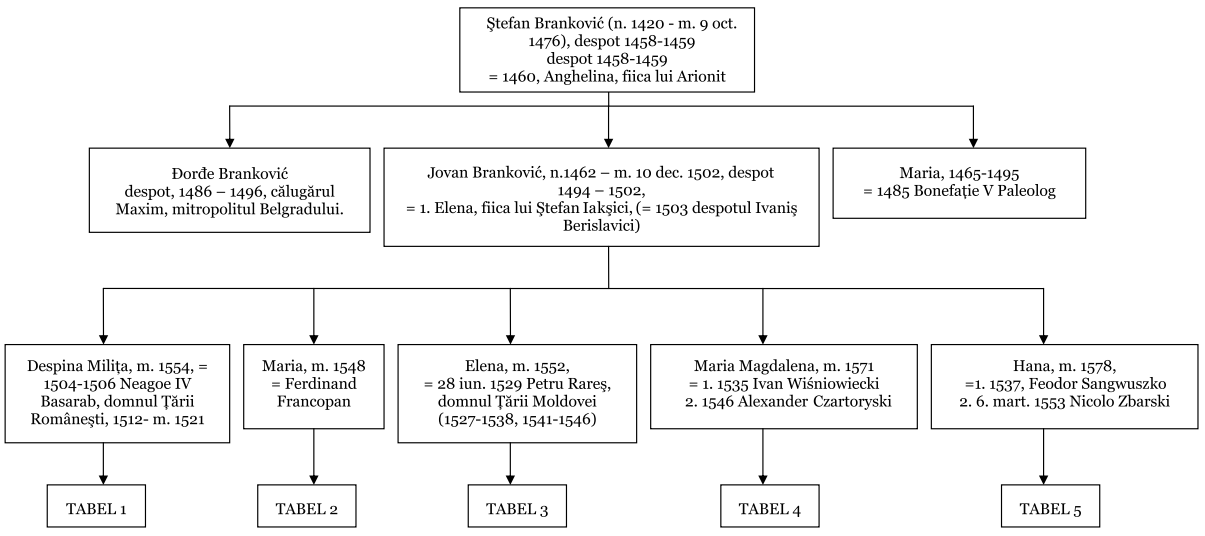
Ştefan Branković (n. 1420 - m. 9 oct. 1476), despot 1458-1459
despot 1458-1459
= 1460, Anghelina, fiica lui Arionit
Đorđe Branković
despot, 1486 – 1496, călugărul Maxim, mitropolitul Belgradului.
Jovan Branković, n.1462 – m. 10 dec. 1502, despot 1494 – 1502,
= 1. Elena, fiica lui Ştefan Iakşici, (= 1503 despotul Ivaniş Berislavici)
Maria, 1465-1495
= 1485 Bonefaţie V Paleolog
Despina Miliţa, m. 1554, = 1504-1506 Neagoe IV Basarab, domnul Ţării Româneşti, 1512- m. 1521
Maria, m. 1548
= Ferdinand Francopan
Elena, m. 1552,
= 28 iun. 1529 Petru Rareş, domnul Ţării Moldovei (1527-1538, 1541-1546)
Maria Magdalena, m. 1571
= 1. 1535 Ivan Wiśniowiecki
2. 1546 Alexander Czartoryski
Hana, m. 1578,
=1. 1537, Feodor Sangwuszko
2. 6. mart. 1553 Nicolo Zbarski
TABEL 1
TABEL 2
TABEL 3
TABEL 4
TABEL 5

Tabel 1

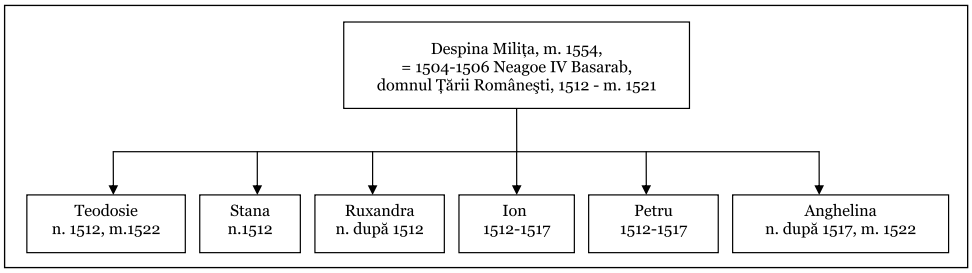

Tabel 2

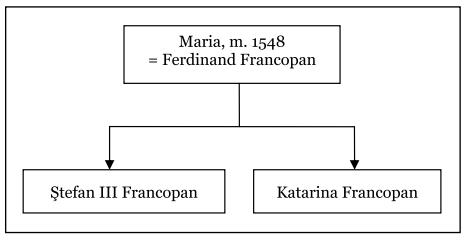

Tabel 3

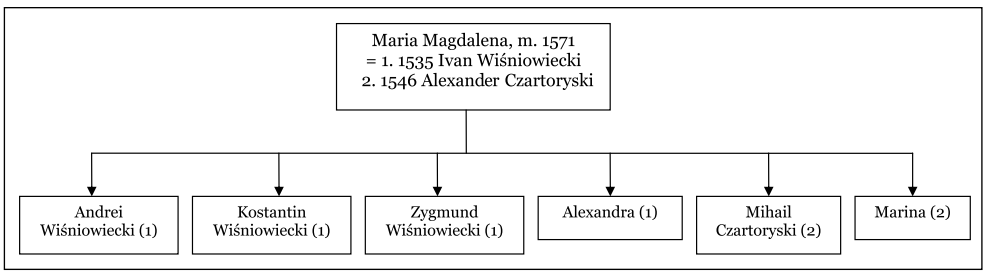

Tabel 4

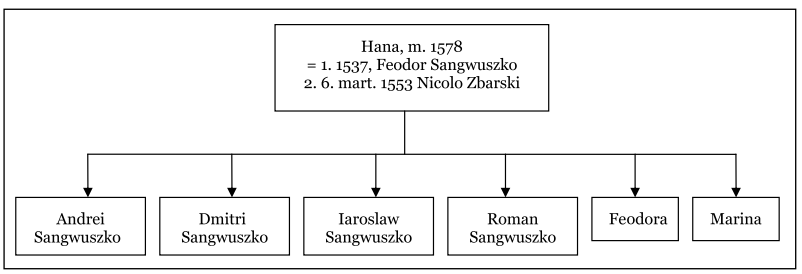

Tabel 5

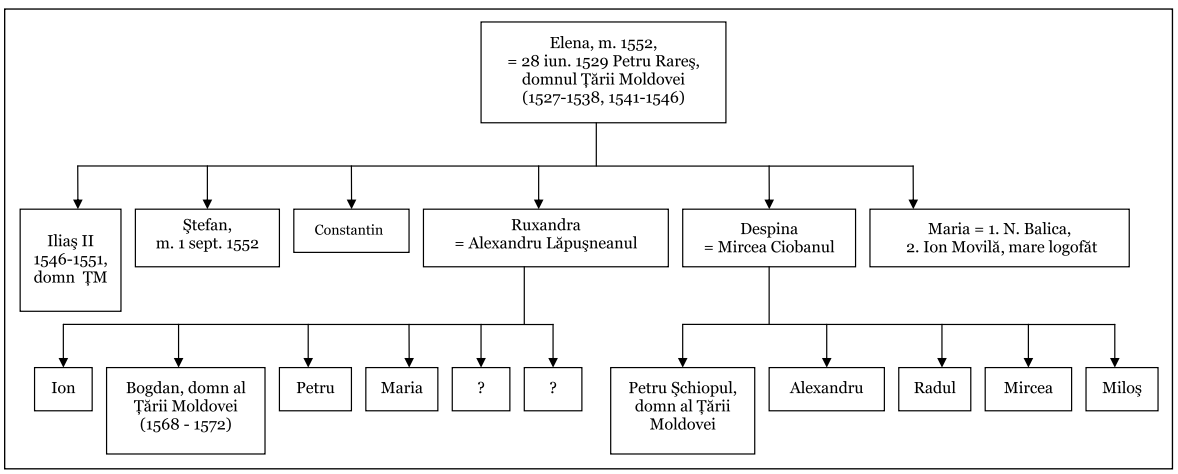

Bibliografie

Cronica 1959a: Cronica lui Azarie. In: Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu (Bucureşti 1959).

Cronica 1959b: Cronica lui Macarie. In: Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu (Bucureşti 1959).

Czamańska 2007: I. Czamańska, Wiśniowieccy. Monografia rodu, Wydawnictwo Poznańskie (Poznań 2007).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe (Chişinău 1991).

Gorovei 1982: Şt.S. Gorovei, Petru Rareş (1527-1538; 1541-1546) (Bucureşti 1982).

Iorga 1998: N. Iorga, Istoria Românilor, vol. V. Volum îngrijit de Constantin Rezachevici (Bucureşti 1998).

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. a. 1324-1881, vol. I. Secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Zabolotnaia 2006: L. Zabolotnaia, Unele consideraţii asupra testamentului Mariei Cneajna, fiica lui Ştefan cel Mare. In: Civilizaţia Moldovei în perioada medievală şi modernă (Chişinău 2006).

Бранковић 1994: Б. Бранковић, Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије. С румунског језика превео и издање приредио Стеван Бугарски (Нови Сад 1994).

Ћоровић 1997: Вл. Ћоровић, Историја српског народа (Београд 1997).

Историја 1991: Историја Српского Народа. Доба борби за очување и обнову државе (1371-1537), Друга књига, Друго издање (Београд 1994).

Михаљчић 1975: Р. Михаљчић, Крај Српского царства (Београд 1975).

Родословне 1991: Родословне таблице и грбови српских династјиа и властеле. Друго знатно допуњено и проширено издање (Београд 1991).

Руварчев 1927: Руварчев, Оуказь ѡ срьбскиχ цареχъ и кралеχь и деспотеχь и великиχь кнезеχь. In: Стари српски родослови и летописи. Зборник за историју, језик и књижевност српского народа. Прво одељење. Споменици на српском језику, књига XVI, средио их Љуб Стојановић (Ср. Карловци 1927).

Свод 1927: Свод свиχ летописа. In: Стари српски родослови и летописи. Зборник за историју, језик и књижевность српского народа. Прво одељење. Споменици на српском језику, књига XVI, Средио их Љуб Стојановић (Ср. Карловци 1927).

Цетињски 1927: Цетињски, Повъсть изложена ѡ срьбскыχь госпѡдьь, иже пожившее вь земли срьбстъи ѡтьчества своего, колико кто пожить и ѡт куду начелство прosебе, и кто по кым бысть и каковымь концъмь. In: Стари српски родослови и летописи. Зборник за историју, језик и кньжевность српского народа. Прво одељење. Споменици на српском језику, књига XVI, средио их Љуб Стојановић (Ср. Карловци 1927).

Some notes about Branković dynasty

Abstract

The article focuses on the issues of succession in the dynasty of Branković on the male and female line. The Branković was the last ruling of the Serbian dynasty. The last representative of the dynasty on the male line was Iovan Branković, the father of Helen-Ecatherine, which was the second wife of the Moldovan hospodar Petru Rares. All sisters of Helen-Ecatherine signed under the famous name Branković, but according to our research, only three of the five daughters, could be its successors.

Некоторые уточнения в истории династии Бранкович

Резюме

Статья посвящена вопросу наследования в династии Бранкович по мужской и женской линии. Бранкович была последней господствующей сербской династией. Последним представителем династии по мужской линии был Иован Бранкович, отец Елены-Екатерины, второй супруги молдавского господаря Петра Рареша. Все сестры Елены-Екатерины подписывались знаменитой фамилией Бранкович, однако, согласно нашим исследованиям, только три дочери из пяти могли быть его.

15.04.2010

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

MONEDE MEDIEVALE DESCOPERITE ÎN CETATEA SOROCA

Adelaida Chiroşca

Colecţia numismatică a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei conţine şi câteva emisiuni monetare, provenite în urma cercetărilor arheologice, întreprinse pe teritoriul cetăţii Soroca în perioada anilor 1968-1969. Cetatea Soroca s-a aflat în atenţia specialiştilor şi anterior. Astfel, încă în anul 1927, profesorul de istorie de la gimnaziul din localitate, N. Constantinescu, a efectuat mici investigaţii în curtea şi turnurile cetăţii (Чеботаренко 1964, 212). În urma acestor cercetări nu s-au semnalat descoperiri numismatice. În anii 1956 şi 1959-1960, L.L. Polevoj cercetează curtea, unul din turnurile cetăţii şi depozitele acesteia (Чеботаренко 1964, 212). Raportul prezentat ulterior menţiona, printre alte artefacte, şi trei monede poloneze, de la Sigismund al III-lea (1587-1632), una reprezentând un fals din anul 1624 (Нудельман 1976, 136). Din păcate, aceste descoperiri numismatice nu se regăsesc în colecţiile muzeale.

La sfârşitul anilor '60 ai secolului trecut, Guvernul RSSM adoptă o hotărâre despre muzeificarea cetăţii Soroca şi, drept urmare, sunt reluate cercetările pe teritoriul acesteia (Чеботаренко 1972, 201). În urma investigaţiilor întreprinse în perioada anilor 1968-1969, au fost recuperate diverse vestigii, printre care se înscriu şi descoperirile numismatice, care constituie, de fapt, subiectul acestui articol (Чеботаренко 1972, 201-238). Lotul numără 22 de emisiuni monetare, emise de Imperiul Otoman, Polonia, Rusia şi aparţin domniilor lui Abdülhamid I (1774-1789), Abdülmecid (1839-1861), Ştefan Bathory (1576-1586), Sigismund al III-lea (1587-1632), Ioan al II-lea Cazimir (1648-1668) şi Nicolai al II-lea (1868-1918).

Aceste descoperiri monetare au fost semnalate în literatura de specialitate în anul 1972 (Полевой 1972, 240-244) şi în anul 1975 (Нудельман 1976, 36), autorii relatând câte 23 şi respectiv 11 exemplare. În prima lucrare, autorul menţionează nouă emisiuni poloneze, cinci otomane, una rusească, una cu emitent neprecizat şi şapte piese nedeterminate, invocând starea lor deteriorată.

Al doilea autor relatează, la fel, nouă piese poloneze, una suedeză şi una cu emitent nedeterminat.

Cu excepţia emisiunilor poloneze, se observă unele neconcordanţe, ce se referă la numărul de piese descoperite şi ţările lor de origine.

În anul 1972, în unul din articolele sale, G.F. Cebotarenco menţionează şi alte descoperiri monetare din cetatea Sorocii, care nu sunt indicate în sursele sus-menţionate, sau sunt indicate doar parţial (Чеботаренко 1972, 201-237). În acest context menţionăm monedele ruseşti din secolele XIX-XX în valoare de 1, 3 şi 5 copeici (Чеботаренко 1972, 218). În alt articol, publicat de acelaşi autor, se menţionează şi o monedă de la Ludovic al XVI-lea, de la sf. sec. al XVIII-lea (Чеботаренко 1964, 213).

Şirul monedelor, descoperite în Cetatea Sorocii, poate fi completat cu un schilling suedez, emis în numele lui Carol al XI-lea (1660-1697), semnalat de A.A. Nudelman (Нудельман 1976, 36), care fie lipseşte astăzi din colecţie, fie se află printre piesele degradate.

În urma verificărilor făcute recent, descoperirile numismatice din cetatea Sorocii se prezintă astfel: Polonia – opt piese, Imperiul Otoman – cinci piese şi Rusia – două piese. Gradul de deteriorare, extrem de avansat, a împiedicat determinarea celorlalte monede.

Cea mai timpurie piesă este un triplu groş din anul 1580, ce ţine de domnia lui Ştefan Bathory. Cea mai recentă, este o monedă de 2 copeici, de la Nicolai al II-lea, emisă în anul 1899. Spaţiul cronologic al acestor descoperiri monetare constituie o perioadă de peste 300 de ani, fapt care confirmă ideea antrenării acestui punct strategic în evenimentele majore care au avut loc aici.

În continuare, prezentăm detaliat date despre lotul de monede polonez, turcesc şi cel rusesc relatate în publicaţiile menţionate mai sus, dar şi după reevaluarea recentă.

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 123-126.

Referitor la lotul de monede polonez atât A.A. Nudelman, cât şi L.L. Polevoj, menţionează un schilling lituanian, nedatat, aparţinând domniei lui Alexandru I (1501-1506), o piesă de trei groşi, bătută în atelierele Coroanei în anul 1580 de la Ştefan Bathory, doi schillingi de Riga din anul 1600 şi o monedă de aramă nedeterminată din anii de domnie a lui Sigismund al III-lea, precum şi patru piese emise în numele lui Ioan al II-lea Cazimir. Acestea sunt doi schillingi de Lituania din anul 1661 şi 1665, unul din anul 1666 şi unul nedatat, ambele emise în atelierele Coroanei.

În urma cercetărilor recente, lotul de piese poloneze se prezintă astfel: Ştefan Bathory – un triplu groş, emis în anul 1580, Sigismund al III-lea – o monedă de trei groşi de Lituania, cu an neprecizat şi trei schillingi de Riga, dintre care doi emişi în anul 1600 şi unul cu milesimul necitit, Ioan al II-lea Cazimir – trei schillingi („boratinki"), din atelierele Coroanei – doi emişi în anii 1661 şi 1665 şi unul nedatat.

Referitor la lotul de monede turceşti, L.L. Polevoj menţionează cinci monede dintre care: o monedă de aur şi una de aramă, emise în anii de domnie a lui Abdülhamid I, una din argint, emisă de Mustafa al III-lea, şi două piese cu emitent nedeterminat – una din argint şi alta din aramă, ambele fiind datate cu secolul al XVIII-lea.

A.A. Nudelman, menţionând descoperirile monetare din Cetatea Sorocii, nu semnalează nici o emisiune otomană.

În urma verificărilor, de ultimă oră, s-au constatat cinci piese otomane. Două din aceste sunt piese din argint şi au fost bătute în numele lui Abdülhamid I, la Konstantiniye şi Misir în anul 1774. Cea de a treia piesă, de această dată, din aur, a fost emisă în anii de domnie a lui Abdülmecid (1839-1861), la Kostatiniye, în anul 1840. Ultimele două monede, din păcate, nu s-au putut citi complet. Una din ele este un aspru bătut la Misir la sfârşitul secolului al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea şi alta, puternic degradată, a rămas neprecizată. Mulţumesc colegei mele Ana Boldureanu pentru determinarea pieselor otomane.

În ceea ce priveşte monedele emise de Rusia, L.L. Polevoj numeşte o singură piesă de aramă, de două copeici pentru Elizaveta Petrovna, din anul 1758, A.A. Nudelman, însă, niciuna. Reexaminarea monedelor, descoperite pe teritoriul cetăţii, ne permite să menţionăm două piese ruseşti – una din metal alb de la Nicolai al II-lea, emisă în anul 1899, şi una din aramă, neprecizată.

În raportul lui G.F. Cebotarenco, făcut în urma cercetărilor efectuate în cetate, este relatat şi locul unde au fost descoperite emisiunile monetare (Чеботаренко 1972, 213, 214, 215, 217, 218, 221). L.L. Polevoj menţionează, şi el, localizarea lor (Полевой 1972, 243). La fel şi înregistrările, făcute pe plicurile în care se păstrează piesele, indică locul lor de descoperire. Aceste date, care diferă de la o sursă la alta, nu ne permit să ne expunem cu exactitate asupra acestei probleme.

Rezultatele reevaluării, precum şi neconcordanţele semnalate, oferă cercetătorilor date noi despre descoperirile numismatice din colecţia MNAIM, descoperite în Cetatea Sorocii.

Prezenţa monedelor străine în descoperirile numismatice de pe teritoriul cetăţii Soroca este firească, ţinând cont de conjunctura economică şi politică a Moldovei în perioadele menţionate. Piaţa Moldovei a cunoscut un adevărat haos monetar, instalat aici odată cu încetarea emisiunilor locale şi pătrunderea masivă a celor străine. Succedându-se rând pe rând, ele au influenţat puternic circulaţia monetară în Moldova medievală dar şi în perioada de mai târziu.

După cum am menţionat mai sus, mai mulţi factori politici au cauzat depozitarea monedei străine pe teritoriul cetăţii de la Soroca.

Astfel, descoperirea emisiunilor poloneze, care sunt şi cele mai numeroase, poate fi argumentată prin instalarea în cetate, în anul 1692, a garnizoanei regelui Poloniei Ioan Sobieski. Trupele poloneze, conduse de colonelul Rapp, s-au menţinut aici timp de şapte ani şi abia după tratatul de pace de la Carlowitz, (1692) cetatea va fi restituită Moldovei (Şlapac 2008, 52). Specialiştii menţionează şi unele reorganizări în interiorul cetăţii, care au loc în această perioadă (Чеботаренко 1984, 69).

Semnalarea monedei otomane, dar şi a celei ruseşti o putem atribui evenimentelor militare care au avut loc în zonă. Războaiele ruso-turce din perioada anilor 1711-1812 au fost o adevărată calamitate pentru popoarele implicate direct sau indirect în aceste operaţiuni militare. După războaie şi păci succesive, în anul 1795, graniţele Rusiei ajung la Nistru. În secolul al XVIII-lea, Moldova se încadrează activ în războaiele ruso-turce. Soroca îşi menţine în această perioadă statutul de vamă şi centru comercial (Şlapac 2008, 52).

Catalogul emisiunilor monetare descoperite în cetatea Sorocii

POLONIA

Coroana

Ştefan Bathory (1576-1586)

3 groşi
1580
1. AE 21 mm, 2,00 g; Gumowski 1960, nr. 661
Av. ilizibil
Rv. III GROS ARG TRIP REG POLONI 1580

Sigismund III (1587-1632)

3 groşi
2. AR ↑ 19,5 mm, 1,09 g; Gumowski 1960, nr. 1342
Av. SIG III D G RE(X POM D LI)
Rv. (GR)OS (...) 16.

Riga
Schilling
1600
3. AR ↑ 17,5 mm, 0,99 g; Gumowski 1960, nr. 1431
Av. SIG III DG REX(...)
Rv. SO(LIDUS C)IV(I) RIGENSIS 600
4. AE ↑ 18,6 mm, 0,90 g; Gumowski 1960, nr. 1431
Av. SIG III DG REX (PO D LI)
Rv. SOLIDUS CIVI RIGENS 1600

5. AR ↑ 12,9 mm, 0,85 g; Gumowski 1960, nr. 1431
Av. SIG III D G REX PO (...)
Rv. SOLIDUS (CI) VI RIGENS

Ioan Cazimir (1648-1668)

Coroana

Schilling
1661
6. AE ↗ 14,5 mm, 0,55 g; Gumowski 1960, nr. 1640
Av. IO(AN) CAS REG
Rv. (...) LONI 1661

1665
7. AE ↘ 16 mm, 1,17 g; Gumowski 1960, nr. 1644
Av. IOAN –CAS REX
Rv. SOLID REG POLO 1665

8. AE ↙ 16 mm, 1,02 g; Gumowski 1960, nr. 1640
Av. IOAN-CAS REX
Rv. SOLID REG POLON

IMPERIUL OTOMAN

Abdülhamid I 1774-1789/ 1187-1203 AH

Mısır

Para
9. AR ↑ 1,49 mm, 0,24 g; Nuri Pere 1968, 683
Av. Tugra
Rv. Duribe fi Mısır sene 1187; a.3

Kostantiniye

Para
10. AR ↑ 15 mm, 0,3 g; Nuri Pere 1968, 681
Av. Tugra
Rv. Duribe fi Kostantinie 1887; a.3

Abdülmecid 1839-1861/1255-1277 AH

Kostantiniye

Çeyrek-Beşlic
11. AU ↙ 13 mm, 0,39 g; Nuri Pere 1968, 874
Av. Tugra
Rv. Duribe fi Kostantinie 1255; a.2

Emitent neprecizat, sec. XVIII

Aspru

12. AE 15 mm, 0,11 g.
Av. ilizibil
Rv. ilizibil

Para
13. AE 12,6 mm, 0,11 g.
Av. ilizibil
Rv. ilizibil

RUSIA

Nicolai II (1868-1918)

S. Petersburg

2 kopeiki
1899
14. AE ↑ 16 mm, 1,64 g; Узденикoв 1986, nr. 3820
Av. monogramă;
Rv. 2/ kopeiki/1899

Emitent neprecizat, sec. XIX

Atelier neprecizat

15. AE 24 mm, 2,25 g.
Av. ilizibil
Rv. ilizibil

Bibliografie

Gumowski 1960: M. Gumowski, Handbuch der polnischen Numismatik (Graz 1960).

Nuri Pere 1968: Nuri Pere, Osmanlılarda madenî paralar (Coins of the Ottoman Empire) (Istanbul 1968).

Şlapac 2008 : Cetăţi din Ţara Moldovei (Chişinău 2008).

Zagorski 1969: I. Zagorski, Monety dawnej Polski (Warszawa 1969).

Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинёв 1976).

Полевой 1972: Л. Полевой, Монеты из раскопок. В сб.: Археологические исследования в Молдавии (Кишинев 1972), 238-245.

Узденников 1978: В.В. Узденников, Монеты России 1700-1917 (Москва 1986).

Чеботаренко 1964: Г. Чеботаренко, К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости. В сб.: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР (Кишинёв 1964), 210-219.

Чеботаренко 1972: Г. Чеботаренко, Археологические раскопки в Сорокской крепости в 1968-1969 гг. В сб.: Археологические исследования в Молдавии (Кишинев 1972), 202-38.

Чеботаренко 1984: Г. Чеботаренко, Сорокская крепость памятник старины (Кишинёв 1984).

Medieval coins discovered at Soroca fortress

Abstract

The numismatic collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova contains a few monetary issues originating from the archaeological excavations conducted on the territory of Soroca fortress in the years 1968-1969. The lot counts 22 monetary issues, issued by the Turkish Empire, Poland and Russia in the 16th-19th century. These monetary discoveries were mentioned in the special literature published prior. Certain lack of concordance refers to the number and the origin country of the discovered pieces, except for the polish issues.

The results of the reevaluations, as well as the signaled lack of correspondence, offer new data about the numismatic discoveries from the collection of the museum, discovered at Soroca fortress.

Средневековые монеты найденные на территории Сорокской крепости

Резюме

В нумизматической коллекции Национального Музея Археологии и Истории Молдовы хранятся 22 монеты, найденные на территории Сорокской крепости в результате археологических раскопках, проведённые здесь в 1968-1969 гг. Это польские, турецкие и русские денежные эмиссии конца XVI и XIX веков. Об этих находках сообщали раньше в своих работах Г. Чеботаренко, Л. Полевой, А. Нудельман. Следует отметить, что информации, данные этими авторами по поводу наличия и идентификации нумизматических находок не всегда совпадают. Пересмотренные данные этих находок мы предлагаем вниманию специалистов и интересующихся.

02.04.2010

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CIRCULAŢIA CĂRŢII ROMÂNEŞTI VECHI DE RÂMNIC ÎN BASARABIA

Igor Cereteu

Bibliotecile bisericilor din Moldova de Răsărit au acumulat în timp, prin preoţi, dascăli, diaconi şi comunităţi, numeroase cărţi manuscrise sau tipărite în diferite centre româneşti şi străine, necesare oficierii slujbelor religioase. Preoţii din Basarabia au utilizat, şi mai utilizează încă, în timpul serviciilor divine literatură religioasă, ieşită de sub teascurile tipografiei de la Râmnic, or cărţile din acest centru sunt destul de numeroase la est de Prut, dovadă că ele erau foarte solicitate de feţele bisericeşti. Cărţile erau dăruite, cumpărate, împrumutate de proprietari, care însemnau pentru „ca să să ştie" numele posesorului, localitatea şi biserica, data cumpărării sau actului de donaţie, iar din aceste note se pot restabili în mare parte itinerarele pe care s-a deplasat cartea în spaţiu şi timp.

Una dintre cele mai valoroase tipărituri, semnate de Antim Ivireanul la Râmnic, cu circulaţie în Basarabia, este *Antologhionul* de la 1705 (BRV 1903, I (147), 462; BRV 1944, IV, 219). Deşi se află într-un exemplar în fondurile Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu" (cota 2752 F.B.), credem că această carte poate fi întâlnită şi astăzi în bibliotecile bisericilor basarabene şi este folosită de către preoţi în oficierea slujbelor religioase (Cereteu 2008, 78-80). Însemnările de pe carte sunt destul de fragmentate (Cereteu 2008, 80) şi putem reconstitui doar numele unor posesori. De asemenea, se cunoaste ca acest *Antologhion* a fost cumpărat de către preotul Nicolai, probabil, în secolul al XVIII-lea, cu precizarea „ot Ruşi, care iaste piste Dunăre". Un exemplar de *Antologhion* al acestei ediţii s-a aflat în perioada interbelică în biserica satului Cotu Morii (Hânceşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 377).

Nu mai puţin important este *Octoihul* de la 1706 (BRV 1903, I (151), 467; BRV 1944, IV, 220), tipărit prin sprijinul financiar al spătarului Mihai Cantacuzino (Teodorescu 2005, 25) în tipografia Episcopiei de la Râmnic. În prezent cunoaştem două exemplare de colecţie[1] ale acestei ediţii, care au circulat pe teritoriul Basarabiei. Primul a fost cumpărat în anul 1734 de către Hagi Todor pentru necesităţile liturgice ale schitului Misrăvu, fără a oferi alte precizări privind localizarea acestei instituţii monahale. Din altă însemnare de la f. 2 nenumerotată (de la începutul cărţii) constatăm ca *Octoihul* a aparţinut unui logofăt pe nume Iordache şi era „nepot lui sin Marii ot Vlaşca". Precizăm că acest exemplar este coligat cu *Antologhionul* de la 1705 şi, se pare, au avut acelaşi itinerar. Exemplarul al doilea nu are însemnări din care s-ar putea restabili locul aflării sau segmentele geografice pe care s-a deplasat în timp.

Un *Triodion,* din 1731 (BRV 1910, II (204), 41; Poenaru 1973, 187) s-a aflat la biserica Râşcanu din Chişinău (Constantinescu-Iaşi 1929, 37), iar *Pentisostarionul,* ediţia din 1743 (BRV 1910, II (233), 73) a fost constatat în perioada interbelică în satul Vadul lui Vodă, în prezent orăşel în municipiul Chişinău (Caproşu, Chiaburu 2008, I, 530, 562).

O *Evanghelie,* ediţia din 1746 (BRV 1910, II (246), 88) s-a aflat în localitatea Păşcăuţi (azi, regiunea Cernăuţi, Ucraina), care în perioada interbelică este atestată la muzeul din Chişinău, şi alta la Tuzara (Călăraşi) (Constantinescu-Iaşi 1929, 38). În satul Onişcani (Călăraşi) (Mihail 1993, 214) a fost constatată prezenţa în perioada interbelică a *Liturghiei* de la 1747 (BRV 1910, II (256), 99). Un *Apostol*[2], tipărit la Râmnic, în anul 1747 (BRV 1910, II (251), 94) a circulat în centrul Basarabiei, şi din însemnări constatăm că este cumpărat în 1780 de către preotul Toader din Isacova (Orhei).

[1] Exemplarele se află în colecţia Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu", cota 2752 F.B. şi respectiv 4027 F.B. (în continuare vom cita: MLR)

[2] Exemplarul se află în colecţia Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova, cota 56051 (în continuare se va cita: BNRM).

A fost atestat un exemplar de *Cazanii,* ediţia din 1748 (BRV 1910, II (263), 105), în localitatea Seliş-te (Nisporeni), cu circulaţie în Boldureşti (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 326-327), altele în Sireţi (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 504), Văsieni (Ialoveni) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 152, 265, 297, 389), Vărzăreştii Vechi (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 546)[3].

Octoihul din 1750 (BRV 1910, II (277), 113; BRV 1944, IV, 244) a fost semnalat în satele Sineşti (Ungheni) şi Cornova (Ungheni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 38).

Un *Antologhion*, tipărit la Râmnic în anul 1752 (BRV 1910, II (281), 120), a aparţinut în perioada interbelică bisericii din satul Buda (Călăraşi), iar în însemnarea fragmentată este amintită şi localitatea Dolna (Nisporeni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 38; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 16).

Molitvenicul de la Râmnic, 1758 (BRV 1910, II (308), 142) s-a aflat în biblioteca bisericii din localitatea Bozieni (Hânceşti) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 373).

Un exemplar de *Liturghie* de la Râmnic, din anul 1759 (BRV 1910, II (314), 146) a fost semnalat în perioada interbelică în biserica Ciuflea din Chişinău (Constantinescu-Iaşi, 38).

Am atestat patru exemplare de colecţie[4] ale *Triodionului,* ediţia din 1761 (BRV 1910, II (326), 156), tipografia Episcopiei, care au circulat, conform însemnărilor, în partea de nord şi în centrul spaţiului dintre Prut şi Nistru. Conform însemnărilor, un exemplar a aparţinut bisericii satului Mirceşti (Ungheni). Altul s-a aflat în localitatea Dângeni, actualul raion Ocniţa. Din însemnări constatăm ca un *Triodion* al acestei ediţii s-a aflat de la începutul secolului al XIX-lea şi probabil până la mijlocul secolului al XX-lea în satele Plop şi Climăuţi (Donduşeni), cumpărat mai întâi de „preotul Ion sân preutului Neculai ot Plop" pentru biserica din această localitate, iar mai târziu a fost vândut preotului Iacov din Plop, pentru biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului din satul Climăuţi (Donduşeni). Ultimul exemplar are la f. 230^{V} o însemnare actuală cu numele ultimului posesor: „Larisa Lupaşco". *Triodioane* ale acestei ediţii s-au aflat printre cărţile bibliotecii mănăstirii Căpriana (Mihail 1993, 181; Eşanu et al. 2003, 390), în satele Călineşti, Năvârneţ (Făleşti), Floriţoaia (Ungheni) (Cereteu 2009, (16), 30), la biserica Ciuflea din Chişinău (Constantinescu-Iaşi 1929, 38), în Lozova (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 118), Cobâlnea (Şoldăneşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 165-166, 245).

Un *Octoih,* Râmnic, 1763 (BRV 1910, II (334), 161) a fost proprietatea ierodiaconului Ignatie de la mănăstirea Dobruşa (Şoldăneşti), care în perioada interbelică se afla în biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Mihail 1993, 175). Un exemplar a fost atestat în biblioteca bisericii din satul Năvârneţ (Făleşti) (Cereteu 2009 (18), 30), altele – la mănăstirle Curchi, Răciula, Condriţa, muzeul din Chişinău (Constantinescu-Iaşi 1929, 39), Tuzara (Călăraşi), cu circulaţie la mănăstirea Neamţ, la Iaşi, Huşi (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 137, 143).

O *Psaltire,* ediţia din 1764 (BRV 1910, II (340), 163) a fost semnalată în biserica Sfântul Dumitru din Bujorăuca, sat care în prezent este un microraion al oraşului Soroca (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 623).

În Basarabia au circulat şi exemplare ale *Antologhionului,* ediţia din 1766 (BRV 1910, II (345), 170; BRV 1944, IV, 251), tipografia Episcopiei. În colecţiile din Chişinău sunt cunoscute patru exemplare[5]. Din însemnări aflăm că un exemplar al *Antologhionului* a circulat în partea centrală a Basarabiei şi s-a aflat până la începutul secolului al XIX-lea în biserica din localitatea Meşeni, din actualul raion Rezina, fiind cumpărat de Dănilă Laşca şi sora lui Roxanda, pentru necesităţile liturgice ale acestei biserici. Ulterior, adică înainte de 14 iulie 1814, cartea a fost transferată împreună cu biserica veche în satul Scorţeni (Teleneşti). Unul dintre exemplare nu are însemnări, care ar putea oferi unele informaţii despre circulaţia cărţii. Sunt cunoscute doar numele a doi proprietari, sau persoane care s-au folosit de ea: „Ierei Teodor, Gavril sin ego". Un *Antologhion* a aparţinut bisericii din satul Petruşeni (Râşcani) din nordul Basarabiei şi a fost vândut mai întâi de către Vasile legătorul de cărţi „drept 20 lei preutesie(i) Tudosii nemesniciţii ot Pătruşani", iar la 20 ianuarie 1849 locuitorii acestui sat l-au cumpărat

[3] *Cazaniile* sunt datate greşit cu anul 1747.

[4] Exemplarele se află în colecţiile BNRM (cota 56023), Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (cota 23497-1) şi Muzeul Naţional de Artă al Moldovei (cota 4001 şi 3992) (în continuare vom cita: MNAM).

[5] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota IV-37641, IV-37019) şi MNAM (cota 3978, 3984).

de la pălămarul Gheorghie Şălariu pentru biserica lor. Un exemplar, cu circulaţie în satele Săseni (Călăraşi) şi Bravicea (Călăraşi), a fost identificat în biblioteca bisericii din satul Dereneu (Călăraşi) (Mihail 1993, 200-201), iar altul la Sineşti (Ungheni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 39).

Sunt cunoscute patru exemplare de colecţie[6] ale *Penticostarionului,* ediţia din 1767 (BRV 1910, II (351), 173), tipografia Episcopiei, însă doar două au însemnări manuscrise, din care putem stabili itinerarele pe care au circulat. Dintr-o însemnare sumară constatăm că un exemplar s-a aflat în prima jumătate a secolului al XIX-lea în satul Stoicani din părţile Sorocii. Din consemnările posesorilor altui *Penticostarion* rezultă că a fost cumpărat la 5 martie 1775 de către preotul Antohi, împreună cu preuteasa Măriuţa din localitatea Bogheşti, fără a fi indicată unitatea teritorial-administrativă sub jurisdicţia căreia s-a aflat, dar se pare ca este vorba de localitatea Bogheşti din partea de nord a judeţului Vrancea. În perioada interbelică a fost semnalat un exemplar în biblioteca bisericii din satul Cucioaia (Teleneşti), care la 3 iunie 1816 aparţinea satului Biliceni (Sângerei) (Mihail 1993, 203-204), altele la Albineţ (Făleşti), Zăhăicani (Criuleni) (Constantinescu-Iaşi, 39), biserica Sfântul Dimitrie din Soroca (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 86).

Un *Molitvenic* de la Râmnic din 1768 (BRV, II (358) 182), a fost depistat în perioada interbelică la muzeul din Chişinău cu circulaţie în Ceadâr-Lunga, localitate din sudul Basarabiei, iar *Liturghierul,* din 1767 (BRV 1910, II (350), 173; BRV 1944, IV, 251), s-a aflat în Scumpia (Făleşti) şi la mănăstirea Curchi (Constantinescu-Iaşi 1929, 39).

Şi *Mineiele* de la Râmnic (1776-1780) au circulat în localităţile din Basarabia (Mihail 1993, 216; Cereteu 2008, 84-88). Sunt cunoscute *Mineiele* pe toate lunile anului, care au aparţinut bisericii din localitatea Vadu Leca (Teleneşti). În perioada interbelică alte *Mineie* de la Râmnic se aflau în bisericile din satele Năpădeni şi Floriţoaia (Ungheni) (Cereteu 2009, (26-40), 31-32). La mănăstirea Hârbovăţ au existat *Mineiele* de la Râmnic pe lunile decembrie, aprilie, mai, iunie (Mihail 1993, 186). *Mineiul* pe iunie s-a aflat în localitatea Ţibirica (Călăraşi) (Mihail 1993, 209), altul, pe luna septembrie, în mănăstirea Dobruşa (Şoldăneşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 405; III, 497), pe luna octombrie, în satul Bujorăuca (Soroca) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 260), iar pe decembrie la mănăstirea Căpriana (Eşanu et al. 2003, 391).

Un exemplar al *Octoihului,* ediţia din 1776 (BRV 1910, II (396), 217) a circulat, probabil, într-o localitate din centrul Basarabiei. Un posesor anonim a scris pe f. 2 nenumerotată că această carte „este a sfintei biserici Cehorul”[7], fără a oferi alte precizări. Un *Octoih*, incomplet, cu însemnări sumare şi fragmentare, a aparţinut în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea lui Nicolai dascăl şi lui Maftei dascăl, iar mai târziu, perioada nu este indicată, lui Neculai Grosu[8]. Un alt *Octoih* a fost cumpărat în anul 1784 de către preotul Fodor Gorgos din satul Negreşti din ţinutul Orheiului (în prezent Străşeni). Ulterior, la 20 noiembrie 1804, cartea se afla în localitatea Budăi (Teleneşti), iar în perioada interbelică era la biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Mihail 1993, 164). Altele erau printre cărţile bibliotecii bisericii din satele Erdec-Burnu (azi, regiunea Odesa, Ucraina), la muzeul din Chişinău, cu circulaţie în Tighina (Constantinescu-Iaşi 1929, 40), în satul Suruceni (Ialoveni), în Scoreni (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 263; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 281).

Triodionul, ediţia din 1777 (BRV 1910, II (410), 222), tipografia Episcopiei, este prezent în colecţiile din Chişinău în patru exemplare[9]. Primul a aparţinut, potrivit însemnărilor, satului Costeşti, fără a fi indicată unitatea teritorial-administrativă sub jurisdicţia căruia s-a aflat pe la 1780. Al doilea, a circulat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea în Bucovina, de unde a ajuns la una din bisericile din Basarabia. Din însemnările exemplarului trei constatăm că a fost cumpărat „în zilele preînălţatului domn Ion Costantin Mavrucordat” de către preotul Chirică de la dascălul Lazăr, fără a fi precizată localitatea sau biserica unde s-a aflat. Acesta din urmă a aparţinut, încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, bisericii cu hramul Sfinţilor Voievozi din Buiucani

[6] Exemplarele se află în fondurile BNRM (cota 44065, 25268, IV-37328) şi MNAM cu cota 4030.

[7] Este vorba, probabil, de localitatea Cihoreni (Orhei).

[8] Exemplarele pot fi consultate la MLR (cota 4915 F.S.) şi la BNRM (cota 74380).

[9] Exemplarele pot fi consultate la MLR (cota 6832 F. B., 774 F. B.), BNRM (cota 57801) şi Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, cota 8945/351 (în continuare vom cita: MNEIN).

(Caproşu, Chiaburu 1910, II, 281, 512), care în prezent este sector al municipiului Chişinău. Un *Triodion,* ediţia 1777, a fost proprietatea satului Purcari (Ştefan Vodă) din sudul Basarabiei, iar în perioada interbelică se afla în biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Mihail 1993, 167), altele la Onişcani (Călăraşi) (Mihail 1993, 214), Hogineşti (Călăraşi) (Mihail 1993, 218), Mălăieşti (Râşcani), Vorniceni (Străşeni), mănăstirea Curchi (Orhei) (Constantinescu-Iaşi 1929, 40), Dolna (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 266), Pojoreni (Ialoveni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 280), Ciorăşti (Nisporeni), cu circulaţie în Iurceni (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 280-281, 352, 415), Străşeni (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 282-283, 321, 310), Drăguşenii Noi (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 524; III, 40).

Este cunoscut un exemplar de colecţie de *Cazanii,* ediţia 1781 (BRV 1910, II, 445; BRV 1944, IV, 262), care a circulat în localităţile Hordineşti (Rezina) şi Horăşti (Ialoveni)[10], altele au fost constatate în perioada interbelică la Scoreni (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 350; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 439), la Ialoveni – un exemplar provenit din mănăstirea Dobruşa (Şoldăneşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 546). Un exemplar de *Cazanie* (1781) l-am cercetat în biserica satului Drochia (raionul Drochia) (Cereteu 2007, 55).

În bisericile din Basarabia a circulat şi *Molitvenicul,* ediţia din 1782 (BRV 1910, II, (453), 274; BRV 1944, IV, 263). În prezent cunoaştem două exemplare[11] ale acestei ediţii. Primul a aparţinut, potrivit însemnărilor, unor instituţii monahale ca Dobruşa şi Coşălăuca (Şoldăneşti), din Basarabia. Însemnările manuscrise sunt fragmentate şi sumare, din care cauză putem stabili doar că la 11 ianuarie 1805 cartea aparţinea obştii Dobruşa. Exemplarul doi a aparţinut unui sat – Talpa, apoi, în secolul al XX-lea, unui centru monahal din Basarabia. Au mai existat exemplare la mănăstirea Condriţa şi în satul Ustia (Criuleni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 40).

Destul de răspândit este *Triodionul,* ediţia din 1782 (BRV 1910, II, (456), 277; BRV 1944, IV, 263), tipografia Episcopiei, păstrat în diferite colecţii în cinci exemplare[12]. Primul a fost cumpărat la 25 noiembrie 1787, de către boierul Dumitrache Meleghi, proprietarul moşiei Bodeşti din ţinutul Soroca, la preţul de 18 lei „spre pomenirea me(a) şi a părinţilor mei Tănas şi Todoseia". După moartea vornicului Meleghi, survenită în anul 1819, cartea a revenit unuia dintre urmaşii acestuia, şi anume, fiicei sale Nastasia, soţia lui Constantin Trohin. Al doilea exemplar a circulat, potrivit însemnărilor, în Moldova din dreapta Prutului. Cartea a fost cumpărată în anul 1783 de dascălul Lazăr, fără a fi precizată localitatea sau biserica pentru care s-a făcut cumpărătura. Pe f . 7^{V} dascălul Ioan din Botoşani a scris un tropar. Conform consemnărilor, scrise de preotul Ion la 10 aprilie 1817, alt *Triodion* a fost dăruit de către acesta bisericii din localitatea Sevirova (Floreşti), din partea de nord a Basarabiei. Al patrulea exemplar era proprietatea bisericii satului Mileşti (Ialoveni) şi a fost cumpărat de către locuitorii acestui sat. Au existat exemplare în Buţeni (Hânceşti), Ustia (Criuleni), Vadul lui Isac (Cahul), Vorniceni (Străşeni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 40), Ghidighici (municipiul Chişinău) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 343, 369; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 403), biserica Sf. Nicolae din Orhei, cu circulaţie în Negreşti (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 377), Pereni (Hânceşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 417-418).

Este cunoscut un exemplar[13] al *Sinopsisului,* ediţia din 1783 (BRV 1910, II (459), 279). În însemnările manuscrise nu există informaţii despre locul aflării cărţii sau itinerarul pe care s-a deplasat în timp. Un *Sinopsis* a fost atestat în biblioteca bisericii din satul Hirova (Călăraşi) (Mihail 1993, 205) şi altul la mănăstirea Curchi (Constantinescu-Iaşi 1929, 40-41).

Cuvintele părintelui Teodor Studitul, din 1784 (BRV 1910, II (481), 295) a aparţinut bibliotecii mănăstirii Căpriana, până la închiderea ei de către autorităţile sovietice (Mihail 1993, 181; Eşanu et al. 2003, 391), altul a fost descoperit în mănăstirea Tabăra, care s-a aflat în prima jumătate a secolului al XIX-lea în mănăstirea Hâncu, din centrul Basarabiei (Mihail 1993, 195). Un exemplar, care a aparţinut satului Mereni (Anenii Noi), a fost descoperit în perioada interbelică în

[10] Cartea poate fi consultată la MNAM, cota 3989.
[11] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota 53401, 10981).
[12] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota 10401, 56861), MNAIM (cota FB-24847), MLR (cota 4082 F.S.) şi MNEIN, cota 13136.
[13] Exemplarul poate fi consultat la MLR (cota 4083 F.S.)

mănăstirea Hirova (Călăraşi) (Mihail 1993, 197), în satul Ţibirica (Călăraşi) (Mihail 1993, 209), mănăstirea Curchi (Constantinescu-Iaşi 1929, 41), la mănăstirea Jabca, provenit de la schitul Dobruşa (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 51; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 530; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 513)[14].

Exemplare ale *Evangheliei*[15]*,* ediţia din 1784 (BRV 1910, II (474), 289), erau destul de numeroase pe teritoriul Basarabiei. Primul a circulat în primele două decenii ale secolului al XIX-lea în nordul interfluviului dintre Prut şi Nistru, în localităţile Gârbova (Ocniţa) şi Stoicani (Soroca). O *Evanghelie* a fost cumpărată în anul 1795 pentru localitatea Criuleni, din partea centrală a Basarabiei. Nu cunoaştem proveniența a două exemplare de colecţie, pentru că nu au însemnări manuscrise. Ultimul exemplar a fost proprietatea bisericii din satul Heciul (Sângerei). În perioada interbelică *Evanghelii* (1784) s-au aflat în satele Coiuceni, Sarata Nouă, Risipeni-Bocşa, Musteaţa-Oişeni (Făleşti), Bogdăneşti-sat, Vulpeşti, Petreşti, Chirileni, Floreşti (Ungheni), Limbenii Vechi (Glodeni) (Cereteu 2009, (42), 32), mănăstirea Ţigăneşti, în bisericile Mazarachi, Învierii, Râşcani din Chişinău, cu circulaţie în Tighina (Constantinescu-Iaşi 1929, 41; Ghibănescu 2001, 89; Caproşu, Chiaburu 2008, II, 544-545), Găureni (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 428, 429), Suruceni (Ialoveni) cu circulaţie în Fundu Galbenii (Hânceşti) şi Lăpuşna (Hânceşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 454, 478, 640).

În fondurile şi colecţiile din Chişinău sunt cunoscute patru exemplare[16] ale *Penticostarionului,* ediţia din 1785 (BRV 1910, II (494), 309). Primul a aparţinut, potrivit notei scrise de către preotul Constantin Benchescu, bisericii cu hramul Adormirii Maicii Domnului din localitatea Teleneşti, al doilea a fost cumpărat în anul 1789, de către locuitorii satului Camenca (Glodeni), din nordul Basarabiei, iar altul a fost proprietatea preotului Alexandru din localitatea Heciul Nou (Sângerei). Un exemplar al acestei ediţii a *Penticostarionului* a fost atestat printre cărţile bibliotecii Casei Mitropolitane din Chişinău, cu circulaţie în Iaşi, la biserica Sfântul Nicolae Domnesc (Mihail 1993, 178), altele la: mănăstirea Hârbovăţ (Mihail 1993, 186), în schitul Corneşti, satul Bumbăta (Ungheni) (Cereteu 2009 (43), 32), Ţibirica (Călăraşi) (Mihail 1993, 209), Onişcani (Călăraşi) (Mihail 1993, 214), Căinarii Vechi (Soroca) (Mihail 1993, 223), biserica Sfântul Ilie din Chişinău, Vorniceni (Străşeni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 41), Valea Trestieni (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 529), Gârla (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 564).

Antologhionul, ediţia din 1786 (BRV 1944, IV, 99), tipografia Episcopiei, a circulat la est de Prut. La momentul actual al cercetărilor cunoaştem cinci exemplare de colecţie[17] ale acestei ediţii. Un *Antologhion* a fost cumpărat de către căpitanii Andrunachi Rughi şi Ion Buhun, pentru biserica Rughiului, localitate şi mănăstire din nordul Basarabiei, fără a fi precizată perioada cronologică când a fost cumpărată sau dăruită. Alt *Antologhion* a fost cumpărat în anul 1786, prin osteneala preotului Constantin, pentru biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului din satul Pereni[18]. Unul dintre acestea a fost cumpărat de Nicolai Jătaru cu 18 lei de la Episcopul Huşului Iacov în anul 1787, pentru biserica din satul Cărbuna (Ialoveni). Ionică dascăl scrie, fără a menţiona anul, că acest *Antologhion* a fost „dat la satul Lăpuşna, cari sat au cumpărat altu Minei <sfânt>, iar aceasta iar să margă la numitul sat Cărbuna că esti dreptu a lor". Un exemplar s-a aflat în satul Scumpia (Făleşti) (Cereteu 2009 (45), 32), altele în: Bulboci (Soroca) (Mihail 1993, 223), Costeşti (Râşcani), Zăhăicani (Criuleni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 41), Căbăieşti (Călăraşi) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 560).

Este cunoscută o *Liturghie*[19]*,* ediţia din 1787 (BRV 1910, II (511), 316), incompletă şi fără note posesorale, iar alte exemplare s-au aflat la mănăstirea Hârjauca (Mihail 1993, 192) şi la mănăstirea Curchi (Constantinescu-Iaşi 1929, 41).

Cazaniile, ediţia din 1792 (BRV 1910, II (552) 347), erau destul de utile preoţilor din Basarabia. Sunt cunoscute în prezent patru exemplare de

[14] Gheorghe Ghibănescu datează cartea cu anul 1792, ceea ce nu este corect.

[15] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota 82667, 56849) şi MLR (7412 F.S.).

[16] Primele trei exemplare se află în fondurile MLR (cota 4214 F.B, 1650 F.B. şi 1035 F.B.) şi ultimul la BNRM (cota 55990).

[17] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota 77103, IV-37644, 82663) şi MLR (cota 1180 F.S.) şi Biblioteca Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Secţia Carte veche şi rară, cota 36024 (în continuare se va cita BŞCAŞM).

[18] Între Prut şi Nistru există trei localităţi cu asemenea nume, însă biserica niciunuia în prezent nu poartă acest hram.

[19] *Liturghia* poate fi consultată la MNAIM (cota FB-23823-9).

colecţie din această ediţie[20]. Un exemplar a aparţinut, încă de la 1782, bisericii cu hramul Tuturor Sfinţilor, din satul Hordineşti (Rezina). La 1 august 1932 semnează cântăreţul Vasile Moraru din Horăşti (Ialoveni). La f. 84^{V} a unei *Cazanii* este amintit „Caţer Ieron Burlac C". Aceeaşi însemnare se află la f. 17 a unei *Liturghii,* tipărită la Chişinău, în anul 1837 din fondurile MNAIM (cota FB-23918). Împreună, aceste două carţi, au aparţinut unui fost călugăr, care după închiderea lăcaşelor de cult din Basarabia, le-a ascuns pentru a fi protejate. Este vorba, probabil, de fostul egumen Ieronim Moldovan, iar carţile sunt din bibliotecile mănăstirilor Hârbovăţ, Curchi sau Noul Neamţ din Basarabia. O altă *Cazanie* a avut un destin interesant: la începutul secolului al XIX-lea a fost dată ca zestre de către „dascalul Ştefăniţă zet preutului(i) Ioan" fiicei sale Nastasia, împreună cu alte şapte cărţi. Ulterior, la 17 decembrie 1818 preotul Ion din Albineţ scrie că a cumpărat această carte „cu cinci lei cu drepţi bani(i) mei". Credem că este vorba de satul Albineţul Vechi din raionul Făleşti. Exemplare de *Cazanii* s-au aflat în perioada interbelică în: Ustia (Glodeni) (Cereteu 2009 (47), 32), Sângera, Dănceni, Zâmbreni (Ialoveni), Drăguşenii Vechi (Hânceşti), Văsieni (Ialoveni), Vadul lui Isac (Cahul) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 521), Mileştii Mici (Ialoveni), Străşeni (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 522), Lozova (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 547), Cobâlnea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 46; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 55), Ruseştii Noi (Ialoveni) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 26), Corjeva (Criuleni) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 258).

Este atestat un *Molitvenic*[21]*,* ediţia din 1793 (BRV 1910, II (566), 355), incomplet. Unii posesori sau cititori ai cărţii şi-au însemnat numele: „Roşca Niculai" (f. 248^{V}) şi „Constantin Roşca" (f. 249). Un exemplar de *Molitvenic* (Râmnic, 1793) a aparţinut mănăstirii Hârbovăţ (Mihail 1993, 186) şi altul s-a aflat la mănăstirea Condriţa (Constantinescu-Iaşi 1929, 41).

Un *Octoih* (Râmnic, 1793) în anul 1834 aparţinea ierodiaconului Ignatie de la mănăstirea Dobruşa (Şoldăneşti), iar în perioada interbelică era în biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Mihail 1993, 173).

Exemplare de *Apostol,* ediţia din 1794 (BRV 1910, II (569), 356), au circulat în Moldova de Răsărit în număr apreciabil. Sunt cunoscute două exemplare de colecţie[22] ale acestei ediţii. Primul exemplar este fără note ale proprietarilor cărţii, iar al doilea a aparţinut bisericii din Gordineşti[23], însemnarea fiind făcută de către dascălul Andrii la 26 martie 1801. Există, însă, o însemnare sumară în care este amintit satul Chiperceni (ţinutul Orheiului), din centrul Basarabiei. Un exemplar de *Apostol* a fost cumpărat din Iaşi la 1 ianuarie 1802 de către Ioniţă Pantază din Coşneţăi, carte, care a ajuns în biblioteca Casei Mitropolitane din Chişinău (Mihail 1993, 179). Un exemplar s-a aflat în mănăstirea Hirova (Călăraşi) (Mihail 1993, 198), Teleneşti-târg (Mihail 1993, 208), Balatina (Glodeni) (Mihail 1993, 225), Târnova (Donduşeni), Ohrincea (Criuleni), Izbeşti (Criuleni), Hruşeva (Criuleni), Mitropolia şi biserica Râşcanu din Chişinău (Ghibănescu 2001, 89), Sângera şi Vadul lui Vodă (municipiul Chişinău) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 554), Răscăieţi (Ştefan Vodă) (Constantinescu-Iaşi 1929, 41), Bahmut (Călăraşi) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 557), Ciuteşti (Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 560), Măcăreşti (Ungheni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 172).

Arie largă de circulaţie a avut-o *Evanghelia,* ediţia din 1794 (BRV 1910, II (576), 361), fiind cunoscute în prezent şase exemplare de colecţie ale acestei ediţii[24], însă nici unul nu are însemnări manuscrise, din care am putea afla regiunile în care a circulat. Exemplare s-au mai aflat în perioada interbelică în satele Gherman-Dumeni sat, Floriţoaia, Mânzăteşti (Ungheni), Stânjineni, Ciolacu Vechi, Sărata Veche, Catranâc (Făleşti), Ciuciulea (Glodeni) (Cereteu, 2009 (51), 32), Truşeni (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 557), Bujor (Hânceşti) (Caproşu, Chiaburu 2008, II, 566), Şestaci (Şoldăneşti) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 158), Heciul Nou (Sângerei), Ohrincea (Criuleni), Sângera (municipiul Chişinău), Dănceni (Ialoveni), Ermoclia (Ştefan Vodă), ultimul

[20] *Cazaniile* pot fi consultate la: BNRM (nr. inv. 36147), MNAM (nr. inv.3989), MNAIM (nr. inv. FB-23917), MLR (nr. inv. 3166 F.B.)

[21] Exemplarul se află la BNRM (cota 10984).

[22] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota 56036) şi MNAM (cota 4012).

[23] Localităţi Horghineşti, Gordineşti la est de râul Prut întâlnim în actualele raioane Edineţ şi Rezina.

[24] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (cota 69055, 44060, 44053), MNAIM (cota FB-23384-218), MLR (cota 1651 F.B.) şi MNAM (cota 3971).

fiind constatat la Muzeul din Chişinău în perioada interbelică (Constantinescu-Iaşi 1929, 41-42),

Exemplare de *Octoih,* din 1811 (BRV 1912-1936, III (797), 50) s-au aflat în perioada interbelică în localitatea Valea Rusului (Făleşti) (Cereteu 2009 (68), 33).

Este cunoscut un exemplar[25] de *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou,* ediţia din 1816 (BRV 1912-1936, III (925), 162). Potrivit însemnărilor manuscrise la 19 martie 1845 cartea aparţinea preotului Zamfir Bodian din satul Văsieni (Ialoveni). Mai târziu, la 23 martie 1882, este dăruită de către psalmistul Dimitrie Gheorghiev Bejan, din satul Vărzăreşti (Nisporeni), preotului Dumitru Ţaul din localitatea Vozdu.

În pofida distanţei apreciabile, cărţile tipărite la Râmnic au circulat în număr destul de mare pe teritoriul dintre Prut şi Nistru, fiind aduse deseori de negustorii de cărţi, de pelerini, iar în multe cazuri acestea erau răspândite de ierarhii Bisericii din Ţara Moldovei. Unele cărţi erau schimbate pe alte bunuri materiale ca, de exemplu, stupi de albine, ceasornice, animale sau piei etc.

Cărţile de la Râmnic pătrundeau în cele mai multe cazuri pe teritoriul Basarabiei prin filiera nordică, adică prin intermediul importantelor centre din Bucovina, dintre care se evidenţiază în primul rând oraşul Cernăuţi. Centrele monastice din Moldova de nord au avut o misiune destul de importantă în difuzarea literaturii bisericeşti în rândul credincioşilor ortodoşi din Basarabia. O contribuţie substanţială în acest context o are vechea capitală a Ţării Moldovei, prin care s-au perindat numeroşi pelerini, comercianţi de cărţi, feţe bisericeşti, aducând cu ei literatură bisericească nu doar de la Râmnic, dar din diferite centre tipografice româneşti şi străine. O altă filieră prin care tipăriturile româneşti ajungeau la est de Prut este oraşul Huşi, prin ierarhii episcopiei de acolo. Pe unele cărţi, prezenţa cărora a fost constatată în sudul Basarabiei, este amintit oraşul Galaţi, ceea ce ne îndeamnă să credem că şi acest oraş a contribuit la răspândirea literaturii româneşti în Basarabia. Atestăm numeroase însemnări de donaţie de cărţi din partea Mănăstirii Neamţ pentru credincioşii de la est de Prut, mai ales după Marea Unire din 1918.

Aşadar, tipăriturile de la Râmnic au circulat cu aceeaşi intensitate pe teritoriul Basarabiei, ca şi altele tipărite la Bucureşti, Iaşi, Mănăstirea Neamţ, Chişinău etc. La momentul actual al cercetărilor am identificat 49 de titluri de carte de la Râmnic, întâlnite atât în bibliotecile bisericilor din Basarabia, cât şi în fonduri şi colecţii din Chişinău, iar dovadă în acest sens este tabelul anexat mai jos. Dintre cele mai solicitate cărţi de la Râmnic au fost: *Mineiele* de la 1776-1780, *Triodion* (1777), *Evanghelie* (17846 1794), *Penticostar* (1785), *Cazanii* (1792), *Apostol* (1794), *Octoih* (1811).

Tipărituri de la Râmnic atestate în Basarabia

Nr. d/o	Titlu, an de ediţie	Nr. ex. atestate în perioada interbelică	Nr. ex. de colecţie şi din biblioteci	Total exemplare atestate
1	Antologhion, 1705	1	1	2
2	Octoih, 1706	-	2	2
3	Triodion, 1731	1	-	1
4	Penticostarion, 1743	1	-	1
5	Evanghelie, 1746	2	-	2
6	Liturghie, 1747	1	-	1
7	Apostol, 1747	1	-	1
8	Cazanii, 1748	4	-	4
9	Octoih, 1750	2	-	2
10	Antologhion, 1752	1	-	1
11	Molitvenic, 1758	1	-	1
12	Liturghie, 1759	1	-	1

[25] Exemplarul poate fi consultat la BŞCAŞM, cu cota 28395.

Nr. d/o	Titlu, an de ediţie	Nr. ex. atestate în perioada interbelică	Nr. ex. de colecţie şi din biblioteci	Total exemplare atestate
13	Triodion, 1761	7	4	11
14	Octoih, 1763	7	-	7
15	Psaltire, 1764	1	-	1
16	Antologhion, 1766	2	4	6
17	Penticostarion, 1767	4	7	11
18	Liturghie, 1767	2	-	2
19	Molitvenic, 1768	1	-	1
20	Minei pe octombrie, 1776	4	1	5
21	Minei pe noiembrie, 1778	3	2	5
22	Minei pe decembrie, 1779	5	1	6
23	Minei pe ianuarie, 1779	3	1	4
24	Minei pe februarie, 1779	3	1	4
25	Minei pe martie, 1779	3	2	5
26	Minei pe aprilie, 1780	4	1	5
27	Minei pe mai, 1780	4	1	5
28	Minei pe iunie, 1780	5	1	6
29	Minei pe iulie, 1780	3	1	4
30	Minei pe august, 1780	3	1	4
31	Minei pe septembrie, 1780	3	2	5
32	Octoih, 1776	5	2	7
33	Triodion, 1777	11	4	15
34	Cazanii, 1781	3	1	4
35	Molitvenic, 1782	2	2	4
36	Triodion, 1782	7	5	12
37	Sinopsis, 1783	2	1	3
38	Cuvintele părintelui Teodor Studitul	7	-	7
39	Evanghelie, 1784	16	3	19
40	Penticostar, 1785	11	4	15
41	Antologhion, 1786	5	5	10
42	Liturghie, 1787	2	1	3
43	Cazanii, 1792	13	4	17
44	Molitvenic, 1793	2	1	3
45	Octoih, 1793	1	-	1
46	Apostol, 1794	15	2	17
47	Evanghelie, 1794	11	6	17
48	Octoih, 1811	6	-	6
49	Viaţa Sf. Vasile cel Nou, 1816	-	1	1
TOTAL		**202**	**75**	**277**

Notă: Din cele trei *Cazanii* (1781) din compartimentul „Nr. ex. atestate în perioada interbelică" este şi exemplarul din biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Drochia, r-nul Drochia, pe care l-am văzut în anii din urmă, şi care s-a aflat în biblioteca acestei biserici, inclusiv în perioada interbelică.

Bibliografie

BRV 1903: Bibliografia Românească Veche, tomul I, 1508-1716, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş (Bucureşti 1903).
BRV 1910: Bibliografia Românească Veche, tomul II, 1716-1808, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş (Bucureşti 1910).

BRV 1912-1936: Bibliografia Românească Veche, tomul III, 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu (Bucureşti 1912-1936).

BRV 1944: Bibliografia Românească Veche, tomul IV, Adăogiri şi completări, 1508-1830, de Ioan Bianu şi Dan Simonescu (Bucureşti 1944).

Caproşu, Chiaburu 2008, I: Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I (1429-1750) (Iaşi 2008).

Caproşu, Chiaburu 2008, II: Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. II (1751-1795) (Iaşi 2008).

Caproşu, Chiaburu 2009, III: Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu; vol. III (1796-1828) (Iaşi 2009).

Caproşu, Chiaburu 2009, IV: Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. IV (1829-1859) (Iaşi 2009).

Cereteu 2007: Ig. Cereteu, Satul Drochia: pagini de istorie (Chişinău 2007).

Cereteu 2008: Ig. Cereteu, Prezenţe bibliofile râmnicene din secolele XVIII-XIX în Basarabia. In: Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 12/II (Alba Iulia 2008), 78-97.

Cereteu 2009: Ig. Cereteu, Răspândirea tipăriturilor româneşti în judeţul Bălţi în perioada interbelică (în baza unui manuscris). In: Luminătorul, 3 (Chişinău 2009).

Constantinescu-Iaşi 1929: P. Constantinescu-Iaşi, Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia sub ruşi. Extras din Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, vol. XIX, (Chişinău 1929), 35-36.

Danilov, Grițco, Malahov 2002: M. Danilov, A. Grițco, L. Malahov, Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. 1683-1918. Catalog (Chişinău 2002).

Eşanu et al. 2003: A. Eşanu, V. Eşanu, N. Fuştei, V. Pelin I. Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărţi, inscripţii şi alte materiale (Chişinău 2003).

Ghibănescu 2001: Gh. Ghibănescu, Impresii şi Note din Basarabia (Chişinău 2001).

Mihail 1993: P. Mihail, Cărţi bisericeşti, manuscrise şi icoane din Basarabia. In: Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia (Chişinău 1993).

Poenaru 1973: D. Poenaru, Contribuţii la Bibliografia Româneacă Veche (Târgovişte 1973).

Teodorescu 2005: D. Teodorescu, Cartea veche românească de Râmnic, 1701-1830 (Slatina 2005).

The circulation of the old romanian books of Râmnic in Bessarabia

Abstract

The present study aims to emphasize the fact that the prngtings that appeared under the patronage of the printing-press of Râmnic are widespread throughout the entire territory of Bessarabia, and especially in the northern part of the province. The books that were usually found as collection were the following ones *Mineie* (1776-1780), *Triodion* (1777), *Evanghelie* (1784), *Penticostar* (1785), *Cazanii* (1792), *Apostol* (1794), *Evanghelie* (1794), *Octoih* (1811). We determined – up to the present state of research – that there are some significant centres that contributed to the spreading and diffusion of the religions books in Bessarabia. First, we have to mention the books of the Library of the Moldovian Metropolitan seat of Iaşi, and the hierarches who spread them, among wich Metropolitan bishop Veniamin Costachi distinguishes himself in this respect. Another centre with regard to this activity is the Monastery of Neamţ. This is the place out of which the Romanian printings were sent to the Bessarabian churches, and aspecially during the Bessarabian Romanians' piligrimages to this monstery. The bishopic of Huşi fully manifested himself in the same direction in the second half of the 18th century during bishop Iacob's rule. As we might notice, the monastic centres substantially contributed to the spreading of the mass religious literature on the territory of the estranged province.

Распространение старопечатных книжных изданий Рымника на территории Бессарабии

Резюме

В данной статье рассматриваются проникновение и распространение старопечатных книжных изданий Рымника на территории восточной Молдовы, названной и Бессарабией. Большая часть старопечатных книг из Рымника проникли на территорию Бессарабии через Буковину, в частности упоминается город Чернэуць. Другие пути проникновения проходили через Яссы, Хушь, Галаць. Монашеские центры севера Молдовы сыграли важнейшую роль в распространении религиозной литературы на территории всей

Молдовы. Определенный вклад в этом отношении имели и торговцы, паломники, монахи, другие священные лица. Были обнаружены пометы на книгах из кишиневских фондов, которые свидетельствуют о том что, после объединения Бессарабии с Румынией в 1918 году, множество книг были подарены румынам проживающих на левом берегу реки Прут, церквям или монашеским центрам. Самые распространенные старопечатные религиозные книги, изданные в Рымник и которые были востребованы в большей мере христьянами Бессарабии являются *Миней* (1776-1780), *Триод* (1777), *Евангелие* (1784, 1794), *Триод цветная* (1785), *Казаний* (1792), *Апостол* (1794), *Октоих* (1811) и др.

09.03.2010

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

DESPRE BIBLIOTECA CONTELUI ALEXANDRU STURDZA (cercetare istorico-bibliografică)

Ştefan Lupan

Spre sfârşitul sec. XVIII, Principatul Moldovei a cunoscut o influenţă simţitoare a iluminismului francez prin intermediul operelor celor mai avansate personalităţi, fapt ce reflectă destrămarea relaţiilor feudale şi speranţa pentru înlocuirea acestora cu noi relaţii social-economice, care ar scoate ţara din starea prea înapoiată din punct de vedere cultural şi economic. Păturile dominante manifestau interesul de a fi la curent cu cele mai noi realizări ale minţii omeneşti, de a asimila tezaurul cultural de două milenii, care în ţările Europei era destul de larg pus în aplicare, cercetat şi propagat în sute de cărţi voluminoase.

Puţinele investigaţii în vederea cercetării materialului livresc, a literaturii artistice, social-politice şi filosofice, a ştiinţelor naturale, răspândite în Moldova din centrele de tipar din Europa ne arată că, totuşi, marea majoritate a cărţilor erau aduse din Franţa, sau din alte ţări, însă în limba franceză. De exemplu, printre cărţile dăruite bibliotecii domneşti din Iaşi, în 1766, de către domnitorul Grigore A. Ghica erau culegerea de documente din multe volume „Récueil historique d'actes, negociations, memoires et traités" de J. Rousset, publicate în Haaga şi Amsterdam în 1728/1755, precum şi „Recherches sur les alliances et les interets entre la France et la Suède", editată în Leipzig şi Amsterdam (Bîrsănescu 1962, 157, 160). Ulterior, în biblioteca Academiei şi în colecţiile unor boieri sunt achiziţionate multe opere de Voltaire, Grotius, Beccaria, Montesquieu, Condillac, Rousseau şi ale altor cugetători de vază europeni.

Secretarul domnitorului Moldovei Grigore Ghica, francezul Jean-Louis Carra, în lucrarea sa „Histoire de la Moldavie et Valachie", tipărită la Iaşi în 1777, nu fără oarecare mândrie scria, că în principatele Moldova şi Valahia la domnitori şi la mulţi boieri în palate şi conacuri se găsesc cărţi în limba franceză. Însă autorul ne comunică şi despre restricţiile care însoţeau răspândirea literaturii progresiste: „Mulţi boieri tineri au operele lui Voltaire şi gustul scriitorilor francezi astăzi ar deveni obiect de comerţ în aceste ţări, dacă patriarhul Constantinopolului n-ar fi ameninţat cu mânia cerului pe toţi cei care vor citi cărţi romano-catolice, mai ales ale d. Voltaire" (Kappa 1791, 179). În articolele publicate s-a lansat ideea că principalele căi pe care literatura progresistă pătrundea în Moldova erau legate de armatele ruseşti cu ofiţerii cărturari şi cu vederi avansate (Грама 1990, 4-5). Însă chiar registrul de cărţi din biblioteca lui D. Gobdelas ne arată, că opere de filosofie, jurisprudenţă, morală, istorie şi politică erau procurate direct din Paris, Lyon, Mannheim. Vom arăta, că şi în cazul bibliotecii lui A. Sturza, ca şi a lui D. Gobdelas, cărţile adunate au fost duse în Rusia, dar nu aduse din Rusia. Elena Sturza a adus de la Iaşi la 8 iulie 1835, în Basarabia, 12 cărţi în limbi străine, printre care şi „Histoire de Charles XII roi de Suede" de Voltaire[1]. Vedem, că aceste opere erau (poate mai înainte) şi în biblioteca lui Alexandru Sturza.

Avem în faţă setul de cărţi în număr de 203 unităţi, transferate la Biblioteca Naţională a Republicii Moldova din Biblioteca regională din Odesa. Toate au ştampila „Стурдзовская библиотека" şi, fără îndoială, constituie blocul de bază al fostei biblioteci a familiei Sturza.

Ne punem scopul să cercetăm proveniența, gradul de completare, căile de achiziţionare, principiile selectării cărţilor, conţinutul lor şi în ce măsură cunoştinţele livreşti au contribuit la formarea concepţiilor social-politice, cultural-religioase şi filosofice ale contelui Alexandru Sturza (1791-1854) şi ale tatălui său Scarlat Sturza.

Formarea acestei biblioteci ar constitui o pagină aparte în istoria culturii Moldovei medievale şi a intereselor boierimii pentru ştiinţa şi cultura europeană. La colectarea ei au contribuit patru sau cinci generaţii. Dacă luăm drept puncte cronologice de orientare anii apariţiei tipăriturilor, apoi

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1487, f. 48-56.

de la apariţia primei cărţi „Tâlcuirile lui Theofilact al Bulgariei", Londra 1636, până la cartea lui Irving Washington (1846) sunt 210 ani (Irving 1846, 471). Adică biblioteca a început să se sclipuiască pe timpul domniei lui Vasile Lupu şi puţin înainte de apariţia tiparului moldovenesc şi a primei cărţi în limba ţării, „Cazania" lui Vaarlam. Majoritatea achiziţiilor revine perioadei din 1751 până la 1812, adică pe parcursul vieţii mature a lui Scarlat Sturdza. O parte din cărţile acoperite cu piele au marca proprietarului cu litere „CH. CZ." aurite şi impresate adânc în partea de sus din stânga. După părerea noastră, această abreviere este numele Charles Stourdza, cu redarea în manieră franceză a numelui grecesc Scarlat, deoarece toate cărţile cu această siglă sunt tipărite (şi achiziţionate) înainte de naşterea lui Alexandru Sturza. Posesorii cărţilor nu au făcut multe însemnări marginale şi nu putem trage concluzii directe cui a aparţinut cutare sau cutare carte, însă e logic să presupunem, că biblioteca provine pe cale de rudenie directă de la strămunii familiei Sturza.

Aici se impune necesitatea unor date genealogice, care ne-ar înfăţişa pe înaintaşii familiei Sturza de la începutul secolului XVII. După schema genealogică alcătuită de Octav G. Lecca (Lecca 1911, 83), un oarecare Ioan Sturza pe la 1550 era hatman al Moldovei, care, căsătorit cu Neacşa Hohulea a avut pe Dumitru, mare vistiernic (1581-1615). De la Dumitru se trag trei feciori: Barboi (cneaz), Matei (mare vistiernic) şi Vasile (hatman). Marele vistiernic Matei a luat de soţie pe fiica domnitorului Moldovei Gheorghe Ştefan, care după 1658 se afla la Stettin, în Pomerania. Cu ea a avut trei fiice – Safta, Maria, Alexandra şi trei feciori – Teodor (spătar), Ilie (portar la Suceava) şi Chiriac. Pârcălabul de Hotin Chiriac a avut şi el şase copii: doi (Safta şi Ion) de la prima soţie, Alexandra Prăjescu, şi patru de la a doua soţie – Ana Isarie (pe Anghelina, Maria, Anastasia şi Sandu (cupariul).

Fiul lui Chiriac pârcălabul, Ion, mare vornic în 1705, căsătorit cu Irina Bucium, a avut cinci copii: Maria, Caterina, Sandu, Constantin şi Mihai. Dintre aceştia, Sandu, fost mare logofăt, căsătorit cu Safta Paladi, a avut şase copii: Caterina, Ioan, Maria, Constantin, Dumitru şi Ştefan. Trei dintre feciori – Ioan, Dumitru şi Ştefan au ajuns la dregătoria de mare logofăt. Dumitru, căsătorit cu Ruxanda (Roxandra) Ghica, a avut şi el cinci copii, de data aceasta trei fete şi doi băieţi: Zoe, Smaranda, Maria, Scarlat şi Grigore.

Deci, de la Chiriac la Ion, de la Ion la Sandu, de la acesta – la Dumitru şi de la Dumitru – la Scarlat Sturdza, guvernatorul Moldovei până în 1792, au trecut cărţile alcătuind un tezaur cultural în această familie. Înaltele dregătorii, mai ales cea de mare logofăt pe care le deţineau Sturzeştii, atestă marea lor cărturărie, interesul pentru cultura europeană. Pe de altă parte, se simte atracţia pentru cultura greacă, pentru originile neamului. Alexandru Sturza avea mulţi prieteni şi cunoscuţi printre greci, multe generaţii din familia Sturza s-au înrudit prin căsătorie cu familiile grecilor fanarioţi – Hrisoverghi, Paladi, Rosseti, Chica, Moruzi, Calamachi.

De la Chiriac Sturza până la Alexandru posesori ai cărţilor au fost şase familii cu minimum de 32 de persoane[2]. Cea mai timpurie tipăritură este „Tâlcuirea la epistolele apostolului Pavel" de Theofilact al Bulgariei (1636) (Θεοφυλακτου Αρχιεπισκπου 1636, 1041) cu textul original grecesc şi traducerea lui în latină. Ne dăm bine seama că aceste cărţi au putut fi procurate şi mult după data apariţiei lor, însă în cazul dat avem opere de valoare culturală, care erau căutate în cercurile savante şi, deci, timpul de la apariţie până la procurarea pentru biblioteca personală era mult mai restrâns. Unele cărţi, puţine la număr, au aparţinut altor persoane şi au fost procurate, probabil, de la anticari. Marea majoritate a cărţilor poartă anul apariţiei de până la naşterea lui Alexandru Sturza, deci, puteau fi deja, în biblioteca părinţilor săi Scarlat şi Sultana. Ulterior vom arăta, că Scarlat a avut destule opere ale autorilor francezi iluminişti pentru a îmbrăţişa voltairianismul, după cum presupunea N. Iorga. Se confirmă, prin urmare, că la completarea bibliotecii au contribuit mai multe generaţii.

În continuare, ne întrebăm: care sunt căile de peregrinare a acestei biblioteci? Este cert, că biblioteca iniţial se afla la Iaşi, dar a fost ea oare transferată la Petersburg şi lângă Moghiliov în 1792, când familia Sturza s-a mutat cu traiul? Poate în acest timp ea a fost direct adusă în Basarabia, la moşia Sturzeştilor din judeţul Bender (Manzâri), ca peste mulţi ani să nimerească la Odessa? Dacă luăm în consideraţie starea de cenzură, de restricţie în privinţa răspândirii

[2] Cercetări genealogice ale familiei Srutza au fost întreprinse de la mijlocul sec. XIX, apoi de Gheorghe Bezviconi, Şt. Gorovei ş.a., însă e necesară precizarea legăturilor de rudenie a multor familii şi persoane.

operelor filosofilor francezi: „dăunătoare religiei ortodoxe şi orânduirii autocratice", conform statutului adoptat în 1804, putem presupune, că membrii familiei Sturza, rudele şi prieteni aduceau în Basarabia cărţile în mod clandestin. De exemplu, Elena Sturza, locuitoare din Iaşi, la 8 iulie 1835 a adus în Basarabia 12 cărţi în limbi străine, printre care erau şi volumele „Histoire de Charles XII roi de Suede". Erau oare acele cărţi, pe care le vedem prezente în biblioteca A. Sturza?[3]. Alexandru a avut o soră Elena, care, însă, a murit în 1818, deci, în 1835 era o altă Elenă, rudă cu Alexandru.

Putem afirma, că majoritatea cărţilor au fost cumpărate şi aduse personal de membrii familiilor Sturza din oraşele Europei, când aceştia făceau călătorii în diferite ţări sau erau la studii în universităţile Europei. Foarte puţin cunoaştem căile de studenţie a Sturzeştilor de până la 1800. Se ştie, că în anul 1695 unul din Sturzeşti, Vasile, se afla în Transilvania, când a copiat un Ceasoslov pentru învăţarea scrisului şi citirii. Acest Vasile Sturza era învăţător din Iaşi (Ghibu 1975, 38-39, 284).

Localităţile, în care au fost editate aceste cărţi de asemenea prezintă interes bibliografic, mai ales cărţile filosofilor iluminişti din Franţa, care au apărut în timpul vieţii autorilor, adesea clandestin, fără indicaţia oraşului editării.

Localităţile în care s-au tipărit cărţile din biblioteca A. Sturza:

Paris	71	
Glasgow	1	
Amsterdam	13	
Aux-Deux-Ponts	13	
Rouen	6	
Magdeburg	1	
Geneva	11	
Bruxelles	4	
Weimar	1	
Maastricht	5	
Leiden	1	
Londres (Londini)	4	
Venezia (Venice)	8	
Neuchastle	1	
Wien (βιεννη)	5	
Coburgi	1	
Jena	1	
Moscou (Moscova)		2
Carlsruhe	1	
Patras, Piraei	1	
Frankfurt am Main	2	
Leipzig (Lipsiae)	13	
Züllichow	2	
Avignon	3	
Reuttlingen	7	
Orleans	1	
Berlin	1	
Lion (Lyon)	1	
Strassbourg (Argentorati)	13	
Lausanne	1	
Stuttgard	2	
Lille	1	
Lemgov	1	
Auguste, Memminge	1	
Genova	1	

În secolul XIX deja avem date, că prin 1830-1835 în Iaşi era şi o librărie cu cărţi franţuzeşti cu o sală de citire, fapt care atestă legăturile puternice ale boierimei cu cultură franceză, interesul pentru evenimentele social-culturale din Europa, însă aceste relaţii aveau rădăcini vechi, de mai mult de un secol, pe care le găsim la membrii familiilor Sturza.

Deoarece nu sunt cercetări speciale, putem doar presupune că rolul acestor familii, alături de familiile Cantacuzino, Iordache ş.a. la îmbogăţirea culturii moldoveneşti prin intermediul limbii franceze a fost considerabil. Doar, nici nu putea fi vorba de traduceri în limba poporului nostru până la acele vremuri (nici în limba rusă).

A. Demidov a scris despre domnitorul Mihail Sturza (1834-1849), că după transformările întreprinse de generalul Kiseleff, el a fost primul domnitor ales prin votare, că avea aproape 40 de ani şi „manifesta darul deosebit al cuvântului, cunoştinţe rare şi dragoste înflăcărată pentru poporul său". Era căsătorit cu o grecoaică din Constantinopol şi avea doi feciori, care în 1837 îşi făceau studiile la Berlin. Cu vreo 20 de ani mai înainte în Germania şi-a făcut studiile şi Alexandru Sturza. Prin 1830-1833, în Moldova mare logofăt cu împuterniciri judiciare era Constantin Sturza, căruia i-a fost dedicată „Codica ţivilă a Moldovei", apărută la Iaşi în 1833, în tipografia „Albi-

[3] Pe lângă opera istorică despre Carol XII, integră, în franceză şi italiană, a lui Voltaire, în biblioteca A. Sturza este textul prescurtat: „Histoire abregée de Charles XII Rois de Suède" par Mr. Voltaire" în: Naïveté de la langue française, ou morceaux qui sont regardé comme classiques (Paris 1769). Augsbourg 1 mars 1769, alcătuit de Mertens, p. 161 şi urm.

na" lui Gh. Asachi. Pe la 1819, pe când Alexandru făcea studii în Germania, consilierul de stat Ion Sturza, cămăraşul Balşa, consilierul Panaiot-Cazimir, spătarul Petrachi-Cazimir, boierul Gobal şi alţii au certificat proprietăţile asupra pământurilor din Bugeac, care recent erau colonizate din ordinul guvernului ţarist cu bulgari, nemţi şi elveţieni. Faptul acesta era un act de protest împotriva înstrăinării pământurilor strămoşeşti ale Moldovei, căci generalul guvernator I. Inzov cu adâncă nemulţumire raporta ţarului în Odesa, la 19 martie 1819, prin ministrul de interne, contele Kociubei, despre acest act al boierilor ţării. Despre cultura de creştere a animalelor în gospodăriile Sturzeştilor ne spune căpitanul rus A. Zaşciuk, că moşierul din judeţul Bender „fostul guvernator Sturza", precum şi moşierul, contele Edling, după războiul cu turcii din 1828-1829 şi-au înmulţit turmele de oi „merinos". În judeţul Bender oile cu lână subţire erau cele mai multe în raport cu cele simple: 68 423 capete faţă de 17 052, majoritatea cărora erau în gospodăria moşierilor Sturza (Защук 1862, 306). Cu regret, constatăm că nu avem cercetări istorico-economice ale acestor meleaguri şi moşii, ca să putem urmări soarta bibliotecii A. Sturza, a altor acte de cultură din Basarabia. Subliniem, că majoritatea cărţilor sunt scrise în limba franceză, însă mai avem cărţi în limbile greacă veche şi latină, neogreacă, italiană şi germană, totodată ediţii bilingve: greco-franceză, italiană-franceză, greco-latine, latino-franceze, traduceri din germană în franceză, precum şi un dicţionar farncez-german. Aceasta ne face să conchidem, că Alexandru Sturza, precum şi înaintaşii familiilor Sturza erau mai bine familiarizaţi cu limba franceză, alături de cea greacă şi românească.

Referitor la conţinutul cărţilor prezente în biblioteca supusă cercetării, acesta poate alcătui un program vast de investigaţie, care ne-ar înfăţişa amploarea cunoştinţelor din diferite domenii ale culturii şi ştiinţei. În prezentul articol putem numi doar acele compartimente, după care, desigur, cu aproximaţie, am clasificat toate cărţile:

1) Beletristica (epistolară, estetică, dramatică) – 48 unităţi
2) Istoria universală (antică, modernă) – 45 unităţi
3) Filosofia – 30 unităţi
4) Geografia şi istoria (geografia politică, economică) – 23 unităţi
5) Istoria bisericii – 10 unităţi
6) Etica (eticheta, educaţia manierelor) – 6 unităţi
7) Poezia – 6 unităţi
8) Dramaturgia – 5 unităţi
9) Limba şi literatura (pedagogia, gramatica) – 6 unităţi
10) Politica, diplomaţia – 4 unităţi
11) Ştiinţele naturii (biologia) – 4 unităţi
12) Jurisprudenţa, istoria dreptului canonic – 2 unităţi
13) Economia – 1 unitate
14) Bibliografie – 1 unitate
15) Retorica – 1 unitate
16) Teologia – 2 unităţi
17) Fizica – 1 unitate
18) Matematica teoretică, aplicată – 3 unităţi
19) Arta militară (navigaţia, infanteria) – 2 unităţi
20) Gramatica – 1 unitate

Observăm, că marea majoritate o constituie cărţile de istorie şi filosofie, etică şi literatură artistică. Istoria şi geografia este cuprinsă în vestita ediţie a lui A.F. Büsching, foarte bine cunoscută de contemporani. Compartimentul „Filosofie" este reprezentat îndeosebi de cărţile iluminiştilor francezi Voltaire, Condillac, Rousseau, Mabli, Montesquieu, Diderot. Vedem, că marea majoritate o constituie cărţile de istorie şi filosofie, etică şi literatură artistică. Istoria şi geografia sunt cuprinse în vestita ediţie a lui A.F. Büsching, foarte bine cunoscută de contemporani. Compartimentul „Filosofie" este reprezentat îndeosebi de cărţile iluminiştilor francezi Voltaire, Condillac, Rousseau, Mabli, Montesquieu, Diderot. Pentru orientarea mai lesne a cititorului socotim necesar să schiţăm structura operelor lui Étienne Bonnot de Condillac, incluse în ediţia de la Geneva 1779-1780.

Aici avem operele lui Platon, „Prolegomenele" lui I. Kant, „Despre guvernarea civilă", de J. Locke, „Biblioteca filosofilor antici" de Dacier. Literatura artistică e prezentată de operele lui Homer, T. Tasso, A. de Lamartine, J. Milton, M. de Cervantes, F.G. Klopstok, W. Shakespeare, S. Richardson ş.a. Avem două cărţi de jurisprudenţă de Cesare de Beccaria şi I.-G. Heinecii. Cu amănunte despre conţinut vom reveni în lucrările ulterioare, căci multe dintre cărţi constituie rarităţi bibliografice sau culegeri de texte originale ale autorilor antici greci şi latini.

Domeniu	**Nr. volumului, tomului**	**Anul ediţiei**	**Cartea**	**Capitolele**
La grammaire	I	1780	I	I-VIII
Art de raisonner	III	1780	II	I-XI
Art de penser				I parte II parte
Histoire anciene	IV	1779		Introducere, partea I
			I	I-XVIII
			II	I-XII
			III	I-XXVII
continuare	V	1779	IV	I-VI, I-IV, I-XVI.
			V	I-IX
			VI	I-XVII
			VII	I-VII
continuare	VI	1779	VIII	I-XI
			IX	I-VII
			X	I-III
			XI	I-V
			XII	I-VI
continuare	VII	1780	XIII	I-VI
			XIV	I-IX
			XV	I-X
			XVI	I-V
L'etude de l'histoire	VIII		I	I-X
			II	I-XVIII
			III	I-VII
			IV	I-VI
			V	I-IV
Histoire moderne			VI	I-VII
			VII	I-V
			VIII	I-VII
			IX	I-IX
			X	I-IV
continuare	X		XI	I-II
			XII	I-II
			XIII	I-II
			XIV	I-V
continuare	XI		XV	
			XVI	
			XVII	
			XVIII	
			XIX	
			XX	
continuare	XII		Partea I	I-VIII
			Partea II	I-VI
			Partea III	I-V

Direction pour la Concience. François Saliqnac la Motte Fenelon, p. 253-311.

Bibliografie

Bîrsănescu 1962: Şt. Bîrsănescu, Academia domnească din Iaşi 1714-1821 (Bucureşti 1962).

Irving 1846: W. Irving, Ansgemählte Schriften, 1 Theil (Frankfurt am Main 1846).

Lecca 1911: O.G. Lecca, Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova. Ser. I (Familiile boiereşti române) (Bucureşti 1911).

Ghibu 1975: O. Ghibu, Din istoria literaturii didactice româneşti (Bucureşti 1975).

Θεοφυλακτου 1636: Θεοφυλακτου Αρχιεπισκπου βουλγαριας. ΕΞηγησις τον επιστολων τον ἁγιου Παυλου. ... cum latina Philippi Montani versione, ad Graecorum Exemplarium fidem restituta (Londini E Typographeo Regio 1636).

Грамма 1990: Д.К. Грамма, Передовая зарубежная общественно политическая литература в Молдавии. В сб.: Библиотечно-библиографическая деятельность и история книги в Молдавии (Кишинев 1990).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область [в 2-х ч.] ч. I./сост. Генерального штаба капитан А. Защук (Санкт-Петербург 1862).

Карра 1791: Г. Карра, История Молдавии и Валахии с рассуждением о настоящем состоянии сих обоих княжеств (Санкт-Петербург 1791).

About the library of count Alexandru Sturdza

Abstract

The collection of old books numbering 203 unities from the former library of Alexandru Sturdza has been transferred to the National Library of the Republic of Moldova from the Regional Library from Odessa. All the books bear the seal „Стурдзовская библиотека" and is undoubtedly the main corpse Sturza family's former library. Our research pursued investigating only issues referring to completion degree, methods of acquisition, principles of book selection, content and impact of book knowledge on forming social-political, cultural-religious and philosophic ideas of count Alexandru Sturdza (1791-1854) and his father Scarlat Sturdza.

A part of books covered with leather have an owner mark with golden initials „CH.CZ." deeply imprinted on the upper left corner. We presume that this abbreviation is the name Charles Stourdza which is an expression in French of the Greek name Scarlat, as all the books with this marking are printed (and acquired) before Alexandru Sturza' birth. The possessors of the books didn't make many marginal signs and therefore we cannot establish exactly whom each book belonged, but it is logical to assume that the library has been passed on from generation to generation within Studrza family.

О библиотеке графа Александра Стурдзы

Резюме

Коллекция старых книг из бывшей библиотеки Александра Стурдзы, насчитывающая 203 единицы, была передана в Национальную библиотеку Республики Молдова из Одесской областной библиотеки. На всех книгах имеется штамп «Стурдзовская библиотека», и они, несомненно, составляли ядро бывшей библиотеки семьи Стурдза. В нашем исследовании прослеживаются уровень и способы комплектования, принципы отбора книг, их содержание и то, в какой степени они повлияли на формирование социально-политических, культурно-религиозных и философских взглядов графа Александра Стурдзы (1791 – 1854) и его отца, Скарлата Стурдзы.

Часть книг, в кожаных переплетах, отмечены владельческим знаком „CH.CZ.", оттиснутым в левой верхней части переплета и покрытый позолотой. Предположительно, это аббревиатура имени Charles Stourdza (Charles – французский вариант греческого имени Скарлат), так как все книги с этим знаком были напечатаны (и приобретены) до рождения Александра Стурдзы. Владельцы книг почти не делали заметок на полях, и мы не можем делать прямых выводов о том, кому принадлежала та или иная книга, однако логично предположить, что библиотека переходила по прямой родственной линии от предков семьи Стурдза.

1.06.2010

Dr. Ştefan Lupan, Academia de Studii Economice, str. Bănulescu-Bodoni, 61, MD-2005 Chişinău, Republica Moldova

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND FACTORII CARE AU GENERAT SCHIMBĂRI ÎN MENTALITATEA BOIERIMII DIN BASARABIA SUB REGIM DE DOMINAŢIE ŢARISTĂ (1812-1817)

Valentin Tomuleţ
Cristina Gherasim

În evoluţia fiecărui popor în permanenţă au stat şi stau factorii interni (economici, sociali, politici, spirituali) şi cei externi. Însă în epoca dominată intens de tehnologii avansate de dezvoltare în care tendinţele tehnocratice sunt tot mai evidente, se simte mai mult ca oricând necesitatea de a accentua altceva decât pur şi simplu fapte, evenimente sau date cronologice. Căci istoria se adânceşte în trecut ca să prindă fenomenele în toată bogăţia lor concretă şi vie şi să le redea cu toată intensitatea lor reală, cu oameni vii, în carne şi oase, cu sentimentele şi doleanţele lor omeneşti, cu scopurile lor nobile sau meschine, cu tot ceea ce i-a frământat şi i-a animat în viaţa lor de lupte, de renunţări, de sacrificii şi de satisfacţii (Bagdasar 1930, 222). Astfel se ridică un factor primordial al istoriei – omul, cu mentalitatea lui, căci anume starea psihică, sufletească a personalităţilor istorice sau a colectivităţilor umane cu emoţiile şi sentimentele lor, cu educaţia, temperamentele şi caracterele lor, ceea ce într-o sintagmă am putea denumi starea de spirit sau bagajul mental, influenţează, explică şi chiar determină anumite fapte istorice (Stănculescu 1998, 16). Această idee este susţinută şi de Nicolae Iorga care remarca, cu subtilitatea omului de geniu că: „orice se întâmplă într-o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuirea ei sufletească în acel moment... Astfel ea are ceva sufleteşte permanent, care-i dă caracterul, care-i stabileşte valoarea, care-i face mândria sau o îndreaptă spre pierire; acest fond nu poate fi biruit. El e zestrea, el e darul, el e nenorocirea şi el e osânda. Acoperit un moment, înşelat sau înspăimântat, el îşi revine şi domină şi mai departe, fiindcă el vine din tot ceea ce a suferit şi câştigat, din tot ce primeşte din mediul ei, din tot ce şi-a agonisit societatea" (Ţighiliv 1992, 140).

Pentru a studia evoluţia mentalităţii nobilimii din Basarabia sub regimul de dominaţie ţaristă, la început, să facem o caracteristică succintă a noţiunii de mentalitate.

Mentalitatea reflectă un complex de caractere, formate în procesul adaptării colectivului uman la mediul natural sau social. Ea desemnează o stare de spirit, un mod de a vedea lucrurile fundamentat pe principii, maniera asociată obiceiurilor observate în comportamente, prezintă o prismă prin care omul priveşte lumea înconjurătoare, încearcă s-o conceapă.

Noţiunea de mentalitate presupune, întâi de toate, cultura interiorizată, tipul modal al personalităţii care se stabileşte exclusiv prin frecvenţa incidenţei, prin achiziţii comune care servesc drept referinţe permanente şi inconştiente în percepţia socială şi în diferite evaluări, intervenind în orientarea conduitelor. Mentalitatea poartă în ea o viziune asupra lumii şi generează atitudini (maniere de a fi) faţă de elementele mediului care constituie obiecte nodale – referenţi esenţiali ai identităţii grupale[1].

Mentalitatea populaţiei reprezintă un concept ce defineşte identitatea socioeconomică, socioculturală a unui grup social cu o localizare în teritoriu concretă. În linii mari, mentalitatea reprezintă o caracteristică generalizatoare a vieţii populaţiei unui teritoriu, constituind ansamblul activităţilor, al culturii materiale şi spirituale perpetuate de-a lungul timpului şi considerate definitorii identităţii lor (Duţu 1982, 103). Alţi autori consideră că mentalitatea reprezentă o dispoziţie a spiritului, un ansamblu de credinţe fundamentale ale unui individ sau ale unei colectivităţi (Dicţionar 1999, 209), sau ea este un ansamblu de opinii, prejudecăţi şi credinţe care influenţează gândirea indivizilor, a grupurilor umane, a popoarelor (Ţighiliv 1992, 140).

Max Weber constata că, din punct de vedere politic, mentalitatea se defineşte ca totalitatea ideilor preconcepute, răspândite pe larg într-un anumit grup ce exprimă o viziune aparte despre realită-

[1] Despre noţiunea de mentalitate mai amănunţit a se vedea: Vocabularul societăţii plurale (Timişoara 1998).

ţile sociale şi politice. Unind reprezentările raţionalelor subconştiente, emotive şi logice, valorice ş.a., mentalitatea exprimă caracterul, chipul, modul de gândire politic al grupului, caracterizează starea conştientului şi orientărilor, direcţiile stabilite ale respectivilor subiecţi politici (Weber 1989, 17). Caracteristicile care sunt cuprinse în definirea mentalităţii sunt în mare parte deduse din toate celelalte informaţii referitoare la grup: coduri şi norme de comportament; modele şi contramodele; reprezentări colective; sisteme de opinii, de credinţe etc. Cu ajutorul tuturor acestor elemente se elaborează universul mental al grupului care organizează într-un fel coerenţa ansamblului activităţilor sale şi dă un sens – care este sens pentru un grup – ansamblului mediului trăit sau creat (Vocabularul 1998, comp. *Mentalitate*). Prin urmare, mentalitatea reprezintă sistemul de valori la care se ataşează viziunea asupra lumii, atitudinile faţă de obiectele nodale – univers, viaţă, divinitate, tip, organizare socială etc. şi comportamentele tipice ale unui grup de indivizi sau ale unui individ reprezentativ pentru acest grup. Pentru un grup, mentalitatea este cadrul de referinţă rezultat prin asimilarea normelor şi valorilor existente în cultura ambiantă; aceasta este, aşadar, amprenta lăsată în psihic de către caracteristicile comune ale socializării.

Astfel mentalitatea este un factor de bază în evoluţia istoriei şi a societăţii umane, factorii materiali rămân la periferia scenei istorice, simple decoruri, care nu participă decât pasiv, indirect şi, deci, fără nici un rol important la marea drama care se joacă pe această scenă. Rolul principal îl deţin „ideile, stările de spirit, mentalităţile colective" (Suciu 1992, 14). În ciuda miopilor sau a interesaţilor care nu văd ori nu vor să vadă decât factorul material al acţiunilor sociale, stările de spirit sunt acele care domină totul (Iorga 1944, 16). Ele pot să posede un rol pozitiv, să ducă la schimbarea în bine a societăţii, sau un rol negativ când reprezintă o frână în drumul lung spre progres, căci atunci când se prezintă iniţiativa de a face unele schimbări, reforme, de a păşi pe calea progresului, a modernizării apare anume acest obstacol, în nedorinţa populaţiei de a schimba ceva, în ideile, tradiţiile înrădăcinate în gândirea lor.

Existenţa în societate a diferitelor grupuri sociale cu diverse interese materiale, moduri de viaţă, viziuni politice şi concepţii religioase etc., reflectă diferenţierea socială a mentalităţii. Ca urmare, reprezentanţi ai diferitelor categorii sociale judecă şi apreciază diferit, concep divers fenomenele care au loc în societate. De exemplu, mentalitatea ţăranilor de la începutul sec. al XIX-lea, ataşată de trecut şi dominată de conservatism, diferă de cea a clasei intelectuale, a burgheziei sau nobilimii burghezite, care priveşte modul de trai, viaţa cotidiană într-un mod mai liberal, având tendinţa idealurilor în viitor. Pentru populaţia rurală sunt caracteristice supunerea colectivă, conservatismul, manifestarea durităţii, prudenţa etc.,, ceea ce se explică prin statutul economic, social, politic, juridic etc. al ţăranului, condiţiile grele ale vieţii: mizeria, sărăcia, epidemiile, coeficientul înalt al mortalităţii etc. Un rol important are mentalitatea elitelor, pentru că în jurul lor se rotesc astfel de probleme ca: puterea, ierarhia, virtuţile, cultura. Elita reprezintă grupul „oamenilor aleşi" sau al „celor mai buni", care ocupă poziţii importante în viaţa politică, economică, deciziile şi hotărârile cărora formează istoria.

Funcţionalitatea unei societăţi este rezultatul atitudinilor, opţiunilor, comportamentelor individuale şi colective, al stereotipurilor de percepere a realităţii. Deciziile, acţiunile, manifestările populaţiei în spaţiu nu sunt aleatorii, ele fiind dictate de sistemul de valori, opinii şi atitudini. Mentalitatea etnosului reprezintă un indicator al dezvoltării sociale, întrucât în procesul dezvoltării acestuia se schimbă scopurile, activităţile, interesele, comportamentele spaţiale ale populaţiei.

Ca şi oricare alt fenomen social, mentalitatea este schimbătoare în timpul istoric, însă modificările se produc foarte lent. Pentru identificarea corectă a mentalităţii unui popor, este necesar a studia anumite aspecte care contribuie la formarea acesteia. În viaţa unei stări sociale există anumiţi factori care participă direct sau indirect la procesul de formare a mentalităţii. Aceştia sunt: condiţiile concret istorice, mediul geografic, modul de viaţă, mediul lingvistic, factorul religios, regimul de dominaţie străin etc. „Astfel condiţiile geografice (climatul, resursele şi particularităţile mediului natural) influenţează direct viaţa social-economică a oamenilor, calitatea confortului lor material, ilustrând măsura efortului lor de acţiune şi muncă. Este suficient să parcurgi orice manual de geografie – arată Jan Szczepanski – pentru a te convinge că locuinţele, îmbrăcămintea, alimentele, construcţia aşezărilor, mijloacele de comunicaţie şi de transport, chiar şi organizarea politică, sistemul de apărare militară sunt adaptate condiţiilor

geografice, sistemului de materii prime" (Otovescu 2004, 255). Aceeaşi idee o întâlnim şi la Montesquieu care constata că moravurile, instituţiile, trăsăturile specifice ale fiecărui popor sunt influenţate, în ultimă instanţă, de factorii geografici. Astfel, după filosoful francez, căldura excesivă şi permanentă în regiunile tropicale şi ecuatoriale a determinat rămânerea în urmă a locuitorilor de aici, în timp ce avansul europenilor era explicat prin climă temperată, mult mai propice pentru dezvoltare (Cristian 1979, 153).

Alt factor care contribuie la schimbarea mentalităţii este cel cultural, reprezentat la nivelul de instrucţie al populaţiei, de obiceiurile şi de conduitele acesteia, simbolurile şi valorile ştiinţifice, artistice, morale, politice, economice juridice, filosofice, de reţeaua instituţiilor de promovare a acestora şi a creaţiei valorice. Toate acestea au un rol decisiv în stimularea gândirii inventive şi a progresului cunoaşterii, în formarea comportamentului civilizat al oamenilor şi derularea conştientă a acţiunilor lor, în fundamentarea modelelor de organizare şi conducere a vieţii sociale. De asemenea, „cultura este aceea care individualizează o colectivitate umană, contribuind... la realizarea identităţii sale spirituale, a unui specific valoric al acesteia. Prin intermediul culturii, fiecare societate îşi făureşte propria sa istorie şi distinge de alte societăţi şi perioade anterioare. Cultura permite comunicarea interumană, conservarea şi perpetuarea, de la o generaţie socială la alta, a valorilor morale, artistice, filosofice, a simbolurilor şi modelelor de conduită" (Otovescu 2004, 256).

O influenţa aparte asupra mentalităţii o are religia, căci anume prin intermediul ei de cele mai multe ori erau manipulate masele populare, inclusiv elitele nobiliare. În sec. al XVIII-lea - prima jumătate a sec. al XIX-lea Imperiul Rus, prin intermediul ortodoxiei, folosind pe larg lozinca eliberării popoarelor creştine din Balcani de sub dominaţia străină, a purtat un şir de-a războaie cu Imperiul Otoman, realizându-şi în acest fel scopurile sale expansioniste, imperiale. Este paradoxal faptul, dar mulţi români i-au salutat pe ruşi ca pe eliberatori, crezând în ideile pancreştine ale Rusiei.

Toţi aceşti factori au o deosebită importanţă pentru direcţionarea dezvoltării etnosului, fiecare din ei purtând anumite particularităţi specifice ce participă la constituirea mentalităţii poporului.

Regimul de dominaţie ţarist a afectat şi stările boiereşti, care pentru a-şi păstra drepturile şi privilegiile au fost nevoite să înveţe limba rusă, să-şi facă studiile în instituţiile de învăţământ din Rusia, să accepte funcţii în instituţiile ţinutale şi regionale şi, prin aceasta, să participe la promovarea politicii naţional-coloniale a Imperiului în teritoriul nou-anexat, ceea ce din punct de vedere mental-afectiv a influenţat negativ asupra spiritului naţional. Astfel, reproducând pas cu pas modul de viaţă, cultura materială şi spirituală a moşierilor basarabeani din sec. al XIX-lea, se poate treptat reconstruit mentalitatea acestora.

Unul din factorii de bază care au influenţat direct mentalitatea a fost regimul de dominaţie străin, care a provocat un şir de schimbări şi mutaţii în plan politic, economic, social şi cultural, care la rândul lor au cauzat schimbarea mentalităţii, a ideilor şi viziunilor celor supuşi de noul regim. Articolul de faţă are drept scop de a elucida doar câţiva factori generaţi de regimul de dominaţie ţarist care au influenţat direct evoluţia mentalităţii nobilimii din Basarabia.

Cum constatam mai sus, ca orice fenomen social, mentalitatea este schimbătoare. Aceasta are loc sub influenţa mai multor factori care direct sau indirect participă la acest proces. Astfel odată cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, în mentalitatea băştinaşilor, în special a boierilor moldoveni, au loc un şir de schimbări. Unul din factorii de bază care a influenţat evoluţia mentalităţii moşierului basarabean din sec. al XIX-lea este legat de noul regim de dominaţie instaurat în provincie. Regimul de dominaţie cuprinde, la rândul său, un complex de mini-factori:

1. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, teritoriul este rupt din cadrul unui anumit sistem social-economic şi politic şi încadrat forţat în cadrul altui sistem – cel rusesc, proces ce s-a petrecut dureros şi care a fost resimţit de toate stările sociale – inclusiv de boieri. Ca rezultat, Principatul Moldova şi-a pierdut unitatea statală şi teritorială, iar populaţia a fost trunchiată în două, ruptă de la Patria-mamă şi inclusă în componenţa unui stat străin-străin, având în vedere specificul limbii, tradiţiilor, obiceiurilor, datinilor, vieţii economice, politice, culturale, normelor juridice şi tot ce obişnuim să numim specific naţional.

Prin anexarea Basarabiei la Imperiul Rus au fost întrerupte procese ce derulau în mod obiectiv în Principatul Moldova. Oficialităţile ruse recunoşteau, în martie 1828, că „...în urma Tratatului de

la Bucureşti, Moldova a pierdut avantaje extreme de importante, cedând Basarabia, care era considerată cea mai mănoasă parte a ei”[2].

Alexandru Boldur a observat corect că după anexarea în 1812 a Basarabiei administraţia imperială rusă a trecut imediat la organizarea noii provincii căutând însă prin aparenţă să nu schimbe nimic esenţial din Moldova, iar atitudinea faţă de moldoveni din Basarabia nu era un procedeu izolat, ci manifestarea unui obicei general al Rusiei ţariste de a recunoaşte, la început, toate drepturile provinciilor străine anexate, apoi se trecea la revizuirea şi reducerea drepturilor lor şi în sfârşit se realiza deplina asimilare a provinciei noi anexate la guberniile interne ruse (Boldur 1932, 2). În acest context primul guvernator al Basarabiei este numit Scarlat Sturza[3], cu toate că era descendent din boieri moldoveni, dar de mai mult timp stabilit în Rusia, unde avea rangul de general de brigadă, fiind de 80 de ani şi bolnav, era în funcţie de formă, supravegherea Basarabiei rămânând de fapt în mâna amiralului P.V. Ciceagov (Ciobanu 1926, 72). În primele instrucţiuni date guvernatorului Basarabiei se recomanda: „Tot ce ar putea uimi vederea şi închipuirea supuşilor acestei provincii, trebuie să fie pus în mişcare, pentru a sădi printre ei iubirea de patrie şi guvern” (Boldur 1932, 2). Iar pentru ca noua stăpânire să semene cât mai mult cu cea veche, se dădu guvernatorului civil „şi un sfat obştesc, ce era compus numai din boieri pământeni, având în toate înfăţişarea divanului din Iaşi” (Nistor 1991, 181). Tot din rândul boierilor locali a fost instituit şi guvernul regional, iar în ţinuturi au fost păstraţi ispravnicii. Dar regimul acesta pământean a suferit în curând modificări radicale, începutul s-a făcut prin revocarea lui Scarlat Sturdza după un an de guvernare, iar treptat se observă o concentrare tot mai mult a puterii în mâinile boierilor de orientare filorusă sau chiar de origine rusă. Astfel boierii moldoveni pierd puterea politică ce-au deţinut-o până acum. Dacă pe timpul lui Alexandru I boierii moldoveni mai deţineau o parte a puterii, prin acel sfat stabilit sau prin faptul că erau în fruntea ţinuturilor, atunci pe timpul lui Nicolae I, Alexandru II, boierii au fost excluşi din viaţa politică, marginalizaţi, constrânşi să se supună pentru a-şi păstra posturile.

2. Populaţia suferă pierderi extraordinar de mari de pe urma războaielor ruso-turce din sec. al XIX-lea, trecerii prin ţinut, dar şi staţionării permanente a armatei ruse de ocupaţie, elita nobiliară fiind distrusă, asimilată sau marginalizată.

Pentru a ne imagina cât i-a costat pe locuitorii Basarabiei aşa-numitul „sprijin şi ajutor real” acordat armatei ruse în perioada Războiului Crimeii din anii 1853-1856, şi cum s-a răsfrânt el asupra situaţiei locuitorilor, să facem o analiză succintă a prestaţiilor extraordinare impuse băştinaşilor de administraţia şi comandamentul armatei ruse.

Conform izvoarelor de arhivă, locuitorii Basarabiei au fost impuşi la următoarele prestaţii: alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea greutăţilor, proviziilor, fânului, sării şi bolnavilor; repararea drumurilor, podurilor şi acoperişurilor; construirea şi repararea întăriturilor în cetăţile Hotin, Bender, Ismail, Hotin şi Chilia; construirea grajdurilor vremelnice pentru cai; repararea cordoanelor vremelnice construite în partea stângă a Dunării; acordarea ajutorului pentru construirea podurilor plutitoare pe Nistru şi pe Dunăre; păşunatul cailor şi boilor de tracţiune ai statului donaţi armatei; pregătirea fânului pentru cerinţele armatei; pregătirea pesmeţilor şi multe alte prestaţii.

Suma totală a prestaţiilor extraordinare îndeplinite de locuitorii Basarabiei în anii de război a constituit: 1.287.853 lucrători, 711.340 care, 25.656 cai şi 144 bărci[4]. Una din cele mai grele poveri ale prestaţiilor a constituit-o folosirea forţei de muncă pentru repararea drumurilor, podurilor şi cetăţilor, care după durata timpului de muncă varia de la 1:4 până la 1:15 zile. Să facem unele constatări: pentru durata de muncă 1:4 zile ai fost puşi la dispoziţie 106.600 lucrători, 1:5 zile – 133.719, 1:8 zile – 274.331 şi 1:15 zile – 186.075 lucrători, sau în medie locuitorii Basarabiei au pus la dispoziţie 2.932.385 zile-muncă[5].

[2] AIMSR, F. Armata Moldovenească, inv. 184 „a”, d. 1, p. I, cert. 103, f. 139.

[3] ***Scarlat Sturdza*** – fiul marelui vornic Dimitrie Sturdza (?-1794) şi al Ruxandei, fiica lui Grihore al II-lea Ghica (octombrie 1739 - septembrie 1741; mai 1747 - aprilie 1748). Om de cultură (a studiat la Leipzig), foarte bogat, Scarlat Sturdza a fost căsătorit cu Sultana, fiica domnitorului Constantin Moruzi (septembrie 1777 - mai 1782). După Pacea de la Iaşi (29 decembrie 1791) părăseşte Moldova, refugiindu-se împreună cu familia sa în Rusia, unde s-a aşezat mai întâi la Sankt Petersburg, apoi în Bielorusia, pe moşiile sale de la Moghiliov. În primăvara anului 1812, Alexandru I îl trimite la Bucureşti pentru a sluji în calitate de consultant în cadrul delegaţiei ruse însărcinate cu tratativele de încheiere a păcii. La 23 iulie 1812 P.V. Ciceagov îl numeşte pe Scarlat Sturdza în postul de guvernator civil al Basarabiei. La 7 august împuternicirile lui sunt confirmate de Alexandru I. (Despre numirea în funcţie şi activitatea lui Scarlat Sturdza în calitate de guvernator civil al Basarabiei *a se vedea* mai amănunţit Poştarencu 2006, 63-120).

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 67-71.

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 67-71.

Dar dacă ținem cont de faptul că războiul a fost de lungă durată şi destul de greu, de faptul că Rusia a suferit înfrângere, apoi putem constata că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu numărul mediu al prestațiilor, dar cel maxim – mai mult de 5 mln. zile-muncă. Şi aceasta se referă doar la o singură formă de prestație, ce constituia ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dar dacă luăm în considerație şi ceilalți 614.127 lucrători, apoi putem constata că locuitorii Basarabiei au pierdut în total în timpul războiului, având în vedere doar acest fel de prestații, de la 5 până la 10-11 mln. zile-muncă.

În afară de acest fel de prestații, în cadrul întregii perioade de război pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție până la 6000 care cu căruțaşi, boi şi celelalte necesare[6].

Izvoarele ne permit să stabilim şi modalitatea îndeplinirii acestor prestații, de diferite categorii sociale – țărani şi orăşeni din Basarabia. Numai pentru alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea muniților, rezervelor de provizii, repararea cetăților şi construirea întăriturilor, grajdurilor şi bordeielor pentru armata rusă, după calculele superficiale ale Ministerului Patrimoniului de Stat şi Ministerului de Interne, de la începutul războiului şi până la 1 iunie 1857, țăranii de stat au îndeplinit lucrări în valoare de 693.082 rub., coloniştii transdanubieni – de 211.392 rub., coloniştii germani – de 76.765 rub., locuitorii oraşelor şi județelor – de 557.903 rub., locuitorii Administrației speciale a oraşului Ismail – de 14.876 rub., ceea ce constituie 1.554.019 rub. argint[7]. Urmează să constatăm că dezastrul cauzat stărilor de jos ale populației s-a răsfrânt direct şi asupra boierimii basarabene. Populația nu mai era în stare să îndeplinească prestațiile boiereşti şi impozitele de stat, creşte nemulțumirea şi revolta în rândurile populației, care era îndreptată nu doar împotriva regimului de dominație dar şi împotriva proprietarilor funciari.

3. Intervin treptat schimbări în sistemul de proprietate. Boierimea moldovenească a fost nevoită să se strâmtoreze, să cedeze o parte din proprietăți, să-şi ştirbească drepturile, să piardă din privilegiile de altădată, să-şi limiteze gusturile, să se supună şi să recunoască noul regim de dominație, deşi nu dorea să o facă. Astfel, viceconsulul prusac din Iaşi raporta la 10 octombrie 1815 că „Basarabiei nu-i place de loc jugul moscovit. Nobilimea se simte disprețuită, maltratată şi, treptat, lipsită de privilegiile ei. Ea este îndepărtată din toate funcțiile țării care se încredințează ruşilor" (Ciobanu 1926, 173). Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818, „...dvorenilor (boierilor - *V.T.*) li se acordă în egală măsură drepturile şi privilegiile ce le sunt acordate nobilimii ruse, cu păstrarea concomitentă a privilegiilor vechi moldoveneşti. Drepturile personale ale dvorenimii din regiunea Basarabia, în aceleaşi rând proprietatea mobiliară şi cea imobiliară, cât şi țiganii se confirmă a fi proprietatea lor pe veci, în baza hrisoavelor şi documentelor, precum şi a legilor ce confirmă această proprietate" (Ciobanu 1926, 17).

Confirmând drepturile şi privilegiile de odinioară ale boierilor, administrația imperială s-a străduit totodată să-i atragă de partea sa, împărțindu-le pământuri şi acordându-le diferite privilegii. Dar pentru a fi mai sigură în teritoriul nou-anexat administrația imperială rusă a contat şi pe dvorenimea rusă care a primit pământuri în Basarabia. Doar, conform deciziilor din 18 iunie, 16 octombrie, 12 şi 21 decembrie 1823, 1, 7, 8, 9 februarie 1824, 36 mari demnitari de stat ruşi şi unii boieri moldoveni au primit din contul pământurilor libere de stat 172122 desetine de pământ, dintre care – 98196 desetine 1618 stânjeni în ținutul Akkerman şi 73.926 desetine 490 stângeni în ținutul Bender[8]. Numai 22 de ofițeri din armata rusă au primit în aceste două ținuturi 46.926 desetine 490 stânjeni de pământ, dintre care generalii Kornilovici, Râleev, Sobaneev, Hapov, Sibirski – 27.500 desetine[9]. Mulți militari care au primit pământ în ținuturile Bender şi Akkerman erau ofițeri în armata a 2-a cantonată în Basarabia.

Totuşi, cele mai imense suprafețe de pământ leau primit marii demnitari de stat ruşi şi familia imperială. Spre exemplu, ministrul de finanțe, reacționarul E.F. Kankrin, a primit în Basarabia 30.000 desetine de pământ (Tomuleț 1992, 174), contele Benkendorf – 28.000, contele Nesselrode – 10.000[10], generalul Saburov – 10.000 desetine şi mulți alții, depăşind mia (Ciachir 1992, 22).

[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 71.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 66.
[8] AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 160-160 verso.
[9] AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 160-160 verso.
[10] Despre condițiile împroprietăririi cu pământ în sudul Basarabiei a contelui Nesselrode a se consulta mai amănunțit: AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 44 verso-47 verso.

Conform deciziei imperiale din 18 iunie 1823, impunătoare proprietăţi funciare au primit unii funcţionari ruşi şi boieri basarabeni: funcţionarul de clasa a VI-a Mazarovici – 3000 desetine, guvernatorul civil al Basarabiei Catacazi – 6000, funcţionarul de clasa a V-a Kurik – 5000, colonelul Kornilovici (după ce va termina hotărnicia teritoriilor de sud ale Basarabiei) – 6000, Varlaam – 6000, Caliarhi – 6000, contesa Edling (Roxanda Sturdza, fiica lui Scarlat Sturdza[11]) – 10.000, văduva vistiernicului Văcărescu şi Ralu Caliarhi – câte un lot care urma să le aducă un venit de 1500 de ruble argint anual, iar Mavrogheni – un lot care îi va aduce un venit anual de 1000 ruble argint[12].

Dintre boierii moldoveni de un mare sprijin din partea administraţiei ţariste s-a bucurat familia Moruzi. După cum se menţionează în hotărârea privind împroprietărirea cu pământ a familiei nominalizate, această grijă a guvernului se datora nu numai stimei din partea guvernului faţă de dragomanul Porţii Otomane, cneazul Dimitrie Moruzi, dar şi „...devotamentului acestuia faţă de Rusia, moştenit de urmaşii şi rudele sale”[13]. În baza dispoziţiei imperiale din 12 decembrie 1823, şapte membri ai familiei Moruzi (principesa Eufrosinia Moruzi, născută Suţu, cneazul Dimitrie Moruzi, principesa Ralu Moruzi, născută Mavrocordat, colonelul Dobrânţ, principesa Maria Suţu, dna Plaghino, născută Suţu şi principesa Roxanda Moruzi) au primit 32.000 desetine de pământ – 17.000 desetine în ţinutul Bender şi 15.000 desetine în ţinutul Akkerman[14].

Conform datelor lui A. Kornilovici, numai în anii ’20 ai sec. al XIX-lea în ţinuturile de sud ale Basarabiei au fost dăruite acestei stări sociale 173012 desetine de pământ, iar 117201 desetine au fost ocupate în mod arbitrar de către moşieri (Корнилович 1899, 18). Dar afirmaţia lui A. Kornilovici privind ocuparea arbitrară a teritoriilor de către boierii moldoveni nu corespunde realităţii. Cercetătorul Dinu Poştarencu dovedeşte că „...trimisul împăratului, colonelul Kornilovici, a inclus în componenţa Basarabiei propriu-zise (Bugeacului), adică a teritoriului stăpânit de turci şi tătari până la declanşarea războiului ruso-turc din 1806-1812, şi fâşia „celor 2 ceasuri”, care... se afla sub jurisdicţia Moldovei şi unde boierii, în conformitate cu hrisoavele domneşti, posedau latifundii întinse” (Poştarencu 2003, 39). Ca rezultat, boierii au fost nevoiţi să se judece, timp de mai mulţi ani, cu autorităţile ţariste pentru a-şi reconfirma dreptul la proprietăţile funciare deţinute.

4. Încadrarea boierilor locali în categoria nobilimii (dvorenimii) ruse s-a petrecut destul de anevoios. Aceştia au fost nevoiţi să-şi confirme nu numai noblețea, rudenia, titlurile boiereşti, dar şi dreptul la proprietăţile funciare pe care le deţineau până la anexare.

După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, mulţi dintre boierii moldoveni care dispuneau de latifundii funciare în partea de răsărit a Moldovei, între Prut şi Nistru, au fost nevoiţi să rămână pe aceste teritorii şi să primească cetăţenia rusă. Cei care dispuneau de proprietăţi funciare şi în partea dreaptă a Prutului urmau să le vândă sau să le schimbe cu proprietăţi similare din Basarabia[15]. O altă parte din boieri au plecat peste Prut, menţinându-şi pe o perioadă de 18 luni în Basarabia doar moşiile, timp în care urmau să le vândă sau să le schimbe cu moşii similare în Moldova din partea dreaptă a Prutului (Documente 1986, 264).

Ţarismul a căutat, prin diferite mijloace şi căi, să atragă de partea sa boierimea basarabeană. Însă, încadrarea în rândurile nobilimii ruse a necesitat nu numai timp, dar şi eforturi mari din partea familiilor boiereşti din Basarabia[16], care urmau să confirme nu numai viţa boierească, rudenia, titlurile boiereşti, dar şi dreptul la proprietatea de pământ pe care îl deţineau până la anexare. Ca urmare, pe parcursul a multor ani boierii basarabeni au fost nevoiţi să prezinte administraţiei ruse (îndeosebi comisiei, instituită special în acest scop, menită a face un recensământ al boierilor moldoveni, stabilind, concomitent, gradul de noblețe al acestora) documente confirmate de domnitorii Moldovei sau de alte organe civile, judiciare şi bisericeşti ce ar atesta apartenenţa lor la tagma boierească. Aceste documente formează colecţia dosarelor familiilor nobiliare din Basarabia, familii cunoscute, sau mai puţin cunoscute, care pe parcursul sec. al XIX-lea au fost nevoite

[11] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 193, f. 4.
[12] AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 68-68 verso.
[13] AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 112.
[14] AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 112-112 verso, 160 verso.
[15] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 70.
[16] De titlul de noblețe putea beneficia doar populaţia autohtonă care în timpul anexării se afla pe teritoriul Basarabiei sau care s-a transferat cu traiul pe aceste teritorii nu mai târziu de 18 luni de la data încheierii tratatului (ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 126).

să-şi confirme sau să-şi redobândească titlurile nobiliare[17].

În primii ani de dominaţie, ţarismul nu a efectuat mari schimbări în structura nobilimii basarabene. Pe parcurs, guvernul ţarist legalizează în drepturi boierii basarabeni cu nobilii ruşi, lichidând, în aşa mod, vechile ranguri boiereşti din Basarabia. În acest scop, în 1816 este înfiinţată o comisie pentru cercetarea arborelui genealogic al familiilor boiereşti din Basarabia. Boierilor basarabeni li s-a cerut să prezinte la Chişinău documente care ar confirma titlul lor nobiliar (Крупенский 1912, 10). Rezultatul activităţii acestei comisii este întocmirea, la 1818, a Cărţii genealogice a neamurilor nobiliare din Basarabia. Însă, datele Cărţii genealogice a neamurilor nobiliare din Basarabia întocmite la 1818 erau incomplete. Din acest motiv, dar, probabil, mai mult din cauza incorectitudinii depistate în urma verificării gradului de nobleţe al familiilor nobiliare basarabene când acestea au fost egalate în drepturi cu cele din guberniile ruse, în 1821 se înfiinţează o nouă comisie, care urma să se conducă de un regulament, aprobat special la 17 februarie 1821. Ca rezultat al activităţii acestei comisii, au fost alcătuite cărţi genealogice pentru fiecare ţinut, structurate în şase compartimente. Modalitatea de examinare şi de confirmare a titlului de nobleţe a fost adusă la cunoştinţă tuturor boierilor basarabeni. Comisia, ce lucrase doar 11 luni, a recunoscut titlul de nobleţe doar pentru 189 de familii, număr care, în 1824, la redactarea Cărţii genealogice de către Adunarea deputaţilor nobilimii, a fost redus până la 102 persoane (Samoilenco 2003, 202). Ca rezultat, titlul de nobleţe al mai multor familii boiereşti nu a fost recunoscut.

5. Pentru a-şi păstra drepturile şi privilegiile boierii au fost nevoiţi să înveţe limba rusă, să se înrudească cu veneticii, să-şi facă studiile în instituţiile de învăţământ din Rusia, să accepte funcţii în instituţiile ţinutale şi regionale şi, prin aceasta, să participe la promovarea politicii naţional-coloniale a Imperiului în teritoriul nou-anexat, ceea ce din punct de vedere mental-afectiv a influenţat negativ spiritul naţional. Astfel dacă la început exista un număr mai mare de boieri care îşi menţin mentalitatea românească şi tind să păstreze limba, tradiţiile şi obiceiurile străbune, treptat acesta se micşorează fiind pur şi simplu strâmtorat de elementele ruseşti, în mare parte venite, cu calitatea (titlul de nobil) prin serviciul Rusiei sau căpătând această calitate prin serviciul în Basarabia, în timpul rusesc. Întru susţinerea acestei teze prezentăm datele despre familiile boiereşti la 1912, constatând, că numărul total al familiilor nobililor a crescut de la 145 până la 468. Componenţa naţională se schimbă radical. Pe când în 1818 aproape întreaga nobilime, cel puţin 95%, era de proveniență moldovenească, în 1912 cel mai mare număr aparţinea nobililor care şi-au căpătat calitatea de nobili prin îndeplinirea funcţionarilor de stat în Basarabia – 198 persoane (42%). Al doilea loc revine nobilimii de provinienţă din Moldova – 137 persoane (30%). Pe al treilea loc se află nobilii ruşi veniţi din Rusia – 129 persoane (27%). Un număr de 4 persoane aparţine veneticilor din alte ţări: Polonia, Muntenia şi Olanda (Boldur 1992, 456).

6. Boierii au pierdut controlul economic de altădată din regiune, pentru că administraţia imperială rusă folosea toate veniturile în serviciul şi pentru nevoile proprii. Dacă până la cotropire ţăranii moldoveni livrau în mod obligatoriu produsele agricole, la preţuri reduse, tătărilor şi turcilor, apoi după 1792 şi 1812 acelaşi lucrul făceau pentru Rusia. Dacă până la 1792 produsele agricole se exportau în Turcia, Austria, Germania, apoi după 1812 cerealele, vinul, fructele şi alte produse luau calea Rusiei, care, parţial, la alegerea sa, le exporta unde dorea, trăgând foloase mari (Moraru 1995, 22).

7. Dezvoltarea relaţiilor capitaliste, încadrarea gospodăriilor moşiereşti în relaţiile de piaţă, îi fac pe dvoreni să se confrunte de o concurenţă destul de dură din partea burgheziei comerciale, care era alcătuită, în fond, din alogeni – evrei, greci şi armeni, statorniciţi în Basarabia datorită politicii naţional-coloniale promovate de administraţia imperială rusă. Deţinând monopolul comerţului, jefuind ţărănimea şi aducând-o la sărăcie, iar moşierilor cultivându-le dispreţul faţă de comerţ, negustorii străini, îndeosebi evreii, distanţau aceste două stări sociale, în loc să le apropie, şi, prin aceasta, anihilau formarea unei stări mijlocii a burgheziei comerciale naţionale. Respectiv şi moşierii basarabeni au luat o poziţie duşmănoasă

[17] Din numărul familiilor nobiliare, care au fost nevoite să lupte pentru confirmarea titlurilor nobiliare, pot fi amintite familiile: Ciolac, Ţambali, Cazimir, Bodescu, Stamo, Meleli, Dimitriu, Leonard, Dicescu, Stamati, Dabija, Frunzeti, Botezatu, Chiruş, Andrieş, Nemişescu, Stroescu, Gafencu, Rosetti, Russo, Negruţi, Timuş, Vărzari, Nour, Casso, Roşca, Hâncu, Donici, Albot, Stanişevschi, Ţurov, Panait, Vasilescu, Bulat, Angheli, Leontiev şi multe altele. (ANRM, F. 88, inv. 2, d. 304, 308, 311, 317, 318, 323, 330, 343, 352, 355, 358, 368, 386, 387, 395, 399, 421, 425, 427 etc.)

faţă de aceştia, învinuindu-i de sărăcirea ţărănimii. Moşierul Al. Solomon din plasa Brânzeni, judeţul Iaşi, scria în 1864 că „mijlocitori între producători şi consumatori sunt în exclusivitate evreii, al căror ajutor este dăunător şi pentru stările nobile, iar pentru stările inferioare este cu totul fatal şi periculos, din considerentul că această clasă de mijlocitori foloseşte orice procedee pentru a-şi asigura câştig propriu şi găseşte mijloace ca în decurs de un an să-şi tripleze capitalul pe seama locuitorilor. Din această cauză ultimii permanent se află în datorii faţă de evrei, care se declară ocrotitori ai ţăranilor. Este de ajuns ca bietul ţăran să împrumute bani doar o singură dată de la evreu, ca acest „binefăcător" să-i ia în formă de procente ultimul grăunte de pâine ...şi deseori se întâmplă că ţăranul, dându-i „binefăcătorului" său toată recolta, munca a şase sau opt persoane, cu mare greu este în stare să achite procentele, iar împrumutul rămâne ca datorie pentru anii viitori, în baza aceloraşi condiţii" (Соломон 1864, 223). Aceeaşi constatare o fac şi moşierii D. Koţovski din satul Bârnova (jud. Soroca), Brazovski din Rediu Mare şi posesorii ocinilor din Unţeşti şi Rădeni (judeţul Iaşi) L. Vartuli şi Spiridon Gore (Коцовский 1864, 223).

8. În această perioadă intervin anumite schimbări în modul de viaţă şi mentalitatea dvorenimii basarabene. A. Nacco scria în această privinţă la 1879: „Viaţa laică s-a născut la început la Chişinău, de unde s-a răspândit ulterior şi în provincie. În anii '40 ai sec. al XIX-lea noţiunea de convieţuire, viaţă de societate, viaţă confortabilă, adresare laică, purtare demnă, s-a răspândit într-atât, încât categoriile înstărite din mediul urban şi cel rural, care până acum locuiau în case mici şi incomode, cu două-trei sau rareori cu patru odăi, au început acum să-şi construiască case mari din piatră, cu holuri mari şi săli spaţioase. Imitând prin comportamentul lor societatea europeană, ei organizau baluri şi adunări, la care se întrunea întreaga societate laică orăşenească şi toţi moşierii din vecinătate. Frecventând adunările laice din mediul urban şi cel rural, nu se mai putea de a rămâne în mediul de altădată. De aceea, chiar şi acei care cel mai puţin erau predispuşi de a face anumite schimbări în modul de viaţă, vrând-nevrând au fost nevoiţi să se alinieze oamenilor înaintaţi. Despre maniere frumoase şi modul de a se prezenta respectabil „în sălile cu parchet" nici nu se putea vorbi la acea perioadă. Dimpotrivă, se observă tendinţa de imitaţie nereuşită a manierelor, totul era puţin caraghios. Altfel nici nu putea fi în acel timp. Cert este faptul că societatea basarabeană tindea spre o viaţă nouă, perfectându-şi permanent situaţia materială şi moravurile, pe care le-a moştenit din secolul trecut". Trebuie de constatat că tendinţa de a imita manierele era nu vest-europeană, dar mai mult una estică, influenţată de comportamentele administraţiei ruse din provincie.

Toţi aceşti factori au adus la aceea ca după 1812 boierimea din Basarabia s-a împărţit în două tabere: rusofilă, puţin numeroasă, dar puternică prin sprijinul administraţiei ruseşti, şi cea conservatoare naţională moldovenească, care s-a opus: nu învaţă limba rusă şi se ţinea de obiceiurile pământului şi legile vechi ale ţării. Anume aceştia din urmă sunt acei care au păstrat aprinsă în rândul moldovenilor făclia nemulţumirii, căci în inima lor cu cât apăsarea era mai grea, cu atât mai mult clocotea sângele de strămoş, făcând un zid de rezistenţă contra regimului de dominaţie ţaristă.

Bibliografie

Bagdasar 1930: N. Bagdasar, Filosofia contemporană a istoriei (Bucureşti 1930).

Boldur 1932: Al. Boldur, Dreptul local al Basarabiei. In: Viaţa Basarabiei. Revistă lunară editată de Asociaţia culturală „Cuvânt Moldovenesc", nr. 10 (Chişinău 1932).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Ciachir 1932: N. Ciachir, Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812-1917) (Bucureşti 1992).

Ciobanu 1926: Şt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1926).

Cristian 1979: V. Cristian, Istoriografia generală (Bucureşti 1979).

Dicţionar 1999: Dicţionar de filosofie (Bucureşti 1999).

Documente 1986: Documente turceşti privind istoria României, vol. III, 1791-1812. Întocmit de Mustafa A. Mehmet (Bucureşti 1986).

Duţu 1982: Al. Duţu, Literatura comparată şi istoria mentalităţilor (Bucureşti 1982).

Iorga 1944: N. Iorga, Permanenţele istoriei. In: Generalităţi cu privire la studiile istorice (Bucureşti 1944).

Moraru 1995: A. Moraru, Istoria Românilor. Basarabia şi Transnistria 1812-1993 (Chişinău 1995).

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chişinău 1991).

Otovescu 2004: D. Otovescu, Sociologie generală (Craiova 2004).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Poştarencu 2003: D. Poştarencu, Procesul intentat fără temei de către autorităţile ruse împotriva proprietarilor de moşii din fosta fâşie a „celor 2 ceasuri". In: In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chişinău 2003).

Samoilenco 2003: V. Samoilenco, Boierimea din Basarabia în secolul al XIX-lea. Statutul ei juridic şi social. In: In memoriam professoris. Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chişinău 2003)

Stănculescu 1998: Fl. Stănculescu, Mentalitate şi istorie (Băcău 1998).

Suciu 1992: M. Suciu, Nicolae Iorga şi istoria mentalităţilor. In: Studii şi materiale de istoriei medie, vol. XI (Bucureşti 1992).

Tomuleţ 1992: V. Tomuleţ, Unele probleme de controversă privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (anii 1812-1868) în istoriografia sovietică moldovenească. In: Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale (Chişinău 1992).

Ţighiliv 1992: I. Ţighiliv, Mentalităţile şi introspecţia istorică. In: Studii şi materiale de istorie medie, vol. XI (Bucureşti 1992).

Vocabularul 1998: Vocabularul societăţii plurale (Timişoara 1998).

Weber 1989: M. Weber, Etica protestantismului şi spiritul capitalismului (Bucureşti 1989).

Вартули 1864: Л. Вартули, Вотчина Унцешты Ясского уезда в 1864 году. В сб.: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета, т. II (Кишинев 1864).

Горе 1864: С. Горе, Вотчина Редены Ясского уезда в 1864 году. В сб.: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета, т. II (Кишинев 1864).

Корнилович 1899: А. Корнилович, Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана сего края, составленного при гражданской съемке Бессарабии комиссией, производившей размежевание земель на участки с 1822 по 1828 г. (Аккерман 1899).

Коцовский 1864: Д. Коцовский, Село Бырнова Сорокского уезда в 1864 году. В сб.: ЗБОСК, т. II (Кишинев 1864).

Крупенский 1912: Ал. Крупенский, Краткий очерк бессарабского дворянского собрания (Санкт Петербург 1912).

Накко 1879: А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879). Manuscrisul se păstrează în fondul de manuscrise a bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa.

Соломон 1864: А. Соломон, Бринзенская волость Ясского уезда в 1864 году. В сб.: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета, т. II, (Кишинев 1864).

Some considerations on factors that generated mentality shifts of the landlords in Bessarabia under tsarist domination (1812-1817)

Abstract

In the given article is called into question the notion of mentality and several factors that have led to changes in the mentality of the nobility of Bessarabia after the annexation of the province in 1812 to the Russian Empire are examined.

As with the annexation of territory between the Prut and Dniester to the Russian Empire, the mentality of the natives, especially the Moldavian boyars, held a series of changes. One of the basic factors that influenced the evolution Bessarabian landlord's mentality in the 19th century is linked to the new system of domination established in the province. Conditions of dominance include, in turn, a complex of mini-factors:

- After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire the territory is torn from a particular socio-economic and political system and forcibly engaged in another system – the Russian, painful process that occurred and was felt by all social categories – including the boyars;
- People suffered extraordinary large losses from Russo-Turkish wars of the 19th century, passing through the country, but also the permanent stationing of Russian occupation army, aristocratic elite was destroyed, assimilated or marginalized.
- Gradually changes occur into the property system. Moldavian boyars had to strait, to sell some properties, to diminish its rights, to lose the privileges of another time, to limit their tastes, to obey and to recognize the new regime of domination;
- The affirmation of local boyars in the frame of Russian nobility (dvoreanstvo) happened quite difficult. They had to confirm not only the nobility, relatives, Boyar titles, but the right to land property they owned up to annexation;

- To preserve their rights and privileges the boyars had to learn Russian, to relate with new-comers, to make studies in educational institutions of Russia, to accept positions in county and regional institutions and, thus, to participate in promoting national-colonial policy of the Empire in newly annexed territory, which in from mental-emotional point of view influenced negatively the national spirit.
- Boyars lost former times economic control in the region, because the Russian imperial administration used all the revenue for own service and needs.

All these factors have brought to that after 1812 the nobility of Bessarabia was divided into two camps: Russophile less numerous, but strong with support from the Russian government and the Moldovan national conservative who opposed: did not learn Russian and respected the customs and old laws of the country. Namely the latter were those who kept the torch alight among Moldovans discontent, because in their hearts the more difficult was the suppression, the more progenitor blood throbbed, making a wall of resistance against the regime of Tsarist rule.

К вопросу о факторах, влиявших на изменение менталитета бессарабского боярства в период царского режима (1812-1917)

Резюме

В данной статье дискутируется понятие менталитета, а также дается краткий анализ факторов, которые привели к изменению менталитета бессарабского боярства после аннексии провинции в 1812 Российской империей.

Одновременно с аннексией территории между Прутом и Днестром Российской империей, в менталитете местного населения, и особенно молдавских бояр, происходит ряд изменений. Один из основных факторов, повлиявших на эволюцию менталитета бессарабского боярства в XIX в., связан, главным образом, с новым политическим режимом, установленным в провинции. В свою очередь, данный режим включал комплекс мини-факторов.

- После аннексии Бессарабии Российской империей, восточная территория была отрезана от определенной социально-экономической и политической системы и насильственно включена в рамки другой системы – российской: процесс, который проходил болезненно, и ощутили на себе все социальные слои населения, включая бояр.
- Население несло колоссальные убытки вследствие русско-турецких войн XIX в., перехода через область и даже постоянного расположения русской оккупационной армии, когда часть высшей элиты была уничтожена, ассимилирована или оттеснена на второй план.
- Изменения затронули и систему частного владения. Молдавское боярство оказалось в затруднительном положении, было вынуждено уступить часть собственности, урезать свои права, утратить свои привилегии, ограничить свои вкусы, подчиниться и признать новое господство.
- Включение местных бояр в состав русского дворянства проходило в сложных условиях. Они должны были подтвердить не только принадлежность к молдавскому боярству, родовитость, боярские титулы, но и права на частную собственность которую они имели до аннексии.
- Для того чтобы сохранить свои права и привилегии, молдавские бояре были вынуждены изучать русский язык, обрести родство с новоприбывшими, получить образование в Российских высших учебных заведениях, занимать административные должности в уездных и областных органах власти и через них участвовать в проведении национал-колониальной политики Империи на вновь аннексированных территориях, что с ментально-аффективной точки зрения негативно повлияло на национальный дух.
- Бояре утратили экономический контроль над регионом, так как русская имперская администрация использовала все доходы в собственных нуждах.

Все данные факторы привели к тому, что после 1812 г. бессарабское боярство разделилось на два лагеря: на малочисленный русофильский, но сильный благодаря покровительству русской администрации и на национальный консервативный молдавский, который сопротивлялся: не изучал русский язык и придерживался древних обычаев земли и древних законов страны. Именно представители этого лагеря являются теми, кто сохранил, в сердцах молдаван огонь недовольства, и чем сильнее на них давили, тем сильнее вскипала кровь предков, вызывая волну противостояния царскому господству.

01.03.2010

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova

Cristina Gherasim, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova.

ROLUL EXPORTULUI DE CEREALE ÎN COMERȚUL EXTERN AL BASARABIEI (1812-1830)

Andrei Emilciuc

Către anul 1812 sistemul comerţului rus cu cereale, intrase într-o fază de ascensiune rapidă. Un rol important în acest sens l-a jucat lărgirea suprafeţelor cultivate, mai ales din contul expansiunilor teritoriale. Ca rezultat al politicii externe active în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, la Imperiul Rus au fost anexate vaste teritorii cu o fertilitate înaltă a solului, inclusiv teritoriul dintre Prut şi Nistru.

Literatura de specialitate înregimentează un număr relativ mare de lucrări în care problema rolului exportului de cereale în comerţul extern al Basarabiei este analizată temeinic. Diverse aspecte privind comerţul extern cu cereale al Basarabiei au fost studiate încă în epocă de F. Brun (Брун 1848), F. Zaharievici (Захариевич 1854), A. Zaşciuk (Защук 1862), N.K. Moghileanski (Могилянский 1916) şi alţii. În perioada postbelică problematica în cauză a fost elaborată în special în lucrările lui I.D. Puhalski (Пухальский 1964), M.P. Muntean (Мунтян 1971), S.A. Panfilov (Панфилов 1971) şi I.A. Anţupov (Анцупов 1981). Totuşi, autorii amintiţi au pus accentul mai ales pe perioada de după 1831. De aceea în acest articol ne propunem să analizăm exportul de cereale din Basarabia în perioada 1812-1830, adică de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, conform Tratatului de pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, şi până la suprimarea, la 26 septembrie 1830, a cordonului sanitar vamal de pe Nistru şi unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia.

Din punctul de vedere al capacităţii de producţie Basarabia a înregistrat succese importante în perioada abordată. Potrivit organelor administraţiei provinciale, în anul 1814 producţia totală de cereale a constituit 677765 cetverturi, din care după acoperirea necesităţilor de consum şi seminţe puteau fi plasate pe piaţă 143495 cetverturi[1]. În decursul perioadei 1819-1828 producţia medie anuală a cerealelor a crescut în Basarabia la 1304535 cetverturi, inclusiv porumb – 412305 cetverturi, mei – 71400 cetverturi, grâu şi secară – 820830 cetverturi[2]. Orientarea gospodăriilor agricole spre piaţă s-a manifestat în provincie, mai ales prin scăderea ponderii suprafeţelor cultivate cu porumb. Astfel, dacă în 1819 din totalul de 103674 de desetine, 58626 desetine (56,5%) erau cultivate cu porumb, 26382 desetine (25,4%) cu grâu, 13312 desetine (12,9%) cu secară şi restul de 5354 desetine (5,2%) cu orz şi ovăz, apoi în 1837 din totalul de 231088 desetine porumbul era cultivat pe 102347 desetine (44,3%), grâul pe 64782 desetine (28,0%), secara pe 25432 desetine (11,0%), iar orzul şi ovăzul pe 38527 desetine (16,7%) (Гроссул 1964, 161). Se observă că în nici două decenii pe fondul dublării suprafeţelor cultivate cu cereale, ponderea terenurilor cultivate cu porumb scade cu peste 12%, pe când a celor cultivate cu grâu, orz şi ovăz, mult mai solicitate pe piaţa externă, creşte cu peste 14%.

În primii ani de după anexare comerţul cu cereale în Basarabia era diminuat din cauza contextului militar în care era conceput teritoriul nou anexat. Efectul negativ pe care l-a avut războiului rusoturc din 1806-1812 asupra provinciei, dar şi dislocarea aici a armatelor ruseşti după 1812, a determinat impunerea unor restricţii asupra exportului de cereale, în vederea asigurării populaţiei şi a militarilor. Potrivit regulilor care au fost elaborate la 29 septembrie 1813, exportul peste hotare al cerealelor din Basarabia a fost admis doar prin portul Reni, iar administraţia acestui oraş-port urma să ţină sub control strict cantitatea de cereale exportată. De asemenea, negustorii erau impuşi să ofere date despre cantitatea de cereale depozitate în localităţile din apropierea portului Reni[3]. Decizia respectivă venea în totală discordanţă cu situaţia reală mai ales că nu Renii era principalul port comercial al Basarabiei, ci Ismailul, prin care în anul 1813 fuseseră exportate 24305 cetverturi de cereale (Мунтян 1971, 346). În plus, mai erau şi alte căi de desfacere a producţiei locale. Astfel, tot în anul 1813, găsim un negustor de ghilda în-

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 31 verso-32.

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 24.

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 101, f. 32-33.

tâi din Odesa încheind un contract de furnizare a 7,2 mii puduri de grâu de pe moşia lui I. Sichiraş, inclusiv 900 puduri de grâu arnăut (Жуков 1982, 57). De asemenea, potrivit raportului din 18 martie 1813 al şefului vămilor de control N.V. Baikov, adresat ministrului de finanţe, mulţi negustori greci, armeni şi evrei din oraşul-port Akkerman practicau exportul cerealelor şi altor produse, inclusiv în oraşul-port Odesa din gubernia Herson[4]. Cu toate acestea la 9 octombrie 1813 funcţionarul civil de clasa a I-a A.B. Kurakin a prezentat ministrului de poliţie Ş.C. Veazmitinov viziunea sa asupra organizării cordonului sanitar-vamal pe Prut şi Dunăre, în care a propus ca vama de la Akkerman să fie lichidată, deoarece distanţa mică până la vama din Odesa o făcea de prisos. În opinia istoricului Valentin Tomuleţ, această propunere denotă destul de elocvent că autorităţile imperiale promovau chiar şi faţă de teritoriul nou-anexat o politică protecţionistă, folosind diverse mijloace pentru a apăra portul Odesa de cea mai mică concurenţă din partea oficiilor vamale din apropiere (Tomuleţ 2002a, 155-156).

La insistenţa negustorilor din Ismail, la 21 aprilie 1814 A.B. Kurakin a permis exportul cerealelor şi prin portul Ismail. Concomitent cu aceasta, A.B. Kurakin a cerut ca în Ismail să fie înfiinţată o comisie provizorie care, împreună cu negustorii din port, urma să aleagă din rândurile negustorilor o persoană de încredere, pentru supravegherea comerţului şi informarea comandantului portului Ismail în această privinţă[5]. La recomandarea guvernatorului militar din Herson, generalul A.E. de Richelieu, la 26 aprilie 1814 comandantul cetăţii Akkerman, colonelul S. Arseniev, s-a adresat general-maiorului I.M. Hartingh cu propunerea de a permite vaselor şi negustorilor din Odesa să exporte cereale din Akkerman. I.M. Hartingh, la rândul său, s-a adresat organelor centrale din Petersburg. Ca rezultat, prin dispoziţia din 2 mai 1814 A.B. Kurakin a aprobat cererea lui S. Arseniev de a permite exportul grâului şi al altor produse din Akkerman cu condiţia ca intrarea vaselor în Akkerman să fie permisă doar după ce acestea ar fi supuse carantinei la Odesa (Tomuleţ 2002a, 73).

Dreptul exportului cerealelor din Rusia prin vămile de pe uscat în statele vecine, aprobat prin decizia din 15 decembrie 1813, a intrat în vigoare pentru Basarabia abia la 22 mai 1814. Aceasta s-a realizat la insistenţa lui I.M. Hartingh prin intermedierea ministrului de finanţe D.A. Guriev, care a cerut la 15 martie 1814 comandantului suprem din Petersburg adoptarea unei dispoziţii în acest sens[6]. Cu toate acestea, la 22 decembrie 1814 Consiliul de Miniştri rus a decis interzicerea temporară a exportului de cereale prin punctele vamale de pe uscat pe lungimea hotarului vestic al imperiului. Acest lucru era justificat prin faptul că negustorii austrieci cumpărau în cantităţi mari cereale, lucru ce provoca „creşterea exagerată a preţurilor şi sărăcirea populaţiei din guberniile vestice”[7]. Totuşi, prin decizia menţionată s-a interzis şi exportul cerealelor prin oficiile vamale Dubăsari, Movilău şi prin punctul vamal Maiaki deoarece din Basarabia cerealele puteau fi uşor exportate prin Odesa[8].

Complicaţiile care le creau diferitele interdicţii impuse de autorităţile locale sau centrale în privinţa comerţului Basarabiei aduceau pierderi negustorilor care încercau să-şi lărgească sursele de aprovizionare pentru export. Astfel, negustorul de ghilda întâi din Odesa Dmitri Paleolog, care a încercat să exporte în 1814 din Ismail direct în Constantinopol 1360 cetverturi de grâu, cu valoarea de 70 mii lei, prin intermediul trimisului său Pateraki, a rămas fără transport după ce vasul Sf. Ilie, pe care acesta l-a închiriat de la negustorul din Nejin Feodor Papanistoglu, a fost arestat[9]. Într-un alt caz a fost afectat consilierul comercial şi cavalerul Reno, înscris ca negustor în prima ghildă din Odesa. Având o comandă de la guvernul englez, acesta l-a trimis pe negustorul Feodor Moscul în Basarabia, unde ultimul a adunat o anumită cantitate de grâu şi a decis să o expedieze în Odesa pe mare prin portul Ismail. Fără a-i oferi o explicaţie regulamentară deputaţii dumei orăşeneşti din Ismail Sterio Papanopulo Duma şi Ivan Gheorgandopulo i-au solicitat de pe fiecare chilă de grâu exportat o taxă în valoare de 65 parale. În urma demersurilor făcute de Reno, la 24 iulie 1815 şeful interimar al administraţiei speciale a oraşului Odesa, F.A. Koble, s-a adresat guvernatorului civil interimar şi militar al Basarabiei I.M. Hartingh cu solicitarea să contribuie la restituirea sumei percepute sau cel puţin în clarificarea temeiurilor taxei la care a fost supus trimisul negustorului din Odesa[10]. Apăreau şi dispute

[4] AISR, F. 19, inv. 3, d. 129, f. 22.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 101, f. 31-31 verso.
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 101, f. 62-62 verso, 71.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 36-37.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 69-69 verso.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 53-53 verso.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 78-79.

pur comerciale, spre exemplu la 8 decembrie 1815 funcţionarul civil de clasa a şasea Gunaropulo a solicitat ministrului de justiţie D.F. Troşinski să analizeze disputa pe care o avea comisionarul său negustorul din Akkerman Striti Kalfono cu negustorul din Chişinău Sandul Hristovici privind nelivrarea conform contractului a 1000 de chile de grâu în portul Ismail[11].

Conform deciziei Consiliului de Miniştri din 15 mai 1815, porumbul, care reprezenta principala cultură cerealieră în Basarabia, a fost permis pentru export sub motivaţia că armata rusă dislocată în ţinut se aproviziona doar cu grâu şi secară[12]. La 1 iunie comandantul suprem din Petersburg, S.C. Veazmitinov, a transmis această decizie lui I.M. Hartingh[13]. Dar exportul cerealelor din Basarabia depindea nu numai de interesele sanitar-vamale şi militare, ci şi de recolta acestora în diferite judeţe. Într-un raport din 21 iunie 1815, adresat lui I.M. Hartingh, autorităţile locale menţionau că în Departamentul doi al guvernului regional a fost discutat raportul din 16 iunie al serdăriei din Orhei în care aceasta, în baza prezentărilor făcute de ocolaşi, informa guvernul că deşi recolta în judeţ a fost mică, negustorii achiziţionau nestingherit de la locuitori cereale pentru a le exporta. Ca rezultat, la 15 iulie 1815 Departamentul doi a luat decizia de a interzice locuitorilor a vinde negustorilor surplusul de cereale de care mai dispuneau[14].

Potrivit afirmaţiilor contelui F.P. Pahlen, funcţionar civil de clasa a V-a, într-o notă din 15 ianuarie 1815, numărul vaselor ce circulau între Akkerman şi Odesa creştea de zi la zi[15]. La 16 mai 1816, în nota anexată la rescriptul imperial de numire a lui A.N. Bahmetev în funcţia de rezident plenipotenţiar în Basarabia (1816-1820), acestuia i se atrăgea atenţia că exportul cerealelor este un articol destul de important şi profitabil pentru provincie. De aceea ramura în cauză merita încurajată, dar trebuia şi limitată în contextul situaţiei existente şi al relaţiilor cu statele vecine[16]. Totuşi, prin ordinul ministrului de finanţe din 27 iulie 1816 s-a prevăzut ca în cazul exportului mărfurilor din ţinut pe cale maritimă prin Akkerman în Odesa respectivele să fie supuse unei taxe vamale ca şi mărfurile exportate peste hotare, din considerentul că mărfurile puteau fi exportate prin contrabandă peste hotare (Tomuleţ 2002a, 94). De aceea mulţi negustori din Odesa au considerat mai convenabil să exporte cerealele colectate în Basarabia prin porturile locale. Negustorii însă în continuare trebuiau să obţină permisiuni speciale pentru a putea exporta cereale peste hotare, din cauza interdicţiilor temporare decise de autorităţile locale sau centrale. Spre exemplu, negustorul din Odesa Emanuil Krits a putut exporta în Constantinopol 400 chile de grâu doar după ce la 1 septembrie 1816 general-locotenentul A.N. Bahmetev a solicitat funcţionarilor postului vamal din Ismail acest lucru[17].

La 1 noiembrie 1816 A.N. Bahmetev insista, într-o scrisoare adresată comandantului-şef al Armatei a 2-a ruse, contele L.L. Bennigsen, asupra consecinţelor negative ale interzicerii exportului cerealelor din Basarabia. În opinia acestuia, interdicţia, deşi facilita menţinerea unui preţ mic la cereale, agreat de comandamentul armatei ruse pentru că permitea achiziţionarea cantităţilor necesare de proviant în condiţii avantajoase, ruina agricultorii şi lipsea vistieria de venituri vamale şi fiscale (Tomuleţ 2002b, 275-276). Probabil de aceea în conformitate cu prevederile Comitetului de Miniştri din 28 noiembrie 1816 importul cerealelor din Basarabia în guberniile interne ruse a fost admis fără plata taxelor vamale[18].

Profiturile imense realizate din achiziţionarea cerealelor de la producători şi comercializarea acestora exportatorilor din Ismail, Reni şi Odesa au antrenat în acest gen de afaceri reprezentanţi ai diferitor categorii sociale, funcţionari şi chiar militari. Astfel, în august 1817 un oarecare sublocotenent Cerneavski i-a adresat rezidentului plenipotenţiar o cerere prin care a solicitat şi primit dreptul de a exporta 500 de *cetverturi* de grâu peste Nistru în Odesa prin postul vamal Maiaki[19]. Aceştia creau concurenţă negustorilor de rând, deoarece nu erau supuşi să achite dările şi prestaţiile de ghildă, iar veniturile realizate nu lărgeau capitalul comercial. Doar în primele opt luni ale anului 1817 prin Ismail au fost exportaţi circa 40 mii cetverturi de cereale (Мунтян 1971, 346).

Negustorii din Basarabia întâmpinau şi alte obstacole în exportul cerealelor. La 2 septembrie 1817 un grup de negustori din Akkerman i-a soli-

[11] ANRM, F. 22, inv. 1, d. 7, f. 1-2
[12] ПСЗРИ, соб. первое, том XXXIII, 1815-1816, СПб, 1830, №25848, с. 124.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 71-71 verso.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 245, f. 72-73.
[15] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 14, f. 116 verso.
[16] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 2, f.18.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 1021 verso.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 682, f. 4, 5 verso.
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 395, f. 30-31.

citat rezidentului plenipotenţiar în Basarabia A.N. Bahmetev dreptul de a transporta o cantitate considerabilă de grâu în Odesa prin Ovidiopol doar cu certificatele comerciale eliberate de poliţia din Akkerman. Aceasta deoarece pentru a putea exporta din provincie cereale fără plata taxelor vamale în restul imperiului negustori trebuiau mai întâi să obţină confirmarea originii locale a mărfurilor de la poliţia oraşului de reşedinţă, iar apoi să se prezente cu aceasta la Chişinău pentru a obţine de la departamentele de dispoziţie permisiunea de trecere a cordonului sanitar-vamal. Acest lucru crea incomodităţi mari pentru negustori, deoarece aceştia deseori nu reuşeau să respecte prevederile temporale ale contractelor de livrare şi ca urmare sufereau penalităţi. A.N. Bahmetev a acceptat doleanţele negustorilor din Akkerman, şi i-a solicitat la 19 septembrie guvernatorului militar de Herson să dispună autorităţilor vamale trecerea liberă a produselor agricole din Basarabia doar cu certificatele comerciale eliberate de poliţiile orăşeneşti şi comunale[20].

Tot la 19 septembrie 1817 A.N. Bahmetev scria Departamentului doi al guvernului regional, având ca temei plângerile negustorilor, că obligaţia de prezentare la Chişinău era împovărătoare pentru negustori, îndeosebi pentru cei ce locuiau în localităţi îndepărtate de oraşul regional[21]. Cu atât mai mult cu cât grâul şi alte cereale nu erau aduse de peste hotare, ci erau produse în Basarabia şi exportul lor peste Nistru în guberniile ruse, conform deciziilor instanţelor superioare, urma a fi scutit de taxele vamale. A.N. Bahmetev considera că negustorii basarabeni care comercializau cereale urmau să fie susţinuţi de stat, iar exportul acestor mărfuri peste Nistru urma să fie permis doar în baza certificatelor comerciale puse la dispoziţie de poliţia orăşenească sau judeţeană, de unde cerealele erau exportate[22]. La 25 septembrie 1817, Departamentul doi a discutat propunerile lui A.N. Bahmetev în vederea „adoptării unor măsuri ce ar eficientiza exportul liber în Odesa al grâului şi al altor produse cerealiere”[23]. În acest scop, guvernul regional a decis, pornind de la considerentul că grâul şi alte cereale nu sunt importate de peste hotare, dar sunt produse în Basarabia, să fie permis exportul lor peste Nistru în guberniile ruse doar în baza certificatelor comerciale eliberate de poliţia orăşenească sau judeţeană, a acelei localităţi din care proveneau produsele[24].

În condiţiile în care transportarea din Basarabia a cerealelor în portul Odesa pentru export crea multe dificultăţi, negustori continuau să exporte cantităţi importante de cereale prin Ismail şi Reni. În anul 1818 din 323 de vase comerciale ancorate în Ismail, 313 au fost încărcate cu cereale (Мунтян 1971, 346). Chiar şi unii negustori din afara provinciei practicau comerţul cu cereale prin porturile din Basarabia. Astfel, din registrele vamale aflăm că la 28 martie 1818 negustorul de ghilda întâi din Odesa Gheorghi Niro a exportat prin portul Ismail în Constantinopol 1020 cetverturi de grâu[25]. Un alt negustor din Odesa Constantin Karakatsani, exporta prin Ismail frecvent, deşi în cantităţi mai mici, grâu achiziţionat în Basarabia. Pe parcursul anului 1818, conform calculelor noastre bazate pe datele săptămânale ale oficiului vamal din Ismail, acesta a exportat 998 cetverturi de grâu[26], în anul 1819 – 1550 cetverturi[27], iar în anul 1820 – 650 cetverturi de grâu[28]. Totuşi, contractarea cerealelor nu decurgea întotdeauna fără probleme pentru negustori. La 17 aprilie 1818 A.N. Bahmetev a expediat Poliţiei orăşeneşti din Akkerman dispoziţiile sale privind adresa primită de la guvernatorul militar de Herson, contele A.F. Langeron. Din aceasta aflăm despre decizia luată de Tribunalul Comercial din Odesa în cazul disputei dintre negustorul grec din Nejin Dmitri Duma şi cel din Akkerman Anastasie Bruz. Ultimul, primind o procură din partea negustorului din Nejin, urma să achiziţioneze în Basarabia pentru a expedia în Odesa 473 chile (980 cetverturi) de grâu şi 1020 chile (2114 cetverturi) de porumb. Cu toate că a primit banii necesari, negustorul din Akkerman a livrat în Odesa doar 804 cetverturi de grâu, iar restul cantităţii de aproape 100 de chile de grâu şi întreaga cantitate de porumb a reţinut-o din cauza unor pretenţii faţă de negustorul din Nejin. Din cauza că Anastasie Bruz nu s-a prezentat la tribunal, decizia instanţei i-a fost defavorabilă. De aceea A.F. Langeron i-a solicitat lui A.N. Bahmetev să dispună restituirea întregii cantităţi de cereale datorate negustorului Dmitri Duma[29]. Cu toate acestea negustorul din Akker-

[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 395, 32 verso-36.
[21] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 586, f. 9.
[22] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 586, f. 9 verso.
[23] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 586, f. 10.
[24] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 586, f. 10-10 verso.
[25] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 42, f. 50 verso.
[26] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 42, f. 50, 75, 81, 87 verso, 90, 95
[27] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 42, f. 141, 159, 170, 184 verso, 185 verso, 196 verso, 203 verso.
[28] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 42, f. 225, 229, 235-235 verso, 236.
[29] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 560 verso-561.

man a refuzat să se conformeze şi ca urmare la 1 mai 1818 rezidentul plenipotenţiar a cerut poliţiei din oraşul Akkerman să stăruie a îndeplini decizia Tribunalului Comercial din Odesa[30].

Tot la 17 aprilie 1818 A.N. Bahmetev i-a comunicat comandantului oraşului Akkerman, plaz-maiorul Nedelkov că acceptă propunerile acestuia privind permiterea încărcării vaselor venite în Akkerman din portul Odesa cu cereale în vederea expedierii în acel port pentru exportul ulterior. Rezidentul plenipotenţiar atenţiona ca să fie respectate toate precauţiile necesare, inclusiv încasarea taxelor vamale cu eliberarea documentelor confirmătoare[31]. În virtutea acestei dispoziţii îl găsim pe negustorul din Odesa Ilia Novikov exportând la 15 octombrie 1818 prin Akkerman în Odesa 250 cetverturi de grâu, iar pe Constantin Mutafoglu 400 cetverturi[32]. Cu toate acestea, negustorii ce îşi expediau prin Akkerman cerealele achiziţionate în Basarabia nu erau încântaţi de faptul că trebuiau să achite taxa vamală de export pe loc, şi mai puţin mulţumite erau autorităţile vamale din portul Odesa. Ca urmare, la 19 noiembrie 1818 A.N. Bahmetev a trebuit să răspundă guvernatorului militar de Herson, contele A.F. Langeron, care i-a solicitat să interzică funcţionarilor postului vamal din Akkerman perceperea taxelor vamale pentru cerealele exportate pe mare în Odesa pentru export. Rezidentul plenipotenţiar preciza că dispoziţia sa în această privinţă era justificată prin faptul că vasele comerciale ce se încărcau în Akkerman şi ieşeau în larg scăpau vizorului autorităţilor vamale, astfel puteau să-şi schimbe traseul şi să transporte produsele peste hotare. A.N. Bahmetev considera astfel supunerea taxelor vamale în Akkerman ca absolut necesară pentru a feri vistieria de pagube. Pe de altă parte, achitând sumele cuvenite negustorii primeau documente confirmătoare, care serveau drept dovadă pentru a nu fi supuşi pentru a doua oară taxelor vamale la exportul prin alte porturi ruse[33]. Totuşi autorităţile vamale din Odesa ignorau aceste documente şi îi supuneau pe negustori să mai achite încă o dată taxele vamale, când aceştia le exportau deja în străinătate prin portul Odesa.

Cu toate acestea A.N. Bahmetev era ferm pe poziţiile sale, astfel că la 15 septembrie 1818 acesta insista la interpelarea oficialilor postului vamal din Akkerman pe această problemă că este absolut obligatoriu ca mărfurile expediate pe mare în Odesa să fie supuse taxelor vamale. De taxe vamale erau scutite doar mărfurile transportate pe liman, prin Ovidiopol în Odesa, în baza dreptului comerţului intern, în virtutea faptului că acesta se desfăşura la vederea inspectorilor vamali[34]. Totuşi ca urmare a solicitării venite din partea funcţionarilor postului vamal din Akkerman la 2 octombrie 1818 A.N. Bahmetev a încuviinţat ca şi exportul peste liman, prin Ovidiopol în Odesa a cerealelor şi altor produse autohtone să fie transmis în evidenţa acestuia. Se urmărea astfel prevenirea transportării peste Nistru a produselor neautohtone, sau a celora care trebuiau supuse taxelor vamale. Negustorii erau obligaţi în urma acestei decizii să se prezinte cu certificate ce ar fi confirmat că mărfurile exportate au fost produse în Basarabia[35]. Nemulţumirile negustorilor au continuat să parvină pe adresa lui A.N. Bahmetev. Ca urmare, la 23 februarie 1819 rezidentul plenipotenţiar în Basarabia s-a adresat ministrului de finanţe informându-l că negustorii din oraşele de peste Nistru, în special cei din Odesa, precum ar fi Ilia Novikov, i se plâng că sunt constrânşi să achite taxele vamale de export de două ori: o dată în postul vamal din Akkerman la exportul din Basarabia şi a doua oară în vama din Odesa, la exportul peste hotare. Ca urmare A.N. Bahmetev îi solicita ministrului de finanţe ca negustorii să fie supuşi plăţii taxelor doar în Akkerman, atunci când transportau produse din Akkerman în Odesa pentru exportul peste hotare[36].

Din cauza problemei dublei impuneri, negustorii din Odesa preferau în continuare să exporte cereale din Akkerman direct peste hotare. Spre exemplu, în anul 1819, mai mulţi negustorii din Odesa au exportat prin Akkerman în posesiunile otomane următoarele cantităţi de cereale: la 17 aprilie, Constantin Balaga – 200 cetverturi de mei, 20 cetverturi de grâu şi 30 cetverturi de orz, Afanasie Balaga – 102 cetverturi de grâu şi 14 cetverturi de orz, iar Andrei Kastrino, la 22 aprilie – 100 cetverturi de grâu. Totuşi cantităţi importante continuau să fie exportate în Odesa, deoarece ancorarea vaselor comerciale mari în Akkerman era problematică. Astfel, la 23 aprilie grecii din oraşul

[30] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 662.
[31] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 119, f. 559.
[32] ANRM, F. 17, inv. 1, f. 129.
[33] ANRM; F. 17, inv. 1, d. 117, d. 511 verso-512.
[34] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 148.
[35] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 284.
[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 293-295.

rus Nejin au exportat în Odesa: Constantin Petame 425 cetverturi de grâu, iar Stavrio Falo 180 cetverturi[37]. Până la urmă, la dispoziţia ministrului de finanţe D.A. Guriev, A.N. Bahmetev a fost nevoit la 30 aprilie 1819 să-şi anuleze dispoziţia privind supunerea taxelor vamale a produselor exportate prin portul Akkerman în Odesa. Negustorii au fost obligaţi să ofere în schimb garanţii că mărfurile, în decurs de jumătate de an, să fie exportate prin Odesa, iar vameşii din Odesa trebuiau să elibereze negustorilor certificate care să confirme că mărfurile au fost exportate cu plata taxelor vamale[38]. În caz contrar aceştia urmau să achite o taxă vamală de 1,5 ori mai mare decât cea ordinară. La 2 mai, funcţionarii postului vamal Akkerman au discutat şi au dispus informarea dumei orăşeneşti în această privinţă, pentru a-i anunţa pe negustori despre decizia dată[39].

Negustorii au trebuit să facă faţă şi altor probleme privind exportul cerealelor prin portul Akkerman. La 20 noiembrie 1818, A.N. Bahmetev, într-o adresă către şeful poliţiei din Akkerman şi-a expus poziţia privind solicitarea Dumei de acolo de instituire a unei noi taxe în vederea acumulării resursele financiare necesare amenajării carantinei portuare din Akkerman. Indiferent dacă produsele erau exportate peste hotare direct sau prin Odesa, negustorii urmau să achite în vistieria orăşenească câte 20 parale de pe fiecare chilă de grâu şi câte 10 parale de pe alte cereale. Rezidentul plenipotenţiar preciza că această problemă nu e de competenţa organelor regionale şi depinde doar de acceptul benevol al negustorilor din Akkerman[40]. Societatea negustorească din oraş a convenit până la urmă să achite taxele respective, cu condiţia ca şi negustorii fără reşedinţă ce exportau cereale prin Akkerman să fie supuşi acestora. Ca urmare şase negustori din Odesa şi Nejin au adresat rezidentului plenipotenţiar o plângere, în care subliniau că li se cerea să plătească taxele calculate în baza acestei decizii pentru grâul exportat în anul 1818 prin Ovidiopol în Odesa. Negustorii argumentau că nu sunt obligaţi să achite astfel de taxe, însă fiind interesaţi să fie instituită cât mai grabnic carantina, au acceptat benevol să contribuie cu 500 de lei, dar i-au cerut rezidentului plenipotenţiar să dispună organelor municipale din Akkerman să nu mai supună negustorii din alte oraşe la plăţi „arbitrare". Ca urmare A.N. Bahmetev a adresat la 18 ianuarie 1819 şefului de poliţie din Akkerman, sublocotenentul Viteazi, o mustrare în care menţiona că acţiunea organelor orăşeneşti din Akkerman era una ilegală, care în plus afecta comerţul[41]. Organele municipale din Akkerman însă au insistat, propunând că taxa la grâul exportat din Akkerman de negustorii din alte oraşe şi cei străini să fie micşorată la 10 parale pe chilă. A.N. Bahmetev a respins categoric aceste propuneri prin dispoziţia din 8 martie 1819 adresată poliţiei oraşului Akkerman[42].

Probleme apăreau şi în cazurile când se depistau cazuri epidemiologice. Aceasta chiar dacă potrivit prevederilor dispoziţiei Consiliului de Stat din 29 martie 1819 atunci când erau semnalate cazuri de acest gen în Basarabia, legăturile comerciale dintre malurile Nistrului urmau a fi sistate, şi doar mărfurile care nu erau susceptibile de propagare a molimei, inclusiv cerealele, puteau fi exportate cu condiţia curăţării sacilor în care erau transportate acestea[43]. Astfel în octombrie 1819 după ce în judeţul Hotin s-a depistat ciuma, termenul de carantină pe Nistru a fost ridicat până la 42 de zile. Acest lucru a vizat şi carantina de la Ovidiopol, lucru ce a paralizat, practic, transporturile între Akkerman şi Ovidiopol[44]. De aceea Societatea negustorilor din Akkerman a înaintat o plângere pe numele rezidentului plenipotenţiar. Ca urmare la 5 mai 1820 A.N. Bahmetev a dispus Poliţiei din Akkerman să informeze negustorii din oraş că el s-a adresat şefului administraţiei speciale a oraşului Odesa N.I. Tregubov, cu cererea de a permite trecerea fără reţineri a produselor ce nu necesitau respectarea procedurilor de carantină, precum cerealele şi sarea, şi a primit confirmarea că acesta a făcut dispoziţiile corespunzătoare către funcţionarii postului de carantină de la Ovidiopol[45].

Treptat, numărul celor care se implicau în contractarea cerealelor în Basarabia pentru a le expedia caselor de comerţ din Odesa creşte. Astfel, la 19 octombrie 1820 negustorul din Odesa Mihailo Stefano solicita eliberarea unui certificat comercial pentru a exporta în Odesa 40 de chile şi 10 demerli de porumb precum şi 50 chile de grâu achiziţionat din judeţul Orhei, pe care l-a şi primit la indicaţia rezidentului plenipotenţiar[46]. Un

[37] ANRM, F. 17, inv. 1, f. 151 verso.
[38] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 127, f. 88-88 verso.
[39] ANRM, F. 17, inv. 1, f. 89.
[40] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 117, f. 520 verso-521.
[41] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 84 verso-85 verso.
[42] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 596, f. 375.
[43] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 3, f. 113.
[44] ASRO, F. 1, inv. 249, d. 34, f. 6.
[45] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 677, f. 81 verso.
[46] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 682, f. 4, 5 verso.

alt certificat comercial i s-a eliberat la 26 octombrie 1820 şi unui oarecare căpitan Iosip, care-i permitea exportul în Odesa a 250 chile de orz şi 50 chile de grâu de toamnă achiziţionate din satul Hârtop, 130 de chile de orz şi 182 de chile de grâu arnăut achiziţionate din satul Budoroja şi 70 de chile de orz şi 180 de chile de grâu arnăut achiziţionate din satul Dipalagi[47]. Tot în octombrie 1820 micul burghez din Odesa Ivan Deceaperlo a obţinut un certificat comercial ce-i permitea să exporte în Odesa 100 de chile şi 30 de demerli de grâu achiziţionate de la locuitorii oraşului Chişinău Radu şi Ştefan Piscul[48]. La 24 octombrie 1820 evreul Iusif Marcu, şi el negustor din Odesa, a primit un certificat comercial ce-i permitea exportul în Odesa a 300 de chile de porumb achiziţionate din ţinutul Orhei[49]. Funcţionarul civil de clasa a VIII-a Zamerachie Ralle, a solicitat în octombrie 1820 guvernului regional din Basarabia, din cauza că timpul nefavorabil l-a împiedicat să transporte în termenul specificat în certificatul comercial obţinut anterior 2500 de chile de porumb în Odesa, să dispună vămii de la Dubăsari să permită trecerea acestora peste Nistru[50]. În total, aceştia au exportat în Odesa 3852 de chile (7983 cetverturi) de cereale.

Analiza evoluţiei preţurilor la cereale în perioada anilor 1817-1820 pe judeţe în Basarabia demonstrează foarte clar nivelul de integrare în sistemul comerţului extern cu cereale. Diferenţa de preţ este evidentă. Astfel, spre exemplu, în lunile mai-decembrie 1820, la Bălţi preţul orzului a variat între 3,25 şi 4,25 ruble asignat pe cetvert, pe când în Reni între 5,60 şi 11 ruble asignat[51]. Fluctuaţiile mari sunt de altfel un indice al includerii în sistemul pieţei externe, unde cererea şi oferta sunt mai dinamice. Dar cel mai interesant este faptul că preţuri relativ ridicate la cereale atestăm şi la Bender, spre deosebire de primii ani de după anexare[52]. Or, cordonul sanitar de la Nistru crea incomodităţi negustorilor prin faptul că pe o lungime de 600 de verste existau doar patru puncte vamale de trecere şi de carantină, iar cel mai mare era anume la Bender[53]. De altfel, transportarea cerealelor şi a altor produse era extrem de dificilă, provocând majorarea preţurilor şi sustrăgându-i pe ţărani de la muncile agricole[54]. Cu toate acestea, în perioada 1817-1821, conform calculelor realizate de istoricul Valentin Tomuleţ, au fost eliberate negustorilor 499 de certificate comerciale pentru exportul din Basarabia în guberniile interne ruse a diferitor produse, inclusiv – 272594 puduri de grâu şi 211712 puduri de porumb (Томулец 1984, 67-68).

Furnizarea grânelor de către producătorii din Basarabia exportatorilor din portul Odesa devine tot mai practicată în anii ‘20. În medie, în perioada anilor 1814-1824, în Odesa erau importaţi anual din guberniile Podolia, Kiev, Herson şi din Basarabia peste 680 mii cetverturi de grâu (McCulloch 1842, 435). Marii negustori-exportatori din Odesa sunt tot mai interesaţi de cereale produse în Basarabia. Casa de comerţ din Odesa Walther & Co. preciza în circulara din 24 noiembrie 1826 adresată parlamentului englez că în acest oraş-port porumbul nu poate fi găsit în cantităţi mari, însă în caz de necesitate puteau fi procurate în Basarabia între 30 şi 40 mii cetverturi. Cu toate acestea, se preciza că în sezonul rece al anului transportarea este costisitoare şi riscantă. Potrivit negustorului din Odesa doar venirea primăverii putea facilita livrarea porumbului în Odesa, şi nimeni nu se aventura să încheie asemenea contracte, deoarece comerţul cu porumb a fost neglijat pentru o perioadă îndelungată. Autorul mai preciza că în acel an recolta de porumb a fost abundentă în Basarabia şi cetvertul putea fi achiziţionat cu 8 ruble asignate şi exportat cu 9 ruble asignate. Calitatea porumbului era descrisă de negustor drept excelentă (Jacob 1828, 39-40). În mare parte cerealele transportate în Odesa erau destinate exportului, însă câteodată nu erau ignorate şi alte oportunităţi avantajoase de plasare a cerealelor. Astfel, negustorul de ghilda întâi din Odesa Lazar Burstein, prin contractul semnat la 4 februarie 1821 cu funcţionarul Goldenberg, s-a angajat să livreze în magaziile armatei a doua dislocată în Basarabia 94179 cetverturi de făină la preţul de 13,25 ruble asignat, precum şi 8818 cetverturi de crupe la preţul de 16,75 ruble asignat pentru alimentarea militarilor în anul 1821 şi prima jumătate a anului 1822[55].

[47] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 682, f. 14,
[48] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 682, f. 37.
[49] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 682, f. 42.
[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 682, f. 64.
[51] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 512, f. 8 verso, 31 verso, 100 verso, 117 verso, 213 verso, 242 verso; d. 513, f. 138 verso, 232 verso; d. 514, f. 14 verso.
[52] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 512, f. 78 verso, 160; d. 513, f. 149 verso; d. 576, f. 134; d. 63, f. 227; d. 325, f. 2, 24, 52, 77, 113, 141, 173v, 207.
[53] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 66, f. 3, 11 verso, 30 verso.
[54] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 232 verso.
[55] ANRM, F. 22, inv. 1, d. 465, f. 2, 5.

O creştere simţitoare a exportului de cereale din Basarabie se observă în a doua jumătate a anilor ’20. De altfel, din 1827 datele privind comerţul extern cu cereale prin portul Odesa, dar şi alte porturi ruse de la Marea Neagră şi Marea Azov au început a fi publicate în ziarul *Одесский вестник,* promovarea căruia se făcea în mod organizat şi de autorităţile administraţiei provinciale ale Basarabiei[56]. Potrivit datelor preluate din acest ziar în anul 1826 prin Ismail au fost exportaţi 69851 cetverturi de grâu, iar prin Reni 10700 cetverturi de grâu[57] şi 690 cetverturi de orz (OB 1827, 111). De asemenea, potrivit datelor fragmentare publicate de acelaşi ziar, în anul 1827 au fost exportaţi prin Ismail în Constantinopol: la 15 mai – 25 mii cetverturi de grâu şi 1850 cetverturi de porumb, prin Reni – 9610 cetverturi de grâu, 2749 cetverturi de porumb şi 950 cetverturi de mei (OB 1827, 171), iar în perioada dintre 8 şi 29 octombrie prin Ismail au mai fost exportaţi 31395 cetverturi de grâu, 1160 cetverturi de orz, 1000 cetverturi de porumb (OB 1827, 376). În 1828 în oraşul Ismail se ocupau cu comerţul exterior, de regulă cu exportul cerealelor, 30 persoane, inclusiv doi funcţionari civili de clasa a VI-a – Matvei Dracincev şi Constantin Kuiumgioglo. Capitalul comercial al acestora varia de la 10 mii la 25 şi 50 mii ruble[58]. Augmentarea comerţului extern al Basarabiei se datora includerii tot mai active pe lângă judeţele de sud şi a celor de centru în furnizarea cerealelor pentru export în porturile din provincie şi în Odesa. Spre exemplu, în august 1830 în Chişinău au fost contractaţi 1200 chile de porumb cu 20 lei de chilă şi 300 chile cu 21,5 lei pentru a fi transportaţi în Ismail (OB 1827, 279).

Drept urmare a celor relatate, putem concluziona că în perioada abordată exportul de cereale a reprezentat grosul comerţul extern al Basarabiei. Cu toate că datele de arhivă nu ne permit de a fixa cu exactitate volumul cerealelor exportate pentru întreaga perioadă, ele abundă în informaţii preţioase despre căile şi modalităţile de realizare a exportului. Provincia dintre Prut şi Nistru îşi exporta cerealele în primul rând prin porturile Ismail, Reni şi Odesa, şi mai puţin prin porturile Akkerman şi Chilia. Comerţul era realizat în principal de negustorii angrosişti greci şi armeni, care au contribuit la extinderea schimburilor comerciale dintre Basarabia şi statele europene. Economia provinciei se include astfel tot mai mult în sistemul pieţei europene de produse agricole.

Bibliografie

Jacob 1828: William Jacob, Tracts relating to the Corn Trade and Corn Laws: Notices Respecting the commerce of the Black Sea and of the Sea of Azoff (London 1828).

McCulloch 1842: J.R. McCulloch, A Dictionary, practical, theoretical, and historical of Commerce and Commercial Navigation, (London 1842).

Tomuleţ 2002a: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2002b: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Анцупов 1981: И.А. Анцупов, Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. (Кишинев 1981).

Брун 1848: Ф. Брун, О внешней торговли Новороссийского края и Бессарабии в 1846 году. В сб.: ЗООИД. Т. II, отд. первое (Одесса 1848).

Гроссул 1964: Я.С. Гроссул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев, 1964).

Захариевич 1854: Ф. Захариевич, Хлебная торговля в черноморских и азовских портах Южной России. В сб.: ЖМВД, ч. 4 , (СПб. 1854).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская Область (СПб. 1862).

Жуков 1982: В.И. Жуков, Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (Кишинев 1982).

Могилянский 1916: Н.К. Могилянский, Производство хлебов, хлебооборот и сбыт крестьянского хлеба в Бессарабии (Кишинев 1916).

[56] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 17, f. 1-1 verso.
[57] Datele sunt prezentate parţial în cetverturi şi parţial în laste, de aceea am realizat conversia conform raportului 1 lastă – 16 cetverturi de grâu.
[58] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 2 verso-3

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: УЗКГУ, т. 117 (ист.), 1971, 3-385.

ОВ 1827: Одесский Вестник, №28, 1827, 43, 70, 93.

Панфилов 1971: С.А. Панфилов, Некоторые данные о товарности зернового хозяйства Бессарабии в 40–60-х гг. XIX в. В сб.: УЗГКУ, т. 117 (ист.), 1971, 408-419.

Пухальский 1964: И.Д. Пухальский, Внешняя торговля зерном в Бессарабии в 1850-1902 гг. В сб.: ЕАИВЕ, 1964 год, (Кишинев 1966), 651-657.

Томулец 1984: В.Н. Томулец, Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. В сб.: Известия АН МССР, Сер. обществ. наук, №2 (Кишинев 1984).

The role of grain exports in external commerce of Bessarabia (1812-1830)

Abstract

In this paper the role of grain exports in commerce of Bessarabia, in the period between its annexation (1812) and the retrenchment of the Dniester custom and sanitary cordon (1830) is examined. Based on archival and published sources the author shows the main directions of the exports, the regulation of the grain exports by provincial administration and the role of commercial capital in the foreign grain trade of the Bessarabia.

The main conclusions show that the exports were practiced mainly through Ismail, Reni and Odessa seaports, even though Bessarabia was a border province and had also land customs. The grain commerce was held by Greek and Armenian merchants that had strong relationships with commercial bourgeois from main European city-ports. The augmentation of grain exports from Bessarabia was curbed by intense regulation, because the province was used as quarter for important military troops.

Роль экспорта зерновых во внешней торговле Бессарабии (1812-1830)

Резюме

В этой статье рассматривается роль зернового экспорта в торговле Бессарабии в период между её аннексии (1812) и упразднения Днестровского таможенного и санитарного кордона (1830). На основании архивных и опубликованных источников автор показывает основные направления, связанные с экспортом, регулирование экспорта зерна провинциальной администрацией и роль торгового капитала во внешней торговле зерном из Бессарабии.

Основные выводы показывают, что экспорт практиковался в основном через морские порты – Измаил, Рени и Одесса, хотя Бессарабия была пограничной провинцией и имела и сухопутные таможни. Торговля зерном была производима греческими и армянскими купцами, которые имели тесные родственные отношения с торговой буржуазией основных европейских городов-портов. Увеличение экспорта зерна из Бессарабии тормозилось интенсивным регулированием, поскольку в провинции квартировались многочисленные войска.

08.02.2010

Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, 2012 - Chişinău, Republica Moldova

INSTITUIREA ADMINISTRAŢIEI SPECIALE A ORAŞULUI ISMAIL ŞI ROLUL EI ÎN EVOLUŢIA BURGHEZIEI COMERCIALE (1830-1853)

Valentin Tomuleţ

Chiar de la început, urmează să constatăm că în calitate de Administraţii Speciale, ca unităţi administrativ-teritoriale, se evidenţiază, în fond, oraşele-porturi, care aveau o importanţă deosebită strategică şi comercială pentru Imperiul Rus. Pe litoralul sud-vestic al Mării Negre, pe parcursul sec. al XIX-lea, au fost instituite mai multe unităţi administrativ-teritoriale cu statut de Administraţii Speciale.

Întrebarea cu referinţă la instituirea Administraţiilor Speciale şi rolul lor în viaţa economică, socială, politică şi culturală a regiunii este nu numai una actuală şi necesară ca problemă de cercetare, dar şi una importantă pentru înţelegerea multiplelor probleme legate de politica promovată de administraţia imperială rusă în teritoriile noi anexate. Interesul faţă de această temă este dictat şi de faptul că până în prezent această temă nu a nimerit în vizorul cercetătorilor din Republica Moldova. Puţinele lucrări, mai vechi (Скальковский 1838), puţin mai noi (Барсамов 1957; Гусаров, Чуйстова 1965), sau de ultimă oră (Керчь 1993), în care întâlnim anumite informaţii la tema Administraţiilor Speciale se referă nu atât la tema propriu-zisă, dar mai mult la cea legată de istoria diferitor oraşe, în special a oraşelor-porturi. Prima lucrare de sinteză dedicată temei de cercetare este teza de doctor în istorie susţinută în 2003 de V.V. Dmitriev cu subiectul „Administraţiile Speciale din sudul Ucrainei în sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea", dar dedicată unui aspect îngust, cel al analizei rolului Administraţiilor Speciale în amenajarea oraşelor din sudul Ucrainei (Дмитріев 2003).

Interesul nostru, urmărit în cadrul acestui articol, este de fapt mai mult unul provocator, şi are drept scop de a pune în discuţie şi a intriga cercetătorul la unele probleme legate de Administraţia Specială a oraşului Ismail, care până în prezent nu au atras atenţia istoricilor, cum ar fi:

1. A stabili interesul şi rolul instituţiilor de stat imperiale în instituirea, funcţionarea şi evoluţia ulterioară a Administraţiei Speciale a oraşului Ismail;
2. A determina direcţiile prioritare în activitatea Administraţiei Speciale a oraşului Ismail, în perioada de timp existentă;
3. A analiza aportul organelor de administraţie şi de autodeterminare a Administraţiei Speciale a oraşului Ismail în soluţionarea diverselor probleme de ordin economic, social, administrativ şi cultural din cadrul teritoriului Administraţiei;
4. A caracteriza rolul şi influenţa pe care a exercitat-o şeful Administraţiei Speciale a oraşului Ismail în dezvoltarea teritoriului care îi era subordonat;
5. A compara activitatea Administraţiei Speciale a oraşului Ismail cu alte Administraţii Speciale de pe litoralul Mării Negre şi a stabili în ce măsură interesele administraţiei imperiale s-au îndreptăţit în perioada de activitate a Administraţiei Speciale a oraşului Ismail.

Articolul de faţă urmăreşte un scop modest de a scoate în evidenţă instituirea şi rolul Administraţiei Speciale a oraşului Ismail în evoluţia burgheziei comerciale din Basarabia, în special a celei din oraşele porturi Ismail, Reni şi Chilia, în anii 1830-1853.

Instituirea Administraţiei Speciale în oraşul Ismail nu este una nouă pentru administraţia imperială rusă. Poziţiile slabe ale Rusiei în Marea Neagră impuneau ridicarea cât mai grabnică a unor oraşe-porturi militare şi comerciale, pentru valorificarea succeselor militare obţinute în timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea. De aceea, după anexarea, conform Păcii de la Iaşi (29 decembrie 1791), a teritoriului dintre Bugul de Sud şi Nistru, administraţia imperială rusă a purces la căutarea locului de amplasare a unui nou port în regiunea anexată. Cetatea Yeni Dunya din aşezarea Hagibey, situată în vecinătatea limanului Nistrului a intrat în vizorul Ecaterinei a II-a, astfel că în anul 1794 aici a fost întemeiat oraşul-port Odesa (ПСЗРИ 1789-1796, 514).

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 163-176.

Reformele iniţiate de Alexandru I, după învestirea sa ca împărat, au atins în mod direct oraşul Odesa. Prin ucazul din 8 octombrie 1802, oraşul-port Odesa a fost atribuit guberniei Nikolaev. Concomitent s-a stabilit instituirea unor administraţii speciale în oraşele Odesa, Herson (gubernia Nikolaev), Feodosia şi Taganrog (gubernia Taurida), în frunte cu funcţionari de rang superior numiţi de împărat. Aceştia aveau dreptul de a se adresa direct ministrului de comerţ şi de a face interpelări funcţionarilor de rang gubernial, cu obligaţia acestora din urmă de a le acorda ajutorul cerut (ПСЗРИ 1802-1803, 272).

După anexarea Basarabiei la Rusia, în scopul confirmării importanţei strategice şi comerciale a portului Ismail în zona Dunării şi Mării Negre şi încadrarea provinciei, prin intermediul porturilor dunărene, în comerţul maritim european, conform decretului Senatului din 26 septembrie 1830 este instituită Administraţia Specială a oraşului Ismail[1]. Ea includea oraşele Reni şi Chilia, aşezările Cugurlui, Sofian, Brosaca, Hadji-Curda, Hasan-Spag, Câşliţa, Muravleovka, Cimaşir şi Vâlcov. Şefului Administraţiei Speciale a oraşului Ismail i se supuneau comandanţii cetăţilor Ismail şi Chilia şi comandantul flotei dunărene; serviciul de frontieră şi cel de carantină rămâneau în subordinea guvernatorului militar. În districtul care îi era în subordine, şeful (prefectul) Administraţiei Speciale a oraşului Ismail administra serviciul poliţienesc şi de carantină, în baza acelor dispoziţii şi instrucţiuni care au fost emise pentru şefii (prefecţii) Administraţiilor Speciale ale oraşelor Odesa, Taganrog şi Feodosia, fiind subordonat nemijlocit guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei. Serviciul vamal în cadrul Administraţiei speciale a oraşului Ismail rămânea în subordinea instituţiilor imperiale[2]. Ţarismul nu dorea să scape din vizor o sursă destul de importantă de completare a veniturilor de stat cum erau taxele vamale.

Judeţului Ismail i se schimbă denumirea în judeţul Leova, la care erau trecute, din ţinutul Bender, târgul Leova, trei aşezări de stat (Javgur, Cenac, Ciucur-Mingir) şi 28 aşezări moşiereşti (Leova, Ialpugel, Caracui, Sarata, Orac, Sărăţica, Ciadâr, Cugurlui, Pogăneşti, Mingir, Tomai, Copcui, Cazangic, Gănăinii Noi, Vetrişoc, Toceni, Tigheci, Plişeni, Gănăinii Vechi, Cocialia, Gorogani, Leca, Polumbeşti, Lărguţa, Cania, Cârpeşti, Şamalia şi Sadâc)[3]. Din Ismail au fost transferate în târguşorul Leova Judecătoria judeţeană, Judecătoria locală, Trezoreria judeţeană, procurorul şi inginerul cadastral şi instituit un magistrat orăşenesc. În Cahul, în baza unităţilor de funcţii din Basarabia din 29 februarie 1828, a fost instituit postul de poliţmaistru, cu un salariu de 500 rub., un supraveghetor de cartier – 150 rub., un conţopist – 300 rub., iar pentru întreţinerea funcţionarilor, rechizitelor de birou şi salariul celor opt poliţişti erau alocate 800 rub. În total pentru funcţionarea aparatului administrativ al oraşului Cahul au fost alocate 1750 rub. argint. Pentru întreţinerea Administraţiei speciale a oraşului Ismail şi a cancelariei erau alocate anual 3100 rub. argint: sefului administraţiei – 1500 rub., sefului cancelariei – 500 rub., celor doi funcţionari – 500 rub. şi pentru rechizitele de birou – 600 rub.[4]

În postul de sef al Administraţiei Speciale a oraşului Ismail a fost confirmat, prin decizia Senatului, din 27 septembrie 1830, şi cea imperială, din 27 decembrie 1830, generalul S.A. Tucikov. La 13 ianuarie 1831 S.A. Tucikov îl înştiinţează despre această decizie imperială pe guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei A.I. Sorokunski[5]. La 31 ianuarie 1831 Administraţia Regională din Basarabia discută modalitatea instituirii Administraţiei Speciale a oraşului Ismail[6]. Deja la 13 mai 1831 Administraţia Regională din Basarabia transmite generalului S.A. Tucikov toate atribuţiile referitoare la Administraţia Specială a oraşului Ismail[7]. La 18 iulie 1833, conform deciziei Comitelui de Miniştri, pe lângă şeful Administraţiei Speciale a oraşului Ismail este numit un funcţionar pentru misiuni speciale, cu un salariul similar celorlalte Administraţii Speciale: Feodosia, Kerci-Enikale, Odesa şi Taganrog, în valoare de 1500 rub. şi 500 rub. pentru deplasările de serviciu (ПСЗРИ 1833, 422-423). La 30 septembrie 1834 Administraţia Speciala a oraşului Ismail se completează cu trei conţopişti din rândul cantoniştilor (ПСЗРИ 1834, 44).

După demiterea generalului S.A. Tucikov, conform deciziei imperiale din 4 decembrie 1835, funcţia

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 1.

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 1-1 verso; ASRO, F. 1, inv. 214, d. 13, 1830, f. 6-6 verso; Documentele principale referitoare la instituirea Administraţiei Speciale a oraşului Ismail sunt publicate în: (Tomuleţ 2002, 340-351).

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 77-77 verso.

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 2.

[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 28.

[6] Despre modalitatea instituirii Administraţiei Speciale a oraşului Ismail, *vezi mai detaliat:* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 35-36.

[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 54-54 verso.

de sef al Administrației Speciale a orașului Ismail a fost cumulată de guvernatorul civil al Basarabiei, iar cancelaria militată de pe lângă seful Administrației Speciale, alcătuită din ştab-ofițerul de serviciu, aghiotantul şi trei conţopişti, a fost lichidată, iar toate dosarele transmise Cancelariei Civile a Administrației, care a fost confirmată prin crearea unui birou special, pentru întreținerea căruia au fost alocate 1500 rub. (ПСЗРИ 1835, 1161).

Pornind de la considerentul că în orașul Ismail (Tucikov[8]) erau mulți negustori străini care nu cunoşteau limba rusă, în baza deciziei Senatului din 12 septembrie 1835, pe lângă şeful Administrației Speciale a orașului Ismail, a fost numit un translator, cu un salariu anual de 300 rub. argint (ПСЗРИ 1835, 969).

În baza dispoziției din 28 ianuarie 1836 guvernatorul civil al Basarabiei preia şi funcțiile şefului Administrației Speciale a orașului Ismail. Primind acest ucaz, P.I. Fiodorov a dat dispoziția de a transfera cancelaria administrației din Ismail în orașul regional Chişinău, încredințând administrația unei persoane speciale (Накко 1879, 165).

Unul din scopurile de bază ale instituirii Administrației Speciale a orașului Ismail era de susține comerțul şi a încadra Basarabia în comerțul european. Consolidarea pozițiilor burgheziei comerciale a fost favorizată în mare parte de privilegiile acordate pe o perioadă de 25 de ani negustorilor şi industriaşilor din Ismail conform ucazului Senatului din 6 octombrie 1828[9]. Fiind acordate în baza aceloraşi principii ca şi locuitorilor orașului Kerci în 1826, privilegiile dădeau posibilitate tuturor locuitorilor orașului Ismail, care vor construi sau vor cumpăra în oraş fabrici, uzine, prăvălii şi alte întreprinderi comerciale în valoare mai mare de 10000 rub., să se înscrie în ghilda negustorilor de categoria întâi, în valoare mai mare de 5000 rub. – în ghilda de categoria a doua şi în valoare mai mare de 1000 rub. – în ghilda de categoria a treia[10]. De aceste privilegii beneficiau şi dvorenii înscrişi în ghildele comerciale. Acest drept nu se extindea însă asupra persoanelor transferate din diferite localități ale Novorosiei, nici asupra funcționarilor aflați în funcții, cărora le era interzis să se ocupe cu comerțul[11].

Analiza izvoarelor demonstrează că în Ismail un rol important în comerț îl dețineau negustorii armeni, greci, bulgari, moldoveni, iar numărul negustorilor evrei implicați în exportul de cereale prin oficiul vamal din Ismail era mult mai mic ca în alte oraşe ale Basarabiei. Aceasta se explică prin faptul că de privilegiile acordate orașului Ismail puteau beneficia, conform ucazului din 6 octombrie 1828, doar negustorii evrei din guberniile interne ruse şi acei care au primit cetățenia rusă până la adoptarea dispoziției din 15 martie 1824[12]. Negustorii evrei de peste hotare nu numai că nu dispuneau de dreptul de a beneficia de privilegii, dar în general nu aveau dreptul de a se transfera cu traiul permanent în Rusia.

Pe parcursul anilor țarismul a căutat să creeze condiții favorabile pentru desfăşurarea comerțului prin portul Ismail[13]. La mijlocul anilor ’30 ai sec. al XIX-lea, pentru organizarea şantierului naval-comercial Ismail au fost alocate 15 mii rub., pentru o perioadă de 10 ani, fără procente (Мануфактурная 1836, 315). La cererea guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, la 19 februarie 1835 negustorii din Ismail au primit dreptul de a primi certificatele comerciale, cu dreptul de a desfăşura comerțul, direct din duma orăşenească Ismail şi nu din Chişinău (ПСЗРИ 1835, 159). În plus, alături de privilegiile de care beneficiau negustorii din Ismail, începând cu anul 1829[14], în baza deciziei Comitetului de Miniştri din 21 decembrie 1837, de privilegii comerciale, în baza regulamentului ghildelor din 26 septembrie 1830, au beneficiat şi acei negustorii care nu aveau în Ismail clădiri sau întreprinderi comercial-industriale (ПСЗРИ 1837, 71-72).

[8] Oraş, fondat în baza deciziei Senatului din 14 octombrie 1812, la cererea ministrului militar, general-locotenentul Gorciakov, având drept argument cererea comandantului Suprem al Armatei de la Dunăre, amiralul P.I. Ciceakov, care scria că în suburbia cetății Ismail de către generalul S.A. Tucikov au fost construite mai mult de 1500 de case şi prăvălii, populate de armeni, greci, bulgari, evrei, nekrasoviți şi colonişti din alte popoare. Fondarea acestui oraş a avut loc sub auspiciile generalului S.A. Tucikov, fără cheltuieli din partea vistieriei (ПСЗРИ 1812-1813, c. 443).

[9] AISR, F. 1263, inv. 1, d. 1131, f. 873 verso.

[10] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 263 verso-264.

[11] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 264.

[12] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 264 verso.

[13] Pentru înviorarea comerțului prin porturile dunărene, conform ucazului Senatului din 6 octombrie 1828, în oraşul Ismail a fost deschisă, începând cu 24 decembrie, o vamă principală cu dreptul de înmagazinare a tuturor mărfurilor străine permise pentru import, conform tarifului, în afară de cele destinate pentru portul din Sankt Petersburg (AISR, F. 19, inv. 3, d. 158, f. 12).

[14] Locuitorilor orașului Ismail le-au fost acordate privilegii pe o perioadă de 25 ani, în baza unor principii similare cu cele conferite portului Kerci în 1826 (AISR, F. 571, inv. 1, d. 769, f. 92-92 verso).

Tabelul 1

Dinamica numerică a burgheziei comerciale din Ismail şi valoarea capitalului comercial declarat în 1839*

Categoria ghildei	Numărul negustorilor de gildă	Raportul, în %	Numărul total de persoane				Valoarea capitalului comercial (în rub. asignate)	Raportul, în %
			Bărbaţi	Femei	Total	În %		
I	8	7,2	20	11	**31**	**7,0**	400000	26,7
II	23	20,7	84	69	**153**	**34,3**	460000	30,7
III	80	72,1	156	106	**262**	**58,7**	640000	42,6
Total	**111**	**100,0**	**260**	**186**	**446**	**100,0**	**1500000**	**100,0**

* ANRM, F .2, inv. 1, d. 3200, f. 21, 25 verso.

Destul de puternice erau poziţiile burgheziei comerciale în oraşele-porturi Ismail şi Reni. Aceasta datorită, probabil, veniturilor considerabile pe care le obţineau negustorii din aceste oraşe de la realizarea cerealelor care constituia cea mai mare parte a comerţului exterior şi interior[15]. Spre exemplu, în 1831 cu comerţul exterior în Ismail se ocupau 58 de negustori, iar în Reni – 25 de negustori[16]. Aceştia erau, de regulă, negustori bogaţi angrosişti. Cantităţi mari de cereale exportau peste hotare negustorii de ghilda întâi din Ismail A. Milanovici, D. Karavasili, L. Galeardi, N. Iliadi, C. Hadji-Markarov, de ghilda a doua – F. Tulicianov, G. Verii, G. Sidera etc., al căror capital comercial depăşea în 1839 mai mult de 100 mii rub[17]. Veniturile impunătoare pe care le căpătau negustorii din aceste şi alte oraşe ale Basarabiei erau asigurate şi de legăturile strânse pe care ei le întreţineau cu portul Odesa, unde, conform afirmaţiilor Administraţiei Regionale, anual erau transportate pe Nistru şi alte căi terestre cantităţi mari de cereale[18].

În a doua jumătate a anilor ’30 ai sec. al XIX-lea oraşul Ismail, după numărul negustorilor mari angrosişti de ghilda întâi şi a doua, depăşea cu mult centrul regional Chişinău, unde prevalau negustorii mici de ghilda a treia. Dispunând de suficiente avantaje în exportul cerealelor peste hotare, portul Ismail a creat posibilităţi reale de formare a unei burghezii comerciale ce înregimenta în rândurile sale negustorii bogaţi angrosişti de ghilda întâi şi a doua.

Datele privind numărul negustorilor de gildă din Ismail, raportat la numărul de persoane şi la valoarea capitalului comercial declarat la sfârşitul anilor ’30 ai sec. al XIX-lea, sunt sistematizate în Tabelul 1.

Datele Tabelului 1 demonstrează că, spre deosebire de oraşul Chişinău unde numărul negustorilor de ghilda întâi nu era mai mare de 5 în prima jumătate şi de 3 negustori în a doua jumătate a anilor ’30, în Ismail numărul negustorilor de gildă întâi era de câteva ori mai mare şi constituia o stare socială destul de influentă, ce deţinea poziţii destul de importante în comerţul exterior al Basarabiei. Negustorii din Ismail de ghilda întâi şi a doua, deşi constituiau 27,9% din numărul total de negustori, deţineau 57,4% din valoarea capitalului comercial declarat. Destul de bogaţi erau negustorii de gildă a treia, care, spre deosebire de negustorii din alte oraşe, aveau posibilităţi de a se ocupa cu comerţul exterior până la adoptarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghildelor şi în primii cinci ani după adoptarea acestui Regulament.

Ciocnindu-se de o concurenţă puternică în Marea Neagră din partea portului Odesa, iar pe Dunăre – din partea porturilor Galaţi şi Brăila, autorităţile regionale au întreprins diferite măsuri pentru a înviora comerţul prin porturile Ismail, Reni şi Chilia. În vederea rezolvării acestei probleme, autorităţile locale intervin în repetate rânduri asupra schimbării statului juridic a vămilor şi punctelor vamale din Ismail şi Reni, cerând acordarea negustorilor diferite privilegii. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele M.S. Voronţov intervenind pe lângă oficialităţile din Sankt Petersburg în vederea instituirii în portul Reni a unei vămi, în locul postului vamal existent, menţiona că această măsură este necesară din considerentul că „...comerţul pe Dunăre se efec-

[15] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 13, a. 1830, f. 144 verso.
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 4-4 verso.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3200, f. 25 verso.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, f. 380 verso.

Tabelul 2

Activitatea comercială a portului Reni în anii 1834-1843*

Anii	Comerțul cu mărfuri		Volumul valoric al traficului de mărfuri (în rub. argint)	Raportul, în %	Traficul de monede		Volumul valoric al traficului de monede (în rub. argint)	Raportul, în %	Numărul vaselor ce au sosit în port		Numărul vaselor ce au plecat din port		Numărul total de vase	Raportul, în %	Suma venitului vamal încasat (în rub. argint)
	Import	Export			Import	Export			Cu mărfuri	Cu balast	Cu mărfuri	Cu balast			
1834-1838	129424	761006	890430	58,1	738207	407938	1146145	69,5	9	210	223	4	446	63,3	30868
1839-1843	107807	535620	643427	41,9	400497	101878	502375	30,5	1	115	118	25	259	36,7	30692
Total	**237231**	**1296626**	**1533857**	**100,0**	**1138704**	**509816**	**1648520**	**100,0**	**10**	**325**	**341**	**29**	**705**	**100,0**	**61560**

* ASRO, F. 1, d. 214, 1833, f. 83-83 verso, 83 „a”-83 „a” verso.

tuează în prezent cu precădere prin porturile moldovenești – Galați și Brăila, aflate în apropierea portului Reni, care ...ar putea concura cu aceste porturi și ar atrage către el cel puțin o parte din ceea ce se îndreaptă spre ele, mărind în același timp desfacerea mărfurilor noastre”[19].

Ca rezultat, la 29 septembrie 1838 punctul vamal Reni este transformat în vamă de clasa întâi, căpătând pe o perioadă de șase ani dreptul și posibilitatea creării unui personal provizoriu deosebit, care urma să-și înceapă activitatea începând cu 1 ianuarie 1839[20].

Însă cedările făcute n-au îndreptățit așteptările guvernului, iar înviorarea comerțului nu s-a produs. Șeful vămii Reni scria la 29 mai 1844 Departamentului Comerțului Exterior că „decăderea comerțului s-a petrecut exclusiv din cauza recoltei proaste, din acești ani, la cereale și ierburi sau furaje, care au epuizat toate mijloacele locuitorilor orașului și coloniștilor din apropiere și a capitalului comercial, din care cauză mulți negustori au fost nevoiți să se transfere din ghilda a doua în ghilda a treia, deoarece aici comerțul de bază de export este grâul și alte cereale, ce au o influență deosebită asupra comerțului de export”[21].

În scopul înviorării comerțului extern prin portul Reni și ridicării bunăstării populației, la 5 iunie 1841 orașului Reni îi sunt acordate privilegii pe o perioadă de 10 ani, avantajele portului Reni fiind egalate cu cele ale orașului Chișinău. Negustorii din Reni de ghilda a treia capătă dreptul de a exporta peste hotare mărfuri ne interzise de tariful vamal[22]. Iar în 1842 sunt confirmate unele reguli suplimentare pentru posturile sanitare (de carantină), care urmau să creeze condiții mult mai favorabile pentru importul și exportul mărfurilor[23].

Ținând cont de faptul că termenul acordat vămii Reni expira la 29 septembrie 1844, șeful vămii prezentând o scurtă caracteristică a activității comerciale pe o perioadă de 10 ani (1834-1844) a portului Reni[24], îi propunea lui M.S. Voronțov de a cere de la organele centrale de a prelungi termenul de privilegii acordat portului Reni și a egala salariile lucrătorilor vamali cu salariul vameșilor de clasa întâi, iar termenul controlului sanitar să fie micșorat de la 14 zile, la 4 zile, asemănător celui existent în Leova, invitând concomitent negustori bogați din Ismail și Odesa pentru înviorarea comerțului[25].

Dar împotriva tuturor cedărilor și privilegiilor acordate negustorilor, comerțul prin portul Reni era încă neînsemnat, ce confirmă elocvent datele Tabelului 2.

[19] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 79.
[20] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 79-79 verso.
[21] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 79 verso.
[22] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 79 verso-80.
[23] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 80.
[24] Organele regionale au fost informate printr-un raport din 25 ianuarie 1844 (ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 80).
[25] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 80-80 verso.

În pofida acestui fapt, în urma demersurilor întreprinse de şeful districtului vamal Ismail, colonelul Baturin, şi de guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov, la 8 august 1844 Comitetul de Miniştri, la propunerea ministrului de finanţe aprobă prelungirea termenului acordat portului Reni ca vamă portuară, încă pe o perioadă de cinci ani, până la 13 septembrie 1849[26].

Ulterior, în baza deciziei Comitetului de Miniştri din 8 ianuarie 1852, începând cu 1 ianuarie 1852 privilegiile acordate oraşului Reni, în baza ucazului din 6 iunie 1841 au fost prelungite pe o perioadă de încă 10 ani, până la 1 ianuarie 1862. De privilegii puteau beneficia acele persoane, care în această perioadă de timp vor construi sau vor cumpăra în oraşul Reni clădiri sau încăperi comerciale în valoare de 3 mii rub., pentru negustorii de ghilda întâi, 1,5 mii rub. – pentru negustorii de ghilda a doua şi 300 rub. – pentru negustorii de ghilda a treia. Persoanele care urmau să se înscrie în categoria negustorilor primelor două ghilde aveau dreptul să se ocupe cu comerţul în Basarabia şi Novorosia, iar în celelalte gubernii ale Rusiei – doar în baza certificatelor comerciale şi achitarea taxelor vamale de rigoare. Pentru negustorii de ghilda a treia, se permitea doar comerţul în oraşul şi judeţul Reni, în celelalte oraşe – doar în baza certificatelor comerciale. În perioada privilegiilor, negustorii de ghilda a treia căpătau dreptul de a exporta peste hotare mărfuri admise de tariful vamal (О продолжении 1852, 211-212).

Statutul de Administraţie Specială acordat oraşului Ismail a influenţat benefic şi dezvoltarea ulterioare a altor localităţi. Prin decizia Senatului din 18 aprilie 1840 (publicată la 10 mai) aşezarea de stat Vâlcov capătă statutul de târguşor (*посад*) (ПСЗРИ 1840, 290). Noul statut acorda dreptul locuitorilor de a se înscrie în categoria micii burghezii, să-şi declare capitalurile comerciale sau să beneficieze de păşunile acordate târguşorului. Locuitorii care vor continua să rămână în categoria de ţărani vor beneficia de 30 de desetine de pământ de familie, în cazul în care în decurs de 10 ani de la data întemeierii târguşorului se vor transfera cu traiul în alte localităţi. În târguşor era instituită Ratuşa, care avea în competenţă treburile judecătoreşti, gospodăreşti şi poliţieneşti. În cadrul Ratuşei erau instituite Judecătoriile verbale şi pentru orfani; cât priveşte procedura de anchetă şi în general dispoziţiile şi procedura de urmărire rămâneau în competenţa Ratuşei, în obligaţia funcţionarului care răspundea de aşezările din Administraţia Specială Ismail, numindu-i un conţopist, cu un salariu anual de 150 rub. argint, din veniturile târguşorului Vâlcov. Tot din veniturile târguşorului erau asiguraţi secretarul şi rechizitele de birou ale Ratuşei. Cât priveşte serviciul de poliţie şi cel de pompieri acestea rămâneau în competenţa administraţiei locale (ПСЗРИ 1840, 290-291).

Pentru a ne imagina ce prezenta din punct de vedere social şi economic Administraţia Specială a oraşului Ismail, să analizăm dinamica burgheziei comerciale, micii burghezii, numărul prăvăliilor, hanurilor, cârciumilor, fabricilor şi uzinelor în oraşele şi târgurile supuse acestei instituţii administrative la începutul anilor ’40 ai sec. al XIX-lea (Tabelul 3).

Datele Tabelului 3 ne demonstrează că întreaga activitate comercial-industrială din cadrul Administraţiei Speciale a oraşului Ismail era concentrată în cele trei oraşe-porturi – Ismail, Reni şi Chilia: 223 prăvălii, 106 cârciume, 23 fabrici şi uzine şi 19 hanuri. În aceste oraşe locuiau 778 de negustori şi 26149 mici burghezi.

Statutul de Administraţie Specială, avantajele comerciale de care beneficiau locuitorii de apropierea porturilor Ismail, Reni şi Chilia, atrăgeau pe aceste teritorii mulţi fugari. Pentru a stopa acest proces, conform dispoziţiei Comitetului de Miniştri din 24 septembrie 1840 toţi fugarii, împreună cu familiile lor, aflaţi în teritoriul Administraţiei Speciale a oraşului Ismail, urmau a fi izgoniţi, excepţie făceau doar acei care au sosit pe aceste teritorii până la 15 septembrie 1828 şi cei care, deşi au venit mai târziu, reuşiseră să-şi cumpere case şi să-şi organizeze gospodării. Izgoniţi erau şi dezertorii şi coloniştii militari fugari, cât şi fugarii din Administraţie, în urma efectuării ultimului recensământ fiscal. Pentru stăpânii care vor prezenta documente convingătoare, în decurs de doi ani de la data emiterii acestui dispoziţii, că fugarii sunt persoanele lor, se stabilea o recompensă bănească, în valoare de 70 rub. pentru bărbaţi, 30 rub. pentru femei şi pentru copii de la 14 ani, pentru sex masculin 35 rub. şi sex feminin 15 rub. argint. Aceşti bani erau luaţi de la societăţile unde persoanele date erau înscrise, iar în cazul

[26] ASRO, F. 1, inv. 214, d. 23, 1833, f. 89-89 verso.

Tabelul 3

Dinamica burgheziei comerciale, micii burghezii, numărul întreprinderilor comercial-industriale în orașele și târgurile supuse Administrației Speciale a orașului Ismail, în anul 1840*

Orașele și târgurile	Numărul total al populației										Întreprinderi comercial-industriale				Numărul total	În %
	Negustori de ghildă						Total negustori	În %	Mica burghezie	În %						
	Ghilda I-a		Ghilda a II-a		Ghilda a III-a											
	Sex masculin	Sex feminin	Sex masculin	Sex feminin	Sex masculin	Sex feminin					Prăvălii	Hanuri	Cârcime	Fabrici și uzine		
Ismail**	20	11	84	69	156	106	**446**	**57,3**	**16271**	**59,9**	160	13	70	16	**259**	**68,5**
Reni	-	-	16	15	83	74	**188**	**24,2**	**5582**	**20,6**	33	3	16	7	**59**	**15,6**
Chilia	-	-	-	-	77	67	**144**	**18,5**	**4296**	**15,8**	30	3	20	-	**53**	**14,0**
Vâlcov	-	-	-	-	-	-	**-**		**1005**	**3,7**	5	-	2	-	**7**	**1,9**
Total	**20**	**11**	**100**	**84**	**316**	**247**	**778**	**100,0**	**27154**	**100,0**	**228**	**19**	**108**	**23**	**378**	**100,0**
În %	**2,8**	**1,4**	**12,9**	**10,8**	**40,6**	**31,7**	**2,8**	**-**	**97,2**	**-**	**60,3**	**5,0**	**28,6**	**6,1**	**100,0**	**-**

* Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого Княжества Финляндского и Царства Польского (Санкт Петербург 1842), 50-51.

** Inclusiv orașul Tucikov.

când societățile respective refuzau să plătească, banii urmau să fie luați de la fugari, iar în cazul când și aceștia nu doreau, sau nu puteau să plătească, fugarii erau reîntorși stăpânilor (ПСЗРИ 1841, 617).

Creșterea numărului populației, încadrarea în relațiile de piață a unui număr tot mai mare de persoane, iar de aici și sporirea numărului litigiilor cu caracter comercial și nu numai, obligă administrația imperială la 14 octombrie 1843 de a a-i acorda procurorului Administrației Speciale a orașului Ismail, aceleași drepturi de care beneficiau procurorii Administrațiilor Speciale a orașelor Odesa și Taganrog, cu stabilirea unui salariu anual din vistieria de stat de 430 rub. argint (ПСЗРИ 1844, 600-601).

Privilegiile acordate orașelor Ismail și Reni, dar și altor orașe, au constituit factorul ce a determinat preponderența numerică a burgheziei comerciale în aceste orașe pe parcursul anilor ’20-50 ai sec. al XIX-lea. Negustorii, destul de receptivi la diverse căi de îmbogățire, au căutat să beneficieze de aceste privilegii. În Basarabia declarau capitalurile comerciale și negustorii din alte gubernii. După aplicarea structurii de ghildă în Basarabia mai mult de jumătate din negustori beneficiau de diverse privilegii (cu excepția anilor 1831-1835, când de privilegii au beneficiat aproape toți negustorii), despre care fapt ne demonstrează destul de convingător datele Tabelului 4.

Datele Tabelului 4 denotă că din numărul total de 620 de negustori ce se ocupau cu comerțul în baza certificatelor comerciale de ghildă, în cele 11 orașe ale Basarabiei 313 (50,5%) beneficiau de privilegii. Este semnificativ faptul că negustorii ce beneficiau de privilegii aveau viză de reședință doar în trei orașe: în Ismail – 102 negustori (32,6%), în Chișinău – 188 (60,1%) și în Reni – 23 de negustori (7,3%). Este la fel evidentă preponderența negustorilor mari angrosiști de ghilda întâi și a doua ce beneficiau de privilegii: 14 negustori de ghildă întâi și 71 de negustori de ghildă a doua, ceea ce constituie 96,6% din numărul total al acestor negustori. Numărul negustorilor de ghilda a treia ce beneficiau de privilegii era puțin mai redus decât al celor care nu beneficiau de privilegii: 228 (42,1%) de negustori din numărul total de 542 de negustori de ghildă a treia.

Negustorii care nu beneficiau de privilegii constituiau în fond categoria negustorilor de ghilda a treia – 304 (99,0%) de negustori, dintre care: 10-

Tabelul 4

Dinamica numerică a burgheziei comerciale în Basarabia în anul 1848*

Oraşele	Negustori care nu beneficiau de privilegii						Negustori care beneficiau de privilegii						Numărul total	Numărul total de negustori care au declarat capital comercial	Raportul, în %
	Numărul total de negustori	Inclusiv care au declarat capital, conform categoriei ghildei					Numărul total de negustori	Inclusiv care au declarat capital, conform categoriei ghildei							
		I	II	III	Numărul total	În %		I	II	III	Numărul total	În %			
Chişinău	246	-	1	62	63	20,5	764	9	38	141	188	60,1	1010	251	40,5
Bender	257	-	-	36	36	11,7	-	-	-	-	-	-	257	36	5,8
Akkerman	117	-	-	32	32	10,4	-	-	-	-	-	-	117	32	5,2
Chilia	**69**	**-**	**-**	**11**	**11**	3,6	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**69**	**11**	**1,8**
Ismail	**43**	**-**	**-**	**13**	**13**	**4,2**	**376**	**5**	**27**	**70**	**102**	**32,6**	**419**	**115**	**18,5**
Reni	**25**	**-**	**-**	**6**	**6**	**2,0**	**89**	**-**	**6**	**17**	**23**	**7,3**	**114**	**29**	**4,7**
Cahul	**35**	**-**	**-**	**12**	**12**	**3,9**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**35**	**12**	**1,9**
Hotin	274	1	-	50	51	16,6	-	-	-	-	-	-	274	51	8,2
Bălţi	170	-	1	46	47	15,3	-	-	-	-	-	-	170	47	7,6
Orhei	77	-	-	18	18	5,9	-	-	-	-	-	-	77	18	2,9
Soroca	94	-	-	18	18	5,9	-	-	-	-	-	-	94	18	2,9
Total	**1407**	**1**	**2**	**304**	**307**	**100,0**	**1229**	**14**	**71**	**228**	**313**	**100,0**	**2636**	**620**	**100,0**

* ASRO, F. 3, inv. 1, d. 30, f. 7-8 verso.

20% în oraşele Chişinău, Hotin, Bălţi, Bender şi Akkerman şi 2-10% în oraşele Reni, Chilia, Cahul, Ismail, Orhei şi Soroca.

Drept izvor de bază pentru studierea dinamicii numerice a burgheziei comerciale din Basarabia în anii ’40-’60 ai sec. al XIX-lea ne-au servit datele statistice privind capitalul comercial declarat, care reflectau mult mai veridic dinamica persoanelor deţinătoare de capital comercial (Tabelul 5).

Analizând datele Tabelului 5 putem confirmă că în cele 12 oraşe ale Basarabiei burghezia comercială era concentrată în special în Chişinău (34,2%), Hotin (11,6%), Soroca (10,7%), Orhei (9,5%), Bălţi (9,3%), Bender (7,8%) şi Ismail (7,5%). Constatăm astfel că oraşul Chişinău era locul de concentrare a negustorilor şi a capitalului comercial, urmat de Ismail, unde era înregistrat cel mai mare număr de negustori mari angrosişti.

Reducerea substanţială a numărului de certificate comerciale în 1858 este determinată de faptul că, conform Tratatului de la Paris, Basarabia a pierdut teritoriile de sud şi din delta Dunării, acestea fiind retrocedate Moldovei. Această reducere nu însemna însă şi decăderea comerţului. Şeful Districtului vamal Ismail menţionează că micşorarea capitalurilor tuturor trei ghilde faţă de 1857 nu confirmă decăderea comerţului[27], ci este condiţionată de faptul că negustorii din partea Basarabiei n-au declarat în 1858 capitalul comercial[28].

Din numărul total de certificate comerciale eliberate burgheziei comerciale din Basarabia în anii 1849-1863, 13,9% au fost eliberate negustorilor

[27] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6768, f. 165.

[28] Până în anul 1858 în oraşele Ismail, Reni, Chilia şi Cahul activau şase negustori de ghilda întâi, 13 – de ghilda a doua şi 123 de negustori de ghilda a treia (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6768, f. 165 verso).

Tabelul 5

Dinamica burgheziei comerciale în Basarabia, conform certificatelor comerciale, între anii 1849-1863*

Orașele	Anii**													Numărul total	Raportul, în %
	1849	1850	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1860	1861	1862	1863		
	Numărul certificatelor comerciale														
Chișinău	257	250	290	319	345	266	304	295	297	339	327	326	311	3926	34,2
Orhei	26	27	47	60	100	95	98	103	104	120	113	114	88	1095	9,5
Bender	41	35	62	70	78	72	80	82	75	73	72	72	83	895	7,8
Akkerman	31	28	36	37	45	44	32	42	34	57	58	58	56	558	4,9
Chilia	**12**	**12**	**20**	**23**	**24**	**25**	**26**	**22**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**164**	**1,4**
Vâlcov	**-**	**-**	**2**	**2**	**2**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**6**	**0,0**
Ismail	**115**	**110**	**121**	**124**	**117**	**106**	**96**	**70**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**859**	**7,5**
Cahul	**12**	**12**	**18**	**20**	**33**	**29**	**20**	**21**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**165**	**1,4**
Reni	**27**	**27**	**19**	**21**	**16**	**23**	**29**	**28**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**190**	**1,7**
Hotin	51	53	68	83	142	140	131	122	123	113	104	104	94	1328	11,6
Bălți	67	65	57	70	93	72	82	93	85	99	94	96	89	1062	9,3
Soroca	31	31	59	67	106	106	112	129	119	116	107	107	134	1224	10,7
Total***	**670**	**650**	**799**	**896**	**1101**	**978**	**1010**	**1007**	**837**	**917**	**875**	**877**	**855**	**11472**	**100,0**
Inclusiv: Negustorice beneficiau de avantaje	302	292	168	214	152	143	144	151	128	59	72	72	59	1956	-
Negustori din alte orașe****	128	104	95	137	205	347	164	195	116	128	112	-	127	1858	-
Numărul total***	**798**	**754**	**894**	**1033**	**130**	**1325**	**1174**	**1202**	**953**	**1045**	**987**	**877**	**982**	**13330**	**-**
Raportul, în %	**6,0**	**5,7**	**6,7**	**7,7**	**9,8**	**9,9**	**8,8**	**9,0**	**7,2**	**7,8**	**7,4**	**6,6**	**7,4**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 134, inv. 3, d. 88, f. 238-274; d. 112, f. 128-239; d. 123, f. 203-226; d. 124, f. 196-206, d. 145, f. 188-198, d. 147, f. 183-191, d. 156, f. 162 -180.

** Datele pentru anii 1851 și 1859 lipsesc.

*** În numărul total n-au fost incluși negustorii decedați.

**** Categoria „negustori din alte orașe" include negustori creștini și evrei de toate trei ghilde din diferite orașe ale Basarabiei și ale Imperiului Rus. Datele, referitor la negustorii din alte orașe, pentru anul 1862 lipsesc.

din alte orașe, inclusiv din guberniile interne ruse, iar 14,7% – negustorilor locali care beneficiau de privilegii.

Dinamica burgheziei comerciale din alte orașe ale Basarabiei și ale Imperiului Rus în comerțul ținutului la sfârșitul anilor '40 - prima jumătate a anilor '60 ai sec. al XIX-lea este elucidată în Tabelul 6.

Datele Tabelului 6 elucidează că burghezia comercială din guberniile interne ruse și din diferite orașe ale Basarabiei era concentrată în orașele Chișinău (16,3%), Hotin (15,4%), Bălți (13,7%), Soroca (13,1%), Orhei (9,8%) și Bender (8,3%), iar până la retrocedarea sudului Basarabiei – și în orașele Cahul, Ismail, Chilia și Reni.

Prezintă interes faptul că în orașele porturi Ismail, Reni și Chilia numărul negustorilor evrei era destul de mic. Aceasta se lămurește prin faptul că negustorii din orașele-porturi erau negustori bogați angrosiști, care se ocupau cu exportul

Tabelul 6

Dinamica burgheziei comerciale din alte oraşe încadrate în comerţul oraşelor Basarabiei conform certificatelor comerciale, între anii 1849-1863*

Oraşele	Anii**												Numărul total	Raportul, în %
	1849	1850	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1860	1861	1863		
	Numărul certificatelor comerciale													
Chişinău	16	17	-	17	20	49	26	38	30	39	31	20	303	16,3
Orhei	16	10	15	19	22	26	16	15	9	7	9	17	181	9,8
Bender	8	12	10	14	12	32	8	11	10	11	11	15	154	8,3
Akkerman	9	7	-	-	6	24	12	15	10	20	16	6	125	6,7
Chilia	***3***	***20***	***5***	***4***	***8***	***11***	***7***	***5***	-	-	-	-	***63***	***3,4***
Vâlcov	-	***1***	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	***1***	***0,1***
Ismail	***7***	***6***	-	***1***	***11***	***29***	***11***	***23***	-	-	-	-	***88***	***4,7***
Cahul	***28***	***6***	***18***	***9***	***11***	***28***	***11***	***8***	-	-	-	-	***119***	***6,4***
Reni	***10***	***7***	-	***1***	***3***	***7***	***1***	***10***	-	-	-	-	***39***	***2,1***
Hotin	9	6	18	34	37	50	23	27	23	18	16	25	286	15,4
Bălţi	9	6	16	18	35	44	31	23	16	20	15	22	255	13,7
Soroca	13	6	13	20	40	47	18	20	18	13	14	22	244	13,1
Numărul total	**128**	**104**	**95**	**137**	**205**	**347**	**164**	**195**	**116**	**128**	**112**	**127**	**1858**	**100,0**
Raportul, în %	**6,9**	**5,6**	**5,1**	**7,4**	**11,0**	**18,7**	**8,8**	**10,5**	**6,2**	**6,9**	**6,0**	**6,8**	**100,0**	-

* ANRM, F. 134, inv. 3, d. 88, f. 238-274; d. 112, f. 128-239; d. 123, f. 203-226; d. 124, f. 196-206; d. 145, f. 188-198, d.147, f.183-191, d.156, f.162-180.
** Datele pentru anii 1851, 1859 şi 1862 lipsesc.

cerealelor peste hotare, aveau legături cu casele de comerţ din Europa şi deţineau monopolul comerţului în această regiune. Negustorii evrei puteau fi doar agenţi a negustorilor angrosişti din Ismail şi Reni. Datele privind componenţa etnică a burgheziei comercial-industriale din Ismail în 1852 sunt sistematizate în Tabelul 7.

Datele Tabelului 7 reflectă o preponderenţă vădită (53,2%) a negustorilor greci în comerţul din Ismail, după care urmează bulgarii cu 22%, armenii cu 15,9%, moldovenii cu 7,7%, ruşii cu 0,8% şi italienii cu 0,5%. Izvorul indică faptul că ocupaţia de bază a grecilor (negustorilor şi micii burghezii) era comerţul şi meşteşugăritul, a bulgarilor – legumicultura şi comerţul, a germanilor – meşteşugăritul, a armenilor – comerţul, a moldovenilor vinificaţia şi pomicultura, a italienilor şi ruşilor – comerţul şi a ţiganilor – meşteşugurile.

În 1857, odată cu retrocedarea celor trei judeţe din sudul Basarabiei (Ismail şi, parţial, Akkerman şi Cahul, ce constituiau 1077789 desetine de pământ şi 127912 persoane) Principatului Moldova, conform condiţiilor Tratatului de pace de la Paris (18/30 martie 1856), Administraţia Specială a oraşului Ismail a încetat să mai existe. Dar teritoriul a fost retrocedat doar la 1 martie 1857 după stabilirea liniei de demarcare. Împuternicit din partea guvernului rus la stabilirea liniei de demarcare a fost Fanton-de-Verraion, ulterior guvernator militar al Basarabiei (iunie 1858-ianuarie 1863) (Накко 1879, 234-234 verso). Ca rezultat mulţi din negustorii şi mica burghezie din aceste oraşe s-au transferat în diferite oraşe ale Basarabiei, pentru a continua să beneficieze de privilegii. În 1860 mic – burghezii din Ismail M. Golşan, Ş. Moşkov, I. Barski, J. Beguţki, I. Meerov, M. Meerovici, A. Beguţki, A. Gobovici, Iu. Kosjerova, A. Şteinberg, I. Haimov,

Tabelul 7

Dinamica numerică şi componenţa etnică a negustorilor şi micii burghezii din Ismail în 1852*

Apartenenţa etnică**	Negustori		Numărul total	Raportul, în %	Mica burghezie		Numărul total	Raportul, în %	Total		Numărul total	Raportul, în %
	Sex masculin	Sex feminin			Sex masculin	Sex feminin			Sex masculin	Sex feminin		
Greci	114	87	201	53,2	530	468	998	14,7	644	555	1199	16,6
Bulgari	42	41	83	22,0	421	357	778	11,4	463	398	861	12,0
Germani	-	-	-	-	14	11	25	0,4	14	11	25	0,3
Armeni	34	26	60	15,9	118	137	255	3,7	152	163	315	4,4
Moldoveni	18	11	29	7,7	2454	2240	4694	69,0	2472	2251	4723	65,8
Italieni	1	1	2	0,5	1	2	3	0,04	2	3	5	0,1
Ruşi	3	-	3	0,8	-	-	-	-	3	-	3	0,04
Ţigani	-	-	-	-	29	23	52	0,8	29	23	52	0,7
Total	**212**	**166**	**378**	**100,0**	**3567**	**3238**	**6805**	**100,0**	**3779**	**3404**	**7183**	**100,0**
Raportul, în %	**5,6**	**4,9**	**5,3**	**-**	**94,4**	**95,1**	**94,7**	**-**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 577, f. 75.
** Izvorul nu indică numărul negustorilor şi micii burghezii evreieşti.

M. Zolotoriov, G. Krenţen, M. Paniş, E. Gerşko, I. Borski, A. Guguţki, G. Krenţen, C. Elikunov, M. Golberg, B. Keliman, I. Certkov, H. Enteleva, M. Venebman, Ş. Makov, M. Iankel, F. Roteştein, A. Biguţki, Ş. Morukov ş.a. vroind să-şi păstreze cetăţenia rusă, rugau să fie înscrişi în categoria micii burghezii din Chişinău, pentru a beneficia de privilegiile acordate acestui oraş[29]. Tot aşa au procedat şi mic-burghezii din Chilia A. Hatis, S. Azik-Cilimanovski, V. Haimov, H. Strahimovici, M. Serebreannik, M. Vitenberg, V. Leibovici ş.a.[30]

Analiza izvoarelor de arhivă inedite şi a publicaţiilor de specialitate ne permite să afirmăm că administraţiile speciale au reprezentat o tentativă de lărgire a autonomiei municipalităţilor orăşeneşti faţă de organele puterii regionale şi centrale, fără înfăptuirea unei reforme în acest sens. Aceasta permitea desfiinţarea funcţiei în orice moment pentru a recăpăta autoritatea asupra finanţelor orăşeneşti. Cu alte cuvinte, instituirea administraţiilor speciale a reprezentat o modalitate temporară pentru facilitarea dezvoltării oraşelor-porturi de la Marea Neagră şi Marea Azov, fără a atinge sistemul falimentar în care s-a pomenit oraşul rus în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Instituirea Administraţiei Speciale a oraşului Ismail a influenţat benefic procesul de constituire a burgheziei comerciale în această regiune.

Bibliografie

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Барсамов 1957: Н.С. Барсамов, Феодосия (Симферополь 1957).

[29] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 194, f. 1, 20, 25, 31, 42, 47, 55, 75, 83, 99, 110, 114, 118, 122, 134, 232, 327, 334, 340, 346, 363, 405, 445, 452, 472, 478; d. 195, f. 195, 342, 339, 433, 448, 475, 507, 554, 569.
[30] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 194, f. 7, 68, 154, 187, 204, 243; d. 195, f. 531, 537.

Виноградов 1902: В.К. Виноградов, Феодосия: Исторический очерк (Екатеринодар 1902).

Гусаров, Чуйстова 1965: Ф. Гусаров, Л. Чуйстова, Керчь: Историко-краеведческий очерк (Симферополь 1965).

Дмитріев 2003: В.В. Дмитріев, Градоначальства півдня України в XIX на початку XX ст.: Дис. кан. іст. наук (Дніпропетровськ 2003).

Зенкевич 1894: Х.Х. Зенкевич, Керчь в прошлом и настоящем (Керчь 1894).

Керчь 1993: Керчь: Документы и материалы по истории города / Составитель Л.А. Михайлов (Симферополь 1993).

Мануфактурная 1836: Мануфактурная промышленность и внутренняя торговля России в 1835 г. В сб.: ЖМВД, № 8, 1836.

Накко 1879: А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879).

О продолжении 1852: О продолжении г. Рени, в Бессарабской области, льгот и преимуществ еще на десять лет. В сб.: ЖМТ, январь (Санкт-Петербург 1852), 211-212.

ПСЗРИ 1789-1796: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXIII, 1789-1796, № 17208 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1802-1803: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXVII, 1802-1803, № 20449 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1812-1813: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXII, 1812-1813, №25248 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1833: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. VIII, 1833, №6331 (Санкт-Петербург 1834).

ПСЗРИ 1834: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. IX, 1834, №7417 (Санкт-Петербург 1835).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. X, 1835, №7879 (Санкт-Петербург 1836).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. X, 1835, №8405 (Санкт-Петербург 1836).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. X, 1835, №8653 (Санкт-Петербург 1836).

ПСЗРИ 1837: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XII, 1837, №9917 (Санкт-Петербург 1838).

ПСЗРИ 1840: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XV, 1840, №13396 (Санкт-Петербург 1841).

ПСЗРИ 1840: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XV, 1840, №13817 (Санкт-Петербург 1841).

ПСЗРИ 1843: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XVIII, 1843, №17227 (Санкт-Петербург 1844).

Скальковский 1838: А.А. Скальковский, Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 2 (Одесса 1838).

The establishment of special administration of city Ismail and its role in the evolution of commercial bourgeoisie (1830-1853)

Abstract

In the present article, based on unpublished archival documents and those published, it is shown that after the annexation of Bessarabia to Russia in order to confirm the strategic and commercial importance of the port Ismail in the Danube and Black Sea and employment of province through the Danube ports in European maritime trade, according to Senate decree of September 26th 1830, the Special Administration of city Ismail was established. It included the cities of Reni and Kiliya, localities Cugurlui, Sofian, Brosaca, Hadji-Kurdish, Hasan-Spaga, Câsla, Muravleovka, Cimaşir, Vylkove. Commanders of Ismail and Kilya fortresses and the Danube fleet commander were subject to the head of the Special Administration, but border service and the quarantine remained in the responsibility of the military governor. In the district which was under his subordination, the head of the Special Administration of the city Ismail was administrating the police and quarantine service, based on those provisions and instructions issued to heads of special administration of Odessa, Taganrog and Feodosia cities, being directly

subordinate to the General Governor of Novorosia and Bessarabia. Customs Service in the Special Administration of the city Ismail remained under the control of imperial institutions.

Ismail county is changing its name to County Leova, to which were passed from the Bender Land, the Leova fair, 3 settlements of state and 28 landlord settlements. From Ismail to fair of Leova the County Court, Local Court, Treasury County, Prosecutor and Engineer Land were transferred and a city magistrate was established. For maintenance of Special Administration of the city Ismail and chancery annually were allocated 3100 silver roubles.

General S.A. Tucikov was named the Head of the Special Administration of the Ismail city by the Senate decision of 27 September 1830, confirmed by emperor on 27 December 1830. On January 13 1831 S.A. Tucikov informs I.M. Sorokunski, General Governor of Novorosia and Bessarabia on this imperial decision. On January 31 1831 Regional Administration of Bessarabia discusses the modalities of institution of the Special Administration of the Ismail city. On 13 May 1831 Regional Administration of Bessarabia transmits to the general S.A. Tucikov all the attributions referring to the Special Administrative Ismail city.

Analysis of unpublished archival sources and specialized publications allows us to ascertain that special administrations created favourable conditions for business activity of commercial bourgeoisie. At the same time the special administrations was an attempted to extend the autonomy of urban municipalities to regional and central bodies of power, without carrying out a reform in this respect. This allowed the abolition of function at any time to regain authority over municipal finances. In other words, the establishment of special government was a temporary way to facilitate the development of cities-ports on the Black Sea and Azov Sea, without touching the bankrupt system Russian city found itself in first half of 19th century.

In 1857, with the passage of territory in southern Bessarabia to the Principality of Moldova, Special Administrative Ismail city ceased to exist.

Учереждение Измаильского градоначальства и его роль в эволюции торговой буржуазии Бессарабии (1830-1853)

Резюме

В данной статье, на основе неопубликованных архивных источников показано, что после аннексии Бессарабии Россией, в целях установления стратегической и торговой значимости Измаильского порта в зоне Дуная и Черного моря и подключения провинции, через посредством дунайских портов, к европейской морской торговле, указом Сената от 26 сентября 1830 г. было образовано Измаильское градоначальство. В него вошли города Рении и Килия, селения Кугурлуй, Софьяны, Бросака, Хаджи-Курда, Гассан-Спаг, Кышлица, Муравлевка, Чимашир и Вылков. Относительно кордонной службы и кордонной карантинной стражи, Измаильскому градоначальнику подчинялись коменданты Измаильской и Килиискои крепостей и комендант дунайской флотилии, пограничная и карантинная службы оставались в подчинение военного губернатора. Измаильский градоначальник во вверенном ему округе управлял полицейской и карантинной службой, на основании постановлений и инструкций, специально принятых для градоначальников Одесского, Таганрогского и Феодосийского градоначальств, будучи непосредственно подчиненным Новороссийскому и Бессарабскому генерал-губернатору. Таможенная служба, в рамках Измаильского градоначальства, оставалась в подчинении имперских институтов.

Измаильский уезд был переименовав в Леовский, к которому перешли местечко Леова, 3 казенные селения и 28 владельческих сел Бендерского уезда. Из Измаила в Леово, были переведены уездные и земские суды, уездное казначейства, прокурор и землемер и была образована городская магистратура. На содержание Измаильского градоначальства и его канцелярии ежегодно выделялось 3100 руб. серебром.

По предложению Сената от 27 сентября 1830 г. и по имперскому указу от 27 декабря 1830 на пост Измаильского градоначальника был назначен генерал С.А. Тучков. 13 января 1831 г. С.А. Тучков уведомляет о данном имперском решении Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора А.И. Сорокунского. 31 января 1831 г. областная администрация Бессарабии обсуждает способ установления специального администрирования города Измайла. Уже 13 мая 1831 г. областная администрация Бессарабии подтверждает генералу С.А. Тучкову все полномочия относящиеся к Измаильскому градоначальству.

Анализ неопубликованных архивных источников и специальных публикаций позволяет считать, что специальное администрирование создавало превосходные условия для деятельности торговой буржуазии. В то же время создание специальных градоначальств представляло попытки расширить автономию городских муниципалитетов перед органами региональной и центральной власти, не проводя определенных реформ. Это позволяло упразднить их функции в любой момент для того, чтобы уменьшить их влияние на городские финансы. Другими словами, установление градоначальств представляло собой временное уступку

для развития городов-портов Черного и Азовского моря, не затрагивая ту затруднительного положения в котором оказался русский город в первой половине XIX в.

В 1857 г., с переходом территорий юга Бессарабии в состав Молдавского Княжества, Измаильское градоначальство прекратило свое существование.

03.03.2010

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova.

DIRECŢII PRIORITARE ÎN POLITICA COMERCIAL-VAMALĂ A ŢARISMULUI ÎN BASARABIA ÎN PRIMA TREIME A SEC. AL XIX-LEA

Valentin Tomuleţ
Alexandru Bordian

Pentru a înţelege schimbările care au intervenit în politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia în perioada 1812-1830, la început să definim noţiunea de politică comercială. *Politica comercială*, în general, şi *politică comercial-vamală*, în particular, este o noţiune multiaspectuală, care presupune implicarea celor mai diverşi factori în sistemul economic şi social al unei ţări la o anumită etapă a evoluţiei ei. Analiza diverselor măsuri întreprinse de administraţia imperială sau regională atât în guberniile interne ruse, cât şi la periferiile naţionale, în perioada de timp studiată, ne fac să constatăm că politica comercială sau comercial-vamală poate fi concepută în sens îngust şi în sens larg.

Stricto sensu, politica comercială nu este altceva decât activitatea de stat sau guvernamentală ce are drept scop de a influenţa, prin diferite metode, căi şi mijloace, dezvoltarea comerţului (atât interior, exterior, cât şi de tranzit), iar prin intermediul lui – şi asupra celorlalte ramuri ale economiei. Prin noţiunea de politică comercial-vamală subînţelegem un ansamblu de măsuri adoptate de instituţiile de stat în scopul reglementării importului şi exportului de mărfuri, folosind în acest scop taxele vamale. Aceste măsuri au scopul de a apăra interesele burgheziei comercial-industriale şi de a asigura acestei stări sociale poziţii cât mai avantajoase în lupta pentru piaţa internă şi externă. În sens restrâns politica comercială a ţarismului în Basarabia poate fi concepută în baza analizei celor mai importante hotărâri, decizii şi legi adoptate de instituţiile de stat imperiale în scopul soluţionării diferitelor probleme ce vizează direct comerţul.

Lato sensu, sub noţiunea de politică comercială se subînţelege totalitatea măsurilor întreprinse de instituţiile de stat, care influenţează direct sau indirect, intenţionat sau neintenţionat dezvoltarea comerţului, precum şi atitudinea guvernului sau a anumitor instituţii de stat faţă de comerţ. Aspectul mai larg al politicii comerciale a ţarismului poate fi uşor urmărit în perioada 1812-1830, când Basarabia era separată de guberniile interne ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar de pieţele tradiţionale europene – prin cel de la Prut şi Dunăre, ce puneau mari piedici în extinderea relaţiilor comerciale nu numai cu guberniile interne, dar şi cu ţările europene. În asemenea condiţii guvernul era nevoit să adopte diferite decizii şi hotărâri suplimentare, paralel legislaţiei comerciale oficiale, care aveau drept scop de a facilita sau de a limita exportul mărfurilor basarabene în guberniile interne ruse şi statele europene (Tomuleţ 2002, 47-48).

În stabilirea direcţiilor prioritare în politica comercial-vamală în Basarabia administraţia imperială rusă era nevoită să ţină cont de interesele economice şi politice ale Imperiului Rus faţă de teritoriile nou-anexate. Politica comercială era generată, în fond, atât de interesele dvorenimii agricole, cât şi de interesele cercurilor comercial-industriale în dezvoltare din Rusia, ce tindeau să-şi extindă sferele de dominaţie economică şi politică. Această politică, fiind determinată, chiar din start, de cercurile guvernante din Sankt Petersburg ca politică strategică în Basarabia, conţinea, îndeosebi la început, elemente contradictorii şi era promovată cu deosebită precauţie, folosindu-se pe larg demagogia socială de tipul „grijă" faţă de popor, politică ce a cunoscut în evoluţia sa câteva etape. În cercurile guvernante din Sankt Petersburg nu s-a format o unitate de păreri şi acţiuni asupra problemei vizate, acestea erau dictate de interesele curente diverse ale diferitelor grupări, departamente şi instituţii de stat din Imperiu. O parte a demnitarilor de stat insistau pentru includerea cât mai grabnică a Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului, inclusiv pentru lichidarea autonomiei ţinutului, a particularităţilor în legislaţie, justiţie şi administraţie. Cealaltă parte se orienta spre realizarea lentă, cât mai succesivă a acestui proces, cu păstrarea pentru o perioadă mai îndelungată a parti-

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 177-185.

cularităţilor ţinutului. Lupta în cadrul cercurilor guvernante pentru includerea Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus a continuat până la sfârşitul anului 1830 şi s-a reflectat în mod direct asupra tuturor aspectelor politicii comercial-vamale.

În pofida acestui fapt, direcţia de bază a politicii comerciale a ţarismului era promovată consecvent şi consecutiv. Ea urma să contribuie la valorificarea economică cât mai rapidă a ţinutului, la crearea sprijinului ţarismului atât din partea aristocraţiei şi cercurilor comercial-industriale locale, cât şi din partea stărilor privilegiate ale ţărănimii (rezeşilor, coloniştilor, ţăranilor de stat etc.), asigurându-le o piaţă relativ avantajoasă de desfacere a producţiei agricole, „pacificând", pe cât era posibil, stările de jos. Pe această cale se intenţiona de a mări veniturile statului, de a întări hotarele de sud-vest ale Imperiului, de a ridica prestigiul puterii ţariste în interiorul ţării şi în statele vecine balcanice.

Ca rezultat, toate acestea şi-au lăsat amprenta asupra politicii comerciale promovate de ţarism în Basarabia. Legislaţia comercială corespundea politicii comerciale, iar ultima era dictată de scopurile politice ale Petersburgului la periferiile naţionale, depindea într-o anumită măsură de situaţia geografică, demografică şi specificul organizării comerţului în Basarabia.

Trebuie să constatăm că politica comercială a ţarismului în Basarabia era determinată şi de lupta dintre cele două curente de bază existente privind calea de dezvoltare a Rusiei în sec. al XIX-lea. Unul din aceste curente, care-l formau *fritrederienii*, reprezentat de N.N. Novoselţev – împuternicit în afaceri al împăratului rus în Polonia, membru al Consiliului de Stat al Regatului Polonez, era susţinut în interiorul Rusiei de părtaşii comerţului liber, celălalt – *protecţionişti*i, reprezentat de ministrul de finanţe D.A. Guriev, tindea să apere industria rusă de concurenţa străină (Прошин 1961, 109-110). La ordinea zilei stătea dilema: sau va fi susţinută industria şi astfel ţara va avea posibilitatea să se dezvolte rapid pe cale capitalistă, asemănător ţărilor avansate din Europa de Vest, sau Rusia urma să rămână o ţară exclusiv agrară, parcurgând o cale proprie, specifică Europei de Est. La începutul sec. al XIX-lea părtaşii fritriderienilor în Rusia erau reprezentaţii cei mai consecvenţi ai moşierilor, care apărau exclusiv caracterul agrar al economiei ruse. Ei aveau nevoie de comerţul liber pentru a-şi realiza nestingherit peste hotare produsele agricole şi pentru a cumpăra la preţuri reduse mărfuri industriale şi obiecte de lux. Părtaşi ai protecţionismului erau fabricanţii, îndeosebi din centrele mari industriale, care considerau că abandonarea taxelor vamale majorate şi protejarea exagerată a industriei ruse va fi în defavoarea acesteia. Această direcţie în gândirea socială corespundea, la fel, tendinţelor moşierilor-întreprinzători, interesaţi în extinderea pieţei interne şi în realizarea produselor agricole (Страхова 1984, 60-61; Страхова 1990, 45).

Aplicarea în Basarabia a tarifului vamal prohibitiv din 1822, după schimbările efectuate în comerţ în primii zece ani după anexarea ţinutului la Rusia, şi măsurile liberale întreprinse în relaţiile comerciale cu guberniile interne ruse, din 1816, impun ţarismul să revadă direcţiile prioritare în politica comercial-vamală faţă de teritoriul nou-anexat.

Necesitatea revederii direcţiilor prioritare în politica comercial-vamală în Basarabia era dictată de faptul că dacă tariful vamal din 1822 obliga burghezia comercială să respecte legislaţia comercială rusă în comerţul exterior şi privea Basarabia ca parte integrantă a Imperiului, păstrarea concomitentă a cordonului sanitaro-vamal de la Nistru separa regiunea de piaţa internă rusă şi punea mari obstacole nu numai în extinderea relaţiilor comerciale cu ţările străine, dar şi cu guberniile interne ruse.

Revederea direcţiei prioritare în comerţul cu Basarabia a fost condiţionată de un şir de factori. După Congresul de la Viena ţarismul, temându-se de izolarea diplomatică, tinde să lege toate ţările participante la congres printr-un asemenea sistem de tratate şi înţelegeri, care ar fi exclus încălcarea echilibrului de forţe în Europa. Căutarea aliaţilor, dorinţa de a păstra raportul de forţe stabilit în Europa şi rolul său de prestigiu, teama de a se pomeni în izolare diplomatică au adus la aceea că ţarismul devenise adept al politicii fritrederiene. Monarhii europeni au fost nevoiţi să se adapteze la evenimentele postrevoluţionare din Europa, recurgând la compromisul dintre regimurile vechi feudale şi noile tendinţe burgheze. Cursul fritrederian al Rusiei era chemat să consolideze baza economică a sistemului de la Viena (Страхова 1990, 52). În vederea atingerii acestui scop, ţarismul este nevoit să treacă de la tariful vamal prohibitiv din 1810 la tarifele liberal-fritrederiene din 1816 şi 1819 ce reflectau principiul comerţului liber stabilit la Congresul de la Viena.

Ca rezultat, tendința de a promova politica comerțului liber s-a reflectat în mod direct și asupra Basarabiei. După adoptarea tarifului vamal din 31 martie 1816[1], în Basarabia sunt adoptate noi acte legislative, care au fost generalizate în decizia Consiliului de Miniștri din 28 noiembrie 1816, scopul cărora era de a reorienta comerțul basarabean de la pieţele tradiționale europene spre piața internă rusă și de a pregăti terenul pentru includerea Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (Tomuleț 2002, 113).

Dar decizia de a respecta politica comerțului liber, luată la congresul de la Viena de către țările europene, n-a fost respectată. Rusia s-a dovedit a fi unica țară care a aderat la politica comerțului liber. De adoptarea tarifului vamal liberal din 1819 au beneficiat Prusia, Austria și Polonia. Noul tarif a trezit o reacție negativă din partea burgheziei ruse, care nu era în stare să țină piept concurenței libere din partea mărfurilor, dar și a negustorilor europeni. Tariful era o încercare importantă și pentru tânăra industrie rusă, care în pofida tuturor eforturilor nu o va putea suporta, deoarece politica comercială nu corespundea intereselor țării (Киняпина 1968, 96). Aceasta s-a manifestat direct și asupra dezvoltării comerțului exterior, a cărui balanță, pentru prima oară, pe parcursul mai multor ani, devine negativă.

Ca rezultat, aplicarea în Basarabia a tarifelor vamale din 1816, 1819 și 1822 denotă cu lux de amănunte că politica comercială a țarismului, atât în centru, cât și la periferiile naționale, depindea de multipli factori, dintre care cel extern era dominant. Dacă în timpul adoptării tarifelor vamale din 1816 și 1819 interesele industriei ruse au fost aduse de împărat în jertfă planurilor „globale", întru păstrarea hegemoniei țarismului în Europa de Vest, apoi după schimbarea situației politice în urma revoluțiilor din anii '20 din Spania, Portugalia, Neapole, Torino, răscoalei grecilor din 1821 și a mișcării lui Tudor Vladimirescu din Țările Române, lui Alexandru I îi devine clar că prin metodele vechi ale „absolutismului luminat" nu mai este posibil de a păstra hegemonia în Europa. Astfel, el schimbă brusc direcțiile și metodele sale în politica externă. În sfera economică împăratul se dezice de obligațiunile de altădată pe care și le-a asumat la Viena privind coordonarea măsurilor economice și, în dorința de a proteja industria națională, se întoarce din nou pe pozițiile protecționismului.

În această ordine de idei, aplicarea tarifului prohibitiv din 1822 din Basarabia, demiterea lui I. Capo d'Istria și D.A. Guriev, numirea în funcția de ministru de finanțe a lui E.F. Kankrin și alte măsuri de acest ordin demonstrează că toate acestea nu erau doar ecoul nemulțumirii negustorilor ruși ruinați de concurența străină, ci era o dezicere de la fostele „idei cosmopolite" și o reîntoarcere la interesele proprii naționale, un fel de pregătire a cursului reacționar al lui Nicolai I.

Pentru a proteja pozițiile tinerei industrii ruse țarismul avea nevoie de noi pieţe de desfacere, pe care nu era atât de ușor să le obțină în condițiile unei concurențe dure din partea mărfurilor industriale europene. Mărfurile europene, fiind mult mai variate și calitative, au reușit să cucerească și o bună parte a pieţelor din estul și sud-estul Europei. Consilierul comercial Titov scria în decembrie 1832 referitor la studiul efectuat în anii 1828-1829 de unul din funcționarii Ministerului de Finanțe privind starea industriei manufacturiere și a comerțului în Moldova, Țara Românească și regiunea Basarabia: „Industria rusă nu mai găsește piață de desfacere în Principatele Române; mai mult chiar, orașul Iași, asemănător orașelor Brodî și Cernăuți, a devenit unul din locurile principale de depozitare a mărfurilor de contrabandă, acestea fiind aduse în special din Leipzig și Viena; și nu numai Basarabia, dar și guberniile Podolia, Herson și, parțial, Volânia și Kiev erau inundate de diferite mărfuri străine, în detrimentul comerțului și industriei noastre" (О мануфактурной 1832, 112).

Ca rezultat, pomenindu-se în situația când economia rusă nu mai era în stare să reziste principiilor liberei concurențe, țarismul a fost nevoit să-și reorienteze politica vamală de la liberalism la protecționism[2]. În consecință, la 27 februarie 1822 a fost adoptat noul tarif vamal, de data aceasta de ordin prohibitiv, care a intrat în vigoare la 12 martie același an[3]. Noul tarif urma să contribuie

[1] Noul tarif vamal este adoptat în Basarabia în noiembrie 1816 și se răspândea doar asupra unor mărfuri. Perceperea taxei vamale – „vama" se efectua, ca și în trecut, după obiceiul moldovenesc și constituia 3% ad valorem (AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 1).

[2] *Liberalism comercial* – semnifică importuri relativ libere sau restricții și/sau regim preferențial privind reducerea barierelor existente pentru menținerea sau creșterea barierelor pentru import. *Protecționism comercial* – prezintă folosirea deliberată, sau încurajarea restricțiilor la import pentru a permite producătorilor interni, relativ mai puțin eficienți să facă față concurenței producătorilor străini (Limbajul 2002, 73, 86).

[3] AISR, F. 1152, inv. 1, vol. I, 1822, d. 18, f. 1.

la stabilizarea economiei ruse. În timpul editării tarifului vamal din 1822, Departamentul economiei de stat comunica că „guvernul, după cum se ştie, în afară de scopul de a revedea taxele vamale în general ...urmărea scopul principal de a susţine industria autohtonă prin impuneri vamale, îndeosebi a mărfurilor importate”[4]. Tariful prohibitiv a fost susţinut de majoritatea contemporanilor, indiferent de concepţiile şi viziunile lor economice. General-maiorul Diugamel (fritreder – conform viziunilor sale economice) sublinia că sistemul protecţionist „a pus bazele unei industrii manufacturiere, iar ulterior a contribuit la dezvoltarea ei rapidă”[5].

Putem constata că odată cu adoptarea tarifului prohibitiv din 1822 perioada liberalismului relativ în politica comercială a ţarismului ia sfârşit. Cercurile guvernante din Sankt Petersburg s-au convins că economia Rusiei nu este în stare să respecte principiul „comerţului liber”, realizat parţial în anii precedenţi. În politica comercial-vamală externă ţarismul este nevoit să se întoarcă pe poziţiile protecţionismului, pe care va fi nevoit să se menţină pe parcursul celui de-al doilea pătrar al secolului al XIX-lea.

Ţarismul, având deja experienţa Poloniei, în cazul adoptării tarifului vamal din 1819, când cordonul vamal între aceste două ţări a fost suprimat şi stabilită o uniune vamală ce a deschis accesul liber al mărfurilor poloneze pe pieţele ruse şi care a prejudiciat puternic comercializarea mărfurilor industriale ruse, acum răspândeşte acţiunea noului tarif vamal din 1822 şi asupra Basarabiei. Ca rezultat, această măsură a provocat nemulţumirea atât a burgheziei comerciale basarabene, care s-a ciocnit de nenumărate restricţii în desfăşurarea comerţului extern, cât şi a cercurilor guvernante locale, adepţi ai integrării Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus. Astfel, motivând că tariful din 1822 interzicea importul unor mărfuri necesare populaţiei, care din lipsă de întreprinderi manufacturiere nu puteau fi produse în Basarabia, rezidentul imperial I.N. Inzov propune ca, până la suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru, în Basarabia să fie păstrat tariful vamal din 1819[6]. În noiembrie 1822 Consiliul de Miniştri discută propunerea lui I.N. Inzov, dar împăratul Alexandru I nu o acceptă şi dă dispoziţia de a aplica în Basarabia tariful din 1822[7].

Tarifului vamal din 1822 s-a răsfrânt negativ asupra comerţului Basarabiei. Fiind îngrădită din toate părţile de cordoane sanitaro-vamale, Basarabia s-a pomenit ruptă atât de la pieţele europene, cât şi de la piaţa internă rusă. Tariful vamal din 1822 stopa procesul de integrare a Basarabiei în sistemul pieţei interne ruse, frâna dezvoltarea nu numai a comerţului, dar şi a altor ramuri economice. Pe parcursul anilor 1823-1824 autorităţile locale îl informau pe guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele M.S.Voronţov, despre situaţia creată în Basarabia[8]. Pentru ameliorarea situaţiei, în aceşti ani au fost adoptate diferite decizii, instrucţiuni şi directive[9], dar acestea au fost puţin eficiente pentru redresarea stării din comerţ.

În asemenea condiţii, când Basarabia îşi păstra autonomia relativă şi regiunea era separată de guberniile interne ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar comerţul, atât exterior, cât şi cel cu guberniile interne ruse era reglementat de tariful prohibitiv din 1822, ţarismul ia decizia de a adopta un regulament ce ar reglementa comerţul cu Basarabia.

Adoptarea unor regulamente speciale la periferiile naţionale nu era ceva nou pentru administraţia imperială. La 23 ianuarie 1824 este adoptat Regulamentul cu privire la importul mărfurilor şi articolelor din Finlanda în Rusia (ПСЗРИ 1824, 22-26). Necesitatea adoptării acestui nou regulament a fost chemată de aceleaşi împrejurări ca şi în Basarabia – aplicarea în imperiu a tarifului vamal din 1822, ce cauza mari prejudicii teritoriilor nou-anexate şi separate de guberniile interne ruse prin cordoane sanitaro-vamale. Regulamentul din 23 ianuarie 1824 se referea, de fapt, doar la importul articolelor din Finlanda în Rusia şi importul mărfurilor străine din Finlanda în Rusia şi nu includea un compartiment special ce ar reglementa exportul mărfurilor din guberniile interne ruse în Finlanda. La baza importului mărfurilor finlandeze în Rusia au fost puse aceleaşi principii care, ceva mai târziu, au fost puse la baza importului mărfurilor basarabene în guberniile interne ruse, şi includea buletinul mărfurilor finlandeze permise pentru

[4] AISR, F. 452, inv.2, d. 200, f. 2.
[5] AISR, F. 560, inv. 38, d. 189, f. 15 verso-16.
[6] AISR, F. 560, inv. 4, d. 252, f. 1-1 verso.
[7] AISR, F. 560, inv. 4, d. 252, f. 1 verso.
[8] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 444, f. 27-27 verso.
[9] AISR, F. 560, inv. 4, d. 262, f. 1-3 verso.

import din Finlanda în Rusia, alcătuit din două părți: a) fără prezența certificatelor comerciale și fără plata taxei vamale și b) fără plata taxei vamale, dar cu prezența certificatelor comerciale puse la dispoziție de administrația locală orășenească finlandeză (ПСЗРИ 1824, 22-23).

Analiza Regulamentului cu privire la importul mărfurilor și articolelor din Finlanda în Rusia din 23 ianuarie 1824 ne permite să constatăm că principiile de bază ale acestui Regulament au fost incluse în Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825, cu evidențierea acelor particularități ce existau în comerțul Basarabiei cu guberniile interne ruse.

După mai multe discuții la 24 aprilie 1824 Departamentul comerțului exterior al Ministerului de Finanțe finalizează proiectul Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia[10]. Ministrul de finanțe E.F. Kankrin susținea că, luând în considerație faptul că unele mărfuri străine importate în Basarabia sunt destinate pentru consumul interior, iar altele pentru exportul de tranzit în Rusia, este necesar a alcătui un regulament „...atât pentru importul mărfurilor străine în Basarabia și, respectiv, prin teritoriul acesteia în Rusia, cât și pentru exportul mărfurilor basarabene în Rusia, iar al celor din Rusia în Basarabia”[11].

Pentru a discuta proiectul la ședința Consiliului de Miniștri, ministrul de finanțe l-a prezentat spre examinare ministrului de interne, care, la rândul său, l-a înaintat spre aprobare inițială contelui M.S. Voronțov[12]. Făcând unele obiecții pe marginea proiectului și ținând cont de specificul și de particularitățile economice și politice ale ținutului, acesta și-a confirmat opinia sa de altădată privind necesitatea suprimării cordonului vamal de la Nistru și transferarea lui la Prut și Dunăre, susținând că după lichidarea lui „...nu va mai fi nevoie de un regulament deosebit în comerțul cu Basarabia și că acest ținut va ieși din situația dificilă”[13].

După mai multe discuții în instituțiile de resort regionale și imperiale, la 17 februarie 1825, Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia a fost discutat de Consiliul de Stat și confirmat de împărat[14]. Prin conținutul său Regulamentul din 17 februarie 1825 se aseamănă mai mult cu un tarif vamal și se referă la trei mari probleme: despre mărfurile străine, importate în Basarabia și prin Basarabia în Rusia; despre mărfurile produse în Basarabia și exportate în Rusia; despre mărfurile ruse importate în Basarabia[15], care în ansamblu purtau un caracter nuanțat prohibitiv-protecționist.

Compartimentul întâi, reglementa importul mărfurilor străine în Basarabia și prin Basarabia în Rusia. Pentru importul mărfurilor străine prin Basarabia în Rusia se stabileau două vămi de clasa a doua, în Dubăsari și Movilău, care permiteau atât importul tuturor mărfurilor permise în baza tarifului vamal din 1822 și prezentate în buletin cu litera „A”, cât și al vinurilor moldovenești și valahe, dar care erau supuse taxei vamale. Mărfurile neindicate în buletin erau expediate în depozitele vamale[16].

Mărfurile din Sublima Poartă erau importate în Basarabia prin vămile de la Sculeni sau Reni, iar din Imperiul Austriac și alte state – prin vama de la Noua Suliță[17]. Regulamentul prevedea și modalitatea de importare a mărfurilor. La trecerea prin oficiile vamale, proprietarul mărfurilor era obligat să declare punctul final de destinație al mărfurilor – Basarabia sau Rusia. În cazul când mărfurile erau destinate pentru Basarabia, ele erau supuse taxei vamale conform tarifului și Statutului Comercial, iar dacă proprietarul acestor mărfuri dorea să le importe în Rusia, el era obligat la vămile ruse de la Nistru să plătească a doua oară taxa vamală, primind în schimb un certificat, la prezentarea căruia guvernul regional era obligat să-i restituie taxa achitată la vămile basarabene[18].

În cazul în care punctul de destinație al mărfurilor era Rusia, oficiile vamale Sculeni, Reni sau Noua Suliță, supunându-le controlului și taxei vamale, sigilându-le și, luând de la proprietar angajamentul de a le exporta peste Nistru în termenul stabilit, îi înmâna o etichetă, în care se arăta amănunțit numărul locurilor marfare și al sigiliilor puse, calitatea și cantitatea mărfurilor, când a sosit transportul de peste hotare și în ce termen urmează să treacă vămile de la Nistru[19].

[10] AISR, F. 1152, inv. 1, vol. I, 1824, d. 45, f. 2.
[11] AISR, F.1152, inv. 1, vol. I, 1824, d. 45, f.2 verso.
[12] AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 54 verso-55.
[13] AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 55
[14] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 21.
[15] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 21, 26, 28 verso.
[16] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 21 verso.
[17] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 22.
[18] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 22-22 verso.
[19] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 23.

Dacă însă proprietarul mărfurilor nu dorea ca mărfurile destinate pentru importul în Rusia să fie supuse controlului vamal, vămile cântăreau fiecare marfă şi o sigilau, luau de la proprietar angajamentul achitării, în baza Statutului Comercial, a sumei ce se forma din considerentul 5 ruble argint de la fiecare funt brut de loc comercial, în cazul în care mărfurile nu vor fi expediate în termenele stabilite. După aceasta vama, ca şi în primul caz, înmâna proprietarului eticheta[20].Mărfurile sosite în vămile de la Nistru erau supuse unui control minuţios şi, dacă totul era în ordine, erau permise pentru import în Rusia, conform tarifului şi Statutului Comercial. În asemenea condiţii, eticheta, în baza căreia au fost aduse mărfurile, era luată şi transmisă Departamentului comerţului exterior, cu menţiunea stării mărfii sosite şi sumei taxei vamale încasate. Proprietarului mărfii i se înmâna, în schimb, un certificat ce dovedea că marfa a fost exportată în Rusia, în baza căruia Administraţia Vamală din Basarabia înapoia proprietarului obligaţiunea asumată[21]. Dacă se întâmpla că din numărul locurilor comerciale indicate în certificat unele mărfuri lipseau, oficiile vamale de la Nistru indicau lipsa acestora atât în eticheta care era luată de la proprietarul mărfii pentru a fi expediată Departamentului comerţului exterior, cât şi în certificatul eliberat acestuia pentru a fi prezentat la oficiile vamale de la Prut şi Dunăre. Dacă în oficiile vamale de la Nistru mărfurile erau aduse fără etichetă, din considerentul că fuseseră aduse în Basarabia până la adoptarea acestui Regulament, importul lor în Rusia era permis doar în baza achitării depline a taxei vamale conform tarifului[22].

Regulamentul permitea importul mărfurilor străine prin Basarabia în Rusia doar persoanelor ce aveau dreptul la comerţul exterior. Pentru importul pe mare, prin Basarabia în Rusia, mărfurile străine puteau fi importate doar prin portul dunărean Reni, în acel temei ca şi mărfurile importate prin oficiile vamale Sculeni şi Noua Suliţă şi cu respectarea strictă a condiţiilor tarifului[23].

Regulamentul stabilea termenul transportării mărfurilor din vămile basarabene în cele ruse de la Nistru: din oficiul vamal Sculeni în cel de la Dubăsari şi Movilău – 12 zile; din Reni în Dubăsari – 19 zile, iar în Movilău – 29 zile, din Noua Suliţă în Dubăsari – 23 zile, iar în Movilău – 18 zile[24].

Compartimentul doi al Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 se referă la exportul mărfurilor din Basarabia în Rusia. Conform Regulamentului, mărfurile din Basarabia indicate în buletin cu litera „A" erau permise pentru export în Rusia fără nici un obstacol, fără certificate şi fără plata taxei vamale, prin toate oficiile şi punctele vamale situate între Basarabia şi Rusia[25].

În lista mărfurilor destinate pentru exportul în Rusia fără plata taxei vamale şi fără certificate au fost introduse acele mărfuri, care nu erau solicitate pe piaţa internă rusă şi erau exportate în cantităţi neînsemnate (Мунтян 1971, 273). Din ele făceau parte produsele agricole: cerealele, crupele, seminţele de in şi cânepă, inul şi cânepa, legumele şi fructele etc.; produsele zootehnice: lâna, pieile şi părul aspru neprelucrat, carnea proaspătă şi afumată, mezelurile, seul, laptele etc.; peştele proaspăt şi icrele; obiectele de meşteşugărit şi de artizanat: cazmalele, coşurile, funiile, cărbunele de lemn, cărămida, ţigla, obiectele de olărit, varul, lutul, nisipul, vasele din lemn etc.

În schimb, mărfurile din Basarabia, indicate în buletin cu litera „B", puteau fi exportate în Rusia în baza certificatelor eliberate de guvernul regional, prin care se confirma că aceste mărfuri sunt produse în ţinut. În certificat erau fixate, în amănunte, cantitatea şi calitatea mărfii, greutatea sau mărimea ei, locul proveniençei şi de cine a fost produsă[26]. Aceste mărfuri, cu excepţia sării, vinului, ţuicii din fructe şi poamă, puteau fi exportate prin toate oficiile şi punctele vamale de la hotarul dintre Basarabia şi Rusia, fără nici un obstacol şi fără plata taxei vamale. În cazul în care apăreau suspiciuni, marfa era stopată în vamă, iar autorităţile locale şi chiar Departamentul comerţului exterior erau înştiinţate despre aceste încălcări[27].

Sarea, vinurile, ţuica din fructe şi poamă de Basarabia puteau fi exportate în Rusia doar prin vămile de la Dubăsari şi Movilău, în baza unui certificat special (ce atesta proveniença locală a mărfii) şi după achitarea accizului[28]. Prin urmare, Regulamentul din 17 februarie 1825 nu acorda locuito-

[20] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 23-24.
[21] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 24 verso-25.
[22] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 25-25 verso.
[23] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 26.
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 984, f. 11 verso.
[25] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 26 verso.
[26] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 26 verso-27.
[27] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 27-27 verso.
[28] AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 27 verso-28.

rilor Basarabiei dreptul la exportul mărfurilor în Rusia, din considerentul că de dreptul comerţului pe întreg teritoriul imperiului beneficiau, conform reformei din 1824 a ghildelor, doar negustorii de ghilda întâi şi cei de ghilda a doua, pe când negustorii basarabeni nu erau împărţiţi în ghilde.

Compartimentul trei al Regulamentului din 17 februarie 1825 era dedicat importului mărfurilor ruse în Basarabia. El prevedea că toate mărfurile permise pentru export în baza tarifului din 1822 erau importate în Basarabia fără nici un obstacol şi fără plata taxei vamale. Dreptul de a importa mărfuri ruse în Basarabia îl aveau negustorii ruşi ce dispuneau de dreptul la comerţ pe întregul teritoriu al imperiului, dar cu respectarea în Basarabia a particularităţilor locale privind comerţul[29].

Regulamentul din 17 februarie 1825 a lovit destul de puternic asupra exportului din Basarabia în Rusia a vinului şi sării, mărfuri destul de solicitate pe piaţa internă rusă. Spre exemplu, exportul sării prin punctele vamale ale districtului Odesa (Maiaki, Parcani, Ovidiopol, Nikolaev şi Herson) s-a redus de la 1670345 puduri în 1824 la 1011432 puduri în 1828 (Коммерческая 1825, № 9)[30].

Analiza izvoarelor de arhivă ne permite să concluzionăm că în perioada 1812-1830 în politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia pot fi determinate convenţional două perioade corespunzătoare, în fond, etapelor de integrare a provinciei în sistemul pieţei interne ruse. Hotarul ce desparte aceste două perioade este adoptarea Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825, care, concomitent, semnifica trecerea ţarismului de la politica liberală la cea prohibitiv-protecţionistă în comerţul Basarabiei cu guberniile interne ruse.

Regulamentul din 1825 s-a răsfrânt negativ asupra exportului mărfurilor din Basarabia în Rusia şi a lovit puternic nu numai asupra acestei ramuri a comerţului, dar a afectat şi dezvoltarea altor ramuri economice. După acordarea dreptului de a importa liber mărfurile ruse, Basarabia a devenit o piaţă avantajoasă pentru mărfurile de manufactură şi fabrică rusă.

Regulamentul a influenţat direct comerţul de import, micşorând substanţial importul mărfurilor industriale din ţările europene şi minimalizând poziţiile negustorilor străini – îndeosebi ale celor austrieci, pe piaţa basarabeană.

Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 este un argument elocvent al politicii colonial-comerciale a ţarismului în Basarabia.

Bibliografie

Limbajul 2002: Limbajul comerţului (Bucureşti 2002).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Киняпина 1968: Н.С. Киняпина, Политика русского самодержавия в области промышленности (20-50-ые гг. XIX в) (Москва 1968).

Коммерческая 1825: Коммерческая газета, 31 марта, № 9 (Москва 1825).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 117 (Ист.) (Кишинев 1971).

О мануфактурной 1832: О мануфактурной и торговой промышленности в Молдавии, Валахии и Бессарабской области. В сб.: ЖМТ, №1 (Санкт Петербург 1832).

Прошин 1961: Г.Г. Прошин, Таможенный тариф 1819 года. В сб.: Исторические науки, №4 (Москва 1961).

ПСЗРИ 1824: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXIX, 1824, №29739 (Санкт Петербург 1830).

Страхова 1984: Н.П. Страхова, Тариф 1816 года во внешнеторговой политике России. В сб.: Из истории культуры и общественной мысли народов СССР: Сборник научных статей (Москва 1984).

Страхова 1990: Н.П. Страхова, Тариф 1819 г. во внешнеполитических планах России. Вестник Московского ун-та. Сер. 8, история, №3, Москва, 1990.

[29] Ibidem, f. 28 verso-29.
[30] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 10, f.3.

Priority directions in trade and customs policy of tsarism in Bessarabia in the first third of the 19th century

Abstract

In this article, based on archival documents and the published, the changes that have occurred in Russian commercial legislation of Bessarabia after its annexation to the Russian Empire are analysed. These changes were conditioned by the following economic and political circumstances:

1. After the Congress of Vienna, Tsarism fearing of diplomatic isolation, tends to bind all the countries participating in the congress with such a system of treaties and agreements, which would be excluded infringement of equilibrium of forces in Europe. The seek of allies, wish to retain the rapport of forces established in Europe and its prestigious role, the fear to find itself in diplomatic isolation made Tsarism become adept of free trade policy. To achieve this goal, Tsarism is forced to move from prohibitive custom tariff of 1810 to the liberal tariffs of 1816 and 1819 which reflected the principle of free trade established at the Congress of Vienna.
2. The tendency to promote free trade policy was reflected directly and over Bessarabia. After adoption of the customs tariff of 31 March 1816, in Bessarabia are adopted new legislative acts, which were generalized in the Council of Ministers decision of 28 November 1816, the purpose of which was to reorient Bessarabian trade from traditional European markets to Russian internal market and to prepare the ground for the inclusion of Bessarabia in the economic and political system of Russian Empire.
3. But the decision to obey free trade policy taken at the Congress of Vienna by European countries wasn't observed. Russia has proved to be the only country that acceded to the principle of free trade. From the adoption of liberal custom tariff in 1819 beneficiated Prussia, Austria and Poland. The new tariff has aroused a negative reaction from the Russian bourgeoisie, which was unable to face free competition from European goods and merchants. The price was an important test for the younger Russian industry, which despite all efforts could not reset, because trade policy did not meet the country's interests. This was shown directly on development of external commerce, whose balance, for the first time during many years, becomes negative.
4. Finding itself in the situation when the Russian economy was no longer able to withstand the principles of free competition, tsarism was forced to switch custom policy from liberalism to protectionism. As a result, on February 27th 1822 a new customs tariff was adopted, this time prohibitive, which came into force on March 12th that year. The new rates would help stabilize the Russian economy.
5. With the adoption in 1822 of the prohibitive tariff the period of relative liberalism in tsarist trade policy ends. Government circles in St. Petersburg convinced that the Russian economy is not able to observe the principle of "free trade", conducted partly in previous years. In its foreign custom and commercial policy tsarism is forced to return to the positions of protectionism, which would have to be maintained during the second quarter of the 19th century. The result of this policy is adoption of the "Regulation on trade with Bessarabia" on February 17th 1825.

Основные направления таможенно-торговой политике царизма Бессарабии в первой трети XIX века

Резюме

В статье на основе новых, а также опубликованных архивных документов анализируется изменения которые были внесены в российское коммерческое законодательство Бессарабии после ее аннексии Российской империи. Эти изменения были обусловлены следующими экономическими и политическими обстоятельствами:

1. После Венского конгресса, Санкт Петербург, опасаясь дипломатической изоляции, стремится связать все страны-участницы Конгресса такой системой договоров и соглашений, которые бы исключали нарушении баланса сил в Европе. Поиск союзников с тем чтобы сохранить соотношение сил, и свои престиж в Европе, и опасение оказаться в дипломатической изоляции привели, к тому что царизм становится сторонником либеральной политики. Для достижения этой цели, правительство вынуждено отменить таможенный тариф 1810 года, а вместо него принять новые либеральные тарифы, 1816 и 1819, отражавшие принципы свободной торговли, принятые на Венском конгрессе.
2. Тенденция к поощрению политики свободной торговли нашла отражение непосредственно и в отношение Бессарабии. После принятия таможенного тарифа 31 марта 1816, в Бессарабии, были приняты новые законы, которые были утверждены Постановлением Совета министров от 28 ноября 1816, целю которых являлась переориентация торговли с традиционными рынками Европы на внутренний российский рынок и подготовить почвы для включения Бессарабии в экономическую и политическую систему Российской империи.

3. Однако политика свободной торговли, принятое на Венском конгрессе в европейскими странами не соблюдалось. Россия оказалась единственной страной, присоединившейся к принципу свободной торговли. Принятием либеральных таможенных тарифов в 1819 году воспользовались Пруссия, Австрия и Польша. Новые тарифы вызвали негативную реакцию со стороны русской буржуазии, так как она не выдерживала конкуренции с иностранными купцами и товарами. Тарифы были серьезным испытанием для молодой российской промышленности, которая, несмотря на все усилия, не смогла противостоять европейской конкуренции, так как такая торговая политика не отвечала интересам страны, сказалось и на развитии внешней торговли, баланс которой впервые за последние годы, стал отрицательным.
4. В сложившейся ситуации, когда российская экономика оказалась не в состоянии следовать принципы свободной конкуренции, Санкт Петербург был вынужден переориентироваться с либеральной таможенной политики к протекционистской. В итоге 27 февраля 1822 был принят новый таможенный тариф, на этот раз запретительный, который вступил в силу 12 марта того же года. Новый курс имел целью стабилизировать российскую экономику.
5. Запретительный тариф, принятый в 1822 г., ставил последнюю точку в либеральной торговой политике царизма. Правительственные круги Санкт-Петербурга были убеждены, что российская экономика не в состоянии следовать принципам «свободной торговли», частично соблюдавшимся в предыдущие годы. Царская внешнеторговая политика, вынуждена была вернуться к позициям протекционизма, который был в силе в течение второй четверти XIX века. Результатом этой политики, стало принятие 17 февраля 1825 г. Положения о торговле с Бессарабией.

01.03.2010

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova.

Alexandru Bordian, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova.

CÂTEVA DATE DESPRE URMAŞII LUI MANUC BEY (sec. XIX - înc. sec. XX)

Alina Felea

1. Marele dragoman Manuc Bey.

Dragoman al Porţii Otomane, consilier de stat al Imperiului Rus, Manuc Bey Mirzoian a fost o persoană bine cunoscută la începutul secolului al XIX-lea. Cu privire la activităţile sale politice s-au scris monografii, articole ştiinţifice şi publicistice (Ionescu 1976; Bezviconi 1938). În acest studiu, la baza căruia au stat testamentele lui Manuc Bey şi ale fiicei sale Pemba, oferim câteva date din relaţiile între membrii familiei lui Manuc, din viaţa copiilor săi, nepoţilor şi strănepoţilor. Cercetarea se bazează atât pe materiale de arhivă, cât şi pe lucrări publicate.

La 31 octombrie 1822, în Judecătoria civilă regională a Basarabiei a fost primită cererea epitropilor averii consilierului de stat Manuc Bey: consilierul de stat Nedoba şi clucerul Burda, de a înregistra testamentul lui Manuc Bey în cartea de acte[1]. Ei au prezentat testamentul elaborat în limba armeană la 19 iulie 1815 în Kronstadt, semnat personal de Manuc Bey, cu traducerea în limba rusă. Diata a fost certificată de Grigorie, arhiepiscopul armenilor din Basarabia. Testamentul urma să fie deschis în prezenţa soţiei lui Manuc-Hanuma, a tatălui ei Haduş Arutiun şi a lui Asvadur, precum şi a unei persoane din partea Guvernului Rus, numit de către împărat[2]. Pentru a înregistra un document în limba armeană a fost invitat preotul armean Harutiun[3].

Acest testament a cauzat câţiva ani de litigiu între moştenitori. În acelaşi timp, este o sursă importantă pentru studiul de mentalitate şi de cotidian al epocii, precum şi pentru studiul liniei genealogice a lui Manuc.

Viaţa privată a oricărei familii este de multe ori ascunsă de privirile celorlalţi. Cu toate acestea, testamentele ocupă un loc separat, deoarece devin cunoscute nu numai familiei, ci şi întregii societăţi, în special în urma proceselor judiciare. Testamentul a însemnat nu numai transferul de bunuri mobile şi imobile la moştenitori. Testatorul revizuindu-şi viaţa, a tras concluzii şi a dat indicaţii privind împărţirea proprietăţii şi recomandări cu privire la viaţa viitoare a membrilor de familie, fără a uita cel mai important aspect – împăcarea sufletului, pentru comemorarea sa.

Manuc Bey Mirzoian s-a născut la Rusciuk (azi Ruse, Bulgaria) în 1769, în familia lui Mardiros Mirzoian şi a Mamilei, fiica lui Hamum Oglu. Prima dată Manuc Bey s-a căsătorit în 1786 cu fiica unui armean bogat din Rusciuc, Aveţ. A doua oara Manuc Bey s-a căsătorit în 1794 cu Maria, fiica lui Hagi Haritiun (Ionescu 1976, 26). În urma activităţii politicii active a lui Manuc, familia sa a ajuns în Ţara Românească, de unde a putut pleca abia în 1816. La 27 mai 1816, Luca Chirico, consulul rus de la Bucureşti şi prietenul lui Manuc Bey, a înmânat paşaportul pentru Manuc Mariam, soţia lui Manuc Bey şi pentru ceilalţi membri ai familiei (Bezviconi 1935, 25). Mariam a fost însoţită de către doi fii, Murad şi Feyrat, şi patru fiice, de sora Mirdira, de un apropiat al familiei Babik Yakubici şi de 11 angajaţi (Ionescu 1976, 189). Pentru a crea condiţii mai bune pentru călătorie s-au cheltuit bani enormi. Au fost închiriaţi 90 cai, două şarete, nouă căruţe mari. Au fost însoţiţi de doi medici, un preot, custodele copiilor, un bucătar, doi ofiţeri şi 11 arnăuţi, până la Focşani. Din cauza drumurilor rele şi a opririlor frecvente, la Hânceşti au ajuns în 40 de zile, după care toţi au fost ţinuţi în carantină pentru încă 15 zile (Ionaşcu 1971, 625-626). Deşi au plecat din Braşov în mijlocul lunii septembrie, la Hânceşti au ajuns la 15 noiembrie 1816 (Ionescu 1976, 180).

[1] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 354, f. 2.
[2] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 354, f. 2.
[3] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 354, f. 2.

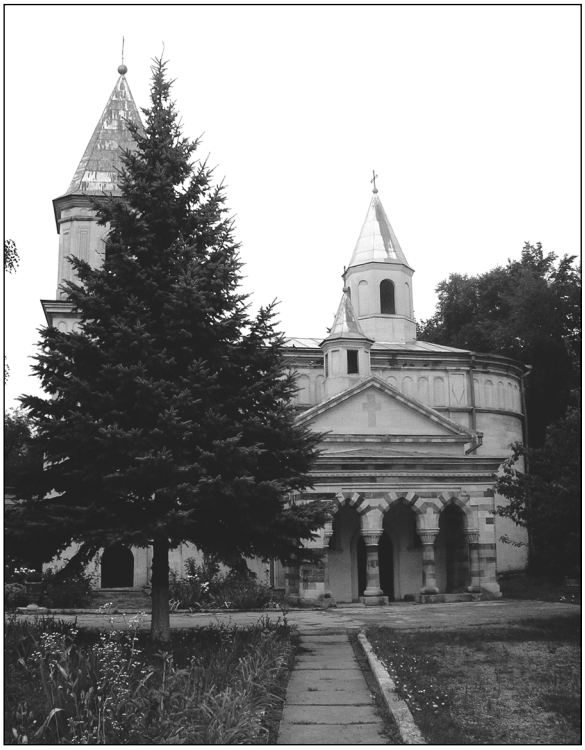

2. Biserica armeană, locul înmormântării marelui dragoman Manuc Bey şi a fiicelor lui.

Manuc Bey a decedat la 20 iunie 1817 (Ionescu 1976, 193)[4]. El a fost înmormântat în pridvorul bisericii armene din Chişinău. După Manuc Bey a rămas văduva, Mariam (în testament e numită Hanuma), şi şase copii: doi băieţi şi patru fete. Din testament, din documente de arhivă şi studii, am identificat numele lor: Murad (în documente Murat, Ivan, Ioan) şi Feriat (în documente Grigore, Feriad)[5], Mariam (în documente Maria), Pemba (în documente Kaniane, Keiani, Gaiane, Gayrana)[6], Gadara (în documente Gadiria, Gatera, Ecaterina), şi Tebera (în documente Ghebera)[7]. Cercetătorul Gh. Bezviconi identifică în mod greşit numele fiicelor lui Manuc, presupunând că numele unei fiice este Pemba, iar al altei – Gaiane (Bezviconi 1938, 46). Istoricul susţine că alături de Manuc au fost înmormântate două fiice, Miriam şi Gaiane, ultima decedând la 3 februarie 1824. Ca urmare a cercetării, am constatat că Pemba este Gaiane şi că anume ea a fost înmormântată alături de tatăl şi de Miriam.

La 17 septembrie 1828, în vârstă de 45 ani, a decedat Mariam, văduva lui Manuc. Ea a fost primul reprezentant al acestei familii, îngropat în cripta din Hânceşti (Bezviconi 1938, 46).

Mariam (Maria), fiica lui Manuc, a decedat la 24 februarie 1822, fiind celibatară, şi a fost înmormântată în pridvorul bisericii armene din Chişinău[8].

Pemba (Kaniani) s-a căsătorit cu Iacob Melikterabov (tot el Avitisyan - n.n.)[9]. În arhiva lui T. Pruncu, cercetătorul Gh. Bezviconi a depistat o scrisoare a arhiepiscopului Grigorie Zakharyan de la Chişinău, adresată lui Asvadur Avedov, datată cu 22 ianuarie 1822. În ea arhiepiscopul îi relata că a aflat din scrisorica primită de la văduva lui Manuc Bey, că fiica ei, Pemba, se căsătoreşte duminică, în ziua de Sfântul Serghie cu Akob-Aga. Văduva solicita lui Avedian, ca unui bun prieten, să-l urmărească pe Melekterabov, pentru că îl bănuieşte pe viitorul ginere în rele intenţii, având în vedere bogăţia unei tinere fete. Arhiepiscopul s-a angajat să clarifice, cu Patriarhul Constantinopolului, dacă Iacob a fost căsătorit anterior şi să precizeze alte aspecte (Bezviconi 1938, 46). Scrisoarea şi alte documente în mod clar arată atitudinea negativă a văduvei faţă de viitorul ginere. Deşi nu negăm existenţa acestei scrisori, este discutabilă datarea ei. Fără îndoială, aceasta trebuia să fie scrisă mai devreme. În continuare vom prezenta documente din care reiese faptul că scrisoarea ar putea fi scrisă până în ianuarie 1820.

Iacob Melekterabov depune o cerere pe adresa Judecătoriei civile regionale a Basarabiei, în care declară că s-a căsătorit cu Kaniani la 30 luni după moartea lui Manuc Bey[10]. În decizia Curţii judiciare Orhei, din 29 octombrie 1824, se spune că după căsătorie, la 6 februarie 1820, Melekterabov a semnat un contract cu mama soţiei în dreptul de a gestiona moşia Hânceşti, până la maturitatea lui Murad. Pentru muncă Iacob urma să primească 7000 de lei, iar conform testamentului lui Manuc, Pembei pentru 100 de mii trebuia să-i fie cumpărată o moşie lângă Odesa, iar 50 mii urmau să-i fie acordate din profituri[11]. Din petiţia epitropilor moşiei lui Manuc Bey şi a lui Murad, fiul lui Manuc Bey, către împărat, constatăm că Melekterabov a administrat moşia din 22 martie 1820

[4] Cauza morţii n-a fost clar fixată, ceea ce a dat naştere la o serie de presupuneri.
[5] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 138.
[6] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 168-169. În cererea epitropilor moşiei, din 28 aprilie 1824, este numită Gairana, al cărei testament Mariam cere să fie distrus.
[7] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 226.
[8] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 136v.
[9] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1025, f. 1.
[10] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 160.
[11] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 139.

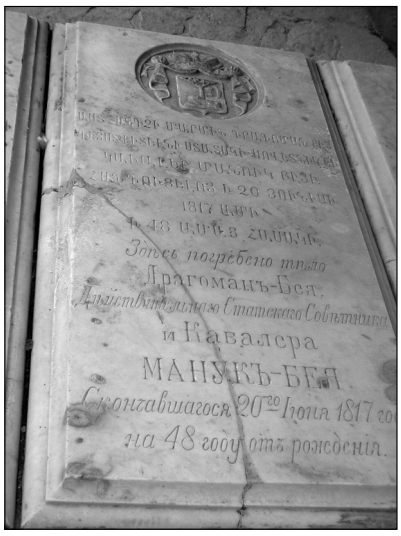

3. Piatra de mormânt a lui Manuc Bey.

4. Piatra de mormânt a Mariei, fiica lui Manuc.

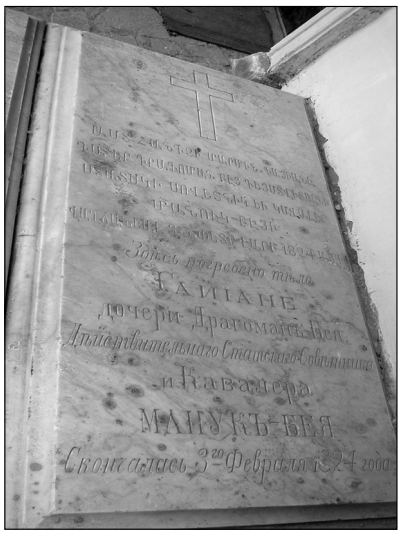

5. Piatra de mormânt a Pembei (Gaiane), fiica lui Manuc.

până în 22 august 1822[12]. Prin urmare, Pemba şi Iacob s-au căsătorit până la 6 februarie 1820.

La căsătorie Kaniani nu a primit zestre. La 12 octombrie, apoi la 14 noiembrie 1823, Pemba şi-a întocmit diate. Testamentul din 14 noiembrie era secret, scris de testatar, întărit de ştampilă şi de semnăturile martorilor.

După o boală îndelungată, la mai puţin de patru ani de la căsătorie, la 3 februarie 1824 Kaniani a decedat şi a fost înmormântată în biserica armeană. Potrivit testamentului, 140 de mii de lei Pemba îi lăsa soţului, iar 10 mii de lei – mamei şi fraţilor[13]. La 30 mai 1824 Iacob Melikterabov a depus o declaraţie în instanţă şi a cerut începerea anchetei în vederea îndeplinirii condiţiilor testamentului[14]. Prin decret împăratesc, Judecătoria din Orhei a fost obligată să investigheze cazul lui Melekterabov urgent, fără a sta în rând, pentru a nu-i provoca daune morale. Cererea mai era semnată de către consilierul Krupenski, secretarul Chirică şi „stolnacialnik" Nikolog[15].

La 31 mai 1824 Melekterabov a depus o altă declaraţie în instanţă, explicând circumstanţele cazului. Manuc Bey a lăsat fiicelor câte 150 mii lei, dintre care de 100 mii trebuia să se cumpere moşii, iar 50 de mii urmau să fie daţi bani-cheş. După 30 de luni de la moartea lui Manuc (prin ianuarie 1820 - n.n.), Melekterabov a cerut banii, daţi drept zestre Pembei. Dar epitropii au răspuns că de banii respectivi s-a cumpărat moşia Hânceşti. Nedorind să intre în conflict cu rudele soţiei sale, Melekterabov a decis să aştepte şi să se mulţumească cu procentele[16].

La 11 iunie 1824 consilierul colegial Sturza, mareşal al nobilimii din Basarabia, confirmă faptul că una dintre fiicele lui Manuc, şi anume Kiana, fiind bolnavă, în ianuarie 1824 a întocmit o diată şi i-a cerut s-o păstreze pe timpul vieţii, iar după moartea ei – s-o dea citirii în Adunarea nobililor din Basarabia[17]. Imediat după această declaraţie au fost înmânate două citaţii, cu numărul 1968 lui Melekterabov şi 1969 – epitropilor lui Manuc –, cu un comentariu că, în termen de cincisprezece zile sunt obligaţi a se prezenta în instanţă[18]. La 26 iunie Iacob Melekterabov va trimite judecătoriei testamentul Pembei în original, solicitând confirmarea în scris a primirii acestuia[19]. Epitropii lui Manuc răspund Judecătoriei ţinutale Orhei că nu recunosc legitimitatea petiţiei şi a pretenţiilor lui Melekterabov, sub motiv că familia Melekterabov n-a avut copii[20]. În iulie 1824, au fost audiaţi martorii: reprezentantul Judecătoriei civile regionale a Basarabiei, consilier de stat Piotr

[12] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1025, f. 17. Cererea e datată cu 6 octombrie 1832. Epitropii şi Murat îl învinuiesc pe Melekterabov de ascunderea a 69163 lei şi 34 parale.
[13] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 6-6v.
[14] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 1.
[15] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 2-2v.
[16] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 6-6v.
[17] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 19.
[18] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 24-25.
[19] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 27-28. Semnează în manieră franceză Jacques de Melikterabov.
[20] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 29-30.

Vasilisov şi reprezentantul Consulatului austriac Iosif Lukaszewicz[21]. Testamentul putea fi emis în diverse situaţii, de aceea, mai ales în cazul când testatarul era neştiutor de carte, prezenţa martorilor era o condiţie obligatorie. Martorii au rolul cheie în procesul de autentificare sau confirmare a veridicităţii şi valabilităţii testamentului. În cazul contestării diatelor, martorii erau obligaţi să depună mărturie. Deosebit de important acest fapt era în cazul în care testamentul era în formă orală şi numărul de martori prezenţi nu era suficient. Testamentul Pembei a fost contestat de către rudele ei, de aceea a fost urmată procedura legală de confirmare a testamentului. Fiind interogaţi, martorii au comunicat, că în dimineaţa de duminică, ianuarie 20, 1824, angajatul lui Melekterabov Ilia Malter, la cererea doamnei Pemba Melekterabov, l-a invitat pe reprezentantul Curţii Penale Regionale, consilierul de stat Piotr Vasilisov să-l viziteze seara[22]. În aceeaşi seară, Vasilisov, împreună cu reprezentantul consulatului austriac Iosif Lukaszewicz a vizitat familia Melekterabov. Dupa schimbul de salutări, dna Melekterabov a scos din haine o hârtie. În limba turcă, iar pentru domnul Lukaszewicz, în franceză, Pemba Melekterabov i-a informat că acest document este scris de ea personal şi le-a solicitat semnăturile în calitate de martori. La început, invitaţii au refuzat să semneze, spunând că nu cunosc limba armeană. Atunci doamna Melekterabov a explicat că este testamentul elaborat de ea şi că-i roagă să semneze. La o examinare atentă a actului martorii au observat trei părţi: un text în limba armeană, urmat de textul în limba franceză, semnat de postelnicul Schin, şi mai sus de rânduri – un sigiliu de ceară cu litere P M G. În acelaşi timp, doamna Melekterabov le-a cerut să păstreze secretul până la timpul potrivit. Consultându-se şi găsind testatara în deplinătatea facultăţilor mintale (care era o condiţie necesară pentru întocmirea testamentelor - n.n.), Vasilosov şi Lukaszewicz au decis să îndeplinească rugămintea Pembei şi au semnat testamentul[23].

La 24 iulie 1824 Melekterabov a scris o plângere în instanţă, susţinând faptul că epitropii n-au prezentat nici o dovadă în afară de testamentul lui Manuc Bey[24]. După 6 zile epitropii răspund că, în momentul întocmirii testamentului, Manuc Bey dispunea de bani, dar apoi a cumparat Hânceşti (Ganceşti), apoi familia s-a cheltuit pentru înmormântare şi restul de bani nu a fost suficient nici pentru a achita datoriile[25]. De asemenea, după redactarea testamentului lui Manuc Bey i s-a născut încă un fiu. Moartea subită l-a împiedicat pe Manuc Bey să scrie un alt testament, care l-ar include pe al doilea fiu, şi i-ar plăti datoriile. O văduvă cu copii nu poate rămâne fără întreţinerea zilnică, iar contractul încheiat între Miriam şi Iacob Melekterabov nu era valid. Un alt argument a fost faptul că în momentul morţii în casa nu s-a găsit suma de 960000 lei, astfel dorinţa lui Manuk Bey nu poate fi executată. Însă Melekterabov la 26 august a prezentat inventarierea averii lui Manuc Bey, dovedind faptul că bani au fost[26]. Relaţiile dintre soacră şi Melekterabov se acutizează şi mai mult după declaraţia văduvei lui Manuc, Mariam, că proprietatea celor două fiice decedate îi aparţine. De asemenea, Mariam Manuc cerea să se distrugă diata Pembei, sub pretextul că a fost redactată fără ca ea sa fie înştiinţată[27]. Iacob Melekterabov susţinea că soacra a avut o relaţie tensionată cu fiica şi după căsătorie Pemba a fost la întreţinerea totală a soţului. Potrivit lui, mama n-a ajutat fiica în timpul vieţii sale. El o acuza pe soacră, că împotriva voinţei fiicei ei, a cheltuit 104 mii lei pentru achiziţionarea diferitor lucruri de la Constantinopol, şi pentru 43 750 lei a cumpărat din Sankt Petersburg mai multe şaluri, depozitate în lăzi[28]. De asemenea, primii epitropi au recunoscut drepturile Pembei şi ale lui Iacob, plăţile de dobânzi pentru primul an fiind achitate[29]. Potrivit deciziei Judecătoriei Orhei din octombrie 29, 1824 moştenitorul lui Manuc Bey şi tutorii sunt obligaţi să plătească lui Melekterabov 140000 lei, conform testamentului[30]. Petiţia de apel a fost depusă de către epitropi în decembrie 4, 1824[31].

Un an mai târziu, pe 24 octombrie, văduva lui Manuc Bey a apelat prin mandatari la secretarul de gubernie Franz Gayddik. Ei şi-au exprimat nemulţumirea faţă de decizia instanţei din 24 octombrie 1824. Mariam a declarat că ginerele ei, consilier al curţii din Hamburg Agop Avidisyan, şi-a schimbat numele în Malektorabov, ceea ce

[21] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 44, 262.
[22] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 201.
[23] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 201.
[24] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 68-71.
[25] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 68-71.
[26] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 80-81.
[27] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 82-83.
[28] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 86v.
[29] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 86v.
[30] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 198.
[31] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 170.

înseamnă „Colonelul, care deţine stăpânire asupra Universului". Ea l-a acuzat că îi bătea fiica şi declara că el este vinovat de moartea fiicei[32]. În registrul Judecătoriei civile regionale a Basarabiei s-a înregistrat că Melekterabov a primit o dobânda de 16000 lei[33].

La 19 martie 1827 ancheta a constatat că administratorii au minţit cu privire la data de depunere a recursului[34].

La 27 august 1829, în Judecătoria civilă regională a Basarabiei a fost recepţionat un raport, de la Judecătoria Orhei despre recuperarea de la moştenitorul lui Manuc a banilor în favoarea lui Melekterabov pentru o parte din moştenire. Conform contractului încheiat pe trei ani şi trei luni lui Melekterabov îi datorau 35000 lei, plus 19249 de lei şi 30 parale pentru administrarea moşiei. Însă în ziua numită de instanţă, la 26 august 1829, epitropii averii lui Manuc, maiorul Deleani şi dr. Zucker nu au fost prezenţi[35]. Mai târziu, în decembrie 1829, maiorul şi cavalerul Piotr Artemievici Deliani, consilier principal Cristofor Akimovici Lazarev, dr. Ivan Zucker şi fiul lui Manuc, Murat, au scris o petiţie către împărat, prin care informează că au primit două citaţii: 1) 10 august 1829, să apară în instanţa de judecată la 26 august şi 2) 3 septembrie 1829. Nu au fost prezenţi la şedinţa de judecată pe motive obiective: ciuma. Localitatea Hânceşti a fost încercuită şi pusă sub carantină. Carantina a fost ridicată abia la 19 decembrie 1829. În acelaşi timp, Deliani era la Herson, iar ceilalţi erau bolnavi. Ei solicitau retragerea cazului din Curtea civilă din Basarabia şi reexaminarea acestuia[36]. La 7 februarie 1830 petiţia a fost examinată şi s-a decis ca să fie reanchetat cazul, pentru investigaţii suplimentare, precum şi posibilitatea de apel pentru ambele părţi implicate în conflict[37]. Raportul privind audierea în Judecătoria civilă regională a Basarabiei a fost primit în februarie 20, 1830[38].

La 4 decembrie 1831 Melekterabov a intentat un nou proces împotriva epitropilor şi a orfanilor proprietarului Manuc Bey[39]. La 24 februarie 1832 Judecătoria ţinutului Orhei a raportat Judecătoria civilă regională a Basarabiei că, în conformitate cu Decretul din această instanţă din februarie 2, 1832, a obligat epitropii moşiei Manuc Bey de a plăti 140 de mii de lei, cu dobânda cuvenită[40].

Bezviconi menţionează că deşi drepturile familiei lui Manuc la titlu princiar nu a fost recunoscut, cu toate acestea, bogăţia şi legăturile de familie au ţinut moştenitorii pe o poziţie înaltă în societate (Bezviconi 1934, 55). Fiica lui Manuc – **Gatera** (Gadara, Ecaterina) (1806-1880), s-a căsătorit, înainte de 26 august 1824[41] cu şambelanul Cristofor Achimovici Lazarev (1789-1871)[42], fiul fondatorului Institutului de Limbi Orientale din Moscova „Lazarev" Akim (Joachim) Lazarev (1826) (Базиянц 1959; Базиянц 1973)[43]. Ei erau descendenţi ai unei familii nobile armeneşti. Cristofor Achimovici Lazarev, consilier principal, pentru un timp a fost epitropul moşiei lui Manuc Bey, unde a întâlnit-o pe viitoarea sa soţie. El a fost implicat activ în problemele legate de moştenirea lui Manuc. În 1841, Cristofor a fost director al Institutului de Limbi Orientale din Moscova „Lazarev" (Базиянц 1973, 40). În 1850, dreptul de tutore a fost extins în mod considerabil, Cristofor Lazarev invitându-şi în consiliul de administraţie al institutului mulţi dintre compatrioţii lor. Armenii au început să trateze această instituţie în calitate de instituţie centrală pentru educaţia copiilor lor, în spiritul naţional. În familia lor s-au născut trei fiice şi un fiu – **Maria, Anna, Elizaveta** şi **Ivan (Hovhannes**).

Fiica Ecaterinei Manuc şi a lui Cristofor Lazarev, **Maria**, s-a născut la Moscova la 18 aprilie 1822. Maria s-a căsătorit la 27 iunie 1843 cu contele, general Maurice E. Nierod (Nieroth) (Otto Moritz, Moritz Gustavovich, Mauritius Efstafevich, Mihail Efstafevici) (Томазов f.a.)[44]. Maurice E. Nieroth a decedat la 3 aprilie 1871 (Bezviconi 1938, 48) şi

[32] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 187-189v.
[33] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 196.
[34] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 288.
[35] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1025, f. 1.
[36] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1025, f. 3-3v.
[37] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1025, f. 5, 9.
[38] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1025, f. 5, 9.
[39] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1208, f. 1.
[40] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1208, f. 14-14v.
[41] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 80-81. În registrul întocmit de Melekterabov la 26 august 1824 e menţionat că celui de-al doilea ginere soacra i-a dat 140 000 din zestre conform testamentului.
[42] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 521, f. 200.
[43] În 1815, la Moscova, Ioachim Lazarian a înfiinţat un colegiu armean privat, care în 1827 a fost transformat în Institutul de Limbi Orientale Lazarev.
[44] Maurice Nieroth s-a născut pe moşia Kui, gubernia Estlanda (Estonia de azi), la 4 mai 1815. A parcurs o carieră militară de la instructor militar (1863-1866), până la general-locotenent (30.08.1863), cavaler al ordinului Sfântul Gheorghe clasa 4, Sf. Vladimir clasa 2 şi Sf. Anna de clasa 1 cu săbii, Sf. Anna clasa 2 cu coroana imperială şi săbii, şi Sf. Anna clasa 3 cu fundă, Sf. Stanislav clasa 1.

a fost înmormântat într-un cimitir din Ţarskoe Selo, numit Kazan (Томазов f.a.). Maria a fost proprietara unei case de piatră, la Moscova, a satelor Lypoveţ şi Kursevo, uezdul Danilov, provincia Iaroslavl, şi moşia Bogdanovca, judeţul Bender, gubernia Basarabia. Despre Maria relatează prinţul S.S. Abamelek-Lazarev, vorbind despre portretele care sunt stocate în familie, numind-o matuşă (Базияниц 1982, 62). Maria a decedat la 9 august 1912 în Rukolinno, lângă Vyborg şi a fost înmormântată în acelaşi cimitir din Ţarskoe Selo (Томазов f.a.).

Din această căsătorie s-au născut doi fii şi trei fiice: 1) **Gustav Christofor** (Efstafi Mavrikievici, Efstafi Mihailovici), născut la Nisa (Franţa), pe 3/15 ianuarie 1845, a fost ofiţer şi a murit în 1871 (Томазов f.a.).

2) **Nicolae Johann** (Nikolai Mihailovici), s-a născut la 9 mai 1847 şi a murit înainte de 1912 (Томазов f.a.).

3) **Maria-Olga** (Olga Mihailovna), s-a născut la Sankt Petersburg la 30.03/11.04 1854. S-a căsătorit la Nisa, în perioada septembrie 1879 - noiembrie 1881, cu Orestis de Castelnuovo. A murit în La Gardiol (Franţa), la 3 septembrie 1897, şi este înmormântată în cimitirul Caucade din Niţa (Томазов f.a.).

4) **Elizabeta Cristiana** (Elizaveta Mihailovna), s-a nascut la Moscova la 20 iulie 1862. A fost domnişoară de onoare la curte. A murit la 9 martie 1954, înmormântată în cimitirul din Saint-Genevieve-de-Bois – Franţa (Томазов f.a.).

5) **Ecaterina Maria** Nierod s-a născut la 13 ianuarie 1850 în Sankt Petersburg şi a fost botezată pe 18 februarie 1850, în Biserica Sf. Ana (Томазов f.a.). S-a căsătorit la 14 aprilie 1870 cu baronul Fabian Iacov Fromgold (Fabian Gustav) Schilling (10.06.1830-29.04.1917) (Томазов f.a.; Bezviconi 1938, 48). Neamul de baroni Schilling a fost înregistrat în matricula nobilimii din Kurlanda (Letonia de azi) în 1620, 17 octombrie, aprobată de Senat în 1853, şi înregistrată în partea V din Cartea genealogică a guberniei Estonia (Энциклопедический 1896, 564)[45]. Ultimii ani i-a petrecut în localitatea Orgena, din uezdul Veysenshten, unde a şi murit în 1917, la 29 aprilie. Catherine a decedat la 6 mai 1874 şi este înmormântată în Ţarskoe Selo, la cimitirul Kazan (Томазов f.a.). Din această căsătorie s-au născut doi copii: viitorul baron **Maurice Schilling** (1872-1934) şi **Henrietta**. Baronul **Maurice Schilling** e cunoscut în Rusia ca **Mauritius Fabianovich Schilling** (Авдеев f.a.)[46]. La doi ani a rămas fără mamă, în grija tatăl său şi bunicului. Băiatul era adesea bolnav, de aceea familia a locuit, pentru o perioadă lungă de timp, în staţiunile din Elveţia şi Germania. În 1884, baronul Fabian Gustav Schilling s-a pensionat, s-a mutat cu traiul la Moscova, şi băiatul a fost trimis la gimnaziul privat al lui L.I. Polivanov. În 1891, Mauritius s-a înscris la Facultatea de Drept de la Universitatea din Moscova. În 1894 a fost luat în serviciul Ministerului Afacerilor Externe. Ordinul de înscriere a lui Moritz în Ministerul de Externe datează din 28 mai. Cariera sa diplomatică s-a desfăşurat la Viena (în 1898, secretar al doilea al Ambasadei Ruse), Haga (1899), Vatican (1902-1908, reprezentant al Consulatului Rusiei), Roma şi Paris, unde a fost în 1908-1910 prim-secretar al Ambasadei Ruse. Între 1911-1916 a fost director al cancelariei şi al Departamentului politic nr. 1 din cadrul Ministerului Afacerilor Externe şi, împreună cu Sazonov – ministru, a condus negocierile privind alianţa cu România. În 1912, el e şambelan al Curţii imperiale şi senator. În 1914 l-a însoţit pe împăratul Nicolai II la Constanţa, unde a fost decorat cu „Steaua României" (Авдеев f.a.). Bezviconi constată că a acolo s-a împrietenit cu Ion Brătianu I (Bezviconi 1938, 48). În 1916, a primit rangul de hofmaistru şambelan, după care Schilling s-a retras din serviciul diplomatic. Înainte de 1917, el s-a pronunţat de mai multe ori în cadrul Consiliului de Stat privind necesitatea reformelor în cadrul politicii Guvernului în provinciile baltice. Revoluţia l-a găsit în Petrograd (Авдеев f.a.). După revoluţie, baronul Schilling, care s-a pensionat, a plecat în străinătate. Prin Stockholm, el a mers la Londra, apoi la Paris (Авдеев f.a.). Iarna lui 1933-1934 baronul Maurice Schilling a petrecut-o la Hânceşti (Bezviconi 1938, 48). Apoi a plecat la Paris, unde a murit în luna septembrie a aceluiaşi an şi a fost înmormântat la cimitirul rus din Saint-Genevieve-des-Bois (Авдеев f.a.).

Henriette Schilling s-a căsătorit cu baronul Paul Joseph Korff. Neamul Korff e înregistrat în matricula nobilimii din Kurlanda august 2, 1631.

[45] Membrii acestei familii poartă titlul de baron în actele oficiale din 1818.

[46] Fond М.Ф. Шиллинга за 1899 г. (ГАРФ, Ф. 813, оп. 1, д. 123).

Membrii acestei familii s-au calificat cu titlul de baron în acte oficiale, începând cu 1819.

Anna Lazareva, fiica lui Cristofor Lazarev şi a Ecaterinei Manuc Bey s-a căsătorit cu Ivan Davidovici Delianov. Delianov a fost consilier de stat, senator (1865), director al Bibliotecii Publice Imperiale (1861), ministru al educaţiei (din 16 martie 1882). În familia lor s-a născut un fiu, Cristofor Ivan (martie 18, 1853 - mai 1864)[47].

Ivan Lazarev, fiul lui Cristofor Lazarev şi al Ecaterinei Manuc Bey, s-a născut în 1843 (Базиянц 1982, 62, 72-73)[48]. El a fost un copil bolnăvicios şi familia a mers des peste hotare, pentru a-l vindeca. La Florenţa, în aprilie 1845, Lazarev a comandat un bust al copilului la un sculptor local – Panpoloni, pentru 500 de franci. Ivan a murit la vârsta de şase ani, în anul 1850. În memoria lui, la începutul anului 1851, în Institutul Lazarev a fost numită secţia de pregătire „departamentul de pregătire cu numele minorului Ivan Lazarev". Acest department a fost întreţinut din procentele celor 60 de mii de ruble donate de Lazarev, în amintirea copilului decedat (Базиянц 1982, 51).

Potrivit Marii Enciclopedii Sovietice şi Enciclopediei lui Brokhaus şi Efron, fiica lui Cristofor Lazarev, s-a căsătorit cu prinţul georgian Abamelek Semion Davidovici (1815-1888) – curtean, milionar, om de ştiinţă, autor al mai multor lucrări asupra economiei Rusiei, de istoria minelor, comandant al regimentului de husari, plecat în rezervă în 1859 în gradul de general-maior (Шилов 2003, 64; Князья 1996, 10; Базиянц 1982, 149, 150). Era **Elizaveta Lazareva** (1832-1904)[49]. În 1853 pictorul Zarianko (1818-1870) a pictat un portret al lui Semion Abamelek, iar în anul 1854 – un portret al lui Elizavetei. În 1862, din cauza unei îndelungate boli, Cristofor Lazarev a transmis conducerea moşiilor sale ginerelui Semion Davidovici Abamelek. În 1871 a decedat ultimul descendent pe linie masculină al neamului Lazarev – Cristofor Ekimovici şi numele de familie Lazarev, prin decret special, a fost trecut (1873) soţului fiicei. Semion Davidovich Abamelek-Lazarev a fost un tutore de onoare al Institutului Lazarev. În 1873 Elizaveta Abamelek-Lazarev a răscumpărat moşia din Perm de la surorile sale şi a devenit proprietară a patru uzine: Cermozovsk, Kizelovsk, Polaznensk şi Hohlovsk. Elizaveta era proprietară, iar soţul ei administrator, care cunoştea nu numai conducerea uzinelor, dar şi pe meşteri (Шилов 2003, 64 ,65, 66).

Elizaveta Lazareva şi Semion Abamelek au avut un fiu, Simon, şi trei fiice: Ecaterina, Elena, Elizaveta (Шилов 2003, 64). Fiicele s-au căsătorit, cu cneazul L.M. Meşcerski, cneazul Gagarin, respectiv, contele Olsufev.

Semen Semenovich Abamelek-Lazarev (1851-1916), fiul Elizavetei, a studiat la Universitatea din Sankt Petersburg, pe care a absolvit-o în 1881. S-a ocupat cu ştiinţa şi a călătorit foarte mult. Într-o astfel de călătorie în 1882 a descoperit placa din Palmira. Pentru această descoperire, precum şi pentru lucrările ştiinţifice Academia Franceză l-a recunoscut ca asociat. S-a căsătorit în 1897 în Helsingfors cu Maria Pavlovna Demidova San-Donato (născută după unele date la 22 ianuarie 1876, după altele în 1877, la Kiev, botezată la 30 ianuarie; decedată în 1955 în Pratolino), vestită atât prin frumuseţe, cât şi prin nume. Împreună l-au înfiat pe cneazul Pavel Caragheorghevici, prinţ-regent al Serbiei. El a murit în septembrie 1916 şi e înmormântat în Nazran. Cu moartea lui s-a sfârşit neamul Lazarev (Базиянц 1982, 150-152).

Fiul lui Manuk, **Murat** (Ioan) s-a născut la 7 martie 1810 în Bucureşti, a fost botezat la 15 martie de preotul Mardiros în biserica armeano-gregoriană „Sfântul Gheorghe"[50]. În 1833 la 27 iulie Murat a intrat în serviciul Cancelariei şi pentru serviciu bun la 12 octombrie 1834 a fost decorat. La 21 ianuarie 1836 din proprie dorinţă s-a eliberat din serviciu[51]. Ivan a participat în războiul ruso-turc din 1828-1829 ca funcţionar cu însărcinări spe-

[47] http://russianfamily.ru/d/delanov.html

[48] Portretul se află în sala Muzeului Rus din Petersburg. Despre călătoria dată Bazianţ a găsit date în arhiva Matenadaran din Erevan, архив Лазаревых, оп. 84, п. 116, д. 106.

[49] RGIA, F. 880, оп. 5. Материалы к истории рода Абамелек-Лазаревых; документы личные, о прохождении службы и семейная переписка их. Записки Х.Е. Лазарева и др. документы, связанные с его службой при командующем имп. Главной квартирой А.Х. Бенкендорфа и при Главной квартире 2-й армии (1826-1829 гг.) – о международных отношениях России, о военных действиях русских войск, о заключении мира с Персией и Турцией. Материалы о постройке и деятельности Лазаревского института восточных языков в Москве, по попечительству над армянскими церквями в Москве и Петербурге; документы к истории Армении. Документы личные и об имуществе родственников Абамелек-Лазаревых: А.Д. Баратынской, Гагариных, Деляновых, Демидовых, Е.Д. Иодковской, Кукушевых, Манук-Бей, Нирод. За 1717-1918 гг. РГАДА, Ф. 1252, 4664 ед. хр., 1527-1917.

[50] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 6v.

[51] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223.

6. Palatul lui Murat din Hânceşti (1927, 2010).

ciale al Statului-Major al armatei, sub comanda generalului contele Bekkendorf (Bezviconi 1934, 55)[52]. El a fost căsătorit cu sora contelui Delianov, Elena Delianov. Elena s-a născut la Moscova pe 10 ianuarie 1820 şi a murit pe 9/21 ianuarie 1870, la Geneva. În 1845 aveau un fecior de doi ani[53].

7. „Palatul vânătorului", construit la comanda lui Murat de către arhitectul Bernardazzi.

Din căsătoria lui Murat cu Elena (Egina) Delianov s-au născut trei fiice şi un fiu[54]: 1) Maria (Miriam), născută în 1842 şi decedată la Paris, în l935, 2) Cadara (Ecaterina), născută în anul 1845 la Hânceşti, 3) Elena (Egina, Olga), născută în 1854 în Hânceşti şi decedată în 1920, şi 4) Grigore, născut în 1855 la 5 octombrie la Hânceşti. **Ecaterina** s-a căsătorit la 9 iulie 1881 cu un senator italian, marchizul Pietro L. Shedoni (Schedoni). Martori la nuntă au fost Semion Davidovici Abamelek-Lazarev şi Mardiros Nazarov. **Olga** s-a căsătorit la 23 iunie 1878 în Hânceşti cu şambelanul Bonifaciu Maximilian Maria, Contele Hatsfeld (Hatzfeld) von Trahenberg (Trachenberg) (1854-1921), fiul ambasadorului german de la Paris. După Primul Război Mondial, ca cetăţeni străini, surorile au refuzat fictiv la proprietate în favoarea Mariei. După moartea contesei Olga Hatsfeld (Hatzfeld) von Trahenberg (Trachenberg), în 1920, o moşteneşte soţul, care s-a căsătorit cu Aline Janssens (Iansens). Însă a supravieţuit prima soţie doar cu opt luni. Contesa, Alina Janssens (Iansens) s-a căsătorit cu un producător belgian Louis Cole (Louis Kollee), care începe un lung proces pentru moştenirea averii urmaşilor lui Manuc Bey[55].

Grigore Manuk Bey, fiul lui Murat, s-a născut la 5 octombrie 1855 şi a fost botezat la 7 noiembrie 1855 în biserica armeană din Hânceşti[56]. Conform atestatului de maturitate de la gimnaziul din Rimelevsk, între august 1874 şi 1878 îşi continuă studiile la Facultatea fizico-matematică, secţia ştiinţe naturale a Universităţii Imperiale din Novorosiisk. La 7 septembrie 1878 i se conferă titlul de student şi dacă intră în serviciu i se va acorda clasa 12[57]. Serviciul militar urma să-l petreacă ca persoană care a finisat o instituţie de învăţământ de rangul I[58]. De la 8 iulie 1893 nobilul Grigore Manuc Bey a fost introdus în dreptul de proprietate a localităţilor Hânceşti, Loganeşti, Stolniceni, Spărieţ, ţinutul Chişinău; Caracui, Ialpuşeni, Sărăţica Nouă, ţinutul Bender; Ceadâr, Oraca, Cugurlui, Sarateni, Sărăţâca, ţinutul Ismail; de la 23 iulie 1893 localitatea Garbuţcani, ţinutul Soroca; de la 22 iulie 1893 localitatea Sancauţi din

[52] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 7.
[53] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2302, f. 18v.
[54] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 22.
[55] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 22.
[56] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 13.
[57] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 4.
[58] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 4.

ţinutul Hotin[59]. La 2 iulie 1889 a fost decorat cu ordinul Sfântul Stanislav clasa III[60]. La 3 martie 1902 locuia în hotelul „Londra" din Chişinău[61]. A dus o viaţă frivolă şi a murit din cauza unei boli cumplite la 1 august 1902 la Odesa. Dintr-un comunicat despre decesul lui Grigore se constată că nu are urmaşi direcţi, doar trei surori, dintre care două căsătorite, iar cea mai mare, Maria era fată mare[62]. Bezviconi constată că era prea târziu să se căsătorească, boala distrusese starea lui de sănătate. Grigore a fost înmormântat în Hânceşti (Bezviconi 1938, 48, 49).

Feirat (Gregory) Manuc Bey s-a născut între 15 iunie 1815, atunci când Manuc şi-a întocmit testamentul, şi iunie 1816 – când au fost emise paşapoartele pentru familia lui Manuc Bey pentru plecarea din Ţara Românească. A fost ofiţer în Garda Imperială, a locuit la Paris, unde a orbit şi a murit în 1890 (Bezviconi 1938, 48).

Descendenţii lui Manuc Bey au avut legături dinastice cu familii nobile cunoscute nu numai în Rusia, dar şi peste hotarele Imperiului Rus. Totodată urmaşii lui au fost oameni de ştiinţă respectaţi în mediul academic european.

Bibliografie

Bezviconi 1934: G. Bezviconi, Armenii moşieri. Manuc-Bei. In: Din trecutul nostru, nr. 3-4, ianuarie (Chişinău 1934).

Bezviconi 1935: G. Bezviconi, Ultimii descendenţi ai familiei Mirza-Bey în România. In: Din trecutul nostru, anul 3, nr. 21-24, iunie-septembrie (Chişinău 1935).

Bezviconi 1938: G. Bezviconi, Manuc-Bei, ed. II (Chişinău 1938).

Ionaşcu 1971: I. Ionaşcu, Veniturile şi cheltuielile casei Manuc Bei în anii 1815-1818. Revista Arhivelor 4, 1971.

Ionescu 1976: S. Ionescu, Manuc-Bei zaraf şi diplomat la începutul secolului al XIX-lea (Cluj-Napoca 1976).

Авдеев f.a.: С. Авдеев, Дневники М.Ф. Шиллинга (апрель-июль 1899 г). Фундаментальная электронная библиотека, ЭНИ «Российский Архив» (http://feb-web.ru/feb/rosarc/rad/Rad-331-htm).

Армянская f.a.: Армянская апостольская церковь Санкт-Петербурга (http://www.spb-business.ru/show.php?directory=70798).

Базиянц 1959: А.П. Базиянц, Лазаревский институт восточных языков (Москва 1959).

Базиянц 1973: А.П. Базиянц, Лазаревский институт в истории отечественного востоковедения (Москва 1973).

Базиянц 1982: А.П. Базиянц, Над архивом Лазаревых (Москва 1982).

Князья 1996: Князья Абамелек и Абамелек-Лазаревы. Родословная роспись (Пермь 1996).

Талалай f.a.: М.Г. Талалай, Генеалогия Демидовых, князей Сан-Донато (по зарубежным источникам) (http://www.indf.ru/demidoff.asp?page=3&t=174&m=4).

Томазов f.a: В.В. Томазов, Графы Нероды (Grafen von Nieroth), (http//www/petergen.com/dk/nieroth.pdf)

Шилов 2003: А.В. Шилов, С.С. Абамелек-Лазарев в истории предпринимательства на Урале. Вестник Пермского Университета, История, Вып. 4 (Пермь 2003).

Энциклопедический 1896: Энциклопедический словарь, под ред. Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, том. XXXIX (Санкт-Петербург 1896).

Anexa 1

Завещание Манук-Бея[63]

Перевод по точному смыслу духовного завещания Действительного Статского Советника Манук-Бея, написанного на Армянском языке.

Верный перевод надписи пакета.

С богом сие завещание, составленное мною Манук-Беем, в Кронштате 1815-го июля 19-го дня; сию духовную запечатанную, распечатать неиначе как в присутствие трех лиц, и одной особы от Российского Правительства, и именно при супруги моей Хануме, при отце ея Хадуш Арутюн и

[59] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 6.
[60] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 3.
[61] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 17.
[62] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 22.
[63] AMRM, F. 88, inv. 1, d. 2223, f. 22.

Асвадур, также и одной особы, со стороны Российского Правительства, назначенной Его Величеством Милостивейшем Государем Император.

Перевод содержания

Вот награда ниспосланная от Бога, мне рабу Его, который не был я удостоен, как то Вотчины, гостиной двор, деньги, дорогие вещи и прочее.

Я написал ниже сего все, выводя Экстракт своим счетам, которые составлены мною 1815-го года 6-го июля, и поныне оные счеты еще находятся. Да утвердить и да дарует Господь Иисус Христос наследникам моим в роды родов благополучное владение.

Гостиной двор, именуемый куртевекя, в документах котораго написано, сколько именно саженей земли заключается.

Напротив гостинаго двора по той стороне реки земли 65 сажень.

Вотчину Драгомирешть верхнюю, купленную от Фалкояна.

Вотчину Драгомирешть нижнюю, купленную от Балачана.

Вотчины Паласка и Мотяска, купленные от Котрочана.

Вотчину Тулешть, купленную от Ипсилантия.

Вотчины, называемые, Попешть, Зорба, Броболичу и Мудурчаны, купленные от Монастыря Михаила-Воды. Часть земли, простирающейся от Димбовицы до реки Млерово.

Вотчину Косана 300 саженей, купленную от Змаранды Фалкоянки.

Вотчину Чорогирла, купленную от жены Самуркаши Джупанойка.

Вотчину Тенкобешт, купленную от Кокореска.

Вотчину Пагара, купленную от Стольника Димитраки.

Вотчину Хаджи Георги, купленную от Гжи Змаранды.

Вотчину Попасул, купленную от Ватава Костакия посредством Николопула.

Вотчину Кунешть, купленную от Манчулеска.

Виноградный сад, купленный от Кожохаря Хаджи Андрон.

Виноградный сад, купленный от Гжи Фалкоянки.

Виноградный сад, купленный мною от Алека Фалкояна.

Виноградный сад, купленный мною от Кокореска.

Виноградный сад, называемый Флоренты, что на Земли митрополии, купленный от Санджи.

Мой дом в Букарестах с землею и строением.

Мой дом, купленный при церкви.

Цыганы, купленные мною от Монастыря Сналнгоул.

Наш цыган Пекарь.

Сад, купленной у Кяжна.

Большой бриллиант 10-ти каратной.

Большой прибор с чепраком, узоры коего шиты кораллами.

Все что в доме находится, как то ружейные збруи, все драгоценности и разные вещи, словом все что Бог мне дал, как то вышеупомянутые имения и вотчины, также горы, купленные от Дудескула, и горы купленные от Бенджескула, все сие оставляю сыну моему Мурату, дабы он Божиею милостию владел в роды родов, с таким однако условием, что ни он ни сыновья его могли бы продать из числа их вотчин и земель хотя одну пядь, ниже заложить кому-либо под заем денег. Я оставляю одного Мурата владельцем всех сих имений он Мурат распоряжает всем и собирает доходы, также имеет он выдать как ниже сего мною написано в назначенные места, а остальное израсходывать, по нем же один старший его сын вступит во владение подобно ему, также и по нем от перворожденного сына, перворожденному же остается владение и распоряжение именим, но ни один из них нев праве, хоть одну пядь земли продать, променять или заложить, но если кто из наследников моих учинит сие, то старший преемник наследства обязан у него име-

ние отобрать и выкупить, либо кто оное сделает, в противность меня и права своего поступить. Я приказываю Мурату и наследникам его обратить дом, что близ церкви в хорошее училище, строение и ограда онаго должны быть кирпичные, на постройку же училища употребить 25 000 левов. В сем училище бедных 30 мальчиков армянской нации, должны учиться без платы двум языкам, Армянскому и другому правительства, которое в то время будет. Расходы и жалованье обоим учителям, кои нужны для сего училища, должны быть производимы из доходов выше писанных вотчин, остающейся чатям весь доход должен разделиться на две части, из которых одна часть принадлежать будет Мурату и владетелям перворожденным воспоследующим ему. А другую часть, которая оставатся будет, также разделить на две части, из коих одна из двух частей, каковую Бог ниспослет, должна составить кассу, которая бы из года в год возрастала до тех пор, пока соберется сумма, на которую можно бы купить вотчину. И как только таковая сумма достаточна будет, обязаны на оную купить вотчину и сию купленную присоединить к таковым же вотчинам, оставленным мною, ида будет как оныя. Сей порядок существовать имеет таким образом, дабы навсегда приращением покупаемы были вотчины и присоединились оные к другим вотчинам, как о сем написал. Мурат и наследники его обязаны действовать вышеизясненным образом. А другая часть должна быть сохранена в одном месте, из числа сих денег выдавать вторым и третьим детям и дочерям их. Сие распоряжение соблюдено будет в точности, как я пишу. Есть ли по неблаговолению Божию Мурат не будет иметь наследников мужского пола, тогда сын перворожденный старшей дочери моей, должны быть после него владетелем, но я имя Манука, есть ли же и она не будет иметь детей, тогда перворожденный сын других дочерей моих должны быть владетелем то есть сие владение надлежит переходить от мужска до женска пола и один только перворожденный и старший будет владелецем и попечителем. Как Мурат ныне еще малолетен, то я оставляю управителем Асвадура над ним, и над всеми делами, пока Мурат достигнет 21-го года своего возраста, а за труды Асвадура я определяю получать ему из означенных доходов 5000 левов ежегодно. Супруга моя должна жить в доме вместе с Муратом, и часть дохода предназначаемаго уделом Мурата, на прожиток израсходована будет чрез руки супруги моей, но она не может издерживать более дом его Мурата. В случае естьли жена моя выйдет замуж, тогда она лишается всего, Мурату надлежит остаться в доме, а супруге моей выйтить из онаго, лишаясь уже всего, токмо данныя ей драгоценности имеют остаться при ней. Таким образом я по моей доброй воле учинил сию духовную. Есть ли кто пожелает более или менее сего завещания, да будет проклят, ибо Бог Трудами и потом лица даровал сии вотчины и именье мне случе его, и Ее так определил по справедливости. Да будет сие за благо принято как мною, так и наследниками моими.

Раб Божий Манук.

На обороте

Долги, росписки и деньги, каковыя я имею

Оставил я на сохранение у Асвадура для покупки монетных штук каждая в 100 пара, из числа остатка тех денег по его расчету, когда 1-го июля отправился он в Букарест, пятьдесят шесть тысяч восемьсот два лева 56,802

Июня 27-го отдал я Асвадуру в товарищество по его обязательству сто пятьдесят тысяч левов.....50,000

Июня 27-го долг нашего Арютюна из процентов по векселю его пятнадцать тысяч левов15,000

Июня 27-го долг нашего Хаджи Ага по векселю его десять тысяч левов 10,000

Июня 27-го долг нашего Киркора и Саркича по их векселям пять тысяч левов 5000

Майя 26-го долг Сикеларя Кир. Йордакия 15,000 черв. По векселю его, которые составляют двести десять тысяч левов с процентами 210,000

Долгъ Ионеса Аги по векселю его с процентами пятнадцать тысяч левов..... 15,000

Долгъ Венской кассы Хаджи Константина поп из Германштата 20,000 гульденов серебром, которые составляют шестьдесят тысяч лев.....60,000

Долгъ Самфиракия сына Константина поп семь тысяч восемдесят левов 7,080

Долгъ Г-на Булгакова 1000 черв. Голанских по его векселю, которые составляют четырнадцать тысяч..... 14,000

Долгъ Генерала Милорадович 5600 черв., из коих принадлежат мне за Ангелакия 600 черв., которые составляют семдесят тысячь левовь 70,000

Долгъ Апела изь Петербурга 35000 рублей, которые составляють сорокъ три тысячи семьсотъ пятьдесятъ левовъ 43,750

Долгъ Аги Иоакима изъ Петербурга 7458 гульденов, составляетъ девять тысячь триста двадцать два лева 9,322

Долгъ Алмалия Ени 32808 руб. которые составлятъ сорокъ одну тысячу десять левовъ41,010

Долгъ Галипъ Паши тридцать четыре тысячи лев 34,000

Долгъ Сикиларя отъ Харибоглу шесть тысячъ семьсотъ пятьдесять левовъ.....6,750

Долгъ Монастыря Котрочанъ съ процентами тридцать шесть тысячь левовь.....36,000

Долгъ жены Бану-Гики 150 чер. которые составляютъ две тысячи сто левов 2100

Доходъ горъ сего года, которой иметь быть собрань семь тысячь пятьсотъ левовъ..... 7,500

Долгъ Ханемъ Оглу, Хаджи Агопу Бонцугу и Кара Саркизу три тысячи левовъ 3000

Серебра на дватцать семь тысячь триста восемдесять восемь левовъ..... 27,388

Монетныхъ штукъ стопарныхъ и 147 параграмовь, посланныхъ мною два раза въ Вену, простираются до ста тысячь левовъ 100,000

И которые будутъ высланы изъ Вены Асвадуру

Медь проданную, или непроданную составляетъ всего на дватцать восемь тысячь левовъ28,000

При мне находится и я беру съ собою 1500 черв. Голанскихъ на дватцать одну тысячу двести шестдесятъ два лева 21,262

Еще находится при мне голанскихъ червонцевъ 200, а принадлежащия Димитракию 100 черв. и 3000 флор., которые составляютъ шесть тысячь триста лев ..... 6,300 лев.

Провизиу, скотоводства и ружей находящихся въ моей деревне, также деньги выданные мною дляобработывания виноградныхъ садовъ сего года десять тысячь левовъ 10,000

Следовательно общая сумма простирается до девятисоть шестидесяти одной тысячи восьмисотъ семидесяти шести левовъ.....961.876

Изъ оной суммы вычитая следующие Ахметъ Ефендию по прозванию Захуратъ двести двадцать тысячь четыреста дватцать девять левовъ..... 220,429

741,447

Вычитая должные мною детям моего брата отъ 1813 года по обязательству тритцать четыре тысячи триста девятнадцать левовъ 34,319

707,128

Вычитая за 2,1/2 года процентныхъ денегъ принадлежащихъ детямъ моего брата восемь тысячь пятьсотъ левовъ..... 8500

698,628

Вычитая долженствующие быть заплачены банкирамъ, коимъ я обещалъ дать пятнадцать тысячь пятьсотъ пятьдесятъ пять лев 5,555

683,073

Есть ли должные мне суммы рублями заплачены будутъ Алмелеемъ, Апеломъ и Г-и Иоакимом, тогда осталось я должнымъ Хаджи Манчуку за остатокъ шелка четыре тысячи левовъ 4,000

679,073

Тоже остается за товаръ Хаджи Алтиноглу Степану заплатить тысячу пятьсотъ левовъ... 1,5000 лев.

678,573

Изключая долговъ здесь записанныхъ, я недолженъ ни одного даже денешкою никому.

Изъ капитала мною оставляемаго ныне, то есть изъ 678,573 левовъ, я назначаю, дабы выданы были старшей дочери моей въ день бракосочетания и свадьбы ея 150,000 левовъ, на оные деньги обязаны купить одну мошию,стоющую 100 тыс. левовъ и дать въ руки ея 50 тыс. левовъ, а всего ей сто пятьдесятъ тысячь..... 150,000.

528,573

Я оставляю дочери моей Пембе въ день бракосочетания 150 тыс. лев., изъ каковыхъ денегъ обязаны купить мошию,стоющую 100 тыс. лев. и ей въ руки выдать 50 тыс. лев., а всего ей сто пятьдесятъ тысячь ..... 150,000.

378,573

Я оставляю дочери моей Гадары выдать 150 тыс. лев. въ день бракосочетания, но также купить ей мошию на 100 тыс. лев. и дать ей въ руки 50 тыс. лев., а всего ей сто пятьдесятъ тысячь левовъ ..... 150,000.

228,573

Я оставляю дочери моей Теберы выдать 150 тыс. лев. въ день бракосочетания, но также купить мошию на 100 тыс. лев. и выдать ей въ руки 50 тыс. лев., а всего ей сто пятьдесятъ тысячь левовъ ..... 150,000.

Затемъ еще оставаться должно семдесятъ восемь тысячь пятьсотъ семдесятъ три лева 78,573

Изъ числа сихъ 78,573 лев. Обязаны отделить для души моей 28,573 лева, какъ то

Въ Ечмиадзинской монастырь две тысячи лев 2000
Въ Ерусалимъ къ спомоществованию шесть тысячь левовъ ..... 6,000 лев.
Въ Монастырь Св-го Иоанна Претечего тысячу лев 1,000
Въ пустыню Кытуцъ две тысячи левовъ 2000
Въ пустыню Лиме две тысячи левовъ 2000
Беднымъ Армянамъ Города Рущука три тысячи лев 3,000
Беднымъ Армянамъ Города Букареста две тысячи лев 2000
Священникамъ изъ Рущука пятьсотъ левовъ 500
Священникамъ изъ Букареста тысячу левовъ 1,000
Дочери Тазеноли, то есть дочери Григорья две тысячи пятьсотъ левовъ 2500

Григорию, то есть сыну дяди моего две тысячи 2000
Двумъ сыновьямъ Хаджи Ристакесъ тысячу лев..... 1000
Двумъ дочерямъ Ага Бабика, именно Марию и Симаи две тысячи левовъ.....2000
Затемъ остающиеся израсходованы будутъ при погребении моего тела, какъ то Беднымъ, священникамъ и Архиереямъ одна тысяча пятьсотъ семдесять три лева 1,573

28,573

Что составитъ сумму дватцать восемь тысячь пятьсотъ семдесятъ три лева.

Остается пятьдесятъ тысячь лев.....50,000

Засимъ еще остается изъ вышеупомянутой суммы 50 тыс. левовъ, кои оставляю Мурату, при томъ оставляю ему и сомнительный долгъ на Еремии Степанове, также и другие таковые долги на туркахъ, все что изъ оныхъ долговъ будетъ выручено и взыскано, а равно вотчины и прочие доходы, доле и все оставляю Мурату и наследникамъ его на томъ правиле какъ изъяснено выше на предыдущихъ страницахъ. Дочери мои неимеютъ права получить иное что, какъ только каждая изъ нихъ по сто пятидесяти тысячь левовъ, какъ я написалъ, и сии 150тыс.лев. отданы будутъ въ день бракосочетания каждой изъ моихъ дочерей. Произращаемый доходъ отъ сихъ денегъ до дня ихъ брака остается въ пользу Мурата, а въ замену сего и Муратъ отъ нихъ сестеръ своих ничего не потребуетъ за сделанные расходы до выхода ихъ замужъ, какъ онъ представляетъ меня то и должны сестрамъ своимъ быть вместо меня отцомъ, онъ снабжаетъ ихъ одеждою и всемъ нужнымъ, какъ было во время моей жизни, неболее и неменее, есть ли (Боже сохрани) произойдетъ какой либо убытокъ, или потеря изъ суммъ и долговъ назначенныхъ мною, дочери мои непотерпятъ, и Муратъ обязанъ сполна выдать уделъ предназначенный моимъ дочерямъ въ день ихъ брака, ибо до того дня, выигрышъ и проигрышъ оныхъ денегъ принадлежитъ Мурату, а по тому и должно, дабы мои дочери въ день ихъ сочетания получили бы сполна 150,000 левовъ, какъ я написалъ. Но изъ числа сихъ суммъ, имеющихся въ рукахъ Мурата до брака дочерей моихъ долженствующихъ находиться подъ управлениемъ Асвадуру 50,000 левовъ займообразно безъ процентовъ до дня выхода замужъ дочери моей Теберы.

Все что только собрано будетъ, проценты съ остающихся суммъ, также и проценты съ вышеписанныхъ 50.000 левовъ, словомъ на все оные деньги должно таким же образомъ еще купить одну вотчину, каковую присовокупить къ другимъ вотчинамъ, оная же вновь купленная имеетъ бытъ подъ темъ же распоряжениемъ, какъ и прочие вотчины, дабы ни Муратъ ни наследники его немогли продать или заложить оныхъ. И владение должно оставаться изъ сыновей въ сыновъ отъ первороженныхъ до первороженныхъ, именуя всехъ ихъ Мануками. Я препоручаю ихъ всехъ Богу Всемогущему Созидателю вселенной. Постановляю еще правиламъ Муратъ и оставшиеся по немъ наследниками, кои подъ именемъ Манука, владеть будутъ всеми вотчинами и делами. Есть ли отрекутся отъ своей религии армянской, принимая другую веру, и когда отрицаясь отъ звания армянского совокупится бракомъ съ иноверного девицею, тогда они лишаются всего наследства, и да не несутъ более имя Манука. Я приказываюсыновьямъ и внукамъ моимъ таковаго отрицающагося отъ отцовской веры, исключить отъ наследства, изаместить его изъ низходящихъ мужского пола, называя того Манукомъ и сей имеетъ быть наследникъ всего мною оставленнаго, ибо тотъ, кто остается постоянным въ отцовской вере, которую я ему передаю, то есть Армянское исповедование, соблюдаемое во Святомъ Престольномъ Храме Ечмиадзини, тотъ остается армяниномъ какъ по религии, такъ и по нации своей, названные же Мануками немогутъ жениться на иноверныхъ девицахъ, а есть ли они то учинять, изключены должны быть отъ наследства, такъ же и те, кои отрекутся отъ своей веры. Они обязаны хранить религию и название Армянское, также должны жениться на девице, верующей Престолу Святого Ечмиадзина. Такимъ образомъ я учредилъ и узаконилъ состояние и порядокъ моего дома и все что Богъ мне даровалъ. Есть ли кто нарушитъ учененныя много постановления и учреждения, тотъ да проклятъ будетъ, наследники и потомки мои обязаны въ роды родовъ сохранять въ точности силу сего завещания, того ради собственноручно сие я подписалъ по моему произволу и желанию.

Великий Драгоманъ Блистательной Порты и Действительный Статский Советникъ Его Императорского Величества Государя Всероссийскаго, кавалеръ Ордена Св. Владимира 3-го класса Манукъ-Бей Мирзоянъ.

Сверхъ того для прочности сего Духовнаго Завещания, оставляю я наблюдателемъ Самодержавнейшаго и Милостивейшаго Государя Императора Всея России, и умоляю Его милосердие быть защитникомъ сего Завещания и узаконение, учиненнаго для моего дома и моихъ наследниковъ.

1815-го Июля 19-го писалъ сие собственноручно въ Кронштатъ.

Рабъ Божий, Манукъ-Бей Мирзоянъ

Димитрий Н. Черноводали, свидетельствую, что сие написано собственною рукою Г-м Драгоманомъ Манукъ Беемъ и подписываю по его согласию. Я Хаджи Иоакимъ, родственникъ Манукъ-Бея по просьбе подписываю на семъ завещании составленной имъ, какъ свидетель въ томъ, что написанное въ его завещание, есть своеручно Манукъ-Беемъ и составлено по собственному его произволу, а я есть свидетель по любви къ Богу.

Песаниянъ Хаджи Иоакимъ Свидетель

Переводъ сей съ подлиннымъ веренъ-Надворный Советникъ и кавалеръ Христофор Лазарев

Some data about the descendants of Manuc Bey (19th century - beginning of 20th century)

Abstract

Manuc Bey, dragoman of the Porte, State Counselor of the Russian Empire was a well known person in the end of XVIII - early nineteenth century. About his business and political activities have been written monographs, studies and articles. The research time in the archival materials and published works, present several pieces of the lives of children, his grandchildren and great-grandchildren.

In 1822 October 31 the Civil Court of Basarabia was received the application of curates Manuc Bey property, state councilor Neboda and clucerul Burda to file the deceased ately. They presented the Manuc Bey's testament drawn up in 1815 July 19 in Kronstadt, personally sign by the test. Testament was written in Armenian language, with translation into Russian, being certified by Gregory, Archbishop of the Armenians in Basarabia. This ately caused several years of dispute among heirs. At the same time, is an important source for the study of mentality and everyday life of the age, and pedigree of Manuc Bey study.

Manuc Bey was born in 1769 in Rusciuc in Mardiros Mirzoian and Mamilei's family, the daughter of Hamum Oglu. First Manuc Bey in 1786 married the daughter of a wealthy Armenian, Avetz in Rusciuc. The second time he married in 1794 with Mariam (in the acts also called Hanuma), daughter of Haji Harutiun. From this marriage were born six children: two boys and four girls. From wills and other archival documents and studies, we identified their names: Murad (Murat in documents, Ivan, Ioan) and Feriat (Grigori in documents, Feriad), Mariam (Maria in documents), Pemba (Kaniane, Keiani, Gaiane, Gayrana in documents), Gadara (in documents Gadir, Gatere, Ecaterina), and Tebera (Gebera in documents).

Manuc Bey followers married with offspring from families known not only in the Russian Empire, but in Europe. The activity of some of them was mentioned at the state level.

List of illustrations:

Photo 1. Grand Dragoman Manuc Bey.

Photo 2. Armenian Church, burial place of Manuc Bey and his daughters.

Photo 3. Tombstone's Manuc Bey.

Photo 4. Tombstone of Mary, the daughter's Manuc Bey.

Photo 5. Tombstone of Pemba (Gaiane), daughter's Manuc Bey.

Photo 6. Murat's Palace at Hânceşti (1927; 2010).

Photo 7. "Hunter Palace", built by Architects Bernardazzi.

List of annex:

1. The testament of Manuc Bey.

Несколько данных о потомках Манук Бея (XIX век - начало XX века)

Резюме

Манук Бей, Драгоман Оттоманской порты, Действительный Статский Советник был известной личностью конца XVIII-го - начала XIX-го вв. Об его политической деятельности написаны монографии, научные и публицистические статьи. В данном исследование предлагаем несколько фрагментов из жизни его детей, внуков и правнуков, на основе архивных материалов, а также опубликованных работ.

31 октября 1822 года в Бессарабский областной Гражданский Суд поступило прошение опекунов над имением покойного действительного Статского советника Манук-Бея: Статского советника Недобы и ключера Бурды. Опекуны предоставили подлинное духовное завещание действительного Статского советника Манук-Бея на армянском языке с переводом на русском языке. Завещание было составлено 19 июля 1815 года в Кронштате, подписано собственноручно Манук-Беем. Духовное было удостоверено Григорием, Архиепископом Бессарабских Армян. Именно это духовное завещание стало причиной многолетней тяжбы между наследниками. В то же время оно является значимым источником для исследования ментальности и повседневности эпохи, а также для изучения генеалогической линии Манук-Бея.

Манук Бей родился в 1769 в Рущуке в семье Мардироса Мирзояна и Мамилы, дочери Ханума Оглу. Первый раз Манук Бей женился в 1786 на дочери богатого армянина из Рущука, Авец. Во второй раз Манук Бей женился в 1794 на Мариам, дочери Хаджи Харитюна. В этом браке родились шесть детей: двое мальчиков и четыре девочки. Из завещания, из архивных документах и других исследований мы смогли узнать их имена: Мурад (в документах Мурат, Иван, Иоан) и Фериат (в документах Григорий, Фериад), Мариам (в документах Мария), Пемба (в документах Каниане, Кеиани, Гаианэ, Гайрана), Гадара (в документах Гадирия, Гатера, Екатерина), и Тебера (в документах Гебера)

Потомки Манук-Бея женились или вышли замуж за представителями семей известных не только в Российской империи, но и в Европе. Некоторые из них были отмечены на государственном уровне.

Список иллюстраций:

Фото 1. Манук Бей, Драгоман Оттоманской порты.

Фото 2. Армянская церковь, место захоронения Манук Бея и его дочерей.

Фото 3. Надгробие Манук Бея.

Фото 4. Надгробие Марии, дочери Манук Бея.

Фото 5. Надгробие Пембы (Гаянэ), дочери Манук Бея.

Фото 6. Дворец Мурата в Хынчештах (1927; 2010).

Фото 7. “Охотничий Дворец”, построенный архитектором Бернардацци.

Список приложений:

1. Завещание Манук-Бея.

19.02.2010

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ACTIVITATEA ŞCOLII REALE DIN CHIŞINĂU ÎN PERIOADA ANILOR 1873-1918

Tatiana Chicaroş

Necesitatea studierii tematicii legate de activitatea şcolilor este determinată de faptul că şcoala a fost şi rămâne mereu acel mediu în care s-a format tânăra generaţie. Aici se formează noua mentalitate, deoarece anume în şcoală ni se pun bazele personalităţii fiecăruia din noi. Din această cauză şcoala a fost şi va fi permanent în vizorul istoricilor. Doar tocmai istoricul doreşte şi e menit să analizeze şi să depisteze etapele de dezvoltare a ei, să pătrundă în esenţa programelor didactice, să determine stările sociale încadrate în procesul de învăţământ, să stabilească dinamica şi reuşita elevilor pe o perioadă mai îndelungată de timp.

Şcoala ţaristă trezeşte şi un mai mare interes pentru noi, deoarece cercetând acest domeniu putem să depistăm influenţa regimului străin asupra sistemului de învăţământ din Basarabia. Investigarea temei se impune şi prin necesitatea de a cunoaşte, amplu şi plenar, procesele legate de învăţământul mediu în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus, de a evidenţia trăsăturile generale şi particulare ale acestui proces, de a explica specificul dezvoltării învăţământului în Basarabia comparativ cu guberniile interne ruse.

Pe parcursul sec. al XIX-lea, în sistemul învăţământului mediu a avut loc un şir de schimbări care au dus la apariţia unor şcoli noi, cum ar fi liceele reale. O astfel de schimbare a avut loc după aprobarea Legii despre învăţământ din 19 noiembrie 1864 (Сборник 1876, 1420), unde pentru prima dată întâlnim termenul de *liceu real*. Conform acestei legi, şcolile medii din Imperiul Rus erau împărţite în trei categorii: a) liceul clasic cu studierea celor două limbi clasice (latina şi greaca); b) liceul clasic cu studierea unei singure limbi clasice în programa de învăţământ (limba latină) şi c) liceul real, unde în programa de studii nu au fost incluse limbile clasice, ci cele moderne – franceza şi germana.

Conform acestei reforme în sistemul de învăţământ rus apare un nou tip de şcoală – liceul real, unde accentul se punea pe învăţarea a două limbi străine: franceza şi germana, care erau incluse în programa de studii din clasa întâi. În aceste instituţii o mare atenţie se acorda ştiinţelor exacte, ca, de exemplu: dacă în liceul clasic cursului de matematică i se rezerva 22 de ore pe săptămână, atunci în liceul real acestui obiect îi reveneau 25 de ore pe săptămână. Aceeaşi situaţie se observă şi la stabilirea orelor de fizică şi cosmografie, care în liceele clasice se studiau doar 6 ore pe săptămână, iar în cele reale – 9 ore pe săptămână. Concomitent a fost mărit şi numărul de ore la următoarele obiecte: caligrafia, desenul şi desenul liniar – 20 de ore pe săptămână, în loc de 13 ore, cum era în liceele clasice. În plus, în aceste şcoli au fost introduse materii noi – ştiinţele naturii şi chimia, cărora le erau rezervate 23 de ore pe săptămână (Сборник 1877, 975-978).

În anii ’70 ai sec. al XIX-lea în fruntea Ministerului Învăţământului Public din Rusia se afla contele Tolstoi, care era un mare adept al învăţământului clasic. Acesta a criticat legea din anul 1864, nedorind să egaleze studiile unui liceu clasic cu studiile unui liceu real. Din acest considerent, la 15 mai 1872 este aprobat „Regulamentul şcolilor reale aflate sub jurisdicţia Ministerului Învăţământului Public” (Клоссовский 1904, 526). Conform noului Regulament acest tip de şcoli era destinat pentru toate stările sociale şi confesiunile religioase, având drept obiectiv orientarea practică şi acumularea deprinderilor tehnice, cu durata de studii de 6-7 ani. În clasele mari ale şcolilor reale se predau obiectele (ştiinţele) aplicate. Conform noii programe de studii numărul de ore a fost micşorat parţial la majoritatea obiectelor. De exemplu, obiectele în liceul real cu şase clase (cu profil mecanico-chimic) erau repartizate în felul următor: religia – 10 ore pe săptămână; limba rusă – 25 de ore; limbile străine noi (germana şi franceza) – 20 de ore; geografia – 5 ore; istoria – 5 ore; ştiinţele naturii – 5 ore; fizica – 5 ore; desenul şi desenul liniar – 32 ore; caligrafia – 11 ore; chimia – 4 ore; mecanica – 4 ore; matematica – 23 ore; geometria – 4 ore; chimia – 9 ore şi laboratorul – 9 ore (Сборник 1877, 1093-

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 203-211.

1098). Analizând aceste date, putem constata că la asemenea obiecte ca: matematica şi limba rusă numărul de ore mai mare a fost păstrat, pentru celelalte obiecte numărul de ore fiind parţial redus. Absolvenţii acestor instituţii de învăţământ îşi continuau studiile în şcoli superioare tehnice, comerciale şi industriale. Ei nu-şi puteau continua studiile la instituţiile de învăţământ superior. Şcolile aveau ca obiectiv de a oferi studii de cultură generală, orientate spre necesităţile practice şi acumularea cunoştinţelor tehnice.

În funcţie de necesităţile regiunii, clasele a V-a şi a VI-a puteau fi constituite din două secţii – principală şi comercială. Pe lângă secţia principală putea fi instituită încă o clasă superioară suplimentară, cu trei compartimente: a) generală, care pregătea copii pentru şcolile tehnice superioare; b) mecanico-tehnice şi c) chimico-tehnice (Сборник 1877, 1093-1098).

În urma analizei programei de studii şi a drepturilor pe care le obţineau absolvenţii acestor şcoli, constatăm că Ministerului Învăţământului Public i-a reuşit să minimalizeze rolul învăţământului real, stimulându-l pe cel clasic. În anul 1888 şcolile reale au fost reorganizate în şcoli de cultură generală, cu unele schimbări în programa de studii şi, ca rezultat, absolvenţilor acestor instituţii de învăţământ li se permitea să-şi continue studiile în universităţi, doar la facultăţile de matematică, fizică şi medicină (Обзор 1901, 289-290).

Documentele de arhivă ne dau posibilitatea să urmărim dezvoltarea Şcolii Reale din Chişinău de la momentul fondării şi până în primele decenii ale secolului al XX-lea. Datorită diverselor rapoarte depistate în Arhiva Naţională a Republicii Moldova putem determina evoluţia activităţii acestei instituţii de învăţământ în perioada de timp cercetată.

Şcoala Reală din Chişinău a fost deschisă la data de 6 decembrie 1873, avându-l în postul de director pe N.D. Codreanu (Памятная 1881, 132), el fiind în acelaşi timp şi profesor de fizică. Corpul didactic al acestei instituţii de învăţământ era completat şi cu învăţători din alte instituţii, ca de exemplu preotul Nicolai Romanski, profesor de religie, în acelaşi timp preda şi la Seminarul Teologic din Chişinău. La fel şi profesorul de limbă greacă Oscar Leonardovici Şperlit, care ţinea şi ore de greacă în Liceul de băieţi şi fete din Chişinău; profesorul de matematică, desen liniar şi geografie matematică Alexandru Constantinovici Costinski în acelaşi timp era şi diriginte în Liceul de fete Dadiani; profesorul de matematică Leonard Ivanovici Zubalov, paralel era diriginte şi profesor în aceeaşi instituţie de învăţământ[1].

În anul deschiderii, această instituţie de învăţământ avea trei clase – a III-a, a IV-a şi a V-a. Pe parcursul următorilor doi ani de studii, au mai fost deschise încă două clase superioare. În anul de învăţământ 1885/86, datorită intervenţiei tutorelui districtului de învăţământ Odesa au fost deschise clasele I şi a II-a, iar în anul 1888 a mai fost deschisă clasa a VII-a, cu profil mecanico-tehnic. Pe lângă această clasă, şcoală reală avea şi cabinete de fizică, chimie, meteorologie, ştiinţe ale naturii, istorie, geografie etc.[2]

Şcoala Reală din Chişinău şi-a început activitatea la 6 decembrie 1873, adică la sfârşitul primei jumătăţi a anului de studii. Prezintă interes modalitatea completării contingentului de elevi. Apare întrebarea: oare toţi elevii au venit la studii direct în această instituţie de învăţământ sau unii din ei au fost transferaţi de la alte instituţii din diferite gubernii ucrainene şi ruse? Datele de arhivă ne demonstrează clar că contingentul de elevi al acestei instituţii de învăţământ s-a completat cu elevi transferaţi de la diferite licee din Basarabia, în special, în primii ani de activitate. În anul deschiderii, această instituţie de învăţământ avea un contingent de 101 elevi. Pornind de la considerentul că instituţiile de învăţământ îşi încep activitatea cu clasele întâi, apare întrebarea: de unde s-au pomenit aceşti elevi în şcoală? Acest lucru îl putem depista din datele Tabelului 1.

Datele Tabelului 1 ne demonstrează că numărul elevilor transferaţi din alte licee era destul de mare. Din numărul total de 101 de elevi care îşi făceau studiile în această instituţie de învăţământ în anul de studii 1873/1874, 86 de elevi (85,2%) au fost transferaţi din alte instituţii de învăţământ, din cauza nereuşitei la una sau chiar la ambele limbi clasice. Datele tabelului denotă destul de elocvent ca din punctul de vedere al componenţii sociale prevalează dvorenimea – 59 de elevi (68,6%), după care urmează copiii de clerici şi cei din mediul rural şi urban – 26 (30,2%). De regulă, manifestau dorinţa să-şi trimită copiii la studii în această instituţie de învăţământ doar acele stări sociale, care pe parcurs s-au orientat spre valori

[1] ANSO, F. 42, inv. 95, d. 1768, f. 17 verso-21.
[2] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 103, f. 12; d. 141, f. 201.

Tabelul 1

Numărul elevilor transferaţi în Şcoala Reală din Chişinău din diferite instituţii clasice de învăţământ din Basarabia, în anul 1873*

Categoriile sociale	Numărul total	În %	Inclusiv					
			Cu reuşită la limbile clasice	În %	Cu nereuşita la o limbă clasică	În %	Cu nereuşita la două limbi clasice	În %
Dvoreni	59	68,6	19	32,2	15	25,4	25	43,2
Preoţi, locuitori ai oraşelor şi satelor	26	30,2	4	15,4	11	42,3	11	42,3
Străini	1	1,2	-	-	-	-	1	100
Total	**86**	**100,0**	**23**	**26,8**	**26**	**30,2**	**37**	**43,0**

*ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 12 verso.

moderne, înţelegând schimbările care au loc în societatea rusă legate de modernizarea şi reformarea ţării, care va necesita cunoştinţe, în special învăţarea ştiinţelor tehnice, chimice şi mecanice.

Prezintă interes componenţa confesională a contingentului de elevi transferaţi în Şcoala Reală din Chişinău în anul 1873, sistematizate în Tabelul 2.

Tabelul 2

Numărul elevilor transferaţi în Şcoala Reală din Chişinău din instituţiile clasice de învăţământ în anul 1873, conform apartenenţii religioase*

Apartenenţa religioasă	Numărul total	În %	Inclusiv					
			Cu reuşită la limbile clasice	În %, faţă de numărul total	Cu nereuşita la o limbă clasică	În %, faţă de numărul total	Cu nereuşita la două limbi clasice	În %, faţă de numărul total
Ortodocşi	68	79,1	20	**29,4**	17	**25,0**	31	**45,6**
Evrei	7	8,1	1	**14,3**	3	**42,9**	3	**42,9**
Protestanţi	7	8,1	1	**14,3**	5	**71,4**	1	**14,3**
Alte confesiuni	4	4,7	1	**25,0**	1	**25,0**	2	**50,0**
Total	**86**	**100,0**	**23**	**26,7**	**26**	**30,2**	**37**	**43,0**

*ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 12 verso.

Datele Tabelului 2 ne demonstrează că din numărul total de elevi, transferaţi de la alte instituţii de învăţământ: 68 (79,1%) le reveneau ortodocşilor, 7 (8,1%) – evreilor, 7 (8,1%) – protestanţilor şi 4 (4,7%) altor confesiuni religioase. Este semnificativ faptul că reuşita la limbile clasice a elevilor tuturor confesiunilor religioase era destul de mică şi constituia: pentru ortodocşi – 20 de elevi (29,4%), pentru evrei şi protestanţi câte un elev (câte 14,3%) şi pentru celelalte confesiuni religioase un elev (25%). Nereuşita elevilor la una sau la ambele limbi clasice constituia: pentru ortodocşi, din numărul total de 68 de elevi – 48 de persoane (70,6%), din numărul total de 7 elevi evrei – 6 persoane (85,8%), din numărul total de 7 elevi protestanţi – 6 persoane (85,7%) şi din numărul total de patru elevi a celorlalte confesiuni religioase – 3 persoane (75%).

Una din problemele organizării procesului de studii cu un randament mai mare, era cauzată de comodităţile proaste oferite de clădirea şcolii. În documentele de arhivă întâlnim plângeri de la profesori în legătură cu incomoditatea încăperii. Ca blocuri de studii au fost arendate casele doamnei Foory, care nu s-au păstrat. Ei menţionau că

încăperea şcolii nu permitea organizarea celor două clase inferioare, iar construirea unei clădiri speciale, ar permite înmatricularea copiilor şi în primele clase. Aceasta ar asigura pregătirea mai temeinică a acestor elevi, cât şi continuitatea procesului de înmatriculare a elevilor în clasele superioare ale Şcolii Reale din Chişinău. Aceste case nu era destinate pentru necesităţile unei instituţii de învăţământ. Din această cauză se întâlnesc mai multe cazuri de huliganism în rândurile elevilor, care nu pot fi supuşi supravegherii permanente din partea profesorilor şi dirigintelui de clasă în timpul pauzelor şi, ca rezultat, pedepsele pentru aceşti copii erau aspre şi frecvente[3].

Administraţia orăşenească a oferit un lot de pământ pentru construcţia noii clădiri a Şcolii Reale, la colţul străzilor Gubernială şi Reni (astăzi M. Kogălniceanu şi A.S. Puşkin). În 1880 Secţia de Construcţii a Administraţiei guberniale a confirmat proiectul noii clădirii pentru Şcoala Reală. Planul clădirii a fost pregătit de arhitectul V.N. Ţâganko, iar supravegherea tehnică a fost efectuată de arhitectul Semko-Savoisky[4]. Construcţia clădirii a început în anul 1883 şi s-a terminat în 1886, clădirea fiind un monument important al arhitecturii din Chişinău. Clădirea s-a păstrat până în zilele noastre şi serveşte şi azi ca încăpere pentru studii, fiind blocul Facultăţii de Litere a Universităţii de Stat din Moldova.

Întreţinerea acestei instituţii de învăţământ se făcea din banii bugetului de stat, ai Zemstvei basarabene, Dumei orăşeneşti şi din banii acumulaţi de la părinţi pentru procesul de învăţământ (taxa anuală pentru studii era de 50 de ruble[5], rezultă de unde că nu toţi părinţii îşi puteau permite de a-şi trimite copiii la studii în această instituţie de învăţământ). Pentru comparaţie vom analiza sumele acordate, de aceste instituţii, Şcolii Reale din Chişinău în anii de studii 1892 şi 1918.

În 1892 suma acordată pentru întreţinerea acestei instituţii de învăţământ s-a constituit:

a) Din banii bugetului de stat (17523 ruble şi 25 copeici);
b) Din banii oferiţi de Zemstva basarabeană (8910 ruble);
c) Din banii oferiţi de către Duma orăşenească din Chişinău (3000 ruble);
d) Din banii achiziţionaţi de la taxa pentru studii (8357 ruble şi 24 copeici)[6].

În 1918 suma acordată pentru întreţinerea acestei instituţii de învăţământ s-a constituit:

a) Din banii bugetului de stat (8137 ruble şi 81 copeici);
b) Din banii oferiţi de Zemstva basarabeană (8128 ruble);
c) Din banii oferiţi de către Duma orăşenească din Chişinău (2784 ruble);
d) Din suma achiziţionată de la taxa pentru studii (15860 ruble şi 20 copeici)[7].

În urma analizei sumelor acordate în anii de studii 1892 şi 1918, observăm că diferenţa în bugetul şcolii pe parcursul anilor nu era prea mare şi a constituit doar 383 ruble şi 44 copeici.

Studiile în instituţiile de învăţământ subordonate Ministerului Învăţământului Public erau cu plată şi dacă sumele acordate de instituţiile statului pentru întreţinerea şcolii rămân aproape constante, iar contingentul de elevi este în creştere, atunci putem constata că cheltuielile şcolii erau acoperite de pe seama taxei pentru studii.

Schimbările care intervin în dinamica contingentului de elevi, pe parcursul anilor '70-80 ai sec. al XIX-lea, pot fi urmărite din datele Tabelului 3.

Datele Tabelului 3 ne permit să urmărim dinamica numerică a elevilor care îşi făceau studiile în Şcoala Reală din Chişinău de la anul deschiderii 1874 (precizăm anul 1874, anul deschiderii, deoarece toate rapoartele depistate din fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova sunt efectuate la data de 1 ianuarie) până în anul 1888. Putem astfel constata că în anii '70-'80 ai sec. al XIX-lea numărul mediu de elevi din Şcoala Reală din Chişinău a constituit 155 copii. Media pe clase pentru anii de studii 1874-1888 era: clasa a III-a – 37 de elevi, clasa a IV-a – 42 de elevi, clasa a V-a – 31 de elevi, clasa a VI-a – 23 de elevi şi pentru clasa a VII-a – 11 elevi. Prin urmare, analiza acestor date ne permite să concluzionăm că în dinamica contingentului de elevi se poate observa o tendinţă de creştere de la clasa a III-a, la clasa a IV-a, după care urmează o evidentă descreştere, ce se lămureşte parţial prin nereuşita elevilor şi posibilitatea de a abandona studiile după clasa a şasea. În urma analizei datelor

[3] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 13.
[4] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 181, f. 10-10 verso.
[5] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 181, f. 18.
[6] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 141, f. 22 verso.
[7] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 181, f. 20.

Tabelul 3

Dinamica contingentului de elevi şi repartizarea lor pe clase în Şcoala Reală din Chişinău în anii '70-80 ai sec. al XIX-lea*

Anul	Clasa pregătitoare		Clasa I		Clasa a II-a		Clasa a III-a		Clasa a IV-a		Clasa a V-a		Clasa a VI-a		Clasa a VII-a		Total
	total	în %	total	în %	total	în %	total	în %	total	în %	total	în %	total	în %	total	în %	
1874	-	-	-	-	-	-	40	39,6	30	29,7	31	30,7	-	-	-	-	**101**
1875	-	-	-	-	-	-	47	30,1	58	37,1	36	23,0	15	9,6	-	-	**156**
1876	-	-	-	-	-	-	37	22,0	60	35,7	39	23,2	23	13,7	9	5,3	**168**
1877	-	-	-	-	-	-	38	21,8	55	31,6	40	23,0	32	18,4	9	5,2	**174**
1878	-	-	-	-	-	-	39	25,3	45	29,2	39	25,3	19	12,3	12	7,8	**154**
1879	-	-	-	-	-	-	34	22,0	47	30,5	36	23,3	26	16,8	11	7,1	**154**
1880	-	-	-	-	-	-	40	26,5	39	25,8	34	22,5	24	15,9	14	9,3	**151**
1881	-	-	-	-	-	-	42	27,0	43	27,7	26	16,8	32	20,6	12	7,8	**155**
1882	-	-	-	-	-	-	43	25,9	44	26,5	38	22,9	24	14,4	17	10,2	**166**
1883	-	-	-	-	-	-	32	20,0	47	29,3	34	21,2	38	23,7	9	5,6	**160**
1884	-	-	-	-	-	-	33	24,2	32	23,5	30	22,0	30	22,0	11	8,0	**136**
1885	-	-	-	-	-	-	29	27,6	24	22,9	22	20,9	18	17,1	12	11,4	**105**
1886	-	-	26	15,6	28	16,8	32	19,2	34	20,3	20	11,9	19	11,3	8	4,8	**167**
1887	-	-	43	22,4	43	22,4	32	16,7	35	18,2	16	8,3	16	8,3	7	3,6	**193**
1888	-	-	37	19,8	43	23,0	38	20,3	32	17,1	19	10,2	10	5,3	8	4,3	**187**

* Tabelul a fost alcătuit în baza rapoartelor anuale ale direcţiei şcolii, depozitate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 14; d. 23, f. 19; d. 103, f. 12, 12 verso; d. 114, f. 36; d. 120, f. 20, 20 verso; d. 126, f. 20; d. 134, f. 5; d. 141, f. 9, 10, 10 verso; d. 156, f. 22 verso, 23, 35 verso; d. 162, f. 17, 18 verso; d. 169, f. 6, 6 verso.

acestui tabel observăm că în anul de studii 1885, numărul total de elevi era de 105, iar anul următor 1886 – 167 de elevi, adică o creştere cu 62 de elevi. Aceasta se explică prin faptul că în acest an (1885/1886) a fost deschisă şi clasa întâi, decizia despre deschiderea acestei clase fiind aprobată la 19 noiembrie 1885. Conform acestei decizii, la 1 ianuarie 1886 pe lângă Şcoala Reală din Chişinău urmau să fie deschise două clase inferioare (I şi II). A fost luată decizia că întreţinerea acestora în primul an va fi efectuată din banii Zemstvei locale, iar suma de 1205 ruble va fi acoperită din fondurile speciale ale şcolii (Полное 1887 1885, 1020). Ca rezultat, şcoala avea toate cele şapte clase şi putea să efectueze un proces de studii complet [8]. Analizând numărul total de elevi care şi-au făcut studiile în Şcoala Reală din Chişinău în anii '70-'80 ai sec. al XIX-lea, putem observa o creştere a contingentului de elevi: de la 101 în anul 1874, la 187 în anul 1888.

Prezintă interes apartenenţa socială a elevilor care şi-au făcut studiile în Şcoala Reală din Chişinău în anii 1874-1909 (Tabelul 4).

Datele Tabelului 4 ne demonstrează că, în perioada dată, în această instituţie de învăţământ îşi făceau studiile copiii dvorenilor (fapt ce atestă o prevalare a acestora), micii burghezii (orăşenilor) şi copii care veneau din mediul rural, de regulă a ţăranilor. Deşi tendinţa de creştere a numărului de elevi din rândurile dvorenimii este una evidentă – 64 de elevi în 1874 şi 120 în 1909, totuşi, analizând raportul în procente al fiecărei stări sociale în parte, constatăm că numărul acestora de la mai mult de 60% în primii ani de activitate a şcolii, se va reduce, constituind în 1908 doar 41,2%, cu o uşoară creştere în anii următori. Constant rămâne numărul elevilor din rândul clerului, care a variat de la 1 la 3 şi 4 persoane, excepţie făcând doar anii 1908 şi 1909 – 7 şi 8 persoane. Evidentă este însă tendinţa de creştere a numărului de elevi din rândurile elementului burghez – al oră-

[8] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 181, f. 21 verso.

Tabelul 4

Apartenenţa socială a elevilor din Şcoala Reală din Chişinău în anii 1874-1909*

Anii	Numărul total de elevi	Apartenenţă socială											
		Ddvoreni şi funcţionari	În %	Preoţi	În %	Cetăţeni de onoare şi locuitori ai oraşelor	În %	Meşteşugari	În %	Ţărani	În %	Alte categorii sociale	În %
1874	101	64	63,3	-	-	24	23,7	-	-	11	10,8	2	1,9
1875	156	95	60,8	1	0,6	29	18,6	-	-	13	8,3	8	5,1
1876	168	101	60,1	1	0,6	56	33,3	-	-	6	3,5	4	2,4
1877	174	98	56,3	2	1,1	59	33,9	-	-	12	6,9	3	1,7
1878	154	84	54,5	2	1,2	59	38,1	-	-	6	3,9	3	2,0
1879	154	87	56,1	3	2,0	56	36,3	-	-	3	2,0	5	3,2
1880	151	88	58,2	1	0,6	43	28,4	-	-	14	9,2	5	3,3
1881	155	90	58,0	1	0,6	49	31,6	-	-	8	5,1	7	4,5
1882	166	98	59,0	1	0,6	50	30,1	-	-	6	3,6	11	6,6
1883	160	94	58,8	1	0,6	54	33,7	-	-	5	3,1	6	3,7
1884	136	75	55,1	3	2,2	16	11,8	-	-	37	27,2	5	3,7
1885	105	59	56,2	2	1,9	31	29,5	-	-	9	8,6	4	3,8
1886	167	89	53,3	3	1,8	60	35,9	-	-	7	4,2	8	4,8
1887	192	84	43,7	4	2,1	83	43,2	-	-	11	5,7	10	5,2
1888	187	96	51,3	2	1,0	73	39,0	-	-	10	5,3	6	3,2
1890	208	105	50,5	1	0,5	83	40,0	-	-	11	5,3	8	3,8
1891	217	116	53,5	1	0,5	50	23,0	-	-	12	5,5	8	3,7
1893	229	119	52,0	-	-	-	-	86	37,5	15	6,6	9	3,9
1895	232	110	47,4	1	0,4	90	38,8	-	-	17	7,3	14	6,0
1897	290	143	49,3	1	0,3	111	38,3	-	-	24	8,3	11	3,8
1898	295	137	46,4	1	0,3	124	42,0	-	-	21	7,1	12	4,1
1899	312	177	56,7	2	0,6	112	35,9	-	-	17	5,4	4	1,3
1908	293	121	41,2	7	2,4	40	13,7	66	22,5	29	9,9	4	1,4
1909	296	120	40,5	8	2,7	38	12,8	67	22,6	30	10,1	33	11,1

* F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 14; d. 23, f. 19; d. 103, f. 12, 12 verso; d. 114, f. 36; d. 120, f. 20, 20 verso; d.126, f.20; d.134, f. 5; d. 141,f. 9,10,10 verso; d. 156, f. 22v, 23, 35 verso; d.162, f. 17,18 verso; d. 169, f. 6, 6 verso; d. 181, f. 11 verso, 12; d. 182, f. 8, d. 280, f. 10; d. 292, f.8.

şenilor (meşteşugarilor, burgheziei comerciale etc.) şi cetăţenilor de onoare[9]. Dacă în primii doi ani de activitate a şcolii, aceştia au constituit doar 18,6 şi 23,7% din numărul total de elevi, în anii următori, cu unele mici excepţii (1884), numărul lor creşte, atingând în unii ani mai mult de 40% (1887, 1890). O anumită creştere poate fi observată şi în dinamica elevilor din rândurile ţăranilor, dar această tendinţă nu este una constantă, ci mai mult sporadică şi în raport ce celelalte stări sociale nu a depăşit 10%, excepţie făcând doar anii 1874 (10,8%), 1884 (27,2%) şi 1909 (10,1%).

Studiile în această instituţie de învăţământ erau contra plată şi din acest considerent nu toţi doritorii îşi puteau trimite copiii să-şi facă studiile la Şcoala Reală, ea fiind frecventată, de regulă, de copii din stările înstărite ale populaţiei. Taxa anuală pentru studii constituia 50 de ruble şi nu era accesibilă pentru stările vulnerabile ale societăţii.

[9] *Cetăţeni de onoare (почетные граждане)* – stare socială privilegiată, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 şi divizată în cetăţeni de viţă şi personali, dar care nu erau întruniţi într-o organizaţie de castă. Statutul de cetăţeni de onoare era acordat fie personal pe durata vieţii, fie ereditar şi negustorilor care activau o perioadă de 10 ani la rând în prima ghildă sau 20 de ani în a doua ghildă într-un oraş, negustorilor ce aveau funcţia de Consilier de comerţ sau au primit un ordin imperial, marilor industriaşi, persoanelor care s-au remarcat în domeniul ştiinţei şi artei, celor cu studii universitare, precum şi copiilor de dvoreni.

Tabelul 5

Numărul elevilor care îşi făceau studiile la Şcoala Reală din Chişinău, conform confesiunilor religioase, în anii '70-'80 ai sec. al XIX-lea*

Anii	Apartenenţa religioasă												
	Numărul total de elevi	Ortodocşi	În %	Catolici	În %	Luterani	În %	Protestanţi	În %	Evrei	În %	Alte confesiuni religioase	În %
1874	101	78	77,2	10	9,9	1	0,9	-	-	11	10,9	1	0,9
1875	156	99	63,3	12	7,7	4	2,6	-	-	28	17,9	13	8,3
1876	168	114	67,9	17	10,1	3	1,8	-	-	28	16,6	6	3,6
1877	174	107	61,5	20	11,5	4	2,3	-	-	36	20,7	7	4,0
1878	154	91	59,0	16	10,4	3	1,9	-	-	35	22,7	9	5,8
1879	154	92	59,7	16	10,4	4	2,6	-	-	32	20,7	10	6,5
1880	151	101	66,9	15	9,9	4	2,6	-	-	25	16,6	6	3,9
1881	155	103	66,5	14	9,0	8	5,2	-	-	21	13,5	9	5,8
1882	166	114	68,7	16	9,9	5	3,0	-	-	25	15,0	6	3,6
1883	160	114	71,2	17	10,6	3	1,9	-	-	26	16,2	-	-
1884	136	95	69,9	15	11,0	2	1,5	-	-	22	16,2	2	1,5
1885	105	79	75,2	8	7,6	-	-	-	-	17	16,2	1	0,9
1886	167	113	67,7	13	7,8	3	1,8	-	-	38	22,7	-	-
1887	192	121	63,0	10	5,2	5	2,6	-	-	52	27,0	4	2,0
1888	187	126	67,4	13	6,9	5	2,7	-	-	40	21,4	3	1,6
1890	208	141	67,8	15	7,2	-	-	5	2,4	43	20,7	4	1,9
1891	217	151	69,6	20	9,2	-	-	5	2,3	40	18,4	1	0,5
1893	229	171	74,8	13	5,7	-	-	8	3,5	34	14,8	3	1,3
1895	232	168	72,41	11	4,8	-	-	12	5,2	35	15,1	6	2,6
1897	290	208	71,7	22	7,6	-	-	14	4,8	41	14,1	5	1,7
1898	295	205	69,5	23	7,8	-	-	19	6,4	42	14,2	6	2,0
1899	312	224	71,8	23	7,4	17	5,4	-	-	44	14,1	4	1,3
1908	293	232	79,2	17	5,8	9	3,1	-	-	32	19,9	3	1,0
1909	296	232	78,4	18	6,1	10	3,4	-	-	32	10,8	4	1,4

* ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 14; d. 23, f. 19; d. 103, f. 12, 12 verso; d. 114, f. 36; d. 120, f. 20, 20 verso; d. 126, f. 20; d. 134, f. 5; d. 141, f. 9, 10, 10 verso; d. 156, f. 22 verso, 23, 35 verso; d. 162, f. 17, 18 verso; d. 169, f. 6, 6 verso; d. 181, f. 11 verso, 12; d. 182, f. 8, d. 280, f. 10; d. 292, f. 8.

Din mediul rural îşi puteau face studiile doar parţial copiii ţăranilor înstăriţi.

Documentele de arhivă demonstrează că profesorii atenţionau instituţiile de resort de pregătirea insuficientă a copiilor din stările neprivilegiate din Basarabia, care determinau direct rezultatele slabe ale acestora[10].

Deşi rapoartele care sunt depozitate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova nu ne permit să depistăm componenţa etnică a elevilor, totuşi analizând apartenenţa religioasă a acestora putem să tragem unele concluzii cu referire la acest subiect. Clasificarea elevilor care îşi făceau studiile la Şcoala Reală din Chişinău conform apartenenţei religioase este redată în Tabelul 5.

Datele Tabelului 5 denotă destul de elocvent o tendinţă, deşi nu atât de mare, de creştere a numărului de elevi. Dacă la data deschiderii şcolii, în această instituţie de învăţământ îşi făceau studiile 101 elevi, apoi în 1909 – 296 de elevi, ce con-

[10] ANRM, F. 1862, inv. 22, d. 16, f. 12 verso.

stituie o creştere de 2,9 ori. Mai mult de jumătate din numărul total de elevi erau creştini-ortodocşi. Din numărul mediu de 196 de elevi din aceşti ani – 137 (69,9%) de elevi erau ortodocşi, 32 (16,3%) – evrei, 16 (8,2%) – catolici, 6 (3,1%) – protestanţi şi luterani şi celorlalte confesiuni le revenea în medie anual câte 5 (2,5%) elevi. Pe parcursul acestor 24 de ani pe care i-am analizat se observă o prevalare a ortodocşilor, care este urmat de evrei cu 16,3%. Acest procent comparativ mare al elevilor evrei se poate explica prin faptul că, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, aceştia erau izgoniţi din guberniile centrale ruse şi din oraşeleporturi şi îşi găseau refugiu la periferiile imperiului, inclusiv în Basarabia.

Rapoartele din fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova constituie izvoare importante în studierea istoriei acestei şcoli. Ele ne permit nu numai să stabilim dinamica contingentului de elevi care şi-au făcut studiile în această instituţie de învăţământ, dar conţin şi informaţii preţioase despre componenţa socială şi apartenenţa lor religioasă, precum şi necesităţile şi problemele cu care s-a confruntat această şcoală etc. Şcoala Reală din Chişinău pe parcursul activităţii sale a reuşit să instruiască pentru dezvoltarea societăţii basarabene specialişti în domeniile mecanic, chimic şi tehnic. De pe băncile acestei instituţii de învăţământ au ieşit personalităţi notorii, cum ar fi: arhitectul A.V. Şciusev, savantul agronom N.A. Dimo ş.a.

Bibliografie

Клоссовский 1904: А. Клоссовский, Материалы к вопросу о постановке среднего образования в России (Одесса 1904).

Обзор 1901: Обзор деятельности ведомства Министерства Народного Просвещение за время царствования Александра III (с 2 марта 1881 г. по 20 октября 1894 г.) (Санкт-Петербург 1901).

Памятная 1881: Памятная книга по Одесскому учебному округу 1881 г. (Одесса 1881).

Полное 1887: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание III, том V (Санкт-Петербург 1887).

Сборник 1876: Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения, т. III. Царствование Императора Александра II 1855-1864 (Санкт-Петербург 1876).

Сборник 1877: Сборник постановлении по Министерству Народного Просвещения, т. V. Царствование Императора Александра II 1871-1873 (Санкт-Петербург 1877).

School of exact science activity in Chişinău in period of 1873-1918

Abstract

In Russian system of education schools of exact science were founded in 1872 as a result of lyceums of exact science abolition. These lyceums had 6-7 years of schooling. In high schools there were taught applied (sciences) subjects. Senior classes graduates of these educational institutions continued their education at technical, business and industrial high schools (colleges). They could not continue their education at universities. From 1888 schools of exact science were reorganized into comprehensive schools. The graduates could continue their education at universities, but only at the department of mathematics, physics and medicine.

Archive records give us the possibility to follow the school of exact science development in Chişinău from its foundation till the first decade of the 20th century. The school of exact science was opened the 6th of December 1873 in Chişinău. At the moment of its opening the school had three forms (3rd, 4th, 5th). During the following two years there were also opened two senior classes. During the school year of 1885/86, thanks to a tutor's application of Odessa district of education, there were opened the 1st and the 2nd forms, but in 1888 there was opened the 7th form with technical-mechanic specialization. Besides this class the school of exact science had also the classes of physics, chemistry, metrology, natural sciences, history, geography, etc. Maintenance of this educational institution was realized from money of state budget, of Bessarabian zemstvo, of town council and from money saved up for the process of education (annual payment for the education was 50 rubles, it proves that not all the social classes could afford their children study at these educational institutions). As a result of archive source analysis we can observe that at the moment of these educational institutions opening the contingent of pupils was composed from 101 children, in 1883 – 160 children, and in 1918 – 312 children. Thus we can observe that the number of pupils was always in growth. Although the information concerning the activity of this educational institution, placed in the fund of National Archives of the Republic of Moldova, does not give the possibility to follow the ethnic structure of the pupils' contingent, researching their religious appearance, however we can observe the predominance of the Orthodox and a number more or less constant (ca 15%) of the Jews (as for example: in 1893, from the total number of 229

pupils, 171 (74,7%) were the Orthodox, 13 (5,7%) – the Catholics, 8 (3,5%) – the Protestants, 3 (1,3%) – belonged to other religious communions and 34 (14,8%) – the Jews), which shows us the diversity of the ethnic colour.

The sources of archives analysis allows us to conclude that the biggest part of children that studied at this educational institution were the children of noblemen (the fact that testifies its predominance), of small bourgeoisie (townsmen) and only partially of children that came from the countryside.

Деятельность Кишинёвского реального училища в период 1873-1918

Резюме

В результате закрытия реальных лицеев в системе русского образования в 1872 году были основаны реальные училище. Продолжительность обучения составляла 6-7 лет. В старших классах преподавались предметы прикладных наук. Выпускники этих учебных заведений продолжали свое обучение в технических, коммерческих и промышленных профессиональных школах. Они не могли продолжить обучение в университетах. С 1888 года реальные училище были реорганизованы в школы общего образования. Выпускники этих школ могли продолжить свое обучение в университетах, но только на факультетах математики, физики и медицины.

Документы из архива дают нам возможность проследить развитие реальной школы из Кишинёва с момента основания до первого десятилетия XX-го века. Кишинёвская реальное училище была открыта 6 декабря 1873 года. На момент открытия было три класса (III, IV, V). В течение следующих двух лет были еще открыты два старших класса. Во время учебного года 1885/86, благодаря вмешательству попечителя Одесского учебного округа, были открыты 1-ый и 2-ой классы, а в 1888 году был открыт 7-ой класс с механико-техническим профилем. Помимо этого класса в Кишиневском реальном училище были кабинеты физики, химии, метрологии, естественных наук, истории, географии, и т.д. Содержание этого учебного заведения велось с денег государственной казны, бессарабского земства, государственной думы, и с денег собранных для процесса образования (оплата за обучение составляла 50 рублей, это доказывает то, что не все социальные категории могли себе позволить дать своим детям образование в этих учебных заведениях). В результате анализа архивных источников, можно отметить, что на момент открытия этого учебного заведения, контингент учеников состоял из 101 детей, в 1883 – 160 детей, а в 1918 – 312 детей. Таким образом, можно отметить, что число учеников постоянно увеличивалось. Однако отчеты относительно деятельности этого учебного заведения, хранящиеся в фондах Национального Архива Республики Молдова, не дают нам возможность проследить этнический состав учеников. Исследуя религиозную принадлежность учеников, можно все-таки заметить преобладание православных, а также более или менее постоянное число учеников (15%) евреев (например: в 1893 году, из общего числа 229 учеников 171 (74,7%) были православные, 13 (5,7%) – католики, 8 (3,5%) – протестанты, 3 (1,3%) – принадлежали другим вероисповеданиям и 34 (14,8%) – евреи), это указывает на разнообразный этнический колорит.

Анализ архивных источников позволяет сделать следующий вывод: большая часть детей, которая обучалась в этом учебном заведении, были детьми дворян (факт, который подтверждает свое преобладание), мещан (горожан) и только часть детей относилась к категории сельской местности.

10.03.2010

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

O FARMACIE DIN CHIŞINĂUL DE ODINIOARĂ (SF. SEC. XIX - ÎNC. SEC. XX)

Ana Grițco

Astăzi cartea poştală nu mai poate fi percepută doar ca efect poştal sau ca o piesă de colecţie. Anterior neglijată, actualitatea acesteia se manifestă prin includerea ei în rândul izvoarelor istoriografice. Odată cu scurgerea timpului, sintetizată într-o imagine, cartea poştală devine un izvor important cu suport documentar, o sursă informativă încărcată cu autenticitate, în efortul actual de regăsire, în cazul nostru, a Chişinăului de odinioară.

Cercetarea şi valorificarea colecţiei de carte poştală ilustrată din patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei ne sugerează noi teme şi subiecte cartofilice din istoria Basarabiei secolului al XIX-lea - începutul sec. XX.

Punctul de plecare al articolului l-a servit o carte poştală de patrimoniu de la începutul sec. XX, cu legenda „Кишинев – Kichinev, nr. 1. Армянская улица", „botezată" de iubitorii de carte poştală „farmacia lui Pautânski"[1]. Este o ilustrată circulată în anul 1912, editată în oraşul Moscova, la renumita editură *Şerer, Nabholz & C*°. Imaginea alb-negru reprezintă un edificiu cochet, amplasat pe str. Armenească colţ cu str. Alexandrovskaia (azi bul. Ştefan cel Mare şi Sfânt colţ cu str. Armenească, în zona magazinului specializat „Franzeluţa"). Edificiul avea firma „АПТЕКА" (rus.); mai jos blazonul imperial – vulturul bicefal. Apropo, la intersecţia acestor străzi era amplasat şi un chioşc al fraţilor Iuliş, unde se vindeau ilustrate cu vederi ale Chişinăului şi nu numai (БЖ 1916).

Demersul comunicării vrea să susţină ideea că vederile sunt nu numai o sursă informativă, un izvor cu suport documentar, dar şi un catalizator de a cunoaşte, a cerceta. Or, punctul de plecare în cunoaşterea farmaceuticii în general, şi a celei din Basarabia în special, a fost cartea poştală cu imaginea edificiului, pe care, astăzi, din păcate, o putem admira doar în vederile ce se mai păstrează în colecţiile muzeale şi cele particulare.

Farmacia Pautânschi. Vedere exterioară.
Carte poştală, circulată în anul 1912.

Activitatea medico-farmaceutică s-a desfăşurat încă din cele mai vechi timpuri, dar mai aproape de cea modernă a cunoscut-o în Evul Mediu, în cadrul mănăstirilor. Prima farmacie din Europa a fost înfiinţată la Neapole, în anul 1140 (Mănucu-Adameşteanu et al. 2003, 29). În anul 1480, din iniţiativa domnitorului Ştefan cel Mare, a fost fondată „Breasla săracilor", un fel de instituţie filantropică care oferea servicii medicale, aceasta fiind printre primele începuturi de ajutor medical în Ţara Moldovei (Техтман 1966, 6), iar prima farmacie a fost deschisă la Iaşi, în anul 1757, pe lângă spitalul Sf. Spiridon (Mănucu-Adameşteanu et al. 2003, 29).

În Basarabia, la momentul anexării la Imperiul Rus, instituţiile farmaceutice completau sistemul sanitar al regiunii. A. Erlenvein, inspector sanitar al Basarabiei, în raportul prezentat la 31 iulie 1813, aduce la cunoştinţa lui Harting că el, ajutat de poliţie, a confiscat medicamentele pe care le vindeau fără autorizaţie în dughenele lor din Chişinău evreii şi alte persoane, deoarece în oraş „sunt farmacii de unde bolnavii pot să cumpere medicamente cu reţete". Una dintre aceste farmacii aparţinea lui Şvaider, căruia administraţia Basarabiei, conform dispoziţiei date de guvernatorul civil Scarlat Sturdza, la 13 martie 1813, lui Krupenschi, urma să-i plătească 360 lei pentru medicamentele cumpărate de la el (Poştarencu 2006, 91-92).

[1] MNAIM, FB-11499-5.

Evoluţia farmaceuticii care a ţinut pasul cu descoperirile din domeniul chimiei, medicinii, fiziologiei şi fizicii, dar şi necesitatea lor în societate, a contribuit la o „avalanşă" de cereri pentru obţinerea dreptului de a deschide farmacii, care aveau să devină mai sensibile la problemele sociale şi medicale ale populaţiei, acordând asistenţă cu medicamente, uneori chiar gratuite pentru păturile sărace.

La sf. sec. XVIII - înc. sec. XIX în Rusia apare necesitatea de a reglementa sistemul farmaceutic existent încă din timpul ţarului Petru I (1672-1725). Primul Statut al farmaciilor a fost emis în anul 1789, acesta presupunând reglementarea mecanismului de preparare, păstrare şi eliberare a medicamentelor. Deşi industria farmaceutică din Rusia era concentrată în mâinile investitorilor străini, numărul farmaciilor era în creştere: în anul 1848 în Rusia erau înregistrate 689 farmacii private comparativ cu 423 în anul 1828. Cu toate acestea, în multe oraşe, judeţe, regiuni farmaciile erau lipsă, deoarece investitorii străini activau în localităţi cu o populaţie mai numeroasă şi mai compactă, iar industria farmaceutică locală era în stare incipientă de dezvoltare (Сало 1969).

Monopolizarea ramurii farmaceutice stopa evoluţia acesteia, în timp ce necesitatea acestora era tot mai evidentă. Reformele sociale din a doua jumătate a sec. al XIX-lea au favorizat creşterea numărului de farmacii, drept urmare se impuneau noi legi, regulamente pentru „a ordona" activitatea acestora. În anul 1836 a fost emis primul Regulament al farmaciilor, urmat de altele cu noi completări: 1857, 1873, 1904, 1912. De exemplu, Regulamentul cu privire la funcţionarea farmaciilor, adoptat în anul 1873, reglementa mecanismul instituirii unei farmacii care includea un şir de cerinţe, cele mai importante fiind numărul de populaţie şi numărul de reţete, solicitate în ultimii trei ani. O farmacie putea fi deschisă, fie în judeţe, fie în oraşe, doar cu acordul Consiliului farmaceutic local, aprobat de guvernatorul local. În oraşele mari, precum Sankt Petersburg sau Moscova, o farmacie putea fi deschisă la o cotă de 12 mii persoane şi o capacitate de 30 mii reţete, iar în orăşelele mai mici – la 10 mii persoane şi 15 mii reţete. În cazul când populaţia depăşea aceste cote, se deschidea o altă farmacie în zona cu cel mai mare număr de populaţie care nu avea acces la serviciile unei farmacii. În judeţe, comune, sate farmaciile se deschideau la o distanţă de 15 verste[2], indiferent de numărul de persoane.

Personalul farmaciilor era constituit din farmacişti diriginţi, farmacişti stagiari, ajutor de farmacişti, asistenţi şi elevi de farmacie. În farmacii, de obicei, erau angajaţi numai bărbaţi, deoarece femeile, până la sf. sec. al XIX-lea, nu aveau dreptul să studieze disciplina „farmacie".

Recipientele pentru medicamente erau confecţionate din faianţă sau lemn, adeseori acestea semănau cu nişte bibelouri, care împodobeau rafturile farmaciilor.

Nu întotdeauna farmaciile corespundeau normelor sanitare, înşişi angajaţii nu purtau haine de protecţie, chiar şi acei care le preparau în incinta farmaciei.

În anul 1881, Consiliul medical introduce taxa farmaceutică. În registru erau înregistrate numele, prenumele cumpărătorului, denumirea medicamentului, cantitatea şi preţul acestuia. Farmacişti nu aveau dreptul să majoreze preţurile la medicamente, aceştia fiind verificaţi/supravegheaţi de organele abilitate. Tot în acest an, din iniţiativa Ministerului de Interne, prin intermediul Comitetului de Miniştri, se propune un nou tip de farmacii – cele săteşti, care aveau să se deschidă în localităţile cu o populaţie mică. Deşi acestea nu erau dotate ca cele orăşeneşti, ele erau necesare şi utile în localităţile rurale, dacă ţinem cont că la 1912 numărul lor ajunsese la 1500 (Муратов 1912, 7).

Reformele burgheze din a doua jumătate a sec. al XIX-lea s-au extins şi asupra sistemului sanitar, inclusiv farmaciile. Acestea din urmă erau clasificate în două categorii: categoria I, care erau administrate de un magistru în farmacie sau spiţer cu un stagiu de muncă într-o farmacie de categoria întâi nu mai puţin de doi ani; cele din categoria a II-a puteau fi administrate de un locţiitor al spiţerului, care avea aceeaşi vechime în muncă ca şi spiţerul şi întruneşte toate calităţile necesare pentru a ocupa această funcţie. Acestea din urmă dispuneau de medicamente care erau incluse într-o listă specială, aprobată de Ministerul de Interne (О проекте 1905, 205). Farmaciile de categoria I se înfiinţau în dependenţă de numărul de populaţie fie la sat, fie la oraş, spre deosebire de cele din categoria a doua, care puteau fi înfiinţate doar cu acordul autorităţilor locale, în cazul când în regiune nu exista farmacie de categoria întâi şi era argumentată necesitatea acesteia (О проекте 1905, 206).

[2] Verstă – unitate de măsură pentru distanţe, folosită în trecut (în special în Rusia), egală cu 1,067 km.

În anii ’80 ai sec. al XIX-lea din mijloacele alocate de Zemstvă au început să apară primele farmacii „libere” (de stat), care deserveau şi păturile vulnerabile ale societăţii. Farmaciile de zemstvă aveau dreptul să deţină un catalog al medicamentelor care era sub controlul felcerului. Cu toate acestea, „piaţa” farmaceutică era încă slab dezvoltată, cea de stat fiind în stare incipientă. Industria farmaceutică de atunci era concentrată în mâinile unor dinastii care, de fapt, se menţineau pe piaţă transmiţând afacerea din tată în fiu. În Basarabia, una din aceste dinastii era cea a lui Maximilian Pautânski.

Proiectul unui nou statut al farmaciilor, propus în anul 1904, a fost completat cu unele propuneri, făcute de Consiliul medical din Basarabia. Astfel, pentru punctul 1 se propunea ca „vânzarea medicamentelor să se efectueze numai în instituţiile farmaceutice şi nu în magazinele de profil, deoarece acestea nu permiteau un control riguros în ceea ce priveşte calitatea medicamentelor, nu se putea urmări modalitatea de eliberare a medicamentelor psihotrope, achitarea taxelor.

O altă propunere viza „dreptul de a comercializa medicamentele în baza reţetei pe întreg teritoriul imperiului” (punctul 2). O completare importantă a fost propusă pentru punctul 12 al proiectului, conform căruia „persoana care a fost locţiitor al unui administrator de farmacie de categoria întâi nu mai puţin de trei ani, cu o vârstă de nu mai puţin de 25 de ani are dreptul să administreze o farmacie de categoria a doua”. Se propunea „ca orice farmacie să-şi poată deschidă doar o singură filială” (capitolul II, punctul 23); nu se acceptau farmaciile homeopatice (О проекте 1905, 201, 202).

Noile condiţii economico-sociale ale Chişinăului, în calitate de reşedinţă a noii provincii ruseşti, a adus schimbări însemnate şi în organizarea sanitară, şi în asistenţa medicală atât a Chişinăului cât şi a întregii Basarabii. Evoluţia industrială mondială, inclusiv în imperiul ţarist, au impus un şir de modificări edilitare, inclusiv în aspectul fizic al oraşului. Noile edificii care se construiau în Chişinău, indiferent de menire şi domeniu, fie administrative ale burgheziei înstărite, fie din medicină, învăţământ, comerţ, locuri de popas etc. – toate sunt o implicaţie conştientă sau mai puţin conştientă în dezvoltarea conceptului de amenajare a teritoriului urban.

La sf. sec. al XIX-lea Chişinăul este amenajat cu edificii eclectice – noul stil arhitectonic care se dezvolta concomitent în întreaga Europă. De acest principiu a ţinut cont şi Maximilian Pautânski, înfrumuseţând artera principală a urbei cu o clădire, asemeni unei bijuterii arhitectonice – clădirea farmaciei, care-i purta numele. Soţii Maximilian şi Alexandra Pautânski, de naţionalitate polonezi, de confesiune romano-catolică, s-au stabilit la Chişinău la 15 noiembrie 1851. Au crescut şi educat cinci copii, trei băieţi şi două fete: Anton, Mihail, Maximilian-Ivan, Henrich-Otton, Constanţa-Regina şi Emilia-Cristina[3]. Locuiau la vila de pe povârnişul de la Buiucani[4]. Aveau o situaţie materială medie – deţineau două case de locuit, o farmacie, un magazin, un spaţiu comercial[5]; două loturi cu livadă şi vie în sectorul 5 al Chişinăului: unul achiziţionat la 4 august 1883, iar celălalt la 3 august 1887[6].

La 25 februarie 1881 Maximilian Pautânski achiziţionează trei imobile, amplasate în perimetrul străzilor Alexandrovskaia, colţ cu Armenească. Acestea au fost demolate, ulterior, conform proiectului aprobat de Consiliul Orăşenesc la 2 iulie 1894, construieşte o casă din piatră în stil barocco, cu 1,5 etaje cu o suprafaţă de 113,62 sajini[7], finisată şi înregistrată la 13 ianuarie 1897. La etajul de sus erau 13 odăi, dintre care trei dădeau înspre str. Armenească. Avea 16 geamuri în partea din faţă; dinspre Piaţa Bazarului (în interiorul coridorului) – 9 geamuri, iar la demisol – 12 geamuri. În curtea casei era un beci. Deşi iniţial acest imobil era preconizat ca spaţiu locativ, el a fost utilizat în calitate de spaţiu farmaceutic. Din 23 ianuarie 1899 acesta este arendat de către Osip Solomonovici Babici (tatăl cântăreţei de operă, soprana Lidia Babici (1897-1970) la suma de 2200 rub.[8]. Osip Babici arendează acest imobil până în anul 1911, după care a fost luat în arendă de un alt mare întreprinzător Simson Kogan, care din 24 octombrie 1917 devine proprietarul edificiului, achiziţionându-l de la Mihail Pautânski (fiul lui Maximilian) la preţul de 70 mii de ruble[9]. Maximilian Pautânski a decedat la 24

[3] ANRM, F. 153, inv. 1, d. 71, f. 65.
[4] ANRM, F. 36, inv. 10, d. 1644, f. 6.
[5] ANRM, F. 153, inv. 1, d. 71, f. 61.
[6] ANRM, F. 36, inv. 10, d. 1644, f. 6.
[7] ANRM, F. 36, inv. 10, d. 1644, f. 15; Sajin (stânjen) – unitate de măsură pentru lungime, care a variat, după epocă şi regiune, de la 1,96 m până la 2,23 m. În Basarabia, din 1835, un sajin (stânjen) echivala cu 2,1336 m.
[8] ANRM, F. 153, inv. 1, d. 71, f. 63.
[9] ANRM, F. 36, inv. 10, d. 1644, f. 2.

mai 1911 şi a fost înmormântat la Cimitirul catolic din Chişinău, alături de soţia sa, Alexandra, care a decedat la 7 iunie 1910 (БЖ 1911).

Activitatea antreprenorială a lui Maximilian Pautânski în domeniul farmaceutic a fost continuată de unul din fiii săi, Mihail Pautânski, savant, cunoscut om de ştiinţă în domeniul viticulturii şi vinificaţiei, care deţinea şi o farmacie privată (1907-1910) (Evdokimova 1996, 269-275) şi fiica Constanţa-Regina, care în 1901, cu suportul financiar al tatălui său, achiziţionează o farmacie pe strada Haralampievskaia colţ cu strada Pavlovskaia[10] (azi str. Alexandru cel Bun şi Petru Rareş). Edificiul farmaciei lui Pautânski a avut „destinul” celorlalte clădiri, în special cele amplasate pe bulevardul central, care în 1941 au fost distruse de către Armata Roşie în baza directivei CC al PC(b) din URSS, din 29 iunie 1941, conform căreia „odată cu retragerea unităţilor Armatei Sovietice să fie duse garniturile de tren mobile, duşmanului să nu-i fie lăsat nici un kilogram de pâine, nici un litru de combustibil... Toate bunurile de preţ care nu pot fi duse, trebuie, fără îndoială, distruse...” (Chişinăul 1996, 10). Astfel au fost incendiate şi aruncate în aer cu dinamită un şir de edificii emblematice ale Chişinăului, instituţii de învăţământ, monumente istorice şi de artă, hoteluri, case, conace, inclusiv şi „farmacia lui Pautânski”.

Bibliografie

Chişinăul 1996: Chişinăul în 1941 (Chişinău 1996).

Mănucu-Adameşteanu et al. 2003: Gh. Mănucu-Adameşteanu, El. Drăgan-Bovo, I. Poll, I. Zamfirescu, O farmacie bucureşteană la sf. sec. al XIX-lea în Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie XVII, 2003.

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

БЖ 1911: Бессарабская жизнь 25 мая 1911 г.

БЖ 1916: Бессарабская жизнь 23 февраля 1916 г.

Евдокимова 1996: М. Евдокимова, Михаил Паутынский - ученный, винодел и химик. Tyragetia III, 1996, 269-274.

Муратов 1912: Г. Муратов, Новый фармацевтический устав по проекту Министерства Внутренних Дел (Санкт-Петербург 1912).

О проекте 1905: О проекте нового аптекарского устава. В сб.: Доклад Бессарабской Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXXVI очередной сессии в 1904 г. (Кишинев 1905).

Сало 1969: В. Сало, Музей истории фармации. Наука и жизнь XI, 1969.

Техтман 1966: Я. Техтман, Здравоохранение Кишинева (Кишинев 1966).

A drugstore of old times Chişinău (end of 19th – beginning of 20th centuries)

Abstract

The research and valorization of the collection of postcards from the heritage of the National Museum of Archaeology and History of Moldova suggests new themes and subjects from the history of 19th - beginning of 20th century Bessarabia. The investigations from archives and the press of the time, the blanched images, with documentary support, are becoming an informative source charged with authenticity.

As starting point of the article served a heritage postcard dated with the beginning of 20th century, „baptized” by postcards lovers „Pautânschi's drugstore”. It is a white and black picture postcard, issued in Moscow at the renowned publishing house *Şerer, Nabgolţ & K,* in circulation from 1912. It represents the image of a skittish building, placed on Armenească str. Corner with Alexandrovskaia (today bd. Ştefan cel Mare and şi Sfânt corner with Armenească str., near the specialized store „Franzeluţa”). It is a baroque building, built in 1894 which belonged to Maximilian Pautânschi, a prosperous businessman from Basarabia, based in Chişinău in 1851. The drugstore is rented starting with 1899 by Osip Babici at an annual price of 2500 rubles, and from 1917 Şimşon Kogan becomes the owner of the drugstore, one of the holder of a drugstore network from the region.

Maximilian Pautânschi's entrepreneur activity in pharmaceutics had been continued by one of his sons, Mihail, well-known scientist of winery, who had owned a private drugstore (1907-1910) and the daughter Constanţa-Regina, who in 1901, with the financial support of her father, acquires a drugstore on Haralampievsk street corner with Pavlovsk (today Alexandru cel Bun street corner Petru Rareş).

[10] ANRM, F. 36, inv. 10, d. 1644, f. 6 (verso).

Кишиневская аптека конца 19 – начало 20 века

Резюме

Исследование коллекции почтовых открыток из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы открывает новые темы в изучении истории Бессарабии конца XIX - начала XX веков. В результате архивных исследований пожелтевшие снимки, обретая документальное подкрепление, становятся подлинными источниками исторической информации.

Отправным пунктом в написании данной статьи послужила почтовая открытка начала XX века, которую филокартисты окрестили «аптекой Паутынского». Это черно-белая иллюстрированная открытка, выпущенная в 1912 году в Москве известным издательством «Шереръ, Набгольц & К». На ней изображено нарядное здание, располагавшееся на углу улиц Армянской и Александровской (сегодня – угол проспекта Штефан чел Маре и улицы Армянской, в районе специализированного магазина «Франзелуца»). Это дом в стиле барокко, построенный в 1894 году, который принадлежал преуспевающему предпринимателю Максимилиану Паутынскому, обосновавшемуся в Кишиневе в 1851 году. В 1899 году аптека была арендована Осипом Бабичем за 2500 рублей в год, а в 1917 году ее владельцем стал Шимшон Коган, один из собственников сети аптек в губернии.

Предпринимательская деятельность Максимилиана Паутынского в области фармацевтики была продолжена одним из его сыновей, Михаилом, известным ученым в области виноградарства, который также являлся владельцем частной аптеки (1907-1910), и дочерью Констанцей-Региной, которая в 1901 году, при финансовой поддержке отца, купила аптеку на углу улиц Харалампиевской и Павловской (сегодня – улицы Александру чел Бун и Петру Рареш).

02.04.2010

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

RECLAMA FABRICILOR, UZINELOR ŞI DEPOZITELOR ÎN PRESA BASARABEANĂ (sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX)

Vera Serjant

Presa a fost şi va rămâne unul dintre cele mai importante mijloace de reclamă. Este cunoscut faptul că reclama a apărut în ziare chiar odată cu apariţia lor. Ce este „reclama" şi ce este „publicitatea"? Există oare vreo deosebire între aceste noţiuni? Pentru a răspunde la aceste întrebări vom apela la terminologia şi esenţa acestor cuvinte. Aceste precizări sunt impuse în legătură cu folosirea adeseori incorectă a acestor noţiuni. Cuvântul „reclamă" este de origine latină şi provine de la latinescul *clamare* ceea ce înseamnă „a striga", „a chema", „a proclama". Acest cuvânt aproape fără schimbări a intrat aproape în toate limbile europene. În Anglia şi în America se utilizează expresiile „advertise", „advertising", însă nu cu sensul îngust de publicare a anunţurilor în presă, ci cu unul mai larg corespunzător cuvântului „advertere" de la latinescul *adverto* – a întoarce, a îndrepta spre, a atrage atenţia asupra ceva (cu ajutorul panourilor, firmelor etc.). Francezii folosesc cuvântul „publicité" pentru a indica cuvântul reclamă, de unde a fost împrumutat de limba română şi care este utilizat şi în prezent. Termenul „publicitate" s-a format de la latinescul „publicus" şi a fost atestat în limba franceză la anul 1689. La început el era utilizat în sens juridic, adică publicul şi instanţele judecătoreşti chibzuiesc în comun asupra luării unei hotărâri, fără a mai fi ţinută în secret. Abia în anul 1829 pe măsură ce reclama s-a extins prin presă, afişe şi prospecte ia accepţiunea tehnică modernă de „fapt de a exercita o acţiune asupra publicului cu finalitate comercială" (Petcu 2002, 141). Deci, termenul de „publicitate", cu sensul de „înştiinţare a publicului", ia o accepţiune mai largă – de a exercita o acţiune asupra publicului în scopuri comerciale, ceea ce de fapt se urmăreşte prin reclamă.

În ceea ce priveşte esenţa noţiunii de reclamă, în literatură sunt păreri diferite. De exemplu, reclama ar fi, după Efron şi Brokhaus, un anunţ despre vinderea produselor sau oferirea serviciilor, cu scopul captivării consumatorilor prin laude, deseori exagerate, ale calităţilor produselor (Брокгауз, Ефрон 1899, 527).

Prin noţiunea de reclamă se înţelege în genere o discuţie (tâlcuire) în public despre ceva, îndeosebi cu ajutorul presei, propagarea unei întreprinderi, afaceri, producţii, inovaţii, descoperiri, perfecţionări, a capacităţilor deosebite ale unor persoane etc. (Плиский 1894, 14). Esenţa reclamei în sensul larg al acestui cuvânt, înseamnă o acţiune planificată asupra psihicului omului cu scopul de a-i trezi o dorinţă irezistibilă de a procura sau a păstra bunurile pământeşti (Уперов 1994, 366). Această acţiune se realizează pe calea publicităţii prin tipărituri, radio, televiziune etc. Mesajele, însă, transmise prin intermediul instituţiilor mass-media se plătesc. Prin urmare, „vom continua să numim publicitate mesajele transmise pe baza unei relaţii contractuale (contra cost), datorită accepţiunii largi a termenului şi a preluării sale pe filieră latină – franceză" (Petcu 2002, 142). Deci, noţiunile de „reclamă" şi „publicitate" sunt originar sinonime, când este vorba de o acţiune cu finalitate comercială şi industrială. Aceasta se referă la utilizarea acestor termeni în limba română. În limba rusă, de exemplu, există doar un singur cuvânt, pentru identificarea acestei activităţi, cel de reclamă.

Fondatorul publicităţii tipărite în Europa este socotit Théophraste Renaudot. În 1630 fondează „Bureau d'adresses" – biroul de adrese şi de informaţii, care îşi tipărea reclamele şi în ziarul „Gazette de France". „Tatăl" reclamei tipărite europene, medicul Renaudot, a reuşit să capete de la Richelieu dreptul de a tipări un ziar, deşi aceasta costa foarte scump.

Cel mai înalt nivel de dezvoltare a publicităţii tipărite, la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX, l-au atins presa engleză, americană, franceză şi germană. Reclama din presă de aici era deja un domeniu destul de avansat al businessului. Cele mai răspândite ziare din Anglia erau: „Times", „Daily News", „The Standard", „The World". Anunţurile publicitare de pe paginile lor ocupau de două ori mai mult spaţiu decât însuşi textul. Veniturile

din publicitate erau foarte mari. De exemplu: ziarul „Times" avea în urma lor anual echivalentul a 3.500.000 ruble (Плиский 1894, 14). Americanii, popor pragmatic, cu mult mai înainte decât alte popoare au înţeles, că publicitatea este o armă puternică spre succes. Ei au apreciat cel mai bine importanţa publicităţii şi au investit cel mai mult în această afacere. Cele mai răspândite ziare americane din perioada cercetată sunt: „New York Herald", „The Wold", „The Tribune", „The Sun", „The Evening Star". Ele se tipăreau pe trei foi mari de 1,5 arşini în lungime şi un arşin în lăţime, în 48 de coloane, cu caractere mici. Se vindeau doar cu 6-8 copeici (în bani ruseşti), adică tot atât, cât costau în Rusia ziarele mici. Despre amploarea anunţului publicitar în presa americană ne vorbeşte şi următorul exemplu: în anul 1881 redacţia ziarului „New- York Herald" a hotărât să numere câte coloane cu anunţuri sunt publicate în cele mai mari ziare locale într-un număr de duminică şi s-a constatat că în „New York Herald" erau 105 coloane în care erau inserate 4.437 de anunţuri şi reclame cu un text mediu de 300 rânduri. În aceeiaşi zi „New York Times" avea 22,5 coloane cu 503 reclame, „The World" – 18,5 coloane cu 525 reclame, „The Sun" – 14,5 coloane cu 413 anunţuri (Плиский 1894, 16).

Cele mai mari ziare americane şi engleze aveau mereu un număr mare de anunţuri. De un format mare, originale prin conţinut, atrăgeau de la sine cititorul. Deşi toate anunţurile erau tipărite cu caractere diferite, cuvintele-cheie la care urmau să atragă o atenţie deosebită se repetau de câteva ori formând figuri tipografice bizare, ingenioase. Anunţurile sunt amplasate pe rubrici, uşurând astfel căutarea. Reclame se întâlneau, deseori, şi în textul redacţional, tariful lor fiind foarte mare (Плиский 1894, 16).

O nouă etapă în dezvoltarea publicităţii în Rusia se începe odată cu desfiinţarea iobăgiei în 1861 şi dezvoltarea rapidă a relaţiilor capitaliste. Un eveniment însemnat în dezvoltarea reclamei ruse l-a constituit şi lichidarea monopolului statului în publicarea anunţurilor particulare în ziare şi reviste. Aceasta duce la creşterea numărului de publicaţii. Apar primele agenţii de publicitate. La hotar dintre secole ziarele ruse acordă o jumătate din spaţiu anunţurilor, ceea ce duce la proteste din partea societăţii. Astfel acestei perioade îi este caracteristică o înflorire a reclamei, legată de creşterea veniturilor ei.

Publicitatea din presa basarabeană, avea specificul său, determinat de condiţiile social-economice de dezvoltare a Basarabiei sub ţarism. Ea se caracterizează printr-un nivel mai scăzut, în comparaţie cu cel din ţările avansate. Una din cauzele dezvoltării mai lente a reclamei din presa basarabeană o constituia şi faptul apariţiei tardive a presei în acest ţinut (1854). Abia în 1889 apare aici şi primul ziar particular – „Бессарабский Вестник", editat de E. Sokolova. Însă, şi în acest ţinut, spre sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX se observă un avânt în dezvoltarea publicităţii. El este legat de creşterea numărului de publicaţii periodice, îndeosebi a ziarelor particulare, în programul cărora nu lipsea rubrica *Anunţuri*. Anunţurile din ziare ies din limitele acestei rubrici care, de obicei se afla pe ultima pagină. Inserţii găsim de acum şi pe prima pagină şi chiar pe paginile de mijloc ale ziarelor, cele mai scumpe de altfel. Mai mult de jumătate din spaţiul ziarelor este acordat anunţurilor publicitare. Mesajele lor erau diverse şi cuprindeau toate sferele vieţii. De aceea, pentru o cercetare mai aprofundată, am decis să clasificăm anunţurile în funcţie de mesajele ce le conţin, adică pe sfere sociale: economie (industrie, agricultură, finanţe, comerţ); servicii sociale (odihnă, călătorii); servicii intelectuale (învăţământ, medicină, teatre, cinematografe); religie; politică; jurisprudenţă etc.

Publicitatea îndeplineşte în societate o serie de funcţii importante, în primul rând, cea economică. În esenţă, publicitatea este un fenomen economic. Ea rezolvă o serie de sarcini, ce stau în faţa producătorului sau vânzătorului de mărfuri şi servicii, influenţează deciziile economice, luate de consumatori, constituie o parte integrantă a sistemului economic. În epoca dezvoltării tehnice şi concurenţei permanente este cu adevărat o artă nu de a produce mărfuri, ci de a le vinde. Este cu mult mai uşor de a folosi în producţie cele mai noi inovaţii, decât de a avea afacere cu psihicul omului (Уперов 1994, 371).

Tematica acestui articol este legată de unele subiecte economice ale reclamei din presa basarabeană. Este vorba de publicitatea fabricilor, uzinelor şi depozitelor, prezentă, atât în publicaţiile de stat, cât şi cele particulare. Scopul acestui articol, este de a dezvălui particularităţile de publicare a anunţului publicitar de către publicaţiile de stat şi cele particulare. Pentru început voi apela la un gen de publicaţie periodică de stat precum sunt calendarele: publicaţii anuale la care deja am ape-

lat pe parcursul cercetării anterioare a tematicii respective, unde de fapt sunt concentrate anunţuri cu mesaje diverse din întreaga gubernie. În comunicarea dată voi pune accent pe următoarele calendare: „Бессарабия", calendar literar-economic de masă, alcătuit şi editat de M.I. Britan (apare în 1893, 1894, 1895, 1896); „Бессарабский адрес-календарь" şi „Бессарабский календарь", ediţii publicate de ziarul „Бессарабские губернские ведомости"; „Адрес-календарь Бессарабской губернии", ediţie a Comitetului de Statistică din Basarabia, redactor B.A. Topiro; „Бессарабский юбилейный сельско-хозяйственный календарь", supliment al revistei „Бессарабское сельское хозяйства" (a apărut în 1912, 1914 şi 1917) (Трубецкой 1968, 201).

Calendarele conţin un număr mare de anunţuri ale fabricilor, uzinelor şi depozitelor. Ele pot servi drept surse importante de cercetare a industriei din acest ţinut. Înainte de a trece direct la subiectul acestei analize, am vrea să ne oprim pe scurt la situaţia industriei din ţinut. Fiind o regiune agrară, industria în Basarabia se afla într-o stare rudimentară. Aici predomina munca manufacturieră şi industria casnică. Deşi în unele ateliere erau introduse maşinile cu aburi, lucrările de bază se efectuau manual. În 1895 în Basarabia funcţionau 771 de fabrici, la care lucrau 3971 de persoane, venitul anual al cărora îl constituia 2.130.252 rub. (НЛЭКБ 1895, 96). Fabricile, uzinele şi alte meşteşuguri nu erau dezvoltate. Cele mai dezvoltate ramuri industriale erau: tăiatul pădurilor, fabricarea lumânărilor, fabricarea cărămizilor, fabricarea uleiului şi a macaroanelor. Numărul total al fabricilor îl constituie 931, cu un total de 4.580 muncitori şi cu un venit de 1.007.476 rub. (Вся Россия 1903, 47). O altă sursă documentară, şi anume Calendarul-adresă ilustrat al guberniei Basarabia pentru anul 1913, publicaţie a Comitetului de Statistică, editat sub redacţia lui B.A. Topiro, dă următoarea informaţie: întreprinderi industriale în gubernia Basarabia pentru anul 1911 s-au înregistrat 300, cu un venit anual de 679 mii ruble (ИАКБГ 1912, 218). Însă ele sunt clasificate în categorii – III, IV, V, şi VI, adică aici nu mai erau incluse şi cele casnice. Tot aici, pentru comparaţie, este dat numărul de întreprinderi din anul 1910. El constituie cifra de 252, cu un venit de 489 mii ruble. Dacă comparăm aceste date, observăm totuşi o evoluţie în dezvoltarea industriei în ţinut. Fapt remarcat şi prin creşterea numărului de reclame ale acestor întreprinderi în presa locală. Vorbind despre mesajele acestor reclame, vom încerca în continuare să le clasificăm după conţinutul lor. Pe primul loc vor fi plasate anunţurile fabricilor de distilare, de producere a berii, a vinului şi alcoolului, a apei minerale şi limonadelor.

Basarabia intra în lista guberniilor privilegiate, unde proprietarii de moşii deţineau monopolul în producerea şi vinderea spirtului (Жуков 1975, 97). Majoritatea fabricilor de alcool în anul 1861 se aflau pe teritoriul moşiilor şi aparţineau proprietarilor acestora[1]. Mai târziu ele vor apărea şi în oraşe. Dacă fabricile de alcool au apărut în Basarabia în anii '60 ai secolului XIX, cele de bere sunt cu mult mai vechi. Şi ele erau situate, la început, în sate, îndeosebi în judeţul Hotin şi Soroca (vezi conţinutul reclamelor). În 1913 în Basarabia existau 15 fabrici de bere. Ele produceau 800 mii de căldări de bere, cu mult mai puţin decât în guberniile Herson şi Podolia (Берг 1918, 218). În continuare reproducem conţinutul reclamelor acestor întreprinderi:

– În oraşul Hotin, gubernia Basarabia; Prima fabrică de producere a berii-hidromelului şi fabrica de malţ M. A. KALPAKCI şi a urmaşilor lui L. BRONŞTEIN, există din 1797; PRODUCE DIVERSE SORTURI de BERE şi MIERE; Mai produce diverse sorturi de MALŢ: de culoare întunecată, deschisă, de Pilzen şi Kulibahsk DE CALITATE SUPERIOARĂ (АКБГ 1912).
– Fabrica (cu aburi) DE BERE ŞI MALŢ a urmaşilor lui L.M. BUCARESKI din oraşul Hotin, distinsă la Expoziţia agricolă internaţională de la Paris din 1908 cu Medalia de aur, şi cea de la Hotin, din 1911, cu Medalia de argint; produce sorturi bune de malţ şi următoarele tipuri de bere: „Risovoe" (din orez), „Martovskoe", „Ţarskoe", „Pilzenskoe", „Ceşskoe", „Miunhenskoe" şi „Bavarskoe" (АКБГ 1912).
– FABRICA de DISTILARE a ALCOOLULUI nr. 27 din IANOUŢI a proprietarilor Ana şi Nicolae CAZIMIR; Fabrica de rectificare a lui Nicolae Alexandru CAZIMIR, ambele fabrici se află în satul Ianăuţi la 3 km de staţia căii ferate (АКБГ 1912).
– Fabricile de distilare a alcoolului, de producere a berii, a hidromelului şi malţului „DNESTR" a lui ABRAM PEISAH şi urmaşilor lui Leib Miler. La fabrica de bere şi hidromel se produce BERE şi HIDROMEL de diferite sorturi, cât şi

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7372, f. 40-78.

MALŢ DE PILZEN de calitate superioară. Oraşul Hotin, lângă râul Nistru (АКБГ 1911).
– FABRICA DE DISTILARE MIHALCĂUŢI nr. 36 (cu secţie de filtrare a alcoolului), situată pe moşia MIHALCĂUŢI, judeţul Hotin, aparţinând proprietarului ABRAM MOISEEVICI BERŞTEIN, Adresa poştală: localitatea Briceni, judeţul Hotin. Gubernia Basarabia, A.M. Berştein (БЮСХК 1912).
– Fabrica de ape minerale A. DARDIKA, oraşul Bălţi, strada Peterburgskaia, casa proprie (АКБГ 1912).
– Fabrica de ape minerale M. VIZENTAL, oraşul Bălţi, strada Peterburgskaia, casa proprie (АКБГ 1912).
– BERE, LIMONADE, APE MINERALE ale fabricilor „RAPP" a lui I. Kurtz, strada Sadovaia, telefon 276. LIVRARE LA DOMICILIU (АКБГ 1912).
– Fabrica de bere Dnesrtrovsc şi fabrica de ape sintetice - minerale din oraşul Bender. Bere: „Vieneză", „Pilzen", „Bok-Bier" şi „Export". APE DULCI şi LIMONADE. Executare rapidă şi cu acurateţe a comenzilor (АКБГ 1911).
– Fabrica de ape minerale Z. BELBURDA, oraşul Akkerman. Limonade din fructe, oranj, vin de mere şi alte băuturi din fructe. Pentru calitatea înaltă a produselor, fabrica a fost menţionată cu medalii de aur şi argint (АКБГ 1916).

Printre întreprinderile industriei de prelucrare se numără şi fabrica de zahăr din Zarojeni. Iată conţinutul anunţului acestei fabrici:

– Societatea Industrială ZAROJENI, FABRICA DE ZAHĂR, satul Zarojeni, judeţul Hotin, gubernia Basarabia, Poşta, oraşul Hotin (АКБГ 1911). Această Societate îşi anunţă începutul activităţii în baza statutului adoptat la 15 iunie 1890, începând cu 20 septembrie 1890. Sediul ei se afla în oraşul Odesa (БГВ 1890). Fondatorii ei sunt fraţii Marc, Alexandru, Artemie, Eugen, Arcadie, Gheorghe şi Alexei Rafalovici. În componenţa ei au intrat o serie de moşii, a căror valoare era de 7.400 desetine de pământ şi două fabrici ale fraţilor Rafalovici: cea de zahăr din Zarojeni şi cea de distilare a vinului din Stavceni, din judeţul Hotin cu localităţile Zarojeni, Stavceni, Dolineni, Corestăuţi, Şirouţi, Şilovţi, Rucşini, Levinţi ş.a. Valoarea totală a capitalului acestei Societăţi era de 1.850.000 (un milion opt sute cincizeci de mii) ruble[2].

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8812, f. 11.

În presa locală sunt prezente o serie de anunţuri ale uzinelor mecanice. În listele fabricilor şi uzinelor pentru anii 1880-1902 sunt atestate următoarele ateliere mecanice: ale lui R. Ghikiş, R. Hamudis, I. Krimarjevski, G. Izelin, S. Serbov, N. Bacumski, I. Langhe – în Chişinău, G. Rozner şi K.F. Gobbaher în judeţul Akkerman, C. Garting în judeţul Orhei, I. Perelman în judeţul Hotin, C. Iancovski în judeţul Ismail (Жуков 1975, 86). Însă numai patru din cele menţionate mai sus erau incluse în rândul întreprinderilor constructoare de maşini (a lui S. Serbov/Ştefan Sârbu, I. Langhe, F. Gobaher şi C. Garting). În 1914 în Basarabia erau şase întreprinderi constructoare de maşini, care produceau şi reparau producţie în valoare de 83 mii ruble (Берг 1918, 218).

Reproducem conţinutul unor reclame ale acestor uzine:

– Uzina mecanică I.I. LANGHE, Chişinău, lângă Şcoala Eparhială de Fete, vis-à-vis de barieră, telefon 365. Execută lucrări de reparaţie: a cazanelor cu aburi, locomobilelor, batozelor cu aburi, alte maşini şi unelte agricole; motoarelor cu petrol, instalează aceste motoare; CONFECŢIONEAZĂ: cazane cu aburi (cu diferite sisteme), rezervoare, teascuri pentru fabricarea vinului şi uleiului, valţuri pentru stoarcerea uleiului, piese pentru mori şi TRANSMISIE. Crestează şi şlefuieşte valţurile de la mori cu ajutorul unui strung performant. Lucrul se execută conştiincios şi cu acurateţe. Preţuri moderate (БАК 1908, 23).
– Fabrica de mobilă P.F. BACUMSKI, Chişinău, în drum spre havuz, la colţul străzilor Mincovskaia şi Voznesenskaia, 71, la staţia de tramvai: **IEFTIN!!! paturi** metalice-modele engleze, picturale, **de campanie** – cu greutatea nu mai mult de 20 funturi, obişnuite şi altele, de la **2 rub. 50 cop**. **Saltele** cu cuirasă, plase – igienice, cu arcuri, moi şi altele de la **1 rub. 75 cop**. **NOUTATE!!! Saltea** demontabilă „**SPIRALĂ**" rezistentă şi moale, confortabilă, absolut necesară bolnavilor; **MĂSUŢE** pentru lavoare şi samovare etc. Scaune, cărucioare, biciclete, obiecte de lăcătuşărie şi altele. **NOUTATE!!!** Masă-comodă cu loc pentru păstrarea albiturilor – ziua, iar seara pat pentru copii sau pat mare metalic cu o plasă cu 26 de arcuri, ocupă 1/5 din spaţiul pe care îl ocupă un pat; de la **7 ruble**. Invenţia a fost apreciată cu MEDALII. Se primesc comenzi în particular şi

1. Reclama fabricii de bere, miere şi malţ M.A. Kalpakci din oraşul Hotin, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913, 1912

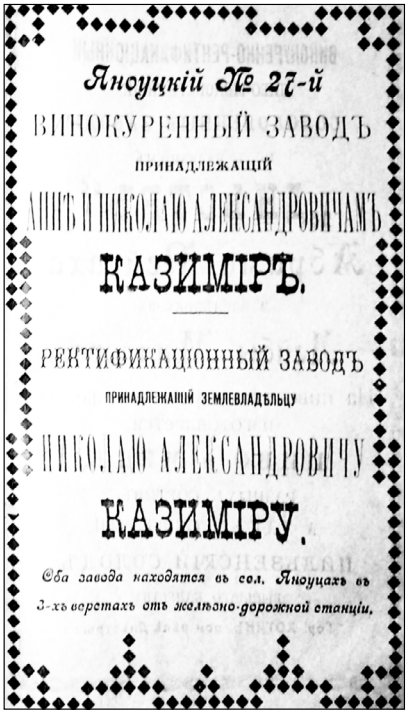

2. Reclama fabricii de distilare a alcoolului nr. 27 din Ianăuţi a proprietarilor Ana şi Nicolae Cazimir, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913, 1912

3. Caseta publicitară a fabricii de ape minerale A. Dardika din oraşul Bălţi, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913, 1912

4. Reclama fabricii de bere, limonade, ape minerale „Rapp" a lui I. Kurtz din oraşul Chişinău, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1912, 1911

5. Caseta publicitară a fabricii de ape minerale Z. Belburda din oraşul Akkerman, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1916, 1916

7. Reclama fabricii de zahăr din satul Zarojeni, judeţul Hotin, gubernia Basarabia, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1912, 1911

6. Caseta publicitară a uzinei mecanice de turnat fontă al inginerului tehnolog S. I. Serbov (Sârbu), arendată de inginerul M.I. Gotlib din oraşul Chişinău,publicată în Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь на 1913, 1912

în scris, se pot schimba, închiria, modifica; nichelarea, oxidarea samovarelor, ambalarea etc. (БАК 1908, 38).

– Fabrica mecanică de butoaie A. Blank, telefon 27. Primeşte comenzi la BUTOAIE, putine şi răzători şi alte articole necesare vinificaţiei. Butoaiele se confecţionează din lemn ales şi uscat, fără ceruză şi carie (АКБГ 1911).
– Uzina mecanică de turnat fontă a ingineruluitehnolog S.I. SERBOV, arendator – inginerul M. I. G O T L I B, Chişinău, nu departe de gară, drumul Munceşti, nr. 237, tel. nr. 92; **PRO DUCE**: PLUGURI, TEASCURI, TREIERĂTORI (BATOZE) pentru păpuşoi, tocătoare de paie, teascuri pentru fructe şi legume; **REPARĂ:** LOCOMOBILE, CAZANE CU ABURI şi alte tipuri de maşini agricole, CRESTEAZĂ ŞI ŞLEFUIEŞTE valţurile de la mori; **MONTEAZĂ** mori cu ABURI şi cu PETROL, instalează POMPE, şi alte piese turnate din fontă şi aramă (БЮСХК 1912).
– Uzina de maşini şi unelte agricole C.C. LANER şi F.F. GOBAHER (Sărata, gubernia Basarabia). Pentru calitatea producţiei a fost distinsă la Expoziţia agricolă din Basarabia cu următoarele distincţii: Medalia de aur – pentru pluguri cu un brăzdar şi mai multe brăzdare; medalia de aur – pentru semănătoarea Bucker; Medalia de aur – pentru treierătoarea cu aburi pentru porumb; Medalia de aur – pentru teascurile pentru struguri; Medalia Mare de argint – pentru maşinile de recoltare a grânelor (Бессарабец 1904).

Pe paginile tipăriturilor basarabene este inserat un număr însemnat de anunţuri ale fabricilor de bomboane:

– Prima fabrică de bomboane şi cofetării I.M. DUVINSKI, Chişinău, strada Gostinaia, casa lui Grosman, cu Filială pe strada Alexandrovskaia, vis-à-vis de clădirea pompierilor. Caramelă, dropsuri, marmeladă, bomboane fondante, ciocolată, halva, rahat-lucum, turte, biscuiţi la ceai şi prăjituri. BOMBOANE şi CIOCOLATĂ. Se primesc comenzi la TORTE şi alte prăjituri (НЛЭКБ 1895).
– Fabrica de BOMBOANE, ciocolată, turte dulci şi halva N.M. ROZENBERG, Chişinău, strada Şmidt colţ cu Armeană nr. 82, produce zilnic diferite sorturi de bomboane şi turte dulci. Ciocolată de la diverse fabrici. Preţuri moderate (БАК 1908, 37).
– PATISERIA, FABRICA DE BOMBOANE, TURTE DULCI şi HALVA N.A. SÎCENKO, strada Alexandrovskaia, vis-à-vis de circ, casa Braunştein;

Catalog succint de preţuri:

1 funt de caramea moale..... 40 cop.
1 funt de caramele ..... 20 cop.
1 funt de migdale prăjite..... 40 cop.
1 funt de turte dulci ..... 20 cop.
1 funt de biscuiţi la ceai .....16 cop.
1 funt de turte dulci în ..... 30 cop.
1 funt de bomb. de ciocolată..... 50 cop.
1 funt de turte dulci .....12 cop.
1 funt de caramele moi ..... 40 cop.
1 funt de dropsuri ..... 20 cop.
1 funt de halva .....16 cop.
1 funt de beţişoare ..... 30 cop.

T O A T E P R O D U S E L E
LA PREŢURI ANGRO (БЮСХК 1912)

– Prima fabrică de bomboane din sudul Rusiei M. M. D O R F M A N, Bălţi, telefon 129, Medalia Mare de Aur la Bruxelles în 1906 (АКБГ 1912).

Sunt curioase şi următoarele texte ale reclamei fabricilor de săpun, de ştampile, de tuburi mecanice:

– **50 % ECONOMIE 50 %;** FABRICA DE SĂPUN FRAŢII A. şi Ş. FELDMAN, Chişinău, „Feldmanin" – săpun nou pentru spălatul rufelor, produs exclusiv din grăsimi naturale fără adausuri. „Feldmanin" se vinde doar cu etichete ale firmei noastre. Datorită calităţii superioare şi mirosului plăcut poate fi folosit ca săpun de toaletă.

F E R I Ţ I - V Ă D E F A L S I F I C Ă R I !
(БЮСХК 1912).

– Fabrica cu aburi D.D. LIBEROVICI, oraşul Chişinău. Tuburi mecanice şi hârtie pentru ţigări (БЮСХК 1912).
– Fabrica de ŞTAMPILE din cauciucuri şi comercializarea hârtiei de scris I.B. RUBINŞTEIN, Chişinău, strada Puşkinskaia colţ cu Haralampievskaia; Preţuri dintre cele mai ieftine (БАК 1908, 44).

Doar o parte foarte neînsemnată de materie brută era transformată în produse de manufacturieră, prin urmare, populaţia Basarabiei consuma pro-

8. Reclama fabricii de bomboane, turte dulci şi halva N. M. Rozenberg din Chişinău, publicată în Бессарабский адрес-календарь на 1909, 1908

9. Caseta publicitară a fabricii de bomboane M.M. Dorfman din oraşul Bălţi, publicată în Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913, 1912

10. Caseta publicitară a fabricii de săpun Fraţii A. şi Ş. Feldman din Chişinău, publicată în Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь на 1913, 1912

11. Caseta publicitară a fabricii de teracotă, cărămidă şi olane M.I. Beniamovici din Chişinău, publicată în Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь на 1913, 1912

12. Reclama fabricii de bomboane, turte dulci şi halva N.A. Sîcenco din Chişinău, publicată în Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь на 1913, 1912

13. Reclama depozitului de mărfuri pentru vinderea cu amănuntul al Societăţii pe Acţiuni de stofe manufacturiere A.G. BORST, publicată în Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь на 1913, 1912

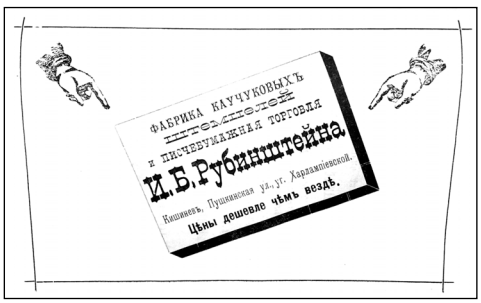

14. Reclama fabricii de ştampile a lui I.B. Rubinştein, Chişinău, publicată în Бессарабский адрес-календарь на 1909, 1908

15. Reclama depozitului de instrumente muzicale R. Sicora şi Co din oraşul Chişinău, publicată în Бессарабский адрес-календарь на 1909, 1908

duse manufacturiere importate, în mare parte din Rusia, Kiev şi Polonia. Fiind importate, ele erau păstrate în depozite. Ce mărfuri erau depozitate aici, fiind propuse consumatorului basarabean? Răspuns la această întrebare găsim în următoarele anunţuri:

– Depozitul angro de produse chimice şi farmaceutice ale fabricii E. MERK din Darmstadt reprezentat în gubernia Basarabia de către ISAC GRINFELD, Chişinău, strada Gostinaia, casa lui Kenigşaţ 27; Adresa pentru scrisori şi telegrame: Chişinău, Isac Grinfeld (НЛЭКБ 1895).
– Depozit de materiale pentru apeducte şi construcţii V. KARPENTER, Chişinău, Sinadinovskaia colţ cu Podolskaia. Primeşte comenzi la instalarea apeductelor şi a canalizării şi în general a multor altor instalaţii, closetelor cu apă, a gropilor de curăţare, pisoarelor, canalelor de scurgere a căzilor, havuzurilor, bazinelor etc., precum şi lucrări de betonare. Vinde: olane de Marsilia, ciment, nisip de Liusdorf, foi de plumb şi ţinc. Ţevi de fier, de fontă, de plumb şi ceramică, robinete, furtunuri, havuzuri, lavoare, căzi, vaterclosete, chiuvete de gunoi etc. Catalogul ilustrat cu preţuiri la cerinţă-gratuit. Adresa pentru scrisori şi telegrame: Karpenter-Chişinău. Comenzile se primesc şi din alte localităţi, în afară de Chişinău (НЛЭКБ 1895)
– Depozitul angro de produse textile şi de postav ELIŞ GALPERIN cu fiii, la colţul străzilor Alexandrovskaia şi Kupeceskaia, în casa proprie, telefon 171 (БАК 1902).
– Depozitul de piane (cu coadă), piano şi harmonium şi alte instrumente muzicale, R. SICORA şi K. strada Alexandrovskaia (Passaj), unicul reprezentant în Basarabia a renumitelor fabrici BLIUTNER, BEHŞTEIN şi alte fabrici; Plata în rate; Închiriere; Acordare; Reparaţie (БАК 1908, 9).
– Câştigător al Premiului Mare (Grand-Prix) la expoziţia internaţională de la Bruxelles din 1906 depozitul de medicamente şi de parfumuri V.S. ŞLEZINGHER, Chişinău, strada Haralampievskaia colţ cu Bulgară. Propune un asortiment mare de parfumuri produse la fabricile ruseşti şi străine; instrumente hirurgicale, materiale de pansat, obiecte de uz casnic. Coloranţi pentru vin şi cofetării, pieptene, perii: pentru cap şi dinţi; săpun de rufe produse la fabricile din Odesa şi multe alte mărfuri la PREŢURI în afara concurenţei; SECŢIE SPECIALĂ – mijloace contraceptive pentru doamne şi bărbaţi; La comandă se trimite gratis catalogul cu preţuri (БАК 1908, 12).
– Depozitul de cărţi „Obrazovanie”, strada Alexandrovskaia, telefon 244, cu un asortiment larg de CARŢI NOI, rechizite pentru birouri şi bănci; ASORTIMENT BOGAT de rechizite de cancelarie şi de desen la preţuri de capitală; PRIMIREA ABONAMENTELOR la reviste şi ziare cu preţuri de la redacţie (АКБГ 1911).
– Depozitul de medicamente şi articole cosmetice, obiecte chirurgicale şi fotografice din oraşul Bălţi a lui IOSIF L. GHERŞCOVICI, strada Peterburskaia (АКБГ 1911).
– Depozitul de mărfuri pentru vinderea cu amănuntul al Societăţii pe Acţiuni de Stofe manufacturiere A.G. B O R S T din Zgherj, Chişinău, strada Alexandrovskaia. Întotdeauna aprovizionat cu un sortiment bogat de diferite stofe ca: TRICO, POSTAV, ŞEVIOT, DRAP pentru costume pentru bărbaţi şi femei. CASTOR, DIAGONALĂ (ţesătură în diagonală) pentru uniforme. POSTAVURI REZISTENTE PENTRU ELEVI. Articolele fabricii noastre, prin calitate şi eleganţă, nu cedează celor mai bune fabrici străine. PREŢURI DE FABRICĂ (БЮСХК 1912).

Dintre numeroasele anunţuri am vrea să le remarcăm şi pe cele ale fabricilor de cărămidă, teracotă şi olane. Printre cele mai cunoscute fabrici de acest gen în Basarabia au fost: a lui G. V. Clein din Chişinău (activa din anul 1900, cu un motor cu aburi de 14 cai putere şi 15 muncitori); cele două din judeţul Orhei – prima din satul Saharna, aparţinând proprietarei E.I. Apostolopulo (activa din 1896) şi cea de-a doua din satul Galeşti, al proprietarului P.P. Dicescu (deschisă în 1901) (Жуков 1975, 85). Erau foarte întrebate pe piaţa locală olanele fabricii de la Saharna. Olanele sunt de o culoare roşie deschisă, preţuită, îndeosebi, la cumpărători. Probleme cu vânzarea lor nu-s, din contra, cererea este mai mare decât oferta (Об устройстве 1905, 9). Probabil de aceea nu găsim nici un anunţ publicitar al acestei fabrici. În schimb, îl întâlnim pe cel al fabricii lui P. Dicescu şi a altor proprietari:

– Fabrica de cărămidă şi olane din Galeşti, a urmaşilor lui P. DICESCU, este perfecţionată sub supravegherea inginerilor germani, conform descoperirilor noi ale ştiinţei ceramice. Judeţul Orhei (АКБГ 1913).

– Fabrica de teracotă-cărămidă şi olane (a fostului proprietar R. Kalveit) M.I. BENIAMOVICI, Alexandrovskaia, nr. 1 SUCURSALĂ ÎN ORAŞ: PIAŢA NOUĂ, curtea Armenească, lângă ceainăria „Ardagan". Asortiment mare de teracotă şi olane (БЮСХК 1912).

Reclama este un instrument pe cât de delicat, pe atât de agresiv, care influenţează emoţiile oamenilor. Şi puterea ei poate fi cu adevărat mare. Însă ea cu adevărat influenţează publicul doar atunci când a stabilit cu el un contact psihologic. Dar chiar şi atunci, argumentele nu vorbesc de la sine, fără un text bine format din punct de vedere literar. Textul anunţului publicitar poate fi alcătuit prin diferite metode: cea raţională, care acţionează cu ajutorul argumentelor (preţ mic, calitate bună etc.) şi emoţională – îndreptată spre emoţiile şi dorinţele oamenilor. Limbajul publicitar al mesajelor cu caracter economic, analizate mai sus, fac parte, credem, din prima categorie, cea cu metodă raţională. În ceea ce priveşte forma lor, apoi putem evidenţia în majoritatea cazurilor anunţul-afiş cu haina lui grafică ingenioasă (vignete, chenare, ilustraţii). Fiind amplasate la începutul sau sfârşitul calendarului şi dispunând de un spaţiu cu mult mai mare (uneori de o pagină întreagă), tipograful varia literele astfel ca să poată crea un efect dorit.

Care era situaţia la capitolul reclame în ziare? Dacă ne referim la ziarele particulare, menţionăm că reclama aici este în abundenţă. Nu întâmplător se zice că reclama a creat ziarele, iar ziarele au fost create pentru reclamă. În ceea ce priveşte publicitatea „industrială", putem observa, că proprietarii făceau publicitate întreprinderilor lor şi în ziare, de altfel, cele mai răspândite instituţii mass-media, pe atunci. Mesaje cu subiecte economice sunt inserate pe paginile ziarelor *Бессарабский Вестник, Бессарабец, Бессарабская жизнь, Друг, Новая газета* etc. Cunoaştem, deocamdată, mai puţin ziarele din alte oraşe şi nu putem să ne exprimăm în această privinţă. Ştim doar că, de exemplu, ziarul *Южный Край,* editat de Natenzon la Bender, era sărac în astfel de reclame. De fapt, ziarele au specificul lor de publicare a anunţurilor. El este legat de spaţiul mic de care dispune şi din acest motiv conţinutul şi forma acestora diferă uneori de cel din reviste şi calendare. Se deosebesc ele şi prin haina lor tipografică. De cele mai multe ori în ziare se practică anunţul-standard (cules doar din caractere minuscule). Drept exemplu ne poate servi reclama fabricii de vin şi alcool a lui E. Reidel din Chişinău: „COGNIAC natural din Basarabia al fabricii de VIN şi ALCOOL E. REIDEL din Chişinău. Produs după metoda franceză din vinuri alese basarabene şi lăsat să se păstreze în beciurile fabricii, calitatea lui nu cedează în faţa celor franceze, la preţuri cu mult mai mici. Vinderea cu amănuntul conform catalogului de preţuri al fabricii, în toate reţelele de comerţ cu vin din oraşul Chişinău şi judeţele guberniei Basarabia. Pe lângă fabrică funcţionează o secţie de producere a votcii şi lichiorului exclusiv din spirt rectificat de struguri. Calitatea băuturilor produse la fabrică nu cedează calităţii băuturilor străine, deoarece ele se produc după aceeaşi tehnologie ca şi cele franceze, din spirt de struguri rectificat, absolut curat şi plăcut la gust. Catalogul cu preţuri angro se expediază fără întârziere, la dorinţa comercianţilor" (БВ 1894). Dar existau ziare care îşi permiteau publicarea reclamelor cu toate artificiile tipografice. Printre ele era şi ziarul *Новая газета*, editat la Chişinău între anii 1911-1913, de G. Calmanson. Un ziar destinat publicului înstărit cu următoarea taxă a anunţurilor: pe prima pagină pentru un rând petit 30 cop.; pag. 2 şi 3 –60 cop.; pag. 4 – 20 cop. (НГ 1912). Ziarul apărea o dată pe săptămână şi avea un succes foarte mare. Pe paginile acestui ziar sunt prezente şi reclame ale fabricilor, uzinelor şi depozitelor. Printre ele se numără: fabrica de mobilă metalică I. Lalevici, Chişinău, strada Buiucanskaia 47; Fabrica de ape dulci şi minerale Ş. Zilberbarg, strada Izmailovskaia colţ cu Alexandrovskaia 46; Fabrica de mezeluri a fraţilor Kogan; Sculeanskaia rogatka 208a; Depozitul Societăţii pe Acţiuni de producere a postavului A.G. Borst, Chişinău, Alexandrovskaia, Pasaj; Uzina mecanică de topire a fontei S.I. Serbov, arendator M.I. Gotlib, Chişinău, în apropierea gării; Societatea M.A. Şustrov din Moscova; Asociaţia A.N. Şapoşnicov şi C°. din Sankt Petersburg, Uzina mecanică de topire a fontei Langhe – reprezentant al uzinei americane constructoare de maşini agricole Mak Kormik, strada Şmidt, casa proprie, tel. 355.

Concluzie: Deşi industria Basarabiei se afla într-o stare rudimentară, micile fabrici şi uzine, care activau pe teritoriul ei, foloseau reclama pentru a înştiinţa publicul de existenţa şi activitatea lor, propunând un sortiment variat de mărfuri şi produse. Creşterea numărului de întreprinderi la începutul secolului XX duce la creşterea numărului

de anunţuri publicitare atât în publicaţiile de stat, cât şi cele particulare. Depozitele ca reprezentante ale fabricilor străine îşi fac şi ele publicitate prin intermediul presei, oferind consumatorilor mărfuri de larg consum şi chiar de lux.

Astfel, anunţul publicitar din presă ne poate oferi informaţii preţioase pentru studierea istoriei Basarabiei la compartimentul dezvoltarea social-economică.

Bibliografie

Petcu 2002: M. Petcu, O istorie ilustrată a publicităţii româneşti (Bucureşti 2002).

АКБГ 1911: Адрес-кадендарь Бессарабской губернии на 1912 год (Кишинев 1911).

АКБГ 1912: Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913 год (Кишинев 1912).

АКБГ 1913: Адрес-кадендарь Бессарабской губернии на 1914 год (Кишинев 1913).

АКБГ 1916: Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1916 год (Кишинев 1916).

БАК 1902: Бессарабский Адрес-календарь (Кишинев 1902).

БАК 1908: Бессарабский Адрес-календарь на 1909 год (Кишинев 1908).

БВ 1894: Бессарабский вестник, 1177, 2 ноября, 1894.

БГВ 1890: Бессарабские губернские ведомости, 98, 4 октября, 1890.

Берг 1918: Л.С. Берг, Бессарабия – страна – люди – хозяйство (Петроград 1918).

Бессарабец 1904: Бессарабец, 205, 5 августа, 1904.

БЮСХК 1912: Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь на 1913 год (Кишинев 1912).

Брокгауз 1899: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, Энциклопедический словарь, том 26а (Санкт-Петербург 1899).

Вся Россия 1903: Вся Россия. Сборник сведений по России (Санкт-Петербург 1903).

Жуков 1975: В. Жуков, Города Бессарабии (1861-1900) (Кишинев 1975).

НЛЭКБ 1895: Настольный литературно-экономический календарь «Бессарабия» (Кишинев 1895).

НГ 1912: Новая газета, 14, март, 1912.

Об устройстве 1905: Об устройстве школы виноделия и опытной фермы на части вотчины Сахарна, завещанной Бессарабскому земству инженером И.К. Апостолопуло. В сб.: Доклады Бессарабской губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXXVI очередной сессии в 1904 году (Кишинев 1905).

Плиский 1894: Н. Плиский, Реклама. Ее значение, происхождение и история. Примеры рекламирования (Санкт-Петербург 1894).

Трубецкой 1968: Б. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии. 1854-1916 (Кишинев 1968).

Уперов 1994: В.В. Уперов, Реклама - ее сущность, значение, историческое развитие, психологические основы. В сб.: Гермес. Торговля и Реклама (Санкт-Петербург 1994).

Advertising factories, plants and warehouses in Bessarabian press (end of 19th - beginning of 20th centuries)

Abstract

Printed press was and will remain one of the most important means of advertising. The number of periodical publications in Bessarabia increases considerably at the end of 19th-beginning of 20th century. Along with the growing number of periodical publications, increases also the number of advertising ads. Their messages were diverse and included all life aspects.

The thematic of this article is focused on certain economical aspects of publicity from the Bessarabian press. It reveals the issue of advertising factories, plants, warehouses in the public and private publications. A big number of ads about factories, plants and warehouses are contained in calendars–addresses, yearly public publications, issues of *Бессарабские губернские ведомости* newspaper, of *Бессарабское сельское хозяйство* journal and of the Statistical Committee. The newspapers offer more than half of their space for advertising. These publications serve as documentary resources for elucidating various aspects of the Bessarabian advertising.

The ads from different publications serve as a base for a classification of offer from various Bessarabian producers to local consumers. The offer is very diverse: from candies, alcohol, wine, mineral water and lemonades, sugar, fish, tobacco to furniture, tiles and bricks, cars and farming tools etc.

The publicity ads from the printed press can offer precious information about Bessarabian history, at the chapter social-economical development.

Реклама фабрик, заводов и складов в бессарабской печати (конец 19 - начало 20 вв.)

Резюме

Пресса была и останется одним из наиболее важных средств рекламы. В Бессарабии в конце 19 - начале 20 вв. значительно увеличилось количество периодической печати. С ростом числа периодических изданий, увеличилось количество рекламных объявлений. Их сообщения были разными, и охватывало все стороны жизни.

Данная статья посвящена экономической рекламе в бессарабской печати. Реклама фабрик, заводов и складов присутствует как в государственных, так и частных изданиях. Большое количество объявлений промышленных предприятий и складов содержат адрес-календари, ежегодные публикации, изданные газетой *Бессарабские губернские ведомости*, Статистическим комитетом и журналом *Бессарабское сельское хозяйство*. Они выступают в качестве документальных источников в раскрытие данной тематике, призванные подчеркнуть особенности бессарабской рекламы.

На основе этих объявлений, в статье дается классификация предложений местных производителей потребителям Бессарабии. Эти предложения были разнообразны: от конфет, вино, минеральной воды и безалкогольных напитков, сахар, табак до мебели, плитки и кирпича, сельскохозяйственных машин и орудий и др.

Таким образом, реклама в прессе предоставляет ценную информацию в изучении истории Бессарабии к социально-экономическому разделу.

13.04.2010

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

PREOCUPĂRILE ZEMSTVEI DIN BASARABIA PRIVIND NAVIGAŢIA COMERCIALĂ PE FLUVIUL NISTRU (1868-1914)

Andrei Emilciuc

Aspectele legate de activitatea Zemstvei din Basarabia, cu toate că constituie o latură importantă a istoriei teritoriului dintre Prut şi Nistru, sunt slab reflectate în literatura de specialitate. Problema Zemstvei ca instituţie a autoadministrării locale în Imperiul Rus a fost abordată pe larg în lucrările semnate de I.I. Popov (Попов 1906), A. Kizevetter (Кизеветтер 1917), G. Gherasimenko (Герасименко 1990). Cât priveşte implicit Zemstva din Basarabia amintim studiul monografic al istoricului Ludmila Coadă, care pe lângă probleme ce ţin de statutul Zemstvei, sferele de competenţă, bugetul şi componenţa, abordează în linii generale şi activitatea Zemstvei (Coadă 2009). Cu toate acestea, continuă să rămână necercetate multe probleme, care necesită o abordare mai largă. Una dintre aceste probleme este atenţia acordată de Zemstva din Basarabia dezvoltării navigaţiei comerciale pe fluviul Nistru.

Cadrul cronologic al articolului de faţă are drept limită inferioară anul 1869, anul în care, prin ucazul din 28 octombrie 1868, în Basarabia au fost instituite primele zemstve judeţene, iar cea superioară – anul 1914, când, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, preocupările zemstvelor din Basarabia au trebuit să ţină cont de alte imperative.

Navigaţia comercială pe fluviul Nistru a reprezentat până la începutul anilor ’60 o problemă stringentă. Unii moşieri, în căutarea unor modalităţi eficace şi mai puţin costisitoare pentru expedierea produselor agricole spre portul Odesa în vederea exportării profitabile peste hotare, au elaborat şi înaintat diferite proiecte de îmbunătăţire a condiţiilor hidrografice ale Nistrului. Autorităţile imperiale, însă, s-au dovedit a fi destul de rezervate în cea ce priveşte implementarea acestor proiecte. Urmărind profituri imediate, ţarismul nu lua în considerare perspectivele de lungă durată.

Prin Regulamentul din 1 ianuarie 1864, administraţiile locale din Imperiul Rus au trecut în jurisdicţia unor noi organe elective – zemstvele. Printre atribuţiile acestora se numărau construcţia şi întreţinerea căilor de comunicaţii, precum şi repartizarea impozitelor băneşti de stat, destinate guberniilor şi judeţelor, fixarea, colectarea impozitelor şi distribuirea mijloacelor băneşti locale în scopul rezolvării problemelor cu caracter local.

Odată cu introducerea şi în Basarabia a instituţiei Zemstvei (1869) navigaţia comercială pe râul Nistru şi modalităţile dezvoltării ei a devenit o problema des abordată în cadrul şedinţelor acesteia. Dintre membrii electivi ai Zemstvei, mai ales moşierii erau aceia care accentuau pierderile suferite din cauza lipsei unor mijloace ieftine de transport. Drept urmare, în opinia lor, poziţiile Rusiei pe piaţa europeană de cereale slăbeau, mai ales că competitivitatea grâului din SUA creştea tot mai mult. Zemstva gubernială a devenit astfel un centru de promovare a diferitor proiecte de îmbunătăţire a navigaţiei pe râul Nistru, proiecte care anterior erau înaintate şi suportate de moşieri sau diferiţi reprezentanţi ai burgheziei comerciale din cont propriu (Труды 1903, 77-79).

Aparent, în primul deceniu de la introducerea Zemstvei în Basarabia, navigaţia comercială pe râul Nistru a prosperat datorită măsurilor întreprinse de către aceasta. Au fost introduse câteva impozite directe, menirea cărora era acumularea banilor necesari îmbunătăţirii condiţiilor hidrografice ale Nistrului. Astfel, conform deciziei Adunării judeţene de Zemstvă din Akkerman, în anul 1873, în impozitele în muncă ale locuitorilor acestui judeţ intra şi menţinerea edecului râului Nistru pe o distanţă de 139 verste şi 1299 stânjeni. Uprava judeţeană a decis să propună Adunării judeţene de zemstvă adoptarea aceloraşi impozite în muncă şi pentru anul 1874 (СБЗ 1875b, 104-106). De asemenea, Zemstva judeţului Orhei după ce a analizat raportul upravei pe problema pusă în discuţie de consilierul Iani despre situaţia edecului râului Nistru, în şedinţa din 2 noiembrie 1872 a dispus upravei să redistribuie impozitele în muncă pentru corectarea edecului. Ca urmare uprava a făcut pe anul 1873 distribuirea lucrărilor ca impozite în

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 231-235.

muncă (СБЗ 1875a, 70). Se observă, de altfel, că la nivel local, preocupate de situaţia Nistrului erau zemstevle din judeţele Soroca, Orhei, şi Akkerman, adică acelea în care râul avea o lungime mai mare de curgere.

Acţiunile întreprinse de Zemstva din Basarabia nu se limitau doar la măsuri cu caracter local. În anul 1876 în baza dispoziţiei guvernului au fost instituite comisii pentru cercetarea căilor de comunicaţie acvatice în Rusia. Nistrul, însă, nu a intrat în lista râurilor ce urmau a fi cercetate. De aceea, Zemstva gubernială din Basarabia a solicitat în acelaşi an instituirea cât mai grabnică a comisiei respective şi pentru cercetarea râului Nistru. Ministerul căilor de comunicaţii a replicat că din cauza resurselor financiare limitate, guvernul a găsit raţional să cerceteze doar râurile de primă importanţă, iar Nistrul nu făcea parte dintre acestea. Ministerul a acceptat să contribuie doar cu condiţia ca Zemstva să-şi asume cheltuielile financiare, care se ridicau la 90 mii ruble pentru descrierea amănunţită a râului, şi 20 mii ruble pentru cartografierea şi fotografierea locurilor periculoase pentru navigaţie. Aceste propuneri ale Ministerului au rămas fără reacţie din partea Zemstvei, deoarece instituţia a considerat că nu-şi poate permite să acopere cheltuielile respective (ВБЗ 1881, 12).

În demersurile sale ulterioare, pentru atragerea atenţiei autorităţilor imperiale de la Sankt Petersburg, Zemstva gubernială din Basarabia a mers pe calea descrierii amănunţite a însemnătăţii şi rolului râului Nistru în dezvoltarea agriculturii Basarabiei. Aceste afirmaţii erau argumentate prin concluziile şi datele diferitor specialişti şi opiniile pe această problemă existente în literatura ştiinţifică. Totuşi, solicitările Zemstvei privind curăţarea talvegului fluviului şi reglementarea navigaţiei, au rămas fără răspuns.

Starea navigaţiei comerciale pe râul Nistru se înrăutăţea de la an la an, din simplul motiv că sursele financiare alocate de Zemstve pentru ameliorarea condiţiilor de navigaţie erau insuficiente. În plus, datorită diferitor factori nici chiar aceste sume nu erau întotdeauna sigure. Astfel, spre exemplu, la 18 octombrie 1877 Adunarea de Zemstvă din Akkerman a desemnat o comisie care urma să analizeze posibilitatea implicării financiare a Zemstvei în menţinerea legăturii permanente între Akkerman şi Ovidiopol pe limanul Nistrului. Comisia a stabilit că din cauza războiului ruso-turc utilizarea pentru acest lucru a resurselor financiare ale Zemstvei nu era posibilă, şi propunea doar promovarea ideii în presă pentru găsirea antreprenorilor dispuşi să investească în această afacere (СБЗ 1878, 114). La aceste propuneri câţiva consilieri ai Adunării de Zemstvă au ţinut să sublinieze că astfel de acţiuni au fost înfăptuite şi anterior, însă fără rezultat. Ca urmare aceştia au solicitat menţinerea legăturii permanente între Akkerman şi Ovidiopol din resursele financiare ale Zemstvei judeţene. Adunarea de Zemstvă a dispus în cele din urmă upravei judeţene colectarea informaţiilor necesare şi elaborarea unui raport detaliat în această privinţă pentru sesiunea următoare, însă fără rezultate concrete (СБЗ 1878, 114).

În anii ’80 Zemstva din Basarabia şi-a schimbat tacticile de susţinere a propunerilor în faţa instanţelor guvernamentale. În schimbul demersurilor în scris, Adunarea de Zemstvă gubernială din 1881 a delegat la Sankt Petersburg pe preşedintele Upravei guberniale A.M. Cotruţă şi consilierul A.I. Vinogradski pentru a face demersuri personale în faţa Cabinetului de Miniştri pe problema îmbunătăţirii navigaţiei râului Nistru. A.M. Cotruţă a prezentat Ministrului căilor de comunicaţie o notă explicativă în care se afirma că concurenţa SUA pe piaţa internaţională de cereale determină o reabordare a costurilor înalte de transportare a acestora pe Nistru în Odesa. Potrivit autorului, în cele mai favorabile condiţii, transportare unui pud de grâu încărcat pe Nistrul Mijlociu (între Movilău şi Soroca) până la Odesa, înmagazinarea temporară şi încărcarea pe vasele maritime pentru exportul peste hotare necesita 40 copeici argint iar uneori şi mai mult (Труды 1903, 77-78). Aceste cheltuieli au devenit şi mai apăsătoare în condiţiile în care în perioada 1880-1887 din cauza concurenţei pe piaţa externă preţul de export a grâului prin Odesa a scăzut de la 95,9 copeici la 62,5 copeici de pud (Золотов 1966, 155).

Ca rezultat al acestor demersuri Ministerul căilor de comunicaţie deleagă în anul 1882 pe agentul său pentru elaborarea unui plan de măsuri pentru îmbunătăţirea navigaţiei, iar în 1883 a alocat 400000 ruble pentru lucrările de ameliorare a talvegului râului Nistru. Pentru restituirea sumei respective Zemstva a propus o taxă suplimentară de 1% din valoarea încărcăturilor ce erau transportate pe Nistru, peste cea ordinară de 0,25% care a fost aprobată la 29 noiembrie 1883. În anul 1884 au

fost iniţiate lucrări de adâncire a talvegului râului, de curăţare a pragurilor, de scoatere a pietrelor şi bolovanilor. Aceste lucrări au fost benefice pentru dezvoltarea navigaţiei pe Nistru, iar Zemstva gubernială a făcut în 1888 noi demersuri pentru prelungirea lucrărilor de curăţare a râului Nistru din contul taxei amintite (Труды 1903, 78-79).

Totuşi, nu pentru toţi deputaţii din Zemstva gubernială problema îmbunătăţirii navigaţiei pe râul Nistru se prezenta importantă, mai ales atunci când venea vorba de banii instituţiei. La şedinţa Zemstvei guberniale din 22 ianuarie 1884 propunerea preşedintelui adunării de a aloca 15 mii ruble pentru curăţarea Nistrului de cioturi şi bolovani mari a fost respinsă cu 18 voturi împotrivă. Pentru s-au pronunţat doar 6 deputaţi, dintre care îi amintim pe A.M. Cotruţă şi C. Leonardo (ВБЗ 1884, 193). Cu toate că nu dorea să-şi asume cheltuieli Zemstva avea grijă de a obţine cât mai multe venituri de pe seama râului, prin acordarea diferitor concesiuni. Zemstva avea în schimb grijă să fixeze taxele percepute de concesionari pentru serviciile lor. Astfel, spre exemplu, la 30 octombrie 1895 Zemstva judeţului Orhei a aprobat proiectul upravei judeţene privind stabilirea taxelor trecerii cu bac peste Nistru în ocina Slobozia-Duşca luată în concesiune de un oarecare V.N. Jnov. Proiectul a fost alcătuit în baza taxelor aprobate de Ministerul Afacerilor Interne pentru trecerile peste Nistru de la Malovata, Saharna şi Ustia (БГЗС 1896, 55).

Taxa specială instituită la propunerea Zemstvei pentru navigaţia râului Nistru a continuat să fie percepută şi în anii ’90, cu toate că lucrările nu au mai continuat, devenind o povară pentru navigaţia comercială. La sfârşitul secolului al XIX-lea din perceperea taxei, au fost acumulate peste 700000 ruble, adică a fost depăşită suma necesară pentru acoperirea alocaţiei din vistieria de stat de 400000 ruble, şi se adunase în plus 300000 ruble. De aceea Adunarea Zemstvei guberniale din anul 1900 a decis să facă demersuri pentru:

1) micşorarea taxei percepute de la 1% la ½ %;
2) alocarea din vistieria de stat a 800000 ruble pentru definitivarea lucrărilor de îmbunătăţire a condiţiilor de navigaţie pe râul Nistru pe lungimea de la gurile lui până la graniţa cu Imperiul Austro-Ungar, în conformitate cu calculele realizate de funcţionarii districtului Kiev al Ministerului căilor de comunicaţie (Труды 1903, 78).

În plus, Adunarea de Zemstvă a considerat că Organul de supraveghere tehnică a navigaţiei pe râul Nistru reprezenta o instituţie de prisos, care nu avea nimic în comun cu interesele locuitorilor Basarabiei. De aceea s-a decis să se facă demersuri de instituire în Basarabia a unui Comitet, similar celui pentru râul Don, în componenţa căruia urmau să intre doi membri din partea Ministerului căilor de comunicaţie şi finanţelor, trei reprezentanţi din partea guberniilor Basarabia, Herson şi Podolia care urmau să fie aleşi în primele două de către Adunările de Zemstvă, iar în ultima de administraţia gubernială, precum şi un membru ales din parte proprietarilor de vase. În plus, preşedinţii upravelor Zemstvei guberniale urmau să aibă dreptul să participe la şedinţele Comitetului atunci când se discutau probleme importante. Adunarea a găsit de cuviinţă să delege un reprezentat din rândurile sale pentru a susţine personal la Sankt Petersburg aceste idei (Труды 1903, 79).

Ca rezultat al votului Adunării guberniale, acest reprezentant a fost ales A.F. Stuart. Pe parcursul anului 1900 A. Stuart a călătorit de două ori la Odesa, Kiev şi Petersburg, unde a purtat tratative cu şeful Direcţiei căilor de comunicaţie acvatice, a şoselelor şi a porturilor comerciale B.E. Ivaniţki şi s-a întâlnit şi cu ministrul căilor de comunicaţie M.I. Hilkov. Până la urmă B.E. Ivaniţki a acceptat demersurile acestuia privind instituirea Comitetului pentru râul Nistru, iar M.I. Hilkov a promis sprijinul total pentru soluţionarea solicitărilor Zemstvei guberniale din Basarabia (Труды 1903, 79).

Ca urmare a eforturilor depuse de A.F. Stuart guvernul rus l-a delegat în iunie 1904 în Basarabia pe inginerul N.P. Puzârevski. Acesta urma să determine necesităţile navigaţiei pe râul Nistru şi să cerceteze problema îmbunătăţirii navigaţiei sub aspect tehnic şi economic. În baza propriilor observaţii dar şi a datelor primite din upravele guberniale, judeţene şi orăşeneşti N.P. Puzârevski a constatat că condiţiile naturale de navigaţie pe Nistru erau mai bune decât pe multe alte râuri din Imperiul Rus, pe care însă navigaţia era mult mai dezvoltată (Труды 1903, 79).

Au avut loc două întruniri ale lui N.P. Puzârevski, mai întâi în Soroca, cu membrii Upravei zemstvei din judeţul respectiv, iar apoi la Chişinău cu membrii Upravei zemstvei guberniale. La aceste întruniri au participat de asemenea reprezentanţi ai zemstvelor din alte judeţe, funcţionari din cadrul administraţiilor orăşeneşti, armatori şi mo-

şieri. În afară de cele propuse de N.P. Puzârevski la întrunire s-a discutat şi alte probleme legate de navigaţia pe râul Nistru şi anume:

1) micşorarea primelor de asigurare pentru mărfurile transportate pe râul Nistru;
2) transportarea facilitară a lemnului de pin pentru dezvoltarea construcţiei vaselor;
3) construirea unui debarcader lângă Movilău pentru joncţiunea cu liniile de căi ferate şi a două locuri de staţionare şi reparare a vaselor la Varniţa şi Râbniţa (Труды 1903, 79-80).

Cu toate acestea, în deceniul ce a urmat, situaţia nu s-a schimbat prea mult.

Astfel, putem concluziona că în plan practic îmbunătăţirea condiţiilor de navigaţie pe râul Nistru nu a stat atât de bine precum în plan de intenţii şi proiecte. Acest lucru ne duce la gândul că descentralizarea puterii nu a adus decât la o şi mai mare birocratizare a aparatului administrativ. Din acest punct de vedere, problemele navigaţiei comerciale pe Nistru au fost mai mult discutate şi studiate decât rezolvate. Zemstva din Basarabia a reuşit doar foarte puţin să atragă atenţia autorităţilor imperiale ruse asupra problemei navigaţiei comerciale pe Nistru, cu toate că eforturile principale au fost îndreptate anume în această direcţie. Totodată, necesită să menţionăm că Zemstva nu a întreprins acţiuni concrete în acest plan sub pretextul lipsei resurselor financiare, cu toate că colecta sume importante din diferite taxe şi impozite nemijlocit legate de exploatarea fluviului Nistru.

Bibliografie

Coadă 2009: L. Coadă, Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice (Chişinău 2009).

БГЗС 1896: Бессарабское Губернское Земское Собрание очередного созыва 1896 года. Доклады Губернской земской Управы и Постановления Собрания (Кишинев 1896).

ВБЗ 1881: Вестник Бессарабского Земства. 1881, №№1, 2, отдел. II, Доклады Бессарабской Земской Управы к очередному Земскому Собранию.

ВБЗ 1884: Вестник Бессарабского Земства, 1884. №№1, 2; отдел II Доклады Бессарабской губернской земской управы к очередному земскому собранию.

Герасименко 1990: Г. Герасименко, Земское самоуправление в России (Москва 1990).

Золотов 1966: В.А. Золотов, Хлебный экспорт России через порты Черного и Азовского морей в 60-90-е годы XIX века (Ростов 1966).

Кизеветтер 1917: А. Кизеветтер, Местное самоуправление в России. Исторический очерк (Петроград 1917).

Попов 1906: И.И. Попов, Самоуправление и земские учреждения (Москва 1906).

СБЗ 1875a: Сборник Бессарабского Земства, 1875, №4.

СБЗ 1875b: Сборник Бессарабского Земства, 1875, №6 .

СБЗ 1878: Сборник Бессарабского Земства, 1878, №6.

Труды 1903: Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности, т. III. Бессарабская Губерния (СПб. 1903).

The preoccupations of Bessarabia's Zemstva regarding the commercial navigation on Dniester River (1869-1914)

Abstract

Issues regarding the activity Bessarabia's Zemstva, although being an important facet of the history of the land between Prut and Dniester, are poorly reflected in the literature. Only some aspects, such as the status of Zemstva, its spheres of competence, budget and social composition are reflected somewhat larger. In the shadow of past remain several problems, which require a broader approach. One of these problems is the commercial navigation on the river Dniester in preoccupations of Bessarabia's Zemstva.

The analysis of published documents let us ascertain that Bessarabia's Zemstva succeeded in drawing attention to the Russian imperial authorities on the issue of commercial navigation on the Dniester River. However, it is clear that in practical plan things didn't stay so well as in the plan of intent. Obviously, on the other hand, that decentralization of power led only to a bureaucratization of the administrative machinery. From this point of view, the problems of commercial navigation on the river Dniester were discussed and researched but not solved.

Заботы бессарабского Земства относительно коммерческого судоходства по реке Днестр (1869-1914)

Резюме

Вопросы, касающиеся деятельности Бессарабского земства, хотя и являются важным аспектом истории этого края, слабо отражены в научной литературе. Лишь некоторые аспекты, такие как правовое положение Земства, его компетенции, бюджет и социальный состав исследованы несколько больше. В тени прошлого остается ряд проблем, которые требуют более широкого изучения. Одной из этих проблем является коммерческая навигация на реке Днестр в заботах Бессарабского земства.

Анализ опубликованных документов дает нам возможность утверждать, что Бессарабскому Земству удалось лишь незначительно привлечь внимание императорским властями по вопросу о коммерческом судоходстве по реке Днестр. Тем не менее, ясно, что в практическом плане дела не шли так хорошо, как в плане намерений. Очевидно, с другой стороны, что децентрализация власти привела лишь к бюрократизации административного аппарата. С этой точки зрения, проблемы коммерческого судоходства на Днестре обсуждались и были исследованы, но не решены.

08.02.2010

Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, 2012 - Chişinău, Republica Moldova

ROLUL ZEMSTVEI BASARABENE ÎN DESCHIDEREA ŞCOLII DE VITICULTURĂ ŞI VINIFICAŢIE DIN SAHARNA

Vera Serjant

Învăţământul agricol în Basarabia la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX era la un nivel scăzut. Prima şcoală deschisă în acest domeniu, a fost şcoala de viticultură şi vinificaţie fondată în 1842 de Ministerul Proprietăţilor de Stat al Guvernului Imperiului Rus la 2 km depărtare de Chişinău (astăzi sectorul Botanica), reorganizată în 1890 în Şcoala de Vinificaţie din Basarabia (Colesnic 1997, 496). În 1893 au fost deschise trei şcoli agricole: din Cucuruzeni, cu specializarea în vinificaţie şi cultura tutunului, cea din Purcari – în vinificaţie, creşterea viermilor de mătase şi silvicultură şi cea din Grinăuţi – în horticultură şi silvicultură[1].

Problemele privind învăţământul mediu şi profesional au fost atribuite Zemstvei guberniale. Zemstva gubernială a optat pentru susţinerea prioritară a instituţiilor de învăţământ mediu şi profesional, în defavoarea învăţământului primar, pe care l-a lăsat în grija zemstvelor judeţene. În a doua jumătate a sec. XIX au fost deschise 15 instituţii de învăţământ mediu, iar în jurul anului 1900, Basarabia avea 16 asemenea şcoli (Coadă 2007, 113).

Tematica subiectului abordat în acest articol ţine şi el de acest aspect al activităţii Zemstvei guberniale şi are drept scop aprecierea rolului Zemstvei guberniale în deschiderea Şcolii de viticultură şi vinificaţie de la Saharna.

Chestiunea privind deschiderea la Saharna a şcolii de viticultură şi vinificaţie, a fost propusă spre examinare pentru prima oară la sesiunea XXXV a Adunării Zemstvei guberniale (1903).

Darea de seamă a comisiei, care a alcătuit în grabă planul respectiv, n-a fost recunoscut pe motiv că n-a fost bine argumentat. Din acest motiv, Adunarea i-a ordonat Consiliului gubernial să prezinte în anul următor un proiect desfăşurat despre organizarea şcolii pe moşia dăruită Zemstvei de către inginerul Nicolae Constantinovici Apostolopulo.

Pentru a înţelege despre ce este vorba, vom apela la un fragment din conţinutul testamentului inginerului N.C. Apostolopulo.

Testamentul datat cu 6 mai 1893, alcătuit şi înregistrat la biroul notarial al lui Dimitrie Ignatievici Pisarjevski în prezenţa martorilor: asesorul de colegiu V.F. Cucikov şi negustorii Egor Alexandrovici Bacal şi August Ivanovici Şlihenmeer conţinea următoarele: *„îi mai las în folosinţă pe viaţă soţiei mele Eugenia Ivanovna Apostolopulo o parte din moşia Saharna, care se mărgineşte la sud cu moşia Guciuşca, la vest cu moşia Echimăuţi, la nord cu râul ce vine din satul Echimăuţi, trecând pe teritoriul mănăstirii, scurgându-se în Nistru; unde sa află şi parcelele ţăranilor; toată această parte cu terenurile agricole, viile şi toate construcţiile, după moartea soţiei mele, le las Zemstvei basarabene cu următoarea condiţie: ca Zemstva să deschidă în conac o şcoală de vinificaţie care să-mi poarte numele, iar pe câmpuri să organizeze un lot experimental. Dacă Zemstva va refuza s-o primească, sau dacă o va primi şi timp de trei ani de la intrarea în vigoare a testamentului, nu va deschide şcoala şi lotul experimental, atunci la ea vor putea pretinde moştenitorii mei direcţi”* (Копия 1905, 39).

Această condiţie a lui N.C. Apostolopulo a pus în gardă Zemstva, făcând-o să apeleze la jurişti. Astfel s-au cerut consultaţii juriştilor locali (Bliumenfeld şi C.D. Chiriac) şi celui din Sankt Petersburg – A. Pasover. Iată ce relatează preşedintele Consiliului gubernial baronul A. Stuart într-o cerere de-a lui: *„În timpul aflării mele la Sankt Petersburg, m-am adresat juratului împuternicit A. Pasover pentru o consultaţie în problema testamentului lui N. C. Apostolopulo. Prezentând raportul acestuia în scris, rog Consiliul să-mi întoarcă o sută (100) ruble, date acestuia pentru*

[1] Aici se pregăteau agronomi cu calificare medie, studiile fiind de patru ani. Şcolile erau întreţinute din contul mijloacelor statului, zemstvei şi al veniturilor de pe moşiile mănăstireşti.

consultaţie. 19. 03.1904"[2]. În raportul său din 27 februarie 1904 A.I. Pasover a ajuns la concluzia: *„că cel mai practic şi mai dorit rezultat ar fi cel de a ajunge la o înţelegere cu E.I. Apostolopulo din partea căreia nu va exizta nici o dificultate, cunoscându-i scopul de a înveşnici numele soţului. Anume ea este numită de el executor testamentar şi executor al dorinţei de dinainte de moarte. Dar, deoarece, astfel de înţelegere n-a fost, atunci trebuie de ţinut cont de veridicitatea şi justeţea adnotaţiei de mai sus făcute pe marginea testamentului, deşi o siguranţă absolută a justiţiei penale şi civile, în situaţia de faţă, bineînţeles, că nu poate fi"*[3].

Astfel, cel mai mult deranja faptul că Zemstva intra în posesia deplină doar după moartea soţiei acestuia.

Deşi juraţii au ajuns la concluzia că este imposibil de a schimba cumva testamentul, Consiliul gubernial încearcă totuşi să găsească soluţii economice de a-i lichida dreptul de proprietate în schimbul unei răscumpărări. Cu acest scop s-au cercetat toate veniturile moşiei de la Saharna. Conform raportului prezentat Adunării Zemstvei guberniale din 11 mai 1904, veniturile moşiei erau următoarele: 1) 6000 rub. din renta agricolă, 300 rub. din contul pădurii, 2000 rub. de la vie; 5000 rub. anual avea fabrica de olane, 300 rub. – alte terenuri. Total 13.600 rub. (Об устройстве 1905, 12).

În urma acestei evaluări Eugenia Apostolopulo accepta o rentă de 10.000 ruble anual, în schimbul refuzului ei la proprietate. Astfel, dânsa era gata să accepte şi această variantă, numai ca dorinţa soţului să fie realizată. Dar lucrurile au evoluat altfel.

În februarie 1904, în timpul aflării preşedintelui Consiliului gubernial (baronul A. Stuart) şi a agronomului gubernial la Petersburg, având ca argument decizia juratului împuternicit A. Pasover referitor la inepţia din testamentul lui N.C. Apostolopulo, a apărut posibilitatea de a colecta la Ministerul Agriculturii un bogat material în vederea organizării şcolii. Materialele acestea au servit drept bază la alcătuirea unui raport, prezentat Adunării Zemstvei guberniale extraordinare din 11 mai 1904. În raport sunt expuse toate probele financiare şi economice care ar permite organizarea şcolii şi statutul ei cu cele 36 de subpuncte conform cărora urma a se organiza şi funcţiona şcoala.

De fapt, Adunarea din 11 mai 1904 a pus în discuţie doar aspectul juridic al problemei şi a acceptat propunerea lui M.V. Purişkevici, care prevedea următoarele: 1) de a primi averea dăruită Zemstvei de către răposatul proprietar de moşii N.C. Apostolopulo; 2) averea donată Zemstvei a o primi la dispoziţia acesteia ori după moartea proprietarei, ori după refuzul acesteia la proprietate; 3) a organiza şcoala de vinificaţie în conacul răposatului; 4) atât şcoala de vinificaţie, cât şi lotul experimental să poarte numele acestuia; 5) organizarea, utilarea şi întreţinerea şcolii şi a lotului experimental, să se efectueze exclusiv din baza veniturilor pe care le va primi Zemstva de la moşie, fără nici o plată suplimentară din partea altor instituţii, precum şi a persoanelor particulare şi 6) a încredinţa Consiliului gubernial prezentarea în cadrul viitoarei Adunări guberniale a Zemstvei a statutului şcolii şi lotului experimental şi instrucţiunile privind conducerea ei (Отчет 1905, 139).

Punctul cinci al propunerii lui Purişkevici denotă evident poziţia acestuia faţă de problemele învăţământului, de a nu se cheltui prea mult, în cazul nostru de loc, din banii Zemstvei. De fapt aceeaşi atitudine a avut-o şi în cazul celor trei şcoli agricole. De exemplu, la şedinţa din 12 ianuarie 1897 el a fost printre cei 11 delegaţi care au fost împotrivă (pentru au votat 17 delegaţi) de a se aloca din contul Zemstvei 2500 ruble pentru necesităţile şcolilor (Журналы 1897, 453). Astfel, Zemstva gubernială acorda o mai mare atenţie şcolilor medii, însă contribuţia ei financiară la întreţinerea acestora era minimă. La fel s-a întâmplat şi cu şcoala de la Saharna.

Acceptând propunerea delegatului M.V. Purişkevici, Adunarea Zemstvei guberniale a amânat pe un timp deschiderea şcolii din Saharna.

Întrebarea se pune din nou la şedinţa din 18 decembrie 1904, când delegatul V.I. Bogdan, acţionând în numele surorii sale Eugenia Apostolopulo, face o declaraţie conform căreia ea: 1) este de acord să ofere gratis încăpere pentru şcoală; 2) elevii şcolii să fie întreţinuţi din contul ei; 3) este dispusă să cedeze gratis patru desetine de pământ pentru lotul experimental (Отчет 1905, 140).

[2] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 13 77, f. 2.
[3] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1377, f. 5.

De aici se vede clar, că soţia lui N.C. Apostolopulo vroia cu orice preţ să-i îndeplinească dorinţa acestuia, de a deschide la moşia din Saharna şcoala de viticultură şi vinificaţie şi lotul experimental, care să-i poartă numele. Cu atât mai mult cu cât expira termenul conform căruia urma să fie deschisă şcoala. N.C. Apostolopulo moare la 19 decembrie 1901. Testamentul a intrat în vigoare la 20 mai 1902, când a fost confirmat de Judecătoria Regională din Chişinău şi expira pentru Zemstvă la 20 mai 1905.

Propunerea Eugeniei Apostolopulo a ridicat din nou întrebarea cu privire la deschiderea şcolii. La şedinţa din 18 decembrie 1904 s-a ales o comisie, căreia i s-a încredinţat să prezinte la următoarea şedinţă din 19 decembrie un raport şi cheltuielile prevăzute, care au fost acceptate de adunare. Se prevedea ca numărul de elevi să se reducă la cinci persoane (în proiectul vechi al statutului, propus la 11 mai 1904, se prevedea cifra de 30 de elevi), primirea lor să se efectueze o dată la trei ani, alocaţiile băneşti urmau a fi următoarele: 1700 ruble pentru întreţinerea şcolii şi 600 ruble pentru întreţinerea lotului experimental.

Din 19 decembrie 1904 existenţa şcolii era asigurată. Îndată după adunare şi după sărbătorile de Crăciun, Consiliul gubernial a întreprins o serie de măsuri în vederea aprobării statutului şcolii. La 3 ianuarie 1905, el cere guvernatorului să facă un demers Ministrului Agriculturii. La rândul său, preşedintele Consiliului gubernial, expunându-şi toate condiţiile de rezolvare a problemei în cauză, în demersul din 29 decembrie 1904, cere directorului Departamentului Agriculturii, S.N. Lenin, ca problema respectivă să fie examinată de către comisia şcolară a Departamentului. Peste două săptămâni, preşedintele Consiliului a primit răspuns de la S.N. Lenin, în care acesta propunea ca proiectul statutului şcolii să fie refăcut conform „noului regulament" despre învăţământul agricol – cel din 26 mai 1904.

Indicaţiile Departamentului Agriculturii au fost îndeplinite întocmai de Consiliul gubernial. Textul statutului a fost revizuit la o şedinţă specială la care au participat: membrii Consiliului, doi profesori de la Şcoala de vinificaţie din Basarabia şi inspectorul local pe agricultură. În cadrul şedinţei s-au făcut unele rectificări neînsemnate, dar nu s-a găsit de cuviinţă de a micşora cu mult numărul de ore pentru studierea celor două obiecte de specialitate: viticultura şi vinificaţia, din considerentul, că însuşirea programei de către elevii cu un nivel de o clasă a şcolii primare va necesita mult timp pentru repetarea şi însuşirea materialului studiat.

Textul cu rectificările respective era deja pregătit pentru a fi trimis la Petersburg, când s-a primit pe neaşteptate de la administraţia gubernială a Basarabiei în probleme de zemstvă şi orăşeneşti o adresă, cea din 14 februarie 1905 cu nr. 1025 în care se stipula: „conform indicaţiilor şefului guberniei, administraţia atenţionează Consiliul, că Ministrul Agriculturii şi Proprietăţilor de Stat, a permis Zemstvei basarabene să instituie pe moşia Saharna, dăruită acesteia de către N.C. Apostolopulo, şcoala inferioară de viticultură şi vinificaţie, în baza regulamentului aprobat la 26 mai 1904 despre învăţământul agricol, fără alocaţie din partea statutului" (Отчет 1905, 142).

S-ar părea că problema cu deschiderea şcolii s-a rezolvat. Dar, o astfel de rezolvare nu-i convenea Consiliului gubernial din simplul motiv că specificările privind primirea elevilor o dată la trei ani, personalul şcolii, numărul orelor de studii şi repartizarea ocupaţiilor, nu intrau în limitele regulamentului numit. De aceea, Consiliul hotărăşte de a-l trimite pe agronomul Zemstvei guberniale L.F. Lonjinski la Petersburg, însărcinându-l cu misiunea de a obţine la Minister aprobarea statutului nou, adoptat de Consiliu.

Textul statutului a fost discutat de comisia permanentă pentru problemele învăţământului de pe lângă comitetul ştiinţific al Ministerului Agriculturii. Chestiunea privind modul de primire şi alte puncte ale statutului au stârnit discuţii aprinse, în urma cărora au survenit multe schimbări redacţionale. În cele din urmă comisia hotărăşte să-i dea acestui statut forma de „principii de bază pentru organizarea Şcolii de viticultură şi vinificaţie din Saharna de categoria II, purtând numele lui N.C. Apostolopulo".

Această decizie a accelerat procesul de organizare a şcolii. La 26 februarie 1905 aceste „principii" au fost aprobate de Ministrul Agriculturii. Ele constituiau 19 la număr:

1. În baza Regulamentului din 26 mai 1904 despre învăţământul agricol (art. 4, 7, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 22, 23, 24,26, 29, 30, 32, 55, 56, 58, 60, 61, 62 şi 63), la moşia Saharna, judeţul Orhei, gubernia Basarabia, dăruită Zemstvei

basarabene de către inginerul N.C. Apostolopulo, se instituie şcoala inferioară a Zemstvei de viticultură şi vinificaţie, de categoria II în numele lui N.C. Apostolopulo. Şcoala are drept scop pregătirea „executorilor" experimentaţi şi „dibaci" în domeniul viticulturii şi vinificaţiei.

2. Studiile la şcoala din Saharna se vor face trei ani şi vor fi alcătuite din cursul teoretic – studierea obiectelor de cultură generală şi cel practic. Obiectelor de cultură generală: Religia (Legea lui Dumnezeu), limba rusă şi aritmetica, li se acordă 12 ore pe săptămână şi se vor preda conform art. 58 din regulament. Obiectele speciale: informaţii generale cu privire la ştiinţele naturii, viticultura şi informaţii elementare despre vinificaţie, studiate pe parcursul celor trei ani, le sunt preconizate 30 de ore pe săptămână, dintre care 18 ore pentru predare, iar 12 ore pentru lucrări practice. Orelor de clasă, lucrărilor practice şi însuşirii meşteşugurilor (împletirea coşurilor şi confecţionarea butoaielor), le revin 120 ore pe săptămână, iar în timpul de iarnă 168 ore, 2 ore dintre care îi revine măsurării pământului. Se mai studiază (după posibilităţi) legumicultura şi pomicultura.
3. La şcoală se înscriu elevi din rândul tuturor categoriilor sociale, care au atins vârsta de 14 ani, dar se dă preferinţă băieţilor mai în vârstă.
4. Primirea elevilor se face o dată la trei ani, de la 7 până la 15 ianuarie, iar absolvirea la 15 decembrie.

   Notă: În 1905, cu titlu de excepţie, se primesc cinci elevi în luna mai, în anii următori primirea se va face conform indicaţiilor Consiliului Zemstvei guberniale basarabene, în funcţie de finanţele de care va dispune şi de dimensiunile încăperilor.
5. În afară de elevi de pension se primesc şi elevi externi (fără găzduire în local).
6. După absolvirea şcolii, elevilor cu succese deosebite la lucrările practice, conform deciziei Consiliului şcolii li se înmânează decoraţii – cadouri în formă de obiecte necesare pentru viticultură şi vinificaţie (puieţi, unelte mici, îndrumare etc.). În afară de aceasta, tuturor elevilor ce s-au aflat la întreţinere totală de către şcoală, la absolvirea studiilor li se dau hainele şi încălţămintea, confecţionate recent.
7. Orelor de clasă le sunt prevăzute 20 de săptămâni. Orarul lecţiilor este stabilit de Consiliul şcolii.
8. Repartizarea totală a lucrărilor şi lecţiilor practice, pe parcursul întregului curs de studii, se face de către Consiliul şcolii şi este aprobat de tutorele ei; indicarea timpului de realizare a acestor lucrări şi dispoziţiile date elevilor în acest context se vor efectua de către administratorul şcolii. Lucrările şi lecţiile practice se vor repartiza între elevi astfel încât fiecare dintre ei, pe parcursul studiilor la şcoală să le îndeplinească pe toate şi să poată, după absolvirea cursului, nu numai să îndeplinească de sine stătător lucrul, dar să şi poată să-şi explice de ce se face aşa şi nu altfel.
9. Pentru supravegherea bunăstării şcolii şi necesităţilor ei, pe lângă şcoală se instituie un tutore. Persoana aceasta este aleasă de Adunarea Zemstvei guberniale basarabene şi este aprobată de Ministrul Agriculturii şi Proprietăţilor de Stat în acord cu guvernatorul local.
10. Pentru discutarea şi rezolvarea problemelor ce ţin de pedagogie şi gospodărie, pe lângă şcoală se instituie un Consiliu, alcătuit din: administrator (preşedintele Consiliului), învăţător de religie, profesori şi medic.
11. Conducerea nemijlocită a şcolii, atât pe plan instrucţional, cât şi gospodăresc, este încredinţată administratorului, căruia i se supune tot personalul şcolii.
12. Administratorul şcolii şi celelalte persoane din statul de personal se aleg de către tutorele ei cu acordul Consiliului Zemstvei guberniale, aprobarea lor în funcţie, însă, se face conform art. 32 din Regulamentul din 26 mai 1904.
13. În şcoală au loc examene de primire şi de absolvire. Alcătuirea orarului examenelor, timpul şi ordinea acestora, precum şi numirea persoanelor prezente la examene ţin de competenţa Consiliului.
14. Elevul, care a susţinut cu succes examenele, primeşte atestat cu semnăturile tutorelui şi administratorului, cu notele de la obiectele studiate, precum şi de la lucrările practice. Celui ce n-a susţinut examenele de absolvire şi celui ce-a fost exmatriculat mai înainte, li se înmânează un certificat de aflare temporară la această şcoală.
15. Şcoala are ştampilă proprie cu inscripţia: „Şcoala de viticultură şi vinificaţie de la Saharna cu numele lui N.C. Apostolopulo". Ştampila se foloseşte atât pentru documente, cât şi pentru colete.

16. Concediul mai mult de şapte zile administratorului se acordă de către Consiliul Zemstvei guberniale. *Notă*. Cu probleme de serviciu, administratorul şcolii are dreptul să lipsească până la şapte zile, fără permisiunea tutorelui, înştiinţându-l doar pe acesta cui a lăsat conducerea şcolii.
17. Învăţătorului de religie şi altor profesori li se permit absenţe din partea tutorelui până la 29 zile, mai sus de 29 zile le permite Consiliul gubernial. Celorlalţi funcţionari şi angajaţi liberi, concediu le acorda administratorul.
18. La sfârşit de an şcolar (pentru şcoala din Saharna el coincide cu cel civil), administratorul este obligat să prezinte, nu mai târziu de 1 februarie, Direcţiei Agriculturii şi Proprietăţilor de Stat Herson-Basarabia, precum şi Consiliului Zemstvei guberniale basarabene un raport de activitate pedagogică, financiară şi materială a şcolii.
19. Pe viitor, până la confirmarea personalului şcolii, Zemstva basarabeană acordă pentru întreţinera şcolii 1700 ruble. Din suma aceasta sunt remuneraţi administratorul şi profesorii şcolii. Întreţinerea administratorului (pentru administrarea şcolii şi pentru predare), se stabileşte la valoarea de 1100 rub. pe an, remunerarea celorlalţi funcţionari se stabileşte de Consiliul Zemstvei. *Notă. 1.* Administratorul şcolii se foloseşte de un spaţiu locativ cu căldură termică şi iluminare; *2.* Administratorul şcolii, învăţătorul de religie şi medicul se bucură de privilegiile de stat ale funcţionarilor, indicate în Regulamentul din 26 mai 1905 (Отчет 1905, 144-148).

Odată cu aprobarea aşa-ziselor „principii" – statut de organizare a şcolii din Saharna, Consiliul gubernial publică în ziarul oficial *Бессарабские Губернские Ведомости,* în nr. 36, 37 şi 38, din aprilie 1905, un anunţ despre deschiderea şcolii, pentru care Consiliul gubernial achitase redacţiei ziarului 11 ruble[4]. Anunţul avea următorul text: *„Consiliul Zemstvei guberniale anunţă că, la 15 mai 1905, la moşia Saharna, judeţul Orhei, lăsată prin testament Zemstvei, se va deschide: şcoala inferioară de viticultură şi vinificaţie, de categoria a II-a, cu numele lui N.C. Apostolopulo şi un lot agricol de experimentare cu acelaşi nume. Cursul de studii va fi de trei ani. La şcoală se primesc elevi din rândul tuturor categoriilor sociale, cu vârsta de 14 ani, care au absolvit şcoala primară. Cererile sunt aşteptate pe numele Consiliului gubernial al Zemstvei"* (Отчет 1905, 148).

Spre sfârşitul lunii aprilie au fost primite 10 cereri. Printre ele erau şi patru cereri ale unor băieţi ai căror părinţi erau veniţi de curând în Basarabia. În pofida notelor bune, obţinute de aceştea în şcolile primare, Consiliul gubernial, având în vedere numărul limitat de elevi, a găsit de cuviinţă să dea preferinţă băştinaşilor şi a ales următorii elevi: Hristofor Râli, Gheorghe Vasilev, Gherasim Roşca, Chiril Koncinski şi Teofil Frei.

Însă îndată după aceasta, tutorele şcolii E.I. Apostolopulo a înştiinţat Consiliul gubernial că pe lângă cei cinci elevi pe care urma să-i întreţină din contul ei, ea este de acord să mai primească, în aceleaşi condiţii, încă cinci elevi. Propunerea aceasta a fost primită cu o deosebită recunoştinţă de către Consiliu. Astfel, ea a dat posibilitate de a dubla numărul elevilor, fără a adăuga alocaţii suplimentare din partea Zemstvei.

Deschiderea şcolii a avut loc la 18 mai 1905. În actul notarial de deschidere a şcolii se menţionează: *„Satul Saharna, judeţul Orhei. O mie nouă sute cinci, mai ziua 18. Consiliul Zemstvei guberniale basarabene în persoana: membrului ei Vichentie Emanuilovici Varzari, a agronomului Zemstvei Lucian Filipovici Lonjinski şi membrului Zemstvei judeţiene Orhei Gheorghe Mihailovici Sîrbu, conform testamentului răposatului inginer Nicolae Constantinovici Apostolopulo, întărit de Judecătoria Regională Chişinău la 20 mai o mie nouă sute doi, au sosit în satul Saharna, judeţul Orhei, unde, în prezenţa următorilor martori, la această dată, la orele două ziua, au deschis Şcoala inferioară de viticultură şi vinificaţie şi lotul experimental cu numele lui N.C. Apostolopulo, în componenţa următoare: tutorele de onoare nobila Eugenia Ivanovna Apostolopulo, administratorul Semion Grigorievici Morghenştern, medicul Iulii Carlovici Peaseţki şi învăţătorul de predare a obiectelor de cultură generală D.D. Bubuec; şcoala este amplasată în conacul din s. Saharna... La deschiderea şcolii au mai asistat: Elena Aghezilaevna Apostolopulo, conducătorul nobilimii judeţului Soroca Vasilii Ivanovici Bogdan (fratele Eugeniei Apostolopulo), şeful sectorului 7 al Zemstvei judeţului Orhei consilierul de stat Piotr Matveevici Smolenski, supraveghetorul de statura a 2-a din judeţul Orhei Leonard*

[4] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1377, f. 25.

Klopotovski, nobilul Alexandr Petrovici Smolenski, starostele satului Saharna Nichifor Margine" (Отчет 1905, 151)

În urma plecării din şcoală a elevilor Teofil Frei şi Gheorghe Vasilev, în locul lor au fost primiţi alţii şi componenţa lor era următoarea:

1. Concinski Chiril, or. Chişinău, 17 ani, a absolvit şcoala parohială
2. Catruc Gheorghe, din Cuhureştii de Sus, jud. Soroca, 14 ani, a absolvit şcoala primară în 1904
3. Cojohari Porfirie din s. Pogoceni, jud. Bender, 16 ani, a absolvit şcoala primară în 1901
4. Cozma Efimie, din Jora de Jos, jud. Orhei, a absolvit şcoala primară din sat, 18 ani
5. Palait Feodor, s. Saharna, a absolvit şcoala primară în 1905, 14 ani
6. Panfili Vladimir, s. Gordineşti, jud. Orhei, a absolvit şcoala primară în 1904, 15 ani
7. Roşco Gherasim, s. Durleşti, jud. Cişinău, a absolvit şcoala parohială Buiucani în 1905, 15 ani
8. Râlea Hristofor, s. Vorniceni, jud. Chişinău, a absolvit şcoala primară din Sireţ în 1905, 14 ani
9. Savin Ion, Jora de Sus, jud. Orhei, şcoala din sat în 1903, 18 ani
10. Tulgara Grigori, s. Sărăteni, jud. Orhei, a absolvit şcoala primară în 1905, 14 ani (Отчет 1905, 152).

Componenţa statelor de personal ale şcolii a fost următoarea:

1. Administratorul şcolii şi profesor al obiectelor de bază – viticultura şi vinificaţia – S.G. Morghenştern, de provenienţă mic-burgheză, de credinţă luterană, absolvent al Şcolii Reale din oraşul Odesa; a audiat Cursurile superioare de viticultură şi vinificaţie de pe lângă Livada Nikitsk (a ţarului) din Sankt Petersburg, fost viticultor de sector de pe lângă Comitetul de combatere a filoxerei din Odesa[5]. N-a lucrat mult timp la această şcoală. La 1 septembrie 1907 funcţia de administrator o deţinea Serghei Vadimovici Pristupa (Отчет 1907, 156).
2. Profesorul de limbă rusă şi aritmetică, învăţătorul şcolii primare din sat – D.D. Bubuec, acceptat de Consiliul Zemstvei, aprobat de Departamentul Agriculturii şi Proprietaţilor de Stat şi remunerat „cu o rublă pentru fiecare lecţie"[6].
3. Profesorul de religie – preotul din satul Saharna Ion Timuş (în cererea lui adresată Consiliului gubernial, cere să fie plătit cu o rublă pentru fiecare lecţie)[7].
4. Medicul – Iulii Carlovici Peaseţki, şef de sector al Zemstvei din localitatea Rezina.

Deschiderea Şcolii de viticultură şi vinificaţie din Saharna a constituit un factor important în dezvoltarea învăţământului agricol din Basarabia. Activitatea ei a fost de lungă durată. A activat această şcoală şi în perioada interbelică. Nu dispunem, pentru moment, de informaţii referitoare la anul desfiinţării acestei instituţii de învăţământ.

***

În pofida faptului că Zemstva basarabeană a tărăgănat deschiderea Şcolii de viticultură şi vinificaţie şi a lotului experimental, rolul ei în acest proces a fost însemnat. Meritul ei ţine mai mult de aspectul juridic şi organizatoric. Consiliul gubernial al Zemstvei (funcţia de preşedinte o ocupa pe atunci baronul A. Stuart) a reuşit să obţină acordul Ministerului Agriculturii şi Proprietăţilor de Stat de a deschide şcoala, chiar dacă statutul şcolii nu corespundea cerinţelor noului regulament din 26 mai 1904. În ceea ce priveşte aportul financiar pe care urma să-l acorde şcolii, apoi acesta era minim.

Finanţele alocate de către Zemstvă pentru întreţinerea şcolii abia de ajungeau pentru remunerarea personalului, nemaivorbind de întreţinerea elevilor.

Desigur, că din punct de vedere financiar, cel mai mare aport l-a avut Eugenia Apostolopulo, care a suportat cele mai multe cheltuieli pentru întreţinerea şcolii, atât de necesare Basarabiei cu nivelul ei scăzut de cunoştinţe în domeniul viticulturii şi vinificaţiei. Fără insistenţele ei şi fără suportul financiar dat de ea, şcoala de la Saharna, posibil, că n-ar mai fi existat.

Eugenia Apostolopulo a murit la 16 noiembrie 1915. A fost o persoană „cu atenţia mereu spre popor", „cuprinsă de o dragoste „vădită" faţă de populaţia din împrejurimi, – de parcă ar fi cu toţi – „de aceeaşi origine, ar fi rudele ei îndepăr-

[5] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1410, f. 2.

[6] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1410, f. 19.

[7] ANRM, F. 65, inv. 1. d. 1410, f. 16.

tate" (Rozanov 1998, 80). Activitatea ei filantropică a fost îndreptată spre instruirea populaţiei basarabene, a ridicării nivelului ei cultural şi religios. Dintre toate acţiunile întreprinse de ea, vrem s-o remarcăm şi pe cea ce ţine de domeniul muzeografiei. Într-o cameră de la subsolul conaculului său, E. Apostolopulo a deschis un muzeu de lucruri şi obiecte vechi (Rozanov 1998, 51). Şi mai mult visa ea să deschidă la Chişinău un muzeu etnografic, lăsând prin testament circa un milion de ruble în acest scop (Colesnic 2000, 24).

Bibliografie

Colesnic 1997: Iu. Colesnic, Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1997).

Colesnic 1997: Iu. Colesnic, Femei din Moldova. Enciclopedie (Chişinău 2000).

Coadă 2007: L. Coadă, Zembstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice (Chişinău 2009).

Журналы 1897: Заседание 12 января 1897. В сб.: Бессарабское Губернское Земское Собрание XXVI-II очереднего созыва 1897 года. Доклады Губернской Земской Управы и постановления собрания (Кишинев 1897).

Копия 1905: Копия частного определения Кишиневского Окружного Суда по утверждению духовного завещания Н.К. Апостолопуло 20 мая 1902 года. В сб.: Доклады Бессарабской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXXVI очередной сессии в 1904 году (Кишинев 1905)

Об устройстве 1905: Об устройстве школы виноделия и опытной фермы на части вотчины Сахарна, завещаной Бессарабскому земству инжинером Н.К. Апостолопуло в сб.: Доклады Бессарабской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXXVI очередной сессии в 1904 году, Кишинев, 1905

Отчет 1905: Об открытие в имении Сахарна, земской школы виноградарства и виноделия. В сб.: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы с 1 января по 1 сентября 1905 г. Губернскому Земскому Собранию XXXVII очередной сессии в 1905 году (Кишинев 1905).

Отчет 1907: Отчет о земской школе виноградарства и виноделия в с. Сахарна. В сб.: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы с 1 января по 1 сентября 1907 г. Губернскому Земскому Собранию XXXIX очередной сессии в 1907 году (Кишинев 1907).

Розанов 1998: В.В. Розанов, Сахарна (Москва 1998).

The role of Bessarabian Zemstva in opening the school of viticulture and winemaking from Saharna

Abstract

The activity of the Bessarabian Zemstva included a wide range of issues and tasks. An important place among them was hold by issues regarding education. The subject of this article focuses on education as well. It reflects zemstva's contribution to the development of agrarian education in Bessarabia at the beginning of the 20th century. The article's purpose is to illustrate the role of provincial Zemstva in opening the school of viticulture and winemaking at the estate from Saharna which was donated to the Zemstva by engineer N. C. Apostolopulo.

The proposal to open a school of viticulture and winemaking in Saharna was for the first time put forward for examination at the 35th session of the Assembly of the provincial Zemstva (1903). This issue was also on the agenda at the meetings from 11th May and 18th December 1904. Yet, the Zemstva did not rush in opening the school, as it was opened only on 18th may 1905.

Although the Zemstva delayed the inauguration of the school, the role of the provincial Council was significant. The council succeeded in obtaining the approval of the so-called establishment „principles" of the school, although they did not correspond to regulation from 26th may 1904. However, Eugenia Apostolopulo, the tutor of the school, played the most important role in this process.

Роль Бессарабской губернской Земствы в открытие в Сахарны школы виноградарства и виноделия

Резюме

В сфере деятельности Земствы входило многочисленные и разнообразные дела. Среди них особое место занимало и образование. В данной статье затрагивается вопрос о содействие Земствы в развитие сельскохозяйственного образования в Бессарабии в начале XX века. Цель этой статьи состоит в том, чтобы раскрыть роль Бессарабской Губернской Земствы в открытии, в имении Сахарна, завещанной Земству инженером Н.К. Апостолопуло, школы виноградарства и виноделия.

Вопрос об открытие в Сахарне земской школы виноградарства впервые подвергся рассмотрению со стороны губернского земского собрания на XXXV сессии в 1903 году. Он был неоднократно обсужден на собраниях 11 мая и 18 декабря 1904 года. Губернское земское собрание откладывало открытие школы виноделия и виноградарства в Сахарне на неопределенное время. Школа открылась 18 мая 1905.

Несмотря на то, что земства медлила с открытием школы, роль Губернской Управы в открытие школы значительное. Она сумела добиться утверждения устава школы, так называемые «общие основания для устройства Сахарнянской школы виноградарства и виноделия 2 разряда, имени Н.К. Апостолопуло», хотя они не соответствовали положению от 26 мая 1904 года. Но самую большую роль сыграло Евгения Ивановна Апостолопуло (жена Николая Константиновича), которая была попечительницей этой школы.

12.02.2010

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ACTIVITATEA LUI CONSTANTIN F. CAZIMIR ÎN ZEMSTVA BASARABEANĂ

Ana Grițco

Neamul Cazimireştilor – boieri moldoveni din judeţul Hotin, a jucat un rol deosebit în istoria Basarabiei, în special în dezvoltarea gospodăriei săteşti. Unul din descendenţii acestei familii a fost Constantin F. Cazimir (1860-1910), personalitate remarcabilă din Basarabia de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX, mare mecenat cultural, om de o deosebită inteligenţă, moşier-milionar şi bun gospodar. În baza materialelor de epocă, şedinţele Adunării de Zemstvă, depozitate în patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, articolul vine să completeze o filă din viaţa şi activitatea lui C.F. Cazimir în cadrul Zemstvei – organ de autoadministrare locală, introdus în Basarabia în anul 1869.

Dragostea de natură şi de oameni a manifestat-o prin acţiuni concrete, întreprinse, în special, în mediul rural: construcţia de şcoli primare, spitale şi băi, prin înfiinţarea de gospodării ţărăneşti model etc. Toate acestea au fost efectuate atât din mijloacele personale, cât şi cu ajutorul Zemstvei guberniale şi judeţene în care a activat aproximativ un sfert de secol în calitate de consilier. C.F. Cazimir era un om progresist pentru acele timpuri, se interesa de tot ce era nou, în special în domeniul agriculturii, personal experimenta pe moşiile sale toate „noutăţile” din acest domeniu, având rezultate înalte. Îşi dorea mult ca noile inovaţii să fie aplicate în toată Basarabia, dar analfabetismul şi incultura, ce predomina în societatea basarabeană, frânau, după C.F. Cazimir, evoluţia agriculturii în ţinut, moment foarte important, dacă ţinem cont că Basarabia era o provincie agricolă. Cunoscut mai mult ca „filantrop cultural”, unde susţinea prin burse de studii sute de tineri, C. F. Cazimir, în calitate de consilier, încerca să atragă autorităţile guberniale şi cele locale în rezolvarea celor mai stringente probleme din gubernie. Astfel, activitatea sa de consilier şi-o direcţionează spre cele mai arzătoare şi prioritare probleme care erau, în viziunea lui C.F. Cazimir, **învăţământul**, **medicina** şi **agronomia**. Considerat unul din cei iniţiaţi în aceste probleme, a studiat în Rusia şi peste hotarele imperiului, C.F. Cazimir nu rata nici o ocazie, în cadrul şedinţelor Zemstvei, de a atenţiona asupra importanţei şi necesitatăţii de a investi în aceste domenii.

Situaţia învăţământului din Basarabia, în special cel primar, era catastrofală. E de ajuns să menţionăm situaţia din judeţul Orhei, unde din cele 215 localităţi numai 32 aveau şcoli săteşti (parohiale). Şi mai gravă era situaţia copiilor de ţărani, aceştia constituind analfabeţi 50% băieţi şi 87% fete (Мнение губернского 1897, 460, 472). În acest

1. C.F. Cazimir (1860-1910)

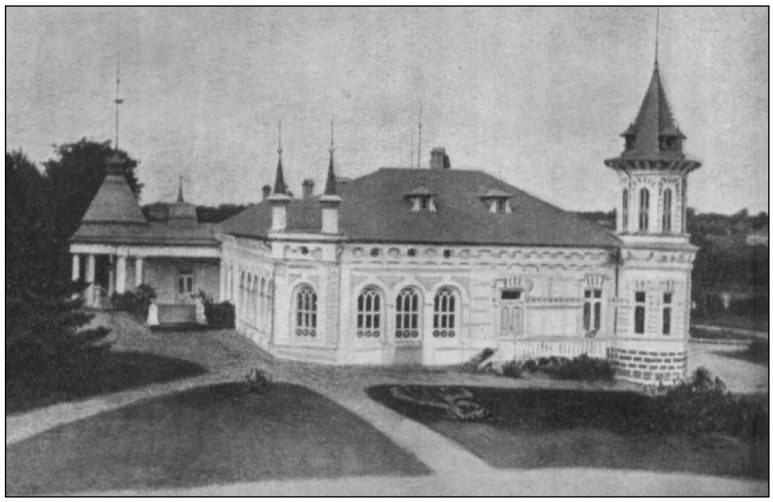

2. Conacul de la Văscăuţi, unde a locuit C.F. Cazimir.

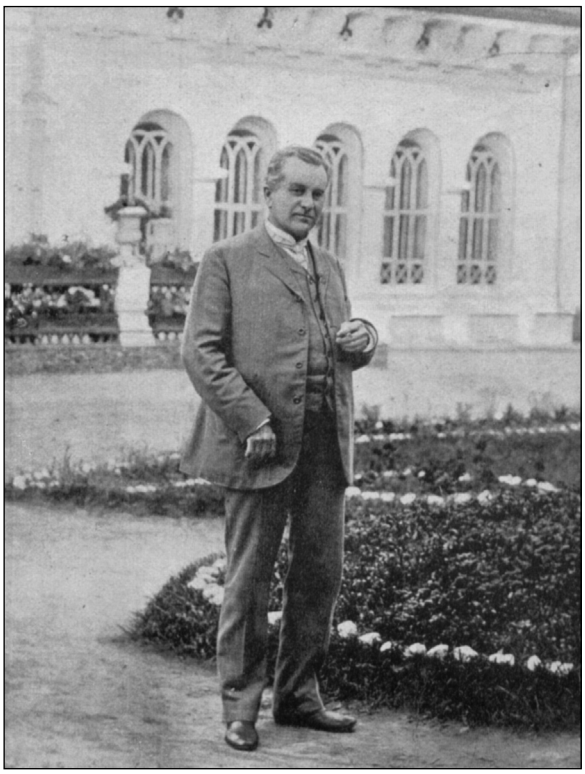

3. Constantin Cazimir în curtea conacului[1].

context, în cadrul primei şedinţe a Zemstvei guberniale (1869) preşedintele Adunării, baronul A. Stuart, atenţionează membrii Zemstvei despre importanţa acestei probleme, înaintând propunerea de a întocmi un proiect de legi cu privire la situaţia din învăţământ şi medicină. Din păcate, propunerea nu a fost susţinută, ba şi mai grav, la următoarea şedinţă, Adunarea de Zemstvă pasează problema învăţământului primar zemstvelor judeţene, iar cel mediu şi superior a fost lăsat în „custodia" Zemstvei guberniale (Мнение губернского 1897, 460, 472). Acest fapt l-a nemulţumit pe C.F. Cazimir, drept urmare, adesea ori, în cadrul şedinţelor ia atitudine critică la adresa Zemstvei. Astfel, în şedinţa din 13 decembrie 1904, C.F. Cazimir, în calitate de consilier al judeţului Soroca, face un demers, criticând dur poziţia Zemstvei faţă de situaţia din învăţământ, în special cel primar, cerând ca aceasta să-şi asume obligaţia să participe mai „consistent" la realizarea acestor priorităţi. Iniţiativa lui C.F. Cazimir a fost susţinută de o mică parte din consilieri (A. Stuart, S. Sârbu, V. Janovski, N. Botezatu) (Журналы 1904, 7-8). Spre deosebire de alţi colegi din Zemstvă, C.F. Cazimir era un susţinător şi al şcolilor parohiale, considerându-le oportune, în timp ce în ţinut era „atâta întuneric". A pledat pentru un număr cât mai mare de şcoli dotate, unde să fie atraşi cât mai mulţi tineri, iar profesorul să fie nu numai instructorul, educatorul tinerei generaţii, dar şi un model de bun gospodar al satului, acesta fiind „promotorul celor dintâi cuceriri ştiinţifice şi tehnice". Era convins de necesitatea bibliotecilor în şcoli, unde, în ajutorul profesorului şi al elevului, să-şi găsească locul literatura necesară din diverse domenii. Astfel explicăm susţinerea de către C.F. Cazimir a deciziei din 10 octombrie 1895 a Adunării de Zemstvă din judeţul Hotin, cu privire la deschiderea a încă unei săli de lectură în judeţ, alocându-se suma de 1400 ruble. Deoarece în aceste săli şi în biblioteci nu erau titlurile de carte, inclusiv literatura metodică, recomandate de cadrele didactice, acestea nefiind incluse în Catalogul Ministerului, dar necesare în cadrul procesului de instruire, consilierul judeţean A. Dolinski propune modificarea art. 179 al Statutului Cenzurii, care reglementa lista titlurilor de carte din Catalogul Ministerului Instrucţiunii (О расширении 1896, 174-176).

În Raportul Comisiei de învăţământ, prezentat în cadrul unei Şedinţe a Zemstvei guberniale din anul 1903, C.F. Cazimir, care era şi tutore al bibliotecii de pe lângă şcoala primară din Văscăuţi, se interesa de fondul de carte al bibliotecilor şcolare, ce titluri cuprinde aceste fonduri; dacă volumele de carte sunt pe înţelesul copiilor şi dacă aceasta dispunea de material metodic şi didactic în ajutorul pedagogilor. Era adept al şcolilor bine dotate, considerând că o „şcoală ieftină" egalează cu lipsa acesteia (Отчет 1903, 88).

A acordat burse la mai mult de 600 de elevi, aceştia fiind aleşi dintre cei mai dotaţi, dar şi din acei care singuri apelau la ajutor. „Semianalfabeţii şi semiinteligenţii nu pot aduce foloase", menţiona C.F. Cazimir „Eu vă acord doar strictul necesar, în rest, căutaţi singuri, munciţi, daţi dovadă de agerime, de iniţiativă...", – astfel îi îndemna C.F. Cazimir pe discipolii săi.

În şedinţa din 6 februarie 1896, printre diversele probleme discutate, au figurat şi chestiunile „Despre statutul şcolilor agricole inferioare din Basarabia" şi „Cu privire la plata pentru arendarea pământului de către şcolile agricole". Consilierul C.F. Cazimir propune o completare la punctul 2,

[1] Imaginile au fost reproduse din cartea "Venok na moghilu druga molodeži C.F. Kazimira", Kiev, 1991 (se păstrează în fondurile MNAIM).

unde cere anularea plăţii pentru arenda pământului. În calitate de tutore al şcolii agricole din Grinăuţi, cunoştea din interior problemele existente, care, de altfel, erau prezente şi în celelalte instituţii de profil, C.F. Cazimir susţine că veniturile acestora sunt foarte mici, comparativ cu cheltuielile foarte mari. Pentru un elev se alocă doar 60 rub./an, aceasta fiind o sumă modică, dacă ţinem cont că numai îmbrăcămintea pentru un an costă 30 rub. C. Cazimir face propunerea de a majora suma pentru instruirea elevilor până la 100 rub/an (Журналы 1896, 680-683).

La 30 ianuarie 1901 a fost emisă o circulară, în baza căreia şcolile agricole erau transformate în colegii agricole, tutorele fiind ales pe un termen de trei ani de zemstva gubernială şi aprobat de Ministerul Instrucţiunii. În conformitate cu această lege, Adunarea Zemstvei de legislatura a XXXIII-a a aprobat ca tutori ale colegiilor agricole din Basarabia: Grinăuţi – C.F. Cazimir, Purcari – C.A. Mimi şi Cocorozeni – V.C. Herţa (Об избрании 1905, 282).

Pentru Basarabia, aceste colegii agricole erau nişte forjerii de specialişti în agricultură, care, după absolvire, activau în diverse localităţi ale guberniei. Spre exemplu, Şcoala agricolă din Grinăuţi avea o capacitate de 80 de elevi, dintre care 7 persoane erau stipendiaţi ai Zemstvei din Hotin, 4 persoane stipendiaţi ai Zemstvei din Bălţi, 7 stipendiaţi de către persoane private, restul – din cont propriu. Şcoala deţinea loturi şi inventar agricol, unde se cultivau diverse culturi, dispunea de crescătorii de animale (porcine, vite, cai etc.) Instituţia avea o pepinieră de noi sorturi de culturi şi noi specii de animale. Astfel în septembrie 1900, au fost achiziţionate 9 vaci de prăsilă de la ferma „Peterhof" din Riga, iar în octombrie, la indicaţiile Ministerului Agriculturii, pe lângă Şcoala din Grinăuţi, a fost deschisă o crescătorie de porcine de rasă. Au fost sădiţi pomi fructiferi din pepinăriile lui Simirenko, Gagarin şi Rote (Краткий отчет 1901, 141-146).

C.F. Cazimir a susţinut deschiderea Şcolii de vinificaţie a lui N.C. Apostolopolo din Saharna. În cadrul şedinţei din 19 decembrie 1905, C.F. Cazimir aduce la cunoştinţa celor prezenţi cererea depusă de Eugenia Apostolopolo, soţia lui N. Apostolopolo, şi V. Bogdan cu privire la deschiderea acestei şcoli. În cadrul şedinţei s-a decis, ca în timpul delegaţiei la Sankt Peterburg, C.F. Cazimir să contribuie la urgentarea adoptării statutului acestei instituţii de învăţământ de profil (Чрезвычайное 1904, 57).

C.F. Cazimir era un participant activ la expoziţiile agricole, organizate în capitală şi alte oraşe ale provinciei şi prin concursul său. În *Raportul cu privire la expoziţia agro-industrială din 1903,* organizată la Chişinău, C.F. Cazimir apare nu numai ca participant, dar şi ca un contribuabil, donând o sumă de 150 rub. pentru pavilionul şcolar. În cadrul acestei expoziţii agricole, Cazimir s-a învrednicit de o serie de medalii: Medalia mică de argint (pentru contribuţii la expoziţie), Medalia mică de argint şi două medalii de bronz la compartimentul „creşterea cailor", Medalia mare de argint la compartimentul „meşteşuguri" şi Medalia mică de argint la compartimentul „creşterea porcinelor" (Отчет 1903, 130, 175,176, 178).

A participat la Expoziţia agricolă, organizată de Zemstva judeţeană Hotin, care avea drept scop promovarea creşterii cailor de rasă. În cadrul expoziţiei au fost „expuşi" 311 cai de la crescătoriile din judeţele Soroca, Hotin şi Bălţi. Dintre aceştia, 120 de cai din jud. Hotin au fost decoraţi cu medalii şi premii băneşti, printre care 15 erau din crescătoria lui C.F. Cazimir din moşia de la Văscăuţi (Об улучшении 1906, 51).

C.F. Cazimir a donat o sumă importantă pentru secţia agricolă din cadrul Muzeului Zemstvei. În şedinţa din 20 decembrie 1904, baronul A. Stuart, în numele Zemstvei guberniale, aduce mulţumiri consilierului C.F. Cazimir pentru gestul său. În acest context, consilierul N. Krupenschi vine cu un reproş la adresa Zemstvei, deoarece aceasta nu a folosit corect donaţia, banii fiind folosiţi la construcţia tavanului din sticlă, lucru nespecificat în devizul de cheltuieli. Nemulţumit, C.F. Cazimir sugerează ca, în general, donaţiile să fie folosite concret după destinaţii (Чрезвычайное 1905, 66).

Şi-a demonstrat atitudinea civică şi în domeniul medicinii. Deopotrivă cu sutele de burse alocate viitorilor specialişti în medicină de care avea nevoie Basarabia, Cazimir avea o atitudine exigentă faţă şi de alte probleme din domeniu, ca, de exemplu, epidemiile, subiectul fiind abordat la cele mai înalte ranguri şi în cele mai diverse moduri, dar rezultatele scontate lăsau de dorit. În şedinţa din 6 februarie 1896, în luarea sa de cuvânt, consilierul C.F. Cazimir aduce la cunoştinţa celor prezenţi,

că „sumele modice, alocate în lupta contra epidemiilor şi nepăsarea din partea puterii centrale”, tot greul fiind lăsat pe umerii zemstvei judeţene, nu poate da rezultatele preconizate (Журналы 1896, 688). Este nevoie de susţinerea materială din partea zemstvei guberniale, manifestată prin alocarea unor sume importante şi de medici bine pregătiţi în domeniu.

În şedinţa Adunării de Zemstvă din 8 februarie 1896 C.F. Cazimir atrage atenţia asupra situaţiei grave a bolnavilor de boli psihice din spitalul orăşenesc, în special în secţia pentru femei, care erau spitalizate în subsoluri umede, întunecoase, propunând pentru soluţionarea problemei, să se construiască încă trei pavilioane pe lângă spitalul din Costiujeni (Журналы 1896, 708)

În calitate de consilier, a susţinut şi a promovat diverse iniţiative în ce priveşte construcţia drumurilor. Astfel, în 1901, în cadrul unei şedinţe ordinare a Adunării de Zemstvă, C.F. Cazimir este numit membru în Comisia de construcţie a şoselei Chişinău-Criuleni, alături de primarul Chişinăului K. Schmidt şi consilierul I. Sârbu, consilierul judeţean V. Vărzari şi şeful şantierului, inginerul M. Şostovski (Приложение 1901, 310)

În şedinţa Adunării de Zemstvă de legislatura a XXVII-a din anul 1896, în cadrul dezbaterilor cu privire la colectarea impozitelor pentru utilizarea mijloacelor de transport, consilierul C.F. Cazimir face un demers către Zemstva gubernială, unde specifică necesitatea clasificării locomobilelor după cai/putere şi numai după aceea să se stabilească suma impozitului (О передаче 1896, 367).

În finalul celor expuse mai sus, în baza materialelor de epocă, constatăm că C.F. Cazimir, şi în calitate de consilier, s-a manifestat ca o fire realistă şi pragmatică, cu înclinaţii şi opţiuni pentru economie şi util, era un adept al progresului, considerând că „numai ştiinţa de carte poate aduce lumina”. Astfel a susţinut prin burse sute de studenţi basarabeni, mulţi din aceştia „străini” acestui neam, care şi-au făcut studiile în diverse oraşe ale imperiului. Din păcate, o bună parte din ei, după finisarea studiilor, şi-au aplicat cunoştinţele în alte regiuni ale imperiului, Basarabia rămânând în continuare fără cadre calificate. Omul C.F. Cazimir era o fire cosmopolită, de aceea în toate manifestările sale lipseşte „elementul naţional” (poate Basarabia avea mai mulţi A. Boldur[2] - n.n.), spre deosebire de un alt mare filantrop basarabean, Vasile Stroescu (1845-1926)[3]. Acesta din urmă, atunci când Zemstva îi refuză ajutorul bănesc pentru a deschide şcoli cu predare în limba română, el găseşte o altă modalitate de a investi aceşti bani, susţinând cultura şi învăţământul în alte provincii româneşti, iar în Basarabia, arendează ţăranilor moşiile sale în condiţii favorabile, ca aceştia să prospere, cel puţin, economic.

Bibliografie

Журналы 1886: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XXVII очередного созыва. В сб.: Бессарабское Губернское Земское Собрание XXVII очередного созыва 1886 (Кишинев 1886).

Журналы 1896: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XXVII очередного созыва (Заседание 6.02) (Кишинев 1896).

Краткий отчет 1901: Краткий отчет о Гринауцкой сельско-хозяйственной школе за 1900 г. В сб.: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Управы за 1900 г. Губернскому земскому собранию XXXIII очередной сессии в 1901 г. (Кишинев 1901).

Мнение 1897: Мнение губернского гласного, священника Михаила Чакира, прилагаемое к журналу заседания Бессарабского Губернского Земского Собрания от 13.01.1897. В сб.: Бессарабское Земское Собрание XXVIII очередного созыва 1897 г. Доклады Губернкой Земской Управы и Постановления собрания (Кишинев 1897).

[2] Unul din bursierii lui C.F. Cazimir a fost Alexandru Boldur (1886-1982), mai târziu cunoscut istoric, cercetător al istoriei Basarabiei. În una din lucrările sale, profesorul A. Boldur avea să noteze: „Păstrez întotdeauna acestui om de o rară bunătate sufletească şi de o inteligenţă înnăscută pioasa mea recunoştinţă”.

[3] Vasile Stroiescu s-a născut în anul 1845 în s. Trinca (Hotin). Studii: Liceul Regional din Chişinău, liceul din Kameneţ-Podolski, şi liceul *Richelieu* din Odesa. A studiat dreptul la Universitatea din Moscova, apoi la Petersburg şi Berlin. Se întoarce în Basarabia în 1867, este ales judecător la Tribunalul din Hotin. A rămas în istoria noastră ca unul din cei mai mari filantropi şi mecenaţi, acordând burse pentru tinerii dotaţi, a înfiinţat şcoli în Basarabia şi în Transilvania. A susţinut mişcarea de eliberare naţională din Basarabia, ziarele *Basarabia* şi *Cuvânt Moldovenesc*. În 1919 este primul preşedinte al Parlamentului României Mari – preşedinte de vârstă. A decedat în anul 1926, la Bucureşti.

О передаче 1896: О передаче в введение земства надзора за локомобиле. В сб.: Бессарабское Земское Собрание XXVII очередного созыва 1896 г. (Кишинев 1896).

О расширении 1896: О расширении каталогов установленных Министерством Народного Просвещения для народных библиотек. В сб.: Бессарабское Земское Собрание очередного XXVII созыва (Кишинев 1896).

Об избрании 1905: Об избрании попечителей сельского-хозяйственных училищ Бессарабской губернии. В сб.: Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXXVI очередной сессии в 1904 г. (Кишинев 1905).

Об улучшении 1906: Об улучшении коневодства в уезде. В сб.: Хотинская Земска Управа, 1906 г.

Отчет 1903: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы за 1902 г. В сб.: Губернское Земское Собрание XXXV очередной сессии в 1903 г. (Кишинев 1903).

Отчет 1903: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы с 1.01 по 1.09. 1903 г. Губернскому Земскому Собранию XXXV очередной сессии в 1903 г. (Кишинев 1903).

Приложение 1901: Приложение к отчету о дорожных сооружениях за 1901 г. в сб.: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы за 1900 г. Губернскому Земскому Собранию XXXIII очередной сессии в 1901 г. (Кишинев 1901).

Чрезвычайное 1904: Чрезвычайное Губернское Земское Собрание от 13 декабря 1904 г. В сб.: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XXXVI очередного созыва в 1904 г.

Чрезвычайное 1904: Чрезвычайное Губернское Земское Собрание от 19 декабря 1904 г. В сб.: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XXXVI очередного созыва в 1904 г.

Чрезвычайное 1905: Чрезвычайное Губернское Земское Собрание от 20 декабря 1905 г. В сб.: Журналы заседаний Бессарабского Губернского Земского Собрания XXXVII очередного созыва в 1905 г.

Constantin F. Cazimir's activity within the Bessarabian zemstva

Abstract

The article comes to fill in a page from the life and activity of C.F. Cazimir (1860-1910) – remarkable personality from the history of Bessarabia from the end of 19th century-beginning of 20th century, important patron of culture, man of bright intelligence, landowner and good householder. We attempt at elucidating, based on historical documents (the meetings of the zemstva's Assembly) stored in the heritage of the National Museum of Archaeology and History of Moldova, his activity within the zemstva – a body of local administration, introduced in Bessarabia in 1869.

C.F. Cazimir worked for more than two decades in the provincial and county zemstva (Hotin and Bălţi), where he affirmed himself as a great promoter of education, medicine and agriculture. The catastrophic situation from Bessarabia (more than 50% from the number of boys and over 80% of girls were illiterate) could not be tolerated any more, the indifference of the clerks was overwhelming, made of this subject a constant in zemstva's working agenda. At the meeting of Zemstva's assembly, C. F. Cazimir had brought strong critics to its incapacity of solving the problem, especially, the decision to "bandy" the primary education to the county zemstva. He pleaded for well trained teachers and equipped schools where would study as many as possible children. He supported the idea of school libraries with a collection of books "to the benefit of pupils and teachers", himself being the founder of the library from village Văscăuţi.

Being a good specialist, C.F. Cazimir manifested a special interest for the agrarian schools where, along his personal investigations in the field, he had raisin this problem at the public institutions as well. He was the tutor of the agrarian school from Grinăuţi who became a forgery of personnel for agriculture.

He had proven his civic attitude in medicine also. Besides the hundreds of scholarships granted, as adviser, to the future medical specialists, he was an adept of an active policy of combating epidemics. He had criticized the hygienic conditions from the psychiatric hospital from Costujeni, institution which enjoyed the most consistent subsidy from the provincial administration.

He was elected in 1901 a member of the commission for the construction of the driveway Chişinău-Criuleni, along with the mayor of Chişinău, K. Schmidt, advisers I. Sârbu, V. Varzari and engineer M. Şostovski.

Деятельность Константина Ф. Казимира в Бессарабском земстве

Резюме

Статья посвящена некоторым страницам жизни и деятельности К.Ф. Казимира (1860-1910) – выдающейся личности в истории Бессарабии конца XIX - начала XX века, мецената, человека большого ума, помещика-

миллионера и хорошего хозяйственника. На основе документальных материалов (заседания Земского собрания), хранящихся в фондах Национального Музея Археологии и Истории Молдовы, автор представляет деятельность К.Ф. Казимира в земстве – органе местного самоуправления, введенном в Бессарабии в 1869 году.

Обладавший высокими человеческими и гражданскими качествами, К.Ф. Казимир более двух десятилетий посвятил работе в губернском и уездном земствах (Хотина и Бэлць), став инициатором реформ в области просвещения, медицины и сельского хозяйства. Катастрофическая ситуация, сложившаяся в области просвещения в Бессарабии (более 50% мальчиков и более 80% девочек были неграмотными), требовала разрешения и постоянно была на повестке земства. На земских заседаниях К.Ф. Казимир жестко критиковал равнодушие и неспособность соответствующих органов решить эту проблему, особенно решение передать начальное образование в введение уездного земства. Ратовал за дотации для школ и подготовку учителей, увеличение количества учеников. Поддерживал идею организации школьных библиотек для учеников и учителей, являясь также основателем библиотеки села Вэскэуць.

Будучи специалистом по сельскому хозяйству, К.Ф. Казимир проявлял особый интерес к сельскохозяйственным училищам, наряду с личными инвестициями в эту отрасль добивался помощи в государственных инстанциях. Был попечителем сельскохозяйственного училища в селе Гринэуць, которое стало кузницей кадров в области сельского хозяйства. Проявлял гражданскую позицию в области медицины. Обеспечивал стипендиями будущих медиков, был приверженцем непримиримой политики в борьбе с эпидемиями. Подвергал критике гигиенические условия в Костюженской психиатрической больнице, которая пользовалась наибольшими дотациями со стороны губернской администрации.

В качестве советника в 1901 году был назначен в комиссию по строительству шоссе Кишинэу – Криулень, наряду с кишиневским градоначальником К. Шмидтом, советниками И. Сырбу, В. Варзарь и инженером М. Шостовским.

10.02.2010

Ana Grițco, Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

SOVIETIZAREA BASARABIEI ŞI POLITICA FAŢĂ DE FEMEI (1944-1945): CREAREA ADUNĂRILOR DE DELEGATE

Diana Caşu

În martie 1944, Armata Roşie ajunge la linia fluviului Nistru, hotarul României de atunci. Până în august 1944, capitala temporară a RSSM este fixată la Soroca. După încheierea operaţiunii Iaşi-Chişinău de la sfârşitul lui august 1944, autorităţile sovietice se stabilesc la Chişinău, de data aceasta pentru aproape cinci decenii, până la obştescul sfârşit al regimului comunist sovietic. Războiul va mai dura până în mai 1945, timp în care zeci de mii de moldoveni vor fi înrolaţi în Armata Roşie şi vor contribui la înfrângerea Germaniei naziste.

La capătul celui de Al Doilea Război Mondial, marea majoritate a teritoriilor europene ale Uniunii Sovietice, inclusiv cele nou-ocupate, printre care şi teritoriul Basarabiei şi Transnistriei, erau devastate, pagubele umane şi materiale fiind enorme. Pentru reabilitarea acestor teritorii care au suferit în urma războiului, era nevoie de mobilizarea în masă a populaţiei locale. Mai dificil era de făcut acest lucru în teritoriile nou-ocupate de Moscova, anume în Ţările Baltice, Ucraina de Vest şi Bielorusia de Vest, Bucovina de Nord şi Basarabia, teritorii cucerite în urma punerii în practică a Protocolului adiţional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939. Mobilizarea populaţiei era mai dificilă în aceste teritorii recucerite în 1944-1945 deoarece aici societăţile locale nu erau sovietizate şi apelul la patriotism şi la idealurile regimului comunist care se făcea în timpul mobilizărilor nu avea ecoul scontat. Mai mult, adeseori largi segmente sociale au opus rezistenţă în faţa regimului care încerca să-şi subordoneze în totalitate noii săi cetăţeni.

Întrucât la război muriseră foarte mulţi bărbaţi, ponderea femeilor în ceea ce s-a numit RSSM a crescut simţitor în comparaţie cu perioada precedentă. Era de acea foarte important, din perspectiva regimului sovietic comunist, de a-şi subordona acest segment social care constituia mai mult de jumătate din totalul forţei de muncă. Mai exact, în RSSM în anul 1945, numărul persoanelor apte de muncă este de 818 mii, dintre care femeii 475 mii sau 59%. În 1945 rata femeilor din RSSM ce erau integrate în munca de producţie constituia 35% sau 49,8 mii persoane[1]. Participarea slabă a femeilor la viaţa social-politică, după părerea organelor de conducere ale Partidului comunist „era cauzată de urmările politicii „ocupanţilor străini" şi a claselor exploatatoare care au ţinut femeia basarabeană în întuneric, au otrăvit conştiinţa femeilor cu idei religioase, superstiţii şi ură faţă de puterea sovietică". În fapt, cauzele pasivităţii femeilor în ceea ce priveşte participarea la construcţia „noii lumi" nu se aflau în explicaţiile invocate mai sus de către regimul comunist sovietic. În societatea tradiţională, conservatoare, femeile nu pretindeau la egalitate cu bărbaţii, în concordantă cu respectarea tradiţiilor strămoşeşti şi mentalitatea populaţiei băştinaşe faţă de locul femeii în societate. Din acest motiv, partidul conştientiza necesitatea educării femeii în noul spirit, desprinderea ei de normele tradiţionale existente de-a lungul secolelor. Intensificarea propagandei ideologice în anii imediat postbelici era un obiectiv la fel de important ca şi teroarea fizică, în promovarea intereselor regimului comunist. Oficial se spunea că inculcarea cu vehemenţă a propagandei comuniste era determinată de avântul construcţiei socialismului şi depăşirea „reminiscenţelor capitaliste" şi „reacţiunii influente", a „propagandei duşmănoase" care s-a desfăşurat în timpul „ocupaţiei". Educaţia politică a populaţiei în spiritul ideologiei comuniste – considerată un fel de religie, care pretindea a deţine adevărul suprem în toate domeniile, inclusiv în ceea ce priveşte modalităţile de eliminare a statutului discriminator al femeii în timpul „ocupaţiei româno-fasciste" – trebuia să creeze sentimentul unităţii colective, să mărească entuziasmul maselor muncitoare întru crearea „unui viitor luminos", educarea spiritului proletar şi a prieteniei între popoarele din „marea familie sovietică socialistă".

[1] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 277, f. 1.

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 251-256.

Din corespondenţa secretarului CC al PC (b) Unional, Gheorghe Malenkov, şi secretarul CC al PC (b) din Moldova, Nichita Salagor desprindem unele mecanisme prin care s-a încercat mobilizarea femeilor în economia şi în viaţa social-politică a societăţii moldoveneşti. Astfel, se menţiona printre altele faptul că „în scopul îmbunătăţirii muncii politico-ideologice în rândurile femeilor şi atragerea lor la activitatea social-politică, mobilizarea lor pentru lichidarea urmărilor „ocupaţiei germane-fasciste", CC al PC (b) din Moldova roagă CC al PC (b) unional să se permită crearea în cadrul comitetelor judeţene ale PC (b) din Moldova secţii de lucru printre femei. În componenţa acestora era prevăzut un şef administrator, doi instructori şi un lucrător tehnic, iar în cadrul comitetelor raionale şi al celor orăşeneşti de partid urma să fie instituită funcţia de responsabil cu problemele femeilor. Salagor menţionează faptul că majoritatea femeilor din Basarabia sunt analfabete şi se află sub influenţa religiei. Conform datelor statistice, la 1 ianuarie 1945 printre persoanele apte de muncă din zona rurală a RSSM femeile atingeau cifra de 475.000. Luând în consideraţie faptul că în 1945 90.000 bărbaţi apţi de muncă vor fi mobilizaţi în rândurile Armatei Roşii, forţă de muncă necesară în agricultură, industrie şi alte domenii ale economiei va fi compensată prin mobilizarea femeilor.

Pentru a atrage mai uşor femeile în asemenea activităţi, netradiţionale, regimul sovietic comunist a înţeles să utilizeze toate mijloacele disponibile. Un loc important în acest proces îl avea propaganda, răspândirea noii ideologii, considerată unica ştiinţifică şi corectă, cea comunistă. Activitatea femeilor încadrate în activitatea social-politică în 1944-1945 a fost apreciată drept insuficientă, întrucât ponderea femeilor care deţineau posturi de conducere în organizaţii economice sau sociale era extrem de redusă în raport cu rolul deţinut de bărbaţi. În 1945, numărul femeilor din RSS Moldovenească care ocupau posturi de preşedinţi a comitetelor executive raionale şi orăşeneşti, în Sovietul muncitoresc de deputaţi era insignifiant. Aceeaşi situaţie era înregistrată la nivelul funcţiilor deţinute de femei ca secretari şi răspunzători ai secţiilor comitetelor raionale de partid, preşedinţilor şi secretarilor sovietelor săteşti. Drept exemplu, în judeţul Soroca, printre preşedinţii sovietelor săteşti nu era nici o femeie băştinaşă din 119 membri ai comitetelor executive ale sovietelor săteşti din acest raion, femeile erau doar 13, *dintre care 5 erau băştinaşe*. În raionul Lipcani, din 20 de preşedinţi ai sovietelor săteşti, figura doar o singură femeie. În rândurile comsomolului se numărau circa 2.524 de fete moldovene, dar la alegerile organelor de conducere comsomoliste au participat doar 79 de fete, dintre care 58 au fost moldovence[2].

La sfârşitul lunii februarie 1945, CC al PC (b) din Moldova a adoptat hotărârea „Despre măsurile îmbunătăţirii lucrului politic în rândurile populaţiei RSSM" în care se menţionau anumite neajunsuri şi greşeli în procesul desfăşurării lucrului politic în mase. De aceea, era preconizată adoptarea unor măsuri de corectare a acestor neajunsuri tocmai prin atragerea femeilor din diferite categorii sociale şi de vârstă în viaţa social-politică şi economică. Erau vizate în acest sens diferite strategii de atragere a femeilor, pornind de la apartenenţa lor socială sau profesională. Cu alte cuvinte, un mesaj ideologic trebuia folosit pentru femeile de la ţară, altul pentru cele de la oraş, altul pentru tineret, sau pentru femeile din rândul învăţătorilor şi medicilor.

Conform hotărârii CC al PC (b) unional de la 20 aprilie şi hotărârii CC al PC(b) a Moldovei de la 17 iulie 1945 „Despre munca în rândurile femeilor" se cerea crearea unor instituţii de mobilizare a femeilor, precum şi stabilirea direcţiilor de activitate a femeilor muncitoare în cadrul noii societăţi socialiste[3].

În corespundere cu hotărârea din 1 noiembrie 1945 au fost create 879 de adunări de delegate, în care au fost alese 19.650 femei. În raionul Călăraşi, judeţul Chişinău, de exemplu, toate 582 de delegate până la 1 octombrie 1945 s-au achitat cu statul în ceea ce priveşte livrările obligatorii de pâine. În faţa CC al PC (b) din Moldova s-au ridicat următoarele sarcini: lichidarea analfabetismului şi semi-analfabetismului în rândurile femeilor, rata respectivă constituind 80% din total; de asemenea, se prevedea atragerea lor activă în campania electorală, atât la nivel local, cât şi republican şi unional[4].

Secretarul CC al PC (b) din Moldova, Nichita Salagor, cere şefilor săi de la Moscova în data de 31 octombrie 1945 să se permită majorarea număru-

[2] AOSPRM, F. 51. inv. 3, d. 277, f. 1, 2.
[3] AOSPRM, F. 51. inv. 3, d. 277, f. 3.
[4] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 277, f. 4.

lui lucrătorilor secţiei de lucru în rândurile femeilor. O altă problemă menţionată de conducătorul comuniştilor moldoveni era cea a lipsei cadrelor calificate, lipsite de practică, majoritatea organizatorilor necesitând instructaj sistematic pentru a realiza sarcinile înaintate de regim[5].

Activitatea secţiilor de lucru printre femei presupunea eforturi în mai multe direcţii: atragerea femeilor în activitatea social-politică, în producţie, ridicarea nivelului de cultură, lichidarea analfabetismului, selectarea celor mai active femei pentru încadrarea acestora în activitatea organelor locale şi republicane de conducere, nu în ultimul rând propagarea ideilor marxist-leniniste în rândul femeilor.

Ce reprezentau mai exact adunările delegatelor şi după care principii se alegeau acestea? În linii mari, se alegea o delegată din 10 femei. „Sovietele" (consiliile, sfaturile) de femei se organizau de regulă la întreprinderi, unde numărul femeilor era nu mai mic de 30-50 persoane. La întreprinderile considerate mari, unde numărul femeilor depăşea 100 de persoane, nu se organizau adunări de delegate, dar se creau soviete (consilii) de femei, în baza adunării generale. Delegate erau alese şi în unele întreprinderi mici, unde numărul femeilor era redus. În acest caz, s-a admis alegerea unei delegate din partea a doar 3-5 femei. Ca delegată, membră cu drepturi depline, putea fi aleasă orice femeie care a atins majoratul, care se bucura de drepturi civile depline. Termenul unui mandat al activităţii în cadrul „sovietelor" de femei şi adunărilor delegatelor era stabilit la un an. Organizaţia de femei se crea în baza propunerii candidatelor la adunările generale ale femeilor, candidaturile fiind supuse votului. Fiecare delegată aleasă primea un carnet similar celui de membru al partidului, numit carnetul delegatei.

Adunările delegatelor se organizau o dată în lună, înseşi aceste adunări constituind un mijloc de educare politico-socială de tip comunist a femeilor. La şedinţele de lucru se discutau de obicei 2-3 subiecte, cum ar fi de exemplu îndeplinirea cerinţelor statutului artelului agricol de către colhoznice; despre munca leagănului de copii din colhoz; despre gradul de frecventare a cercului politic de către femeile-delegate. În cadrul şedinţelor se ţineau lecţii ştiinţifice, se prezentau referate tematice, cum ar fi, de exemplu: „Ce a dat femeii puterea sovietică?", „Rolul femeii în statul sovietic", „Sarcina femeilor la colectarea roadei",, „Imperialiştii români şi naţionaliştii români – elemente duşmănoase faţă de puterea sovietică", „Rolul femeii în lichidarea urmărilor ocupaţiei germano-române în domeniul cultural, ideologic, gospodăriei ţărăneşti" etc.[6] Se discutau, de asemenea, şi subiecte precum: organizarea diferitor activităţi de caritate de către delegate; participarea la repararea şi completarea şcolilor cu inventarul necesar pentru anul de studii; depistarea familiilor cu mulţi copii; întocmirea documentelor necesare pentru primirea indemnizaţiei; ajutorarea familiilor ce şi-au pierdut soţii în război etc.[7] După şedinţă se adoptau hotărâri, inclusiv în ceea ce priveşte indicarea persoanei răspunzătoare pentru implementarea unei sau altei sarcini fixate.

Pentru activitatea sistematică a adunărilor delegatelor, se alegea un sfat de femei în număr de 3-5 persoane, preşedinta şi secretara organizaţiei. În cazul când organizaţia includea un număr mai mare de membri, cifra membrilor putea fi majorată. Fiecare membră a „sovietului" răspundea de o secţie aparte: de producţie, de şcolarizare, sanitară, cultural-educativă. În obligaţiile preşedintei „sovietului" era controlul îndeplinirii sarcinilor propuse, controlul sistematic al frecventării de către delegate a şcolilor serale, politice etc. Delegatele erau obligate să participe activ la viaţa social-politică, fiind încadrate în sovietele săteşti, comitetele locale, în diferite comisii, create pe lângă întreprinderi, colhozuri, sovhozuri etc. Includerea lor în aceste activităţi era anticipată de obicei de către preşedintele „sovietului" de femei, care transmitea lista candidatelor ce trebuiau incluse în aceste instituţii de tip local.

Toată activitatea „sovietului" de femei şi a adunărilor de delegate era plănuită şi aprobată de către organizaţia de partid de bază, deci, era controlată din scurt de către Partidul comunist (aşa cum era cazul tuturor organizaţiilor din Uniunea Sovietică, fie că e vorba de sindicate, comsomol, organizaţii profesionale de creaţie etc.) (Femeia 1951, 19). Această recomandare demonstrează faptul că activitatea acestor instituţii create pentru integrarea femeii în cadrul noii societăţi era dirijată şi orientată spre direcţiile dorite de către partid, aceste instituţii neavând posibilitatea de a activa în mod autonom. Partidul comunist controla acti-

[5] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 277, f. 4.

[6] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 281, f. 1-3, 5, 6, 8, 25, 26, 28, 29.

[7] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 281, f. 1-3, 5, 6, 8, 25, 26, 28, 29.

vitatea „sovietelor" de femei cu ajutorul unui aparat special creat pe lângă comitetele orăşeneşti şi raionale ale partidului, mai exact de şeful Secţiei de activitate în rândurile femeilor, în municipii numărul persoanelor ce activau în asemenea secţii fiind de trei persoane. Iniţial activitatea „sovietelor" de femei, a adunărilor de delegate era controlată de către secţia organizatorică şi de instrucţie a CC al PC (b) din Moldova, mai târziu fiind creat un sector aparte, apoi în octombrie 1945 s-a creat o secţie aparte a lucrului în rândurile femeilor.

În oraşele Chişinău, Bălţi, Bender, Tiraspol, printre femeile care nu participau la activitatea de producţie, care purta denumirea generică „Casnicele", se crea câte o adunare în fiecare oraş. În centrele raionale, printre aceste categorii de femei de delegate nu se creau adunări. Ele se includeau în componenţa delegatelor din sate, care la rândul lor făceau parte din adunările raionale.

Conform hotărârii CC al PC (b) unional din 20 aprilie şi hotărârii CC al PC (b) din Moldova de la 17 iulie 1945, intitulată „Despre munca în rândurile femeilor în republică"[8], în RSSM a fost desfăşurată o muncă amplă pentru realizarea directivei. Drept urmare, la 25 iulie 1945 în RSS Moldovenească s-au organizat şedinţe de instructaj cu adjuncţii şefilor secţiilor de lucru printre femeii de pe lângă comitetele judeţene, raionale şi orăşeneşti de partid.

Cunoaştem mai mult despre felul în care s-a încercat implementarea acestei hotărâri din darea de seamă prezentată preşedintelui Biroului CC al PC (b) unional pentru Moldova, F.M. Butov, şi secretarului CC al PC (b) din Moldova, Nichita Salogor. Astfel, se constată că în perioada cuprinsă între 20 iulie şi 1 octombrie 1945, la întreprinderile, în colhozurile, sovhozurile din republică s-au desfăşurat alegeri în sovietele de femei şi adunării de delegate. În urma acestor alegeri, la data de 1 noiembrie 1945 în RSSM au fost create 879 adunări de delegate care încadra 19.650 de femei şi, de asemenea, sfaturi de femei – 849 la număr, ceea ce grupa 4420 de femei. În stânga Nistrului (raioane din fosta RASSM) era vorba de 354, iar în dreapta Nistrului (partea basarabeană a RSSM) – de 1374 organizaţii ale femeilor. Membrele acestor organizaţii au fost incluse în rândurile celor care se numeau fruntaşe ale producţiei – mai exact, stahanoviste. Majoritatea delegatelor care au fost alese erau analfabete sau semi-analfabete, campania pentru lichidarea analfabetismului nefiind încă lansată[9].

După părerea organelor comuniste de conducere din RSS Moldovenească, în timpul desfăşurării acestor adunări în unele judeţe, raioane şi sate, au fost depistate încălcări grave din perspectiva regimului. Un caz în acest sens a fost semnalat în satul Larga din raionul Cahul, unde preşedintă „sovietului" de femei a fost aleasă o femeie provenind din categoria „chiaburilor". Ea s-a declarat drept mijlocaşă, fapt considerat reprobabil şi contravenind criteriilor politico-ideologice înaintate de partidul comunist în acest sens[10]. În realitate, Constituţia RSS Moldovenească din anul 1941 stipula ideea egalităţii tuturor, indiferent de sex, naţionalitate, rasă, origine şi trecut. Se observă deci că una era scris în legea fundamentală şi alta era implementat în practică, normele impuse de partid fiind cele care reprezentau legea. Mai mult, toate persoanele care erau numite la posturi de conducere erau verificate din timp de către organele NKVD. Persoanele care proveneau din categorii sociale considerate „burgheze" sau „culăceşti" erau excluse din start din „elita" sovietică. În situaţia semnalată în satul Larga din raionul Cahul era vorba de o „scăpare" a organelor responsabile de verificarea trecutului femeilor care urmau să fie cooptate în calitate de lideri.

În unele judeţe precum Bender, Soroca, Chişinău, crearea adunărilor delegatelor şi sovietelor de femei nu a fost dusă până la capăt. În alte localităţi, crearea unor asemenea organizaţii avea un caracter formal. După părerea conducerii de la Chişinău, unii secretari locali de partid neglijau crearea unor asemenea instituţii motivând „că există lucruri mai importante" sau că „aceste instituţii n-au intrat în sistemul de activitate a organizaţiilor de partid"[11]. În alte localităţi precum Orhei, Căinari, Făleşti, Vulcăneşti etc., în general lipseau organizatori ai secţiei de lucru în rândurile femeilor. În noiembrie 1945, planul de realizare a hotărârii CC al PC (b) unional a fost realizat în proporţie de 80%, aşa cum reiese din darea de seamă a adjunctului secţiei de lucru în rândurile femeilor al RSSM, Şciolokov[12].

[8] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 278, f. 1.

[9] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 278, f. 3.
[10] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 278, f. 3, 4.
[11] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 278, f. 3.
[12] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 278, f. 3.

Probabil, neîndeplinirea planului în întregime a fost cauzată de mai mulţi factori. O explicaţie ar fi că o parte importantă a femeilor din mediul rural au opus rezistenţă faţă de politica promovată de regimul sovietic. Această ipoteză este susţinută de câteva probe documentare pe care le prezentăm în partea finală a acestui articol.

Cunoaştem şi cazuri concrete când ţărănimea, inclusiv femeile, au opus rezistenţă activă faţă de regimul sovietic. Printre motivele principale care au determinat ţărănimea basarabeană să se opună deschis regimului sovietic a fost starea economică grea în care s-a pomenit după revenirea Armatei Roşii. Dar mai mult este vorba de politici concrete promovate de sovietici în provincia re-ocupată de la România în 1944. Politica economică promovată de noile autorităţi în primii ani postbelici, politica fiscală şi livrările obligatorii împovărătoare de produce agricole către stat au adus gospodăriilor ţărăneşti prejudicii grave.

Printre cele mai răspândite forme de rezistenţă antisovietică ale ţăranilor basarabeni în anii postbelici, mai ales în perioada anilor 1944-1949, adică înainte de deportarea în masă şi colectivizarea forţată, completă a agriculturii, au fost neachitarea impozitelor şi neexecutarea dispoziţiilor organelor de stat cu privire la livrările obligatorii ale surplusurilor de produse agricole. Aceste forme de rezistenţă erau cu atât mai des întâlnite, cu cât ţăranilor li se cerea să predea statului cantităţi ce depăşeau posibilităţile lor (Postică 1997, 66).

În RSS Moldovenească se promova o politică economică dezastruoasă. Lichidarea proprietăţii private, colectivizarea forţată a gospodăriilor ţărăneşti, povara fiscală însemna pentru satul basarabean o tragedie socială. Situaţia economică precară în care s-a pomenit satul basarabean constituie unul dintre motivele esenţiale care au determinat ţărănimea basarabeană să se decide la o confruntare deschisă cu regimul sovietic (Postică 1997, 30). Politica fiscală sovietică şi nelegiuirile săvârşite de funcţionarii de partid şi de stat în timpul campaniilor de colectare a produselor agricole au provocat indignarea locuitorilor de la sat. Astfel, într-un raport al Secţiei organizatorice a CC al PC (b) din Moldova, expediat la Moscova în data de 6 februarie 1945, se menţiona că deficienţele semnalate în organizarea colectărilor de pâine constituie „un teren favorabil pentru agitaţia duşmănoasă împotriva colectărilor de pâine şi apariţia unor atitudini negative faţă de puterea sovietică printre ţărani”[13]. Trebuie de remarcat faptul că orice critică sau nemulţumire exprimată de populaţie privind colectarea produselor cereale, imposibilitatea de a achita impozitul în natură etc. erau interpretată de regim ca o atitudine negativă faţă de puterea sovietică şi calificată drept un atac la adresa puterii sovietice. Printre acei care exprimau asemenea nemulţumiri au fost şi femeile. Spre exemplu, Ciugui Ana a lui Mihai din satul Cărăcuşenii Vechi, raionului Briceni, la adunarea ţăranilor, s-a apropiat de masa prezidiumului adunării cu o legătură de spice de grâu spunând: „Iată, priviţi ce roadă rea avem, de unde vom preda cereale statului? Noi refuzăm să achităm normele obligatorii de predare a cerealelor”. Un alt caz a fost înregistrat în satul Condrăteşti, raionul Corneşti. O ţărancă pe nume Daria Padrug, în timpul discuţiilor despre colectarea pâinii, cu reprezentanţii sovietului sătesc, a răspuns răspicat „...Deajuns, de supt sângele nostru...” (Царан 1993, 233-234). Un alt caz este cel al Mariei Baradja din s. Taraclia, bulgăroaică, care a început să desfăşoare printre ţărani agitaţie antisovietică, îndemnându-i să aştepte puţin, să nu îndeplinească solicitările excesive ale puterii sovietice întrucât, după părerea ei, „în primăvara anului 1945 în Basarabia din nou vor veni salvatorii noştri români” şi din nou „vom duce o viaţă bună” (Postică 1997, 52). O altă atitudine critică faţă de regimul comunist îi aparţine unei ţărance din satul Logăneşti, raionul Kotovski, pe nume A.V. Caproş, care afirma următoarele: „Vedeţi cum se răfuie ruşii cu moldovenii noştri, ei îşi bat joc de noi. Românii nu făceau asta. Dar nu-i nimic, degrabă va fi război, totul va reveni la loc”. O altă femeie, Parascovia Prepeliţă din Soroca, spunea că „pe toţi moldovenii ne vor deporta, iar aici vor fi aduşi ruşi. Puterea sovietică intenţionează să nimicească moldovenii pentru că merg împotriva ei” (Пасат 1994, 505; Şişcanu 1998, 107). Sigur că urmările pentru aceste ţărance nu au fost bune. Ele fie că au fost etichetate drept persoane care au atitudini nesănătoase faţă de regim, fie ca duşmani ai puterii sovietice. Ţăranii ce refuzau să achite impozitele, nu executau dispoziţiile organelor de stat cu privire la livrările obligatorii ale surplusurilor de produse agricole erau pedepsiţi aspru, mulţi dinte ei au fiind judecaţi şi condamnaţi fie la muncă silnică în aşa-numitele lagăre de corecţie prin muncă, fie strămutaţi în aşezări speciale. Printre cei condamnaţi au fost şi femei-ţărance.

[13] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 431, f. 24.

În concluzie, se poate observa că regimul sovietic a încercat să mobilizeze femeile în scopul îndeplinirii obiectivelor pe care le urmărea, oficial – de emancipare, dar în realitate – de subordonare voinţei partidului unic. Ca urmare a mobilizării în Armata Roşie a cca 90 mii de basarabeni care au luptat împotriva Germaniei naziste în perioada martie 1944 - mai 1945, regimul sovietic din RSS Moldovenească a încercat să rezolve criza forţei de muncă prin încadrarea largă a femeii în câmpul muncii, dar şi în activităţi social-politice. La un anumit moment această politică a fost instituţionalizată prin crearea aşa-numitelor „soviete" de femei (*jensovetî*) sau adunări de delegate. Aceste organizaţii îşi propuneau drept scop emanciparea femeilor, dar în realitate ele erau menite de a răspândi ideologia comunistă printre femei şi îndoctrinarea acestora în aşa manieră încât acestea să fie înregimentate în sistemul comunist şi transformate în instrumente docile ale puterii sovietice. Trebuie să remarcăm de asemenea o rezistenţă activă a femeilor de la sate împotriva politicilor regimului sovietic, mai ales în ceea ce priveşte politica fiscală a Moscovei în RSS Moldovenească. Femeile, ca şi bărbaţii, au opus rezistenţă, mai ales până în 1949. După acest an, când se organizează cea mai mare deportare în masă din RSSM, rezistenţa activă, inclusiv a femeilor, scade în intensitate. De la începutul anilor 1950, în lipsa unei alternative, reprezentantele genului frumos se încadrează mai activ în aceste „soviete" de femei şi adunări de delegate, dar ele încearcă totodată, să nu sucombe totalmente ideologiei şi propagandei comuniste.

Bibliografie

Femeia 1951: Femeia Moldovei, nr. 5, septembrie-octombrie, 1951.
Postică 1997: E. Postică, Rezistenţa antisovietică în Basarabia 1944-1950 (Chişinău 1997).
Şişcanu 1998: El. Şişcanu, Basarabia sub regimul bolşevic (1940-1952) (Bucureşti 1998).
Пасат 1994: В. Пасат, Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950 (Москва 1994).
Царан 1993: А.И. Царан (отв. ред.), Голод в Молдове, 1946-1947: сборник документов (Кишинев 1993).

Sovietization of Bessarabia and policy toward women (1944-1945): the creation of Women's Assemblies

Abstract

The re-occupation by the Red Army of Bessarabia in March 1944 resumed the Sovietization process in the region commenced in 1940-1941. One of the main features of the Sovietization was a specific policy pursued toward women. By 1944 and 1945, around 90 000 Moldavians have been mobilized in the Red Army and fought subsequently agaist Nazy Germany. There was a lack of work force in the republic, so the Soviet regime tried to rectruit women to work in various fields. In this order, a special institution has been created to deal with women issues. Some women however did not accept Communist ideology and protested against certain policies of the regime and expressed their hope that Romanians (i.e. Bucharest authorities) will come back.

Советизация Бессарабии и политика в отношении женщин (1944-1945): создание женотделов

Резюме

Начало второй оккупации Бессарабии Красной Армией с марта 1944 возобновило процесс советизации, которая началась в 1940-1941 годах. Одной из главных особенностей советизации была политика проводимой в отношении женщин. В 1944 и 1945, около 90.000 молдаван были мобилизованы в Красную Армию, они воевали против нацистской Германии. Существовал недостаток рабочей силы в республике, вследствие этого советский режим старался рекрутировать женщин для работы в различных областях. Для этой цели было создано специальное учреждение, названое женотделом. Некоторые женщины, однако, не соглашались с коммунистической идеологией и протестовали против определенной политики властей, выражая надежду на то, что румыны (т.е. власти Бухареста) вернутся.

02.04.2010

Diana Caşu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: casudiana@yahoo.com

PROCESE JUDICIARE INTENTATE PARTICIPANŢILOR LA MIŞCAREA DE REZISTENŢĂ ANTISOVIETICĂ DIN MOLDOVA POSTBELICĂ

Elena Postică

Chipul oribil al dictaturii comuniste s-a arătat cum nu se poate mai bine în represiunea exercitată asupra oponenţilor regimului. Propaganda sovietică trecea sub tăcere atât cazurile de nesupunere şi manifestările ostile ale populaţiei faţă de regimul sovietic, cât şi modul barbar prin care organele de represalii s-au răfuit cu participanţii şi susţinătorii mişcării de rezistenţă. Informaţii cu un asemenea conţinut se întâlneau doar în documentele Securităţii, în rapoartele sosite pe adresa organelor superioare de conducere şi toate cu menţiunea „strict secret". Procesele judiciare intentate organizaţiilor antisovietice din Basarabia se ţineau cu uşile închise. Liderii acestora nu mai erau defăimaţi în mod public, cum se proceda în anii '30 în URSS. Se ţinea în taină însăşi existenţa unor asemenea organizaţii, întrucât se considera că în URSS, ţara ce întruchipa „lagărul păcii şi al progresului social, al frăţiei între popoare şi al bunei stări generale" nici nu putea fi vorba de mizerie, foamete, acte de nesupunere şi ură faţă de regimul existent.

Unele şi aceleaşi acţiuni violente erau calificate în mod diferit atunci când se cerea de a da o apreciere făptuitorilor lor. Jefuirea, maltratarea, arestarea şi chiar omorârea ţăranilor de către reprezentanţii puterii erau interpretate de „apărătorii legii" ca „încălcări ale legalităţii revoluţionare", în timp ce acţiunile disperate ale ţăranilor, aflaţi în legitimă apărare, atacurile asupra instituţiilor de stat, a activiştilor de partid şi sovietici, întreprinse de ei ca răspuns la atrocităţile comise de autorităţi, erau calificate de aceiaşi „apărători ai legii" ca acte de banditism. Cei care aveau un alt mod de gândire decât cel oficial, care îndrăzneau să se opună regimului erau consideraţi criminali de stat, trădători, bandiţi, tâlhari etc. Autorităţilor nu le era convenabil şi nu puteau admite să se spună nici chiar în materialele secrete, că la lupta împotriva lor s-au ridicat oamenii cei mai buni din teritoriile ocupate.

Exista o hotărâre specială a Plenului Judecătoriei Supreme a URSS, potrivit căreia toate formaţiunile antisovietice urmau să fie condamnate conform prevederilor art. 54-1 lit.„a" al Codului penal al URSS („trădare de patrie") (Postică 2001, 183). Liderii acestor formaţiuni de obicei erau condamnaţi la pedeapsa capitală prin împuşcare, iar membrii activi – la 25 ani privaţiune de libertate.

Alarmat de situaţia creată în republică, biroul CC al PC (b)M a adoptat la 23 iunie 1945 o hotărâre specială, în care erau trasate măsuri urgente pentru intensificarea luptei împotriva dezertării şi eschivării de la înrolare în Armata Roşie[1].

Întru executarea acestei hotărâri, la 7 iulie 1945, Procuratura RSSM a expediat o circulară procurorilor de teren, din care, printre altele, aflăm că numai în primele şase luni ale anului 1945 organele NKVD-ului au reţinut în judeţul Bender 913 dezertori şi 1345 de persoane ce se eschivau de la recrutare, iar în raionul Comrat 1516 de dezertori şi persoane ce se eschivau de la recrutare şi de la muncă la întreprinderile industriale din URSS. Organelor de reprimare de pe teren li se cerea să aplice cele mai drastice măsuri pentru a pune capăt acestui fenomen, iar persoanele arestate să fie deferite Tribunalului militar în termen de cinci zile. Dezertorii antrenaţi în „activitate banditească" urmau să fie condamnaţi conform articolului 54-1 lit.„a" al Codului penal al RSS Ucrainene, adică pentru trădare de patrie[2].

Dezertorii şi acei care se împotriveau mobilizărilor la întreprinderile industriale ale imperiului erau traşi la răspundere în conformitate cu decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 26 decembrie 1941, fiind privaţi de libertate ori trimişi la munci forţate[3].

Numai în anul 1946 au fost supuse pedepsei penale 1750 persoane, care au abandonat întreprin-

[1] AOSPRM, f. 51, d. 431, p. 52.
[2] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 26a, p. 46.
[3] AOSPRM, f. 51, inv. 3, d. 84, p. 138.

derile industriei militare, termenul privaţiunii de libertate fiind de la cinci până la opt ani[4].

În a doua jumătate a anului 1947 şi în primul trimestru al anului 1948 Tribunalul militar al MAI al republicii a condamnat 563 de persoane la privaţiune de libertate pe termene de la cinci la opt ani. Până la 1 ianuarie 1948 Direcţia republicană de miliţie a adunat de la diferite întreprinderi peste 6000 de cereri privind căutarea persoanelor; 5237 de persoane abandonaseră întreprinderile din regiunile Stalingrad şi Voroşilovgrad.[5]

Legislaţia sovietică prevedea pedepse deosebit de aspre şi pentru cetăţenii care refuzau sau nu reuşeau să achite în termenele stabilite impozitele agricole. Într-o circulară, expediată la 16 iunie 1945 de către Procuratura RSSM procurorilor de teren, se cerea să fie luate cele mai drastice măsuri pentru a asigura îndeplinirea legii cu privire la colectarea pâinii şi curmarea agitaţiei orientate spre tergiversarea planului de colectări.

Persoanele ce se eschivau în mod categoric de la îndeplinirea obligaţiilor de livrare a pâinii urmau a fi deferite Tribunalului militar în termen de cinci zile şi condamnate conform articolului 56-20 al Codului penal al RSSU. Iar cele ce făceau agitaţie orientată spre zădărnicirea planului de colectare a pâinii erau trase la răspundere penală conform articolului 54-10, al. II al Codului penal al RSSU[6].

Potrivit datelor Procuraturii RSSM, până la 1 noiembrie 1945 fuseseră intentate 146 de dosare penale persoanelor ce au comis „crime" în perioada campaniei de colectare a pâinii din roada anului 1945. Din ele, 120 au fost intentate persoanelor acuzate de neîndeplinirea obligaţiilor de livrare a pâinii, nouă – pentru agitaţie antisovietică împotriva livrărilor de pâine către stat, două – pentru sabotaj contrarevoluţionar şi 15 – pentru agitaţie orientată spre zădărnicirea îndeplinirii planului de livrare a pâinii către stat. În baza acestor dosare, până la 1 noiembrie 1945, 78 de persoane au fost private de libertate pe un termen de la trei la zece ani, celelalte dosare urmând a fi examinate ulterior[7].

Din informaţia ministrului justiţiei V. Bondarenco, expediată secretarului CC al PC (b) M. N. Coval la 18 decembrie 1946 aflăm că de la începutul campaniei de colectare a pâinii din anul 1946, până la 1 noiembrie judecătoriile populare ale republicii au examinat 185 de dosare penale intentate persoanelor ce au refuzat să predea pâine statului. În baza lor au fost condamnate 409 persoane, inclusiv pentru neachitare repetată a obligaţiilor de livrare a pâinii către stat – 145 de persoane şi pentru neîndeplinirea obligaţiilor – 264 de persoane, termenul condamnării fiind de la trei la zece ani privaţiune de libertate (Пасат 1994, 322).

În a doua jumătate a anului 1946 judecătoriile populare ale RSSM au hotărât condamnarea a încă 710 persoane – aşa-zise „elemente culăceşti", dintre care 457 de persoane – la privaţiune de libertate pe termen îndelungat, cu confiscarea întregii averi, motivul fiind acelaşi – eschivarea de la îndeplinirea obligaţiilor de livrare a produselor agricole către stat (Пасат 1994, 681).

Conform legislaţiei în vigoare, persoanele acuzate de desfăşurarea agitaţiei antisovietice şi difuzarea foilor volante erau condamnate în baza art. 54-10, al. 1 al Codului penal al RSSU. Astfel, pentru afişarea a două foi volante cu conţinut antisovietic lângă casa preşedintelui sovietului sătesc Frumuşica, raionul Floreşti, locuitorii acestui sat Ion şi Ana Groza au fost privaţi de libertate pe termen de 10 ani, cu suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani[8].

De aceeaşi pedeapsă a avut parte şi I. Nichita din s. Dângeni, raionul Ocniţa, care în noaptea de 19 spre 20 septembrie 1948 a alcătuit şi a difuzat patru foi volante, în care s-a pronunţat împotriva organizării colhozului, ameninţându-i pe preşedintele sovietului sătesc şi pe preşedintele colhozului cu moartea, în caz că nu vor renunţa la activitatea lor[9].

Pe parcursul anilor 1947-1948 organele Ministerului Securităţii de Stat au arestat 180 de persoane acuzate de agitaţie antisovietică (Пасат 1994, 354). În 1947 şi în opt luni ale anului 1948, Judecătoria Supremă a RSSM a examinat 181 de dosare penale, în baza cărora pentru comiterea unor „crime contrarevoluţionare" au fost condamnate 265 de persoane[10]. Printre condamnaţi, alături de „elementele culăceşti şi naţionaliste", erau şi

[4] AOSPRM, f. 51, inv. 3, d. 84, p. 140.
[5] AOSPRM, f. 51, inv. 5, d. 79, p. 60.
[6] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 26a, p. 55.
[7] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 30, p. 15.
[8] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 846, p. 259.
[9] AOSPRM, f. 51, inv. 8, d. 512, p. 56.
[10] AOSPRM, f. 51, inv. 1, d. 101, p. 36

mulţi slujitori ai Bisericii Ortodoxe din Moldova şi conducători ai unor secte religioase.

Pentru desfăşurarea „agitaţiei contrarevoluţionare", au fost privaţi de libertate 69 de sectanţi (Postică 1997, 112). Astfel, la 26 mai 1947, prin sentinţa Judecătoriei Supreme a RSSM, în baza art. 54-10, al. 2 şi 54-11 ale Codului penal al RSSU, au fost condamnaţi la 10 ani privaţiune de libertate opt conducători şi membri ai sectei „Tătunea Ioan - Ioan Botezătorul", ce activa clandestin pe teritoriul judeţului Bălţi. În decembrie 1947 au fost privaţi de libertate şase conducători şi membri activi ai sectei clandestine a inochentiştilor în frunte cu V. Rusanovschi (Postică 1997, 112). La 18 decembrie 1947 au fost deferiţi justiţiei nouă membri ai sectei „Arhanghelul Mihail", împreună cu conducătorul acesteia, Alexandru Culeadici, originar din s. Todireşti, raionul Ungheni. Secta întrunea cca 50 de membri activi care, pe lângă activitatea religioasă, desfăşurau în mijlocul populaţiei agitaţie antisovietică, răspândind apelul de a nu intra în colhoz, a nu plăti impozite şi a nu sluji în Armata Sovietică[11]. La 27 decembrie 1947 au fost condamnaţi 14 conducători şi membri activi ai uneia dintre cele mai numeroase secte religioase clandestine ce activa pe teritoriul RSSM, „Martorii lui Iehova", care se evidenţiau prin atitudinea duşmănoasă faţă de puterea sovietică, difuzând în mijlocul populaţiei numeroase foi volante cu conţinut antisovietic prin care populaţia era îndemnată să nu participe la alegerile în organele puterii de stat, bărbaţii să refuze serviciul militar în Armata Sovietică, tinerii să nu între în rândurile comsomolului şi să nu participe la activitatea organelor puterii sovietice[12]. La 11 octombrie 1947, prin sentinţa consfătuirii speciale a MSS al URSS au fost condamnaţi la opt ani privaţiune de libertate conducătorii „Societăţii adventiştilor reformatori de ziua a 7-a" Terentie Cercov, Petru Mangul şi Feodor Podlesnâi. Pe parcursul anilor 1945-1946, pe lângă propaganda religioasă, membrii acesteia au desfăşurat pe teritoriul Basarabiei agitaţie antisovietică, pentru a obţine eschivarea populaţiei de la serviciul militar în Armata Sovietică, au răspândit zvonuri despre o eventuală prăbuşire a puterii sovietice şi a tuturor necredincioşilor[13].

Odată cu declanşarea colectivizării forţate a gospodăriilor ţărăneşti s-a înregistrat o creştere considerabilă a numărului de persoane condamnate pentru agitaţie antisovietică orientată împotriva construcţiei colhoznice. Potrivit unui raport privind activitatea Judecătoriei Supreme a RSSM expediat la Moscova, numai în trimestrul I al anului 1949 instanţa dată a examinat 78 de dosare intentate pentru comiterea unor „crime de stat", în cazul a 63 de dosare fiind pronunţată sentinţa finală. În mare, acestea erau dosare intentate pentru agitaţie antisovietică împotriva construcţiei colhoznice. „Acest lucru, menţiona preşedintele instanţei judiciare supreme a republicii E. Chişlean, se explică prin împotrivirea activă manifestată în prezent de către elementele culăceşti faţă de măsurile promovate în acest an de CC al PC (b)M şi Guvernul moldovenesc în vederea organizării colhozurilor în raioanele de vest ale republicii" (p. 120). Principalul conţinut al „crimelor" comise de cei condamnaţi rezidă în următoarele: desfăşurarea agitaţiei antisovietice, orientate împotriva colectivizării gospodăriilor ţărăneşti, ameninţări la adresa activiştilor locali, răspândirea foilor volante cu caracter anticolhoznic, „calomnii" ce discreditează realitatea sovietică şi viaţa în URSS, elogierea modului de viaţă din România „burghezo-moşierească", răspândirea zvonurilor despre izbucnirea unui război anglo-american împotriva URSS, inevitabila înfrângere a Uniunii Sovietice în acest război şi lichidarea puterii sovietice în Basarabia (Postică 1997, 120).

Unele informaţii referitoare la activitatea unor organizaţii antisovietice din Basarabia cum ar fi: *Arcaşii lui Ştefan, Partidul Democrat Agrar, grupul lui Filimon Bodiu, Armata Neagră, Uniunea naţională a muncitorilor din noua generaţie* şi a felului cum au fost lichidate aceste formaţiuni au fost date publicităţii pentru prima oară în anul 1987 într-o lucrare editată de subdiviziunea din Chişinău a KGB-ului cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la crearea „VCK" („Vserossiiskaia Cirezvâceainaia Komissia") (Кожемякин 1987). În lucrare sunt înşirate şi numele securiştilor care s-au evidenţiat prin zelul de care au dat dovadă în anihilarea rezistenţei antisovietice şi anticomuniste a basarabenilor: A. Danilov, S. Popov, D. Nichitin, I. Kululaev, G. Bulgac, Alafiev, A. Zatâca, A. Ostreţov, I. Mordoveţ, Kuznețov, Vladimirski ş. a. Bineînţeles că aceştia sunt prezentaţi

[11] ANRM, f. 3085, inv.1, d. 144, p. 10-11.
[12] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 144, p. 11-12.
[13] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 144, p. 16.

ca adevăraţi eroi, în timp ce martirii rezistenţei sunt calificaţi drept elemente declasate (Ţurcanu 2004, 207).

Unul dintre primele procese intentate oponenţilor politici ai regimului de ocupaţie din RSSM a fost cel al membrilor organizaţiei clandestine *Majadahonda* din Orhei. Pe parcursul lunii februarie 1941 organele de represalii au arestat 40 de ilegalişti (Boldişor 1995). La sfârşitul lunii, enkavediştii de la Chişinău înştiinţau Moscova precum că „organele NKVD-ului din RSSM şi secţia judeţeană din Orhei au descoperit şi au lichidat Organizaţia ilegală contrarevoluţionară şi de spionaj a tineretului studios din or. Orhei, care avea legătură directă cu centrul din România, urmărind scopul principal – răsturnarea puterii sovietice în Basarabia şi Unirea ei cu România" (Bunăcalea, Calcea 1999, 50, 51, 85)[14]. Interogatoriile şi torturile au durat până la 20 iunie, când deţinuţii au fost transferaţi la penitenciarul din Chişinău, unde în noaptea de 24 iunie a fost înscenat un ruşinos proces de judecată, care a durat 10 ore.

În dimineaţa zilei de 25 iunie preşedintele Tribunalului militar Odesa Ustiujaninov a pronunţat sentinţa: conform articolelor 54-4, 54-6c, 54-11 ale Codului penal al RSS Ucrainene, Anatol Guma, Vichentie Eprov, Grigore Mihu, Victor Brodeţchi, Anatol Cotun, Dumitru Dobândă, Onisim Cozma şi Mihai Grăjdianu, elevi ai Şcoliii Pedagogice din Orhei, au fost condamnaţi la moarte prin împuşcare; Arcadie Ţelea, Victor Guma, Pavel Boguş, Gheorghe Martânov, Eugen Braşoveanu, elevi ai Şcolii Pedagogice din Orhei, şi Ion Bacalu, elev la Şcoala nr. 2 din Orhei – la câte 25 de ani privaţiune de libertate plus cinci ani lipsă de drepturi politice; Maria Majaru, profesoară la Şcoala Pedagogică din Orhei – la 10 ani privaţiune de libertate"[15].

Sentinţa Tribunalului militar a fost executată pe data de 27 iunie 1941.

La 26 septembrie 1941, în or. Kazan are loc procesul de judecată al altor câţiva membri ai organizaţiei *Majadahonda*. Judecătoria Supremă a RASS Tătare l-a condamnat pe Dumitru Avramoglo, elev al Şcolii Pedagogice din Orhei, la moarte prin împuşcare, iar pe colegii săi Vsevolod Ciobanu, Vladimir Alexeev şi Dumitru Stici – la câte 10 ani privaţiune de libertate (Boldişor 1995).

Potrivit unor date ale Procuraturii RSSM, pe parcursul anului 1947 au fost arestaţi şi deferiţi justiţiei 30 de conducători şi membri ai Organizaţiei Naţionale din Basarabia „Arcaşii lui Ştefan", cărora li s-au deschis dosare penale[16]. Organizaţia Naţională din Basarabia „Arcaşii lui Ştefan" a activat în anii 1946-1947 şi a cuprins 33 de sate din fostul judeţ Soroca, având în jur de o sută de membri, majoritatea studenţi de la instituţiile de învăţământ din Soroca şi tineri intelectuali de la sate. Aspiraţia supremă a tinerilor ilegalişti era eliberarea teritoriilor româneşti de sub ocupaţia sovietică şi restabilirea vechilor hotare ale României Mari.

La 11 iunie 1947, prin sentinţa Tribunalului militar al MAI al RSSM, în baza articolelor 54-2 şi 54-11 ale Codului penal al RSS Ucrainene, sunt condamnaţi la diferite termene de privaţiune de libertate 18 membri ai organizaţiei: Vasile Bătrânac, Victor Solovei, Teodosie Guzun, Ilie Zabulica, Vasile Cibotaru, Ion Brumă, Petru Brumă, Condrat Ursachi, Anton Romaşcan, Nichita Brumă, Nicolae Sveatcovschi, Teodor Maxim, Alexei Manea, Nicolae Prăjină, Iacov Racovschi, Vasile Cvasniuc şi Nicolae Flocosu (Tudor 1992, 150).

Ministerul Securităţii de Stat al URSS a apreciat eforturile anchetatorilor „moldoveni" în vederea depistării şi condamnării „trădătorilor de patrie". Astfel, „pentru înaltă calitate de anchetare privind dosarul în cauză", anchetatorul superior al Ministerului Securităţii de Stat al RSSM, Levcenko, şeful adjunct al Secţiei de anchetare a MSS al RSSM, căpitanul Lecari şi şeful Secţiei judeţene Soroca a MSS al RSSM locotenent-colonelul Ostreţov, au fost premiaţi cu cadouri de preţ şi cu un salariu lunar suplimentar[17].

Al doilea dosar penal este deschis unui grup de opt persoane în frunte cu Alexei Brighidin. De comiterea unor crime prevăzute de articolele 54-2 şi 54-11 ale Codului penal al RSSM au fost acuzaţi şi membrii ONB Teodor Cojocaru, Ion Ianuşev şi Vasile Volcanov. Alt dosar a fost deschis lui Vasile Cucu, membru activ al ONB „Arcaşii lui Ştefan"[18].

[14] ASISRM, d.p. 2233, vol. 5, p. 1442.
[15] ASISRM, d.p. 2233, vol. 5, p. 1450-1456.
[16] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 144, p. 119.
[17] ANRM, f. 3085, inv. 1, d. 144, p. 19.
[18] ANRM, f. 3085, inv.1, d. 144, p. 19.

Arestările membrilor şi simpatizanţilor acestei organizaţii antisovietice au continuat şi în anii următori. Potrivit unor surse, pentru participarea directă sau indirectă la activitatea formaţiunii au fost arestate şi condamnate la diferite termene de detenţiune cca 100 de persoane (Tudor 1992, 150).

Arestările membrilor organizaţiei antisovietice *Sabia dreptăţii* au început în luna mai 1950. „Cercetările au durat mult şi în acest răstimp am fost ţinuţi în subsolul din str. Livezilor nr. 104, îşi amintea unul dintre liderii organizaţiei, Ion Moraru. Ziua era linişte, iar noaptea începeau cercetările, însoţite de cele mai neverosimile torturi. L-am avut la început ca judecător de instrucţie pe Popov, apoi pe Zealiu, care se înfuria când afirmam că noi suntem români, iar ei sunt cotropitori" (Moraru 1994).

La interogatoriu acuzaţii au mărturisit că motivul principal care i-a determinat să adere la mişcarea de rezistenţă a fost politica promovată de autorităţile sovietice.

„Activitatea mea antisovietică, cum o numesc organele de anchetă, eu o consider activitate naţională, a declarat Ion Moraru în timpul procesului judiciar. Sunt nemulţumit de faptul că în instituţiile de învăţământ studiază puţini moldoveni. ...În 1948 eram nemulţumit de ceea ce publicau ziarele, mi-am împărtăşit gândurile lui P. Lungu, i-am promis să scriem scrisori critice anonime"[19].

Motive similare de revoltă găsim şi în declaraţiile făcute de Vasile Ţurcanu: „Eram nemulţumit de ceea ce scriau ziarele şi scriitorii. De aceea am convenit cu Lungu şi Moraru să trimitem scrisori scriitorilor moldoveni. Această decizie a fost luată după deportarea culacilor. Corespondam cu foştii studenţi deportaţi Cojocaru şi Plăcintă"[20].

La 24 noiembrie 1950, conform sentinţei Judecătoriei Supreme a RSSM, au fost condamnaţi pentru activitate antisovietică 10 membri şi susţinători ai organizaţiei clandestine *Sabia dreptăţii*[21]: Eugen Guţu, născut în 1912, s. Drochia, raionul Târnova. În anii războiului, a fost ostaş în Armata Română. Acuzat de „complicitate cu ocupanţii germano-români" şi de activitate antisovietică. Mihail Gheorghelaş, născut în 1915, s. Drochia, raionul Târnova. Acuzat de „complicitate cu ocupanţii germano-români" şi de activitate antisovietică; Pavel Istrati, născut în 1894, s. Mândâc, raionul Târnova. Acuzat de antisovietism şi colaborare cu „ocupanţii germano-români". I s-a incriminat că în anul 1941 a organizat, împreună cu alţi „culaci" din s. Mândâc, o primire solemnă „ocupanţilor români", în special şefului postului de jandarmi, iar apoi, în anul 1942, „luând cuvântul la o adunare organizată de autorităţile de ocupaţie, a chemat populaţia să acorde ajutor armatelor de ocupaţie în lupta împotriva Armatei Sovietice şi a rostit calomnii despre Uniunea Sovietică"; Vasile Oleinic, născut în 1904, s. Slănina, raionul Târnova; Alexandru Bobeică, născut în 1922, s. Drochia, raionul Târnova. În anii războiului, ostaş în Armata Română. Fotograf în sat; Ion Moraru, născut în 1929, s. Slănina, raionul Târnova. Învăţător la şcoala primară din s. Şuri; Petru Lungu, născut în 1930, s. Cotiujeni, raionul Lipcani, elev al Şcolii Pedagogice din Bălţi; Vasile Ţurcanu, născut în 1932, s. Drochia, raionul Târnova, elev al Şcolii Pedagogice din Bălţi; Chiril Morărescu, născut în 1916, s. Şuri, raionul Drochia. Paznic la judecătoria populară din raionul Drochia; David Leahu, născut în 1915, s. Drochia, raionul Târnova. Croitor particular.

În baza art. 54-10, al. 1 şi 2, 54-3, 54-11 ale Codului penal al RSS Ucrainene şi decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 26.05.1947, Eugen Guţu, Mihail Gheorghelaş şi Pavel Istrati au fost condamnaţi la 25 ani de detenţie în lagăre de muncă silnică cu suspendarea drepturilor civice pe un termen de cinci ani şi confiscarea averii[22]. Vasile Oleinic, Alexandru Bobeică, Petru Lungu, Ion Moraru, Vasile Ţurcanu, Chiril Morărescu şi David Leahu au fost condamnaţi, în baza art. 54-10, al. 1 şi 54-11 ale Codului penal al RSSU, la 10 ani privaţiune de libertate cu suspendarea drepturilor civice pe un termen de cinci ani[23]. În conformitate cu art. 33 al Codului penal al URSS, ei au fost declaraţi „deosebit de periculoşi social" şi după ispăşirea pedepsei trebuiau să fie exilaţi pe un termen de 10 ani în regiuni îndepărtate ale URSS[24].

În lunile iulie-august 1950, ca rezultat al unor măsuri operative ale organelor de miliţie, au fost

[19] ASISRM, f. 017373, d.p. 5729, vol. 4, p. 368.
[20] ASISRM, f. 017373, d.p. 5729, vol. 4, p. 369.
[21] ASISRM, f. 017373, d.p. 5729, vol. 4, p. 397-401.
[22] ASISRM, f. 017373, d.p. 5729, vol. 4, p. 400-401.
[23] ASISRM, f. 017373, d.p. 5729, vol. 4, p. 400-401
[24] ASISRM, f. 017373, d.p. 5729, vol. 4, p. 401.

ucişi mai mulţi membri ai organizaţiei antisovietice *Armata Neagră*, alţi 40 de membri şi susţinători ai formaţiunii au fost vânaţi, arestaţi şi acţionaţi în judecată. S-au intentat câteva procese judiciare. La 25 decembrie 1950, prin sentinţa Tribunalului militar regional Odesa, pronunţată în cadrul unei şedinţe cu uşile închise la Chişinău, au fost acuzaţi de înaltă trădare şi condamnaţi opt conducători şi membri activi ai organizaţiei *Armata Neagră*. Ion Borş, Teodor Coşcodan, Ion Coşcodan – toţi trei locuitori ai satului Condrăteşti, au fost condamnaţi la moarte prin împuşcare. Vasile Ganea, s. Condrăteşti, Grigore Iovu, s. Năpădeni, Mihail Jardan, s. Rădeni, Simion Alexa, s. Sineşti, Gheorghe Buruiană, s. Condrăteşti, au fost condamnaţi la 25 de ani privaţiune libertate în lagăre de corecţie prin muncă cu suspendarea drepturilor pe termen de cinci ani şi confiscarea averii[25].

În ianuarie 1951, în cadrul unui proces judiciar, intentat de Tribunalul militar al MAI al RSSM, alte 14 persoane au fost condamnate la 25 de ani de detenţie în lagăre de muncă silnică cu suspendarea drepturilor pe termen de cinci ani şi confiscarea averii (Postică 1997, 135-136). Printre cei condamnaţi erau: mama lui Ion Borş, Elena Borş, şi soţia lui, Maria Borş, mamă a trei copii minori; soţia lui Grigore Iovu, Alexandra Iovu, mamă a doi copii minori; soţii Iustin şi Vera Fotescu, mamă a trei copii, din s. Condrăteşti; soţii Nicolae şi Ana Bocşa din s. Năpădeni; Maria Buruiană din s. Condrăteşti, mamă a trei copii, sora lui Teodor Coşcodan şi mama lui Gheorghe Buruiană; Ion Mardari din s. Năpădeni; Alexei Bodrug şi Ion Fotescu din s. Condrăteşti.

Soarta acestor oameni şi a celorlalţi participanţi sau susţinători ai mişcării de rezistenţă fusese hotărâtă cu mult înainte de proces – din momentul arestării lor.

Deja la 14 decembrie 1950 (sentinţa de condamnare a fost pronunţată la 24 ianuarie 1951), Mordoveţ, ministrul Securităţii de Stat al RSSM, decidea trimiterea condamnaţilor în Gulag. În hotărârile aprobate de el se menţiona că „ţinând cont de faptul că prin caracterul crimei, aceştia trebuie supuşi unei izolări speciale, după condamnare să fie trimişi, pentru ispăşirea pedepsei, într-un lagăr special al MAI al URSS" (Ţurcanu, Postică 1995).

La 22 februarie 1951 Tribunalul militar al MAI al RSSM a condamnat la 25 de ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă cu suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani şi confiscarea averii încă 18 membri şi susţinători ai *Armatei Negre*, locuitori ai satelor Chişcăreni şi Flămânzeni, raionul Chişcăreni, Condrăteşti şi Năpădeni, raionul Corneşti şi Rădeni, raionul Bravicea: Feodor Herţa, Mihail Onceanu, Feodor Soroceanu, Petru Malcoci, Gheorghe Verega; Trofim Popa, Ion Cargopolţev; Alexandra Malcoci, Gheorghe Bogatu, Efimia Popa, Nastas Jardan, Efim Bodrug, Teodor Antoci, Constantin Musteaţă, David Jeverdan, Elisaveta Jardan, Reveca Coşcodan şi Axenia Popa[26]. Toţi au fost acuzaţi pe motiv că au ştiut despre existenţa organizaţiei *Armata Neagră*, dar nu au anunţat organele puterii sovietice, că au acordat adăpost membrilor organizaţiei, i-au asigurat cu produse alimentare, deşi printre aşa-zişii „complici" erau şi persoane care nici nu auziseră de denumirea organizaţiei şi nu erau la curent cu acţiunile antisovietice ale acesteia. Condamnaţii au fost trimişi în lagărele din Vorkuta, Karaganda, Norilsk, Mineralnâi, Stepnoi, Oziornâi, Angarsk.

În septembrie 1951 Tribunalul militar regional Odesa a dat dispoziţii Judecătoriei populare din raionul Corneşti să execute prevederile sentinţei în ceea ce priveşte confiscarea averii condamnaţilor, ce se păstra la rudele acestora. Cum era de aşteptat, rezultatele percheziţiilor efectuate la faţa locului au demonstrat că nu se mai putea nimic de confiscat, pentru că pretutindeni domnea sărăcia şi mizeria.

Iată, de pildă, care era averea Mariei Borş, soţia „chiaburului" Ion Borş:

„1. Casă de locuit - 1;
2. Casă nelocuibilă - 1;
3. Magazie - 1;
4. Vaci - 1;
5. Viţel-sugaci - 1;
6. Găini - 8;
7. Masă - 1;
8. Bufet deteriorat - 1;
9. Noptieră - 1;
10. Pat - 1;
11. Ladă veche - 1;

[25] ASISRM, f. 15067, d.p. 5890, vol. 4, p. 303.

[26] ASISRM, f. 19036, d.p. 5951, vol. 6, p. 214-223.

12. Ţoluri - 10 m;
13. Perne - 2;
14. Butoaie de diferite mărimi - 3;
15. Obligaţii ale împrumutului al 4-lea de stat în sumă de 125 rub. şi de restabilire a economiei naţionale în sumă de 25 rub. În total 150 rub.
16. Grădină semănată cu porumb, aproximativ 0,5 ha;
17. Diferită veselă de casă”[27].

După arestarea unui mare grup de membri şi susţinători ai organizaţiei antisovietice *Partidul Libertăţii* au urmat nenumărate interogatorii, însoţite de maltratări psihice şi fizice. Scopul lor era unul: de a-i face pe acuzaţi să recunoască crime pe care nu le săvârşiseră. În cele din urmă, în zilele de 18-27 ianuarie 1951, a fost intentat un proces judiciar cu uşile închise, membrii *Partidului Libertăţii* fiind învinuiţi de trădare de patrie, desfăşurarea activităţilor antisovietice, comiterea unor acte teroriste împotriva activiştilor de partid şi sovietici ş. a. Deşi nu săvârşiseră nici un act terorist, totuşi li s-a incriminat intenţia de a-l asasina pe Tudor Scafaru, preşedintele sovietului sătesc Văsieni, şi de a arunca în aer unele clădiri administrative din Chişinău, inclusiv clădirea în care îşi ţinea lucrările Sovietul Suprem al RSSM. Drept mărturii documentare ale „crimelor” comise serveau corespondenţa membrilor organizaţiei, două exemplare ale Regulamentului *Partidului Libertăţii*, culegerea „fascistă” „Cuvântul Mareşalului către săteni”, două poezii antisovietice scrise de V. Bivol, câteva arme şi rezervele de cartuşe confiscate de KGB în momentul percheziţiei şi arestării acuzaţilor (Postică 1997, 198).

În timpul arestului, lui Vasile Vâlcu i se confiscase o armă, dar autorităţile au considerat că e mult mai periculos Almanahul ziarelor „Basarabia şi Bucovina”, pe care îl păstrase în casa părinţilor din 1942 şi care în documentele KGB-ului a fost calificat drept „culegere fascistă”. Almanahul fusese alcătuit de Ministerul Propagandei şi tipărit la 20 decembrie 1941, inserând numeroase materiale, precum: „Lupta pentru dezrobirea Basarabiei şi Bucovinei”, „Germania, România şi bolşevicii. Rosturile războiului împotriva ruşilor”, de asemenea şi un Apel al Mareşalului Antonescu către săteni, care se încheia cu aceste cuvinte: „Nu uitaţi, de la mic la mare, că sunteţi ieşiţi dintr-o brazdă stăpânită şi păstrată prin sânge şi în sânge. Împletiţi-vă şi înfrăţiţi-vă cu această brazdă. Staţi înfipţi în ea şi pregătiţi-vă să muriţi cântând pentru ea. Este mai mult ca oricând porunca ceasului de faţă. Este porunca pentru mine şi este porunca pentru voi”[28]. În vremuri de teroare comunistă pedeapsa pentru păstrarea unui astfel de document nu putea fi alta decât condamnarea la moarte.

La 27 ianuarie 1951 Tribunalul militar regional Odesa, în componenţa preşedintelui Nelupov şi a membrilor Darmeşkin, Iakimenko şi Sineakov, fără participarea acuzatorilor şi apărării, în cadrul unei şedinţe judiciare închise, convocate în oraşul Chişinău, a pronunţat sentinţa[29] în procesul intentat „organizaţiei antisovietice insurecţionale Partidul Libertăţii”: Constantin Condrat, Ion Istrati, Victor Andreev, Vladimir Bivol, Vasile Vâlcu au fost condamnaţi la moarte prin împuşcare; Nicolae Istrati, Ion Barbăneagră, Simion Panaghiu, Grigore Vârtosu, Andrei Nani, Simion Calestru, Andrei Guţu, Sava Roşior, Eremia Stratan, Ion Andreev, Andrei Sanduţa, Tudor Goncearencu, Sava Rusu, Tudor Ciorescu, Constantin Guţu, Ion Goţonoagă, Dionisie Plămădeală, Gheorghe Sâli – la detenţie în lagăre de corecţie prin muncă pe un termen de 25 ani; Olga Şcola, Grigore Genunchi, Grigore Vâlcu – pe un termen de 10 ani; Gheorghe Cristea şi Avram Nagacevschi – pe un termen de cinci ani.

În urma unei cereri de graţiere, la 5 mai 1951 Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a admis înlocuirea pedepsei capitale prin împuşcare aplicată lui Vasile Vâlcu cu detenţiunea în lagăre de corecţie prin muncă pe un termen de 25 de ani[30]. Ion Istrati a fost executat la 18 mai 1951[31]. Destinul celorlalţi condamnaţi a fost similar destinului a sute de mii de români basarabeni ce au avut de suferit de pe urma regimului stalinist.

În iunie 1951 este înscenat un proces judiciar intentat unui număr de 17 membri şi susţinători ai grupului ilegal condus de Filimon Bodiu, formaţiune antisovietică şi anticomunistă ce a activat în anii 1945-1950 pe teritoriul fostelor raioane Chişcăreni, Teleneşti, Sângerei şi Călăraşi. Prin sentinţa pronunţată la 8 iunie de către Tribunalul militar al MAI al RSSM Olimpiada

[27] ASISRM, f. 15067, d.p. 5890, vol. 1, p. 97.

[28] ASISRM, f. 018219, d.p. 5742, vol. 11, p. 101.
[29] ASISRM, f. 018219, d.p. 5742, vol. 16, p. 479-501.
[30] ASISRM, f. 018219, d.p. 5742, vol. 16, p. 508-600.
[31] ASISRM, f. 018219, d.p. 5742, vol. 16, p. 508-600.

Bodiu, soţia lui Filimon Bodiu, a fost acuzată de „trădare de patrie, comiterea de acte teroriste contra reprezentanţilor puterii sovietice şi activitatea într-o organizaţie contrarevoluţionară, adică crime prevăzute de articolele 54-1 al.*a*, 54-8 şi 54-11 din Codul penal al RSSU”[32]. Atanasie Ioniţă, Ecaterina Vidraşcu, Grigore Roşca, Ştefan Chirică, Gheorghe Popa, Ion Cucoş, Andrei Popa, Profir Suruceanu, Andrei Suruceanu, Ion Bunduchi, Vasile Aparatu şi Ştefan Volontir au fost învinuiţi de „trădare de patrie, de susţinere a teroriştilor şi de activitate într-o organizaţie contrarevoluţionară, crime prevăzute de articolele 54-1 al.*a* şi 54-11 din Codul penal al RSSU”[33]. Grigore Munteanu, Alexandra Suruceanu şi Teodora Chirică – de „susţinere a trădătorilor patriei şi teroriştilor, crime prevăzute de articolele 19-54-1al.*a* şi 19-54-8 din Codul penal al RSSU”[34]. Lui Gheorghe Suruceanu, care ave doar 16 ani, i s-au adus învinuiri că „nu a denunţat crima contrarevoluţionară, ce-i era bine cunoscută şi care consta în ascunderea teroriştilor, crimă prevăzută de articolul 54-12 din Codul penal al RSSU”[35].

Pentru a obţine mărturii de care aveau nevoie organele juridice au recurs la tradiţionalele metode de intimidare şi maltratare. Condamnatul Andrei Popa, într-o plângere adresată procurorului general al RSSM, scria: „În timpul anchetei am fost forţat să semnez procesele-verbale ale interogatoriilor, care conţineau materiale false, inventate de către anchetator. Eu refuzam categoric să semnez materialele false. Ancheta se tărăgăna. Atunci anchetatorul mă bătea. Pe parcursul anchetei am fost bătut de trei ori. Eram de asemenea ameninţat că dacă nu semnam procesele-verbale ale anchetei, atunci întreaga mea familie va fi deportată, poate chiar nimicită. Aceasta mă înspăimânta, de aceea făceam tot ce mi se cerea” (Ţurcanu, Boldişor, Postică 1995).

În conformitate cu art.296 şi 297 ale Codul penal al RSSU, 16 persoane au fost condamnate la „privaţiune de libertate în lagărele de corecţie prin muncă pe un termen de 25 de ani fiecare, cu anularea drepturilor conform articolului 29 *a, b, v, g* din Codul penal al RSSU pe termen de cinci ani şi confiscarea averii”[36], iar Gheorghe Suruceanu – la „privaţiune de libertate în lagăr de corecţie prin muncă pe un termen de şapte ani”[37]. Sentinţa era „definitivă neputând fi supusă recursului de casare”, făcându-se excepţie doar pentru adolescentul Gheorghe Suruceanu[38]. Dar la 28 iulie 1951 Colegiul militar al Judecătoriei Supreme a URSS a respins cererea de graţiere depusă de Gh. Suruceanu[39]. De menţionat că liderul formaţiunii, Filimon Bodiu, împreună cu fiul Ion, fuseseră ucişi în ziua de 16 noiembrie 1950 în timpul ultimei lor confruntări cu organele sovietice de represalii.

În a doua jumătate a anului 1951 au fost arestaţi şi deferiţi justiţiei peste 40 de membri şi susţinători ai Partidului Democrat Agrar, printre care şi Simion Zlatan, unul dintre liderii formaţiunii. Vom menţiona că Partidul Democrat Agrar a fost una dintre cele mai mari şi mai combative formaţiuni antisovietice ţărăneşti din Moldova, care a activat în anii 1950-1953 pe teritoriul fostelor raioane Chiperceni, Răspopeni, Rezina, Orhei şi Susleni sub conducerea lui Simion Zlatan, originar din s. Popencu, Râbniţa, şi Vasile Odobescu, originar din s. Cuizăuca, Chiperceni.

Vasile Odobescu, împreună cu colegii săi Alexandru Duca, Ilarion Tăutu şi Petru Bobeică au fost arestaţi în zilele de 16 şi 17 ianuarie 1953 şi aduşi în faţa tribunalului militar (Ţurcanu 2000, 135). Sentinţa a fost deosebit de crudă. Potrivit unor surse, unsprezece combatanţi, din cei doisprezece, care fuseseră condamnaţi la moarte ca „trădători de patrie”, au fost executaţi: Simion Zlatan, Vasile Odobescu, Grigore Ciolan, Emilian Boţolin, Dumitru Grubâi, Ivan Ţurcan, Marc Laur, Simion Baranovschi, Ivan Galbur, Andrei Garam şi Clima Gheorghe. Ceilalţi, circa treizeci de membri şi susţinători ai PDA au fost privaţi de libertate pe un termen de 25 de ani (Tudor 1991, 90).

În martie 1952 s-a deschis un proces judiciar împotriva membrilor aşa-zisei „organizaţii insurecţional-teroriste antisovietice *Uniunea Democratică a Libertăţii*”, formaţiune constituită în mare din etnici ruşi şi ucraineni ce locuiau în or. Bălţi şi în unele raioane din nordul republicii[40]. După câteva luni de interogatorii, torturi, maltratări,

[32] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 213.
[33] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 213.
[34] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 213.
[35] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 213.
[36] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 213-214.
[37] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 213-214.
[38] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 214.
[39] ASISRM, d.p. 6015, vol. 6, p. 321.
[40] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 30.

în faţa Tribunalul militar regional Odesa au fost aduse 23 de persoane[41]. În timpul procesului acuzaţii au recunoscut că au întreprins unele acţiuni antisovietice, însă au respins categoric acuzaţiile de terorism şi trădare de patrie. Liderul formaţiunii, A. Miliutin, a declarat că Tribunalul militar care le examinează dosarul nu poate fi obiectiv, deoarece el reprezintă tabăra împotriva căreia au luptat; în plus, membrii organizaţiei sunt acuzaţi fără nici un temei de activitate teroristă[42].

A. Miliutin a mărturisit că în activitatea sa antisovietică s-a străduit să respecte cu stricteţe regulile de conspiraţie, înţelegând că în caz de prăbuşire a ei, va fi tras la răspundere. Această perspectivă însă nu l-a speriat şi nu l-a abătut din cale. Considera acţiunile sale juste şi nu regreta. „Nu neg acţiunile mele şi recunosc că sunt vinovat de activitate antisovietică, însă consider că prin acţiunile mele nu mi-am trădat patria, nu mi-am trădat poporul”[43], a declarat A. Miliutin.

Un alt lider al formaţiunii, Nicolae Postol, de asemenea, a respins orice acuzaţie de terorism, afirmând că lupta împotriva puterii sovietice şi a comunismului nu poate fi calificată ca trădare de patrie. În ultimul său cuvânt, înainte de pronunţarea sentinţei, Postol a spus: „Am păşit pe calea activităţii anisovietice din cauza că eram pornit împotriva puterii sovietice şi a sistemului colhoznic. Nu aşteptam americanii. Sunt rus şi ştiu că un rus nu va accepta niciodată să trăiască sub administraţia americanilor. În caz de război, m-aş fi dus să bat americanii. Am creat organizaţia antisovietică pentru a lupta împotriva puterii sovietice, pentru răsturnarea puterii sovietice şi instaurarea unui nou regim”[44].

A. Miliutin a rugat Tribunalul militar să manifeste indulgenţă faţă de colegii săi. Pentru sine n-a cerut îndurare, fiindcă ştia că tribunalul nu-l va ierta.

Sentinţa a fost pronunţată la 19 martie 1952[45].

În baza art. 54-1 al Codul penal al RSSU, liderii formaţiunii A. Miliutin şi N. Postol au fost condamnaţi la pedeapsa capitală prin împuşcare, cu confiscarea întregii averi. Vasile Hriplivâi, Vasile Barbovschi, Boris Novac, Simion Untu, Petru Capusta, Condrat Borisov, Akim Borisov, Alexei Coval, Sava Lopatinski, Ion Ieşan, Dumitru Pădureţ, Alexandru Gonţa, Mihail Doneţ, Alexandr Corceac au fost condamnaţi la 25 de ani de detenţie în lagăre de muncă silnică, cu suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani şi confiscarea averii. Grigori Pelevaniuc, Nicolai Usatâi, Artiom Borisov şi Ivan Covaliov – la 10 ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă, cu suspendarea drepturilor civice pe termen de cinci ani[46].

La 12 iulie 1952 Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a examinat cererea de graţiere depusă de N. Postol şi i-a înlocuit pedeapsa capitală cu 25 de ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă, cu suspendarea drepturilor civice pe un termen de cinci ani[47]. Cererea de graţiere depusă de A. Miliutin a fost respinsă. La 26 iulie 1952 el a fost împuşcat[48].

Pedepsele drastice la care au fost supuşi membrii şi susţinătorii mişcării de rezistenţă din RSSM nu urmăreau doar scopul de a-i demoraliza sau de a-i nimici fizic, dar şi de a înspăimânta cât mai mult populaţia băştinaşă, de a o face să adopte un comportament docil faţă de comandamentele politico-ideologice, social-economice şi culturale ale stăpânirii comuniste.

După moartea lui Stalin toate procesele intentate participanţilor la mişcarea de rezistenţă din RSSM, cu excepţia celor condamnaţi la pedeapsa capitală, au fost revizuite şi recalificate. Mulţi dintre condamnaţi nici nu au ajuns până în clipa reabilitării, decedând în locurile de detenţie, alţii vor reveni la baştină după mulţi ani de muncă istovitoare, dar păstrând credinţa în adevărul şi dreptatea pentru care s-au sacrificat. În cele din urmă justiţia sovietică a recunoscut că aceşti oameni au fost osândiţi nelegitim şi că în timpul anchetei au fost supuşi unor torturi sălbatice.

[41] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 260-271.
[42] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 73.
[43] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 95.
[44] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 229.
[45] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 230.
[46] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 230.
[47] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 246.
[48] ASISRM, f. 018218, d.p. 6168, vol. 8, p. 356.

Bibliografie

Boldişor 1995: V. Boldişor, Noi am fost şi am murit patrioţi ai neamului românesc! Literatura şi arta 25, 22 iunie 1995.

Bunăcalea, Calcea, 1999: P. Bunăcalea, A. Calcea, Osândiţi la nemurire (Chişinău 1999).

Moraru 1994: I. Moraru, Organizaţie de luptă împotriva cotropitorilor ruşi. Mesagerul 22, 24 septembrie 1994.

Postică 1999: E. Postică, Martiri ai rezistenţei antitotalitariste din Basarabia. Tyragetia VIII, 1999, 135-140.

Postică 2001: E. Postică, Aspecte din mişcarea de rezistenţă antisovietică în Basarabia postbelică. Destin Românesc 4, 2001.

Tudor 1991: Ş. Tudor, Recul. Partidul Democrat Agrar în ilegalitate, anii 1950-1953. Basarabia 9, 1991.

Tudor 1992: Ş. Tudor, Recul. Organizaţia Naţională din Basarabia „Arcaşii lui Ştefan". Basarabia 9, 1992.

Ţurcanu 2004: I. Ţurcanu, Istoricitatea istoriografiei. Observaţii asupra scrisului istoric basarabean (Chişinău 2004).

Ţurcanu, Postică 1995: I. Ţurcanu, E. Postică, O ţărancă din Basarabia faţă în faţă cu maşina sovietică a terorii. Literatura şi arta, 10 august 1995.

Ţurcanu, Boldişor, Postică 1995: I. Ţurcanu, V. Boldişor, E. Postică, Lupta antisovietică şi anticomunistă a grupării lui Filimon Bodiu. Literatura şi arta 27, 6 iulie 1995.

Кожемякин 1987: Г. Кожемякин, Рассказы о чекистах (Кишинев 1987).

Пасат 1994: В. Пасат, Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950 (Москва 1994).

Lawsuits initiated against participants of resistance movement from postwar Moldova

Abstract

In this article the author returns to the red terror and anti-Soviet resistance in postwar Moldova. The numerous judiciary processes set up by soviet authorities against the participants and supporters of anti-Soviet and anticommunist resistance are in focus. The essence of Soviet justice came out to light during the lawsuits, along the cruelty and lack of humanity with regard to the opponents of the regime. Victims of unfair lawsuits turned up to hundreds and thousands of men who dared to go against the political terror and economical exploitation promoted by communist party and Soviet power on occupied territory of Bessarabia. All leaders and active members of the anti-Soviet organizations operating in the first postwar years were convicted under the accusation of "treason" to either death or 25 years of prison. The drastic measures applied to the participants of anti-Soviet and anticommunist resistance were aimed, besides physical and moral destruction, at disseminating fear amongst local population and making them more loyal to the Soviet regime also.

Судебные процессы, инсценированные против участников антисоветского сопротивления в послевоенной Молдове

Резюме

В данной работе автор возвращается к проблеме красного террора и антисоветского сопротивления в послевоенной Молдове. В центре внимания многочисленные судебные процессы, инсценированные советскими властями над участниками антисоветского и антикоммунистического сопротивления и их сочувствующими. В ходе этих процессов проявилась, как нигде лучше, сама сущность советского правосудия, его жестокость и бесчеловечность по отношению к инакомыслящих. Жертвами судебных расправ стали сотни и тысячи людей, осмелившиеся выступить против политического террора и экономической эксплуатации, проводимые коммунистической партией и советской властью на территории оккупированной Бессарабии. По обвинению в «измене родине» были приговорены к смертной казни или к 25 годам лишения свободы все руководители и активные участники антисоветских формирований, действовавшие в первые послевоенные годы. Столь жестокие меры наказания по отношению к участникам антисоветского и антикоммунистического сопротивления были призваны не только ликвидировать их морально и физически, но и напугать как можно больше местное население, сделать ее более лояльной к советскому режиму.

04.06.2010

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

TEATRUL NAŢIONAL „VASILE ALECSANDRI" DIN BĂLŢI: RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ

Vera Stăvilă

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei deţine mai multe colecţii valoroase de documente şi materiale cu referire la dezvoltarea artei teatrale în Moldova. Articolul de faţă introduce în circuitul ştiinţific două colecţii de piese patrimoniale despre istoria şi activitatea Teatrului Naţional *V. Alecsandri* din Bălţi. Prima colecţie a intrat în patrimoniul MNAIM în anul 1995 şi se referă la viaţa şi activitatea regizorului şi pedagogului Boris Harcenco[1], considerat drept unul dintre fondatorii teatrului. Ce-a de-a doua colecţie a fost donată muzeului în anul 2008 de către directorul general al teatrului Anatol Răcilă[2]. Colecţia include programe, pliante, invitaţii la spectacole, imagini fotografice.

Conform informaţiilor de care dispunem, la Bălţi au existat activităţi teatrale şi în perioada interbelică. Astfel, în anul 1919 aici exista un edificiu destinat pentru teatru, construit din cărămidă cu un singur nivel, cu iluminare electrică. Avea sală pentru spectatori cu 500 de locuri şi 12 locuri în lojă. În curte era amenajată o scenă de vară pentru reprezentaţii teatrale (Культура 1976, 220).

În anul 1932 se menţionează teatrul *Unirea* (în casa proprietarului, C. Feliman). Era situat în centrul oraşului, pe strada General Schin. Nu se atestă o trupă de actori pe lângă acest teatru, dar se ştie că aici veneau în turnee diverse trupe din alte localităţi, care prezentau spectacole. Acest teatru a ars din temelie la 21 decembrie 1932, în urma unui incendiu devastator, aducându-i proprietarului un prejudiciu de un milion de lei (Бессарабское слово 1932, 3).

Doi ani mai târziu, în 1934, este inaugurată clădirea teatrului *Scala,* cu o sală pentru spectatori de 659 de locuri şi balcon. Localul era destinat în special trupelor sosite în turnee. Exista totuşi şi o mică trupă de actori bălţeni. Aici spectatorii au aplaudat *Ateneul popular*, din Iaşi, condus de Vasile Popovici, teatrul *Cărăbuş* al lui C. Tănase, faimoasa *Alhambra* – ambele din Bucureşti. Pe această scenă au evoluat Maria Filotti, George Enescu, Maria Tănase, Gică Petrescu ş.a. În acele timpuri clădirea făcea parte dintr-un ansamblu arhitectonic în componenţa căruia intrau cinematografele *Lux* şi *Modern*. În timpul războiului aceste edificii au fost parţial distruse. În 1945 au fost restaurate iar în 1946 aici a fost fondat Teatrul Rus (Proca 2007, f. 54). În această clădire şi-a început activitatea trupa de limbă română a Teatrului din Bălţi.

Începuturile Teatrului Naţional *V. Alecsandri* din Bălţi ţin de anul 1957, când Ministerul Culturii emite ordinul nr. 162 care prevedea formarea trupei de limbă română în componenţa Teatrului Rus[3]. Conform acestui ordin, directorul teatrului A. Rogalin a fost însărcinat să completeze trupa cu actori profesionişti, care cunosc şi vorbesc limba română, precum şi din rândurile celor mai buni artişti amatori, pînă la 25 aprilie 1957. Repetiţiile să înceapă la 27 aprilie. Pentru trupa nou creată, Ministerul Culturii trebuia să comande o piesă. Directorul Teatrului de Operă, Balet şi Dramă – A. Chirtoacă – să transmită la balanţa teatrului din Bălţi rechizite şi costume teatrale. Ministerul Culturii să ia la evidenţă toţi actorii vorbitori de limbă română neangajaţi, pentru ca ulterior să fie repartizaţi la teatrul din Bălţi. Ministerul Culturii a organizat un concurs pentru selectarea tinerilor actori, cu o comisie în frunte cu A. Corobceanu. Din această comisie mai făceau parte: A. Lupan, V. Gherlac, L. Cemârtan.

Astfel, la 16 mai 1957 la Bălţi este formată o trupă alcătuită din 25 de tineri actori, majoritatea provenind din rânfurile artiştilor amatori din nordul republicii. Primii actori ai trupei de limbă română au fost: Veronica Savca, Ala Cazacu, Gheorghe Cincilei, Victor Ciutac, Maria Coban, Vasile Bodorin, Vasile Buzatu, Alexandru Morarenco, Iulian Codău, Fiodor Osoianu. În lunile următoare, în colectiv au venit: Efim Lazarev, Petru Rainov, Elisaveta Guzun, Mihai Volontir, Vasile Neagu, Dumitru Blajinu, Ion Muzică, Gheorghe Cibotaru (Şvitchi 1982, 9). În 1958 la trupă aderă Iacob Burghiu,

[1] MNAIM, F/B-22963.
[2] MNAIM, F/B-27877.
[3] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 132, f. 298.

şi Lidia Voleanschi, în 1960 – Grigore Grigoriu iar în 1963 – Dina Cocea. De menţionat că o parte din actori au părăsit trupa în scurt timp, iar alţii au venit: Ilie Guţu, Gheorghe Hâncu, Anatol Pânzaru şi Elena Candu. Tot în acest an (1957) Dumitru Margine se angajează în teatru în calitate de regizor asistent.

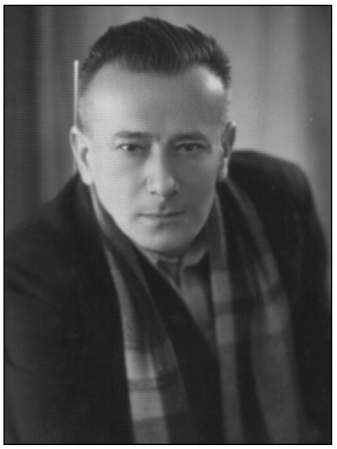

Foto 1. Boris Harcenco, primul regizor al teatrului. Anii 1957-1965.

Un rol deosebit în fondarea teatrului i-a revenit regizorului şi pedagogului Boris Harcenco, care a contribuit esenţial la formarea artistică a tânărului grup de actori, considerat întemeietorul şi părintele trupei.

Este interesant că spectacolul de debut al trupei a fost *Chiriţa în Iaşi sau două fete şi-o neneacă* de V. Alecsandri, clasic al literaturii române. Între altele, în întreaga perioadă sovietică piesa *Chiriţa în Iaşi* a fost jucată în faţa spectatorilor din RSSM de o trupă venită din România doar o singură dată. Este vorba de turneul din 1957, la Chişinău, al Teatrului Naţional *V. Alecsandri* din Iaşi. Un an mai târziu la Chişinău vine în turneu Teatrul Naţional *I. L. Caragiale* din Bucureşti. Au fost prezentate spectacolele: *O scrisoare pierdută* de I.L. Caragiale şi *Steaua fără nume* de M. Sebastian[4].

Repetiţiile au durat trei luni. La 9 august a avut loc repetiţia generală, la care au asistat scriitori, reprezentanţi de la Ministerul Culturii, spectatori. La 11 august are loc premiera primului spectacol al trupei de limbă română. În presă au apărut articole care au descris acest eveniment: „Trupa moldovenească (de limbă română) a Teatrului din Bălţi şi-a făcut apariţia într-un mod mai puţin obişnuit. Un adevărat teatru ce-şi va prezenta spectacolele pe o scenă adevărată şi în plus va avea onoarea să deschidă stagiunea teatrală cu renumita comedie a lui V. Alecsandri *Chiriţa în Iaşi sau două fete şi-o neneacă"* (Cultura Moldovei 1957, 3). La 13 august artiştii bălţeni au evoluat pentru prima dată în faţa spectatorului de la ţară, în s. Chişcăreni (azi Sângerei). Acest spectacol a constituit o adevărată revelaţie pentru public. Toate erau în premieră: trupa, prima montare din dramaturgia lui V. Alecsandri, primul regizor al trupei.

Rolul principal al Chiriţei i-a fost încredinţat tinerei actriţe Veronica Savca. Din distribuţie mai făceau parte: Iulian Codău în rolul lui Bondici, Victor Ciutac (un fecior boieresc), Vasile Buzatu (Pungescu), Elena Candu (Aristiţa), Maria Coban (Calipsiţa) ş.a. Într-un rol secundar, cel al surugiului, a jucat Mihai Volontir. De obicei, în rolul Chiriţei evoluau actori. B. Harcenco în 1957 încredinţează realizarea acestui chip actorului V. Buzatu şi actriţei Veronica Savca. Iar în 1967 regizorul A. Pânzaru îi angajează în acest rol pe Mihai Grecu şi Paulina Potângă. În realitate evoluţia actriţelor la Teatrul din Bălţi s-a dovedit a fi mai adevărată textului, mai bogată artistic. Acest spectacol a fost prima montare din dramaturgia lui V. Alecsandri, care a fost jucată în toate raioanele Moldovei. În total, au fost date 97 de reprezentaţii, pe care le-au văzut 44.281 de oameni.

Regizorul Boris Harcenco a lucrat cu acest colectiv până în anul 1965.

În 1957 el a montat *Chiriţa în Iaşi sau două fete şi-o neneacă*, în 1958 *Căsătoria* de N. Gogol şi *Jertfa* de G. Timofte, în 1959 *Dragoste târzie* de A. Ostrovski şi *Cum au iubit ei* de A. Larev, în 1960 *O noapte furtunoasă* şi *Conul Leonida faţă cu reacţiunea* de I.L. Caragiale; în 1964 *Năpasta* de I.L. Caragiale şi *Comedia erorilor* de

Foto 2. Iulian Codău (în stânga) şi Mihai Volontir, în spectacolul *Năpasta* de I.L. Caragiale, în regia lui B. Harcenco. Anul 1964.

[4] ANRM, F. 3011, inv. 1, d. 29, f. 27, 54, 59.

W. Shakespeare ş.a. Aceste spectacole s-au bucurat de succes la vremea lor. O parte din ele au fost prezentate de tânărul colectiv pe scena Teatrului *A.S. Puşkin* din Chişinău, în cadrul primului turneu (1965). Principiul regizoral-pedagogic al lui Boris Harcenco era de a monta în fiecare an câte un spectacol după o piesă din dramaturgia universală. Astfel, considera regizorul, tinerii actori care nu aveau o pregătire teatrală specială, se instruiau în acelaşi timp.

Trupa de limbă română activa în acelaşi local cu trupa rusă, în condiţiii de muncă modeste. Teatrul nu dispunea de o clădire pentru secţiile de producţie. Decorurile erau confecţionate chiar în hol, şi tot aici aveau loc şi repetiţiile (Cultura Moldovei 1958, 4).

Pentru tinerii actori erau organizate cursuri de instruire în chiar incinta teatrului. Pentru aceasta au fost invitaţi actori şi regizori de la teatrele din Chişinău: Victor Gherlac, Eugen Vengre – artişti emeriţi în artă, regizorii Nadejda Aroneţcaia, V. Levitchi, regizorul asistent Dumitru Margine[5].

La Teatrul din Bălţi au fost invitaţi pentru colaborare în diferite perioade de timp regizorii Sandri Ion Şcurea,Vitalie Rusu, Ion Bordeianu, Veniamin Apostol, Leonid Cibotaru, Ion Popescu, Gheorghe Urschi ş.a. La 12 februarie 1966, direcţia şi conducerea artistică a teatrului din Bălţi face un demers către Ministerul Culturii, în care roagă să fie trimis la Teatrul din Bălţi regizorul principal al Teatrului *A.S. Puşkin* – V. Cupcea, pentru a monta spectacole cu trupa de limbă română. Valeriu Cupcea a montat cu trupa bălţeană spectacolul *Dale carnavalului,* Nadejda Aroneţcaia – *Sfânt şi păcătos*, Ion Bordeianu – *Pragul.*

Alta era situaţia teatrelor din capitală, care dispuneau de condiţii bune de muncă, aveau o trupă de actori profesionişti. În 1952, absolvenţii Institutului de Artă Teatrală *A.N. Ostrovski* din Leningrad completează trupa Teatrului dramatic *A.S. Puşkin*. În 1955 un grup de tineri este trimis pentru a face studii la Şcoala teatrală *B.V. Şciukin* din Moscova. Aceştia vor deveni fondatorii Teatrului *Luceafărul*. Institutul de Stat de Arte *G. Musicescu* din Chişinău pregăteşte câteva promoţii de actori, dar tot pentru teatrele din Chişinău. Oraşele de provincie erau mai puţin atrăgătoare din punct de vedere cultural. Tinerii actori nu acceptau uşor angajarea într-un teatru de provincie.

În 1963, clădirea Teatrului din Bălţi a fost restaurată. S-a adăugat o anexă amenajată cu cabine de machiaj, ateliere de butaforie şi perucherie, birouri şi o spaţioasă sală de repetiţii. În acest local trupa a montat şi prezentat spectacole până în anul 1972.

La 4 mai 1966, prin hotărârea Consiliului de Miniştri al RSSM cu numărul 203[6], „Teatrului Dramatic Moldovenesc-Rus" din Bălţi i se acordă numele lui V. Alecsandri.

Pe parcursul activităţii Teatrul din Bălţi a fost reorganizat în repetate rânduri. Printr-un ordin al Ministerului Culturii[7], din anul 1969 Teatrul Dramatic Moldovenesc-Rus este reorganizat în două teatre: Teatrul Moldovenesc Muzical-Dramatic şi Teatrul Rus din Bălţi (desfiinţat la 1 iunie 1975).

Într-un raport al Ministerului Culturii, despre activitatea teatrelor din republică[8], se menţiona că nu se montează, sau se montează foarte puţine spectacole după piesele dramaturgilor locali. Iar în 1966 emite o hotărâre[9] conform căreia teatrele din republică să-şi completeze repertoriul cu spectacole după piesele scriitorilor locali.

Primul spectacol din dramaturgia locală pe scena teatrului din Bălţi a fost *Evadare din rai* după piesa lui Gh. Malarciuc (1964). Spectacolul după piesa lui A. Marinat *Opriţi planeta* a fost montat în anul 1966. În 1974 Anatol Pânzaru prim-regizor al teatrului, montează C*el mai bun om* de Gh. Malarciuc. Acest spectacol a fost menţionat cu un premiu special al Ministerului Culturii, fiind considerat drept cea mai bună realizare scenică a anului. Apoi au urmat *Străinul* de P. Cărare, *Dragostea din mai* de A. Marinat ş.a. Aceste spectacole au fost prezentate pe sute de scene ale lăcaşelor de cultură săteşti, unde s-au bucurat de mare succes.

Trupa de limbă română a Teatrului din Bălţi se confrunta cu problema plecării actorilor la teatrele din Chişinău. Un exemplu: în anul 1971 din cei 25 de actori ai trupei activau doar 17. În această componenţă trupa întreprinde al doilea turneu la Chişinău (1971), unde au fost prezentate spectacolele: *Esop* de G. Figheiredo*, Bătrânul* de M.

[5] ANRM, F. 3011, d. 36, f. 9.

[6] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 403, f. 292.
[7] ANRM, F. 3011, inv. 10, d. 111, f. 43.
[8] ANRM, F. 3011, inv. 1, d. 37, f. 5.
[9] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 433, f. 12.

Gorki, *O vacanţă la Moscova* de A. Kuzneţov, *Servus, Peter* de A. Berg, *Nu-ţi plătesc* de E. de Filippo, *Doamna Spiriduş* de Calderon de la Barca, *La monumentul eroilor* de G. Mamlin. Observăm că în această perioadă au fost montate piese din dramaturgia locală, dar în cadrul turneului la Chişinău, n-a fost prezentat nici un spectacol după o piesă din dramaturgia locală.

La mijlocul anilor ’70 trupa a fost completată cu un grup de tineri actori absolvenţi ai Institutului de Arte *G. Musicescu* din Chişinău: Margareta Mustea, Elena Gavriluţă, Vitalie Todiraş, Boris Bechet, Anatol Burlacu, Emil Dodiţă, Ion Marcoci, Anatol Răcilă. Apoi au urmat Valentina Buzdugan, Eufrosinia Ureche, Dumitru Griciuc ş.a, care au contribuit esenţial la prosperarea teatrului bălţean.

În anul 1972 s-a jucat ultimul spectacol cu public în vechea clădire. Din decembrie 1977, după ce a fost demolat localul, teatrul îşi continuă activitatea pe lângă Palatul de Cultură din Bălţi. În 1977 trupa întreprinde al treilea turneu la Chişinău, cu spectacolele: *Şedinţa unui comitet de partid* de A. Ghelman, *Doi morţi vii* de V. Alecsandri, *Oameni energici* de Vasili Şukşin, *Al nouălea cucernic* de E. Jurandot, *Corb la corb nu scoate ochii* de A. Ostrovski, *Erioma, Dănilă şi ucigă-l toaca* de I. Petrov, toate în regia lui Anatol Pânzaru şi *Oficiul bunelor servicii, Greieraşul* de T. Cojuşnic în regia lui Mihai Volontir.

Condiţiile în care activa trupa, mai mult în deplasare, determinau o anumită orientare în activitatea sa, în calitatea spectacolului, o anumită atmosferă de creaţie în colectiv. Criticul de teatru V. Tozlovanu menţiona: „Teatrul *V. Alecsandri* din Bălţi, cu statutul său aparte de teatru de provincie, de trupă mai mult ambulantă, care a uitat de mult ce înseamnă confortul unei scene proprii, se manifestă paradoxal, trăind o viaţă artistică mai intensă decât confraţii din captală sau cel puţin animată de mai multă încredere în spectator” (Literatura şi Arta 1981, 6).

La 17 mai 1981 a avut loc premiera *o sută* cu spectacolul *Millo-director* şi *Kir Zuliaridi* de V. Alecsandri. Din cele o sută de premiere ale Teatrului din Bălţi, aproape trei sferturi din ele, prezentate în cele 25 de stagiuni, au avut la baza montărilor scenice lucrări dramatice traduse. Evident, că piesele traduse în limba română din dramaturgia altor popoare ale URSS şi din lume, au avut, o influenţă pozitivă asupra măestriei artişlor. Dar acest fapt a influenţat negativ limbajul colectivului artistic. Aşa cum menţioana P. Proca, secretarul literar al teatrului, acest lucru poate transforma teatrul într-un teatru tradus. Pe de altă parte publicul de la sate nu înţelegea mesajul spectacolului. În legătură cu aceasta, în timpul turneelor prin sate, colectivul artistic deseori avea un actor versat, căruia îi revenea funcţia de prezentator şi ghid al spectacolului, de-a lămuri spectatorilor mesajul piesei. Alta era situaţia când în faţa publicului era prezentată o comedie sau un spectacol după o piesă din dramaturgia locală.

În 1982, în cadrul celui de-al patrulea turneu la Chişinău, trupa a prezentat spectacolele: *Grădina de trandafiri* de E. Vetemaa în regia lui A. Pânzaru, *Străinul* de P. Cărare, *Odochia* de I. Puiu în regia lui V. Rusu, *Bani pentru Maria* de V. Rasputin în regia lui A. Pânzaru, *Sfânt şi păcătos* de M. Vorfolomeev în regia N. Aroneţcaia, *Al nouălea cucernic* de E. Jurandot, *Numai eu şi satul meu* de V. Şuljic în regia lui A. Pânzaru ş.a. De remarcat că în acest turneu pentru prima dată a fost prezentat un spectacol după o piesă din dramaturgia locală şi anume: *Străinul* de P. Cărare în regia lui A. Pânzaru.

La 26 ianuarie 1990 Teatrului *V. Alecsandri* din Bălţi i se conferă statut de „naţional” – primul Teatru Dramatic Naţional din republică.

Începând cu anul 1991 trupa îşi desfăşoară activitatea în noul sediu. Clădirea a fost construită timp de 13 ani (1978-1991) şi este cel mai impunător edificiu construit pentru un teatru din Republica Moldova. Are două săli de spectacole, Sala Mare cu 584 locuri şi Sala „Atelier” cu 60 locuri. Inaugurarea festivă a avut loc în ziua de 19 mai 1991. În toamna anului 1992 şi-a început activitatea, pe lângă trupa de bază, un teatru de păpuşi – „Gâgâlici”, discipolii regizorilor Titus Jucov şi Victor Ştefaniuc. Primul spectacol montat pe scena nouă a teatrului a fost *Sosesc deseară* de Tudor Muşatescu, iar spectacolul de inaugurare a stagiunii 1991-1992 – *Agachi Flutur* de V. Alecsandri.

În 1996, din iniţiativa directorului teatrului A. Răcilă, la Universitatea „Alecu Russo” din Bălţi se deschide o facultate de actorie. Prima promoţie de actori a fost în anul 2000, iar cea de-a doua în 2005.

La 5 august 2002 la Teatrul *V. Alecsandri* din Bălţi a avut loc premiera *două sute* cu piesa *Un clopot pentru Molda* de Ion Puiu.

Foto 3. Colectivul teatrului. Anul 2007.

În această perioadă au fost aduse în scenă spectacole prezentate anterior, dar şi noi montări. Unul din obiectivele artistice de bază ale teatrului este montarea dramaturgiei naţionale. În prezent, teatrul îşi alcătuieşte repertoriul în principal pe texte ale autorilor din Republica Moldova şi România.

În 2004 a fost montat şi prezentat spectacolul *Oltea – mama lui Ştefan cel Mare* după piesa lui Andrei Strâmbeanu, în regia lui Silviu Silvian Fusu. În 2006 a avut loc premiera spectacolului *Şi iar Chiriţa* de Gheorghe Urschi, în regia lui Ion Marcoci. Tot în acest an trupa montează spectacolele *Vis de secătură* de Mircea Ştefănescu, în regia lui Anatol Pânzaru, *Flori în doi* de Ion Puiu, în regia lui Ion Marcoci. În 2007 are loc premiera spectacolelor *Brăţara de aur* de V. Bădiţa, în regia lui Victor Ignat şi *Baltagul* de Mihail Sadoveanu, în regia lui Silviu Silvian Fusu, prezentate în cadrul stagiunii a 51-a. În anul 2004 grupa de păpuşari prezintă spectacolul *Un suflet pentru o păpuşă*, de Adrian Graur, în regia lui Anatol Răcilă[10].

În anul 2009 Teatrul Naţional *V. Alecsandri* din Bălţi montează trei premiere: *Târfa de marţi* de Gheorghe Calamanciuc, în regia lui Anatol Răcilă, *Vine apa* de Dumitru Matcovschi, şi *Visul unei nopţi de mai* după piesa *Trei crai* de Bogdan Petriceicu Haşdeu, în regia lui Mihai Volontir.

Teatrul din Bălţi nu poate fi confundat cu nici un alt colectiv artistic din republică: nici ca limbaj scenic, nici ca manieră interpretativă, nici ca repertoriu.

În cei peste 50 de ani de existenţă pe scena teatrului bălţean au fost montate circa 200 de spectacole – dramaturgie clasică şi modernă, naţională şi universală. Scena bălţeană a fost o adevărată forjerie de cadre artistice. În acest mediu s-au lansat şi s-au produs mari personalităţi ale scenei teatrale – Mihai Volontir, Iulian Codău, Victor Ciutac, Grigore Grigoriu, care au constituit mândria teatrului basarabean, contribuind la dezvoltarea artei teatrale din Moldova.

În programul de activitate al Teatrului Naţional *V. Alecsandri* din Bălţi putem urmări o tendinţă de bază: teatrul a contribuit la asigurarea continuităţii culturale în teritoriul dintre Prut şi Nistru, la valorificarea moştenirii dramatice a lui *V. Alecsandri*. În acest context devine secundar faptul că a fost tributar acelor timpuri, regimului de atunci, fiind implicat în procesul de sovietizare.

Bibliografie

Cultura Moldovei 1957: Cultura Moldovei, 22 august, 1957.
Cultura Moldovei 1958: Cultura Moldovei, 2 martie 1958.
Literatura şi Arta 1981: Literatura şi Arta, 11 iunie 1981.
Proca 2007: P. Proca, Teatrul Naţional *V. Alecsandri* din Bălţi 1957-2007 (Chişinău 2007).
Şvitchi 1982: I. Şvitchi, Un sfert de veac în luminile rampei (Chişinău 1982).

[10] ANRM, F. 3011, inv. 7, d. 433, f. 12.

Бессарабское слово 1932: Бессарабское слово, 21 декабря, 1932 г.

Культура 1976: Культура Молдавии за годы Советской Власти. Сборник документов в 4-х томах, том I, часть II (Кишинёв 1976).

The National Theater „Vasile Alecsandri" from Bălţi: historical retrospective

Abstract

The National Theater *V. Alecsandri* from Bălţi has a rich history of particular theater events. In the 50 years of its activity, on the scene from Bălţi have been mounted around 200 performances – national and universal, classical and modern dramatic art shows. The theater has been a true forgery of artistic talents. In this environment were launched and further developed big personalities of the stage - Mihai Volontir, Iulian Codău, Victor Ciutac, Grigore Grigoriu, who make the pride of the Bessarabian theater and which contributed to the development of the theatrical art in Moldova.

We can trace two tendencies in the activity program of the National Theater *V. Alecsandri* from Bălţi: the theater contributed to the cultural continuity on the territory between Prut and Dniester, to the valorization of the dramatic heritage of writer V. Alecsandri. Second, the theater was tributary to its time and political regimes, participating to the Sovietisation and Russification process.

List of illustrations:

Picture 1. Boris Harcenco, the first theater director, 1957-1965.

Picture 2. Iulian Codău (on the left) and Mihai Volontir, in the performance *Năpsta* after I.I. Caragiale's play, director Boris Harcenco, 1964.

Picture 3. The theater troupe, 2007.

Бельцкий Национальный Театр: историческая ретроспектива

Резюме

Бельцкий Национальный Театр *В. Александри* имеет богатую наполненную особыми театральными событиями историю.

На протяжении более чем полувековой деятельности, на сцене театра были поставлены свыше 200 спектаклей из классической и современной, местной и всемирной драматургии. В этом театре выросли такие знаменитые актёры, как Михай Волонтир, Юлиан Кодэу, Виктор Чутак, Григоре Григориу и др. Именно эти личности дали импульс развитию театрального искусства Молдовы.

Государственный Театр *В. Александри* из г. Бэлць способствовал процессам, которые обеспечили непрерывность румынской культуры в Пруто-Днестровском междуречье и осваиванию драматического наследия В. Александри – классика румынской литературы. С другой стороны, театр был заложником тогдашнего режима, участником процессов советизации местного населения.

Список иллюстраций:

Фото 1. Борис Харченко, первый режиссёр театра 1957-1965 гг.

Фото 2. Юлиан Кодэу (слева) и Михай Волонтир, в спектакле *Нэпаста* по пьесе И.Л. Каражиале, режиссер Борис Харченко, 1964 г.

Фото 3. Коллектив театра 2007 г.

01.03.2010.

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

О НЕКОТОРЫХ КРУПНЕЙШИХ АВИАКАТАСТРОФ В ИСТОРИИ ВОЗДУШНОГО ТРАНСПОРТА

Ольга Щипакина

Публикуемая статья не претендует на исчерпывающее освещение затронутого вопроса. Работу следует рассматривать лишь как результат проведенного автором исследования и попытки собрать в единую базу данных информацию о наиболее крупных авиакатастрофах в период интенсивного развития советской авиации. Авиакатастрофы явления, порождающие обычно самые разнообразные слухи. Особенно это относится к советскому периоду, когда подобные случаи тщательно скрывались. Довольно большое количество происшествий того периода известно лишь немногим специалистам. В настоящее время появилась возможность собрать информацию о трагических страницах в истории советского воздушного транспорта.

Первые авиакатастрофы произошли практически сразу же после начала эры воздухоплавания, то есть в конце XIX века. На заре авиации аварии летательных аппаратов рассматривались как нечто само собой разумеющееся. Авиаторами становились смельчаки, у которых тяга к неизведанному превышала инстинкт самосохранения. Несмотря на многочисленные жертвы, авиация развивалась и наступил момент, когда появились коммерческие рейсы. В тридцатых годах XX столетия пассажирские самолеты имели небольшую вместимость. В те годы основной причиной катастроф была – разрушение самолета в воздухе или на земле. Взрывался двигатель (Муромов 2004, 3).

После Второй Мировой войны гражданская авиация во всем мире развивается стремительно. Развитие в послевоенные годы международной гражданской авиации было связано с внедрением в авиационную технику реактивных двигателей. Наступала эра реактивных самолетов. Развитие гражданской авиации в эти годы шло трудно и драматично. Катастрофы в разных странах реактивных пассажирских самолетов в период их становления, требовали нахождения более надежных и безопасных в эксплуатации технических решений (Виноградов, Пономарев 1991, 207).

Первый реактивный самолет был создан в Великобритании. Он был назван «Комет». 2 мая 1952 года Британская авиационная компания начала регулярную эксплуатацию самолета на международных авиалиниях. Самолет зарекомендовал себя с хорошей стороны. Но весной 1954 года лайнер, взлетев с римского аэродрома, через тридцать минут после старта рухнул в море. Никакой информации от экипажа служба управления воздушным движением римского аэропорта не получила. Разрушение самолета произошло почти мгновенно. За этой катастрофой последовала другая. Служба безопасности воздушных сообщений Великобритании вынуждена была приостановить эксплуатацию самолетов «Комет». Потребовалось время и усилия многих специалистов, чтобы установить причину катастроф: разрушение конструкции произошло из-за усталости металла (Виноградов, Пономарев 1991, 209).

Конструкторы СССР и США первые реактивные пассажирские самолеты создавали на основе хорошо зарекомендовавших себя в эксплуатации боевых реактивных самолетов: в СССР на основе бомбардировщика ТУ- 16, в США – на основе военно-транспортного самолета фирмы – Боинг. Полет первого советского пассажирского реактивного самолета ТУ-104 состоялся 10 июля 1955 года, а американского авиалайнера Боинг-707 в декабре 1957 года. При вводе в эксплуатацию реактивной техники в мировую гражданскую авиацию, обеспечение безопасности полетов было главным требованием Конвенции международной гражданской авиации (Виноградов, Пономарев 1991, 230).

В эти годы основным стержнем деятельности авиационной промышленности передовых

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 273-276.

стран мира начинает становится продукция для гражданской авиации. К концу двадцатого столетия число гражданских самолетов в мировой авиации приблизилось к 400 тысячам, а число пилотов возросло до 600 тысяч. Ведущей фирмой мира в деле создания пассажирских самолетов является американская фирма – Боинг (Виноградов, Пономарев 1991, 370). В СССР развитие пассажирской авиации связано с именами конструкторов: Антонова, Ильюшина, Туполева, Яковлева. В шестидесятые годы в Советском Союзе широко внедрялась реактивная техника, которая открыла новую эру в развитии воздушного транспорта. С началом эры массовых авиаперевозок число авиакатастроф и количество жертв начали стремительно расти. Связано это было как с ростом числа авиаперевозок, так и с увеличением средней вместимости авиалайнеров. Не смотря на катастрофы, новую технику необходимо было внедрять, так как только при массовой эксплуатации в полной мере выясняются достоинства и недостатки самолета и происходит естественный отбор (Шейнин, Козловский 1972, 174).

Важное место в развитии научно-технического прогресса советской гражданской авиации тех лет занял самолет АН-10. Этот самолет создавался для перевозки большого количества пассажиров на сравнительно короткие расстояния. В те годы аэродромы многих городов имели грунтовые взлетные полосы и не могли принимать большие лайнеры. Стране нужна была машина способная эксплуатироваться на грунтовых полосах и перевозить при этом как можно больше пассажиров и груза. Такой самолет был создан в Киеве в конструкторском бюро под руководством О. Антонова. Свой первый полет АН-10 совершил в 1957 году (Виноградов, Пономарев 1991, 214). Начало регулярной эксплуатации АН-10 проходило благополучно. Самолет нравился пилотам и пассажирам. Но в ноябре 1959 года при заходе на посадку в аэропорту Львова самолет потерпел катастрофу, он сгорел. Причины установлены не были, черных ящиков в те времена не существовало. Через три месяца произошла еще одна катастрофа, так же недалеко от Львова. Стало ясно, что дальнейшая эксплуатация возможна только после устранения причин случившегося. В результате проделанной работы появилось убеждение, что причиной падения самолетов стало обледенение. В 1962 году в Аэрофлоте работало 75 самолетов АН-10. 18 мая 1972 года развалился на куски самолет, летевший из Москвы в Харьков. Погибли и пассажиры и экипаж. Среди пассажиров был популярный артист В. Чистяков, специальный корреспондент газеты «Правда» Н. Александрова, иностранцы. Катастрофа произошла в 12 км от Харькова. Самолет шел на посадку и разрушился в воздухе. Погибло 116 человек. Ученые и специалисты назвали причину катастрофы – усталость металла. После этой катастрофы, эксплуатация всех АН-10 была немедленно прекращена (Якубович 2001, 192). В очень тяжелом положении оказались авиапредприятия, основу парка которых составляли именно эти самолеты. Авиаторы МССР получили первый самолет АН-10 весной 1961 года. Он стал основным транспортным воздушным лайнером, на котором выполнялось до 80% грузопассажирских перевозок. Только на линии Кишинев-Москва в 1970 г. было перевезено свыше 178 тысяч человек (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 13). Самолеты АН-10 были заменены на ТУ-134. К весне 1973 г. практически все потери парка в СССР были восполнены. Развитие воздушного транспорта вызвало острую потребность в реактивных самолетах на коротких местных линиях, пригодных для эксплуатации на небольших грунтовых аэродромах. Такой самолет был создан в конструкторском бюро Яковлева – ЯК-40 (Шейнин, Козловский 1972, 20). Авиаторы МССР получили самолет ТУ-134 в 1971 г., а первые самолеты ЯК-40 появились в республике в 1972 г (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 26).

Вопрос о безопасности полетов в авиации никогда не снимался с повестки дня, но в те годы он встал особенно остро. 21 марта 1973 г. вышло Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по повышению безопасности полетов»[1]. В связи с этим, на основании распоряжения Первого заместителя министра гражданской авиации СССР А.И. Семенкова группой специалистов из министерства в период с 29 мая по 6 июня 1973 г. была проведена проверка хода выполнения плана организационно-технических мероприятий по повышению безопасности полетов в Мол-

[1] ANRM, F. 3266, inv. 1, d. 259, f. 7.

давском управлении гражданской авиации. В Национальном архиве Республики Молдова сохранились документы освещающие результаты работы этой группы. Один из документов уместно привести в данной работе. Он составлен в июне 1973 года и подписан группой специалистов Министерства гражданской авиации СССР:

«Справка по результатам проверки Молдавского управления гражданской авиации

Руководство управления и командно-руководящий состав предприятий проделали определенную работу по обеспечению безопасности полетов.

Но состояние безопасности полетов в Молдавском управлении гражданской авиации еще не отвечает требованиям решения коллегии Министерства гражданской авиации СССР от 26 августа 1971 г. и 28 сентября 1972 г.

В управлении из года в год продолжают иметь место летные происшествия и предпосылки к ним. За период с 1963-1973 годы в управлении произошло 7 тяжелых летных происшествий и 27 поломок»[2].

Аэропорт-это сложное хозяйство. В него входят десятки различных служб, которые в той или иной степени участвуют в технологическом процессе работы гражданской авиации. От четкой, слаженной работы каждой службы зависит безопасность полетов. Важным звеном обеспечения безопасности полетов является служба по руководству движением самолетов. Диспетчер становится заметной фигурой в аэропорту. От его работы зависят сотни жизней людей (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 20). Из-за ошибки диспетчера 11 августа 1979 года произошла катастрофа под Днепродзержинском. Это была одна из крупнейших катастроф мира. Общее число погибших – 173 человека. В тот день столкнулись в небе два самолета ТУ-134. Первый Белорусского управления гражданской авиации, выполнявший рейс Ташкент-Минск. На борту лайнера было 84 человека, в том числе и 17 футболистов из известной в те годы команды «Пахтакор». Второй самолет Молдавского управления следовал из Челябинска в Кишинев, на борту 89 человек, в том числе шесть членов экипажа: Тараненко Алексей (командир корабля), Тарасенко Валентин (второй пилот), Бутырский Владимир (бортинжинер), Иващенко Анатолий (штурман), бортпроводники – Балан Мария и Гонца Александр. Самолет подлетал к Днепродзержинску, была сплошная облачность и летели строго выполняя указания диспетчера. К тому времени в этом воздушном секторе скопилось 28 самолетов – над городом пересекаются 14 воздушных трасс. Ситуация осложнялась тем, что в тот день собирался лететь к отдыхающему в Крыму Л. Брежневу К. Черненко, для которого с утра держали открытым один из эшелонов. Маршруты двух лайнеров пересеклись в 13 часов 35 минут по московскому времени. Ошибка произошла потому, что старший диспетчер отвлекся лишь на несколько секунд. Первым про катастрофу сообщил командир самолета АН-2, находившегося в том районе. Он увидел как летели в воздухе части самолета, вещи, люди. Молдавский ТУ-134 врезался под углом 95 градусов в белорусский лайнер. Ничто не могло предотвратить трагедию: оба самолета шли в облаках, пилоты не имели возможности визуально обнаружить друг друга и отвернуть в сторону. Трагедия произошла в субботу, но лишь во вторник в белорусских и молдавских республиканских газетах появились соболезнования. Центральные газеты отмалчивались и только 18 августа газета «Советский спорт» поместила заметку ТАСС о прошедших в Ташкенте похоронах футболистов команды «Пахтакор».

Правительственная комиссия установила, что в столкновении повинны диспетчеры службы контроля воздушного движения Харьковской зоны, в ведении которой был воздушный узел Днепродзержинска. Через девять месяцев состоялся суд, на скамье подсудимых оказались диспетчеры Жуковский и Сумской. Каждого приговорили к 15 годам лишения свободы (Запорожец 2004, 427).

В заключении необходимо отметить, что развитие советской гражданской авиации, частью которой была гражданская авиация МССР, в середине прошлого века было связано с внедрением в авиационную технику реактивных двигателей. Для воздушного транспорта наступила эпоха реактивных самолетов. Именно в те годы был заложен фундамент новой материально-технической базы гражданской

[2] ANRM, F. 3266, inv. 1, d. 259, f. 7.

авиации. Быстрыми темпами возрастали количество воздушных линий и дальность пассажирских перевозок. Авиаторы МССР в тот период получили новые комфортабельные самолеты, что открыло реальную возможность осуществлять воздушные сообщения как за пределы республики, так и на местных линиях. В шестидесятые годы прошлого века были организованы регулярные полеты в города республики: Кахул, Вулкэнешты, Чадыр-Лунга, Леова, Бэлць, Каменка, Сорока (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 13). Воздушный транспорт стал массовым. С ростом числа авиаперевозок число авиакатастроф и количество жертв стало расти. В советское время подобные случаи тщательно скрывались и информацию о трагических происшествиях на воздушном транспорте, происходивших в те далекие годы, можно получить только в наши дни.

Внедрение реактивной техники затронуло сотни предприятий, сотни тысяч людей, заставило изменить многие технологии. Главная задача, которую необходимо было решить в тот период – обеспечение безопасности полетов. Именно это было наиболее важным в годы введения в гражданскую авиацию реактивных самолетов.

Библиография

Виноградов, Пономарев 1991: Р. Виноградов, А. Пономарев, Развитие самолетов мира (Москва 1991).

Запорожец 2004: В. Запорожец, Крылья Молдовы (Кишинев 2004).

Ермолаев, Фрейдлин 1983: Е. Ермолаев, И. Фрейдлин, Горизонты авиаторов Молдавии (Кишинев 1983).

Муромов 2004: И. Муромов, 100 великих авиакатастроф (Москва 2004).

Шейнин, Козловский 1972: В. Шейнин, В. Козловский, Проблемы проектирования пассажирских самолетов (Москва 1972).

Якубович 2001: Н. Якубович, Все самолеты О. Антонова (Москва 2001).

Unele considerente privind cele mai mari catastrofe din istoria aviaţiei civile

Rezumat

Catastrofele aviatice sunt un fenomen, în jurul cărora apar cele mai diverse zvonuri. În mod special, acestea se referă la catastrofele aviatice de proporţii, din perioada sovietică. Astfel de informaţii erau trecute la compartimentul „strict secret” şi erau cunoscute numai de specialiştii din domeniu. Scopul acestui articol este de a depista, în baza materialelor de arhivă şi literatura de specialitate, şi informa despre cele mai mari catastrofe aviatice din perioada sovietică în RSSM.

Data about several biggest air crushes from the history of civil aviation

Abstract

Air crushes are among the phenomena surrounded by most rumors. They refer especially to large proportions air crushes from the soviet period. This information was classified as „top secret” and was known to the specialists from the field only. The aim of this article is to elucidate, based on archival documents and special literature, and inform about the most important air crushes from the Moldavian SSR in the soviet period.

01.03.2010

Ольга Щипакина, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989, 121А, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова

ACTIVITATEA MEŞTERILOR-GIUVAIERGII DIN MOLDOVA ÎN ANII '70-'80 AI SECOLULUI XX (în baza Fabricii de bijuterii din Chişinău)[1]

Liliana Condraticova

Arta giuvaiergeriei face parte din artele denumite de Nicolae Iorga „arte minore", sintagmă validată de echivalentele sale din limba franceză – „arts mineurs", italiană – „arti minori", engleză – „minor arts" sau germană – „Kleinkunst". Conform opiniei cercetătorului Mihai Gramatopol, traducerea corectă şi adecvată ar fi cea de „arte mici" (Gramatopol 1991, 8). Dicţionarul de estetică defineşte termenul de „miniaturale" prin „*caracter al operei de artă constând nu atât în micşorarea proporţiilor, în reducerea la minor a dimensiunilor obişnuite, cât mai mult în recursul la finețe, la gingăşie, la rafinament*" (Dicţionar 1972, 228). În afară de podoabe, în categoria artelor minore sunt incluse gliptica, sticlăria, monedele, toreutica, fildeşurile, statuetele de bronz şi cele de teracotă, bijuteriile fiind o expresie strălucită de îmbinare armonioasă între materie, tehnică, profesionalism şi funcţionalitate. În procesul de descriere exhaustivă a unei bijuterii, uităm sau omitem faptul că ea este rodul fanteziei creatoare, al muncii asidue a meşterului bijutier, care tinde să fie apreciată opera şi creaţia sa. Fiind o fire romantică, bijutierul în mod conştient ne conduce spre farmecul podoabelor, subliniind că pietrele preţioase sunt aidoma muzicii, iar metalul nobil poate fi comparat cu dansul – vals, tangou, bolero –, care, fiind asociate armonios, prezintă o operă de artă exuberantă, graţioasă şi profund semnificativă. În aşa fel, constatăm că, confecţionarea podoabelor ţine de activitatea specialiştilor din domeniul artelor decorativ-aplicate de o performanţă notorie, capabili să îndeplinească toate operaţiile tehnologice începând cu proiectarea schiţei şi realizarea bijuteriilor. Anume din aceste motive activitatea bijutierilor, procesul dificil de devenire şi posibilitatea aprecierii, necesită o analiză mai desfăşurată, ceea ce se şi propune în demersul nostru. Cu atât mai mult cu cât, graţie materiilor prime scumpe utilizate, odată ieşite din uz sau demodate, bijuteriile riscă să fie retopite, vândute sau pierdute, sărăcind evident patrimoniul artistic al ţării, deşi unele bijuterii reprezintă un unicat, un exemplu elocvent privind tradiţiile de dezvoltare ale artei decorativ-aplicate din Moldova şi portul podoabelor într-o anumită perioadă istorică.

Menţionăm din start că meşterul care lucrează cu metalele şi pietrele preţioase este numit ***giuvaiergiu*** sau ***bijutier***, aurar, argintar, orfevru. N. Iorga foloseşte pentru desemnarea meşterilor care lucrau metale preţioase (argint) termenul de ***argintar***, iar pentru cei care lucrau aurul – termenul de ***zlătar***, preluat din slavonă şi care semnifică acelaşi lucru ca şi ***orfevru*** (Iorga 1927, 118). Se consideră că prima menţiune privind arta prelucrării metalelor datează cu anul 1346, când este atestat un „aurifaber" (zlătar) din Transilvania (Simion 1990, 18). Existenţa tradiţiilor locale puternice în orfevrăria din Moldova este confirmată documentar, mai ales prin prezenţa meşterilor de pe timpul lui Ştefan cel Mare (Dobjanschi, Simion 1979, 89). În sec. XV-XVI se menţionează şi primele specializări în arta incrustării perlelor pe diverse obiecte de metal preţios şi în cea a confecţionării salbelor de perle (desemnate până nu demult prin termenul *mărgăritare*). Aceşti meşteri poartă denumirea de *măngănari* sau *giuvaiergii*, primul fiind menţionat în anul 1578 Fiera măngănarul din Bucureşti (Olteanu, Şerban 1969, 105). N. Iorga delimitează meseriaşii care lucrau metalele nobile, prezentând următoarea clasificare: **aurari**, **argintari**, **zlătari,** cărora li se mai zice **cuiungii**, şi, deşi toţi lucrează cu metale nobile şi pietre scumpe, se deosebesc după statut, funcţii şi posibilităţi. Pentru a-i pedepsi pe „*cei ce vor căde în vină pentru schimbatul aurului, argintului şi a altor giuvaieruri este cuiungi-başa*" (*cuiungi-başa* sau *giuvaiergi-başa*), care-i supraveghează (Iorga 1927, 153), în funcţia căruia mai intra asigurarea membrilor breslei cu materii prime şi condiţii de lucru, reglementarea conflictelor etc.

[1] Informaţiile şi imaginile cu privire la activitatea FB din Chişinău au fost oferite de către directorul Valentin Sunţov (august 2008), pentru care îi exprimăm toată gratitudinea noastră.

În aşa fel, succinta relatare privind activitatea orfevrilor în spaţiul românesc, ne permite să afirmăm că în Moldova meseria de prelucrare artistică a metalului era profesată de un grup restrâns de specialişti, care lucrau la comandă pentru mănăstiri, curtea domnească sau boierime. Specializarea contemporană, în funcţie de specificul meseriei, se prezintă în felul următor: designeri, emailieri, bijutieri, ştanţieri, medalieri etc. şi găseşte similitudini cu specializarea din breslele medievale de profil: aurari, argintari, zlătari, cercelari, mângănari. De menţionat, că meseria de bijutier nu era accesibilă tuturor, ci constituia dreptul exclusiv al unui număr restrâns de persoane, drept, care nu era înstrăinat şi care se moştenea din tată în fiu. Total diferită se prezintă situaţia la mijlocul secolului XX, bijutierul aflându-se în condiţii dificile de lucru, impunându-i-se limite stricte în activitatea artistică. Industrializarea şi automatizarea ramurii a înlesnit evident munca meşterului, dar, pe de altă parte, a dus la producerea în serie a unor articole lipsite de individualitate, cantitatea fiind cea care conta, şi nu calitatea şi eleganţa. Abia la hotarul sec. XX-XXI bijutierul din Republica Moldova obţine libertatea de creaţie, deşi restrânsă deja de posibilităţile economice.

Specificul anilor ’70-’80 constă în interzicerea activităţii meşterilor particulari şi reglementarea de stat în domeniul industriei de bijuterii, reducerea considerabilă a numărului atelierelor de bijuterii, închiderea majorităţii bisericilor din ţară – comanditari principali ai inventarului liturgic preţios, atenţia principală fiind axată pe restabilirea economiei RSSM după război, construirea uzinelor mecanice, transformarea republicii dintr-o regiune cu o economie preponderent agrară într-o republică industrială. Ca urmare, este semnalată lipsa de articole originale de orfevrărie, situaţie care rămâne practic neschimbată pe parcursul primelor decenii postbelici. Este perioada constituirii artei sovietice a bijuteriilor, cu forme şi stiluri noi, fiind definitivate două direcţii prioritare:

- crearea bijuteriilor unicale, la comandă, pentru anumite cercuri de elită, din materii prime nobile – aur, platină, pietre preţioase, perle veritabile;
- producerea podoabelor simple, accesibile şi funcţionale, din materii prime ieftine, folosirea muncii mecanizate, a ştanţării şi tirajării.

Spre deosebire de anii ’60 ai sec. XX, podoabele anilor ’70 sunt de o diversitate mai mare, manifestată prin forme, motive decorative, tehnici de lucru, prelucrare artistică, care exemplifică individualitatea fiecărui meşter şi aspiraţiile artistice. Bijutierii combină cu succes profesionalismul cu materiile prime utilizate, dar activitatea lor se restrângea la folosirea argintului (cu aur se lucra în exclusivitate la fabricile unionale de bijuterii). Majoritatea bijutierilor din atelierele de giuvaiergerie din spaţiul sovietic nu aveau posibilitatea de a lucra cu aurul care, fiind maleabil şi plastic, aliat cu alte metale, permite crearea celor mai variate şi fantastice nuanţe de culori, ceea ce urmărim astăzi pe piaţa de bijuterii – aur roşu, roz, verzui. Bijuteriile confecţionate din argint, în cele mai dese cazuri, sunt monocrome, meşterii încercând folosirea argintului alb, oxidarea, brunarea şi emailarea ca procedee tehnologice de bază pentru a diversifica nuanţele de culori ale podoabelor.

Avântul semnalat în arta bijuteriilor este şi rezultatul interesului manifestat de către stat pentru dezvoltarea acestei ramuri de artă decorativ-aplicată, atitudine manifestată prin deschiderea a cca 30 de fabrici de bijuterii în spaţiul sovietic. În această ordine de idei, devine absolut necesară specificarea posibilităţilor de a obţine meseria de bijutier în anii ’70 ai secolului trecut, posibilităţi grupate de noi în următoarele categorii:

1. Analiza documentelor din arhiva Fabricei de bijuterii din Chişinău (FB Chişinău)[2] ne permite să constatăm că, la baza acestei întreprinderi a stat Atelierul de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău (1966-1972), în care au activat, preponderent, bijutieri evrei, ceea ce constituie mai bine de 67% (16,5% erau meşteri ruşi, 6,5% ucraineni şi 9,8% meşteri moldoveni). Astfel, una din posibilităţile de bază pentru a deveni bijutier era, cu certitudine, moştenirea din generaţie în generaţie, luând în consideraţie numele şi prenumele meşterilor care au activat la Chişinău în perioada interbelică şi în perioada vizată, tradiţie cu atât mai fermă în familiile de origine iudaică (meseriile artistice de confecţionare a bijuteriilor scumpe, a vestimentaţiei etc. erau dintotdeauna prerogativa meşterilor evrei). Era o posibilitate reală pentru autohtoni de a moşteni atelierul de giuvaiergerie sau meseria profesată, cu atât

[2] FB – Fabrica de bijuterii din Chişinău

mai mult cu cât cca 70,5% din meşterii acestui atelier erau originari din Moldova.

2. O altă posibilitate de a deveni bijutier consta în studierea meseriei în calitate de ucenic într-un atelier (posibilitate valabilă numai pentru mediul urban, unde erau plasate aceste ateliere), unii începând în calitate de ucenic la fabrica „Прогресс", deschisă în anul 1958, la întreprinderea „Весомерприбор" sau în cadrul Atelierului de confecţionare a articolelor de bijuterii din Chişinău. Totodată, presupunem că numărul ucenicilor nu era foarte mare, luând în consideraţie specificul acestei profesii şi categoria restrânsă de consumatori, situaţie exemplificată prin cei opt ucenici ai bijutierului atestaţi în anul 1925 (Ciobanu 1926, 438).
3. A treia posibilitate consta în obţinerea studiilor profesioniste la una din cele mai prestigioase şcoli de artă, aflată în Krasnoe Selo, Rusia. Odată cu fondarea FB, în anul 1972, la Chişinău sunt invitaţi specialişti, care au studiat prelucrarea artistică a metalului, precum modelierii Iuri Kupriuşin, Iuri Leonov ş.a. (din meşterii originari din Moldova numai Vasili Şochin a avut fericita posibilitate de a studia la Krasnoe Selo). Tot în acest context se înscriu meşterii care au studiat meseria în alte centre şi şcoli artistice, precum este cazul lui Alexei Marco (1935-1992), care a studiat prelucrarea fildeşului într-un atelier din Tobolsk, Rusia, şi a revenit în Moldova în anul 1973, Vladimir Vasilkov, care a devenit bijutier la una din cele mai renumite fabrici din domeniu din or. Ekaterinburg, Rusia (Nicorici 2008, 91-110).
4. La FB se deschide o sală metodică, unde pe parcursul câtorva luni erau instruiţi viitorii bijutieri, care au continuat lucrul iniţial ca ucenici, ajungând ulterior modelieri, bijutieri sau şlefuitori. Pe parcursul a 2-6 luni, în funcţie de aptitudinile profesioniste, ucenicul putea obţine calificarea de bijutier (confirmată ulterior prin obţinerea categoriilor I-VI, ultima fiind cea mai apreciată). Putem afirma cu certitudine că marea majoritate a bijutierilor, care activează actualmente în sectorul particular din Republica Moldova, au studiat meseria la FB, acumulând profesionalism şi măiestrie în lucru, ceea ce le-a permis să deschidă ateliere proprii şi să profeseze individual meseria de giuvaiergiu.
5. După 1973 la Chişinău se deschid şi atelierele de giuvaiergerie ale Fondului Plastic al Uniunii Artiştilor Plastici din Moldova, unde, în diferite perioade de timp, lucrează Ovidiu Alexeenco (n. 1935), Alexei Marco, Gheorghe Cojuşnean (n. 1946), Vladimir Kalaşnikov (n.1946), Vladimir Vasilkov ş.a., care conlucrau cu meşterii de la fabrică la capitolul de utilaj performant sau tehnologii avansate. De menţionat, că marea majoritate a acestor meşteri sunt autodidacţi, parcurgând tainele meseriei independent, precum meşterul popular Ovidiu Alexeenco, Vladimir Kalaşnikov (Кондратикова 2009, 145-148) şi Gheorghe Cojuşneanu, ultimul avându-l ca dascăl pe A. Marco.

Constatăm, astfel, că meseria de bijutier prezintă câteva specializări, legate de procesul tehnologic, care include toate operaţiile de la topirea metalului (aur, argint, platină, alamă, cupru etc.) până la finisarea şi comercializarea articolului de bijuterii prin intermediul saloanelor.

Dat fiind faptul că în anii '70-'80 ai sec. XX bijutierii funcţionau, în fond, în cadrul FB din Chişinău, este şi cazul de a analiza activitatea acestor meşteri, FB prezentând o continuare a tradiţiilor din domeniul artei autohtone decorativ-aplicate. Ca urmare a deciziei conducerii „Ювелирпром"-ului în anul 1972 la Chişinău a fost fondată Fabrica de bijuterii („Кишиневский ювелирный завод – КЮЗ"), primul director fiind desemnat Valentin Sunţov (n. 1936, Ucraina). Tânărul director abia împlinise vârsta de 35 de ani şi iată cum relatează el însuşi primele impresii la intrarea sa

1. Bijutierii Fabricii de bijuterii din Chişinău.

Specializările bijutierului

Specializarea	Particularităţile
Bijutier-cizelator	Realizează operaţia de şlefuire finală a suprafeţei piesei prin intermediul pastelor de şlefuire, a postavurilor sau a cercurilor de fetru. Articolul verificat, cântărit, este supus marcării şi aplicării titlului corespunzător.
Bijutier-emailier	Placarea podoabelor, insignelor, cupelor decorative cu email de diferite tipuri: incolor, transparent, monocrom sau policrom.
Bijutier-gravor	Gravarea artistică a articolelor de bijuterii prin intermediul acelor de gravare de mărimi şi dimensiuni diferite. O varietate aparte prezintă gravarea pietrelor preţioase (agat, carneol, sard etc.), cunoscută sub termenul *gliptica*.
Bijutier-montator	Montarea şi fixarea inserţiilor de pietre scumpe în articolele de bijuterii, cunoaşterea tipurilor de montare a pietrelor.
Bijutier-şlefuitor/ faţetator de pietre preţioase	Faţetarea pietrelor prezintă procesul de acordare a formei necesare (geometrică sau asimetrică) în corespundere cu mărimea şi menirea pietrei, cele mai solicitate fiind *briliant*, *pandeloque*, *baghette*, *fancy-cute* etc.
Bijutier-ştanţier	Confecţionarea bijuteriilor prin intermediul unor matrice sau poansoane special elaborate, forma inversă de ceară sau cauciuc.
Bijutier-turnător	Specializat în topirea şi turnarea aliajului de metal preţios în forme speciale pentru obţinerea bijuteriilor.
Designer/modelier (Secţia de pictori)	Elaborarea schiţelor şi modelelor noi de bijuterii, aprobate la *Consilii artistice*, tirajate, confecţionate în partide experimentale sau în exclusivitate.
Marketolog (Secţia de marketing)	Investigarea cererii şi necesităţii pieţei interne/externe privind anumite categorii de bijuterii, predelecţiile faţă de culori, forme şi simboluri, conlucrarea cu designerii în vederea elaborării bijuteriilor solicitate.
Tehnolog	Analiza şi descrierea operaţiilor tehnologice legate de aliajul metalic utilizat, normele de lucru, calitatea metalului şi a inserţiilor de pietre, posibilităţile de elaborare a bijuteriei în baza schiţei propuse de designer etc.

în funcţie: „*Fabrica din Chişinău fusese deschisă în baza atelierelor particulare din sectorul Râşcani, de pe strada Carmanov, 24. Atelierele se aflau într-un demisol, în condiţii extrem de dificile de activitate. La 30 septembrie 1972, când am intrat în atelier, am găsit doar câteva strunguri vechi, de lemn... un sector de „topire a metalului" cu o singură lingotieră. În sectorul de modelieri lucra un pictor pe nume Fred Taxir, iar în sectorul de polizare şi finisare – unica femeie-bijutier Teslaru Liuba"* (arhiva personală V. Sunţov)[1]. Împreună cu noul şef al secţiei cadre V. Mandrâca, directorul V. Sunţov a selectat cadre autohtone pentru fabrică, care au fost delegaţi la studii pentru specializare timp de două luni la întreprindere similară din Odesa. Din prima serie au făcut parte vreo 15-20 de persoane care s-au întors cu lucrul la FB din Chişinău, inclusiv câteva domnişoare, doritoare de a însuşi această măiestrie – Olga Evodianova (n. 1949, reg. Tambov, Rusia), Galina Oceakovskaia (n. 1954, Odesa, Ucraina) ş.a. Noilor specialişti li s-au creat condiţii optime de lucru – procurate strunguri noi, automatizate, precum utilajul „Armalinder", dar la care nu ştia nimeni să lucreze şi necesita instruirea meşterilor, au fost aduse mese speciale de lucru pentru bijutieri. A fost deschis un sector de montare a bijuteriilor în frunte cu montatorul Monea Burac. Astfel, începând cu anul 1973 putem vorbi despre o veritabilă FB, căreia i s-a acordat categoria a VI-a conform clasificării „Ювелирпром"-ului, cea inferioară din toate fabricile din spaţiul sovietic. În primul deceniu a fost fondat sectorul de prelucrare a pietrelor naturale şi de faţetare, unde pe parcursul anilor lucrau cca 70-100 de meşteri. FB se dezvolta repede, în 1982 ajungându-se la 420 de bijutieri (cu excepţia administraţiei, inginerilor şi tehnologilor), iar volumul de producere în 1982 constituia 24 mln ruble sau 120-130 mln ruble anual în preţuri angro (arhiva V. Sunţov). Deja în anul 1983 la FB funcţionau cinci sectoare cu 159 profesionişti calificaţi.

În lipsa unui birou artistic performant era imposibilă participarea FB din Chişinău la concursuri şi expoziţii unionale în domeniul artei decorativ-aplicate. Bijuteriile confecţionate de meşterii din RSSM se deosebeau evident de cele realizate la fabricile cu tradiţii seculare şi meşteri profesionişti. Vizitând una din expoziţiile cu vânzare de bijuterii, desfăşurate anual la Moscova în Casa Armatei So-

vietice (ЦСКА) şi organizate de „Ювелирпром", V. Sunţov ajunse la concluzia că FB din Chişinău nu are cu ce se prezenta la asemenea evenimente, sectorul de modelieri fiind extrem de slab. În căutare de meşteri, pictori şi bijutieri profesionişti, directorul ajunge la Sverdlovsk (în prezent Ekaterinburg), unde îl convinge pe Vladimir Vasilkov (1941, Ekaterinburg - 1995, Chişinău) să vină la fabrica din Chişinău. Ultimul, pe parcursul a patru ani activează ca pictor-bijutier principal, modelele sale fiind în permanentă căutare la consumatorul capricios chiar şi la începutul secolului XXI. Din Krasnoe Selo au fost chemaţi la lucru pictorii Iuri Leonov, Iuri Kupriuşin şi alţii. De la bun început la fabrică se lucra numai cu aur, abia la finele anilor '70 V. Sunţov încearcă confecţionarea bijuteriilor din argint, aliaje metalice nepreţioase, foloseşte pietre fine şi ornamentale deopotrivă cu gemele preţioase, ceea ce diverisifică evident sortimentul şi făcea podoabele mai accesibile. Deja în anul 1974 au fost elaborate cca 118 de modele noi de bijuterii, iar în 1975 – 145 de modele, în 1976 sunt elaborate 57 de modele noi, care erau aprobate în mod obligatoriu la Consiliul artistic al Asociaţiei industriei de bijuterii (Союзювелирпром).

Este evident că, fără schiţă sau proiect, crearea unor capodopere în arta giuvaiergeriei este imposibilă, de unde rezultă că designul, arta şi industria confecţionării articolelor de bijuterii posedă afinităţi semnificative având scopuri comune. Designerul trebuie să posede cunoştinţe fundamentale privind procedeele de proiectare a unei bijuterii şi cele tehnologice de confecţionare, să demonstreze disponibilitate faţă de inovaţiile tehnologice (materii prime sau tehnici). Designerii sunt acei meşteri-bijutieri care ar prognoza anumite predilecţii pentru portul podoabelor într-o perioadă de timp, ei „*dictând*", în mare măsură, moda bijuteriilor, forma, culoarea pietrelor şi a metalului preţios utilizat. Pentru a facilita circuitul de idei şi comunicarea profesională, actualmente se organizează în permanenţă expoziţii de specialitate, care permit specificarea tendinţelor artistice, studierea pieţei, dar şi aprecierea creaţiilor artistice ale tinerilor bijutieri şi a noilor opere ale caselor de bijuterii. Designul în arta naţională a giuvaiergeriei se află la începuturile dezvoltării sale, având perspective frumoase, ocupând, cu speranţă, o poziţie favorabilă deopotrivă cu designul mobilei, vestimentaţei etc.

2. Primul Birou de marcare din Chişinău şi directorul fabricii V. Sunţov.

Articolele create de bijutierii contemporani sunt rezultatul fanteziei creatoare fără margini, unele având conotaţie etnografică, altele reînviind elementele clasice sau promovându-le pe cele moderniste. Tendinţele artistice din anii '70-80, din contra, erau strict dictate de caracterul pragmatic al articolelor de podoabă, de uniformitatea lor, de stocul enorm depozitat la toate fabricile unionale. Dar şi în aceste condiţii dificile de constrângere a creaţiei, modelierii talentaţi au găsit modalităţi eficiente de a crea bijuterii care îi caracterizează, cu un farmec şi o frumuseţe deosebite, deşi, trebuie să recunoaştem, foarte multe schiţe temerare şi avangardiste nu au fost promovate de Consiliul Artistic, fiind admonestaţi autorii lor...

Modelele proiectate la fabrică parcurgeau o cale lungă, de la schiţă elaborată de modelier la discutare la Consiliul Artistic al FB. Şi numai după aprobarea definitivă la Consiliul Artistic Specializat al „Ювелирпром"-ului, bijuteriile erau eliberate în producere, iar concursurile organizate în permanenţă stimulau creaţia meşterilor autohtoni şi tendinţa de a proiecta articole frumoase şi originale. Condiţii optime pentru creaţie erau oferite meşterilor şi prin acordarea unei zile libere pe parcursul săptămânii – zi de creaţie independentă.

În anul 1983 FB a propus consumatorilor un sortiment bogat de articole de aur. Cerinţele crescânde ale consumatorilor dictau noi condiţii de muncă şi cereau articole moderne, cele mai uzuale tehnici rămânând a fi turnarea şi ştanţarea. Asociaţi în brigăzi de lucru, la fabrică activează cca 300 de muncitori. Productivitatea muncii în anul 1987 crescuse la 124,4 % (planul fiind de 112,2%). Astfel, în 1988 în componenţa FB erau 12 sectoa-

re, de bază şi suplimentare, şi anume: sectorul de confecţionare a bijuteriilor din aur cu titlul 583; sectorul de turnare, ştanţare; sectorul de confecţionare a bijuteriilor din aur cu titlul 375; sectorul de prelucrare şi faţetare a pietrelor scumpe; sectorul de utilaj; sectorul mecanic şi energetic etc. Elaborarea noilor modele din aliajele metalelor nepreţioase cu inserţii de granat, turcoază, corindon etc. ţine de sectorul de modelieri în frunte cu pictorul principal al fabricii Vladimir Fomin, preocupat de studierea pieţei privind articolele din aliaje metalice nepreţioase confecţionate prin metoda turnării. Acest sector mai avea misiunea (pentru anul 1988) de a elabora şi a confecţiona articole de aur în partide mici, de 50 de exemplare, cu inserţii nesolicitate de consumatori.

În salonul-magazin al FB erau comercializate articole de bijuterii confecţionate la FB din Chişinău şi din Federaţia Rusă, Ucraina, Bielorusia, Gruzia, Lituania, Letonia, Tadjikistan, Armenia, Estonia, Turkmenistan, iar articolele din Chişinău se vindeau cu succes în magazinele din toate republicile unionale. În perioada anilor 1988-1990 la FB din Chişinău se confecţionau şi articole cu corindon, fianit, cu sau fără inserţii de pietre ornamentale, granat, smarald, verighete cu titlul aur 583, articole cu diamante, email colorat, turcoază, pandantive de aur cu titlul 375, inele de căsătorie cu titlul 375 cu corindon, se efectua restaurarea bijuteriilor cu titlul 583 şi 375.

În conformitate cu *Programul Complex privind ridicarea calităţii producţiei fabricii de bijuterii din Chişinău* (elaborat în anul 1981), pentru următorii ani de activitate erau preconizate câteva măsuri importante: organizarea sectorului de studiere a pieţei privind articolele de giuvaiergerie; elaborarea tendinţelor în moda bijuteriilor pentru anii 1984-1985; elaborarea anuală a noilor modele de bijuterii; efectuarea unui control riguros al articolelor înainte de expoziţii pentru specificarea tendinţelor de dezvoltare în acest domeniu; realizarea bianuală a concursurilor celor mai reuşite modele de bijuterii; analiza anuală a activităţii fabricii pentru elucidarea neajunsurilor şi lichidarea defectelor; concursul pentru cel mai productiv sector de producere a fabricii şi controlul permanent al calităţii produselor. Cu regret, nu toate măsurile preconizate au avut efectul scontat, ceea ce şi contribuie la frecvente devieri în producerea bijuteriilor.

Calitatea şi eleganţa bijuteriilor confecţionate în primele decenii de activitate a FB sunt datorate spiritului creativ al modelierilor şi profesionalismului bijutierilor, atât originari din Moldova, cât şi cei invitaţi din alte republici. De fapt, purtăm bijuterii fără a cunoaşte cui îi datorăm frumuseţea în cauză, din care motiv vom menţiona cei mai iluştri bijutieri din perioada vizată. Printre cei mai recunoscuţi meşteri, care proiectează şi confecţionează bijuterii de aur, se plasează Viktor Alexeiko (1948, reg. Lugansk, Rusia - 2002, Chişinău), decorat în anul 2002 prin decretul preşedintelui RM cu medalia „Meritul civic”. Tot în anii ’70 ai sec. XX este angajat la FB bijutierul şi designerul Iuri Pavlov (1952, reg. Primorsk - 1996, Chişinău), schiţele căruia se folosesc cu succes şi actualmente pentru confecţionarea articolelor de bijuterii. Iuri Pavlov a activat şi în atelierele de bijuterii ale Fondului Plastic al Uniunii Artiştilor Plastici din Moldova, fiind meşter neîntrecut în tehnica de filigranare artistică. Din anul 1973 începe activitatea în calitate de meşter şlefuitor al pietrelor preţioase Vladimir Emanov (n. 1950, Ekaterinburg, Rusia) şi Vasili Şochin (n. 1947, r-nul Călăraşi), care pe parcursul anilor a lucrat în calitate de bijutier-montator de categoria a V-a şi modelier în sectorul experimental, precum şi Efim Şteinvarţ (n. 1949, Cernăuţi). Un alt bijutier cu renume poate fi numit pe drept cuvânt Alexandru Macarov (n. 1947, Chişinău), în cariera sa profesională obţinând categoria a VI-a, cea mai înaltă, iar bijuteriile proiectate de el emană căldură şi sunt actuale şi astăzi. După cum am menţionat anterior, mulţi specialişti au venit la FB după absolvirea celei mai prestigi-

3. Cercei, argint.

4. Pandantiv, argint, corindon albastru.

5. Cercei, aur, corindon roşu.

6. Inel, argint, lapis-lazulit.

7. Pandantiv, aur, crisopraz.

oase şcoli din domeniul artelor decorativ-aplicate, şcoala de artă de la Krasnoe Selo, printre care pictorul-modelier Iuri Kupriuşin (n. 1941, reg. Gorki, Rusia); Vladimir Ştin (n. 1954, reg. Kirov, Rusia), gravor de categoria a IV-a, pictor principal al sectorului de proiectare şi modelieri; bijutierul Valentina Garaşcenko (n. 1957, Kostroma, Rusia), modelierul şi gravorul de categoria a V-a Vasili Garaşcenco (n. 1953, Străşeni). Printre meşterii care au realizat o activitate fructuoasă în domeniul confecţionării bijuteriilor pot fi menţionaţi modelierul şi bijutierul de categoria a IV-a Anatoli Burgaz (n. 1951, reg. Kirovograd), care a studiat la Şcoala de arte „I. Repin" din Chişinău, specialitatea pictor; Tamara Burgaz (n. 1941, Râbniţa), bijutier-montator de categoria a IV; unul din cei mai renumiţi şlefuitori ai pietrelor preţioase Vladimir Emanov (n. 1950, reg. Ekaterinburg, Rusia); modelierul şi bijutierul de cea mai înaltă performanţă Vladimir Fomin (n. 1940, reg. Vladimir, Rusia), decorat cu ordinul „Veteran al muncii"; gravorul Vasili Voronţov (n. 1936, reg. Celeabinsk), care a studiat la Şcoala de arte din Krasnoe Selo, specialitatea prelucrarea artistică a metalelor; renumitul pictor-modelier Iuri Leonov, care mulţi ani se afla în fruntea Biroului Artistic al FB din Chişinău, decorat cu medalia „Om emerit" ş.a. În aşa fel, putem afirma cu certitudine că confecţionarea bijuteriilor în Moldova este în mod indispensabil legată de activitatea meşterilor orfevri, creaţia lor artistică şi păstrarea, pe cât este de posibil, a articolelor de bijuterii ca mostre elocvente privind evoluţia artei bijuteriilor în perioada vizată.

Succinta relatare privind activitatea meşterilor în cadrul FB, ne permite să concluzionăm că anii '70-'80 reprezintă dezvoltarea pe linie ascendentă a FB din Chişinău, folosind tradiţiile seculare ale artei naţionale decorativ-aplicate. FB, cu numeroase sectoare de prelucrare a pietrelor, montare, turnare, împletire a lănţişoarelor, era preocupată de confecţionarea modelelor elaborate de modelieri cu perspectivă. Şi, deşi produse în cantităţi impunătoare, aceste giuvaiere constituie mărturii elocvente privind existenţa industriei de bijuterii şi activitatea meşterilor în RSSM. Primul deceniu 1972-1982, datorat, în mare parte, activităţii primului director Valentin Sunţov, a fost destul de fructuos la capitolul deschiderea sectoarelor noi de activitate, folosirea tehnicilor de lucru şi a tehnologiilor avansate, proiectarea modelelor bijuteriilor de aur, instruirea specialiştilor şi formarea unei şcoli de bijutieri autohtoni. Perioada anilor 1982-1991 (director – regretatul Victor Osipov) a fost etapa de stabilire şi continuare a tradiţiilor artei sovietice decorativ-aplicate, cu două direcţii prioritare de dezvoltare. Dar deja la finele anilor '80 se simt schimbări în domeniul industriei bijuteriilor, cauza principală fiind trecerea de la economia planificată la economia de tranziţie, de unde, respectiv, şi situaţia extrem de dificilă a FB din Chişinău în anii 1990-1991.

Putem afirma cu certitudine că, în pofida caracterului său destul de conservativ, evoluţia în domeniul orfevrăriei autohtone este permanentă, ca şi dorinţa omului de înfrumuseţare şi forţa lui creatoare. Bijuteriile, fiind adevărate capodopere ale artei decorativ-aplicate, au dăinuit şi vor dăinui peste secole şi civilizaţii, ca mijloc de decorare, tezaurizare şi colecţionare, multe din ele aflându-se încă în aşteptarea cercetătorului său, fiind o mărturie incontestabilă a tendinţei civilizaţiei umane spre eleganţă şi frumuseţe eternă, constituind patrimoniul artistic al ţării noastre.

Bibliografie

Ciobanu 1926: Şt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1926).

Кондратикова 2009: Л. Кондратикова, Творчество народного мастера-ювелира Владимира Калашникова. In: Studia Universitatis, USM, nr. 4 (Chişinău 2009), 145-148.

Dicţionar 1972: Dicţionar de estetică generală (Bucureşti 1972).

Dobjanschi, Simion 1979: A. Dobjanschi, V. Simion, Arta în epoca lui Vasile Lupu (Bucureşti 1979).

Gramatopol 1991: M. Gramatopol, Artele miniaturale în antichitate (Bucureşti 1991).

Iorga 1927: N. Iorga, Istoria industriilor la români (Bucureşti 1927).

Nicorici 2008: L. Nicorici, Meşteri-bijutieri din Moldova în a doua jumătate a secolului XX. In: ARTA, IPC (Chişinău 2008), 90-110.

Olteanu, Şerban 1969: Şt. Olteanu, C. Şerban, Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu (Bucureşti 1969).

Simion 1990: V. Simion, Romanian Metalwork (Bucharest 1990).

L'activité des orfévres de Moldova pendant les années '70-'80 du XX-ém siécle (l'activité de la Fabrique de Bijoux de Chişinău)

Résumé

Dans cet article l'auteur parle sur les objets d'orfévrerie de Moldova du II-moitié du XX-ém siécle et présente les principales traites de l'orfévrerie nationale. L'accent principal est mis sur l'étude des années 1972-1991, plus particulièrement de l'activité de la Fabrique de Joaillierie (de Bijoux) de Chişinău. Les orfévres ont travaillés a la Fabrique de Joaillierie de Chişinău, que a été fondé en 1972. Les bijoux sont confectionnés par les spécialistes réputés comme V. Alexeiko, Iu. Pavlov, V. Vasilkov, V. Fomin etc., qui ont utilisés l'argent, l'or et les pierres précieux. Ils ont confectionné des différentes pendentifs et des colliers, des anneaux et des bracelets, des boucles d'oreille et des broches. Vu l'importance des bijoux comme objet de l'art et comme patrimoine historique, cet article présente beaucoup d'informations sur les métaux utilissés dans l'industrie des bijoux, la technique et à la technologie, les spécialisations (l'orfévre, le bijoutier et la bijoutière, le joaillier).

Liste de l'illustrations:

1. Les bijoutiers de la Fabrique de Bijoux de Chişinău.
2. Le prémier Bureau d'évaluation de Chişinău avec son prémier directeur V. Sunţov.
3. Des boucles d'oreilles, l'argent.
4. Pendentif, l'argent, le corindon bleu.
5. Des boucles d'oreille, l'or, le corindon rouge.
6. Anneau, l'argent, le lapis-lazuli.
7. Pendentif, l'or, le crisopraz.

Деятельность мастеров-ювелиров Молдовы в '70-'80-е гг. XX века (на примере Кишиневского Ювелирного Завода)

Резюме

В рамках данной статьи автор анализирует развитие ювелирного искусства Молдовы второй половины XX века и представляет ключевые особенности местного декоративно-прикладного искусства. Основное внимание уделяется декоративному искусству 1972-1991 гг., в частности, деятельности мастеров Кишиневского Ювелирного Завода, открытого в 1972 г. Ювелирные изделия создавались знаменитыми специалистами-мастерами В. Алексейко, Ю. Павлов, В. Васильков, В. Фомин и др., которые с успехом использовали серебро, золото и драгоценные камни. Они изготавливали различные кулоны и колье, кольца и браслеты, серьги и броши. Учитывая, что ювелирные украшения представляют ценные произведения искусства и культурного наследия страны, в данной статье представлены и некоторые сведения по использованию металлов в ювелирной промышленности, техника и технология изготовления, профессиональная специализация мастеров ювелиров.

Список иллюстраций:

1. Ювелиры Кишиневского Ювелирного Завода.
2. Первая Кишиневская Пробирная Палата и директор завода В. Сунцов.
3. Серьги, серебро.
4. Кулон, серебро, синий корунд.
5. Серьги, золото, красный корунд.
6. Кольцо, серебро, лазурит.
7. Кулон, золото, хризопраз.

05.02.2010

Dr. Liliana Condraticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD 2012, Chişinău, Republica Moldova

IMPACTUL TRANZIŢIEI DIN AGRICULTURĂ ASUPRA MODULUI DE VIAŢĂ ŞI DE PERCEPŢIE A REALITĂŢILOR SOCIALE DE CĂTRE LOCUITORII DIN MEDIUL RURAL
(rezultatele unei cercetări realizate în raionul Anenii Noi)

Octavian Zelinski

O examinare multilaterală şi obiectivă a modului şi nivelului de viaţă al locuitorilor din mediul rural de până la 1991 denotă că situaţia social-economică a locuitorilor din mediul rural din perioadă anterioară tranziţiei era mai puţin pozitivă decât se crede de obicei. Factori precum cozile şi distribuirea controlată, cu raţia, a bunurilor, diferenţele regionale în livrarea bunurilor de consum aveau un efect de inegalitate evidentă asupra distribuirii sărăciei în mediile urban şi rural, asupra bunăstării familiilor şi, respectiv, modului şi nivelului de viaţă al populaţiei de la sate. Cu toate acestea, inegalitatea şi stratificarea socială erau puţin pronunţate, iar procentul sărăciei rurale din perioadă anterioară tranziţiei era destul de mic, în comparaţie cu situaţia care a început să se formeze la mijlocul şi sfârşitul anilor '90. În plus, sistemul social-economic şi politic sovietic închis a favorizat păstrarea mentalităţii conservatoare, tradiţional specifice populaţiei rurale din ţara noastră, păstrând, pe de o parte, vii noţiunile de „sat", „familie", „mod tradiţional de viaţă" şi creând, pe de altă parte, o puternică legătură între populaţia rurală şi statul care era, în acelaşi timp, unicul angajator al numeroasei populaţii rurale, dar şi unicul mecanism de distribuţie a veniturilor şi de protecţie socială a lor. În Republica Moldova, inegalitatea în venituri şi sărăcia au început să crească spre sfârşitul anilor '80 - începutul anilor '90, exact înainte de lansarea oficială a tranziţiei. Extinderea diferenţelor şi inegalităţilor sociale, în următorul deceniu, este indiscutabilă, deşi nivelul şi tendinţele ei pentru anii de după căderea URSS pot fi estimate doar aproximativ, prin metode indirecte, din cauza inexistenţei unui studiu aprofundat al structurii veniturilor, cheltuielilor şi aprovizionării cu mărfuri de larg consum a gospodăriilor casnice[1]. În pofida deteriorării grave a condiţiilor de viaţă, în anii 1992-1996, sărăcia şi inegalităţile sociale au fost recunoscute de politicieni ca fenomen caracteristic societăţii – implicit şi cu precădere mediului rural – abia în anul 1997, când au fost prezentate primele cercetări asupra gospodăriilor casnice.

În anii 1991-1996, ţara a fost devastată de o gravă criză economică, colapsul a provocat majorarea masivă a preţurilor de consum, conflictul intern din 1992, inundaţiile din 1992 şi 1994, precum şi lipsa unor politici economice strategice, au avut un efect negativ major asupra agriculturii şi sectorului de prelucrare a produselor alimentare, fapt ce a atras după sine creşterea substanţială a ratei şomajului la sate. Această perioadă a fost caracterizată prin declinul brusc şi prelungit al PIB-ului – inclusiv *per capita* – creşterea remarcabilă a inegalităţii veniturilor. Deşi nu există informaţii exacte disponibile, se poate estima cu titlu de probă că în urma colapsului economic, hiperinflaţiei şi creşterii severe a inegalităţii, rata sărăciei per capita s-a majorat în această perioadă, până la 65-70% din totalul populaţiei ţării în anul 1995 şi chiar mai mult, conform unui studiu al Biroului PNUD pentru politici de dezvoltare (Republica Moldova 2005, 95). Colapsul catastrofal al sectorului de producţie este responsabil în cea mai mare parte pentru creşterea sărăciei în anii '90 şi perioada contemporană. Pe parcursul acestei perioade, totuşi, sărăcia s-a extins şi din cauza înrăutăţirii remarcabile a distribuirii veniturilor, a dispariţiei sistemului de distribuire mai mult sau mai puţin echilibrată a veniturilor, specific perioadei sovietice. Paralel, începând cu anul 1993, începe procesul masiv de privatizare în agricultură, realizat în etape: reorganizarea gospodăriilor agricole colective în societăţi pe acţiuni, divizarea patrimoniului lor în cote-părţi valorice, repartizarea absolut inechitabilă şi economiceşte ineficientă a lor locuitorilor din mediul rural – foştilor angajaţi ai respectivelor unităţi agricole, repartizarea lentă a cotelor-părţi de teren echivalent. Aceste procese au fost desfăşurate sub controlul

[1] Studiu efectuat anual de către Biroul Naţional de Statistică, relevând tendinţele în domeniul nivelului de viaţă al locuitorilor ţării.

administrativ-birocratic al fostelor elite săteşti, care au „vegheat" asupra tergiversării la maxim a procesului de repartizare a patrimoniului, dar şi a repartizării cât mai inechitabile a bunurilor şi averii gospodăriilor, fapt ce a favorizat accentuarea diferenţelor sociale la sate. Astfel, atât în oraşe, cât şi în sate, deopotrivă cu intelectualitatea sătească şi ţărănimea, se consolidează pătura socială a burgheziei, reprezentată atât de reprezentanţii fostelor elite de partid şi administrative[2] din epoca sovietică, cât şi, într-o oarecare măsură, de „noii îmbogăţiţi". Concomitent, se constituie şi se consolidează pătura socială a sărăcimii rurale, reprezentată de pensionari, şomerii rezultaţi în urma procesului de lichidare a gospodăriilor agricole, persoanele care, dintr-un motiv sau altul, nu aveau posibilitatea să practice agricultura în condiţiile date. Începând cu anul 1997, odată cu implementarea Programului Naţional „Pământ", locuitorii din sate devin, rapid şi masiv, timp de câţiva ani, „fermieri liberi" şi „proprietari" ai cotelor-părţi ale terenurilor anterior aparţinând gospodăriilor colective. Astfel, majoritatea populaţiei ţării – locuitorii mediului rural – altădată dependenţi de relaţiile de producţie specifice satului sovietic, au devenit brusc fermieri independenţi, ei înşişi producători şi comercianţi ai bunurilor agricole. Procesul de parcelare excesivă a exploatărilor agricole anterior consolidate – suprafaţa medie a unei cote-părţi de teren constituind cca 1,4 ha[3] – lipsa tehnicii agricole, imposibilitatea investirii de mijloace financiare în agricultură, lipsa unui interes real pentru această ramură din partea statului – nu au permis dezvoltarea unei agriculturi moderne la sat şi, drept rezultat, a condus la sărăcirea populaţiei rurale, la dispariţia interesului pentru agricultură, la stabilirea unor plăţi de arendă abuzive, ridicol de mici în favoarea ţăranilor, de către directorii întreprinderilor agricole mari, iar ulterior – la prăbuşirea preţurilor la terenuri[4] şi, ulterior, la reorientarea ţăranilor proprietari spre alte activităţi economice[5].

Transformările social-economice din sate, rezultate în urma reformelor din agricultură, au afectat într-o măsură importantă nivelul de viaţă – veniturile, structura bugetelor familiilor – dar şi modul de viaţă, relaţiile sociale la sate, mentalul colectiv al populaţiei rurale – percepţia de sine, relaţiile de familie, relaţiile interpersonale, raporturile profesionale etc. Ca rezultat, relaţiile interpersonale, profesionale, de familie, raporturile populaţiei rurale cu mediul politic au suferit transformări, al căror conţinut poate fi relevat pe calea urmăririi sociologice a proceselor.

Considerând că, pe lângă efectele economice obiective, indiscutabile, ale tranziţiei în agricultură asupra nivelului de dezvoltare social-economică a satelor, modului şi nivelului de viaţă al populaţiei rurale, trebuie de menţionat că o importanţă majoră, dar şi un caracter istoric indiscutabil o au şi urmările subiective, personale, ale procesului de reformă pentru fiecare locuitor de la sate, percepţia individuală a impactului acestor transformări. Astfel, în vederea elucidării impactului reformelor din agricultură din anii '90 asupra modului de viaţă şi de gândire al locuitorilor din mediul rural, am realizat o cercetare-interviu de teren la acest subiect. Cercetarea-interviu s-a desfăşurat în raionul Anenii Noi, în lunile noiembrie-decembrie 2008, în 22 de localităţi (21 localităţi rurale şi una urbană). Participanţi: 108 de respondenţi, reprezentând diferite medii de vârstă[6] şi categorii socio-profesionale. În calitate de unitate de observare serveşte fiecare persoană în parte, intervievată prin metoda autoînregistrării[7]. Astfel, a fost posibilă chestionarea unui număr destul de mare de respondenţi.

Practicile metodice utilizate de noi la pregătirea şi desfăşurarea anchetei au fost:

– Căutarea unui bun informator şi construirea chestionării în funcţie de poziţionarea sa faţă de obiectul cercetării. În acest context, am acordat prioritate persoanelor având un nivel înalt sau foarte înalt de studii – respectiv, gândire abstractă – care au putut să ne furnizeze informaţii corecte, conştientizate şi coerente

[2] Preşedinţii de colhozuri, sovhozuri, directorii de ferme etc.
[3] Conform datelor Biroului Naţional de Statistică.
[4] Odată cu intrarea în vigoare a prevederilor legale privind dreptul de a vinde şi cumpăra terenurile agricole – 1 ianuarie 2001.
[5] Ne referim, în primul rând, la plecarea în masă peste hotare, în căutarea unui loc de muncă.
[6] În proporţie de cca 95 la sută – persoane cu vârste ce depăşesc 35 de ani, vârstă ce le permite aprecierea comparativă a nivelului de viaţă şi a modului de gândire până, respectiv, după 1991 – în evoluţie dinamică.
[7] Răspunsurile sunt extrase din chestionarele pe suport hârtie, completate de respondenţii înşişi. Metoda dată de intervievare este utilizată, alături de interviurile prin metodele „faţă în faţă" şi „proxy" interviul (răspunsul la întrebări este oferit telefonic) de Biroul Naţional de Statistică, când este necesară intervievarea unui număr mare de respondenţi. Metoda în cauză – interviul prin autoînregistrare – poate fi utilizată pentru elucidarea unor aspecte importante ale istoriei imediate.

referitoare la obiectul cercetării. De asemenea, pornind de la ipoteza de lucru conform căreia tranziţia a produs unele schimbări în relaţiile sociale în mediul rural, în modul de viaţă, de gândire, de interacţiune între oameni, persoanele chestionate au fost rugate să-şi formuleze poziţiile şi atitudinile faţă de o întrebare sau alta în dependenţă şi strânsă legătură cu procesele de reformare a economiei şi agriculturii şi nu abstract.

– Abordarea unei atitudini, a unui mediu ce l-ar îndemna pe interlocutor la sinceritate. Astfel, anchetarea s-a desfăşurat cu susţinerea asistenţilor sociali ai primăriilor în cauză, ei (asistenţii sociali - n.p.) fiind anume acele persoane care, cunoscând şi soluţionând zi de zi problemele cu care se confruntă populaţia de la sate, constituie acel „catalizator" în generarea unei discuţii sincere şi dezinvolte (Descamps 2001, 336-337).

Întrebările au fost formulate astfel încât răspunsurile să fie cât mai simplu de oferit[8], dar şi să corespundă de o manieră cât mai precisă sarcinii formulate la demararea anchetei. Ele au cuprins atât domenii de interes social general, probleme ale comunităţii, cât şi domenii personale, ce ţin de relaţiile de familie, de atitudinea respondenţilor faţă de realităţile sociale ale satelor.

Întrebările-cadru au constituit primul compartiment al anchetei-interviu. Ele au avut menirea de a stabili datele generale privind respondenţii: sexul, vârsta, starea civilă, studiile, profesia şi perioada de timp în care intervievatul a activat în localitatea în care se află cu traiul.

Întrebări-cadru de natură socială generală:

Conform structurii pe sexe, femeile constituie 92 de respondenţi, iar bărbaţii – 16. Vârsta respondenţilor: 18-35 ani – 4 persoane, 35 de ani – vârsta de pensionare – 88 persoane, pensionari[9] – 16 persoane.

Stare civilă: căsătoriţi – 104 de persoane, necăsătoriţi/divorţaţi – 2 intervievaţi, nu s-au pronunţat – 4 persoane.

Copii: 0 – 5 persoane, 1 copil – 6 persoane, 2 copii – 63 de persoane, 3 copii – 17 persoane, 4 şi mai mulţi copii – 4 persoane, nedeclarat – 13 persoane.

Întrebări-cadru de natură profesională:

Studii: medii incomplete (8/9 clase) – 6 persoane, medii (10/11 clase) – 8 persoane, profesionale – 12 persoane, medii speciale (colegiu) – 41 persoane, superioare – 35 persoane, nu s-au pronunţat – 6 persoane.

Ca structură profesională, 16 dintre respondenţi sunt pensionari, 1 – şomer, 2 – practică activităţi individuale[10], 63 sunt angajaţi ai sectorului public[11], alte profesii[12] constituie 16 persoane, nedeclaraţi – 9, fără profesie – 1.

În selectarea intervievaţilor, am optat, alături de criteriile studiilor şi vârstei, pentru respondenţii ce au în spate un număr cât mai mare de ani lucraţi în agricultură sau în sat. Cauza este aceeaşi ca şi în cazul criteriului de vârstă – posibilitatea aprecierii în evoluţie dinamică a realităţilor şi mutaţiilor sociale produse în răstimpul propus în profil teritorial – localitatea unde activează. Astfel, 7 persoane au 1-5 ani lucraţi în sat, alte 6 persoane – 5-10 ani. Un număr de 21 persoane au de la 10 la 20 de ani, 63 de persoane au o vechime în muncă mai mare de 20 de ani, nu au declarat durata de activitate în sat 10 persoane.

Odată analizate rezultatele generale ale chestionării-cadru, vom purcede la relevarea rezultatelor propriu-zise ale interviului:

La aprecierea impactului reformelor din anii '90 asupra modului de viaţă şi a mentalităţii locuitorilor intervievaţi am optat pentru separarea în două categorii a întrebărilor, de natură a elucida problema în cauză, în întrebări:

- *generale* (referitoare la impactul reformelor şi procesului de tranziţie asupra satului, societăţii, mediului profesional – în viziunea intervievaţilor);
- *personale* (de natură a stabili impactul reformelor sociale asupra relaţiilor de familie, raporturilor interumane etc. – din nou la discreţia chestionaţilor).

Iată care sunt rezultatele anchetei pentru întrebările generale:

1. Cum credeţi, lichidarea colhozurilor, sovhozurilor şi împărţirea pământului ţăranilor au fost:

– evenimente pozitive – 16 persoane (inclusiv pensionari – 3, celelalte categorii socio-profesionale – 13);

[8] Fiind chiar propuse variante de răspuns.

[9] Femei – 59 de ani, bărbaţi – 62 de ani. Inclusiv persoanele care, atingând vârsta de pensie, continuă să lucreze.

[10] În domeniul agriculturii.

[11] Inclusiv pedagogi, medici.

[12] Inclusiv muncitoreşti.

– evenimente negative - 74 (inclusiv pensionari – 10, celelalte categorii socio-profesionale – 64);
– nu s-a schimbat mare lucru, toate au rămas pe vechi – 18 (inclusiv pensionari – 3, celelalte categorii socio-profesionale – 15).

Analizând datele obţinute la acest capitol, am constatat că aşteptările noastre referitor la aprecierea – pozitivă sau negativă – a caracterului acestei componente principale a reformelor nu s-au adeverit. Astfel, contra aşteptărilor, 68,5% dintre respondenţi au apreciat negativ fenomenul dat, această cifră fiind mult mai mică în cazul pensionarilor – doar 62,5% – şi mult mai mare în cazul persoanelor ce nu au atins vârsta de pensionare – 69,6%.

2. Care sunt urmările lichidării colhozurilor, sovhozurilor şi împărţirii pământului ţăranilor:

– dezvoltarea satului şi îmbogăţirea sătenilor – 9 persoane (inclusiv pensionari – 1, celelalte categorii socio-profesionale – 8);
– sărăcirea satului şi oamenilor, îmbogăţirea câtorva persoane mai cu iniţiativă – 82 persoane (inclusiv pensionari – 12, celelalte categorii socio-profesionale – 70);
– nu s-a schimbat mare lucru, toate au rămas pe vechi, cine ştie să se descurce – se descurcă şi acum – 17 persoane (inclusiv pensionari – 3, celelalte categorii socio-profesionale – 14).

3. În ultimii 20 de ani, satul în care trăiţi:

– a devenit mai frumos, mai amenajat – 31 persoane (inclusiv pensionari – 7, celelalte categorii socio-profesionale – 24);
– e mai murdar, mai nearanjat, nimeni nu are grijă de clădiri, drumuri – 38 persoane (inclusiv pensionari – 6, celelalte categorii socio-profesionale – 32);
– nu s-a schimbat mare lucru, toate au rămas pe vechi – 39 persoane (inclusiv pensionari – 3, celelalte categorii socio-profesionale – 31).

4. Cum s-au schimbat în ultimii 20 de ani, relaţiile între generaţii (bătrâni-tineri, părinţi-copii):

– s-au schimbat în bine, oamenii se respectă între ei – 6 persoane (inclusiv pensionari – 1, celelalte categorii socio-profesionale – 5);
– s-au schimbat în rău, tinerii nu sunt respectuoşi, copiii nu-şi stimează părinţii – 65 persoane (inclusiv pensionari – 9, celelalte categorii socio-profesionale – 56);
– nu s-au schimbat foarte tare – 37 persoane (inclusiv pensionari – 6, celelalte categorii socio-profesionale – 31).

5. Cum s-a schimbat în ultimii 20 de ani, atitudinea oamenilor faţă de muncă:

– s-a schimbat în bine, oamenii respectă munca ca înainte – 16 persoane (inclusiv pensionari – 1, celelalte categorii socio-profesionale – 13);
– s-a schimbat în rău, nimeni nu mai stimează munca în ultimul timp – 69 persoane (inclusiv pensionari – 12, celelalte categorii socio-profesionale – 57);
– nu s-a schimbat foarte tare – 23 persoane (inclusiv pensionari – 3, celelalte categorii socio-profesionale – 20).

Întrebările de natură *particulară* au avut drept scop elucidarea impactului transformărilor social-economice din sate asupra relaţiilor de familie, relaţiilor interpersonale, veniturilor familiale etc. – pentru fiecare intervievat.

În ultimii 20 de ani (din 1990 şi până în prezent), cum s-a schimbat viaţa dumneavoastră?

1. Câştigurile şi nivelul de viaţă (luaţi în calcul: salariul, alte venituri, locuinţa, alimentaţia, îmbrăcămintea etc.):

– au crescut – 15 persoane (inclusiv pensionari – 1 , celelalte categorii socio-profesionale – 14);
– au scăzut – 49 persoane (inclusiv pensionari – 8, celelalte categorii socio-profesionale – 41);
– au rămas cam aceleaşi – 30 persoane (inclusiv pensionari – 3, celelalte categorii socio-profesionale – 27).

2. Profesia pe care o aveţi[13]:

– îmi place la fel de mult ca în tinereţe – 25 persoane;
– lucrez şi eu ca să pot trăi – 28 persoane;
– aş pleca peste hotare, profesia mea nu-mi permite să trăiesc – 21 persoane;
– nu s-au pronunţat – 8 persoane.

3. Relaţiile în familie (cu soţul-soţia, copiii):

– au devenit mai sincere, mai apropiate – 16 persoane;

[13] Întrebare doar pentru cei care lucrează.

– au devenit mai reci, aşa-i viaţa acum, mulţi din membrii familiei sunt plecaţi peste hotare – 35 persoane;
– au rămas cam aceleaşi – 39 persoane;
– nu s-au pronunţat – 4 persoane.

4. Relaţiile cu rudele, prietenii, vecinii, consătenii:

– au devenit mai sincere, mai apropiate – 11 persoane;
– au devenit mai reci, bazate pe bani, pe invidie – 49 persoane;
– au rămas cam aceleaşi – 33 persoane;
– nu s-au pronunţat – 1 persoană.

5. Relaţiile cu puterea locală din sat:

– suntem înţeleşi şi ajutaţi de primar, administraţia locală – 51 persoane;
– relaţiile s-au înrăutăţit, se bazează pe corupţie, era mai bine cândva – 10 persoane;
– au rămas cam aceleaşi – 31 persoane;
– nu s-au pronunţat – 2 persoane.

6. Cum s-a schimbat atitudinea Dvs. faţă de politică în ultimii ani[14]:

– e mai bine acum, sunt multe partide, poţi alege – 9 persoane (inclusiv pensionari – 0, celelalte categorii socio-profesionale – 9);
– e mai rău, partidele şi politicienii spun minciuni, nu mai ai încredere în nimeni, nimeni nu poartă răspundere – 80 persoane (inclusiv pensionari – 12, celelalte categorii socio-profesionale – 68);
– nu s-au pronunţat – 5 persoane (inclusiv pensionari – 0, celelalte categorii socio-profesionale – 5).

7. În ultimii ani, timpul meu liber faţă de perioada sovietică este:

– am mai mult timp liber – 7 persoane;
– am mai puţin timp liber – 62 persoane;
– nu văd vreo schimbare – 24 persoane;
– nu s-au pronunţat – 1 persoană.

Bibliografie

Republica Moldova 2005: Republica Moldova: politici de creştere economică, creare a locurilor de muncă şi reducerea sărăciei (Chişinău 2005).

Descamps 2001: Fl. Descamps, L'historien, l'archiviste et le magnétophone. De la constitution de la source orale à son exploitation (Paris 2001).

L'impact de la transition dans l'agriculture sur la façon de vie et la perception des réalités sociales par la population rurale (les résultats d'une recherche effectuée dans le district Anenii Noi)

Résumé

Un examen complet et objectif de la manière et le niveau de vie des résidents des régions rurales de Moldova jusqu'en 1991 montre que la situation sociale et économique des populations rurales dans la période qui a précédé la transition a été moins positive qu'on le pense habituellement. Cependant, l'inégalité et la stratification sociale a été moins prononcée, et le pourcentage de la pauvreté rurale dans la période antérieure à la transition a été plutôt faible en comparaison avec la situation qui a commencé à se former dans le milieu et la fin des années 90. En outre le système socio-économique et politique soviétique fermé qui a favorisé le maintien de la mentalité conservatrice, spécifiques de la population rurale traditionnelle dans notre pays, de préserver, d'une part, vivre les concepts de «village», «famille», «la vie traditionnelle» et créer, d'autre part, un lien solide entre la population rurale et l'Etat qui était à ce moment là dans le même temps, le seul employeur de son importante population rurale, et le seul mécanisme de répartition des revenus et la protection sociale pour eux. Considérant que, outre l'effet objectif, économique, incontestable, de la transition dans l'agriculture sur le niveau de développement socio-économique des villages, et comment le niveau de vie des populations rurales, le processus de réforme a eu une importance majeure, incontestable apartient aux conséquences subjectives, personnelles, pour chaque habitant des villages, pour la perception individuelle de l'impact de ces changements. Ainsi, pour élucider l'impact des réformes dans l'agriculture en 90 ans sur la façon dont la vie et la pensée des gens des régions rurales, nous avons effectué un sondage-recherce par entretien sur le terrain à ce sujet. L' entrevue a éte tenue dans le district Anenii Noi au cours de Novembre-Décembre 2008, dans 22 localités (1 urbaine et 21 localités rurales). Par-

[1] Faţă de perioada sovietică.

ticipants: 108 répondants (dont 95 pourcents représentent les personnes de 35 ans et plus, ayant, par conséquent, la possibilité de faire une comparaison pertinente entre le période d'avant et d'après 1991), représentant differents groupes d'âge et catégories socio-professionnelles. En tant q'unité d'observation sert chaque personne interrogée par la méthode de l'autoenregistrement.

Влияние переходного периода в сельском хозяйстве на жизнь и восприятие социальной реальности сельских жителей (результаты исследования, проведенного в районе Анений Ной)

Резюме

Всеобъемлющее и объективное изучение уровня жизни жителей сельской местности до 1991-го года доказывает, что социально-экономическое положение сельских жителей в допереходный период было менее позитивной, чем это обычно считается. Тем не менее, неравенство и социальное расслоение были менее выраженными, и процент бедности в сельских районах в период, предшествующий переходному периоду, был довольно мал по сравнению с ситуацией, которая начала формироваться в середине и конце 90-х. Кроме того, закрытая социально-экономическая и политическая система Советского Союза благоприятствовала поддержанию консервативного мышления, традиционного для сельского населения нашей республики, сохранению, с одной стороны, таких понятий, как «село», «семья», «традиционный уклад» и создание, с другой стороны, сильной связи между сельским населением и государством, которое было, одновременно, единственным работодателем для сельского населения, и единственным механизмом распределения доходов и социальной защиты. Учитывая, что, помимо экономических, объективных, последствий переходного периода для сельского хозяйства и социально-экономического уровня развития села, бесспорны и исторические и субъективные последствия процесса в жизни каждого сельского жителя, в плоскости индивидуального восприятие данных перемен. Таким образом, для выяснения влияния реформ 90-х годов на жизнь и мышление сельского населения, мы провели специальное социологическое исследования. Исследования провели в районе Анений Ной, в ноябре-декабре 2008-го года, в 22 населенных пунктах (1 город и 21 сел). Участники: 108 респондентов (95% которых – люди старше 35-ти лет, что позволяет им объективно оценивать период до и после 1991-го года), представляющих различные возрастные и социально-профессиональные категории, опрошенные методом самозаписывания ответов.

30.11.2009

Octavian Zelinski, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: octavian.zelinski@gmail.com

CONSIDERAŢII PRIVIND POLITICILE MUZEALE ÎN CADRUL COMPLEXULUI ORHEIUL VECHI ŞI PERSPECTIVE DE VIITOR

Gheorghe Postică
Iulia Postică

Complexul „Orheiul Vechi" activează în calitate de instituţie cultural-muzeală începând cu anul 1968. Pe parcursul celor mai bine de patru decenii de existenţă, această instituţie a parcurs mai multe etape marcate de diverse restructurări, cu crearea mai multor forme de organizare.

La nivel administrativ, Complexul „Orheiul Vechi" a fost şi continuă să fie subordonat Ministerului Culturii al Republicii Moldova, la iniţiativa căruia, de altfel, a fost creat în anul 1968, ministerul fiind organul de stat central care a promovat timp de decenii politicile culturale şi muzeale corespunzătoare în privinţa complexului.

Din momentul creării sale[1] şi până în anul 2009, Complexul Orheiul Vechi a fost restructurat de şapte ori: în anii 1974[2], 1975, 1985[3], 1987[4], 1991[5], 1996, 2009 (MO 2009a, 30-49). În această perioadă complexul a cunoscut oficial trei forme de organizare: rezervaţie de stat, complex muzeal, rezervaţie cultural-naturală. Totuşi, în diverse documente, în mod neoficial, instituţia dată mai este menţionată şi sub denumirile de complex istorico-arheologic şi muzeu-rezervaţie. Ca urmare a restructurărilor, Complexul Orheiul Vechi a purtat mai multe denumiri:

1. *Rezervaţia de Stat Orheiul Vechi / Rezervaţia istorico-arheologică şi naturală (1968-1974)*
2. *Complexul istorico-arheologic Orheiul Vechi (1974-1975)*
3. *Complexul Muzeal Orheiul Vechi/ Rezervaţia de stat Orheiul Vechi (1975-1985)*
4. *Complexul Muzeal Orheiul Vechi cu filiala Conacul Ivancea (1985-1987)*
5. *Complexul Muzeal Orheiul Vechi (1987-1991)*
6. *Complexul Muzeal Oraşul medieval Orhei – Întreprindere Mică Autogestionară (1991-1996)*
7. *Complexul Muzeal Oraşul medieval Orhei (1996-2005)*
8. *Complexul Muzeal Orheiul Vechi (2005-2009)*
9. *Rezervaţia cultural-naturală Orheiul Vechi (din 2009)*

Complexul Orheiul Vechi a fost pe parcursul întregii sale existenţe instituţie bugetară, însă pentru o perioadă scurtă, între 1991-1995, a încercat să practice autogestiunea, fără mare succes însă. Complexul a constituit în patru rânduri filială a altor instituţii (în total 12 ani) şi în două rânduri – instituţie independentă (în total 28 ani): filială a Muzeului de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal din or. Orhei (1969-1974), filială a Muzeului de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal cu sediul central în or. Chişinău (1974-1975), instituţie independentă cu sediul în s. Butuceni (1975-1985), instituţie afiliată cu Complexul „Conacul Ivancea" cu sediul în s. Ivancea (1985-1987), filială a Muzeului de Stat de Istorie a Moldovei cu sediul central în or. Chişinău (1987-1991), instituţie independentă cu sediul s. Butuceni (1991-2009).

Sarcina de elaborare a politicilor cultural-muzeale referitoare la Orheiul Vechi a revenit întotdeauna Ministerului Culturii al RSSM urmând să fie aprobate de forurile superioare ale administraţiei publice de stat, de către Guvern şi Parlament. Totuşi nu s-a reuşit nici până în prezent să se elaboreze o concepţie definită până la capăt în privinţa Orheiului Vechi, politicile cultural-muzeale deru-

[1] Arhiva MNEIN. Hotărârea Guvernului RSSM nr. 77 din 15 martie 1968 *„Об объявлении «Старого Орхея» Государственным Заповедником и организации на его территории туристско-музейного комплекскса"*; Ordinul Ministrului Culturii nr. 42 din 14 februarie 1969.

[2] Arhiva MNEIN. Ordinul Ministerului Culturii nr. 293-a din 3 iunie 1974.

[3] Arhiva MNEIN. Ordinul Ministerului Culturii nr. 131-k din 08.08.1985 şi Ordinul nr. 327 din 03.09.1985.

[4] Arhiva MNEIN. Ordinul Ministerului Culturii, nr. 164 din 28.05.1987 „Despre transferarea, cu drept de filială, a complexului „Orheiul Vechi" în componenţa Muzeului de Istorie al RSS Moldoveneşti".

[5] Arhiva MNEIN. Ordinul Ministerului Culturii, nr. 210 din 17.10.1991 „Despre reorganizarea Complexului „Orheiul Vechi" – filială a Muzeului de Istorie a Moldovei în Complexul Muzeal „Oraşul medieval Orhei" – Întreprindere Mică Autogestionară".

lându-se cu puţină consecvenţă, uneori chiar în ritmuri haotice. Iar faptul că la Orheiul Vechi, cu anumite excepţii, n-au existat specialişti de profil în domeniul muzeografiei, conservării şi managementului patrimoniului cultural n-a făcut decât să ducă la stagnarea complexului, la deteriorarea obiectivelor de patrimoniu cultural şi la întârzierea aplicării în practică a măsurilor de conservare necesare.

Politicile muzeale ale statului în spaţiul Orheiului Vechi au variat de la an la an, fiind marcate atât de atitudini de implicare activă şi cointeresată, cât şi de atitudini caracterizate de o pasivitate totală, chiar neglijenţă faţă de complex şi patrimoniul cuprins de acesta, dar şi lipsă de implicare elementară în promovarea practică a conceptelor propuse anterior sau dezvoltarea lor.

În ansamblu, politicile cultural-muzeale vizând Orheiul Vechi au fost determinate, în primul rând, de actele normative şi legislative adoptate de către instituţiile Guvernului şi Parlamentului, deopotrivă cu deciziile ministerelor de resort responsabile de gestionarea patrimoniului cultural şi natural din spaţiul respectiv. În cei 41 ani de la crearea Complexului Orheiul Vechi, au fost adoptate 10 acte normative şi legislative, inclusiv şase hotărâri de Guvern (1968[6], 1969[7], 1991 (MO 1991, 55), 2001 (MO 2001, 40-41), 2003 (MO 2003, 56), 2009 (MO 2009a, 30-49), o ordonanţă de Guvern (1968)[8], o hotărâre de Parlament (1991) şi două Legi (1998 (MO 1998, 3-53), 2008 (MO 2009b, 9-11). La aceste documentele oficiale se adaugă şi o serie întreagă de decizii ale adoptate că către Colegiul Ministerului Culturii.

Prin aceste acte normative şi legislative s-a creat un cadru legal de ocrotire a complexului de la Orheiul Vechi, cadru care a determinat ulterior concepţiile şi politicile de conservare, muzeificare şi valorificare a patrimoniului cultural şi natural din arealul luat sub protecţie de stat.

Actele normative şi legislative referitoare la complexul Orheiul Vechi pot fi clasificate în cinci grupuri:

1. Acte ce ţin de *conceptul Rezervaţiei de Stat „Orheiul Vechi" şi al complexului turistic-muzeal,* formarea şi statornicirea instituţiei respective *(15.03.1968; 24.12.1968 şi 31.12.1969).*
2. Acte ce ţin de *conceptul Complexului muzeal „Oraşul medieval Orheiul Vechi"*, de promovare a *Programului de Stat „Oraşul medieval Orhei" (30.01.1991; 11.09.1991).*
3. Acte ce ţin de *conceptul Ariilor naturale protejate de Stat*, de formarea *Rezervaţiei Peisagistice Trebujeni (1998).*
4. Acte ce ţin de *politicile de conservare a patrimoniului cultural,* de salvgardare a *monumentelor istorico-culturale din cadrul Complexului muzeal „Oraşul medieval Orhei" (2001, 2003).*
5. Acte ce ţin *de conceptul de Rezervaţie cultural-naturală*, de modernizare a complexului, aducerea lui la standardele UNESCO prin crearea *„Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi" (2008, 2009).*

Actele normative din primul grup cuprind trei documente guvernamentale, prin care, pentru prima dată, s-a lansat politica cultural-muzeală având ca ţintă complexul de monumente din zona Orheiului Vechi şi prin care s-au creat condiţiile legale necesare pentru conservarea, cercetarea şi valorificarea peisajului natural şi cultural din zonă.

Prin aceste documente în zona Orheiului Vechi:

– a fost constituită prima instituţie cultural-ştiinţifice specializată – Rezervaţia de Stat Orheiul Vechi;
– a fost creat complexul turistico-muzeal Orheiul Vechi;
– au fost instituite şi aprobate hotarele Rezervaţiei şi zona ei de protecţie;
– a fost elaborat un plan privind crearea infrastructurii Rezervaţiei şi valorificarea zonei Orheiului Vechi în scopuri ştiinţifice, culturale şi turistice;
– a fost elaborată şi aprobată schema zonării funcţionale a teritoriului Rezervaţiei;
– au fost elaborate şi aprobate măsurile privind cercetarea arheologică, restaurarea complexe-

[6] Arhiva MNEIN. Hotărârea Guvernului RSSM nr. 77 din 15 martie 1968 *„Об объявлении «Старого Орхея» Государственным Заповедником и организации на его территории туристско-музейного комплекса.*
[7] Arhiva MNEIN. Постановление Совета Министров № 503 от 31 декабря 1969 „Об утверждении Схемы функционального зонирования Государственного Заповедника „Старый Орхей" и мероприятий по археологическому исследованию, реставрации, застройке и благоустройству его территории".
[8] Arhiva MNEIN. Распоряжение Совета Министров 839-р от 24 декабря 1968.

lor de arhitectură, construcţia şi amenajarea teritoriului din zona Rezervaţiei;
– au fost stabilite restricţii privind construcţiile noi şi reconstrucţia caselor vechi în scopul protejării arhitecturii vernaculare.

În baza actelor cuprinse în prima grupă au fost elaborate şi realizate:

– Regulamentul Rezervaţiei istorico-arheologice Orheiul Vechi (Ministerul Culturii);
– Proiectul de amenajare a teritoriului (1971, Moldghiproselistroi);
– Documentaţia de restaurare: Clopotniţa, Schitul Peştera, Carvan Serai I, II, Biserica medievală (1972, Combinatul de restaurare);
– Conservarea-restaurarea zidului citadelei medievale (1973-1974);
– Conservarea fundaţiei Bisericii medievale (1975-1976);
– Restaurarea Bisericii de zid, amenajare gard din fontă, construcţia anexei (1976-1977, 1979, 1980);
– Proiect de conservare Caravan Serai 2 (1977);
– Lucrări de conservare Caravan Serai 2 (1978, 1983);
– Conservare Biserica din Peşteră şi Clopotniţa (1977-1978, 1980);
– Instituirea zonei de protecţie a Rezervaţiei (1979);
– Proiect de conservare a Băii nr. 2 (1982);
– Proiectul planului general al complexului Orheiul Vechi (1982, Moldgiprograjdnselstroi);
– Construcţia căilor de acces şi a podurilor peste Răut la Trebujeni şi Butuceni (1980-1982)[9].

În anul 1985, în legătură cu eşecul administraţiei, complexul muzeal Orheiul Vechi a fost comasat cu Muzeul-conac Ivancea, pentru ca doar peste doi ani, în 1987, să fie transformat în filială a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Actele normative din al doilea grup cuprind două documente – o decizie de Parlament şi alta de Guvern, care, după o perioadă de incertitudini şi probleme, instituia la Orheiul Vechi Programul de Stat „Oraşul medieval Orhei", cu scopul de cercetare şi punere în valoare cultural-turistică a monumentelor istorico-arheologice şi de arhitectură de la Orheiul Vechi şi lansa conceptul de „Ansamblu cultural-turistic „Oraşul medieval Orhei".

În baza acestor două acte:

– a fost formulat (Ordinul MC nr. 210 din 17.10.1991) conceptul de „Complex muzeal Oraşul medieval Orhei", care a substituit, fără a înlătura *de iure* conceptul de „Rezervaţie de Stat Orheiul Vechi", aceasta din urmă păstrându-şi *de facto* puterea legală (cu toate că la aceasta nu s-a mai apelat !?) până la promulgarea legii din 2008;
– a fost reorganizat „Complexul Orheiul Vechi" din filială, în instituţie de sine stătătoare – Complexul Muzeal Oraşul medieval Orhei;
– a fost instituită o nouă formă de organizare administrativă – „Complexul Muzeal Oraşul medieval Orhei – Întreprindere Mică Autogestionară";
– au fost demarate o serie de proiecte: *de cercetare ştiinţifică* (cercetarea monumentelor de arhitectură populară şi etnografie, cercetarea arheologică a Palatului Pârcălabului, cercetarea arheologică a cetăţii Butuceni, cercetarea arheologică a traseului Brăneşti-Trebujeni din promontoriul Peştera); *sistematizare a arhitecturii vernaculare*; *amenajare construcţii noi* (proiect hotel 100 locuri; proiect clădire administrativă cu săli de expoziţii); *plan general de cercetare şi punere în valoare a complexului muzeal Oraşul medieval Orhei* etc.

Programul de Stat „Oraşul Medieval Orhei", prevăzut pentru anii 1991-1999, nu a fost realizat decât parţial, fiind abandonat ca urmare a războiul de pe Nistru din anul 1992.

Al treilea grup de acte este reprezentat de Legea privind fondul ariilor naturale protejate de stat nr. 1538-XIII din 25.02.1998 care:

– a lansat politica de conservare a mediului natural din zona Orheiului Vechi;
– a condus la crearea în zona Orheiului Vechi, pe o suprafaţă de 450,4 ha, a Rezervaţiei Peisagistice Trebujeni.

Al patrulea grup de acte este reprezentat prin două hotărâri de Guvern, prin care:

– s-a lansat un Program de acţiuni prioritare privind salvgardarea monumentelor istorico-culturale din Complexul Muzeal „Oraşul medieval Orhei";

[9] Informaţia este luată din fosta arhivă a Ministerului Culturii şi Turismului al Republicii Moldova, transmisă în anul 2005 în gestiunea Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, care în prezent se află în proces de inventariere.

– s-a declanşat procedura de delimitare din nou a terenurilor care cuprind monumente istorico-culturale din zona Complexului muzeal „Oraşul medieval Orhei";
– s-au prevăzut alocări financiare pentru răscumpărarea terenurilor cu vestigii arheologice din spaţiul privatizat, pentru instituirea posturilor de poliţie în zona Orheiului Vech, pentru lucrări de proiectare, conservare, restaurare a schiturilor rupestre „Peştera" şi „Bosie", a Bisericii „Naşterea Maicii Domnului" şi a Sălii de expoziţie a Complexului Muzeal;
– s-a fost aprobat suprafaţa terenurilor publice (123,78 ha) atribuite în folosinţa Complexului Muzeal Orheiul Vechi;

Al cincilea grup de acte este reprezentat prin Legea nr. 251-XVI din 4.12.2008 şi Hotărârea de Guvern nr. 228 din 23.03.2009 prin care:

– s-a lansat o nouă politică culturală în zona Orheiului Vechi în corespundere cu principiile UNESCO, prin promovarea conceptului de „Rezervaţie cultural-naturală";
– s-a creat „Rezervaţia cultural-naturală Orheiul Vechi" printr-o procedură de transformare şi care cuprinde fostul Complex Muzeal Orheiul Vechi, Rezervaţia Peisagistică Trebujeni, un spaţiu de 3924,60 ha din comuna Trebujeni (satele Trebujeni, Butuceni şi Morovaia) şi unele spaţii adiacente din cadrul comunelor/ satelor vecine: Ivancea (satele Furceni, Brăneşti) – 381,57 ha, Susleni – 8,06 ha, Maşcăuţi – 647,17 ha şi Molovata – 17,59 ha;
– s-a aprobat Regulamentul de organizare şi funcţionare a Rezervaţiei cultural-naturale „Orheiul Vechi";
– s-a aprobat Planul hotarelor şi al Zonei de protecţie ale Rezervaţiei cultural-naturale „Orheiul Vechi";
– s-a aprobat suprafaţa Rezervaţiei (4978,99 hectare) şi a Zonei de protecţie (6085,57 hectare), în total – 11064,57 hectare;
– s-a aprobat catalogul coordonatelor punctelor de hotar ale Rezervaţiei cultural-naturale „Orheiul Vechi" şi ale Zonei de protecţie a Rezervaţiei;
– s-a declanşat procedura de elaborare a documentelor de bază ale Rezervaţiei cultural-naturale: *„Strategia de dezvoltare a Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi", „Planul de management şi Strategia privind valorificarea turistică a Rezervaţiei", „Planul de urbanism şi de amenajare a teritoriului Rezervaţiei"* şi *„Regulamentul de zonare funcţională internă cu regim diferenţiat de protecţie a componentelor Rezervaţiei"*[10].

În activitatea organelor publice de stat de nivel legislativ şi executiv putem observa o reţinere, sau chiar tărăgănare, în aplicarea în practică a actelor normative, fapt ce a cauzat nerealizarea politicilor muzeale trasate deja şi nici nu s-au creat condiţii favorabile pentru elaborarea şi promovarea unor concepte şi politici noi. Această situaţie a provocat o criză profundă în activitatea complexului Orheiul Vechi.

În acest sens este foarte grăitoare activitatea autorităţilor de stat în contextul promovării politicii de înscriere a *Peisajului Cultural Orheiul Vechi* în Lista Patrimoniului Mondial a UNESCO.

După anul 1990, în Republica Moldova s-au purtat mai multe discuţii privind promovarea complexului patrimonial de la Orheiul Vechi în Lista Patrimoniului Mondial, totuşi această procedură a fost demarată abia în vara anului 2005. Iar către anul 2008 a fost elaborat *Dosarul Peisajul Cultural Orheiul Vechi* de către un grup de experţi şi a demarat procedura de nominalizare pentru Lista Patrimoniului Mondial UNESCO.

Totodată menţionăm că autorităţile publice centrale, care, în mod firesc, ar fi trebuit să se afle în avangarda acestui proiect şi să stabilească strategia, politica şi programul de elaborare şi de promovare a proiectului menţionat, nu numai că au întârziat să facă acest lucru, rămânând în postură de expectativă, dar nici nu au formulat cel puţin un document de stat, prin care s-ar fi stipulat modalităţile şi paşii de promovare a sitului Orheiul Vechi în Lista Patrimoniului Mondial.

Această situaţie anormală are mai multe cauze, printre care lipsa unei continuităţi în domeniul managementului patrimoniului cultural la nivel naţional, lipsa unei strategii şi unei concepţii coerente în problema politicilor patrimoniului cultural, perturbarea permanentă a activităţii Direcţiei Patrimoniu Cultural a Ministerului Culturii, responsabilă nemijlocit de formularea şi promovarea strategiilor şi politicilor în domeniul patrimoniu-

[10] Dosar de nominalizare pentru înscriere în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO: Peisajul Cultural Orheiul Vechi, Chişinău, 2007 / Arhiva Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi.

lui cultural, precum şi neînţelegerea în linii mari a acestei probleme de către actorii politici.

La nivel practic, aceste probleme au provocat absenţa de strategii şi politici în domeniul protejării patrimoniului cultural la nivel general, Orheiul Vechi reprezentând doar un caz tipic în acest context.

Analiza de ansamblu a politicilor publice faţă de complexul Orheiul Vechi atestă lipsa unor acţiuni consecvente în promovarea strategiilor şi obiectivelor propuse în diferite perioade. Crearea Rezervaţiei în anul 1968 şi politicile cultural-muzeografice ulterioare promovate de către instituţiile publice au dat rezultate destul de promiţătoare până în anul 1983. Cu toate acestea, în activitatea complexului Orheiul Vechi se resimte o criză începând cu anul 1985, iniţial în plan managerial, iar mai apoi şi în planul politicilor cultural-muzeale, lucru datorat în bună parte unor acţiuni inconsecvente, sau chiar, defectuoase, promovate de către Ministerul Culturii de atunci.

Către anul 1991 situaţia în care se afla complexul Orheiul Vechi s-a complicat şi mai mult datorită crizei sociale şi economice care a pus stăpânire pe republică. Iată de ce, implicarea în acel an a Parlamentului şi Guvernului în soluţionarea impasului în care se afla complexul Orheiul Vechi, a reprezentat un suflu nou şi a dat speranţă, pe moment, procesului de restabilire a acestui complex patrimonial unic pentru republică. Programul de Stat „Oraşul medieval Orhei" adoptată de Parlament şi Guvern, deşi detaliată în obiectivele sale care urmau a fi realizate timp de 9 ani, nu a reuşit, cu regret, să pună în aplicare un mecanism de valorificare integrale a experienţei internaţionale din domeniu, nu a reuşit să formuleze o strategie clară şi să pună pe rol o politică durabilă în privinţa complexului respectiv. Totodată, timpul a demonstrat că acceptarea concepţiei de Complex muzeal „Oraşul medieval Orhei" şi renunţarea la ideea de „Rezervaţie istorico-culturală şi naturală de Stat" nu s-a dovedit a fi cea mai reuşită soluţie şi a fost abandonată în cele din urmă.

Criza profundă pe care o parcurgea societatea moldovenească şi lipsa de resurse materiale şi financiare asociată acesteia după anul 1992, dar şi lipsa efectivă a unor politici cultural-muzeale coerente la nivel naţional a contribuit, într-un final, la o stagnare serioasă a complexului Orheiul Vechi.

Anul 2005 a marcat o etapă nouă în dezvoltarea complexului Orheiul Vechi, atunci când s-a declanşat proiectul de promovare a sitului în Lista Patrimoniului Mondial a UNESCO. Rezultatele investigaţiilor ştiinţifice realizate cu ocazia elaborării *Dosarului Peisajul Cultural Orheiul Vechi*, dar şi recomandările experţilor internaţionali UNESCO au condus la redefinirea şi crearea unei noi viziuni cu referire la Orheiul Vechi care trebuia să ţină cont atât de elementele patrimoniale naturale, precum şi de factorul antropic, şi care trebuia să reflecte în mod organic formarea şi dezvoltarea acestui spaţiu din preistorie până în prezent. Această viziune se regăseşte în crearea „Rezervaţiei cultural-naturale Orheiul Vechi" la 4 decembrie 2008 prin Legea Parlamentului nr. 251-XVI şi Hotărârea de Guvern nr. 223 din 23 martie 2009. Aceste documente oficiale au potenţialul de a deschide noi perspective şi oportunităţi pentru valorificarea ştiinţifică, culturală şi economică a obiectivelor patrimoniale incluse în rezervaţie, deci să dea un curs nou politicilor muzeale faţă de Orheiul Vechi, care vor putea fi evaluate în timp.

Bibliografie

MO 1991: Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM nr. 470-XII din 31.01.1991 „Cu privire la programele de stat ale Guvernului RSS Moldova „Oraşul medieval Orhei" şi Mănăstirea Căpriana". Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1991, nr. 3-4-5-6 (Chişinău 1991), 55.

MO 1998: Legea Parlamentului RM nr. 1538 din 25.021998 privind fondul ariilor naturale protejate de stat. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 16.07.1998, nr. 66-68 (Chişinău 1998), 3-53.

MO 2001: Hotărârea Guvernului RM nr. 1378 din 10.12.2001 „Cu privire la acţiunile de salvgardare a monumentelor istorico-culturale din cadrul complexului muzeal „Oraşul medieval Orheiul Vechi". Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 20 decembrie 2001, nr. 155, 40-41.

MO 2003: Hotărârea Guvernului RM nr. 476 din 21 aprilie 2003 „Cu privire la atribuirea unor terenuri „Complexului Muzeal Oraşul medieval Orhei". Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 25.04.2003, Nr. 77 (Chişinău 2003), 56.

MO 2009a: Hotărârea Guvernului RM nr. 228 din 23.03.2009 „Cu privire la constituirea Rezervaţiei cultural-naturale „Orheiul Vechi". Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27 martie 2009, Nr. 62-64 (Chişinău, 2009), 30-49.

MO 2009b: Legea nr. 251-XVI din 4.12.2008 privind constituirea Rezervaţiei cultural-naturale „Orheiul Vechi". Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 13 ianuarie 2009, Nr. 1-2 (Chişinău 2009), 9-11.

Considerations regarding the museum policies within the complex Orheiul Vechi and future perspectives

Abstract

The general analysis of public policies aimed at the heritage complex Orheiul Vechi attests the absence of some consequent actions in the promotion of strategies and objectives proposed in various periods. The creation of the Reserve in 1968 and the subsequent cultural-museographic policies promoted by public institution demonstrated promising results until 1983. Nevertheless, in the activity of Orheiul Vechi complex is observed a crisis beginning with 1985, initially at the managerial level and later at the level of cultural-museum policies, situation largely due to some inconsistent actions, even deficient, promoted by the Ministry of Culture. The adoption of the concept of Museum complex „Orhei medieval town" in 1991 didn't prove to be the best solution. Therefore, following a series of investigations undertaken on occasion of elaborating the *Nomination File Orheiul Vechi Cultural Landscape* and with the consideration of UNESCO international experts' recommendations, was realized the need to redefine and create a new vision of Orheiul Vechi. The new vision had to consider both the elements of the natural and cultural heritage, and had to organically reflect the formation and development of this space from prehistory until present – that was the adoption in 2008 of the concept of „Cultural-natural reserve Orheiul Vechi".

Вопросы относительно музейной политике комплекса Орхеюл Векь и перспективы на будущее

Резюме

Всеобщий анализ общественных политик по отношению к комплексу Орхеюл Векь свидетельствует о недостатке последовательных действиях в продвижении стратегий и объективов предложенных в разные периоды. Создание Заповедника в 1968 и последовательные культурно-музейные политики проведенные государственными властями дали довольно перспективные результаты до 1983. Несмотря на это, в деятельности комплекса Орхеюл Векь застой начиная с 1985, сначала в административном плане а потом и в плане культурно-музейных политик, что являлось следствием в большей мере непоследовательных действий, разрушительных даже, проведенных Министерством Культуры. Принятие концепции Музейного комплекса „Средневековый город Орхей" в 1991 оказалась не самым лучшим решением, поэтому в 2008 в результате научных исследований проведенных в связи с разработкой *Номинационного досье Культурный Ландшафт Орхеюл Векь*, но и учитывая рекомендаций международных экспертов ЮНЕСКО было решено пересмотреть и создать новую концепцию комплекса Орхеюл Векь которая должна учитывать элементы природного наследия а также антропогенный фактор, и которое должна была отражать органически становление и развитие этого пространства из предыстории до наших дней – этой концепцией стало „Культурно-природный заповедник Орхеюл Векь".

10.03.2010

Dr. hab. Gheorghe Postică, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, str. Vlaicu Pârcălab 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gpostica@yahoo.com

Iulia Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: iupostica@gmail.com

INSTITUŢIA MUZEALĂ ÎN „CAPCANA GLOBALIZĂRII”

Lucia Marinescu-Tonu

Motto:

Muzeele „vorbesc” despre oameni şi faptele lor,
pentru aceşti oameni şi societatea
din care provin sau în care trăiesc.

(Mihaela Mănăzăran)

Anul 2010 a fost declarat de către ONU şi UNESCO ***Anul internaţional al apropierilor culturale – la nivel local, naţional şi internaţional.*** Într-o lume accelerată, o lume a globalizării, acceptarea diversităţii culturale, a dialogului cultural prezintă o concepţie modernă a lumii bazată pe respect şi pluralitate. Dialogul cultural sau interculturalitatea reprezintă un răspuns adecvat la problemele de comunicare contemporane, deoarece cauza primordială a acestor probleme este reprezentată de factorii culturali. Situaţiile de comunicare interculturală – care au existat dintotdeauna – nu mai reprezintă în prezent un număr neglijabil, şi este foarte posibil, de fapt previzibil, ca într-un termen scurt acestea să devină frecvente (Thomilson 2002, 32).

Domenii diverse, precum relaţiile economice internaţionale, diplomaţia, educaţia, trebuie să includă în sfera proprie dimensiunea comunicării interculturale. Apariţia interculturalităţii este determinată în mod precis de procesul globalizării, acesta din urmă implică nevoia unui dialog intercultural, ca metodă de realizare a comunicării.

Conceptul de globalizare este unul multidimensional (iar variaţiile definiţiei diferă de cele mai multe ori în funcţie de domeniul de referinţă) se referă la o creştere a interacţiunilor la nivel global şi o interdependenţă intensificată la nivel economic, social, tehnologic, cultural, politic, ecologic ş.a. Globalizarea este adesea menţionată în legătură cu o serie de caracteristici: creşterea dependenţei dintre naţiuni, micşorarea distanţelor prin intermediul tehnologiei şi rezolvarea unor probleme globale (de la efectul de seră la terorism sau trafic de fiinţe umane) precum şi crearea unei pieţe economice comune. Pe de altă parte, intervine conceptul de identitate naţională, acesta se poate referi în egală măsură la trăsăturile distinctive ale unui grup ca naţiune (aceeaşi descendenţă, limbă, cultură, religie), precum şi la sentimentul de apartenenţă al unui individ la acestea (manifestat prin respectarea obiceiurilor, tradiţiilor, cutumelor specifice) (Răchieru 2001, 85).

Globalizarea, ca orice proces, prezintă atât avantaje cât şi dezavantaje. Dintre cele din urmă putem menţiona tendinţa de uniformizare, aplicabilă inclusiv la nivel cultural, unul dintre aspectele definitorii ale identităţii. Diversităţile culturale sunt de multe ori prezentate drept obstacole majore ale colaborării sau integrării. Dar ele pot fi privite şi ca elemente ale unei necesare complementarităţi, ca factori mai curând favorizanţi ai cooperării, ai apropierilor inter şi intracomunitare. Ideea că o cultură îşi conservă originalitatea evitând influenţele străine este o iluzie veche. Întreaga istorie europeană dezminte această idee. Nu poţi fi original închizându-te sub o carapace. Regimurile totalitare din secolul al XX-lea ne-au oferit exemple convingătoare. Teama de o posibilă contaminare ideologică şi spirituală i-a determinat pe naziştii şi sovietici să se baricadeze într-o artă banală şi într-o literatură „pompieristă”, lozincardă, o adevărată batjocură a geniului creator al celor două mari popoare europene. Recluziunea, „închiderea” în faţa unor influenţe dinafară provoacă o stopare a capacităţii de reînnoire a popoarelor. Întrepătrunderea culturilor a condus întotdeauna, din Antichitate până în zilele noastre, nu la o uniformizare, ci la o diversificare binefăcătoare. Izolarea provoacă o sterilitate. S-au scris mii de studii şi cărţi despre Renaştere, acea mare resurecţie a artelor, literaturii şi culturii, sub influenţa modelelor clasice greceşti, care a început în Italia, în secolul XIV, a continuat în secolele XV şi XVI, răspândindu-se în aproape toate ţările europene. A însemnat Renaşterea

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 297-302.

italiană o simplă copie a ilustrelor modele antice greceşti? Nici vorbă! Renaşterea italiană este un produs original al geniului creator al poporului italian. În secolul al XVI-lea, regii Franţei au invitat mulţi pictori italieni (printre care şi Leonardo da Vinci) să lucreze în ţara lor. Aceştia au transplantat pur şi simplu pictura italiană pe pământul francez? Nu! Au îmbogăţit geniul creator al francezilor care au imprimat operelor de artă specificul lor naţional. Acelaşi fenomen s-a petrecut pretutindeni, în Germania, Spania, Ţările de Jos, Anglia (Răchieru 2001, 32). Diversitatea culturală se produce în urma multitudinii schimburilor de idei, concepte, practici etc. Intensificarea conflictelor – inclusiv în spaţiul european – şi incapacitatea domeniilor politic şi economic de a le gestiona arată că o abordare raţională specializată de tip occidental este nepotrivită, aspectele culturale ale acestor conflicte indicând în mod pregnant faptul că răspunsul pentru conflictele în cauză nu poate fi decât unul de acelaşi tip, deci cultural, sau mai precis intercultural. Contactul dintre culturi reprezintă un fenomen deosebit de complex. Interculturarea este acel ansamblu de procese prin care indivizii sau grupurile interacţionează, ele aparţinând de două sau mai multe ansambluri ce reclamă culturi diferite sau se pot raporta la culturi distincte (Tzigara-Samurcaş 1936, 103).

Există în continuare obstacole în calea internaţionalizării practicilor culturale, care ţin de distanţă. Dezvoltarea mijloacelor de comunicare nu a abolit integral existenţa distanţelor, care continuă să facă dificile schimburile bazate pe deplasarea operelor sau a artiştilor. Traversarea frontierelor rămâne în multe cazuri un obstacol practic sau juridic. Alte obstacole sunt legate de costuri, deoarece costul producţiilor culturale în străinătate este mai ridicat decât cel al producţiilor naţionale. Rezolvarea acestui aspect ţine de existenţa unor politici care să ia în calcul aceste supracosturi. Acestui obstacol economic i se adaugă obstacolul lingvistic, care rămâne o piedică importantă pentru un anumit număr de practici. Ca orice societate, societatea globalizată are nevoie de coeziune, de solidaritate şi de comuniune între membrii săi – iar aceste scopuri, foarte dificil de atins, totodată esenţiale pentru generaţia prezentă şi pentru generaţiile viitoare, sunt irealizabile fără contribuţia operatorilor culturali (Murariu 2007, 369).

Instituţia muzeală, ca unul din principalii actori culturali, are anumite obligaţii în această direcţie. Muzeul trebuie să releveze unicitatea, originalitatea, ierarhiile valorice, contextele istorice care sunt benefice personalităţii umane. Succesul său este asigurat atunci când practică descifrarea competenţei (sociale, economice, ştiinţifice, artistice, tehnice), subliniind creativitatea şi calitatea. La început de secol asistăm la schimbări profunde în filosofia şi în programele muzeelor în general, deoarece noile achiziţii ale civilizaţiei, apariţia noilor tematici globale fac ca membrii societăţii să păşească pragul muzeelor cu alte cunoştinţe, cu alte întrebări pentru fiecare specific muzeal, cu alte aşteptări şi exigenţe, aduse în faţa instituţiilor muzeale (Opriş 2008, 102). Muzeul tradiţional, orientat pe obiect, colecţii, pe cercetarea, achiziţia, conservarea şi interpretarea lor coexistă cu muzeul modern, centrat pe oameni, devenit agent de distribuire a informaţiei, modelator de opinii şi mentalităţi. La nivelul politicii instituţiilor de cultură asistăm la redefinirea muzeului pentru public, la nivel extern şi la modificări pe plan intern. Ele constau în orientarea spre un nou management al muzeelor, datorită globalizării la nivelul sistemelor politice şi în special al celor economice. Descentralizarea faţă de ministere sau structurile guvernamentale atât în ceea ce priveşte luarea deciziilor cât şi managementul zilnic al resurselor (financiare, fizice, de personal), a fost impusă cu rapiditate, în primul rând, ca parte a unui program politic şi în al doilea rând, ca strategie care a implicat o parte sau totalitatea serviciilor publice tradiţionale. Aceste modificări, ca şi altele de acest fel, în multe regiuni ale lumii, au fost însoţite de cele mai multe ori de semnificative reduceri de fonduri bugetare destinate artelor şi patrimoniului în instituţii care aparţineau sferei bugetare (Mensch 1992). Ca răspuns la aceste schimbări, instituţiile culturale s-au orientat spre alte potenţiale surse de finanţare, afaceri, sponsorizări şi diverse activităţi de strângere de fonduri.

Obiectivele şi activităţile muzeului contemporan trebuie să respecte patru teme majore: ***patrimoniul cultural, turismul cultural, dezvoltarea resurselor umane angajate în domeniu şi acţiuni concrete de lobby.*** Unii specialişti consideră că aceste obiective pot fi realizate prin constituirea unei reţele muzeale (Neamu 2006, 5). Ideea de reţea se asortează, la

o scară mai mică, cu mult prizatul concept de globalizare. Ce altceva este o reţea dacă nu o formă de globalizare, în cazul de faţă, instituţională în care mai mulţi operatori culturali din aceeaşi ţară sau din mai multe ţări s-au hotărât să se grupeze şi să se susţină reciproc sub umbrela unei misiuni şi a unei strategii comune.

Muzeele au început să dezvolte între ele structuri informale şi formale pentru a lucra împreună mai eficient şi pentru a folosi şi gestiona oportunităţile deschise la nivel european în cultură.

Ca scop susţinerea intereselor şi identificarea metodelor de dezvoltare pe termen mediu şi lung ale muzeelor, adaptate cerinţelor europene din sector şi monitorizarea permanentă a situaţiei acestora. Trăim într-o societate în rapidă dezvoltare în care, pentru a supravieţui, muzeul trebuie să-şi revizuie vechile concepte şi să se alinieze instituţiilor similare de profil.

Consiliul Europei a adoptat în unanimitate o rezoluţie privind cooperarea între instituţiile culturale din domeniul muzeal, denumită ***„Pentru un spaţiu cultural al muzeelor europene”*** (http://www.muzee.org/romania/ro/noutati/pentru-un-spatiu-cultural-al-muzeelor-europene.html).

Domeniile în care este încurajată cooperarea, luând în considerare legislaţia fiecărui stat, sunt:

– Cercetarea şi instruirea în domeniul patrimoniului cultural, cu scopul de a întări cercetarea şi colaborarea între persoane şi instituţii şi de a împărtăşi bune practici şi norme implementate în diverse ţări în domeniul prezervării patrimoniului, al conservării şi restaurării colecţiilor şi siturilor de patrimoniu, al inventarului şi utilizării tehnicilor digitale pentru colecţii şi situri de patrimoniu, al pedagogiei muzeale, al criteriilor de organizare a expoziţiilor şi al managementului şi administraţiei muzeale.
– Conservarea, restaurarea şi reproducerea operelor de artă şi monumentelor, prin gruparea echipelor de experţi provenind din diverse state membre, prin publicarea rezultatelor şi diseminarea de know-how, prin compararea criteriilor şi metodelor de conservare şi restaurare. Reproducerea şi utilizarea tehnicilor digitale în scopuri de cercetare şi pedagogice, cercetarea comparativă privind politicile diverse pentru dezvoltarea infrastructurii şi pentru protejarea siturilor de patrimoniu arheologic şi arhitectural sunt, de asemenea, încurajate.
– Lupta împotriva traficului ilegal de bunuri culturale, prin protecţia şi recuperarea bunurilor culturale, prin întărirea acţiunilor la nivel european cu scopul de a opri traficul ilegal de bunuri culturale şi prin îmbunătăţirea cooperării între statele membre şi instituţiile culturale şi administraţiile de stat.
– Organizarea de expoziţii, prin participarea cercetătorilor şi experţilor din statele membre. Sunt încurajate în special teme expoziţionale cum ar fi contactele, influenţele şi relaţiile între statele europene pe parcursul istoriei. Promovarea circulaţiei operelor de artă şi a colecţiilor în interiorul spaţiului european va accentua existenţa unui patrimoniu cultural comun. Cooperarea va fi centrată şi pe schimbul de sisteme legislative şi pe bune practici în organizarea expoziţiilor internaţionale, cu accentul pe garanţiile publice pentru costurile de asigurare.

Implementarea deciziilor acestei rezoluţii va deschide noi oportunităţi atât pentru cercetători, cât şi pentru agenţi ai instituţiilor culturale şi ai muzeelor în vederea schimbului de cercetare şi de informaţie, va furniza informaţii îmbunătăţite, din punctul de vedere al accesului şi al calităţii, despre patrimoniul cultural comun şi va ajuta la crearea relaţiilor de cooperare între persoane şi instituţii din domeniu. Finalitatea acestei rezoluţii constă în:

– a crea un spaţiu cultural unic în care muzeul are rolul de intermediar între societate şi patrimoniu;
– a susţine interesele muzeelor pe lângă autorităţile statului pe probleme şi tematici relevante pentru viaţa şi dezvoltarea acestora;
– a contribui la creşterea interesului autorităţilor statului, al sectorului privat şi al opiniei publice faţă de rolul şi importanţa muzeelor în educaţia permanentă a comunităţilor şi în dezvoltarea turismului cultural.

Totuşi, factorul determinant al mutaţiilor la nivelul instituţiei muzeale îl constituie consumatorul, ***publicul muzeal***. În concordanţă cu aceste orientări teoretice, cele trei funcţii muzeale (obiectul, instituţia şi publicul) capătă valenţe diferite. La funcţia de constituire şi dezvoltare

ca şi la funcţia de conservare/restaurare a patrimoniului cultural se adaugă funcţii educaţionale de comunicare, orientate spre formarea noului public (Pungă, Simion 1998, 7). Muzeul tradiţional, orientat pe obiect, colecţii, pe cercetarea, achiziţia, conservarea şi interpretarea lor coexistă cu muzeul modern, centrat pe oameni, devenit agent de distribuire a informaţiei, modelator de opinii şi mentalităţi, astfel apare necesitatea ***politicii de management şi marketing muzeal***, care impune implementarea şi derularea unui program expoziţional specific, organizarea de expoziţii atractive pentru public, oferirea elementelor organizatorice necesare comunicării cu publicul, realizează contactului cu firmele, sponsorii, oferind agenţilor economici şi persoanelor fizice posibilitatea de a lua parte la dezvoltarea muzeului şi obţinerea de fonduri prin serviciile puse la dispoziţia diverselor firme. O experienţă deosebită în acest sens ne oferă muzeele „neacademice" occidentale, acele cabinete de curiozităţi, care ascund enorm de multe surprize. Numai în Paris există mai mult de o sută de astfel de locuri exotice şi ascunse, adevărate bijuterii emoţionale precum muzeul vieţii romantice, muzeul erotismului, muzeul vinului, muzeul artelor de bâlci. Aceste muzee originale ascund adevărate comori şi sunt găzduite, uneori, în tot felul de subsoluri şi pivniţe, în apartamente private sau în restaurante. Umorul şi nostalgia fac parte din exponate, ca să nu mai vorbim de atmosferă. Parisul mai ascunde şi un muzeu al fumătorului, un muzeu al mulajelor dermatologice şi un muzeu al evantaiului. Sublim este muzeul vechilor orologii. Mai există şi un muzeu al fonografelor şi al gramofoanelor, dar şi un muzeu al hard-rock-ului. Lângă Opera Garnier poate fi vizitat un muzeu al parfumului, unde este expusă, printre altele, o spectaculoasă colecţie de flacoane de parfum, precum şi o orgă de parfum de secol XIX conţinând 400 de fiole cu esenţe diferite. Parisul oferă un larg evantai de muzee cu totul şi cu totul poetice, precum muzeul ceaiului, muzeul păpuşilor şi muzeul frivolităţilor din perioada „la belle epoque". Toate aceste muzee plasează instituţia muzeală contemporană în altă dimensiune temporală, cea a marketingului şi a mondializării culturale, în era „consumatorismului".

Alte direcţii strategice ale muzeului modern ar fi implicarea directă în rezolvarea problemelor de ordin global: ***perspectivele muzicii – ajunsă la apogeul evoluţiei şi fără promisiuni de ascensiune, barierele materiale şi spirituale apărute în faţa ştiinţelor, suprapopularea planetei şi extinderea sărăciei, epuizarea resurselor de apă, ameninţările la adresa libertăţilor oamenilor etc.***

În acest scop în Europa şi SUA au fost create o mulţime de muzee tematice: muzee ecologice (trecerea de la un muzeu tradiţional la cel de tip ecologic reprezintă o mutaţie deja constantă în muzeele din întreaga lume), muzeul aerului, muzeul catastrofelor nucleare, muzeul apei , muzeul emigranţilor, muzeul terorismului etc., în cadrul cărora se organizează conferinţe, seminare în scopul definitivării direcţiilor de soluţionare a acestor probleme.

Astfel de muzee există şi în România: Ecomuzeul de la Sibiu, Institutul de Cercetări Eco-muzeale Tulcea (Marinescu 2008, 24), Muzeul Apei de la Cluj. În ultimul deceniu Muzeul Apei a apărut în Moscova, Sankt Peterburg, Kiev etc. Astăzi filosofia muzeală se bazează pe integralism cultural, pe democraţia ofertelor şi pe înlăturarea discriminărilor de ordin patrimonial (Murariu 2007, 368).

Muzeul secolului XXI edifică preocupări majore asupra unei radicalizări profesionale. Astăzi expoziţiile muzeale s-au transformat într-un instrument promotor al noilor criterii umanitare. Organizarea lor a născut dezbateri asupra logisticii, tehnicilor de ambalare şi transport, asigurărilor şi sistemelor de protecţie. Categoria în sine odată lansată, a oferit o temă generoasă de analiză, lumea muzeală fiind confruntată cu tot mai multe solicitări de acest fel, muzeul este în expansiune: se construieşte mult; se refac expoziţiile de bază; se retehnologizează (lumina, prezentarea, protecţia etc.); se măresc spaţiile comerciale şi de dialog; creşte vizibil personalul. Sigur se măreşte considerabil şi numărul vizitatorilor. Toate acestea produc schimbări şi trebuie din timp analizate, iar dezvoltarea funcţiilor pretinde realism şi anticipare. Rolul muzeului contemporan se concretizează prin îndeplinirea funcţiilor pe care le are pe de o parte ca instituţie de cercetare ştiinţifică fundamentală şi aplicată, iar pe de altă parte să probeze că au competenţele profesionale necesare pentru prelucrarea ştiinţifică a patrimoniului pe care îl deţin, că

sunt capabile să asigure transmiterea de mesaje corecte, educative prin expoziţiile de toate categoriile şi prin programele de activităţi educaţionale proprii, permanente şi temporare (Murariu 2007, 368).

Viitorul se construieşte în fiecare clipă a prezentului, prin efectul fiecărei acţiuni a noastre şi prin lecţiile de mare valoare oferite de trecut. Astfel, prin numeroase aspecte, muzeul de mâine deja există, un ***muzeu inovativ, interactiv şi instructiv.***

Bibliografie

Bucur 2006: C. Bucur, Ce este, ce poate fi, ce trebuie să fie un muzeu astăzi. Revista muzeelor 1, 2006, 9-14.

Creţu 2007: M. Creţu, Viaţa întru tradiţie la muzeul „Astra”, Sibiu. Revista muzeelor 4, 2007, 71-77.

Friedman 2001: Th.L. Friedman, Lexus şi măslinul, cum să înţelegem globalizarea (Bucureşti 2001).

Kistemaker 2006: R. Kistemaker, Muzeele citadine drept centre de dialog civic. Revista muzeelor 3, 2006, 8-22.

Leclerc 2003: G. Leclerc, Mondializarea culturală. Civilizaţie pusă la încercare (Chişinău, 2003).

Marinescu 2008: L. Marinescu, Rolul muzeului în arhitectura peisajului. In: (red. E. Ploşniţă) Studii de muzeologie (I) (Chişinău 2008), 19-26.

Mănăzăran 2007: M. Mănăzăran, Muzeele - spaţii de comunicare şi confruntare. Revista muzeelor 1, 2007, 5-7.

Mensch 1992: P. van Mensch, Towards a methodology of museology (PhD thesis, University of Zagreb 1992). http://www.muuseum.ee/et/erialane_areng/museoloogiaalane_ki/ingliskeelne_kirjand/p_van_mensch_towar/

Murariu 2007: D. Murariu, Aşteptările societăţii de la muzeele de ştiinţe ale naturii. In: (N.D. Ion, R. Ştefănescu) In honorem I. Opriş. Patrimoniu - Muzeografie. Monumente istorice (Braşov 2007), 367-377.

Neamu 2006: D. Neamu, Suntem în reţea, vom exista. Revista Muzeelor 1, 2006.

Opriş 2008: I. Opriş, Provocarea noilor muzeografii (Brăila 2008).

Pungă, Simion 1998: Cf. D. Pungă, V. Simion, Pedagogia muzeală din România, între deziderate şi împliniri. Revista muzeelor 1, 1998, 7-9.

Răchieru 2001: A. Răchieru, Globalizare şi cultura media (Iaşi 2001).

Thomilson 2002: Globalizare şi cultură (Timişoara 2002).

Trifon 2008: Creştinism şi globalizare (Bucureşti 2008).

Tzigara-Samurcaş 1936: Al. Tzigara-Samurcaş, Tragedia Muzeului de Artă Naţională. In: Muzeografia Românească (Bucureşti 1936), 103-104.

Кози 2001: С. Кози, Партнерство во имя развития. В сб.: Музеи, маркетинг, менеджмент: практическое пособие. Составитель В.Ю. Дукельский (Москва 2001), 5-9.

Museum institution in the „globalization trap”

Abstract

Contemporary society is certainly marked by globalization, a phenomenon which anticipates changes in society and world economy. We cannot neglect the fact that there are benefits of globalization, especially in information technologies and economics, yet things get more complicated when it comes to national culture identity values. Globalization has a decisive impact upon national cultures and identities. Not always globalization involves a high degree of communication or exchange between different cultures. There is more a tendency for a dominating culture to impose itself over the others, the result being a process of homogenization. The cultural dialog or interculturalization represents an adequate answer to contemporary communication problems, as the main cause to actual problems of communication is represented by cultural factors. Acceptance of cultural diversity, of cultural dialog, is a modern concept of world based on respect and plurality.

The museum might take on the binding role between cultural life and political life, which should find its natural and working forms that nations could consolidate spiritual and material qualities and achievements through. It is a must to find a halfway between accepting globalization and preservation of roots.

Музеи и глобализация

Резюме

Современный мир характеризуется процессам глобализации. Процесс глобализации зачастую понимается как процесс культурной унификации, уничтожения культурного многообразия. Между тем, международное сообщество именно культурное многообразие и культурную свободу считает базовым элементом устойчивого развития в стране и мире. Эти процессы вызывают сильное противодействие соответственно как у сторонников глобализации, так и у сторонников традиционного общества. В связи с этим миссией музея является популяризация идеи культурного многообразия и культурного плюрализма, с одной стороны, и сохранение материального и нематериального культурного наследия, с другой. Таким образом, миссия музея в современном мире - это содействие устойчивому развитию через пропаганду ценностей культурного плюрализма и ценностей мультикультурного общества, воспитание толерантности.

15.04.2010

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lucica.marinescu@yahoo.com

ÎN REGĂSIREA *LUMII PIERDUTE A VECHII EUROPE*

Iulia Postică

La 11 noiembrie 2009 în galeriile Institutului pentru Studiul Lumii Antice (ISAW) al Universităţii din New York a fost vernisată expoziţia internaţională *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC* (Lumea Pierdută a Vechii Europe: Bazinul Dunării, 5000-3500 a.Chr.). Fondat în anul 2007 drept un centru pentru cercetări avansate şi studii doctorale în diverse domenii axate pe studiul antichităţii cuprinzând întreg arealul civilizaţiilor vechi, Institutul pentru Studiul Lumii Antice se afla la inaugurarea celei de-a doua expoziţii internaţionale, după uimitorul succes al expoziţiei inaugurale al institutului – *Wine, Worship, and Sacrifice: The Golden Graves of Ancient Vani* (Georgia) în 2008 (Vin, adoraţie şi sacrificiu: mormintele aurite al anticului Vani – Georgia).

Expoziţia a adus pentru prima dată în faţa publicului american aproximativ 250 de obiecte descoperite de către arheologi pe parcursul a mai bine de un secol şi care stau mărturie peste veacuri a existenţei unei civilizaţii avansate în sud-estul european, caracterizată printr-un înalt nivel de expresie artistică şi de dezvoltare al culturii materiale. În spaţiul supranumit *Vechea Europă*, au existat şi prosperat culturi preistorice, nivelul artistic şi tehnologic al cărora a fost echivalat de către Egipt şi Mesopotamia abia secole mai târziu. Reprezentanţii acestor culturi locuiau în aşezări de tip urban de dimensiuni mari, ei erau meşteri olari care ştiau să modeleze vase de forme ingenioase şi impresionante picturi geometrice, zoo- şi antropomorfe, ei erau metalurgi care ştiau să confecţioneze prin tehnica turnării unelte, arme şi podoabe din aramă şi aur, ei erau artişti şi adoratori capabili să lipească uluitoare statuete feminine, reprezentări ale zeiţei-mame.

Lumea Pierdută a Vechii Europe s-a dovedit a fi cu adevărat o descoperire nu doar pentru publicul american pasionat de istorie şi cultură antică, dar şi o mare revelaţie pentru specialiştii arheologi şi cercetătorii în studii clasice şi ale Orientului Apropiat. Expoziţia oferă publicului american un prim contact cu o civilizaţie abia menţionată în auditoriile universitare, dar de o importanţă excepţională pentru dezvoltarea societăţilor umane. Însuşi Roger S. Bagnall, directorul Institutului pentru Studiul Lumii Antice, mărturiseşte în cuvântul de salut al catalogului expoziţiei că „atunci când eram student, mi s-a predat despre neoliticul grecesc, dar fără vreo indicaţie asupra conexiunii acestuia la un spaţiu cultural mai larg spre nord. Mai apoi, când s-a predat epoca de tranziţie la prelucrarea metalului în Anatolia şi Orientul Apropiat, Europa nu era niciodată menţionată: nu aveam nici o idee cât de avansată era metalurgia în această regiune, sau cât de bogate erau societăţile chalcolitice" (Catalog 2009, 6-7).

Realizarea acestui ambiţios proiect expoziţional internaţional a fost posibil datorită acordurilor de împrumut încheiate între Institutul pentru Studiul Lumii Antice şi peste douăzeci de muzee din trei ţări sud-est europene: România, Bulgaria şi Republica Moldova. Din partea Republicii Moldova proiectul a fost coordonat de către Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, din partea României – de către Muzeul Naţional de Istorie a României, şi din partea Bulgariei de Muzeul Regional de Istorie din Varna. Realizarea expoziţiei a fost posibilă cu suportul financiar al fundaţiei americane Leon Levy.

În cadrul expoziţiei au fost expuse obiecte valoroase ce reflectă viaţa cotidiană a comunităţilor de oameni din spaţiul Vechii Europe, spiritualitatea acestora şi contactele lor cu alte culturi din bazinul Mării Egee şi zonele limitrofe. Printre piesele etalate regăsim numeroase figurine feminine, reprezentări ale zeiţei-mame, vase de ceramică pictate aparţinând culturii Cucuteni-Tripolie, podoabe din aur, aramă şi scoici. Una dintre cele mai renumite piese de artă preistorică etalată în expoziţie este celebrul „Gânditor" descoperit la Cernavodă, România. Pe lângă aceasta expoziţia prezintă piese din impresionantul tezaur din aur

Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, 303-306.

Foto 1.

descoperit în necropola de la Varna, Bulgaria, cel mai timpuriu tezaur de proporţii mari, conţinând podoabe capilare, coliere, aplice şi topoare ceremoniale.

La vernisarea expoziţiei din New York, în rând cu gazdele în persoana dr. Roger S. Bagnall, directorul Institutului pentru Studiul Lumii Antice, şi dr. Jennifer Y. Chi, director-adjunct pentru expoziţii şi programe publice a ISAW, au participat dr. Crişan Muşeţeanu, director general al Muzeului Naţional de Istorie al României, dr. Valentin Pletnyov, director general al Muzeului Regional de Istorie din Varna şi dr. hab. Eugen Sava, director general al Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (Foto 1).

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a participat în cadrul expoziţiei *Lumea Pierdută a Vechii Europe* cu douăzeci de piese deosebit de preţioase din patrimoniul său (Foto 2). Aceste piese fac parte din tezaurul necropolei descoperite la Giurgiuleşti în anul 1991, în urma săpăturilor conduse de cercetătorii V. Haheu şi S. Kurciatov. Printre ele se numără obiecte de podoabă, unelte şi arme: inele de tâmplă din coral, coliere din aramă, un colier din scoici Spondylus (Foto 3), pandantive din colţ de mistreţ (Foto 4), brăţări spiralate din aramă (Foto 5), o lamelă şi un nucleu din cremene, un vârf de suliţă din os, inele spiralate (Foto 6) şi eclise tubulare din aur, o spadă cu lamele din cremene.

Expoziţia s-a bucurat de un succes extraordinar la New York şi Oxford, fapt reflectat prin prezenţa masivă a vizitatorilor în galeriile muzeale şi de comentariile aclamatoare lăsate de aceştia în cartea pentru oaspeţi a Institutului. Printre vizitatorii de rang înalt se numără dl Vasile Timiş, secretar de stat la Ministerul Culturii şi Patrimoniului al României şi E.S. dl Alexandru Cujbă, şeful misiunii Reprezentanţei RM pe lângă oficiul ONU la New York, care au fost prezenţi la vernisajul din 11 noiembrie 2009 de la New York. Expoziţia a fost vizitată, de asemenea, şi de către delegaţia oficială a Republicii Moldova în SUA în ianuarie 2010, în frunte cu prim-ministrul Republicii Moldova, dl Vlad Filat.

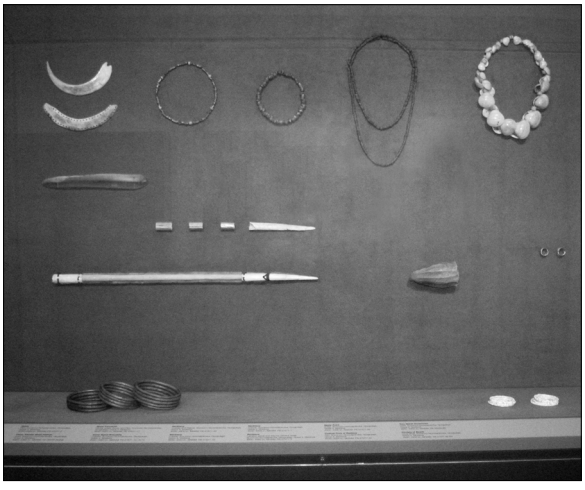

Foto 2.

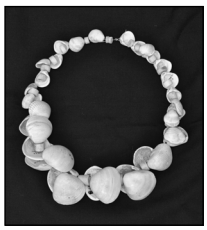

Foto 3.

Foto 4.

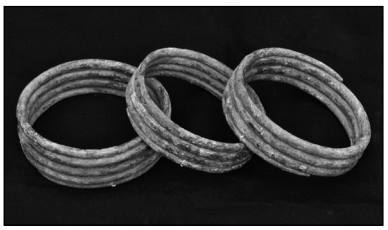

Foto 5.

Foto 6.

Foto 7.

Importanţa acestui eveniment a fost captată şi de către cele mai importante publicaţii periodice. *The New York Times, The Wall Street Journal, The Oxford Times* – iată doar câteva din impresiile jurnaliştilor: „Înaintea gloriei ce a fost Grecia şi Roma, chiar şi înaintea primelor oraşe din Mesopotamia sau temple de-a lungul Nilului, au trăit în bazinul Dunării de Jos şi la poalele colinelor din Balcani oameni care îşi devansau timpul în artă, tehnologii şi comerţ la mare distanţă" (NY Times 2009), sau „piesele expuse erau atât de timpurii încât trebuia să mă tot pişc pentru a-mi reaminti că ele datează înainte de invenţia roţii, înaintea scrisului, înaintea primelor oraşe" (Oxford Times 2010)

În perioada 11 noiembrie 2009 – 25 aprilie 2010 expoziţia a fost expusă la New York în galeriile Institutului pentru Studiul Lumii Antice, iar în lunile ce au urmat a fost programată itinerarea acesteia la două dintre cele mai prestigioase muzee de specialitate de pe continentul european. La Ashmolean Museum din Oxford, *Lumea Pierdută a Vechii Europe* a inaugurat cele două săli destinate expoziţiilor temporare, după aproape trei ani de reparaţie capitală a muzeului şi de re-organizare a expoziţiei permanente. Între 20 mai şi 15 august 2010 expoziţia internaţională a fost prezentată întâia oară publicului britanic la Ashmolean Museum, un muzeu însemnat de artă şi arheologie din cadrul Universităţii Oxford (Foto 7). Iar în perioada octombrie 2010 – ianuarie 2011 expoziţia se va muta în sălile Muzeului de Artă Cicladică din Atena, Grecia.

Expoziţia este însoţită de un catalog (Foto 8) în limba engleză, publicat de către ISAW în asociere cu recunoscuta editură Princeton University Press şi este intitulat *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC*, sub redacţia lui dr. David W. Anthony, profesor la Hartwick College şi curator invitat al expoziţiei, şi a dr. Jennifer Y. Chi, director-adjunct pentru expoziţii şi programe publice de la Institutul pentru Studiul Lumii Antice din New York. Catalogul cuprinde

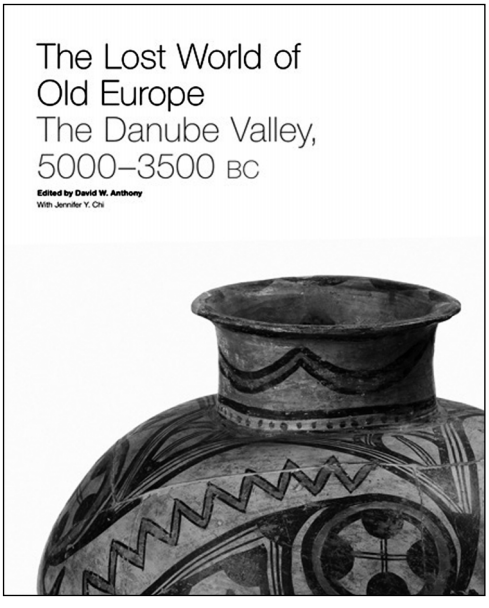

Foto 8.

peste 200 imagini color, mesaje de salut din partea directorilor muzeelor participante şi eseuri semnate de cercetători în domeniu. Mesajele de salut au venit din partea dr. Roger S. Bagnall, director al Institutului pentru Studiul Lumii Antice, dr. Crişan Muşeţeanu, director al Muzeului Naţional de Istorie a României, dr. Gheoghe Dumitroaia, director al Complexului Muzeal Judeţean Neamţ, dr. Lăcrămioara Stratulat, director al Complexului Muzeal Naţional Moldova, dr. Valentin Pletnyov, director al Muzeului Regional de Istorie din Varna, dr. hab. Eugen Sava, director al Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei şi dr. Jennifer Y. Chi, director-adjunct al ISAW. Printre autorii eseurilor regăsim cercetători recunoscuţi precum David W. Anthony, Ioan Opriş, Cătălin Bem, John Chapman, Dragomir Nicolae Popovici, Douglass W. Bailey, Cornelia Magda-Lazarovici, Ernst Pernicka, Michael Louis Séfériadès, Vladimir Slavchev, Veaceslav Bicbaev. A fost publicată şi o versiune a catalogului în limba greacă, special pentru deschiderea din Atena.

Bibliografie

Catalog 2009: Letter from Roger S.Bagnall, Diretor, Institute for the Study of the Ancient World, New York University. In: (ed. David W. Anthony, Jennifer Y. Chi) The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC (Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2009), 6-7.

NY Times 2009: John Noble Wilford, A lost European Culture pulled from obscurity. The New York Times, 1 decembrie 2009.

Oxford Times 2010: Theresa Thompson, The Lost World of Old Europe: the Danube Valley, 5000-3500 BC, The Ashmolean Museum. The Oxford Times, 8 iunie 2010.

Rediscovering *The Lost World of Old Europe*

Abstract

On 11th November 2009 was inaugurated the international exhibition "The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC" in the galleries of the Institute for the Study of the Ancient World of New York University. The exhibition has brought for the first time before the American public artifacts aged between 5500 and 7000 years old, witnessing the existence of a developed civilization in southeast Europe, in a space surnamed *Old Europe*, situated on the present territory of Romania, Bulgaria and Republic of Moldova. The exhibition reunites over 250 objects originating from the collections of over 20 museums in Romania, Bulgaria and Republic of Moldova. Among the exhibited objects are fired clay figurines, Cucuteni-Tripolie ceramic vessels, golden adornment objects, copper tools and jewelry, shell jewelry etc. The exhibition was itinerated between May and August 2010 at the prestigious British museum The Ashmolean Museum from Oxford University and will be displayed in October 2010 – January 2011 at the Cycladic Museum of Art in Athens, Greece.

В поисках *Потерянного Мира Древней Европы*

Резюме

11-го ноября 2009 состоялось открытие международной выставки «Потерянный Мир Древней Европы: Долина Дуная, 5000-3500 до н.э.» в галереях Института по Изучению Античного Мира Нью-Йоркского Университета. Выставка представила впервые американской общественности артефакты VII-V тыс. до н.э., свидетельствующие о существовании развитой цивилизации в Юго-Восточной Европы на территории современной Румынии, Болгарии и Республики Молдова. Выставка объединяет более 250 объектов из коллекций более двадцати музеев Румынии, Болгарии и Республики Молдова. Среди выставленных объектов: статуэтки из обожженной глины, керамические сосуды Кукутень-Триполье, золотые украшения, медные орудия изделия из ракушек и др. Экспозиция была выставлена с мая по август 2010 также и в престижном британском Музее Ашмолиан Оксфордского Университета, а с октября 2010 по январь 2011 выставка будет открыта в Музее Кикладского Искусства в Афинах, в Греции.

10.06.2010

Iulia Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: iupostica@yahoo.com

Mihai Maxim, NOI DOCUMENTE TURCEŞTI PRIVIND ŢĂRILE ROMÂNE ŞI ÎNALTA POARTA (1526-1602)

Brăila, Editura Istros, 2008, 341 p.

„Istoria este, într-adevăr, dureros de frumoasă, dar în acelaşi timp, şi dureros de dificilă pentru istoricul profesionist, care o scrie”

(Mihai Maxim)

Volumul de documente turceşti întocmit de cunoscutul turcolog, profesorul universitar, Mihai Maxim, şi care a văzut lumina tiparului în anul 2008 la Editura Istros din Brăila graţie efortului profesorului universitar Ionel Cândea, întregeşte substanţial cunoştinţele noastre despre natura şi esenţa relaţiilor Ţărilor Române cu Poarta Otomană în secolul al XVI-lea. Lucrarea se deschide cu un „Cuvânt-înainte”, semnat de profesorul Mihai Maxim, în care se subliniază dificultăţile cu care se confruntă cercetătorul arhivelor otomane, informează cititorul despre numărul enorm de documente din Arhiva Otomană de pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri al Republicii Turcia, specificul fondurilor de aici; de asemenea, este subliniată valoarea acestor documente pentru istoria relaţiilor româno-otomane, problemele care, într-o măsură mai mare sau mai mică, pot fi rezolvate, sau, cel puţin, în alt mod interpretate.

Primul document din volum, cu data de 22 mai 1526, se referă la peşcheşul primit de sultan de la domnul Moldovei Ştefăniţă vodă (1517-1527), peşcheş care includea 5 legături (*desté*) de samur, 5 măsuri de hermină şi 5 bucăţi de „dinţi de peşte” (p. 42-43).

Mihai Maxim explică: „colţii de morsă erau procuraţi de domnii români cu mari dificultăţi şi mare cheltuială din Rusia”, ca de alt fel şi blănurile de samur. Autorul de asemenea explică că termenul otoman *desté* corespunde slavului *sórok*, ceea ce înseamnă 40 şi, concluzionează el, „s-au predat ca *pişkeş*, un număr de 40 de blănuri de samur” (p. 43).

Aici însă sunt necesare câteva precizări. Dacă termenul *desté* înseamnă *legătură* şi corespunde slavului *sórok*, şi dacă s-au predat 5 (cinci) *desté*, adică 5 legături, înseamnă că s-au predat 5 *sórokuri* (conform terminologiei ruseşti „*5 сороков*”), adică 5 legături a câte 40 de blănuri, ceea ce constituie 200 blănuri de samur. Aceasta în cazul în care fiecare *sórok, desté, legătură* conţinea 40 de blănuri.

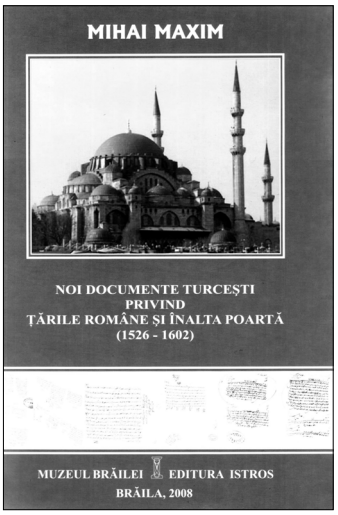

Un document similar, al 21-lea din acest volum, indică peşcheşul trimis la Poartă de către Petru Rareş şi are data de 25 mai 1543 (p. 140). Acest act este ceva mai relevant decât primul, fiindcă face o precizare esenţială în privinţa blănurilor de samur predate la Poartă, este vorba de „5 legături (*deste*) a câte 20 buc.” Mihai Maxim explică că „în realitate o *desté* (legătură) cuprindea 40 de blănuri de samur (în slavă *sórok*)” (p. 142), explicaţie pe care o face autorul şi cu ocazia prezentării documentului al 29-lea din 8 iunie 1544, când s-au predat 10 legături de blănuri de samur (p. 174).

Informaţia sursei otomane că *deste* (legătura) sau *sórokul* de samuri avea 20 de bucăţi este extrem de importantă şi nu credem că este vorba de o eroare a acelor dregători otomani care au primit, au numărat şi au făcut înscrierea respectivă a acestor blănuri de samur. Este poate cea mai precisă informaţie cunoscută până acuma care atestă destul de clar că *un sórok* de samuri nu înseamnă sau, cel puţin nu însemna întotdeauna, 40 de blănuri de samur (vezi studiul nostru din acest volum).

Într-adevăr, mărfurile amintite mai sus erau aduse din Rusia. Nu dispunem de prea multe detalii privind aducerea „dinţilor de peşte”, dar surse documentare atestă faptul că aceştia erau prezentaţi în calitate de cadouri de către marii cneji ai Moscovei şi hanilor din Hoarda Nogai. Un *Protocol Diplomatic* care vizează legăturile Rusiei cu Hoarda Nogai în anii 1489-1508 atestă că la 1503, printre alte cadouri, din care lipsesc însă blănu-

rile de samur, date de Ivan al III-lea hanului, era şi un „dinte de peşte". De asemenea, Vasile, fiul marelui cneaz al Moscovei, trimitea hanului un „dinte de peşte". La 1508 hanul Alceagâr-murza primea de la marele cneaz al Moscovei, printre alte cadouri, şi un „dinte de peşte" (Посольская 1984, 55, 85).

Faptul că „dinţii de peşte" se aduceau din Rusia de către negustorii moldoveni este atestat şi firmanul sultanului Selim al II-lea din 26 aprilie 1560, adresat hanului Crimeii, prin care se solicita permisiunea pentru negustorii din Moldova de a merge la Moscova prin Crimeea, fiindcă din cauza războiului dintre Rusia şi Polonia, ultima nu permite tranzitul negustorilor din Moldova spre Rusia. Firmanul sultanal era dat la solicitarea domnului Moldovei Alexandru Lăpuşneanu, care îl informa pe Selim al II-lea că în anii precedenţi oamenii săi mergeau la Moscova prin Polonia şi întorcându-se înapoi aduceau mai multe mărfuri, printre care şi „dinţi de peşte" (Furnică 1938, 8-9).

O cantitate mult mai mare de „dinţi de peşte" era trimisă de ţarul Feodor Mihailovici patriarhului de Constantinopol, Ieremia. Conform scrisorii ţarului din martie 1592, adresată numitului patriarh şi trimisă cu Dionisie, mitropolitul de Târnova, ultimul urma să aducă la Constantinopol, printre alte bunuri, pentru „*искупленье и на сооруженье церкви божия и на устроенье патриаршеского дому*" şi 15 puduri de „dinţi de peşte". Boierul Boris Feodorovici, care era „sluga şi comisul" ţarului, de asemenea îl informa pe patriarh despre trimiterea acestei cantităţi de „dinţi de peşte" (Посольская 1988, 117), cantitate care echivala cu 245,70 kg (pudul rusesc avea 16,38 kg).

Actul din 2 august 1527, publicat în continuare în volumul prezentat aici, atestă „onorariul" dat moldovenilor, care au adus la Poartă tributul mărit. Aceştia sunt numiţi în documentul respectiv cu termenul „soli", adică, subliniază Mihai Maxim, cu acelaşi termen cu care erau desemnate persoanele sosite din Veneţia, Polonia, Franţa, Anglia (p. 47). Observaţia autorului este foarte importantă, considerăm că ea atestă situaţia că, la acest moment, otomanii recunoşteau suveranitatea Ţării Moldovei la fel ca şi pe cea a statelor nominalizate.

Examinând cuantumul sumelor acestor „onorarii" pentru diferite state, Mihai Maxim formulează concluzia că ele „indică *de regulă* locul statului respectiv în protocolul Porţii" (p. 49). Având în vedere din aceste onorarii pe care otomanii le acordau trimişilor la Poartă, ierarhia statelor care plăteau tribut Porţii, cu excepţia Hanatului Crimeii, care nu plătea tribut, în secolul al XVI-lea se prezintă în felul următor: Imperiul Romano-German, Hanatul Crimeii, Transilvania, Ţara Românească, Moldova şi Dubrovnik (Raguza) fiind pe aceeaşi treaptă (p. 50).

Ierarhia aceasta este foarte interesantă, dar nu considerăm ca ea să vorbească despre prioritatea unor state faţă de altele, în sensul diferenţierii statutului lor juridic. În primul rând, noi nu ştim dacă ierarhia dată în „onorarea" solilor era respectată întotdeauna, or, în cazul de faţă concluzia este trasă în baza unui singur exemplu. În al doilea rând, nu se cunoaşte care era „onorariul" solilor veniţi la sultan din statele care nu plăteau tribut Porţii, or, şi aceştia, fără îndoială, trebuiau să primească ceva, în funcţie de ceva şi desigur, nu în mod egal. În al treilea rând, la plata „onorariilor" otomanii puteau lua în calcul gradul, dregătoria persoanei sau a persoanelor care sosiseră la Poartă.

La acest gând ne duce examinarea unor documente similare din Rusia. Spre exemplu, Toma Iuriev, trimisul lui Vasile Lupu sosit la Moscova în anul 1645 împreună cu trei persoane primeau: trimisul – „*по* **5 алтын**, *по 6 чарок вина, по 3 кружки меду, по 4 кружки пива на день*", oamenilor veniţi cu el, adică însoţitorilor, „по 6 денег, *по 2 чарки вина, по 2 кружки пива человеку на день*".

În acelaşi an la Moscova a venit Pavel Micolaev, nepotul său Iurie Petrov şi încă opt însoţitori de la Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti. Trimisul a primit „*по* ***гривне*** [pe o altă filă a *Protocolului* respectiv se indică doar „*3 алтына по 2 деньги*"], „*по 4 чарки вина, по 3 кружки меду, по 3 кружки пива*", nepotul „*по 2 алтына, по 2 деньги, по 3 чарки вина, по 2 кружки меду, по 2 кружки пива*", celorlalţi oameni „*8 денег человеку, по 2 чарки вина, по 2 кружки пива*" (Посольская 2005, 18-19, 44).

Nu considerăm că, în temeiul acestor date, putem trage anumite concluzii referitoare la **prioritatea** unei ţări faţă de alta, în cazul de faţă Moldova şi Ţara Românească, în protocolul Curţii de la Moscova.

Datele pe care le vom prezenta mai jos sunt şi mai grăitoare în acest sens. La 1670, de la Constantin Şerban, numit în sursa respectivă, *„волоского и мултянского владетеля”*, au sosit mai multe persoane şi anume, postelnicul Necgai Stepanov, clucerul Calot Constantinov, căpitanul Dmitrie Alexandrov, clucerul Petru Hristoforof, sotnicii Micolai Mirinov, Dmitri Varlamov, Dimitrie Vasilev, aprodul Stoian Petrov, fiul de boier Bunea Ivanov şi încă 9 însoţitori.

Postelnicul a primit „*по 6 алтын, по 4 деньги, по 4 чарки вина двойного, по 3 кружки меду цеженого, по 3 кружки пива*”, clucerul „*по 5 алтын*”, căpitanul „*по 4 алтына*”, un alt clucer „*по 3 алтына, по 2 деньги*”, sotnicilor „*по 3 алтына*”. Toţi ei au mai primit băutură „*по 3 чарки вина доброго, по 2 кружки меду, по 3 кружки пива человеку*”. Feciorul de boier a primit „*по 2 алтына, по 2 деньги, по 2 чарки вина, по 2 кружки меду, по 2 кружки пива*”.

Ceilalţi însoţitori au primit „*по 8 денег, по 2 чарки вина, по 2 кружка пива*” (Посольская 2005, 19, 44).

Modificări în asigurarea solilor cu bani şi bunuri puteau interveni şi pe parcursul aflării solilor la Moscova. La 1674 solii Radul Micolaev, Petru Petrov şi încă 11 oameni de ai lor, conform poruncii ţarului din 31 iulie urmau să primească: Radul „*по гревне*”, Petru „*по три алтына*”, ceilalţi însoţitori „*по шти денег*”. Prin porunca ţarului din 3 august a fost modificată suma primită de Radul „*по 3 алтына по 2 деньги*” sau, posibil, că această sumă şi alcătuia *o grivnă*.

Aceste date atestă limpede că la repartizarea banilor şi a celorlalte bunuri s-a ţinut cont de dregătoria şi locul fiecăruia în ierarhia socială.

Următorul document publicat în volum de asemenea poartă data de 2 august 1527 şi ne indică bunurile primite de solii domnului Moldovei şi însuşi domnul cu ocazia aducerii tributului mărit la Poartă. Mihai Maxim atenţionează la faptul „interesant” în opinia domniei sale, că mai întâi este înregistrat „onorariul” oamenilor domnului, apoi „cele trimise” domnului Moldovei. Cred că este o situaţie justificată, în primul rând sunt „onorate” acele persoane care sunt prezente în capitala otomană, apoi domnul, care lipseşte şi în această ordine au şi fost înregistraţi în condica respectivă.

Dacă referitor la documentul precedent, din 2 august 1527, Mihai Maxim se întreba „În ce priveşte comparaţia Ţara Românească – Moldova, trebuie oare să conchidem că în secolul XVI prima avea întâietate în protocolul otoman faţă de cea de-a doua?” (p. 50), fără să ne ofere un răspuns la ea, examinarea celui de al doilea document emis în aceeaşi zi îl duce la concluzia că „lipsa „scufiei” aurite, pe care o purtau şi ofiţerii ienicerilor, poate fi explicată prin poziţia mai bună, în această etapă, a domnilor Moldovei faţă de Poartă, în comparaţie cu cei munteni” (p. 57).

Observaţiile lui Mihai Maxim sunt foarte judicioase şi, în consecinţă, ele ar putea fi utilizate şi pentru a demonstra o situaţie mai bună la Poartă a domnilor Moldovei sau ai Ţării Româneşti, în sensul că una dispunea de un grad de suveranitate mai ridicat decât alta. Fără îndoială, al doilea act, din 2 august, nu este un act de învestitură, care era cu totul altă ceremonie, el atestă doar „daruri prilejuite de acceptarea majorării tributului de către noul domn”, chiar dacă unele dintre „cele trimise” domnului pot fi interpretate ca „incontestabile însemne ale puterii (*insignia*)” (p. 58).

Documentul următor, din 21 septembrie 1527, se referă la „onorariile” primite de „oamenii” munteni cu prilejul aducerii tributului la Poartă. Mihai Maxim atenţionează clar la faptul că trimişii domnului Moldovei erau apreciaţi drept „soli”, iar trimişii domnului Munteniei doar „oameni”, de unde şi concluzia, în acest caz, absolut acceptabilă: „Lucrul indică limpede diferenţa de poziţie, de grad de dependenţă faţă de Poartă, între Ţara Românească şi Moldova, în favoarea acesteia din urmă, la acea dată (1527)” (p. 65).

Documentul din 2 septembrie 1528 se referă la „onorarea” „oamenilor” domnului Ţării Româneşti care au adus, în calitate de peşcheş, cai şi şoimi, ceea ce, este apreciat de Mihai Maxim drept o „dovadă că la 1528 devenise deja un obicei trimiterea de cai şi şoimi sultanului, ca peşcheş” (p. 68). Actul nu indică numărul lor, dar conform cercetărilor lui Mihai Maxim, foarte posibil că în secolul al XVI-lea Moldova şi Ţara Românească trimiteau la Poartă un număr de cca 40 de cai, câte 20 din fiecare ţară, cca 110 şoimi; din Moldova – 70 de şoimi, din Ţara Românească – 20 şi din Transilvania – 20 (p. 68-71). După cum s-a arătat mai sus, o mică parte dintre aceşti şoimi de vânătoare erau aduşi şi din Rusia.

Documentul următor, din 13 septembrie 1528, „onorează” „oamenii” domnului Moldovei, care

au adus peşcheşul, caii şi şoimii. Actul, spre deosebire de cel din 2 august 1527 care utiliza termenul „soli", foloseşte, ca şi în cazul Ţării Româneşti, termenul „oameni", ceea ce trebuie să ne facă mai atenţi în determinarea statutului Ţării Moldovei în raport cu Poarta în baza terminologiei cancelariei otomane. În urma examinării mai multor surse, în comentariile la acest document Mihai Maxim crede că numărul cailor adus la Poartă din fiecare dintre cele două ţări româneşti extracarpatice ar putea fi de 24-26 (p. 76).

Documentul din 16 februarie 1529 „onorează" „vizirii" şi alţi 8 „oameni" ai domnului Ţării Româneşti Moise, învestit cu însemnele puterii: steagul, mai bine zis, bula din argint aurit din vârful steagului, cuca, calul, buzduganul, 12 bucăţi de taftă. Mihai Maxim atenţionează că reprezentantul Porţii însărcinat cu instalarea noului domn era un important dregător, **aga spahiilor de Poartă** (p. 81-90).

Documentul din 27 martie 1529 atestă acordarea unui dar unui „om" sosit de la domnul Moldovei, „care a adus veşti". Mihai Maxim apreciază actul dat în sensul că „**este cea mai veche menţiune a unei recompense pentru obligaţia domnilor români de a procura ştiri Înaltei Porţi** (subl. - M.M.)" (p. 91). Desigur, putem aprecia gestul dat drept o **obligaţie**, totuşi, însuşi faptul remunerării pentru aceasta este încă prea puţin pentru demonstrarea acestei obligaţii. Fără îndoială, este vorba de o obligaţie pe care o avea vasalul faţă de suzeran şi în relaţiile domnilor români cu statele europene şi nu numai. Domnii Ţărilor Române informau, spre exemplu, şi pe ţarii ruşi, despre ceea ce se întâmpla în Europa de Sud-Est, în Imperiul Otoman etc., în secolele XV-XVII, dar o făceau nu în virtutea unei **obligaţii** faţă de Rusia. Pentru aceasta, ei erau întotdeauna remuneraţi de Curtea de la Moscova.

Documentul următor, datat cu 31 martie - 28 aprilie 1530 indică însemnele puterii acordate domnului Ţării Româneşti. Mihai Maxim atenţionează şi la existenţa unui alt document care indică anumite plăţi pentru oamenii veniţi din partea unor dregători otomani, din partea regelui Ungariei şi din partea domnilor români şi crede că, în virtutea diferenţei sumei, el „poate arunca o lumină asupra locului acordat în protocolul otoman acestor **dregători** şi **principi domnitori** (s.n. - I.E.)" (p. 97). Conform documentului, oamenii lui „Yanoş, regele Budei" primesc câte 500 de aspri, iar oamenii „emirilor Moldovei", al „voievodului de Ţara Rămânească", ai beiberbeilor de Egipt şi Damasc, ai sangeacbeilor de Bosnia, de Herţegovina, de Semendria şi de Ohrida, primesc câte 300 de aspri fiecare. Luând în calcul acestea, Mihai Maxim consideră că deja „la 1530 se acordă, în protocolul otoman, acelaşi tratament oamenilor voievozilor români, la fel ca şi celor ai beilerbeilor şi sangeacbeilor otomani" (p. 98).

Evident, tentaţia este foarte mare, dar aceeaşi sumă de bani acordată înseamnă şi acelaşi tratament, în sensul de statut juridic? Înseamnă oare că „protocolul otoman" îi privea pe „principii domnitori" din Ţările Române şi pe „dregătorii" din provinciile otomane propriu-zise că aveau acelaşi statut juridic? În temeiul cifrelor care au fost prezentate şi mai sus, nu considerăm că sumele de bani acordate să semnifice anume această situaţie.

Documentul următor este din 31 martie 1533 şi conţine date despre însemnele puterii acordate la învestirea lui Vlad Vintilă în scaunul Ţării Româneşti. În baza unui alt document, din 1 aprilie 1533, care aminteşte doi dregători otomani care şi anterior au fost implicaţi în problemele româneşti, Mihai Maxim formulează concluzia referitor la existenţa unor „anumiţi dregători la Poartă „specializaţi" pe relaţiile cu Ţările Române" (p. 105).

Documentele din 22 şi 23 februarie 1534 atestă suma de 500000 de aspri (cca 90090 florini/ducaţi de aur ungureşti – este vorba de o eroare tehnică, în realitate suma fiind de **9090** de florini - I.E.) achitaţi de domnul Ţării Româneşti drept peşcheş. Mihai Maxim apreciază situaţia în sensul că este „un peşcheş *ad hoc*, pentru *captatio benevolentiae*, aducând mai mult a *rüşfet* (mită)" (p. 117). Deşi destul de mare, consemnează Mihai Maxim, la 1558 Pătraşcu cel Bun plătea un peşcheş de 10 ori mai mare – 5.000.000 de aspri.

Documentele următoare fixează tributul Moldovei plătit de Petru Rareş în anul 1534, suma totală fiind de 550312 aspri achitaţi pe 4 mai 1534 şi un adaos de 499 akçele la data de 9 mai, ceea ce, conform calculelor lui Mihai Maxim, constituie suma de **10000** de florini ungureşti. Mihai Maxim, de asemenea, subliniază faptul că actele demonstrează limpede că domnii români puteau plăti tributul în orice monedă de calitate bună, termenul de expirare a plăţii era 1 mai, iar pentru

Țara Românească 1 aprilie. În pofida faptului că tributul apare cu termenul *cizye* (impozit-capitație), în realitate, specifică Mihai Maxim, este vorba de impozitul global pe țară (p. 119-125).

Documentele 17-19 atestă suma haraciului achitat de Țara Românească la 1534, care însuma 1887448 aspri, ceea ce echivala cu **34317** florini ungureşti, adică era o sumă cu mult mai mare decât suma tributului plătit de Moldova. Faptul că tributul s-a plătit integral în aspri şi că era de peste trei ori mai mare decât tributul Moldovei, în opinia lui Mihai Maxim vorbeşte atât despre „mai strânsa integrare a economiei muntene în zona akçelei otomane, în comparaţie cu Moldova", dar şi de un grad de dependenţă mai mare a Țării Româneşti faţă de Poartă decât Moldova (p. 126-133).

Documentul din 14 februarie 1543 atestă acordarea de către sultan a unui dar lui Radu Paisie, domnul Țării Româneşti, care s-a întors din campania împotriva Budei din vara anului 1541. În comentariul la acest document Mihai Maxim precizează că „de participarea lui Radu Paisie la campania de la Buda se leagă şi transformarea Brăilei în kaza otomană", văzută de domnia sa ca un proces desfăşurat în anii 1538-1540 (p. 136). Autorul acceptă ideea că marele clucer Coadă a închinat Brăila otomanilor, ceea ce semnifică că lupte pentru luarea Brăilei nu s-au purtat. Având în vedere această situaţie, Mihai Maxim consideră că termenul de „*cucerire*" a Brăilei, utilizat de specialişti, nu este cel mai reuşit pentru redarea adecvată a situaţiei, mai potrivit, în opinia sa, ar fi termenii de „*anexare*" sau de „*ocupare*" cu prilejul unei campanii (p. 138).

Documentele al 22-lea, al 25-lea, al 26-lea şi al 27-lea, au data de 7 iunie 1543, 22 iulie 1543, 23 iulie 1543 şi, respectiv, 6 august 1543, sunt primele de acest fel şi se referă la plata în aur a vâslaşilor din Țara Românească şi, de asemenea, a vâslaşilor sârbi, pentru serviciile lor pe corăbiile care au transportat arme şi provizii în timpul campaniei otomane împotriva Belgradului. În Comentariul la aceste documente, Mihai Maxim aduce şi alte date foarte interesante privind tributul celor două ţări româneşti extracarpatice: domnul Moldovei a trimis 825 000 de aspri (15000 florini ungureşti), domnul Țării Româneşti 1100000 (20000 florini ungureşti) (p. 143-147, 157-159), ceea ce atestă ameliorarea situaţiei care existase la 1534, când tributul Țării Româneşti era cu mult mai mare decât tributul plătit de Moldova. Documentul al 28-lea atestă şi un dar acordat pe 5-6 august 1543 marelui portar al Țării Româneşti, care era şeful vâslaşilor flotei dunărene cu precizările lui Mihai Maxim, care ne spune că este vorba de marele vornic Coadă, responsabil „în fapt, probabil doar al celor creştini" (p. 168-171).

Documentele 23 din 25 iunie 1543 şi 24 din 1 iulie acelaşi an, primul atestă plata tributului de 10 000 de florini ungureşti de către Transilvania, al doilea, recompensa pentru persoanele care au adus tributul (p. 149-156).

Documentul din 16 iunie 1544 atestă plata haraciului de către Moldova şi «onorarea» celor care l-au adus – în cazul de faţă este vorba de Ilie Rareş, care a predat el însuşi haraciul. Mihai Maxim consideră că cuantumul acestui haraci trebuia să fi fost între 15 000 de florini ungureşti, cât s-a plătit la 1543 şi 25 000, cât s-a plătit la 1549, fără să fie cunoscute detaliile privind majorarea lui (p. 177-178).

Documentele nr. 31 şi 32, ambele din 1 aprilie 1554, ţin de cheltuielile pentru însemnele domniei trimise domnului Țării Româneşti Pătraşcu cel Bun (1554-1557). În aprecierea lui Mihai Maxim importanţa acestor documente constă în faptul că ele furnizează data investirii acestui domn ceea ce „echivalează cu începutul *de jure* al domniei lui Pătraşcu cel Bun" (p. 189).

Documentul nr. 33 şi 34 din 2 şi, respectiv, 3 februarie 1562 atestă însemnele de învestitură acordate de Poartă noului domn al Moldovei, Despot vodă. În aprecierea lui Mihai Maxim, importanţa actului din 2 februarie constă în faptul că este „prima înregistrare oficială, otomană, detaliată a însemnelor de învestitură acordate domnilor Moldovei", în Țara Românească un asemenea document fiind cunoscut încă din 1529 (p. 199). Mihai Maxim nu consideră că acest decalaj este întâmplător, în opinia sa „această diferenţă cronologică indică un clar decalaj, în ceea ce priveşte alunecarea în dependenţa otomană, mai accelerată în cazul Țării Româneşti, mai lentă în cazul Moldovei". Faptul că Despot vodă primeşte de la otomani 24 bucăţi de taftă pentru steag, în opinia autorului şi aceasta este „un semn al unei mai bune poziţii a Moldovei la Înalta Poartă, în perioada discutată, faţă de Muntenia" (p. 199-200).

Documentele nr. 35 (25 octombrie 1563) şi 36 (26 octombrie 1563) ţin de învestirea lui Alexandru Lăpuşneanu în scaunul Moldovei, învestire care a avut loc după înlăturarea lui Despot-vodă şi predarea la vistieria otomană a unui cap de steag pe care noul domn al Moldovei l-ar fi capturat de la Despot (p. 202-210).

Actul nr. 37 (22 martie 1574) se referă la cheltuielile Porţii în legătură cu învestirea în scaunul Moldovei a lui Petru Şchiopul. Importanţa actului constă în faptul că el indică preţurile foarte exacte ale diverselor piese de învestitură, oferă data exactă a învestiturii, cât şi rangul înaltului demnitar otoman desemnat să-l instaleze în scaunul ţării. De asemenea, Mihai Maxim face o serie de precizări privind „investirea" domnilor şi „numirea" acestora în capitala otomană (p. 211- 220).

Documentele nr. 38-41, redactate între 5-18 octombrie 1592, se referă la plata haraciului şi a peşcheşurilor de către Sigismund Bathory principele Transilvaniei, remarcând stabilitatea tributului care era din anul 1575 de 15000 de galbeni ungureşti. Peşcheşurile constau din vase de argint, situaţie explicată de Mihai Maxim prin bogăţia subsolului Transilvaniei în asemenea zăcăminte, dar şi prin bogata tradiţie a prelucrării argintului de către saşi (p. 221-231).

Documentul nr. 42 din 22 august - 1 septembrie 1593 este o poruncă imperială prin care lui Mihai Viteazul i s-a acordat domnia Ţării Româneşti. În aprecierea lui Mihai Maxim, importanţa acestui document constă în faptul că el indică clar data oficială a numirii lui Mihai Viteazul, care a reuşit să impună Porţii opinia că este fiul lui Pătraşcu cel Bun, pentru că numai o asemenea filiaţie îi deschidea calea spre scaunul domnesc (p. 232-239).

Documentul nr. 43 din 9/19 noiembrie 1594 se referă la numirea lui Ştefan Surdul în domnia Ţării Moldovei. În aprecierea lui Mihai Maxim, actul demonstrează că Poarta avea informaţii curente despre hainirea domnilor români, primul fiind înlăturat din scaun, domnul Moldovei (p. 240-241).

Documentul nr. 44 din 15/25 noiembrie 1594 ţine de numirea lui Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, domn în Ţara Românească. Ţinând cont de faptul că această decizie s-a luat la numai două zile după răscoala din 13 noiembrie de la Bucureşti, timp în care vestea nu putea să ajungă la Istanbul, Mihai Maxim consideră că „decizia de înlocuire a lui Mihai Viteazul cu Bogdan Sasul, nu are legătură directă, nemijlocită, «cu revolta» din 13 noiembrie 1594" (p. 242-243).

Documentul nr. 45 din 6 decembrie 1594 este o poruncă adresată kadiilor de pe ruta Istanbul – Ţara Românească, care urmau să cumpere orz, paie şi fân, necesare cailor de la carele cu tunuri. Actul cerea ca procurarea acestor mărfuri să fie făcută la preţuri nu mai mari decât preţul oficial, pentru a nu aduce prejudiciu financiar averii sultanului, iar procurarea cailor să fie făcută la timp, responsabilii fiind avertizaţi categoric că vor fi aspru pedepsiţi, în cazul în care nu vor respecta porunca sultanului (p. 244-247).

Prin documentul nr. 46 din 20/30 aprilie - 30 aprilie/9 mai 1595 fostul beilerbei de Anatolia Satırcı Mehmed Paşa era anunţat că este numit beilerbei al Ţării Româneşti, ţară apreciată la Poartă drept „una din dependinţele Ţărilor Mele bine-păzite". Acestuia i se poruncea să nu piardă „nici un minut în apărarea şi protecţia ţării şi în ţinerea sub (control) şi protejarea raialelor" (p. 251). Printr-un alt act, practic din acelaşi timp, în Ţara Românească era numit şi un defterdar al Vistieriei Imperiale, acestuia poruncindu-i-se „să faci tot ce îţi stă în putinţă în privinţa înmulţirii şi măririi averii publice" (p. 255). Importanţa actului, în aprecierea lui Mihai Maxim, constă în faptul că el „indică formula pe care otomanii au adoptat-o pentru organizarea Ţării Româneşti după cucerire" (p. 256), aceasta urmând să fie organizată ca şi Vilaietul Egiptului.

Documentul nr. 48 din 2/12 mai 1595 atestă faptul că Ţara Moldovei era dată lui Cafer Paşa, aflat la apărarea Şirvanului, o provincie otomană la hotarul cu Iranul. Sultanul specifica: „ţi-am acordat şi dăruit, cu rangul de *Vezirat*, Eyaletul Moldovei" ca „să fii conducător şi guvernator populaţiei Moldovei, să nu pierzi nici o clipă în stăpânirea vilaietului şi apărarea şi protejarea raialei" (p. 263). Mihai Maxim consideră că numirea acestei persoane, care era „un fel de supra-guvernator" şi care avea şi rangul de vezir indică la „poziţia mai importantă pe care Moldova o ocupa în protocolul (şi politica) Înaltei Porţi faţă de Ţara Românească, cel puţin în secolul al XVI-lea, documentat aici" (p. 264). Mihai Maxim atenţionează şi asupra expresiei documentului că Moldova trebuie să se afle „în mâinile

oamenilor dreptei credinţe", ceea ce semnifica că „în Moldova trebuie instaurată administraţia islamică directă" (p. 264-265). Mihai Maxim atenţionează şi la unele repere cronologice importante cum ar fi 12/22 aprilie 1595, când la Poartă s-a hotărât „plecarea asupra vilaietelor Valahiei şi Moldovei", precum şi 2/12 mai 1595 – data formală a „transformării Moldovei în *beylerbeyilik* condus de un paşă cu rang de *vezir"* (p. 265), adică cele două ţări româneşti urmau mai întâi să fie cucerite, abia după aceea demnitarii otomani îşi puteau exercita funcţiile lor (p. 266).

Documentele nr. 49 şi 50, din 10/19 - 20/29 mai 1595, se referă la corpurile de „voluntari" care urmau să se formeze în Ţara Românească şi Moldova după cucerirea acestora de către otomani şi la comandanţii acestor detaşamente. În primul caz este vorba despre Ibrahim, care **solicita** postul respectiv în Ţara Românească, în al doilea caz este vorba despre Ali Kethüda, cui i **se dăruia** „Agia de voluntari". Aceşti „voluntari", conform lui Mihai Maxim, „constituiau o categorie de oşteni, care se substituiau ienicerilor". Faptul că în Moldova a fost **numită** persoana respectivă în acest post, atestă, în opinia lui Mihai Maxim, faptul că „Moldova pare să se fi bucurat la sfârşitul secolului al XVI-lea de un loc superior în protocolul otoman faţă de Ţara Românească, lucru datorat, fără îndoială, înainte de toate, poziţiei sale geostrategice mai favorabile, ca zonă-tampon" între Polonia şi Imperiul Otoman, în timp ce Ţara Românească era practic încercuită de otomani, cu excepţia părţii dinspre Transilvania, care şi ea era sub control otoman (p. 277-283).

Documentul nr. 51 din 20/30 mai - 30 mai/8 iunie 1595 se referă la numirea unui nou beiberbei în Moldova, anume a lui Ibrahim, fost sangeacbei de Vize, începând cu 14/24 mai 1595, în virtutea faptului că acesta promitea venituri financiare suplimentare către vistieria otomană, precum şi redresarea salinelor din Moldova. Documentul, în aprecierea lui Mihai Maxim „indică un clar declin instituţional al Imperiului Otoman" (p. 286-290).

Ultimul document publicat în volum nu are dată, dar el a fost datat de către specialiştii turci cu 2 iulie 1601 - 20 iunie 1602 stil nou (p. 295), datare acceptată, în urma unei examinări minuţioase a situaţiei politice din Ţările Române şi de Mihai Maxim (p. 308). Este o scrisoare de răspuns a Sultanei Valide (mama sultanului Mehmed al III-lea) la o scrisoare anterioară a lui Ieremia Movilă, prin care domnul Moldovei informa Poarta „referitor la starea duşmanilor şi a ţării" (p. 295-300). Noutatea documentului dat, apreciază Mihai Maxim „o constituie intervenţia însăşi a Sultanei Valide: este pentru prima oară când se semnalează documentar o intervenţie directă a unei Sultane Mamă în relaţiile Porţii cu domnii români" (p. 313).

Sultana Valide îl informa pe Ieremia Movilă că serviciile lui „pline de spirit de dreptate" au fost apreciate „cum trebuie, demne de laude şi de favoruri împărăteşti din plin". Domnul Moldovei era asigurat că îi vor veni în ajutor trupele tătăreşti şi, de asemenea, sangeacbeii de la Bender şi Akkerman. În cazul în care vor fi observate mişcări din partea duşmanilor, autoarea scrisorii îi recomanda domnului Moldovei să se „informeze reciproc" cu comandantul tătarilor, sangeacbeii de Bender şi Akkerman, cu voievozii Ţării Româneşti şi Transilvaniei.

Deosebit de interesantă apare şi recomandarea ca domnul Moldovei să facă „totdeauna să încline spre voievozii Transilvaniei şi Ţării Româneşti toată bunăvoinţa împărătească", aceştia „să vegheze asupra contribuabililor", să „nu aibă încredere în ceea ce priveşte duşmanul, ci să fie cu bănuială, şi într-o deplină unitate de suflet, să fie plini de prietenie şi să dovedească zel în respingerea duşmanului", să informeze permanent Poarta „ori de câte ori apar dificultăţi".

Sultana Valide îl îndemna pe Ieremia Movilă ca „nici de acum înainte să nu vă abateţi de la calea cea dreaptă, să protejaţi bine contribuabilii şi ... niciodată să nu exercitaţi tiranie şi să nu faceţi vexaţiuni asupra sărmanilor contribuabili, să nu permiteţi aceasta bandiţilor, care sunt gata la oprimare şi răzmeriţă, să le veniţi de hac".

În sfârşit, Sultana Valide solicita domnului Moldovei ca acesta să trimită spioni în ţările duşmanilor şi să informeze în continuare Poarta despre situaţia de acolo.

Examinând scrisoarea dată prin prisma conţinutului şi a limbii, Mihai Maxim constată că Sultana Valide era bine informată atât în ce priveşte situaţia din nordul Dunării, cât şi despre deciziile luate de Poartă pentru a le ţine sub control (p. 311). Limba scrisorii este „o limbă turcă destul de simplă", cu un „stil feminin", ceea ce, consideră

Mihai Maxim, constituie „o dovadă a participării directe a Sultanei Mamă la redactarea scrisorii". Cât priveşte elogierea spiritului de „corectitudine", de „loialitate" a domnului Moldovei faţă de Poartă, Mihai Maxim consideră ca aceasta era „desigur, un gest politic, dar, în acelaşi timp, şi un compliment" (p. 312-314).

Volumul se încheie cu **Anexe**, care conţin reproducerea originalelor ale unui număr de peste 20 de documente publicate.

Făcând o apreciere de ansamblu volumului de documente prezentat aici, este de remarcat bogatul şi diversul material documentar depistat, valorificat şi pus în circuitul ştiinţific de către cunoscutul specialist Mihai Maxim, ca rezultat al unei munci asidue în arhivele otomane. Documentele puse la dispoziţia istoricilor permit abordări noi ale problemei privind evoluţia statutului juridic al Ţărilor Române în raport cu Imperiul Otoman în secolul al XVI-lea, sensibilizează cititorul la sensurile esenţiale ale acestor relaţii pentru fiecare ţară în parte, Moldova şi Ţara Românească.

În rând cu documentele publicate, de o incontestabilă importanţă apar şi comentariile lui Mihai Maxim făcute după fiecare document. Scrise cu erudiţia şi competenţa care caracterizează în general opera istorică a Domniei Sale, aceste comentarii nu doar oferă anumite explicaţii, ci şi mobilizează istoricul care le citeşte să caute noi interpretări, să formuleze noi probleme, să caute noi analogii. Putem afirma cu toată certitudinea că istoriogarfia românească s-a îmbogăţit cu un valoros volum.

Bibliografie

Furnică 1938: D.Z. Furnică, Documente privitoare la comerţul românesc. 1473-1868 (Bucureşti 1938).

Посольская 1984: Посольская книга по связям России с Ногайской Ордой. 1489-1508. Подготовка текста и вступительная статья М.П. Лукичева и Н.М. Рогожина (Москва 1984).

Посольская 1988: Посольская книга по связям России с Грецией (православными иерархами и монастырями). 1588-1594. Подготовка текста М.П. Лукичева и Н.М. Рогожина. Предисловие Н.М. Рогожина (Москва 1988).

Посольская 2005: Посольская книга по связям Молдовы и Валахии с Россией. 1674-1675. Составители: И.А. Еремия, Н.М. Рогожин, Д.В. Лисейцев (Кишинев 2005).

20.04.2010

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Sorin Şipoş, SILVIU DRAGOMIR – ISTORIC

Ediţia a II-a adăugită. Prefaţă de Ioan-Aurel Pop. Editura Universităţii din Oradea, Oradea 2008; Editura Cartdidact, Chişinău, 2008, 547 p.

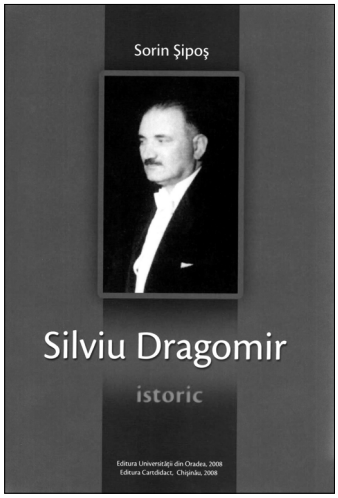

Lucrarea se deschide cu o **Prefaţă** semnată de Ioan-Aurel Pop şi o **Notă** la ediţia a doua semnată de autor, Sorin Şipoş. Ioan-Aurel Pop apreciază studiul dat drept „o monografie a vieţii şi activităţii lui Silviu Dragomir, cu accent pe creaţia sa istoriografică" (p. 7).

În **Nota** amintită autorul argumentează necesitatea apariţiei celei de a doua ediţii, atenţionând asupra următoarelor:

- Accesul la studiul lui Silviu Dragomir *Cavalerii Ioaniţi şi românii*, aflat în manuscris.
- Accesul la dosarul de urmărire a istoricului de către organele Securităţii în anii 1955-1962.
- Documente şi studii inedite ale istoricului puse la dispoziţie de rudele istoricului.

Capitolul I este consacrat prezentării surselor, istoriografiei şi metodologia cercetării. Pornind de la motivaţia de mai sus, autorul îşi propune drept scop principal „realizarea unei analize complexe asupra scrisului său istoric".

Scopul a determinat şi obiectivele lucrării:

- Identificarea lucrărilor redactate de Silviu Dragomir, publicate sau rămase în manuscris. Aici copleşesc „secretele" autorităţilor, care timp îndelungat, practic până în anul 2007, nu au pus la dispoziţia specialiştilor unul din manuscrisele lui Silviu Dragomir (p. 13-14).
- Identificarea surselor documentare necesare: corespondenţa lui Silviu Dragomir; deciziile politice şi juridice ale statului român; informaţiile colegilor de la Institutul de istorie şi ale unor colaboratori şi apropiaţi ai săi; investigaţiile specialiştilor români asupra scrisului său istoric; sintezele de istoria istoriografiei româneşti, studiile şi lucrările consacrate istoriografiei pozitiviste. Toate aceste surse au beneficiat de o prezentare adecvată în studiul examinat aici (p. 16-27).

Capitolul II este consacrat biografiei istoricului Silviu Dragomir, subliniindu-se că „mediul în care şi-a petrecut copilăria, şcolile pe care le-a urmat au avut un rol important în conturarea unei personalităţi puternice" (p. 29-30). Datele invocate în continuare familiarizează cititorul cu familia lui Silviu Dragomir, cu studiile primare şi gimnaziale, cu rezultate remarcabile (p. 36). Pregătindu-se pentru a urma studii universitare, Sorin Şipoş a scos în evidenţă acele surse istorice care subliniază „maturitatea cu care tânărul de 17 ani îşi privea viitorul, cum evalua soluţiile şi variantele cele mai potrivite pentru el şi pentru Biserica Ortodoxă din Transilvania" (p. 37). După anumite căutări, în toamna anului 1905, Silviu Dragomir devine student al Facultăţii de Teologie de la Universitatea din Cernăuţi, fiind, precizează Sorin Şipoş „pe tot parcursul anilor de studii un student model", numărându-se printre cei mai conştiincioşi tineri (p. 39-40). Obiectele predate la Universitate: teologice, de filosofie, literatură slavă şi latină, frecventarea disciplinelor filologice, vor contura definitiv „formaţia sa culturală" (p. 40), obţinând cunoştinţe fundamentale în domeniul slavisticii şi al ştiinţelor auxiliare. Tot aici devine un membru activ al societăţii *Junimea* iar participarea la pregătirea Marii Adunări Naţionale de la Alba-Iulia semnifică intrarea în viaţa politică în scopul de a modifica situaţia românilor din Bucovina.

După absolvirea Universităţii din Cernăuţi, Silviu Dragomir urmează un an Universitatea din Viena, an „profitabil însă pentru formaţia sa istorică", subliniază Sorin Şipioş.

Încercarea de a studia şi la Academia Teologică din Moscova, se pare, în opinia lui Sorin Şipoş, nu a avut succes, totuşi, în timpul aflării sale acolo a studiat intens în arhivele Ministerului de externe, documentele obţinute fiind puse la baza a două studii consacrate relaţiilor bisericeşti cu Rusia (p. 45-46).

Cu detalii interesante prezintă autorul activitatea didactică a lui Silviu Dragomir în calitate de profesor la Institutul Teologic din Sibiu (1911-1919), cu excepţia anului şcolar 1916-1917, când, în legă-

tură cu intrarea României în Primul Război Mondial, secţia pedagogică a fost transferată la Arad. Perioada arădeană, subliniază Sorin Şipoş, „nu a fost una deosebit de fericită" pentru Silviu Dragomir din cauza înăspririi situaţiei politice, autorităţile maghiare luând măsuri sporite de supraveghere a oamenilor politici favorabili unirii. Silviu Dragomir, fiind un adept al acestui proiect politic, „posibil să fi intrat în atenţia poliţiei" (p. 49). În pofida tuturor greutăţilor, Silviu Dragomir a continuat o prodigioasă activitate ştiinţifică şi în vara anului 1916 a fost ales membru corespondent al Academiei Române.

Sorin Şipoş subliniază şi participarea activă a lui Silviu Dragomir în realizarea statului naţional român prin întemeierea şi conducerea *Gazetei Poporului*. La aceasta a urmat reacţia bolnăvicioasă a Mitropoliei din Sibiu, care a cerut anchetarea profesorilor seminariali. În consecinţă, lui Silviu Dragomir şi altor profesori li s-a interzis colaborarea cu *Gazeta Poporului* (p. 51-53). Aceasta însă nu l-a împiedicat să continue activitatea în direcţia dată, fiind în cele din urmă ales şi delegat la Marea Adunare Naţională din Alba-Iulia.

Unul din compartimentele capitolului al II-lea este intitulat de autor sugestiv: „**Anii de maturitate intelectuală şi politică. Profesor la Universitatea din Cluj (1919-1947)"**, situaţie demonstrată de activitatea didactică şi ştiinţifică la Universitatea din Cluj: cursuri ţinute, publicaţii etc. Sorin Şipoş insistă şi asupra unui moment mai puţin cunoscut al activităţii lui Silviu Dragomir, anume activitatea politică în perioada interbelică, aspect lăsat în umbră de alţi specialişti din două motive. Primul. Sub regimul autoritar al lui Carol al II-lea a acceptat să conducă Comisariatul pentru Minorităţi. Al doilea. A fost printre primii oameni de cultură care au acceptat să intre în Frontul Renaşterii Naţionale. Propunându-şi să clarifice raţiunile care „l-au determinat să intre în guvernările din perioada regimului autoritar al lui Carol al II-lea", autorul menţionează „clarviziunea şi independenţa politică" a lui Silviu Dragomir, dar şi „fidelitatea cu care l-a urmat în viaţa politică românească" pe Vasile Goldiş, unchiul soţiei sale. Soarta l-a purtat pe Silviu Dragomir prin diferite partide: Partidul Poporului, Partidul Naţional-Agrar, Partidul Naţional-Creştin, ultimul partid „promova un discurs pe alocuri xenofob şi antisemit", ceea ce, în aprecierea lui Sorin Şipoş „îi va aduce doar necazuri după instaurarea regimului comunist în România" (p. 72-75). În perioada anilor 1937-1940 Silviu Dragomir a activat în calitate de secretar de Stat pentru Minorităţi, adică chiar şi în Cabinetul de Miniştri constituit sub regimul autoritar al regelui. Sorin Şipoş consideră că acest lucru s-a întâmplat din mai multe cauze, printre care respectul deosebit al lui Silviu Dragomir pentru monarhie ce reprezenta pentru dânsul România întregită. De asemenea, Silviu Dragomir a fost membru al acelor „partide politice care aveau în program primenirea morală a României" şi a preţuit în mod deosebit persoana regelui Carol al II-lea. Implicarea regelui în susţinerea culturii naţionale a dus la aceea ca mulţi intelectuali să-l susţină. Autorul subliniază şi atitudinea „cel puţin rezervată în circul politic la care au participat unii dintre politicienii din aşa-numitele partide istorice", despre care „credem că nu avea o părere prea bună". Apreciind activitatea politică a lui Silviu Dragomir, autorul consideră că ea „a fost responsabilă şi serioasă", cunoscutul istoric fiind convins că „România avea nevoie, cu adevărat, de cunoştinţele, experienţa şi onestitatea sa" (p. 76-77), manifestând „o mare disponibilitate faţă de problemele tuturor minorităţilor din România" (p. 80).

Sfârşitul războiului a adus României, şi nu numai ei, noi suferinţe, de data aceasta de la regimul totalitar comunist. Necazurile nu l-au ocolit nici pe Silviu Dragomir, care a fost acuzat de simpatie faţă de ideile fasciste, a fost lipsit de catedra universitară, de la Academie şi condamnat la câţiva ani de detenţie. Silviu Dragomir şi alte persoane au fost învinuiţi că în virtutea poziţiei lor (membri ai Consiliului de Administraţie), avute la Banca Agrară din Cluj, au acordat un credit de 1.300.000 lei pentru finanţarea Industriei de cărămidă şi ţiglă din Cluj. Examinarea judicioasă a materialelor anchetei i-a permis lui Sorin Şipoş să ajungă la concluzia că procesul penal „are o profundă conotaţie politică şi urmărea eliminarea din activitate şi chiar suprimarea fizică a intelectualilor, a oamenilor politici care au ocupat diferite demnităţi în guvernele din România de până la 1944" (p. 89).

Surse documentare inedite i-au permis lui Sorin Şipoş să urmărească în detaliu cruntele peregrinări ale lui Silviu Dragomir în închisorile de la Caransebeş şi Sighet, să demonstreze abuzul autorităţilor statului român faţă de acesta (p. 95-107) şi să constate că „ţara pe care Silviu Dragomir o servise cu devotament în momentele cruciale l-a abandonat, iar noul regim politic l-a considerat duşmanul orânduirii socialiste" (p. 107). L-a abandonat oare ţara sau ea însăşi devenise o victimă a regimului criminal?

După eliberarea din detenţie, Silviu Dragomir a revenit „timid", în expresia plastică a lui Sorin Şipoş, în activitatea ştiinţifică. Dar această timiditate ascundea un potenţial nebănuit, istoricul a reluat unele dintre temele mai vechi de cercetare. Prin apariţia lucrării *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, constată Sorin Şipoş, s-a „imprimat un suflu nou în cercetarea românească din deceniul al şaselea" (p. 115).

Un compartiment interesant al lucrării este intitulat *Silviu Dragomir şi Securitatea (1957-1962),* vine cu noi detalii din viaţa lui Silviu Dragomir, oferite de agentura secretă a Securităţii române. Materialele acestea i-au permis autorului să schiţeze o imagine obiectivă a istoricului Silviu Dragomir cu planurile sale de lucru, ideile politice etc. Această sursă de documentare, informaţiile agenţilor secreţi, este mult apreciată de Sorin Şipoş, ele „sunt în general bune", iar „activitatea politică este, în general, corect prezentată" (p. 145-146).

Silviu Dragomir – istoric al evului mediu, este subiectul celui de al treilea capitol. Remarcând faptul că începutul activităţii ştiinţifice a lui Silviu Dragomir corespunde momentului „consolidării gândirii critice în istoriografia românească", Sorin Şipoş subliniază că el a demonstrat „reale calităţi de medievist prin analizele paleografice şi diplomatice" şi a rămas „consecvent metodei critice în cercetările sale", integrându-se „prin formaţia intelectuală, metoda de lucru şi studiile publicate, curentului pozitivist" (p. 150-152). Dintre problemele investigate de istoric, Sorin Şipoş evidenţiază instituţiile medievale ale românilor din Transilvania, istoria românilor din Balcani, legăturile românilor cu slavii etc. În urma examinării studiilor de medievistică ale lui Silviu Dragomir, autorul ajunge la concluzia că, în viziunea acestuia, „secolul al IX-lea ... fiind cel mai probabil început al epocii medievale", iar ţinând cont de modificările „produse în statutul Transilvaniei sfârşitul de secol XVII (este aici o eroare tehnică? - I.E.) ar apărea ca o delimitare între medieval şi modern" (p. 153-154).

Am întrebat dacă este vorba de o eroare tehnică fiindcă, în concluzie la opera medievistică a lui Silviu Dragomir, autorul ne spune că ea include lucrări care studiază probleme încadrate cronologic între secolul al IX-lea „şi prima jumătate a secolului al XVI-lea, când, în urma înfrângerii Regatului Ungariei de către armatele turceşti, s-au produs schimbări majore în statutul Transilvaniei" (p. 154). Dar asemenea schimbări „în statutul Transilvaniei" s-au produs şi la sfârşitul secolului al XVII-lea. Credem că aici se impune o precizare.

Foarte interesante şi emoţionante sunt observaţiile autorului privind insistenţele lui Silviu Dragomir de a numi populaţia din nordul Peninsulei Balcanice populaţie *românească*, constatând însă că „cenzura vremii l-a obligat s-o numească populaţie *vlahă*" (p. 155).

Desigur, noi, întrebăm aici: dar care cenzură i-a obligat în anul 2008 pe reprezentanţii României în Consiliul Europei să voteze însă împotriva recunoaşterii identităţii româneşti a conaţionalilor lor din Serbia şi Bulgaria?

Este o problemă dureroasă, care trebuie să-şi găsească rezolvarea echitabilă reală, indiferent de opinia „politicienilor", care se cred foarte bine pregătiţi şi experimentaţi. Cât timp o să ne mai convingem noi, istoricii, unii pe alţii că suntem români?

Examinând problema dată în studiile lui Silviu Dragomir, Sorin Şipoş ne spune destul de clar că este vorba de „istoria vlahilor sau a românilor" (p. 168), dar cum să convingem de aceasta şi pe unii politicieni români de astăzi, asupra cărora nu presează nici o cenzură?

Prezentând interesul lui Silviu Dragomir faţă de românii din sudul Dunării, Sorin Şipoş concluzionează foarte obiectiv că „nu se urmărea susţinerea şi legitimarea unor pretenţii teritoriale prin invocarea latinităţii şi a originii comune. Era cel mult o prelungire, după realizarea unităţii naţionale, a dezbaterilor specifice istoriografiei de sorginte naţională, precum şi o creştere a interesului manifestat de stat faţă de românii ce se găseau în afara frontierelor politice" (p. 170). Cu o meticulozitate deosebită Sorin Şipoş se opreşte la problemele ce ţin de istoria vlahilor, examinate de Silviu Dragomir: locul de formare, cauzele răspândirii lor în Peninsula Balcanică, ocupaţiile vlahilor, structura şi organizarea socială, destinul vlahilor etc. Apreciind cercetarea acestei probleme de către Silviu Dragomir, Sorin Şipoş conchide că „concluziile analizei întreprinse de Silviu Dragomir, nu constituiau o noutate, dimpotrivă, se regăsesc şi la alţi specialişti români, ce au luat poziţie faţă de istoricii străini care contestau continuitatea la nordul Dunării, precum şi autonomia vlahilor în Balcani" (p. 182).

Apreciind personalitatea ştiinţifică a lui Silviu Dragomir, Sorin Şipoş constată că acesta „stăpânea bibliografia problemei, că a rămas fidel metodei critice de interpretare, în care un important

rol îl aveau disciplinele auxiliare ale istoriei, că era un spirit deschis dialogului, recunoscând şi apreciind ... sugestiile primite" (p. 190).

Prezentând opinia lui Silviu Dragomir privind vlahii, Sorin Şipoş nu se opreşte doar la prezentarea acesteia, ci, în cazurile în care este nevoie, intervine cu precizările de rigoare ale istoriografiei româneşti care s-a oprit asupra problemelor date. Voi invoca aici doar un singur exemplu. Silviu Dragomir a acceptat opinia istoricului bulgar P. Mutafčiev care, în virtutea faptului că, la timpul său, nu a găsit amintiţi vlahii în sursele istorice din Bulgaria medievală, formula concluzia că ei s-au pierdut în masa slavă şi s-au asimilat radical. Sorin Şipoş invocă studiile lui Stelian Brezeanu care demonstrează contrariul (p. 195).

Apreciind studiul lui Silviu Dragomir *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice,* Sorin Şipoş scrie că ea „a adus un suflu nou în cercetarea populaţiei româneşti dintre Dunăre şi Munţii Balcani" dar „şi în istoriografia românească a momentului. Silviu Dragomir a reuşit să impună o temă nouă şi concluzii care, după anul 1947, deveniseră tabuuri în România vremii" (p. 203). Studiile lui Silviu Dragomir, în esenţa lor, au fost acceptate de istoriografia românească ele, în aprecierea lui Sorin Şipoş „reprezintă o certă contribuţie la istoria românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, validată de cercetările ulterioare" (p. 208).

Constatând că istoriografia românească nu a manifestat interesul cuvenit faţă de relaţiile româno-maghiare în Evul Mediu (p. 208), Sorin Şipoş examinează contribuţia lui Silviu Dragomir la acest subiect, apreciind că această problemă „constituie subiectul unei părţi importante din cercetările" acestuia, fiind, practic „preocupat întreaga viaţă de investigarea ştiinţifică a istoriei Transilvaniei" (p. 215), studiile acestuia impunându-l „în lumea ştiinţifică ca pe unul dintre cei mai avizaţi cunoscători ai realităţilor politice etnice şi religioase din Transilvania medievală" (p. 217).

Sorin Şipoş menţionează că în cercetările sale, Silviu Dragomir a avut o atitudine rezervată faţă de izvoarele oficiale cu referire la Transilvania, dar şi faţă de unele izvoare narative, scrise mult mai târziu decât evenimentele relatate în ele, cum ar fi *Gesta Hungarorum*. Silviu Dragomir s-a pronunţat şi în problema continuităţii poporului român, fără însă, apreciază Sorin Şipoş, să insiste asupra acestor probleme (p. 222). Silviu Dragomir s-a oprit şi asupra relaţiilor româno-slave, subliniind că contactele dintre ei au dus la influenţe reciproce, poziţie apropiată de concluziile specialiştilor care s-au preocupat de subiectul dat (p. 223).

O atitudine critică a avut Silviu Dragomir şi faţă de actul din 1247. Iniţial, subliniază Sorin Şipoş, el „nu a manifestat nici un semn de îndoială în privinţa veridicităţii informaţiilor cuprinse în diplomă" (p. 241). Ulterior însă şi-a modificat punctul de vedere, înclinând să creadă că ar fi vorba de un fals, Sorin Şipoş oferindu-ne informaţii detaliate ale încercărilor sale de a obţine manuscrisul lui Silviu Dragomir referitor la acest important act care priveşte istoria românilor dintre Dunăre şi Carpaţi (p. 262-267). Autorul, de asemenea, examinează motivele care l-au determinat pe Silviu Dragomir să întreprindă o analiză aprofundată a Diplomei Ioaniţilor şi înaintează ipoteza că acest interes era nu numai unul firesc, caracteristic istoricului, ci el poate fi legat şi de „cercetările sale asupra unirii românilor cu Biserica Romei" (p. 268), dar şi „de suspiciunea implicării într-un fel sau altul a iezuiţilor", suspiciune ridicată în rang de argument „în favoarea acreditării ideii că diploma este apocrifă" (p. 269).

Sorin Şipoş, chiar dacă nu împărtăşeşte opiniile lui Silviu Dragomir referitor la Diploma Ioaniţilor, manifestă o atitudine foarte respectuoasă faţă de cercetarea acestuia, considerând că „opiniile exprimate de istoric trebuie tratate cu toată responsabilitatea, fiindcă este mai presus de orice îndoială că un istoric de valoarea sa şi un om care a militat toată viaţa pentru interesul naţional ar fi ajuns la această concluzie fără să aibă serioase argumente. Dincolo de inadverinţele sesizate de istoric şi prezentate de noi, mai sunt şi alte probleme care trebuie să ne îndemne la o serioasă meditaţie" (p. 270). În întregime, consideră Sorin Şipoş, „studiul realizat de istoric reprezintă un model de analiză critică" (p. 274).

Silviu Dragomir – istoric al unirii religioase este titlul capitolului IV. Sorin Şipoş examinează detaliat studiile istoricului consacrate unirii religioase a românilor din Transilvania, indicând şi faptul că posibilitatea examinării acestei probleme s-a deschis odată cu eliberarea societăţii contemporane româneşti de „multiplele constrângeri politice şi ideologice" (p. 275). Autorul menţionează că Silviu Dragomir „s-a situat de la început pe linia condamnării cu Biserica Romei", unirea fiind „văzută ca rezultatul acţiunii în forţă a regimului politic faţă de români", iar „supravieţuirea credinţei ortodoxe în Transilvania era rezultatul îmbinării factorilor interni, respectiv angajarea şi talentul

unor lideri şi solidaritatea comunităţilor ortodoxe, cu cei externi, în special intervenţia Rusiei şi a Mitropoliei de la Karlowitz". Sorin Şipoş consideră că atenţia acordată de Silviu Dragomir „doar liderilor din comunităţile ortodoxe este un minus al cercetării, datorat în bună măsură formaţiei intelectuale şi activităţii desfăşurate la Institutul Andreean din Sibiu" (p. 282).

Examinarea operei lui Silviu Dragomir i-a permis lui Sorin Şipoş să observe şi „relaţia dintre istorie şi politică" în contextul relaţiilor româno-maghiare din Transilvania, condamnarea atitudinii „guvrenanţilor maghiari faţă de românii ardeleni, precum şi politica de compromis promovată de-a lungul istoriei de liderii românilor" (p. 283). Apreciat drept „istoric al fenomenului naţional", Sorin Şipoş caută să explice simpatiile lui Silviu Dragomir faţă de Rusia ţaristă (p. 285-286).

Realizând o „analiză nepărtinitoare a situaţiei Bisericii Ortodoxe din Ardeal din perioada principilor calvini şi din primul deceniu de dominaţie habsburgică", relevând „complexitatea cauzelor ce au determinat unirea", şi reconstituirea reacţiilor negative „ale populaţiei la adresa unirii religioase" a locuitorilor, Sorin Şipoş remarcă totuşi „lipsa analizei critice asupra documentelor, ce l-ar fi ajutat (pe Silviu Dragomir - I.E., R.Ţ.) să stabilească mult mai uşor rolul jucat de Atanasie Anghel" (p. 292-302).

Silviu Dragomir s-a oprit şi asupra activităţii unor personalităţi importante din Transilvania care au luptat pentru uşurarea situaţiei românilor, cum ar fi Inochentie Micu-Klein, apreciat drept „un caracter puternic", Visarion Sarai şi alţii. Compartimentul consacrat lui Visarion Sarai este intitulat sugestiv de Sorin Şipoş: „Mişcarea condusă de Visarion Sarai – protest românesc sau diversiune sârbească?". Silviu Dragomir era convins că acţiunea lui Visarion Sarai era mobilizată doar de dragostea faţă de credinţă, convingere care, subliniază Sorin Şipoş, a fost infirmată de cercetările ulterioare, conform cărora V. Sarai a fost trimis în Transilvania de către mitropolitul sârb de la Karlowitz. Cu toate acestea, investigaţiile făcute de Silviu Dragomir asupra lui Visarion Sarai, în aprecierea lui Sorin Şipoş, „dezvăluie un istoric atent la sensibilitatea şi mişcările de idei din epocă" (p. 305-308). Tot atât de sugestiv este întitulat compartimentul consacrat călugărului Sofronie din Cioara: „Călugărul Sofronie – erou sau trădător al românilor ardeleni?". Examinând actele oficiale, Sorin Şipoş subliniază că Silviu Dragomir le aprecia ca pe nişte „adevăruri unilaterale", mişcarea condusă de Sofronie „a avut un caracter religios" şi a urmărit doar „emanciparea religioasă a românilor". Silviu Dragomir „a izbutit să creioneze un tablou veridic al mişcării lui Sofronie", „a reuşit să reconstituie frământările şi nemulţumirile din lumea românească" şi a demonstrat că agitaţiile şi îndemnurile la nesupunere venite de la mitropolitul sârb pentru a-i convinge să se revolte, nu erau suficiente, mişcarea a avut cauze locale profunde, abuzurile faţă de populaţia românească creând aici „o stare de ostilitate şi de nemulţumire" (p. 329-335).

Sorin Şipoş evidenţiază şi „solidaritatea ortodoxă" din secolele XVII-XVIII şi se opreşte la relaţiile religioase şi politice cu Rusia, examinate de Silviu Dragomir, subliniind poziţia fermă a istoricului care „a recunoscut, chiar şi în momentele dificile pentru România din anul 1944, când armatele sovietice se găseau la frontierele ţării, sprijinul constant oferit de Rusia românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea, sfidându-i astfel pe acei istorici care confundau cultura şi spiritualitatea rusă cu politica promovată de Imperiul Ţarist sau de Rusia comunistă" (p. 313-319).

În detaliu este examinată de către Sorin Şipoş opera lui Silviu Dragomir consacrată unirii religioase, după cel de Al Doilea Război Mondial (p. 338-371). Acum „metoda de lucru a istoricului a cunoscut sensibile schimbări". Revoltele românilor ardeleni prezentate anterior ca având doar cauze religioase, erau completate acum cu cauze sociale şi naţionale. Sorin Şipoş constată că cercetările lui Silviu Dragomir au fost uneori influenţate de context, totuşi „concluziile la care a ajuns sunt suficient de echilibrate pentru a putea conchide că asemenea influenţe nu au alterat esenţa contribuţiilor sale".

Ultimul capitol îl prezintă pe *Silviu Dragomir – istoric al revoluţiei de la 1848*. Sorin Şipoş reţine atenţia cititorului la studiul consacrat lui Avram Iancu, studiu care a apărut abia în anul 1965. Sorin Şipoş apreciază studiul dat drept „o reuşită istoriografică", „o abordare novatoare a personalităţii lui Avram Iancu" (p. 393), care „se înscrie în curentul de factură naţională ce încuraja cercetarea onestă şi ştiinţifică a istoriei românilor" (p. 455). Totuşi, consideră Sorin Şipoş, faptul că lucrarea cuprinde doar activitatea lui Avram Iancu în anii 1848-1852, ea „prezintă o imagine trunchiată a liderului românilor ardeleni". Studiul a fost perceput în

istoriografia românească ca o „veritabilă cotitură... detaşată de tezele cominterniste şi staliniste". Concepută pe „jocul dintre iluzie-deziluzie, speranţe-decepţii", cartea oferă „o înlănţuire logică a faptelor şi un ritm alert al expunerii" (p. 384). În aprecierea lui Sorin Şipoş, lucrarea „a reprezentat o veritabilă reafirmare a spiritului şi a demnităţii naţionale" româneşti (p. 373). Silviu Dragomir a reuşit să surprindă „esenţa programului politic al românilor ardeleni, respectiv recunoaşterea naţiunii", dar a sesizat şi schimbările care l-au îmbunătăţit, modificări intervenite ca rezultat al discuţiilor cu revoluţionarii din Moldova şi Ţara Românească, şi, de asemenea, în urma confruntărilor militare cu revoluţionarii maghiari (p. 382).

Referindu-se la problema neîncrederii dintre români şi unguri, Silviu Dragomir a sesizat limpede originea ei în aceea că conducătorii revoluţiei maghiare „erau dispuşi să acorde românilor doar libertăţi cetăţeneşti", refuzând „recunoaşterea naţiunii române". În acelaşi timp „proclamarea unirii Transilvaniei cu Ungaria a sădit sămânţa neîncrederii românilor în unguri" (p. 384-386). Sorin Şipoş atenţionează că Silviu Dragomir a sesizat faptul că „păstrarea identităţii naţionale era scopul fundamental" al românilor, „în timp ce pentru maghiari recunoaşterea naţiunii ar fi deschis calea supremaţiei elementului românesc" (p. 389).

Silviu Dragomir a studiat şi raporturile dintre revoluţionarii români şi comandanţii austrieci. Sorin Şipoş subliniază că istoricul a „ţinut să precizeze circumstanţele în care s-a realizat apropierea, oarecum nefirească, a românilor de imperiali". Conducătorii românilor au decis sprijinul imperialilor „în speranţa satisfacerii promisiunilor privind recunoaşterea naţiunii", dar speranţele lor nu s-au materializat, politica imperialilor faţă de români fiind falsă (p. 390-392).

Sorin Şipoş urmăreşte meticulos activitatea lui Silviu Dragomir în deceniile 5 şi 6 ale secolului XX privind elaborarea sintezei despre revoluţia din 1848, căutările şi realizările istoricului. Prin concluziile sale, apreciază Sorin Şipoş, „el se plasa în afara punctului de vedere exprimat în documentele de partid, unde se elogiau popoarele socialiste, frăţeşti şi prietene, între care nu existau divergenţe" (p. 445), ajungând chiar să fie declarat „istoric burghez şi şovin" (p. 448). Evident, „beneficiind" de asemenea acuzaţii, Silviu Dragomir, cu toate că a fost invitat să participe la discuţiile privind elaborarea tratatului *Istoria României* (volumul IV), fiind considerat specialistul cel mai potrivit, el, probabil, scrie Sorin Şipoş, nu a reuşit „să demonstreze factorilor de decizie că îşi însuşise pe deplin învăţăturile marxist-leniniste în cercetarea istorică şi că devenise un element de nădejde pentru regimul politic din România" (p. 451).

Studiul lui Sorin Şipoş se încheie cu *Consideraţii finale,* în care autorul face câteva aprecieri esenţiale istoricului Silviu Dragomir, menţionând opera sa istorică, dar şi faptul că „contribuţiile sale se remarcă prin volumul impresionant de material documentar introdus în circuitul ştiinţific". Sorin Şipoş consideră că uneori sursele documentare utilizate şi interpretările realizate îl apropie pe Silviu Dragomir de *noua istorie* promovată de Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu şi P.P. Panaitescu. Cu toate că a fost influenţat uneori de opţiunile politice şi religioase, „partizanatul naţional şi confesional nu a influenţat esenţial opera sa ştiinţifică" (p. 468).

Lucrarea finalizează cu o *Bibliografie selectivă*, care este totuşi destul de impunătoare (p. 469-497), un *Abstract*, menit să familiarizeze un cerc mai larg de istorici cu studiul dat, câteva *Anexe documentare* (documente, fotografii etc.) şi un *Indice de nume*, care uşurează cu mult munca cercetătorului interesat.

În final ar fi de remarcat faptul că studiul monografic al domnului Sorin Şipoş, prin evocarea destinului şi a contribuţiei la ştiinţa istorică a acelui care a fost Silviu Dragomir, contribuie la cunoaşterea şi înţelegerea unui moment important al evoluţiei istoriografiei româneşti. Scris cu o mare pasiune, într-un limbaj accesibil, studiul va trezi nu numai interesul specialiştilor, dar şi admiraţia studenţilor şi tuturor celor interesaţi de istorie.

14.04.2010

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str.Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Dr. Rodica Ţugulschi-Neaga, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail*:* neaga_rodica@mail.ru

Ştefan Plugaru, Teodor Candu,
EPISCOPIA HUŞILOR ŞI BASARABIA (1598-1949)

Editura PIM, Iaşi 2009, 360 p.

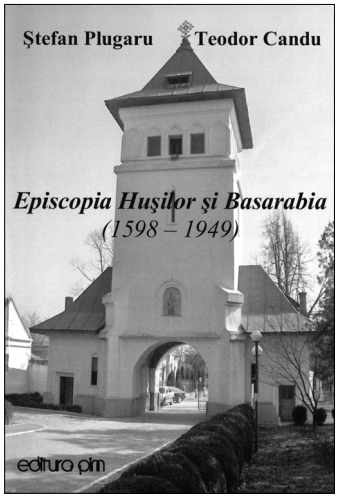

Înfiinţata în 1598, de către Ieremia Movilă, domnitor al Ţării Moldovei (1595-1606), în scopul înlesnirii „privegherii administrării bisericeşti în partea de răsărit a ţării", cu ţinuturile Fălciu (în dreapta Prutului, până către Dunăre), codrul Tigheciului (până la hotarul Bugeacului), Lăpuşnei, Orhei şi Soroca, din stânga Prutului – *Episcopia Huşilor* a fost, de-a lungul timpului, un important centru de creştinătate ortodoxă românească în aceste teritorii.

Istoricul eparhiei Huşilor înregistrează importante şi diverse contribuţii în domeniu: de la cartea lui Melchisedec Ştefănescu, *Cronica Huşilor şi a Episcopiei cu asemenea numire (1869)* – la recente apariţii editoriale, din ultimii ani (Alina-Mihaela Pricop, *Contribuţii la istoricul Episcopiei Huşilor*, Bârlad, 2007). Însă, după cum susţin autorii studiului de faţă, Ştefan Plugaru şi Teodor Candu, necesitatea „redactării unei noi lucrări" asupra Episcopiei Huşilor a fost dictată de faptul că studiile apărute în cursul timpului nu au reflectat activitatea Episcopiei în spaţiul istoric românesc al Basarabiei, unde s-a aflat cea mai mare parte din teritoriul său de jurisdicţie.

Cartea a apărut cu binecuvântarea / cuvânt-înainte a arhiereului vicar al Episcopiei Huşilor, Corneliu Bârlădeanul, care susţine, între altele, că autorii *„vin înaintea istoricilor, cercetătorilor [...] cu expresia puterii Adevărului şi a realităţilor demult uitate sau trunchiate"*. Mai mult, lucrarea este văzută drept „*o împlinire a gândului şi un răspuns la întrebarea oricărui istoric, cleric, om de cultură – ce s-a întâmplat cu teritoriul şi jurisdicţia Episcopiei după dureroasele crucificări ale Basarabiei?*". Apoi, studiul nu este considerat drept unul „exhaustiv" din motivul că nimeni nu ar putea în câteva sute de pagini să cuprindă activitatea unei asemenea vechi eparhii în care, prin aleşii săi - ierarhi, preoţi şi călugări, timp de peste patru secole s-a lucrat la luminarea creştinătăţii în acest spaţiu.

Imperativul rescrierii unei noi istorii a Episcopiei Huşilor, pare a fi motivat şi prin concursul unei frumoase colaborări dintre cei doi autori ai cărţii, – Ştefan Plugaru (Iaşi) şi Teodor Candu (Chişinău), ultimul supunând unei cercetări minuţioase o bună parte din fondul documentar al Dicasteriei exarhiceşti ale Arhivelor Naţionale din Chişinău.

Să vedem, în continuare, ce cuprinde propriu-zis această lucrare.

Dar, mai întâi, despre o remarcă discutabilă a autorului. Ştefan Plugaru, în cuvântul introductiv asupra cărţii afirmă că **„***această lucrare este alcătuită, structural, din două părţi: în prima dintre ele este prezentat un istoric al Episcopiei Huşilor de la întemeierea sa – şi motivele care au determinat acest lucru – până la anul 1949, insistându-se cu precădere asupra spaţiului său răsăritean de jurisdicţie, cuprins în teritoriul Ţării Moldove până la 1812 [...]"*. Şi, respectiv, cea de a doua parte a cărţii se constituie dintr-un fascicul de documente referitoare în exclusivitate la spaţiul dintre Prut şi Nistru, – documente cuprinse între anii 1763-1813 (îngrijite de Teodor Candu). Aici autorul are dreptate, mai mult chiar: cele „două părţi" amintite sunt, de fapt, două cărţi separate, fiecare, la rândul ei, fiind prefaţată cu un „cuvânt-înainte" (p. 9-13; 191-193). Observăm, însă, că „cuprinsul" propriu-zis al cărţii nu scoate în evidenţă acest lucru. Dimpotrivă, în cuprinsul lucrării este enumerată o aglomerare de capitole (şapte la număr), în care cronologic sunt încadrate subtemele, acestea nefiind specificate / structurate pe „părţi" anume, ceea ce ar fi asigurat, fără îndoială, o armonie internă, de succes, a cărţii.

Din capul locului, o subliniere în plus se cuvine făcută şi asupra unor titluri din cuprinsul lucrării, neadecvate contextului istoric reflectat. Spre

exemplu: cap. III. *„Proprietăţile episcopale în Basarabia. 1) 1598-1812; 2) 1812-1949”* (p. 5). Or, sintagma „Basarabia” nu poate fi extinsă arbitrar asupra unei perioade istorice mai vechi, anterioare anului 1812, pentru Moldova de la Est de Prut. La fel, noţiunea nu poate fi utilizată pentru anii 1944-1949, cu referinţă la teritoriul amintit deja. Confuzia persistă şi în alte subteme *„Situaţia clerului **basarabean*** (s.n. - *M.D.*) *sub conducerea episcopiei Huşilor”* (cap. IV, p. 101-111), cu referinţă cronologică după anul 1812. Or, după anul amintit, acel cler basarabean nu s-a mai putut afla *„sub conducerea episcopiei Huşilor”,* fiind supus canonic (anticanonic) Bisericii imperiale ruse. Sau, în cap. V: *„Viaţa monahală în ţinuturile eparhiei Huşilor **din Basarabia*”** (s.n. - *M.D*) etc.

***

Prima parte a cărţii are o acoperire extinsă pe şase capitole şi cuprinde un istoric al Episcopiei Huşilor (1598-1949), axat, în temei, pe valorificarea sintetică a unor opere scrise în domeniu anterior, fără intenţia de a se realiză şi o evaluare critică a istoriografiei problemei. Autorul discursului, Ştefan Plugaru, începe consecvent cu *„Consideraţii generale*” asupra subiectului apariţiei şi dezvoltării Episcopiei Huşilor, citând masiv după Melchisedec Ştefănescu, Dionisie I. Udişteanu, Laurenţiu Chiriac, Nicolae Iorga, Mircea Păcurariu, Alina-Mihaela Pricop (p. 19-23), precum şi din alţi autori consacraţi în domeniu. În final, concluziile sunt preluate, de asemenea, după autorii amintiţi mai sus, cu citarea cuvenită, bineînţeles (p. 16, 24). Cât priveşte aspectele cele mai importante despre „locul şi rolul episcopilor de Huşi în cadrul Bisericii ortodoxe moldoveneşti”, autorul le analizează din perspectiva unor succinte raportări la evenimente şi fapte petrecute în viaţa ecleziastică a Ţărilor Româneşti încă de la începutul organizării politice a acestora, pentru a pune în evidenţă faptul că Bisericile din aceste „două ţări române s-au afirmat cu o independenţă egală autocefaliei”. Fapt care a condus la o reală exercitare a puterii jurisdicţionale, inclusiv prin organizarea de noi eparhii (a Huşilor, spre exemplu), prin alegerea, învestirea şi hirotonia „de mitropoliţi şi episcopi din neam românesc”.

Capitolul II al lucrării, intitulat *„Episcopia Huşilor şi teritoriile sale de jurisdicţie*” (p. 29-78), este tocmai o completare esenţială asupra problemei luate în dezbatere de autor, acesta reuşind să închege un tablou veridic al acţiunilor întreprinse de către domnitorii Ţării Moldovei în vederea exercitării puterii de jurisdicţie a Episcopiei Huşilor în teritoriul dintre Prut şi Nistru. Cert este că teritoriul de jurisdicţie episcopală în aceste locuri a suportat mai multe schimbări. Ştefan Plugaru ne prezintă diverse interpretări la acest capitol. Iar pentru a ne forma o imagine clară „până unde se întindea jurisdicţia Episcopiei Huşilor”, aduce drept argument documente de epocă – „cărţi de hirotonie” (1774, 1808). Jurisdicţia Episcopiei Huşilor în teritoriul dintre Prut şi Nistru, la înfiinţarea sa cuprindea (după N. Popovschi, 1931) ţinutul Lăpuşnei (partea ce rămase după luarea Tighinei de către turci; ţinutul Orhei, de o întindere nu prea mare; ţinutul Soroca cu cetatea; „căpităniа” Hotărniceni / Greceni cu târgul Reni şi Troian, administrat de către un dregător domnesc cu titlul de căpitan; codrul Tigheci, până la hotarul Bugeacului (p. 31-32). Spre sfârşitul sec. XVIII - începutul sec. XIX, episcopia va suporta grele pierderi de teritorii.

Odată cu anexarea întregului teritoriu dintre Prut şi Nistru de către Imperiul ţarist, în 1812, în eparhia Episcopiei Huşilor a rămas „numai ţinutul Fălciului, dar şi acesta ciuntit, fiind lipsit de satele aflate în stânga Prutului”. Protestul-memoriu adresat Porţii, faţă de cedarea „fără nici un temei a jumătăţii răsăritene a Moldovei” către imperiul ţarilor din răsărit, a fost zadarnic.

Ordinea tratării diverselor activităţi ale episcopiei de Huşi, în sprijinul vieţii spirituale a populaţiei din stânga Prutului, la fel a găsit o reflectare în acest capitol. Sunt prezentate, pe rând, acte legate de hirotonii, de cărţi de danie către biserici şi mănăstiri din partea unor înalţi reprezentanţi ai clerului sau ai scaunului domnesc. Sunt preţioase atât informaţiile privitor la componenţa fondului de carte din bibliotecile parohiale, cât şi cele ce reconstituie tabloul circulaţiei / difuzării cărţii româneşti în cuprinsul eparhiei Huşilor. Autorul a stăruit să-şi întregească discursul istoriografic cu probe documentare, în parte inedite, din colecţiile Arhivei Episcopiei de Huşi (personalul bisericilor din judeţul Cahul, 1874), cu material iconografic (portrete de episcopi, imagini de carte, ştampile), dar şi cu mărturii documentare reproduse – preluate şi citate integral – după Mircea Păcurariu şi Constantin Tomescu (p. 56-65).

Proprietăţile episcopale ale eparhiei Huşilor în teritoriul din stânga Prutului constituie subiectul luat în dezbatere în cel de al III-lea capitol (p. 78-89). Mărturiile aduse în discuţie atestă că reprezentanţii episcopiei erau beneficiari ai unor danii, atât din partea domnitorilor, cât şi din parte a unor persoane particulare. Menţiunile documentare referitoare la proprietăţile episcopiei au fost urmărite de autor pe întregul palier cronologic: de la 1598 la 1949.

Un capitol aparte este consacrat „*clerului Episcopiei în teritoriile de la est de Prut*" (cap. IV). Ştefan Plugaru s-a arătat preocupat de cercetarea situaţiei clerului „basarabean" sub conducerea Episcopiei Huşilor, de „evoluţia numerică a preoţimii de mir din Moldova pruto-nistreană până la 1812", de „viaţa monahală" din mănăstirile Basarabiei (cap. V). Referinţele bibliografice, în marea lor majoritate, sunt ghidate după surse preluate din literatura istorică scrisă aproape în întregime de autori basarabeni (Nicolae Popovschi, Constantin Tomescu, Paul Mihail, Dinu Poştarencu, Gheorghe Ghimpu, Vlad Ghimpu, Ion Şpac ş.a.).

Ultimul capitol din „istoricul" eparhiei Huşilor, al VI-lea, este intitulat: „*Episcopia Huşilor şi spaţiul basarabean după anul 1812 şi până la desfiinţarea sa, în 1949*" (p. 161-190). Chiar dacă n-am lua în consideraţie anii indicaţi în titlul acestui capitol, vom observa că subiectul enunţat de autor se suprapune unor tematici dezbătute deja în această lucrare (cap. II). Problemele „legăturilor spirituale" ale preoţilor din Basarabia cu Episcopia Huşilor, sub a cărei ascultare se aflaseră altădată, sunt reluate / readuse în discuţie într-o formă expresă destul de sumară prin mărturiile lăsate pe file îngălbenite de carte, – însemnări manuscrise din vechile cărţi româneşti păstrate în incinta unor lăcaşe de cult sau aflate în posesia unor persoane particulare. Alte probe relevante sunt consemnate de autor după anul 1918, când episcopul Huşilor, Nicodim Munteanu, a păstorit Arhiepiscopia Basarabiei până la alegerea unui nou titular. Un alt episcop important al Huşilor care s-a implicat în viaţa bisericească din stânga Prutului a fost Grigore Leu (1881-1949). Acesta a susţinut o admirabilă muncă misionară, didactică şi cărturărească întru edificarea spirituală a fraţilor basarabeni.

Cel de-al doilea compartiment al lucrării, structurat în „*Anexe. Documente privitoare la istoria Episcopiei Huşilor*" (p. 191-349), îngrijit de Teodor Candu, constituie, fără îndoială, cea mai importantă şi consistentă parte a volumului.

Corpul de documente cuprinde un număr impunător de 165 fascicule / texte decodificate după sursele cele dintâi, fie păstrate în original sau cópii în colecţiile Arhivei Naţionale din Chişinău (Fondul 205, 733): *cărţi de hirotonie, de duhovnicie, de diaconie, de ipodiaconie, instrucţiuni către protopopi şi cler, corespondenţă dintre episcopi, protopopi cu preoţi, rapoarte şi mărturii, plângeri etc.* Ineditul informaţiei puse în circuitul ştiinţific este evident, iar aceasta va contribui în egală măsură la cunoaşterea mai bună, mai exactă, a unui capitol important din viaţa bisericească a Basarabiei. Teodor Candu susţine precum că editarea acestui corp de documente urmăreşte scopul „să evidenţieze rolul şi locul pe care l-a jucat Episcopia Huşilor în viaţa spirituală a ţinuturilor aflate sub oblăduirea canonică a acesteia, aducând noi detalii cu privire la situaţia şi atitudinea clerului faţă de misiunea pe care o înfăptuia în societate".

Documentele publicate, în opinia autorului, pot fi clasificate pe trei segmente cronologice: 1) Perioada de până la anul 1812. Documentele incluse în acest compartiment se referă la „hirotonirea şi aşezarea slujitorilor bisericii" şi doar cu unele excepţii au referinţă la unii funcţionari ai episcopiei; 2) 1806-1812. În mare parte, documentele acestei perioade reflectă situaţia eparhiei Huşilor sub ocupaţia străină a militarilor imperiali (ai Rusiei ţariste); relaţia dintre episcopul de Huşi Meletie Lefter-Brandaburul şi exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, dar şi cu Dicasteria exarhală a Moldo-Vlahiei, aflată sub controlul direct al imperialilor; 3) Ianuarie-decembrie 1813. Documentele reflectă situaţia clerului în teritoriile anexate de Imperiul Rus, protestul acestuia faţă de noii stăpâni „eliberatori", în fapt, – devastatori ai dreptului canonic. Autorul susţine că acest corp de documente ar putea servi drept suport documentar în „reconstituirea istoriei unor biserici, inclusiv mănăstiri şi schituri din fostele limite teritoriale a eparhiei Huşilor" (mănăstirea Dobruşa, schitul Hâncu şi Soroca).

Editorul a găsit de cuviinţă să introducă şi un „cuprins" al repertoriului de documente (p. 196-208), care va facilita, evident, orientarea cititorului în tematica actelor cuprinse în volum. Cel mai vechi

document este datat cu anul 1763, iunie 20, cu titlul de *„Inochentie, episcopul Huşilor dă carte de hirotonie lui Dimitrie [Iacob] din s. Buiucani, ţinutul Lăpuşna”*. Printre mărturiile cuprinse în repertoriul tematic apar şi alte nume de arhierei ai Episcopiei Huşilor. Este vorba de Iacov Stamati, episcopul Huşilor între anii 1782-1792, de Veniamin Costache (1792-1796), de Gherasim Barbovschi (1796-1803), cel care l-a urmat pe episcopul Veniamin, de episcopul Meletie Lefter-Brandaburul (1803-1826) etc. Toate aceste mărturii de spiritualitate ortodoxă românească în acest spaţiu, aflate / depozitate în arhivele din Chişinău, odată valorificate şi puse în circuitul ştiinţific, negreşit vor atrage atenţia celor interesaţi în domeniu de pe ambele maluri ale Prutului.

În final, vom menţiona că lucrarea *Episcopia Huşilor şi Basarabia (1598-1949). Istoric şi documente* a apărut cu sprijinul Asociaţiei Culturale *Pro Basarabia şi Bucovina,* Filiala „Mihai Kogălniceanu”, Huşi. Pe copertă [1] este reprodusă imaginea turnului-clopotniţă al bisericii episcopale „Sf. Petru şi Pavel” din Huşi, iar cealaltă faţă a copertei [4] reconstituie o harta a mănăstirilor din Basarabia / Republica Moldova[1].

10.05.2010

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

[1] La 12 octombrie 2009, în incinta Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a fost organizată lansarea cărţii, în cadrul căreia autorul Teodor Candu a declarat, precum că volumul este un omagiu adus „tuturor preoţilor din Basarabia”.

Elena Ploşniţă, CONCEPTE MUZEOGRAFICE CU PROFIL DE ISTORIE: RETROSPECTIVĂ ŞI PERSPECTIVĂ

Biblioteca „Tyragetia”, Chişinău 2008, 248 p.

Elementul definitoriu al societăţii umane este cultura. Apărută cu sute de mii de ani în urmă, cultura a devenit, pe parcursul istoriei, o călăuză necesară a omului, care l-a urmat în permanenţă, servind drept sursă şi condiţie de bază a creşterii sale şi a progresului general. Prezentul şi viitorul uman, într-o mare măsură, reprezintă expresia trecutului, care se realizează prin intermediul memoriei cultural-istorice. Or, memoria cultural-istorică este veriga de legătură dintre trecut şi prezent, dintre prezent şi viitor. O eventuală pierdere a memoriei cultural-istorice ar conduce la revenirea omului la starea sa naturală iniţială. Astfel, problema păstrării memoriei cultural-istorice ţine de însăşi esenţa omului şi a societăţii umane în general. Parcursul istoric a cunoscut diferite modalităţi de păstrare a memoriei cultural-istorice. Dar, printre cele mai eficiente modalităţi în acest sens, începând cu antichitatea greco-romană şi epoca Renaşterii, se dovedeşte a fi muzeul – instituţia care în epoca modernă şi contemporană a cucerit întreaga lume, la etapa actuală cunoscând o creştere greu de imaginat.

Dezvoltarea accelerată a muzeului din epoca modernă şi contemporană se datorează mai multor factori, printre care un loc aparte revine conceptelor muzeale. Conceptele, reprezentă fundamentul teoretic al instituţiilor muzeale. Muzeele pornesc de la concepte şi se realizează prin concepte. Or, problema fundamentală a oricărui muzeu ţine de formularea, descrierea şi fundamentarea teoretico-metodologică a conceptelor acestor instituţii. De buna rezolvare a acestei probleme ţine viitorul instituţiilor muzeale.

În cadrul Republicii Moldova experienţele muzeale enumără circa 150 de ani, timp în care s-au perpetuat diverse concepţii şi forme muzeale. La etapa actuală muzeografia moldovenească se află la un moment de răspântie, când la ordinea de zi se pretează însuşi viitorul acestui domeniu şi cel al instituţiilor muzeale naţionale în general.

În contextul celor exprimate, abordarea în cadrul unui studiu monografic de către dna Elena Ploşniţă a problemei conceptelor muzeografice cu profil de istorie din spaţiul Republicii Moldova din secolul al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea se dovedeşte a fi de o mare actualitate şi de o importanţă deosebită, atât din punct de vedere teoretic, cât şi din punct de vedere practic. Din punct de vedere teoretic, lucrarea contribuie la sistematizarea şi evaluarea conceptelor muzeografice mai vechi şi elaborarea în baza acestora a unor concepte noi. Din punct de vedere practic, lucrarea contribuie la procesul de reaşezare pe temelii noi a muzeelor din Republica Moldova.

Faptul că muzeul cu profil de istorie este una dintre cele mai eficiente instituţii de păstrare a memoriei cultural-istorice, de însuşire a trecutului şi de educaţie în general, deschide posibilităţi enorme în perspectiva reorganizării şi dezvoltării acestora. Buna activitate a muzeelor, însă, nu se poate desfăşura în afara conceptelor muzeografice corespunzătoare. În acest context, autorul lucrării şi-a exprimat deosebit de tranşant poziţia teoretică vis-à-vis de noţiunea respectivă, formulând o definiţie exactă, potrivit căreia *conceptul muzeografic* este *„un ansamblu de idei, un sistem de principii..., care formează baza ştiinţifică şi practică... a instituţiei muzeale*”. Pornind de la acest crez autorul monografiei priveşte conceptele muzeografice în dinamică, în derulare, dezvoltare, schimbare. În viziunea autorului, conceptele, la etapa iniţială, apar ca simple idei, pentru a se transforma mai apoi în instituţii muzeale veritabile, care din punct de vedere istoric în spaţiul dat au parcurs câteva forme: *muzeu – centru ştiinţific, muzeu – centru de iluminare şi instruire,* pentru a se ajunge în fine la *muzeu – centru de comunicare.*

Domeniul abordat în lucrarea dnei E. Ploşniţă, la fel ca şi cel al muzeografiei în general, în Republica Moldova nu este valorificat nici pe departe su-

ficient, elaborarea respectivă fiind, de fapt, prima pe plan naţional.

Lucrarea se axează pe un interval istoric ce ţine de patru etape istorice distincte din istoria Republicii Moldova, acestea fiind total diferite din punctul de vedere al conţinutului naţional, politic şi ideologic: *Basarabia rusească, Basarabia românească, Moldova sovietică şi Moldova independentă*. Din aceste cauze, autorul a avut sarcina dificilă de a ordona şi ajusta, într-un sistem unic, concepte, forme, activităţi şi conţinuturi deosebite, reuşind să construiască o cercetare originală, bogată în conţinuturi şi în idei, novatoare din punct de vedere teoretic.

Cadrul cronologic al lucrării l-a făcut pe autor să urmărească evoluţia conceptelor muzeografice în diferite circumstanţe istorice şi să evidenţieze un şir întreg de chestiuni de principiu pentru cadrul muzeografic al Republicii Moldova. În acest context, este semnificativă observaţia autorului, potrivit căreia conceptele muzeografice din spaţiul basarabean la fiecare etapă istorică au avut faţete specifice: la etapa iniţială acestea au reprezentat *„expresia unei gândiri şi activităţi creatoare individuale”*, la cea de-a doua fiind *„întruchiparea unor idei, viziuni elaborate de oamenii de ştiinţă”*, la următoarea *„rezultatul implementării modelului sovietic de muzeu” (sau „o expresie a gândirii totalitare”)*, iar la etapa actuală *„rodul politicii culturale de stat şi a comunităţilor*”. Aceste constatări de importanţă metodologică, se întrevăd în lucrare ca un fir roşu, care pe parcurs sunt argumentate şi demonstrate pe baza unui material factologic foarte bogat şi bine sistematizat.

Capitolul I al lucrării, **„Arheologie şi istorie în concepte muzeografice din Basarabia”**, cuprinde trei despărţituri *(1. Societatea Basarabiei epocii moderne, ştiinţa istorică şi oportunitatea de reflectare muzeală; 2. Primele concepte muzeografice de arheologie şi istorie în ţinutul dintre Prut şi Nistru; 3. Specificul apariţiei şi instituţionalizării conceptelor muzeografice cu profil de istorie în perioada interbelică),* în cadrul cărora în mod logic şi consecvent sunt analizate premisele apariţiei în Basarabia a conceptelor muzeografice de profil istoric; identificate şi examinate primele concepte muzeografice din arheologia şi istoria Basarabiei ţariste; definite şi prezentate conceptele muzeografice de arheologie şi istorie din perioada interbelică.

În contextul elucidării premiselor fenomenului abordat, autorul realizează o analiză a societăţii şi ştiinţei istorice basarabene din epoca modernă din punctul de vedere al oportunităţilor de reflectare muzeală. Autorul a demonstrat, că apariţia relativ târzie în Basarabia a primelor concepte muzeografice de profil istoric se află în legătură strânsă cu nivelul cercetării istorice din regiune, care în prima jumătate a secolului al XIX făcea abia primii paşi, conturându-se în forme distinctive, inclusiv cu caracter naţional, abia spre sfârşitul secolului respectiv. În acelaşi context, se observă, că formarea muzeografiei basarabene de profil istoric se datorează activităţii de cercetare şi de culturalizare a unor intelectuali de marcă de origine basarabeană sau din alte centre ale Imperiului Rus. Un rol deosebit în procesul formării conceptelor muzeale cu profil istoric din Basarabia, după cum este bine demonstrat în lucrare, l-au avut muzeele din Europa Occidentală şi din Imperiul Rus, Societăţile obşteşti culturale, naturaliste sau bisericeşti din Basarabia, diverse structuri ale Zemstvei basarabene etc. Ca rezultat al sistematizării ştiinţifice, dna E. Ploşniţă evidenţiază pentru Basarabia de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX trei concepte muzeografice de profil istoric: *conceptul muzeului de istorie şi arheologie, conceptul de muzeu de istorie militară, conceptul de istorie a religiei.* Este de remarcat, că autorul monografiei, pe baza unei documentări inedite, a reuşit să reconstituie şi să urmărească însuşi procesul de formare a conceptelor muzeale nominalizate. În lucrare se demonstrează convingător, că concepţia muzeului de istorie şi arheologie era una naţională, dat fiind că, în esenţă, se opta pentru un Muzeu naţional al populaţiei locale din Basarabia. În acelaşi timp, dna E. Ploşniţă arată foarte clar, că apariţia acestei concepţii se datora mediului intelectual autohton, autorii acesteia fiind, la diferite etape, Ion Halipa, A. Krâlov şi Paul Gore. În opoziţie cu această tendinţă, arată autorul, se afla concepţia muzeului de istorie militară, care fiind lansată de către guvernatorul Basarabiei R.S. von Raaben, avea menirea a crea o instituţie muzeală, ce urma să promoveze exclusiv gloria militară a poporului rus şi politica antinaţională a ţarismului faţă de periferiile imperiului. În acelaşi timp, în totală disonanţă cu conceptul din urmă, ne arată dna E. Ploşniţă, se află conceptul de muzeu de istorie a religiei, formulat de către Iosif Parhomovici şi Vladimir Kurdinovski şi dezvoltat de către arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Serafim, care a servit drept bază pentru Muzeul Bisericesc din Chişinău. Acesta a fost, după cum demonstrează autorul, în fond, un muzeu al memoriei cultural-istorice a basarabenilor, din acest unghi de vedere aflându-se foarte aproape de conceptul muzeului de istorie şi arheologie.

În acest context, concluzia dnei E. Ploşniţă vis-à-vis de profilarea în muzeografia Basarabiei de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, a două tendinţe diametral opuse, care optau pentru promovarea în regiune a istoriei locale-naţionale şi respectiv a celei imperiale, este una corectă şi fundamentată suficient din punct de vedere documentar şi ştiinţific.

O nouă etapă în evoluţia conceptelor muzeale de profil istoric, în viziunea autorului, este perioada interbelică, în cadrul căreia sunt evidenţiate două concepte noi: *de muzeu de arheologie* şi *de muzeu de etnografie,* primul fiind materializat la Cetatea Albă, iar cel de-al doilea, formulat de Petru Ştefănucă, rămânând doar în stadiul de proiect. Cu toate acestea, conceptele nominalizate, după cum este stipulat în lucrare, şi-au „găsit uşor loc în conştiinţa societăţii civile şi în practica culturală a Basarabiei", fiind privite ca importante instituţii de ştiinţă şi cultură, ca locaşe veritabile de „statornicire a conştiinţei naţionale".

Capitolul II, intitulat **„Constituirea şi dezvoltarea muzeografiei de istorie în RSS Moldovenească"**, cuprinde patru despărţituri *(1. Modelul sovietic de muzeu public de istorie şi trăsăturile lui specifice; 2. Instituţionalizarea conceptelor muzeografice de istorie ale modelului sovietic de muzeu; 3. Expoziţia – formă specifică de reprezentare a conceptelor muzeografice instituţionalizate, principii de organizare şi funcţionare; 4. Conceptul de muzeu memorial de istorie – modalităţi de creare, particularităţi de evoluţie şi criterii de memorialitate),* în cadrul cărora este urmărită evoluţia muzeografiei sovietice moldoveneşti, formarea conceptelor muzeografice de profil istoric şi instituţionalizarea lor.

Pornind de la caracteristica modelului sovietic de muzeu public de istorie, autorul demonstrează cu probe documentare, că modelul respectiv nu era altceva decât un instrument ideologic al partidului comunist în vederea implementării în practică a politicii marxist-leniniste şi de falsificare a istoriei propriu-zise. În acest context, concluzia dnei E. Ploşniţă, potrivit căreia modelul sovietic de muzeu public de istorie era calificat drept unul totalitar, se înscrie perfect în realităţile timpului respectiv, aceasta fiind o definiţie exhaustivă a fenomenului, prin care se întrevede foarte limpede esenţa adevărată a instituţiei muzeale de tip sovietic.

Studierea atentă a fenomenului muzeal sovietic din RSSM a permis dnei E. Ploşniţă să evidenţieze 10 concepte muzeografice de profil de istorie, inclusiv: *conceptul de muzeu al ţinutului natal, muzeu de istorie militară, muzeu al partidului comunist, muzeu al prieteniei popoarelor, muzeu al ateismului ştiinţific, muzeu de istorie, muzeu de arheologie şi etnografie, muzee memoriale (istorico-militare, istorico-revoluţionare şi istorico-politice).* Conceptele muzeografice evidenţiate în lucrare sunt bine punctate, descrise şi analizate profesionist, documentate corespunzător cu materiale teoretice şi de arhivă. În acelaşi timp, carenţele ideologice ale muzeelor sovietice, nu împiedică pe autor să constate că în plan metodic, instituţiile respective au rezolvat la nivel profesionist un şir întreg de probleme, printre care se remarcă: formele şi condiţiile de depozitare a colecţiilor muzeale, formele de documentare a colecţiilor, formele şi metodele de elaborare a expoziţiilor permanente şi ambulante etc.

În contextul problemelor abordate, este de remarcat că printre conceptele muzeale sovietice de profil istoric elucidate de către dna E. Ploşniţă nu se regăsesc conceptele de *Muzeu etnografic/istorico-etnografic, Muzeu-rezervaţie* şi *Muzeul satului*, care, retrospectiv, apar în lucrare într-un alt compartiment, dar ar fi trebuit, în opinia noastră, să fie prezente şi analizate corespunzător în contextul şirului tipologic nominalizat. Or, prima dintre concepţiile nominalizate era deja instituţionalizată în unele muzee săteşti din RSSM, al doilea concept - la Orheiul Vechi, cel din urmă, însă, rămânând la nivel de propuneri şi discuţii. În afară de aceasta, credem, că era necesar a remarca că în perioada 1948-1976 în cadrul Academiei de Ştiinţe era promovat *conceptul de Muzeu de arheologie*, aflat la început în clădirea centrală a Academiei, iar mai târziu în edificiul fostei sinagogi de pe strada Ismail. *Conceptul de muzeu de arheologie şi etnografie* a fost formulat abia în anul 1979, în forma instituţionalizată existând până în 2005.

Un loc aparte în lucrare îl ocupă problema expoziţiei ca formă specifică de reprezentare a conceptelor muzeografice instituţionalizate, care este tratată foarte larg, fiind evidenţiate principiile partinice în baza cărora acestea erau construite, conţinuturile lor ideologizate, formele lor etc. Fără a minimaliza importanţa ştiinţifică a problemei în cauză, trebuie de remarcat totuşi că în contextul subiectului central al monografiei, compartimentul respectiv, pe unele poziţii este prea general, mai ales că problema în cauză este tratată ca una comună, fără a se găsi suficiente forme expoziţionale, care ar pleda strict în favoarea conceptelor muzeografice de anumite tipuri.

În acelaşi timp, o mare reuşită a lucrării, în viziunea noastră este compartimentul referitor la conceptul de muzeu memorial, care oferă un tablou sistemic al unuia dintre cele mai ideologizate domenii din muzeografia sovietică – cunoscută drept *eroica*. Autorul a analizat foarte minuţios esenţa fenomenului, a evidenţiat categoriile de bază ale muzeului memorial, a urmărit procesul de constituire a acestuia, pentru a formula concluzia potrivit căreia instituţiile în cauză, în majoritatea cazurilor, reprezentau nişte organisme „moarte".

Capitolul III al monografiei **„Rolul politicii culturale în elaborarea şi afirmarea noilor concepte muzeografice la sfârşitul secolului XX - începutul secolului XXI"** cuprinde trei compartimente *(1. Politica culturală a statului şi democratizarea instituţiei muzeale de istorie; 2. Noul concept de muzeu de arheologie şi istorie – între tradiţionalism şi modernism; 3. Muzeificarea monumentelor arheologice şi istorice – sursă documentară pentru noi concepte muzeografice),* în cadrul cărora este abordat fenomenul muzeului contemporan de profil istoric din Republica Moldova din perspectiva democratizării societăţii şi a politicilor culturale de stat. Autorul lucrării atrage atenţia la dificultăţile şi capcanele tranziţiei, care uneori conduc spre revigorarea practicilor de tristă amintire, astfel că procesul de perfectare a conceptelor muzeale şi de dezvoltare a instituţiilor respective, pe anumite paliere poate fi compromis. În acest context, dna E. Ploşniţă a reuşit destul de bine să puncteze caracteristicile de bază ale muzeului public din perioada de tranziţie: *democratizarea muzeului, autonomia instituţională, orientarea spre publicul larg, integrarea în activităţi şi proiecte internaţionale etc.* În acelaşi timp, autorul atrage atenţia la faptul că politica de stat în domeniul muzeografiei în ultimele două decenii n-a fost una consecventă, în anumite cazuri fiind chiar contradictorie – de la sprijinirea activă a programelor muzeale şi desfăşurarea unor ample activităţi de elaborare a noii baze legislative şi normative, până la restructurarea centralizată nemotivată sau desfiinţarea anumitor muzee. Totodată, în monografie se stipulează foarte limpede că, în lipsa strategiei naţionale în domeniul muzeografiei, inconsecvenţa şi promovarea unui management defectuos de către funcţionarii de stat neiniţiaţi în probleme de muzeografie, conduc inevitabil spre degradarea muzeelor naţionale. În acest context, dna E. Ploşniţă, din perspectiva necesităţii şi actualităţii, realizează o analiză meticuloasă a noului *concept de muzeu de arheologie şi istorie,* iniţiat şi promovat în ultimii ani de către autorităţile publice centrale ale Republicii Moldova. Urmărind procesul de evoluţie a conceptelor şi instituţiilor muzeale de profil istoric din ultimul secol în contextul tendinţelor contemporane de globalizare şi de specializare din domeniu, autorul lucrării constată justificat, că viitorul muzeului public de profil istoric din Republica Moldova depinde, în mare parte, de gradul de implicare a specialiştilor muzeografi în formularea şi promovarea strategiilor şi a politicilor muzeale naţionale, precum şi de luarea în consideraţie de către autorităţi a practicilor internaţionale recunoscute. În acest context, dna E. Ploşniţă susţine motivat, că noul Muzeu de Arheologie şi Istorie, cu toate problemele generate, vine doar ca un început, care va servi drept bază pentru construirea de viitor a unei instituţii muzeale moderne, care urmează să se axeze pe consemnarea memoriei cultural-istorice colective de milenii. În alt context, autorul lucrării analizează o problemă mai largă, ce ţine de posibilităţile muzeificării monumentelor arheologice şi istorice ale Republicii Moldova din perspectiva elaborării unor concepte muzeale noi, pentru a ajunge în final să formuleze conceptele de *Parc muzeal arheologic, Parc muzeal istoric şi de Muzeu-monument,* toate acestea reprezentând un cuvânt nou în muzeografia moldovenească, capabil să aducă în sistemul muzeal al ţării practici internaţionale recunoscute, care favorizează edificarea de instituţii muzeale originale şi inedite.

În **Încheiere** dna E. Ploşniţă realizează o totalizare a problemei abordate, formulând o serie de concluzii bine fundamentate, urmate de recomandări de ordin practic, care vin să profileze tabloul general al conceptelor muzeografice din arheologia şi istoria Moldovei din ultimul secol şi să propună soluţii viabile de viitor pentru sistemul muzeal al Republicii Moldova.

Prin prezenta monografie, doamna Elena Ploşniţă descoperă trecutul tumultuos al muzeografiei basarabene, fundamentează principii teoretico-metodologice noi şi stabileşte căile de viitor ale muzeului din Republica Moldova.

10.04.2010

Dr. hab. Gheorghe Postică, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, str. Vlaicu Pârcălab 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gpostica@yahoo.com

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате A4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

BONS OFFICES
Casa Editorial Poligrafică

Casa editorial-poligrafică „Bons Offices”
mun. Chişinău, bd. Gagarin 10, MD-2001
tel/fax.: 500-895; tel.: 500-578
e-mail: ion@bons.md